

પ્રાચીન આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યાના નૂતન શોધખોળોના ઉત્તમ
રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે અર્થતુલ્ય લોકપ્રિય વૈદ્યકીય માસિક.

ધનંતરી.

DHANVANTRI.

પુસ્તક ૧ છું.

માર્ચ, એપ્રિલ, મે,

અંક ૩-૪-૫.

તંત્રી—ડૉ. મંજુલાલ ભોગીલાલ દયારીઆદર.

એમ. સી. પી. એસ. એન સા. એસ. સી. (કનકતા)

પ્રકાશક—ખાજાખસાદ ફાર્મસી-વીસનગર-ઉત્તર ગુજરાત.

વાર્ષિક લવાનમ પોષ્ટલ સાથે અગાઉથી ૨-૦-૦, છુટક નકલનો ૦-૩

વિષયોની નોંધ.

દેશી વૈદ્યવિદ્યા સંબંધી બે બોન (કવિતા.)...પૂર્વચંદ્ર રામી
પ્રાચીનકાગની આયુર્વેદવિદ્યા તથા અર્વાચીન વૈદ્યવિદ્યા-વિચારમતી.
કંતરોની અભિકાંક્ષી શી
એક અખંધા બે અખંધા...
બગેલી જંદને કાપા કેરી નાખવાની સમિધ્યામી. અલકુમાર
હોમિઓપાથીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો
હોમોપાથીઝમ અને તેનો વૈદ્યકીય ઉપયોગ
ફળાહારના ચત્તા અસંખ્ય લાભ અને મળતુ અવન...એક ફળાહારી
તાજી હાથથી ચત્તા ફાવડા
હીટીરીઆ અથવા ભૂતવાયુ	...ડૉ. ચીમનલાલ ગોવિંદયાજ્ઞ એલ. એમ. એમ (તેશનવ)
પલ્લવેય વૈદ્યકસ મેક્ષન સંબંધી ક્ષેપોમતી
શારીરચાન...	...ડૉ. જમનાદાસ પ્રેમચંદ એન એમ એન એમ
આર્ય-સાધનશાસ્ત્રમતી
નિદાનસિદ્ધિ અને ગિકિત્સામગર...મતી.

“લેન વિદ્યાવિનય” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

આ માસિકનાં ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના.

જેજે સર્જન મહાશયો પ્રતિ શ્રી “ધન્વતરી” નો આ અંક મોકલવામાં આવ્યો છે, તેમને સવિનય પ્રાર્થના કરવાની કે લગભગ અર્ધુ વર્ષ વિતી જવા છતાં જેઓએ લવાજમ હજી સુધી મોકલાવ્યું ન હોય તેમણે તે જલ્દી મનીએડરદારા મોકલવા કૃપા કરવી. કારણ સર્જન મહાશયોને આ પત્રનું લવાજમ અગાઉથી લેવાના રિવાજની ખાતર છે અને તેથી જેઓ તરફથી અંકો ‘રીફ્યુઝ’ થઈ-પાછા આવ્યા નથી, અથવા પત્રદાર અમને તે વિષે કંઈ જણાવવામાં આવ્યું નથી, તેમજ જેઓ તરફથી અમને મનીએડરદારા લવાજમ મળ્યું નથી તેઓ સર્વ મહાશયો તરફ, હવે પત્રી જીન માસનો અંક ટુંક સમયમાં વી. પી. થી મોકલવામાં આવે, તે સર્જનો સ્વિકારવા કૃપા કરશે એવી આશા છે.

કેટલાક જાણીતા વૈદ્ય અને ડાક્ટરોના, તેમજ અન્યવિદ્વાન લેખકોના લેખો અમારે પાસે આવ્યા છે; પરંતુ અંકો છાપવા મોકલી દીધા પછી મળવાથી અમે તે પ્રસિદ્ધ કરી શક્યા નથી, તો તે સર્જનો ક્ષતવ્ય ગણશે એવી આશા છે. વળી અમારા સુઘ ઘાયકોને જણાવવાનું કે દિન દિન થતા શારીરશાસ્ત્ર તથા વૈદકવિષયના અદ્ભુત ગોષ્ઠો, ઉપયોગી વિષયો અને આરોગ્ય રહેવાના ઉત્તમ તથા સરળ ઉપાયો વિગેરે સંબંધીના અત્યુત્તમ લેખો પ્રસિદ્ધ કરવા સમર્થ થવા અમે સારી વ્યવસ્થા કરી છે અને તેથી માધારણ વાચકને પણ તેમાંથી રસ પડવા ઉપરાંત ઉપયોગી જ્ઞાન મળી શકશે. માટે આવા ઉપયોગી જનસેવાનાં કાર્યો શ્રી ઇશ્વરની તેમજ કદરદાન ગ્રાહકોની અમને સંપૂર્ણ મદદ મળવાની આ માસિકના મંપાદકોને અચળ શ્રદ્ધા છે.

વળી આ માસિકના પરમ ઉત્સાહી અને વિદ્વાન સહગત તંત્રી ડા. મંજુલાલ ભોગીલાલ કંચારીઆકર, એમ. સી. પી. એસ. એમ. સી. એચ. સી. ના અકાળ મૃત્યુથી થયેલા આઘાત અને અવ્યવસ્થામાંથી પુનઃ કર્તવ્યમાં એકમનથી બરાબર જોડાવાનો પ્રયત્ન કરતાં, આ માસિકના વખતમર પ્રમિદ્ધ થવામાં ઘણી દીલ યઈ છે તે માટે અમે દિલગીરી પ્રદર્શિત કરી, માર્ચ, એપ્રિલ તથા મે માસના ત્રણે અંકો એકદમ બહાર પાડ્યા છે; તથા હવે ભવિષ્યમાં બગમર નિયમિતપણે તે બહાર પાડવાની અમે ખાત્રી આપીએ છીએ.

જે વર્તમાનપત્રો અને માસિકોના વ્યવસ્થાપકો ઉપર આ માસિક મોકલવામાં આવેલું છે તે આવશે તેઓ મહાશયોએ આ માસિકનો યોગ્ય જિજ્ઞુસેવાને અને પોતાનાં પત્રો બંદોબસ્તમાં મોકલવાને માટે કૃપા કરવી.

આ માસિક મંબઈ સંબંધી સંબંધો પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.

ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ.

ચક્રિભક્તચૂડમણિ (ફો. એન્ડ ધી આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરા રાજ્ય વરિષ્ઠકો, અને પાલનપુર એન્જનીનીના વકીલ, બાલાપ્રસાદ ફોર્ગેસી અને ધન્વતરીપત્રના માયેક.

લીસનગર. (ઉત્તર ગુજરાત.)

નહેર ખખર..

જેઓ સાહેબોને દવાખાનું પ્રકટ કરવું હોય તેઓને સૂચના આપવામાં આવે છે કે ક્રમાટે, ઇમેઇલ દવાઓ અને દાકતરી કામને લગતાં સાધનો ખરીદવાની ધ્વિષ્ટા હોય, તો આ માસિકના મંત્રીને લખી જણાવવું જેથી સુંદર માલ છતાં સસ્તી કીંમતે આપવામાં આવશે.

શ્રી ધન્વંતરયે નમઃ॥

ધન્વંતરી.

“MEHS SANA IN CORPORE SANO.” “પહેલું” મુખ તે જાતે નર્મલ.”

પુસ્તક ૧ હું. માર્ચ, એપ્રિલ, મે. ૧૯૦૮. અંક ૩-૪-૫

દેશી વૈદ્યવિદ્યા સંબંધી બે બોલ!

(એનીરે રબા જાણી જવા કેમ દષ્ટ્યે—એ ગદ્ય.)

દેશીજન દિલમાં દેશની દાઝ ધરીને,
હીપાવો દેશીવૈદ્યાને, યુનરોદ્ધાર કરીને. દેશી જન
પૂર્ણ પ્રકારે પૂર્વ કાળમાં, આર્યવૈદ્યવિદ્યાના,
યથો ગવાતા હતા જગતમાં, સુદિત મનેથી મજાના. દેશી. ૧
આર્યરચિત ગ્રંથો અવલોકી, ચવનોએ અતિ ખતે;
ખિલતી ખૂબ ખલકમાં ખાસી, છત વગી જયવંતે. દેશી. ૨
રોધ બોળ વિષુ આપણ સહુએ, શુભાવી વિદ્યા ધરની;
હાસ્યપાત્ર થઈ હાથે કરીને, પગથી વેઠિયે પરની. દેશી. ૩
હોશવત થાઓ તો હબુએ, વાર ન લાગે ઝાઝી;
તન મન ધન અર્પણ કરી દેતા, સુધરે સઘળી બાહરે. દેશી. ૪
પૂર્ણ કળા સુત પ્રચિન ગ્રંથો, શીખો શુદ્ધગમ સાથે,
હેતુ ચિકિત્સા હસ્તક્રિયાક્રિક, હેતે કરી લ્યો હાથે. દેશી. ૫
રોધ કરો દિન પ્રતિદિન સારા, તત્વ તપાસો પાતા;
પૂર્વ પ્રમાણે ખચિત યથો પ્રિય, વિશ્વ વિષે વખણાતા. દેશી. ૬
દેશીદવાઓ ઘણી શુભકારી, છે એમ સત્ય વિમાસી;
દેશીદવા વિષુ અવર દવાને, તણ દો લાભ તપાસી. દેશી. ૭

એમ થયે ભવ ઉભય સુધરશે, દેહ ધર્મ અચવાશે;
 દેશમાંથી વળિ અન્ય દ્વીપમાં, રકમ જતી રોકાશેરે.
 પૂર્ણચંદ્ર કહે પૂર્ણ યતન સહ, ઉર મધ્યે ઊમાહી;
 કરો દેશીવૈદ્યાની ચકતી, ચકતી દેશની ચાહીરે.

પ્રાચીનકાળની આયુર્વેદવિદ્યા તથા અર્વાચીન કાળની વૈદવિદ્યા સંબંધી વિચાર.

પ્રાચીનકાળમાં આખી દુનિયાની પ્રજામાં આ આપણા આર્યાવર્ત સ. વૈત્તમ પ્રકારની ૨૬વી લોગવતો હોતો એ વાત નિર્દિવાદ છે. તે વખતે આ પણા આર્યાવર્તના રૂપિ, સુનિ, સિધ્ધો, નાથો વિગરેએ વૈદવિદ્યાના અને શોધો અને પ્રયોગો કરી હોતરો અંથ લખી રાખેલા છે. આ આયુર્વેદ વિદ્યાના જ્ઞાનથી અને તેમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે વર્તન કરવાથી ઐદિક અને પારમાર્થિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે દરેક કાર્ય કરના વખતે શરીર નિરોગ હોય તોજ તેવું કાર્ય થઈ શકે. અને પારમાર્થિક સાધનો પણ નિરોગ અવસ્થામાંજ થઈ શકે છે તેથી એ વિદ્યાને પ્રથમ સ્થાન આપનામાં આવેલું છે કહેવતજ છે કે “પહેલું સુખ તે જાતે નથી” પ્રસિદ્ધ કવિરાજ દલપતરામ ભાઈએ પણ કહ્યું છે કે “શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુખી તે દુખી છે સદા તે” જેમ જેમ આ વિદ્યાપર આપણા પૂર્વજો સંયુક્ત ધ્યાન આપી નવા નવા શોધો કરી એ વિદ્યામાં સુધારો વધારો કરતા ગયા તેમ તેમ ઉન્નતિના શિખરપર આપણુ આવવા લાગ્યા; પરંતુ જ્યારથી ભારતસંતાનોએ એ વિદ્યા તરફ દુર્લેશ કર્યું ત્યારથી આપણા દેશની અવનતિ થવ લાગી. અને તે એટલે સુધી કે ભારતપ્રજા અદ્વપાયુધી-અદ્વપનીર્ય-રોગગ્રસ્ત નિર્બળ-વૈધ રહિત અને દુઝંઝામાં કહીએ તો તેનીસર્વ ખાળતો અધમ પંક્તિર મુકાયલી છે. દિન પરદિન રોગો વધવા લાગ્યા છે, મરણનું પ્રમાણ પણ વધવા લાગ્યું છે, અને દેશના કરોડો રૂપૈયા દવાઓ ખાતે વિદેશે ધસડાઈ જાય છતાં પુર્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. દવાઓ ક્યારે શુભ કરે છે કે તેને યથાશક્તિ ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે. જે દેશમાં આપણા જન્મ અર્થાત્ દેશનાં હવા, પાણી, રૂતુ જમીનાદિ અનેક તત્વોના સંયોગથી આપણું શરીરનું બંધારણ રચાયલું છે તે દેશમાં ઉત્પન્ન થએલી વનસ્પત્યાદિ દવા

એ જોવી આપણી પ્રકૃતિને માફક આવે તેવી જીજ્ઞા દેશની દવાઓ કદી પણ માફક આવે નહીં. દવાઓ જનાવવાની ક્રિયા, તેની મેળવણી, તેના અનુપાન એ બધાની જોઈવણ જે દેશના મહાન શોધકોએ પ્રયોગ સિદ્ધ અનુભવથી કરેલી હોય છે તે કરે છે. તે દવાઓનો જીજ્ઞા દેશમાં ઉપયોગ થાય તેથી કેવી રીતે કાયદો થઈ શકે એ વિચાર કરવા જેવી વાત છે. કદાપિ તકરારની ખાતર એમ કબુલ કરવામાં આવે કે એવી વનસ્પતિઓ આ દેશમાં થયેલી પરદેશમાં લેઈ જઈ તેની દવાઓ બનાવી આ દેશમાં મોકલવામાં આવે છે; પરંતુ તેથી પણ કંઈ લાલ નથી. કારણ આપણા શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે વનસ્પતીનો શુદ્ધ આતુરમાત્ર (ચિમાસુ) ગયા પછી રહેતો નથી. તેમજ સમુદ્ર ઉલ્લંઘન થયા પછી પણ વાતાવરણના ફેરફારથી વનસ્પતિ વીર્યહીન થાય છે. તે રીતે જોતા પણ પરદેશથી બની આવેલી દવાઓ આપણા આર્યાવર્તના લોકોને ઉપયોગી થાય એમ કહી શકાતું નથી. એવી શકા થાય કે જ્યારે નથી મટતું ત્યારે સરકાર આટલા દવાખાનાં શું કરવા રાજે ને રાગીઓ દવા કેમ લઈ હું કહી શકું છું કે રાગો બિલકુલ નિર્ભૂજ થતાજ નથી. જો થતા હોય તો રાગીની સંખ્યા અને મરણની સંખ્યા કમી થવીજ જોઈએ. દરસાલ દવાખાનાની સંખ્યામાં વધારો થાય છે. ખાનગી દવાખાનાંઓ વધે છે, વેદ અને હાકટરોની સંખ્યા વધે છે, દવાની અનેક નવીન શોધો થાય છે, અને દવાની હબરો બહેરાતો બહાર પડે છે; પરંતુ તેથી ધારેલું પરિણામ આવતું નથી. અને રાગો વારંવાર આપણા આર્યસંતાને ઉપર એક રૂપમાં નહીં તો જીજ્ઞા રૂપમાં ખારે માસ હુમલા કર્યા કરે છે. આનું કારણ એજ કે આપણા આર્યાવર્તના મહાત્માઓએ ઘણી મહેનત ને શ્રમ કરી આયુર્વેદવિદ્યાના અનેક અંશો લખી રાખેલા છે તે વિદ્યાનો આપણે ઝાનાઢર કયો છે, અને યથાશક્તિ જનાવેલી દવા લેવાની જે રીત છે તેનો ત્યાગ કરેલો છે. આપણા આર્યતત્ત્વવેત્તાઓ કહી ગયા છે કે એકજ પરમાત્મા સર્વ ભૂતને વિષે વ્યાપી રહેલા છે અને તે સૂત્રને અનુસરીને મહાન ઇંધિઓએ વનસ્પતીઓને શુદ્ધ સ્થળમાંથી કારતક માગશર માસમાં જે વખતે વનસ્પતીઓ રસથી ભરપૂર હોય તેવા વખતે અમુક નક્ષત્રોમાં અમુક વખતે તે વનસ્પતીને કંકુ અક્ષત મૂંઝી આમંત્રણ કરી આવ્યું. અને પછી બતાવેલી વખતે તેને લેઈ આવવી. આમંત્રણ વખતે વનસ્પતી આગળ મંત્રજાપ કરવાનો અથવા સ્તુતિ કરવાનો વિધિ પણ બતાવેલો છે. અને તેવી વનસ્પતી લાવનાર માણસ પણ પવિત્ર હોવાનો અને વનસ્પતીને પવિત્ર સ્થળે રાખવાનો વિધિ પણ ફેટલાક અંશોમાં મારા જોવામાં આવેલો છે. આવી યથાશક્તિ લાવેલી વનસ્પતીની શાસ્ત્રમાં બતાવેલી રીતિએ જ્યારે દવા

બુદ્ધો ઉછેરી ઉપર પ્રમાણે કરતા તેમાંથી પશુઓછા કાંટાવાળો નીકલશે એમ ઉત્તરોત્તર ઉછેરતાં કાંટા વિનાનો ચોર થશે. કાંટા શરીર ઉપર ઉગાડવાને વૃક્ષને ઘણી મહેનત પડે છે; પરંતુ જ્યારે તેને ખાત્રી થાય છે ત્યારે તેવો શ્રમ લેવો તે બંધ કરે છે. અને નગ્નતાથી આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે પર્તે છે.

આપણા મહાન્ શોધકોના કહેવા પ્રમાણે યુર્બેન્ક પશુ કહે છે કે પ્રત્યેક છોડનો સ્વભાવ લક્ષણ રચના ટેવ-અને વળણો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં હોય છે અને હજારો વર્ષથી પ્રત્યેક છોડ પોતાના સ્વભાવ લક્ષણ વીગેરેને ભળવી રહ્યો હોય છે. અને તેના અણુઅણુમાં સુદ્રઢ સ્થપાઈ ગયાં હોય છે અનેક સૈકાં વહી ગયા છતાં તેના સ્વભાવમા જરા પણ ફેર પડ્યો હોતો નથી.

યુર્બેન્કને પોતાની શોધોમાં વધારે મદદ મળે એટલા માટે ગયાં ત્રણ વરસથી કોર્નેલ ઈન્સ્ટીટ્યુટે દર વરસે ત્રીસ હજાર રૂપૈયા પ્રમાણે દશ વર્ષ સુધી તેને આપવા માટે કહાડયા છે. ત્રિયંબકુઓ ! આપને ખાત્રી થશે કે આપણા પુર્વજોએ મહાન્ શોધો કરી વનસ્પતી અને મનુષ્યજાત વચ્ચેનો જે સમ્બંધ બતાવ્યો છે તે ખરેખર સત્યજ છે. અને શાઓકત રીતે યથાવિધિ દવાઓ જ્યાં સુધી બનાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એવી દવાઓથી કદી પણ રોગો નાબુદ થવાના નથી; ગદકે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે વધવાનાજ છે.

યુર્બેન્કના કહેવા સુજબ પશુ દરેક દેશમાં થતી વનસ્પતીનો સ્વભાવ લક્ષણ રચના અને ટેવ તથા વળણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોય છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યજાતિનાં પણ હોય છે. જેથી તે તે દેશમાં જન્મેલા માણસોને તે દેશમાં ઉત્પન્ન થએલી અને બનેલી દવાઓ જે શુભ આપે છે તેવી પદ્ધતિમાં થએલી અને બનેલી દવાઓ શુંબ આપતી નથી એ નિર્વિવાદ છે. માટે આયુર્વેદવિદ્યાનો પુનરોદ્ધાર થવાની જરૂર છે,

રા. રા. શંકર દાણ સાસ્ત્રીપદે. આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય તથા રા. રા. ચૈક વક્ષમીદાસ નાગરદાસ સરાઈ જેવા વીરપુરુષો પોતાનો કામ ધંધો છોડી આ વિદ્યાના પુનરોદ્ધાર માટે એક દિવસી લાગિરથ યત્ન ચલાવી રહ્યા છે તેના માટે ધન્યવાદ ધટે છે. અને અમને આશા છે કે આવો પ્રયત્ન હીર્ષ-કાળ સુધી ચાલુ રહેશે, તો આર્યવર્તના નિવાસીઓને અત્યંત લાભ થયા વિના રહેશે નહીં. પરમેશ્વર આવા વીરપુરુષોને હીર્ષાયુષ્ય આપી ધારેલા કામમાં વિજય આપે એવી અમારી પરમાત્મા પ્રત્યે વિનતી છે.

* યુર્બેન્ક માટે મેં આ લેખના જરૂર પૂરતો સંક્ષિપ્ત ઉત્તરો લીધો છે. યુર્બેન્ક સંબંધી સવિસ્તાર હકીકત બહુવાની ઈચ્છાવાળાએ માહકાગ પુસ્તક રંગમનો અંક ૫ જોવો.

દાક્ટરોની ચંમતકારિક ફી.

કોઈપણ ચિકિત્સકને સારમાં સારે મળી હોય તેવી ફી, ગયા સૈકામાં ઉત્તરના એક ડાક્ટર ડીન્સડેલને રૂશીયાની રાણી કેથેરીનના કુટુંબને બ-
ળીઆ ટાંકવાની નજીવી 'શસ્ત્રક્રિયા' માટે 'મંજી' હતી. આને માટે તેને દશહ-
જાર પૌંડ એટલે દોઢલાખ રૂપીઆની ફી ઉપરાંત ૭૫૦૦૦ રૂપીઆ મુસાફરી
ખર્ચા માટે, ઉમરાવનો એક ઇલકાળ, અને દરવર્ષે ૭૫૦૦ રૂપીઆનું જીવતા
મુઘી પેન્શન બાંધી આપવામાં આવ્યું હતું.

પ્રખ્યાત શસ્ત્રવૈદ્ય સર એશલી કુપર પણ મ્હોટી મ્હોટી ફી લેવાને માટે
જાણીતા થયેલા છે. આ વિષે એક રસુજી દ્રષ્ટાંત છે. સર એશલી એક વખતે
વેસ્ટ ઇન્ડીઝના હાલત નામના એક ધનાઢ્ય વેપારીની એક જોખમભરેલી
શસ્ત્રક્રિયા કરવા માટે ગયા હતા. સુલાએ શસ્ત્રક્રિયા ફતેહમંદ નીવડી અને
દરદીની ઉદારતાને લીધે સર એશલીની જોડેના બે મહત્ત્વાકાંક્ષી ડાક્ટરોને-દરે-
કને રૂ. ૪૫૦૦ મળ્યા.

"તમારે માટે તો, સાહેબ!" સર એશલી તરફ ફરી ત્હોણે કહ્યું "આ,
હ્યો." એમ કહી ત્હોણે પોતાની ટોપી ત્હોના તરફ ફેંકી.

"હું આ અપમાન મહન કરી જાઉં છું" સર એશલીએ કહ્યું; અને એમ
કહી તેણે તે ટોપી ઉચકી લીધી. જોયું તો ત્હોમાં પ'ંદર હજારનો એક
એક હતો.

સ્વર્ગસ્થ મર મોરેલ મેકેન્ઝીને એમ્બરર ફેડરીકનો ઉપચાર કરવા માટે
ત્રણ લાખ રૂપીઆની ફી મળી કહેવાય છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૬ની સાલમાં હાલના આપણા શહેનશાહ એડવર્ડની લય-
કર માંદગી વખતે હાજરી આપવા માટે સર વિલીઅમ જેનરને પણ દશહ-
જાર ગીની, એટલે ત્હોના પોતાના તોલ કરતાં પણ વધારે મોટું અને "ના-
ઇટ કમાન્ડર જોફ ધી બાથ K. B. C."નો ઇલકાળ આપવામાં આવ્યો હતો.

સર વિલીયમ ગલ, સર એન્ડ્રુ ક્લાર્ક, સર વિલીયમ જેનર અને સર
મોરેલ મેકેન્ઝી એ દરેકનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન ત્રણ લાખથી વધારે અંકાયું છે,
જેમાંનો ઘણોખરો ભાગ પાંચથી પાંચસે ગીની (નોનામહોર)ની મ્હોટી મ્હોટી
ફીથી જ બનેલો હોય છે.

એક મુખમાં બે જીભ!

ડોક્ટર આલબર્ટ સેટ્લ એમ. ડી. પોતે જાતે જોયેલા દાખલાનું નીચેના ચપ્પોમાં વર્ણન કરે છે:—

“થોડા વખત ઉપર પાંચ વર્ષની ઉમ્મરના એક છોકરામાં બે જીભનો દાખલો જોવાને હું લાગ્યશાળી થયો હતો. તે છોકરો યહુદીની જાતનો છે અને તેના બાપના કહેવા પ્રમાણે તે હુમેશાં નિદાગળ રહે છે. મ્હારી તપાસ પ્રમાણે તેનામાં બીજી કેઠપણ જાતની થોડ ખાંપણ નથી. એના બાપને એના શિવાય બીજાં પાંચ ફરજદ છે, જેમાંના એકકેને કશી થોડ ખાંપણ નથી. તે બાળકને એક સાધારણ માણસને હોય છે તેવી જીભ છે, જે લગભગ એક ઈંચ લાંબી અને તેથી જરા વધારે પહોળી છે. તે નાની જીભ મ્હોટી જીભના મૂળ આગળથી અને નીચેના જડબા નજીકથી શરૂ થાય છે, જ્યાં તે લગભગ ૨ ઈંચ જડી છે, અને ધીરે ધીરે પાતળી થતાં અણીદાર રીતે તેનો છેડો આવે છે.

મ્હોટી જીભને જ્યારે ઉંચી નીચી કે બાજુએ હલાવવામાં આવે છે ત્યારે તેની સાથે નાની જીભ પણ હાલે છે, પરંતુ તે તેના કાર્યમાં કેઠપણ રીતે બાધક નીવડતી નથી. તે છોકરો સ્પષ્ટ રીતે બોલી શકે છે અને કહે છે કે તેને બીજી જીભથી કંઈજ હરકત થતી નથી. ઘણું અન્યબીભરેલું તો એ છે કે તે છોકરાને-પોતાને અથવા તેનાં માબાપ એમાંથી કેઠને, તે છોકરાને મ્હારી ઓપ્રીસમાં તેઓ લેઈ આવ્યા તેની આગલી રાત શિવાય, તે બીજી જીભ હોવાની ખબરજ પડી નહોતી. તે રાત્રે છોકરો ઉઘમાંથી એકદમ ઉઠ્યો અને મોઢામાં કંઈ દરદ થાય છે એમ કહ્યું અને તપાસ ઉપરથી, તે દરદ એક સહેલા ઠાંતને લીધે થતું હતું એમ માલૂમ પડ્યું. તેને બાપ દરદ ક્યાં થાય છે તે જોવા માટે છોકરાના મ્હોંમાં જોવા ગયો તો બે જીભો જોઈને તેને ઘણીજ ખીંક લાગી, કારણ દરદનું મૂળ એજ હશે એમ ધારી લીધું. તેથી તરતજ બીજે દિવસે તે છોકરાને મ્હારી પાસે લઈ આવ્યા અને મ્હેં જે જોયું તેનો ચિતાર આપવાને આ પ્રયત્ન કર્યો છે એ બીજી જીભથી છોકરાને કશીજ હરકત થતી નહોતી એટલે તે કાપી નાખવાનો મ્હેં પ્રયત્ન કર્યોજ નહિ, પરંતુ દર્દનું મૂળ સડતો ઠાંત હતો એમ મ્હારી ખાત્રી થવાથી તેને ઠાંતના ઢાકતર પાસે ઠાંતની દવા કરાવવા મોકલી દીધો. હું ધારું છું કે હાનિક અને ડોલીયસ બંને જણે બે જીભ હોવાના દાખલા જણાવેલા છે; પરંતુ મ્હેં તો મ્હારી જીવનમાં આજ દાખલો જોયો.

—ન્યુયૉર્ક મેડીકલ જર્નલ.

હોમીઓપથીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો.

અમુખ્ય વ્યાધિઓથી પીડાતાં મનુષ્યોને તિવ્ર વેદના અને રોગોથી મુક્ત કરવાને માટે જુદા જુદા રોગોમાં જુદા જુદા મનુષ્યો પ્રાચીનકાળથી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. અને દેશકાળ, દવાપ્રાણી, તથા મનુષ્યોની પ્રકૃતિના ભેદે કરીને ઉપચારના વિધિઓમાં પણ ફેર પડવા લાગ્યો. આવી ઉપચારની ભિન્ન ભિન્ન રીતિયો પુરાતનકાળથી હજી સુધી ચાલુ રહી છે તે ખતાવી આપે છે કે અમુક પ્રકૃતિનાં મનુષ્યોને અમુકજાતનો ઉપચાર વિધિ માફક આવે છે અને તેથી જ્યાં સુધી તેવી પ્રકૃતિનાં મનુષ્યો દુનિયામાં જન્મતાં રહેશે ત્યાં સુધી તેવા પ્રકારનો ઉપચાર વિધિ પણ ચાલુ રહેશે.

આ રીતે આગ્રતા અસંખ્ય વિધિઓના મુખ્ય એ વિભાગ પાંચે શાક્ર; એક તો સામાન્ય રીતિયો અને બીજા અયોદ્ધિક. સામાન્ય અથવા માધ્યમજી રીતિયોમાં ભૌતિક એટલે સ્થૂળ માધ્યમો જેવાં કે ખનીજ ધાતુ તથા ક્ષારો, વનસ્પતિઓ, પ્રાણીવર્ગમાંથી મળી આવતી દૂધ તથા સાબરચીંગ જેવી ચીજો, તથા કુદરતી આબોહોવા કે શુદ્ધ જળ, હવા, ગરમી, પ્રકાશ, વિગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આવી રીતિયોના જુદાં જુદાં નામ પડેલાં છે જેવાં કે એસોપથી, હોમીઓપથી, હાઇડ્રોપથી (જલોપચાર), ક્રાપરોપથી, નેચરોપથી (જલ, વાયુ, પ્રકાશ વિગેરે કુદરતી સાધનોથી દ્રાવણજી દવા વગર વ્યાધિ નિવારવાની વિધા) વિગેરે. બીજી રીતિમાં અયોદ્ધિક અથવા અભૌતિક સાધનો વાપરવામાં આવે છે અને જેમાં મુખ્યત્વે કરીને તિવ્ર મંદકંપ શક્તિ (Will Power) નો ખામ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેમજ મંત્ર તંત્ર-ક્ષાર દેન, દેરીઓ, વૈતાળ, લેન્ડ, તથા પિશાચેના માખનથી વ્યાધિ નિવારણ કરવામાં આવે છે. આ બીજા પ્રકારની વાધિનિવારણ વિધાઓનાં પણ જુદાં જુદાં નામો પડેલાં છે જેવાં કે મેસમેરીઝમ, હિપ્નોટીઝમ, મૅન્ટલ હીલિંગ (પ્રાણવિનીમય તથા માનમોપચાર વિધા) સ્પીરીટ્યુએલીઝમ અથવા મનશાસ્ત્ર અને પ્રેતશાસ્ત્ર વિધા વિગેરે.*

મન્યતા અસ વિ. કાંત પણ વસ્તુ દીર્ઘકાળ ટકી ગઈતી નથી; તેથી આ સર્વ વિધાઓ આ જુદાં જુદાં નામોથી પુરાતન કાળથી આજી આવે છે તે સર્વમાં મન્યનો થોડો ઘણો અંશ તથા પોતાના ખામ ફાલ હોવા જોઈએ.

આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વિધાઓ સમજતા પૂર્વે વ્યાધિ એ શું છે તે મમજવું આવશ્યક છે. આપણો આયુર્વેદ ડિઝિમ વગાડીને કહે છે કે મર્મ રોગોનું કારણ દુષિત મળ અથવા શરીરમાં એકઠો થયેલો કચરો છે. આ કચરો શરીરમાં એ રીતે એકઠો થાય છે. એક નો શરીરના બાહ્ય તથા અંતર વડનમાં તંત્ર નિષ્પ્રયોગી જતાં અજાતથી વ્યસન તરિક્કે અથવા વ્યાધિની આંતર લેવામાં આવતા પદાર્થો છે. આવા પદાર્થોનો શરીરમાં ઉપયોગ નહિ હોવાથી તેમને શરીરમાંથી બહાર કંદી નાખવામાં શરીરની Secretory Organs (મળને કાઢી નાખનાર ઘટ્ટિયો) ને વિના કારણે અત્યંત મહેનત લેવી પડે

* આ મર્મ વિધાઓનું અનુભવ પુર્ણ વિસ્તારવાળું જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનારને “શ્રીદેવી અદ્યત્વત ચમકાર” કિ. ૩. ૧ મંગાવી વાંચી જોવા તથા અન્ય માહેતી વિધે આ પત્રના તંત્રીને પૂછી જોવા ભયામજી છે.

છે અને આવા પદાર્થો લાંબો સમય શરીરમાં નાખ્યા કરવામાં આવે છે તો તે ઇન્દ્રિયો નિર્બળ થઈ જઈ પોતાનું કામ બરાબર બજાવી શકતી નથી. અને તેથી ધીરે ધીરે આવા મળતો શરીરમાં સંચય થતો જાય છે. વળી આ મળને બહાર કાઢી નાખવામાં બહુજ ઉપયોગી સાધનો જેવાં કે શુદ્ધ હવા જળ તથા પ્રકાશ તેમનો છુટથી ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો તો મળનું પ્રમાણ દિનપ્રતિદિન વધતુંજ જાય છે. આ વિના પણ ખીજી રીતે શરીરમાં મળ દરરોજ સતત પેદા થયા કરે છે. આપણે જ્યારે જ્યારે અંગ મહેનત તથા અવયવોનું હલનચલન કરીએ છીએ, ત્યારે ત્યારે આપણા સ્નાયુઓ ધસાઈ કુટી જઈ તેનો મળ બને છે, તથા નવા રૂધિરમાંથી નવા સ્નાયુઓ બનતા જાય છે. હવે આ શારીરિક ક્રિયાથી બનતો મળ તથા મુખ, નાક, ને ત્વચાનાં છિદ્રોદ્વાર શરીરમાં પેસતો મળ તેજ રોગ છે. અને ખરી રીતે જોતાં ફનીઆમાં માત્ર એકજ વ્યાધિ છે અને તેનું નામ “મળ” અથવા “કચરો” છે. આ વાત આપણા વૈદકશાસ્ત્રમાં યોખ્ખી રીતે જણાવેલી છે તથા યુરોપના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડોક્ટર કુન્ડેએ પોતાની The Oneness of Disease (સર્વ રોગની એકતા) નામના પુસ્તકમાં બહુ લંબાણથી સાબિત કરી બતાવી છે. આ શરીરમાં એકલા થયેલા મળને બહાર કાઢી નાખવા માટે આંતરડાં, મૂત્રાશય, ફેફસાં, ત્વચા, વિગેરે સર્વ અવયવો પ્રયત્ન કરે છે અને તે કુદરતી પ્રયત્નને આપણે જુદાં જુદાં ચિન્હોથી ઓળખી કાઢી તેનાં જુદાં જુદાં નામો આપીએ છીએ. લોહીમાં એકલા થયેલા મળને બહુજ તરાથી બહાર કાઢી નાખવાના ફેફસાંના પ્રયત્નને આપણે સ્લેખ અથવા સળેખમ એવું નામ આપીએ છીએ. આવાજ પ્રકારના અને પ્રસ્વેદદ્વારા કાઢતાં પણ ન ખૂટે તેવા મળને શરીરમાંથી કાઢી નાખવાના ત્વચાના પ્રયત્નને આપણે, પાકાં, ગૂમડાં, ખસ, રતવા, દાદર, વિગેરે નામોથી ઓળખીએ છીએ. લાંબો વખત બહુજ પ્રમાણમાં મીઠાકાચો વિગેરે ગળ્યા પદાર્થો ખાવાથી જે કચરો શરીરમાં વધી પડે છે તેને બહાર કાઢી નાખવાના મૂત્રાશયના પ્રયત્નને આપણે મધુપ્રમેહ અથવા Diabetes નામ આપીએ છીએ.

ઉપરના હુંક વિવેચનથી વિચારવાનને સમજાવું હશે કે જુદાં જુદાં અવયવોના આ કુપિત મળને બહાર કાઢી નાખવાના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રયત્નોને ઓળખવા માટે જુદાં જુદાં નામ આપી તેમને “રોગ” Disease એ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે; છતાં તે પ્રયત્નોનાં ચિન્હો વાસ્તવિક રીતે રોગ નથી, પરંતુ એકજ રોગ જે મળ તેને બતાવી આપનાર સાધનો છે. અને તેથી આવા મળને બહાર કાઢી નાખવાના પ્રયત્નને એટલે કે રોગનાં ચિન્હો Symptoms ને. દવાદાર વિગેરેથી દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન જ્યાં ત્યાં અચાન વૈધ અને ડાક્ટરો કરે છે તેમાં તેઓ કેટલી મોટી ભૂલ કરે છે તે વિચારવાનને સહેજ સમજાયા વિના રહેશે નહિ. એથી એ પણ સાબિત થાય છે કે સર્વ રોગોને મટાડવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય એ છે કે મળને શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાખવાના કુદરતના સર્વ પ્રયત્નોને દબાવી ન દેતાં ઉત્તમ ટી મદદ કરતી.

આટલું પ્રસ્તાવના રૂપે કહીને આપણે હવે હોમીઓપથીના મુખ્ય વિષય પર આવીએ. આ વિધાનો યુરોપખંડમાં પહેલ વહેલો ઊડો તથા વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર કરનાર, તથા એ વિધાના ઉત્પાદક તરિકે મનાતા સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. સેમ્યુઅલ હાનમેન (Samuel Hahneman) છે, તેઓ લીખીક શબ્દોમાં રહેતા હતા. અને ઘણા વર્ષોના અનુભવ તથા વૈદક શાસ્ત્રના બહુજ

બગેરેલી જઠરને કાપીને કાઢી નાખવાની શસ્ત્ર-ક્રિયા.

જગતની ઉત્પત્તિથી મનુષ્ય અને કુદરત (Nature) વચ્ચે મહાન વિગ્રહ ચાલી રહ્યો છે. મનુષ્ય પોતાનો અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવી ઉદ્ભવે સુખાભિલાષો પૂર્ણ કરવા ઇચ્છે છે, પરંતુ તે પૂર્ણ થવામાં કુદરત અસહ્ય વિધિ નાખી મનુષ્યને નિષ્ફળ કરવા પ્રયત્ન કરતી હોય એમ જણાય છે. તાઢ, તાકે, બૂખ, તરમ, વિગેરેથી મનુષ્યોને વિગ્ર કરવા કુદરત પ્રયત્ન કરે છે સારે મનુષ્યો તેની સામે ધરખેતી, અને પાણીના નળ વિગેરેની યોજના કરી જય મેળવે છે. નદી, નાળાં, સમુદ્ર, પર્વત વિગેરેના વિગ્ર નાખી મનુષ્યને મનુષ્યથી, એક ગામને બીજા ગામથી, એક દેશને બીજા દેશથી જુદા પાડી તેમનો વ્યવહાર અટકાવવા કુદરત બ્યારે પ્રયત્ન કરે છે સારે મનુષ્ય પુલ, આગમોટા, ઇન્જનુસાર ચાલતાં બટ્ટો વિગેરે સાધનો બનાવી કુદરતના તરફ વિજય મેળવી હસે છે. આસપાસ નજર કરતાં મનુષ્ય જાતની જે ઉત્પત્તિ યોગેલી આપણે જોઈએ છીએ, પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (Physical Sciences) ની જે શોધો થઈ છે અને થાય છે, રસાયણ, વિદ્યુત અથવા વિજળી, વરાળ, ખગોળ અને ભૂસ્તર વિદ્યા અને એવી બીજી અનેક વિદ્યાઓની જે શોધ અને વિકાસ આપણા જોવામાં આવે છે — તે સર્વે આ મનુષ્ય અને કુદરત વચ્ચે ચાલતા અખંડ વિગ્રહનું પરિણામ છે. એ સારી રીતે જણીતી વાત છે કે Necessity is the mother of invention (અમુક વસ્તુની અનિવાર્ય અગત્ય તેજ તે વસ્તુની શોધનું ઉપાદાન કારણ છે.) આ નિયમને અનુસરીને જ બ્યારે અસહ્ય મનુષ્યોને વિધિ વિધિ દુઃખદ બાધિઓથી પીડાતા દયાળુ અને હૃદયશીળ મનુષ્યોએ જોયા, સારે તેવા બાધિઓથી મનુષ્યોનું રક્ષણ કરવાનાં સાધનો શોધાવા લાગ્યાં. આ સમુદ્રમંથન જેવા મહાન પ્રયત્નના પરિણામ રૂપે કેટલીક રત્ન જેની અમૂલ્ય બાબતોનું મનુષ્યને મ્હાન મળ્યું. જૂદા જૂદા રોગો ચતાં પહેલેથીજ આરોગ્યવિદ્યા બની, બાધિઓ થયા પછી તેમને મટાડવા માટેનાં સાધનો એટલે કે દવાઓ શોધતા અનંત ઉપયોગી વૈદકશાસ્ત્ર દ્વિયાની સહાયથી કાઢી તથા બગડી ગયેલા બાળને કાપી કાઢી નાખવાનું તથા કપાયેલા બાળો સાંધી રૂઝાડવાનું, તથા બંદૂકની ગોળા, બીજા વિગેરે અન્ય શરીરમાં ઊડી પેખી ગયેલી વસ્તુઓને બહાર કાઢવાનું સુક્ષ્મ યંત્ર. વર્તમાનકાળમાં શસ્ત્રક્રિયા એટલી તો આગળ વધવા લાગી છે કે તે જર્વવ્યયમાં શું નહિ કરી શકે તે ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય નહિ. આ દિશામાં મળેલા વિજ્ઞાનોમાં ઝયુરીય યુનીવર્સિટીની સુવિખ્યાત શસ્ત્રવિદ્યામાં નિપુણ ડૉ. કાર્લ સ્લેટરની શોધ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. બગડી ગયેલી જઠરની બહુ પીડાતી એક બાઈના ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરીને તે જઠરને સમજાગી બહાર કાપી કાઢી તે બાઈને તેણે સાજી કરી છે.

દરદીનું નામ આના લેન્ડીસ છે. તે સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં રેશમ વણવાનો ધંધો કરે છે. તેની ઉંમર છપ્પન વર્ષની છે, અને શસ્ત્રવિદ્યામાં નિપુણ સર્વે વિદ્યાઓને એ જણીતી વાત છે કે આટલી મોટી ઉંમરે કરવામાં આવતી શસ્ત્રક્રિયામાં અસાધારણ જોખમ છે. તેની છેક બાહ્યાવસ્થાથી તેને પેટમાં બહુ દુઃખ થતું અને હજારો ઓપડો કડતાં પણ જરાએ આરામ અજાતો નહિ. તપાસી જોતાં ડૉ. સ્લેટરને તે બાઈના પેટમાં એક મોટી ગાંઠ (Tumor) થ-

એલી માલૂમ પડી. પહેલાં તો બને તેટલું તે બાઈનું આરોગ્ય સુધારી તેનામાં તાકત તથા બુદ્ધિ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી તેના પર યોગ્ય સમયે શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી, અને પેટ ચીરીને અંદર જોતાં આખી હોજરી સુધરી ન શકે તેટલી બગડી ગયેલી માલૂમ પડી. તે ઉપરથી ડૉ. સ્નેટરે તે હોજરીને સમગ્રગી કાપીને બહાર કાઢી નાખવાનો આશ્ચર્ય બરેલો વિચાર કરી તે પ્રમાણે કર્યું અને મુખમાં મૂકેલા ખોરાકને હોજરીમાં જવાના અવનળ (oesophagus) ને આંતરડાં સાથે બારેબાર સોંધી દીધો. આમ કરવાથી દરદીના મુખથી તે આંતરડાં સુધી ખોરાકને જવાનો સીધો માર્ગ થયો અને હોજરીની જગાએ આંતરડાંનો ઉપરનો પંદરેક ઇંચ લંબાઈનો ભાગ કામ કરવા લાગ્યો.

તે ઉદ્ધ ઉપરનો ધા જલદી રૂઝાઈ ગયો અને તે શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પછી ત્રીજે દિવસે ગુદ્ધારથી એનીમા (Enema) વડે આપવામાં આવતું પોપણ બંધ કરી મુખથી ખોરાક આપવો શરૂ કર્યો. થોડા દિવસમાં તે આઠ દસ વર્ષના બાળક જેટલો ખોરાક લેવા લાગી; પરંતુ તેથી તેની જલ્દની જગાએ કામ કરતા અવયવ પર અતિશય કામતો બોલે પડવા લાગ્યો અને તેને ઉલટીઓ થવા લાગી. આ બનાવથી એ પણ સાબિત થયું કે ઉલટી થવાનું કારણ જે સામાન્ય રીતે હોજરીનું એકદમ સંકોચાણું (Spasmodic Contraction) મનાય છે, તે એકદમ સંકોચાઈ ઉલટી કરવાની શક્તિ ઇકત હોજરીની નથી પણ આંતરડાંમાં પણ તેથી શક્તિ છે.

ન્યુયોર્ક શહેરના એક પ્રખ્યાત વૈદ્ય જેમણે તે બાઈને જાતે જોઈ છે તેઓ કહે છે કે તેનો ગુલાળી ચહેરો અને આંતરડાં મુખમુદ્રા જેમને મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેને ખોરાકની શ્ચિ મારી ચાલે, પરંતુ એક વખતે તે બહુ ખોરાક લેતી નથી, પણ દર બખ્ખે કે ત્રણ ત્રણ કલાકે જમે છે.

ઉલટી પ્રકારનાં પ્રાણીઓમાં દરેક અવયવને પોતપોતાનું ખાસ કામ મેળેલું હોતું નથી અને તેથી જરૂરે વખતે એક એ અવયવ કપાઈ જતાં કે ખીજી રીતે તેમની ખોટ પડતાં બાકી રહેલા અવયવો તેમનું કામ ઉપાડી લે છે; પરંતુ મનુષ્યમાં તેમ નથી. જ્યારે મનુષ્યને જીવતું રાખવા માટે ખાસ અગત્યનું કામ કરતી એક ઈર્ગાન (Organ) ની ખોટ પડે છે ત્યારે મનુષ્ય મરી જાય છે. પરંતુ ઉપર લખેલી રમીઅાઈ ઉપર કરવામાં આવેલા પ્રયોગથી મનુષ્યની જીવનાવશ્યક ઈર્ગાનો (Vital Organs) નું પોતપોતાનું, ખીજાથી ન થઈ શકે તેવું ખાસ કામ શુ છે તે બાબતના આપણા જ્ઞાન પર કોઈ નવીન પ્રકારનો પ્રકાશ પડે છે. ઘણા લાંબા વખતથી હોજરીને એક રીતે શરીરના સર્વ અવયવો પર હુકમત ચલાવતી માનવામાં આવે છે, પરંતુ મનુષ્ય શરીરમાં તેની ગમે તેવા પ્રસંગમાં પણ અનિવાર્ય મનાતી અગત્ય હપે ઓછી ગણાવા લાગી છે, અને પોતાના એક હાથે સર્વે પર મત્તા ચલાવતી જલ્દરબાઈનું કામ આંતરડાં કરવા લાગ્યાં છે; અને તે આંતરડાંએ ઉપર જણાવેલા દાખલામાં પાચનક્રિયાનું સંપૂર્ણ કામ કરવાનો બોલે ઉપાડી લીધો છે, અને દરેક રીતે જોનાં તેઓ પોતાનું કામ મંતોપ ઉપજાવે તેવી રીતે કરે છે. વખત જતાં હોજરીનું કામ કરતો ને આંતરડાંનો ભાગ વધીને જલ્દરના જેવી એક ટોચગી બની જવાનો મર્વ પ્રકાર સંભવ છે અને તેથી જલ્દરની ખોટ બહુજ ઓછી જણાયે.

ઉંડા અભ્યાસ તથા વિચાર પછી તેમણે ઇ. સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં “ ધી ઓર્ગેનોન ઓફ મેડીસિન (The Organon of Medicine) નામનું આ (વધા સંબંધીનું પ્રખ્યાત પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તકથી વૈદકશાસ્ત્રમાં નવીન અને ઉપયોગી ઉમેરો થયો અને રોગ મટાડવાની પ્રચલિત રીતિયોમાં મોટો ફેરફાર તથા ઉચ્ચ પાથનો યર્થ. વળી ડા. હાનમેને લાંબા વખતના અનુભવ પછી જણાવેલી ઔષધિઓના ગુણ-દોષ પારખવાની રીત ટેટલાંક વર્ષથી બહુ મહોટા પ્રમાણમાં વપરાવા લાગી છે. અને હોમીયોપેથીક દવાઓના સર્વ સામાન્ય રીતે લાગુ પડવાના ગુણો, રોગોનો જલદી થતો અટકાવ, તથા રોગો મટવાનો વધારે મંભવ, સ્વાદ વગરની તથા બહુજ થોડા પ્રમાણમાં લેવાની દવાઓમાં કંટાળાનો અભાવ, દવાથી ઝેર અટકવાનો કે અન્ય કોઈ બારે નુકશાન થવાનો તદ્દન અસંભવ, જુજ કિંમત, તથા સર્વ રોગની સર્વ દવાઓ એક નાની, સરખી પેટીમાં સમાવાની સગવડ વિગેરે અનેક ખાસ ફાયદાથી હોમીયોપથી દિનપ્રતિદિન વધારેતે વધારે લોકપ્રિય થતી જાય છે. અને ભવિષ્યમાં તેનો ઉપયોગ આથી પણ વધારે વધવાના સંભવો જણાય છે.

૧. હોમીયોપથીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો લંટીન ભાષાના ફક્ત ત્રણજ સખ્દોની આખ્યામાં સમાવી શકાય છે તે આ છે:—

Simile
રીમીલી.

Simplex
સીમ્પ્લેક્ષ.

Minimum.
મીનીમમ.

૧. રીમીલી—પાશ્ચિમાત્ય વૈદકશાસ્ત્રના નેતા અને પિતા તરીકે મનાતા હાઇપોક્રેટીસ Hippocrates ના પુરાણા સમયથી અનુભવીઓને એ જણાયેલી વાત છે કે જે દવા સાબ મનુષ્યને આપવાથી અમુક પ્રકારનાં રોગનાં લક્ષણો તેનામાં ઉત્પન્ન કરે તે દવા તેવાંજ (Symptoms or signs) લક્ષણો કે ચિન્હોવાળા રોગીને આપવાથી તેનો રોગ મટી જાય છે. દાખલા તરીકે હાઇપોક્રેટીસે લગભગ એ હજાર વર્ષ ઉપરાંતના વખત ઉપર લખેલું છે કે વેરેટ્રમ Varatrum નામની દવા જે નિરોગ મનુષ્યને આપવાથી તેનામાં એક પછી એક કોરેરાનાં લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે તેજ દવા કોરેરા થયેલા દરદીને આપવાથી કોરેરા મટી જાય છે. વળી બેલાડોના (Belladonna) ની જાણીતી ઝેરી અસરોમાં કંઈનું આળા યર્થ ખેસી જતું અને આખા શરીરે રાતી રાતી ફેણીઓ ઉઠતી તે છે. છતાં સ્કારલેટીના Scarletina નામના તાવ જેમાં કંઠ આળો યર્થ જાય છે અને આખા શરીરે રાતો રાતો ચકામાં પડી જાય છે તે રોગ બેલાડોનાથી મટે છે એમ માનવામાં આવે છે. અને કીનાઇન Quinine જે નિરોગ માણસને જરા વધારે પ્રમાણમાં આપવામાં આવે તો તેને જરાજળ ભરાઈ તાવ આવે તેવાં ચિન્હો તેનામાં પેદા કરે છે તેજ દવા સર્વ કોઈને જાણીતી વાત છે કે તાવને મટાડી શકે છે. આ અને આવી જાતના બીજા અસંખ્ય અનુભવો પછી ડા. હાનમેને નિર્ણય કર્યો કે “ જાત જાતને દણે; અથવાં લોહું લોહાને કાંપે ” એ કહેવત પ્રમાણે રોગોપચાર કરવા (The treatment of Likes by Likes) તેજ ખરી રીત છે. કારણ ઉપર આપણે પ્રસ્તુતવામાં કહી ગયા તેમ રોગોનો મળને બહાર કાઢી નાખવાનો શરીરનો પ્રયત્ન છે, તેજ રીતે આપણે પણ ઔષધોદ્ધારા તે કાર્યમાં મદદ કરવી એજ વ્યાધિનિવારણનો મહેલો ઉપાય છે એમ વિચાર કરતાં સમજશી.

૨. સિમ્બોલિક—એટલે કે દરેક ઔષધ હમેશાં એકલુંજ દરદીને આપવું જોઈએ અને તેને કદી પણ બીજી દવાઓ સાથે મેળવીને આપવું ન જોઈએ; કારણ તેમ કરવાથી એકે દવા પોતાનું કાર્ય અબાધિતપણે અને વગર હરકતે બળવી શકતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું તુકસાન થવાના બહુ સંભવ આવે છે. આ કારણને લીધેજ ઇંગ્રિજ ડાક્ટરોનાં પ્રીક્ષીપત્રોનાં જેમાં પાંચ દશ દવાઓ હમેશાં ભેળવીને આપવામાં આવે છે તેના કચ્ચાં દેશી એકાદ ભસ્મ કે માત્રા એકલીજ દરદીને આપવાથી સ્થાયી ફાયદો થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી ઓડનું ઓડ થઈ ત્રીજુંજ તૂટ કે રોગ ઉત્પન્ન થવાના સંભવો બહુજ થોડા રહે છે. આ ઉપરથી હોમીઓપથીની દવાઓ હમેશાં એકલીજ એટલે બીજી દવાઓ સાથે ભેળ્યા વગર આપવામાં આવે છે અને તેથી સારો ફાયદો થાય છે, અને “બહુ સુધાણીઓએ વેતર વઈ” એ કહેવત પ્રમાણે બહુ દવાઓથી થતું તુકસાન અટકે છે.

૩. મીનીમમ—એટલે કે દવા હમેશાં અતિશય મૂલ્ય પ્રમાણમાં આપવી જોઈએ. આમ કરવાનું કાગ્યુ એ છે કે વ્યાધિચરર સ્થિતિમાં દરદીની શરીરની હાલત એટલી તો નિર્ભય અને તિવ્ર લાગણી વાળી હોય છે કે જેથી તેમાં જરા સરખું કાગ્યુ મળતાં બહુ મ્હોટાદરેન કરો થાય છે અને આવી સ્થિતિમાં દવાઓના રગડ દરદીના ગળામાં બહુ મ્હોટા પ્રમાણમાં રેડવાથી બહુજ તુકસાન થાય છે અને રોગોને મટતાં વાર લાગે છે. એટલુંજ નહિ પણ “બકરી કાઢતાં પેસે ઉટ” એ કહેવત પ્રમાણે એક દરદ મગડતાં બીજા વધારે ખરાબ વ્યાધિનાં મૂળ શરીરમાં નખાય છે અને તેથી થોડા સમય પછી પાછો તેનો તેજ દરદી અન્ય વ્યાધિ લેધને ડાક્ટર સાહેબ પાસે જાય છે! આ પ્રમાણે જે ન થતું હોય તો બિચારા ડાક્ટરોની રોજી પણ કેમ ચાલે? દવા અતિશય થોડા પ્રમાણમાં આપવાનો એટલે કે એક રાત્રીના દાણા જેટલી દવા બશેર કે ત્રણ શેર પાણીમાં ઓગાળી તે પાણીમાંથી થોડું લેઈ પાછું બીજા વાર શેરેક પાણી સાથે મેળવી તે પાણી દરદીને આપવાનો બીજો પણ ફાયદો ડા. હાનમેનને એ જણાયો કે ઔષધના ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે બહુજ સફળ વિભાગ કરવાથી દવાની ઝેરી અસરો જતી રહે છે એટલુંજ નહિ પણ તે ઔષધમાં પહેલાં નિગૂઢપણે મ્હેલી વ્યાધિનિરોધક શક્તિઓ (Latent Curative Potencies) ખિલી નિકળે છે અને રોગી ઉપર આશ્ચર્યકારક અસર કરી શકે છે. ઔષધના આ પ્રમાણે સફળ વિભાગ કરવાની રીતને ડા. હાનમેન The Dynamisation of Medicines એટલે કે “ઔષધમાં અદ્યુનશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ કરવાનો વિધિ” એવું નામ આપ્યું. આ વાતની સત્યતા જ લોડોએ આપણા આર્ય તેમજ પાશ્ચિમાત્મ રસશાસ્ત્ર (Alchemy) નો અભ્યાસ કર્યો હશે તેને સમજવા વિના રહેશે નહિ” સ્વીટઝરલેન્ડના પ્રખ્યાત રસશાસ્ત્રી અને વૈદકગાલિય ડા. પેરેમેલસમે (Paracelsus) પણ નિચે પ્રમાણેનો સિદ્ધાંત આપ્યો હતો.

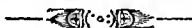
“Nothing of true value is located in the body of a substance, but in the virtue. And this is the principle of the Quintessence.... Hence, the less there is of body, the more in proportion is the virtue.”

અર્થાત્, અમુક પદાર્થના શરીરરૂપ સ્થૂળ ભાગમાં કંઈ પણ હવેયોગી માત્ર રહેતો નથી; પણ તે પદાર્થના શુણ્ણ સામર્થ્યમાજ રહે છે આ રસચત્તનો સિદ્ધાંત છે...તેથી નેટલા પ્રમાણમાં સ્થૂળ ભાગ ઓછો તેવા પ્રમાણમાં (તે ઔષધમાં) શુણ્ણ-સામર્થ્ય અધિક હોય છે.”

વળી એલેક્ઝાન્ડ્રીઆના નીઓલેટોનીસ્ટસના સમયમાં યજ્ઞ ગયેલા એક ગ્રીક બાબ્બકર, “The Golden Treatise of Hermes” નામના રસચત્ત (કિમીયા) ના પુસ્તક, હવે વિવરણ કરતા આ વિષયમાં લખે છે કે:—

“The bodies of the metals are domiciles of their spirits,—when their torrestrial substance is by degrees made thin, extended, and purified, the life and fire hitherto lying dormant is excited and made to appear. For the life which dwelle in the metals is laid, as it were, asleep, nor can it exert its powers or show itself unless the bodies (that is the sensible and vegetable media of life) be first dissolved and turned into their radical source. Being brought to this degree at length, by abundance of their internal light, they communicate their tinging property to other imperfect bodies, transmuting them into a fixed and permanent sub-stance And this is the property of our medicine, into which the previous bodies of the spirits are reduced, That, at first, one part thereof shall tinge ten parts of an imperfect body, then one hundred, then a thousand and so infinitely on. By which the efficacy of the Creative Word is wonderfully evidenced, and by how much oftner the medicine is dissolved, by so much the more it increases in virtue, which otherwise, and without any more evolution, would remain in its single or simple state of perfection. Here, then is a celestial and divine fountain set open, which no man is able to drow dry” અર્થાત્ ધાતુઓના સ્થૂળ શરીરો તેમના ચૈતન્યને રહેવાના નિવાસ ગ્રામો છે,... જ્યારે તેમાં રહેના સ્થૂળ પદાર્થને ક્રમે ક્રમે સક્ષમ બનાવી, વિસ્તારવામાં અને શુદ્ધ બનાવવામાં આવે છે ત્યારે પૂર્વ તેમાં નિગૂઢપણે રહેલું ચૈતન્ય અને જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે. કારણ ધાતુઓમાં રહેલું ચૈતન્ય અથવા પ્રાણતત્ત્વ નિરાવશ જેવી સ્થિતિમાં પડેલું હોય છે. અને તેથી જ્યાં સુધી તેમના સ્થૂળ શરીરોને, એટલે કે સયોતન અને હર્લિજ કોટીનાં સાધનોને, પ્રથમ ઓગાળી દેખે તેમના મૂળ સ્વરૂપમાં લેઈ જવામાં નથી આવતી ત્યાં સુધી તેમાં રહેલું ચૈતન્ય પોતાનું સામર્થ્ય વાપર્યા અથવા પોતાને પ્રગટ કરી બતાવવા અમમર્થ હોય છે. આ મૂળ સ્થિતિએ અતે પહોંચ્યા પછી, પોતાના અખૂટ આતર પ્રકાશના જગે બીજા અમિદ્ધ પદાર્થોને પોતાના

ગુણનો પાસ બેસાડી તેમને સ્થાયી અને અચળ રૂપ તે આપી શકે છે. આપણાં ઔષધોનો પણ આજ ગુણ છે, જેમાં ચૈતન્યનાં મૂળ શરીરોને આપણે સંશોધનથી આણીએ છીએ એટલે કે પ્રથમ તેનો એક ભાગ બીજા અસિદ્ધ પ્રદાર્યના દશ ભાગને, પછી સો ભાગને, તે પછી હજાર ભાગને, અને એ પ્રમાણે બેસુભારપણે પોતાનો પાસ બેસાડી કરે છે. અને જેથી ઉત્પાદક શબ્દક્રમનો અદ્ભુત પ્રભાવ જણાઈ આવે છે, અને જેટલા વધારે ફેરો ઔષધના વિભાગ કરવામાં આવે છે, તેટલા વધારે પ્રમાણમાં તેના ગુણ વધે છે, અને જે આમ મેળવણીથી વિભાગ કરવામાં ન આવે તો તે ઔષધ પોતાની એકલી સાદી પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહે છે. આ પ્રમાણે એક સ્વર્ગીય અને દૈવીગ્રંથ પ્રુલે છે જેને કોઈ મનુષ્ય ખૂટાડી કે સફની નાખવા મમર્થ નથી ”

હીપ્નોટીઝમ અને તેનો વૈદકીય ઉપયોગ.

—(૦૦)—

(અનુસંધાન ફેબ્રુઆરી માસના પૃષ્ઠ ૨૪ થી).

તોપણ ખાસ કરીને શીખાઉને માટે તો, જે એક બે વખત પ્રયત્ન કર્યા છતાં ફોતેલ ન મળે તો તે કેસ છોડી દેઈ અન્ય ઉપર પોતાની ક્રિયા અજમાવી જોવાની અને ભલામણ કરીએ છીએ. તેમ છતાં જેઓનો કેવળ એકજ મનુષ્ય ઉપર ફોતેલ મેળવવાનો દલાયક હોય તેઓને ઉપમા હીપ્નોટાઇઝ કરવાની અને મલાહ આપીએ છીએ. બર્નહીમ અને હીપ્નોટાઇઝ બંને જણા કહે છે કે કુદરતી ઉવ અને હીપ્નોટીક ગિયતિ બંને સરખીજ છે તો એકનો ઉપયોગ જરા આપાકીથી બીજામાં ધર્ષ શકે. દાખવા તરીકે બ્યારે તેવો દંદી ભર ઉવમાં હોય ત્યારે તેની પાસે જઈ તેની ગાદ નિદ્રાની આગ્રી કરી, જરૂર હોય તો તેની ઉવ વધારે ગાદ કરવાને માટે ઉપર કહેલા સ્થળોએ આગળ બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ગાર્જન અથવા “ પારીચ ” કરવા. પછી તેના કાળજના ડોડા આગળ નીચા નમી ધીમે પરંતુ ગભીર સ્વરે, તે જગી ન ઉઠે તેમ કહેવું તે “ ત્હમે શાન્ત અને ભરજીધમા પડ્યા છો. ત્હમે જગી ચક્રો નહિ, પરંતુ માફ કહેવું સ્પષ્ટ સાંભળો છો ” બંને જવાબ હકારમાં ન મળે તો પ્રયોગ કરનાર પાછા ફરીથી તેના તેજ શબ્દો વધારે દૃઢ નિશ્ચય પૂર્વક બોલવા. પરંતુ દરદીનું નામ તેમ કહતા ન લેવાઈ જવાય તેની ખાસ સાંભળ શખતી. આમ કરવાથી ચોડી વારે હા, હુ, કે હોવે, જેવા કંઈક ધીમે જવાબ દંદી તન્દ્રથી મગશે અને ત્યારે તે સૂચનાઓ (Suggestions) ગ્રહણ કરવાને લાયક થયો છે એમ મનનું. અને પછી આરોગ્યની, નિગમયતાની, વ્યયન હોવાની, કે જેવી જેવી સૂચનાઓ કંની હોય તેવી નિર્ણયે, ગ્રંથ શબ્દોમાં કરી કે તેનો અરોગ્ય અમય થશે.

હીપ્નોટીઝમની ઉંધ (Hypnosis) ની લુદ્દી લુદ્દી અવસ્થાઓ.

હીપ્નોટાઇઝ થયેલા વિધેયને નીચેની ત્રણ સ્થિતિમાં લાવી શકાય (૧) તંદ્રા, (૨) ગાદ નિદ્રા, અને (૩) વિષદટિ. પરંતુ બંને ગિયતિઓ સાધાણુ ઉંને ઘણીજ મળતી આવે છે અને તેના જેવીજ જણાય છે. પરંતુ બંને કે તે સાધાણુ ઉંધ વીજ હોય છે, છતાં હીપ્નો-

ટીક નિદ્રા અને સાધારણ હંધ સર્વ રીતે એકજ નથી, એ સાબિત કરનાર એક ઘણી ઉપયોગી ખાખત એ છે કે જે સાધારણ હંધમાં પડેલા ગાણુસને બોલાવવામાં આવે તો અવાંજનાં મો નાં અવજોદ્રિવના પાછા ઉપર અથગાર્થ ત્યાંના જાનતંતુઓને ઉતેજીત કરી, મગજ ઉપર અસર કરીને તેને જાગ્રત કરે છે; પરંતુ હિપ્નોટીક નિદ્રામાં પડેલા ગાણુસને બોલાવતાં તે જાગ્રત અવસ્થામાં આવતો નથી.

૩. હીપ્નો, પ્રેક્ટર જેમ્સ કોટમ, વિગેરે અન્ય લેખકો હિપ્નોટીઝમની રિશ્તિઓના વખરે જીણવટથી છ ખામ કરે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ તંદ્રા—આ સ્થિતિમાં વિધેય ઉપર પ્રયોગ કરવા માંડવા છતાં, સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે તેવા ફેરફાર થાય કે ન પણ થાય. આ અવસ્થામાં ખાસ નવાઈ જેવું. સાધારણ રીતે કંઈ જાનતું નથી, અને જાનેદ્રિષ્ટ ઉપરથી જોતાં તો પોતાના સાધારણ શક્તિઓ અને લાગણીઓ વાળી રહે છે.

૨ નિદ્રા—આ સ્થિતિમાં વિધેય, પ્રયોગ કરનાર વિધાયકની સત્તા નીચે યોડા ધણી આવે છે, પણ મનની ખીજ શક્તિઓમાં હજુ બહુ ફેરફાર થતો નથી જાનેદ્રિયોમાંથી જોવાની શક્તિ નિર્ભય થઈ જાય છે અને ચક્ષુઓ વિધેયના તાબામાં રહેતાં નથી. આંખનાં પોપચાં ભારે થઈ પોતાની મેજે મીઠાઈ જાય છે અને પછી તેમને ઉઘાડવાના શક્તિ રહેતી નથી. આંખું સરીર ભરે અને યાકી ગયું હોય તેવું લાગે છે. આ સ્થિતિ ખાસ કરીને સ્ત્રિઓમાં બહુ અપ્પ રીતે માલુમ પડે છે. વિધેય નિદ્રામાં પડ્યા પછી પોતાની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં આવી જાય છે, અને તેથી વિધેયને બહુ આરામ, ચેન, તથા શાન્તિ મળે છે. કેટલાક દરદો જેમાં જાનતંતુઓના ઉચ્છેદવાથી શાન્ત નિદ્રા આવતી નથી અને દરડી ગાબડા તથા અસ્વસ્થ બની જાય છે, અને અશીલુના સંત્વ જેવી માદક અને ઝેરી દવાઓ અપતાં પણ ફાયદો ન થતો હોય તેવા પ્રમંજે આવી હિપ્નોટીક નિદ્રા આનિ સુખપ્રદ આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડે છે. ગરીબા જુલાલ તથા અત્યંત અવધે પોતાની સ્વાભાવિક ગતિમાં પડવાથી રોગ શાન્તિ થવા મારે છે, શરીરમાં બળ નથા જુલ્સો આવે છે, અને પુષ્ટિ મળવા મારે છે, ઘણા વખતથી ખોરાક ઉપરથી ઉઠી ગયેલી રૂચિ પુનઃ સતેજ થાય છે, અને એકંદર રીતે શરીરનું આરોગ્ય વધે છે.

૩. મર્છી—જેમાં માર્જન અથવા પાસીસ (Passes) વિગેરે ઉપર જણાવી ગયેલાં સંપત્તો લાગ વિધેયને લાવતાં તે પૂર્ણ ગાઢ નિદ્રા અર્થાત મૂર્છા (Coma) માં પડે છે, હિદ્રિય પેનાલું કામ કરવા અચક્ત બની જાય છે, અને તેથી વિધેયને શારીરિક દુઃખ લાગતું નથી. આ સ્થિતિ વૈધ તથા ડાક્ટરને બહુ ઉપયોગની છે, બહુ પીડા કરતા દાંતને, અથવા શરીરમાં ઉડો પેસી ગયેલા ખીંકો, કાંચ, બંદુની ગોળી, વિગેરેને વગર વેદનાએ, આ અવસ્થામાં દરદીને લાલિ, બહાર કાઢી સકાય છે. અને ક્ષોરોદાર્થે વિગેરે હાનિકારક અને ભયકર દવાઓ ન વાપરતાં મૂર્છા માનથી પેશાબની પયરીઓ કલકત્તાના સરકારી ડાક્ટર અંસડેલે કાઢવાના વત સરકારી દફતરે ઉપરથી પણ માલુમ પડે. અને એ વિના પણ ખીજ ઘણી સરક્રિયાઓ મુરોપ અને અમેરીકા ખંડમાં હિપ્નોટીક મૂર્છાની સહાયથી મરજતથી કરવામાં આવે છે. વળી ક્ષોરોદાર્થે સુનાડી વખતે ઓઝમાં ઓઝ બે હુલિયાર ડાક્ટરોલી જરૂર પડે છે અને તેમ છતાં

પણ સુદૃઢતા ધબકારા બંધ પડી જઈ મૃત્યુ નિપજવાનો ભય રહે છે, તેનો ભય હિપ્પોદીઝમથી ઉપનાવેલી મૂર્છામાં બિલકુલ હોતો નથી. વળી આ મૂર્છા એવી તો ગાઢ હોય છે કે પ્રયોગ કરનાર શિવાય અન્ય મનુષ્યો વિધેયને દોલ વિગેરે વગાડી, તેને ઢંઢેળી, અથવા આંખમાં પીંછાં ફેરવી કે શરીરમાં ટાંકણીઓ ખોસીને પણ નિયંત્ર કરવા અસમર્થ થાય છે.

૪ અનુવૃત્તિ—આ અવસ્થામાં વિધેયમાં આંતર નિયંત્રી આવે છે. અને તેના શરીર તથા મનની શક્તિઓ વિધાયકની એટલે પ્રયોગ કરનારની ઇચ્છા, સુચન, અને આગતુસાર પ્રભુ રીતે વર્તવા માંડે છે. આ અવસ્થામાં વિધાયક અને વિધેયનાં બે જુદાં જુદાં દેખાતાં શરીર-માં એકજ મન કામ કરતું સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે. પ્રયોગ કરનાર વિધેયની પાછળ જઈ તેને કોઈ અદૃશ્ય બંધનથી ખેંચતો હોય. એમ અલ્કયા શિવાય કરવાથી (“અંગુલીનુચ્છ”થી) ખેંચાય છે. વિધેયથી જોવાય નહિ તેમ તેની પાછળ રહીને કે પાસેના ખીજા ઓરડામાં જઈ પ્રયોગ કરનાર જેવી અંગએકાએક કરે છે તેનું વગર જોયે કે વગર સાંભળ્યે વિધેય આબેહુલ અનુકરણ કરે છે. વળી વિધેયની માનેદ્રિયો અને મન ઉપર ઈદ્રિગળ પાથરી એક વસ્તુ બતાવી તે કોઈ ખીજી ચીજ છે એમ બતાવી તથા મનાવી શકાય છે. એક ખાલામાં જણી આપી તે દુધ છે એમ પ્રયોગ કરનાર જણાવે છે તો તેને પીતાં વિધેય દુધ પીને હોય તે-વોજ આનંદ પામે છે. મરચાં ખાવા આપી તે સાકર છે એમ સૂચના આપતાં તે વિધેય આનંદથી સાકરની પેઠે ખાઈ જાય છે. આવા ઘણા પ્રયોગો કરી શકાય છે. મઢારી લોકો, સાધુઓ અને યોગીઓ આ અનુવૃત્તિથી નવાજ જેવા ચમત્કાર લોકોને બતાવી પોતાનો પ્રભાવ ખેસાડે છે. સાંધારણ લોકો જોને નજરખંધી કહે છે તે આ અનુવૃત્તિનોજ એક પ્રકાર છે; અને આ હિપ્પોદીઝ અનુવૃત્તિ મનુષ્યોને નિદ્રા કે મૂર્છામાં નાખ્યા શિવાય પણ ઉપજાવી શકાય છે. કોઈ કોઈ મઢારીઓ હાથચાલાથી વિના આ અનુવૃત્તિથીજ એકજ વસ્તુ જુદાં જુદાં મનુષ્યોને જુદા જુદા રૂપે બતાવી શકે છે, અને પોતે જમીનપર ખેડેલો છતાં શેડકોને પોતે હવામાં ચઢે રહેલો મનાવી શકે છે. ધૂત્તે સાધુઓ આ અનુવૃત્તિથીજ સ્ત્રિઓ તથા બાળકોને જુનકી નાખી લેઈ જાય છે. વળી આપણાં પુરાણ તથા ભક્તોનાં જીવનમાં વર્ણવેલા કેટલાક ચમત્કારો પણ આ અનુવૃત્તિથીજ ગયેલા મૂળે તો લાગે છે. દર્યાત તરિકે, બ્યારે કન્યાને માટે વર શોધતો ગોર જૂતાગઢ ગયો અને ત્યાં કોઈ સારો ધનવાન અને ગુણવાન વર બતાવવા ત્યાંના લોકોને પહોંચી ત્યારે લોકોએ તેને મસ્કરી ખતર નરસિંહ મહેતાનું નામ દેઈ કહ્યું કે તેઓ આ શહેરના બહુજ ધનાઢય નગરશેઠ છે અને તેમનો પુત્ર કામદેવ જેવો સ્વરૂપવાન છે માટે ત્યાં જાઓ. તે પ્રમાણે ગોર ત્યાં ગયો તો શ્રી કૃષ્ણની માયા, અથવા આ દર્યાતમાં અનુવૃત્તિ થી, તેને હૃંપડું ભવ્ય મહેલ જેવું દેખાયું. ઘરમાં તથા ગળામાં લટકાવેલી દુળસીની માળાઓ અમૃત્યુ મેળોના દાર તથા કંઠાઓ દેખાયા; ઘરનો લાગ્યોતુરો ડાકમાળ બહુ સુશોભિત કારીગરીવાળું ફરનીયર જણાયું; અને નરસિંહ મહેતા અને તેમના પુત્રનું ચીંધરેલાલ સ્વરૂપ તે ગોરને બહુ દિવ્ય અને અનૌકિક જણાયું હતું. આવાં અસંખ્ય દર્યાતથી આપણાં પુરાણો વિગેરે પુસ્તકો ભખૂર છે તે તદ્દન ગમ્યો નથી પણ તેમાં સત્ય છે તે હવે સાબિત થવા લાગ્યું છે. વળી કેટલાક સાધુ સંતો તથા યોગીઓ શ્રદ્ધાળુ પુરુષોને મરી ગયેલાં સંખંધીઓ, દેવ દેવીઓ, તથા ગોલોક કે સ્વર્ગલોકનાં દર્શન કરાવી શકે છે. તેમાં ધણે પ્રસંગે તેવા ચમત્કારમાં

અ અનુવ્રતિન કાણુમૂલ હેય છે. વળી કેટલાક વક્તાઓના વક્તૃત્વ છાપેના વાચતા તેમા કંઈ અંગિકા તા નહીની નથી, પરંતુ તે વક્તાઓને જાતે જોતા કે સાબળતા આપણા ઉપર નહ અમકારિ અસગ યેરી વાગે છે તેનુ કારણ પણ, જાણતા કે અજાણતા, વક્તાએ પેતાના ખાત-જનો ઉપર ઉપજાવેલી આ અનુવ્રતિન છે

આ ઉપરાંત અનુવ્રતિનો વેદકીય ઉપયોગ પણ છે. ઘણા વખતથી ધર કરી રહેલા જુના જનના તથા શરીરના દરદો જેવા કે ઉઘાડ, ઉઘાસી, અન્ય કોઈ જે કહે તે રોગ પોતાને લાગુ પડે છે એમ માનવાનો સ્વભાવ. આડી તથા જરૂરી પ્રકૃતી, પેતાના બળમા અગ્રહા, જ્ઞાન તથા દરદો, કુટેવો, અને દુર્બલતા વિગેરે સર્વ આ અનુવ્રતિ અથવા જેને બાવના અથવા વિચારના આદેશનો કહેવામા આવે છે તેનાથી મટી શકે છે એ અનુભવ સિદ્ધ વાર્તા છે

સત્સગ અથવા કૃસગથી ધની સારી વા માઠી શુભ સુદમ અસરો તે પણ આ અનુવ્રતિનો એક નકાર છે.

૫° વિશ્વદષ્ટિ—આ ઘણીજ ઉપયોગી અને અમાકારિક અવસ્થા વિષે વિવેચન કરતા પ્રખ્યાત શ્રેક્ષિસર મણિનાથ નમ્બુદ્રાઈ દિવેદી લખે છે કે—

“ આ અવસ્થા સવ વિધેયમા ઝુરી આવતી નથી, તેમ સવ વિધાયકો તે સ્ફુગલવાને સમર્થ હોના નથી યોગ્ય વિકાસક વિધેયનો યોગ યઈ જના આ અવસ્થા સ્ફુરે છે ઉભયની વિશુદ્ધિ, નિસ્વાઈતા, અને પ્રયોગનુ પુન પુન ઘણા કાગ સુધી થયા કરુ, એમાંથી આ અવસ્થા મ્હને તો ઝુરી આવતી નહીજ છે બાકી તેને ખાસ કરી પેદાકંતાના સાધનો મ્હારા વાચવા કે જાણવામા યોગ્યસ્થના અભ્યાસ વિના બીજા અભ્યા નથી જે શરીરનો બાધોજ કોઈ એવા પ્રકારનો રોગ કે જેમાંથી ‘લિમ્બેટ’ જેટ જમત યઈ જુદો યઈ શકે તે શરીરપર આ અવસ્થા કીક સ્ફુરે છે એમ હુ માનું છું ”

આ અવસ્થાને વિશ્વદષ્ટિ એવુ નામ આપવાનું કાણુ એ કે આ સ્થિતિએ પહોંચતા જીવ સ્થૂન ઉપાધિના પ્રતિમધ અથવા રોગાણુથી સુક્ત યઈ ઘણે દરના અવાજ સાબળી શકે છે, બધ ધર કે પેટીની અદ ની વસ્તુઓ જોઈ શકે છે બધ કાગળ કે પુસ્તક વાચી શકે છે, દૂ ના ધર કે ગામેમા બનતા બનાવેલું વર્ણન અર્થી શકે છે, અન્ય મનુષ્યોના મનમાં ચાલતા વિચારો ગાઈ મર્ઈ વેળા જાણી શકે છે અને અનુદૂન પ્રસંગોમા ભવિષ્ય પણ જાણી શકે છે વિશ્વદષ્ટિમા આવેના મનુષ્યને પોતાનુ જ્ઞાન શરીર નિમેટ અવસ્થામા પોતાથી જૂઠું પહેલુ જોઈ આનર્થ લાગે છે. અને આ અવસ્થામા જીવને સ્થળ બધનો દીના થવાથી કેટલો આ નદ થતો હશે તે આપણને અનુભવ વિના પૂર્ણ રીતે સમજાય તેમ નથી

પ્રખ્યાત હિમ્મોટીન્ટ એમ રીચર્ચને એક અડેલી નામની હોકરીય રોગ મદદવા માટે પ્રયોગ કરતા જે અદ્ભુત અનુભવ મળેતો તે તેમના પોતાના શબ્દોમા અને આપવો હું જ રૂરનો ધાઈ છું મી રીચર્ચ લખે છે કે —

તેનો રોગ નિવારણ થવાનો લગભગ સમય આવી પહોંચ્યો હતો, અને તે રોગ-પત્ર સંબંધી સૂચનાઓ પોતે આપતી હતી તેટલામાં વચ્ચે એકાએક વિલક્ષણ સાથે તેણે મૃત્યુ.

“એ મૃત્યુ શી આગ્રા કરે છે તે તમે સાંભળ્યા છો?”

મહે પૂછ્યું “કાણ તને કોઈ પ્રકારની આગ્રા કરે છે?”

“કેમ સાહેબ! તમે એને સાંભળી શકતા નથી?”

મહે જવાબ આપ્યો, “ના, હું તો કોઈને જોઈ કે સાંભળી શકતો નથી.”

“અરે, હી, તેણે જવાબ આપતાં કહ્યું, “તમે ખરું કહો છો; કારણ તમે ઉધે છો અને હું નાચું છું.”

“તું એ શું બકે છે? મહારી લાડકી છોકરી તું સ્વપ્ન દેખે છે. મહારી આંખો યશસ્વર ખુશી છતાં અને મહારા આગળ જે જે બનાવો બને છે તે હું બચ્ચર સમજી શકું છું; વળી હું ખાતીપૂર્વક જાણું છું કે મહારા પ્રાણુતવના બળે કરીને મહે તને મારી સંપૂર્ણ મત્તા નીચે આણી છે અને તારી પૂર્વ સ્થિતિમાં તને અણુથી કે નહિ તે ફક્ત મહારીજ મરજની વાત છે—આટલું છતાં મૃત્યુ ઉધતો ધારવાનો તું દેખ કરે છે? તું મહારી સાથે વાત કરી શકે છે અને કેટલુંક અંશે સ્વતંત્ર છે તે ઉપરથી પોતાને જાણત અવસ્થામાં હોવાનું માની બેસે છે, પરંતુ તને ખબર નથી કે ત્હારામાં આંખ ઉઘાડવા જેટલીએ મત્તા નથી અને હું ધારું તો એક ક્ષણમાં તને ગાદમાં ગાદ નિંદામાં નાખી દેવા સમર્થ છું. તું શું બોલે છે તેનો જગ વિચાર તો કર.”

“મહારા મહેરબાન!” તે બોલી, “ત્હમે મહેનું કહેવું સમજી શકતા નથી. પણ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.”

“અરે, તું ઉધે છે, ઉધે,” મહે જવાબ આપ્યો. તે બોલી, “એથી ઉલટું, હું એટલી સંપૂર્ણ રીતે જાણત છું, કે જેવી જાણત અવસ્થામાં આપણુ સર્વ બલિષ્ઠમાં એક દિવસ આવીશું. હું વધારે સ્પષ્ટ સંપ્રદેશો બોલીશ. જે જે ત્હમે જુઓ છો તે તે સર્વ જડ તથા પાચિવ છે; ત્હમે બહારના દેખાવથીજ જુલાવામાં પડો છો; અને પદાર્થોની ખરી ખૂંચી તમારી દષ્ટિએ ચઢતી નથી. એમ યાચ એમાં શી નવાઈ? તમારો અંતરાત્મા, હજારો પ્રકારના હર-ધરી હંદ્રિયોદારા પડતા રચ્છ સંસ્કારોને લીધે દબાઈ અછતો યત્ર ગયો છે; અને પોતાની માત્ર નજીવી પ્રતીતિ કરાવી શકે છે. એથી ઉલટું મહારી રચ્છ લાગણીઓ તો ત્હને નાશ પામ્યા મરખી બની ગઈ છે, અને મહારો આત્મા સાધારણ રચ્છ બંધનોમાંથી મુક્ત થયો છે. તમારાં ચક્ષુઓને અદૃશ્ય નેવી ઘણી આંત્રો હું જોઈ શકું છું; તમારા કંઈ ન સાંભળી શકે તેવા ઘણા નાદ હું સ્પષ્ટપણે સાંભળું છું; તમને મહન, અને ન સમજી શકાય તેવી લાગતી, ઘણી જાણતો હું જાણી તથા સમજી શકું છું કાબલા તરીકે, મહારા ઉપર પ્રયોગ કરતી વખતે, તમારામાંથી નીકળીને મહારા તરફ શું આવે છે તે તમે જોઈ શકતા નથી; પરંતુ હું તો તે બચ્ચર સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકું છું; જ્યારે જ્યારે ત્હમે મહારા ઉપર માર્બન અથવા ‘પાસેસ’ (Passes) કરો છો ત્યારે ત્યારે તમારી આંખોમાંના ટેરવામાંથી અગ્નિના જેવી ચળકતી રજની નાની ધારા મહારા પર આવીને જાણે મહારામાં શમાઈ જઈ મહારા રૂપ બની જતી જણાય છે. અને જ્યારે ત્હમે મૃત્યુ બીજા સર્વના સંજ્ઞાથી છુટી પડો છો ત્યારે આ અગ્નિ જેવી ચળકતી જ્વાળા નાતાવરણથી સર્વ જાણુએ ઘેરાઈ ગયેલી હું દેખાઉં છું અને તેજ કારણથી ઘણીવાર હું ગર્ભ વસ્ત્રોનું વર્ણન કરું છું ત્યારે તેઓ સર્વને જરા સ્વાસ્થ્ય પડતી જણાવું છું. મહારી

સ્વેચ્છાનુસાર ધણે છેડેના અવાજ, એ તો શું પણ, મેંકો મૈક્ષના અંતરે ધના ધીમા અ-
ગર, હું અહિં રહો રહો સાંભળી શકું છું. દુકામાં કહીએ તો વસ્તુઓ મ્હારી નજર આવે ત્યાં
કુધી મ્હારે ખોટી ચતું પડતું નથી, પરંતુ તે વસ્તુઓ ગમે ત્યાં હોય ત્યાં એક ક્ષણ માત્રમાં
અમ તે વસ્તુઓ વિષેનું એનું તો જારીકાઈથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકું છું, કે જેનું મ્હારા
જીવી સ્થિતિમાં ન હોય તેવાવી દૃઢ પણ મેળવી શકાય નહિ.”

ઉપરના દાખનાથી વિશ્વદ્રષ્ટિની અવગથા કેરી ઉચ્ચ તથા ચમત્કારિક છે તે વાચકવર્ગને
સમજાવું હશે. આ સ્થિતિમાં આવેલો વિધેય ભવિષ્ય પણ ઘણીવાર ભાખી શકે છે અને તે
સમય જતાં ખરું પડે છે. આ પુત્રના તંત્રી, ચિકિત્સક ચૂકામણિ, ભોળીકાવ ત્રીકમચાલ ત્રીવે-
દીને લાંબા વખતના હિંમોટીક્રમ તથા મેસ્મેરીક્રમના અનુભવથી આ વાતની ખાત્રી થયેલી
છે અને તે સંબંધીનું વિચારપૂર્વક વર્ણન તેમના લખેલા “દેવી અદ્ભુત ચમત્કાર” માંથી
અસાધ્ય એ વાંચી લેવું.

વિશ્વદ્રષ્ટિના વૈદકીય ઉપયોગ સંબંધી પ્રે. મણિવાવ નીચેના ઉપયોગી વિચારો જણાવે છે:—
“આ પ્રમાણેનો વિશ્વદ્રષ્ટિનો ચમત્કારિક ઉપયોગ ન કરતાં, ઘણા વિધાયકો તેનો કેવળ
સઘાયક (Healing) પ્રયોગો પરત્વે ઉપયોગ કરે છે. જે પ્રખ્યાત ચિકિત્સકો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં
કેવળ પ્રાણનિમયથીજ રોગ મટાડના પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ ઘણું કરીને પોતાની પાસે વિ-
શ્વદ્રષ્ટિ સુધી કેળવાયેલો એકદમ વિધેય નિરતર રાખે છે. સામાન્ય સુદ્ધિવાળો હોય ઉપરાંત શરીર
ચિકિત્સા, રોગોત્પત્તિ, તથા ઔષધીના ગુણ દોષથી કાઠંડ માહીતી હોય તેવો હોય તો બહુ ઉ-
પયોગી થઈ પડે છે. તેને તે માટેનાં ઔષધ યોગવાનું પૂજવામાં આવે છે, ને તે પ્રમાણે ક-
રવાથી કાયદોજ ચાય છે. આમ કરવું એ તો ધધાવાળાનું કામ છે. અમુક રોગીઓને પ્રાણવિ-
નિમય કરતાં ચિકિત્સક પ્રાપ્ત થઈ આવે છે, વિશેષે કરી ફેફસ, હિરિટરીઆ, વિગેરે મગજ અને
નાડીઓની નળજાકધી થયેલાં દર્દવાળાંઓને તેઓ, પોતાનો રોગ ક્યાં સુધી ચાલશે, તે રોગો
જે તાણુ વિગેરે આવતા હોય તે ફરી ક્યારે આવશે, તે કેમ અટકે, એ આદિ સર્વ સંચયના
આખી શકે છે. એવાં દર્દીઓ વિરે એમ પણ જણાય છે કે તેમના હાથમાં અમુક ઔષધ આ-
પવાથી તેમને તે ઔષધની અસર થવા માટે છે, ને તેઓ તેના ગુણાદિનું યથાર્થ વર્ણન કરી
શકે છે. તેઓ પોતાના શરીરમાં રોગ જ્યાં હોય તે જ્યાંની રચના ને તેના બિગાડ પણ
વર્ણવી શકે છે. વિશ્વદ્રષ્ટિવાળાં સર્વ ક્રેઈ એ બધું કરી શકે કોઈ વિધેયને વિશ્વદ્રષ્ટિના લાવી
પછી શરીરરચના બોલ કહેવશની હોય તો કરે. એજ પ્રમાણે જાતે કે વિધેયદ્વારા વિશ્વદ્રષ્ટિ
થી બોઈ આપણાં શરીર આદિશસ્ત્રો રચાયાં હશે, એટલે તે રચનાને હાલની પેઠે મદદો સુ-
ચવાની કાઝી જરૂર પડી નહિ હોય, અને ગુલેલાં શરીરને ભેગથી મગજ વિગેરે ભાગની
સ્થિતિ જે હાલ સમજાતી નથી, તે તેમને તેથીજ સમજાઈ હશે. આ પ્રમાણેનો વિશ્વદ્રષ્ટિનો
પારતત્વિક ઉપયોગ રોગ દાનિત પરને પુણ્યકારી છે ને તે માટે તેટલે સુધી કોઈ કુશલ વિધા-
અક કોઈ વિધેયને દેતી શકે તો કામનો છે. કુશલ વૈવના હાથમાં આવેલો વિધેય હોય તો ખાઝીજ શી!”

૧ પ્રત્યગ્દ્રષ્ટિ (Ecstasy)—આ સ્થિતિમાં આત્મા પોતે તદન દિશ્-કાલ-નિમિત્ત
(Time Space-Causality) ના બંધન પર નબળું છે અને તેમાં એક વખત બસબર
આત્મા તેથી વિધેય પાછો જામત અવસ્થામાં આવેલો નથી અને પ્રયોગ કરનાર વિધાયકની

સત્તાની પ્હાર જઈ તેની આજ્ઞા માનતો નથી અને તેથી વણીવાર મનુષ્ય નિપજવાનો દાખવા બને છે માટે આ સ્થિતિમા વિધેય આપવા માટે કે તેને એકદમ જાગ્રત કરી દેવો વિશ્વદ્રષ્ટિ મા આજ્ઞા પછી જો એકાએક વિધેય એકાએક હમના માટે કે આમ તેમ ગદ્ગદ મારવા માટે કે હવામાં કોઇ સાથે હોઠ ફફડાવી વાતો કરતો હોય તેમ દેખાય, અથવા પછીના કે અન્ય અન્ય એવા કરવા માટે તો તે પ્રયત્નદ્રષ્ટિમા આવવા લાગ્યો છે એમ જાણી તેને ત્વંચી જાગ્રત કરવા જોઈએ

હિપ્પોદીઝ સ્થિતિ કેવી રીતે ઉતારવી.—હિપ્પોદીઝ ઉદમાથી, સાવરણ ઉધ માથી થવાય છ તેનીજ રીતે, જાગ્રત એ પ્રારંભ થવાય છે એટલે તો, માનસિક અસરથી અને ખીજી ધરિયાદારા જેમ દેવથી ફરોજ અમુક વખતેજ જાગ્રત થવાય છે, આ આજ અમુક ક્ષણે જાગ્રત થવું છે એવા પ્રતિજ્ઞા આગળ રજે કરી સુષ રહેવાથી, તેજ વખત આવતો જાગી ઉઠાય છે, તેમ હિપ્પોદીઝ ઉદમા પડના માણસને સુચનાઓ આપવી વિગેરેનું કામ પૂરું થયા પછી પાંચ કે દશ મીનીટ એમને એમ પડી રહેવા દેઈ પછીથી જાગ્રત થવા માટે નીચે પમાણે સુચનાઓ ક્રિયા કરનાર ત ફરી - વાગ્યા આવતા તે જાગી ઉઠે છે — “હવે હું ત્હમને જાગ્રત કરુ છું જેવા હું એ, એ, ત્રણ ગણી રહીશ કે તરતજ ત્હમે જાગ્રત થજો અને પછી ત્હમાન અવયવો કે શરીરના મિલકત યાદ કે શરિષાઠ્ય નહીં લાગે.”

“તમને એમ લાગે છે કે ત્હમને હવે એચેની, યાદ કે પરિશ્રમ કંથુ રથુ નથી” આમ કહી રહેના શરીર ઉપર યોગ્ય “પાસીસ” કરવા —

“ત્હમે જાગ્રતો લાગે ત્હમને તદ્દન સાર નાજશે, દર્દ કે એચેની મિથકુલ થશે નહિ. અને ત્હમે આનંદમા મહેશો

‘આજ - મે ત્હમને આ ત નિદ્રા આનંદ અને મહારે ત્હમે તમારો ધર્મો વધારે સ્ફુર્તિથી કરી શકશો

જેમો દહી જન આપે કે મ્હને હવે જાગ્રત દે કે એચેની લાગતી નથી, તેવાજ ક્રિયા કરનારે નીચે પ્રમાણે શબ્દો બોલવા —

“એ ! થાક અને શિથિલતા જતી નહીં છે”

“એ ! ત્હમારે આનંદીપણ અને આશ મિનનજ પાઠા આ યા છે”

“ત્રણ ! ત્હમે જાગ્રતો છો અને પુશીમા છો

આમ કરેલા જાગ્રત દર્દી જાગી ઉઠશે અને પોતાને હામે લાગશે.

સાવરણ ઉદમાથી ધરિયા દાન એકાએક અમનથી જેમ જાગી ઉઠાય છે તેમ હિપ્પોદીઝ ઉદમા લાગેજા ગુરુ પડે છે, કારણ તેમ કરવાથી ચક્ષિત લુપ્તતાન પણ થાય છે.

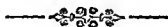
ચેટર વળી હિપ્પોદીઝ ઉધ ઉતારવાના પદ્ય અસુ - મ્થા । ગણાવે છે, ત્હમા અિઓનો પેટ આગળનો બીનશય વજ્રે બાગ મુખ્ય છે હિપ્પોદીઝ ઉદા એની મેજે પણ નિપજ, દેશાન કર્યા શિવાય ઉતરી જાય છે, અને પ્રચિત વસ્ત્રેપણ જાગ્રતી આવી જાય છે

હિપ્પોદીઝમ કોને ચઢી શકે?—મનનત, પુઠ, અને અધિશાળી ત્રિ પુરુષોને તે મહેલાકથી ચઢી શકે છે, નો પણ માત્ર માણસો અને નિર્મળ થયેના ત્રિ પુરુષો સુચનાઓ

ને બહુ તરથી ચક્રણ કરી શકે છે. દિસ્ટીરીઆના દર્દવાળા દર્દીઓને ખાસ કરીને અસર થાય છે. જોડ અને મૂર્ખ મનુષ્યો કરતાં સમસ્ત શાસ્ત્ર મનુષ્યો જલદીથી હિપોક્રીઝ થાય છે. દ્રઢ સંકલ્પ શક્તિવાળા મનુષ્યો અક્ષિત રત્નવવાળા માણસો કરતાં વધારે લાગણી બતાવી શકે છે; અને સાત વર્ષથી નહાતી ઉંમરનાં બાળકો તથા મૂર્ખો અને ગાંધ મનુષ્યોને હિપોક્રીઝમ ચઢી શકતું નથી.

હિપોક્રીઝમ વિધાનુ આટલું પ્રાથમિક જ્ઞાન આપી હવે હોને જુદાજુદા રોગોમાં કરી રીતે ઉપયોગમાં લેવું હોના વિષય અને આગળ ઉપરોચ્ચાર્યું.

(અપૂર્ણ.)

આજાર સુહિત સ્વીકાર.

(:o:)

૧ “કોરોનેગન ઓફ ટાઇફ” — એ નામના આઝાડીયાપત્રના અંગ્રેજી અમને મળ્યા છે. એ પત્ર એલોમ પાનાનું છે તેઓ મરણ બાદમાં ઉત્તમ પ્રકારના છે, તેનું વાર્ષિક લવાજમ બહાર ગામના માટે પેટેન્ટ મથે રૂ. ૧-૫-૦ છે. અમદાવાદ માણીની પોળમાં ને પતની ઓશીમમાં લખેલી મળે.

૨ “સારત ધર્મ” — એ નામનું મુદ્રિત પત્ર તે પત્રના નવાદર રા. મ. શંકર દાઝ શાસ્ત્રી પદે આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય તરફથી અમને મળ્યું છે. હાલના સમયમાં ધર્મોચ્ચ દેશમાં ફરી લોકોને ઉદ્દેશ આપી ગોતાલી ફજ બનાવના ન હોયથી એકો પદ્ધતિમાં જાય છે. આ મુદ્રિતમાં મળતલ ધર્મ સંદર્ભના મા. લેખો અને છે. આજ મુદ્રિતોની તાલના મમયમાં ખુબ જરૂર છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ પેટેન્ટ મથે છે આ મુદ્રિત મુદ્રિતમાં કાલસા પટેન્ટના તાલના પત્રે અર્થબિન કાર્યવાહી મળે.

૩ “વનવાર્ધી વિજાત” — આજ ગામગરિય. મંપાદર શંકર દાઝ શાસ્ત્રી પદે આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય એમના તરફથી અમને મળ્યું છે. તેમાં વનસ્પતિનું વર્ણન મળે છે. બાજા હોડી છે. પટેન્ટના વાળી કીમત રૂ. ૧-૮-૦ છે. આજ વર્ષનું વનસ્પતિની ઓળખ કરાવના માથું આ પત્રનું મુદ્રિત છે. આ પુસ્તક પણ મંપાદર તરફથી મળે.

૪ “વનવાર્ધી વિજાત” — એ નામના મુદ્રિત પત્રના અંગ્રેજી અમને મળ્યા છે. એ પત્ર અમદાવાદમાં નંબી. રા. મ. જોશીદર રત્નવાજ દીવેદિયા શી. ને. એમના તરફથી નીકળે છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ છે. આજ વર્ષનું વનસ્પતિની ઓળખ કરાવના માથું આ પત્રનું મુદ્રિત છે. આ પુસ્તક પણ મંપાદર તરફથી મળે.

૫ “સુલકાવિજય” — એ નામના મુદ્રિત પત્રના અંગ્રેજી અમને મળ્યા છે. એ મુદ્રિતમાં સંપાદક રા. મ. માનગર મુદ્રિતમાં હકમચંદ છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ મુદ્રિત અર્થ મથે છે. આજ વર્ષનું વનસ્પતિની ઓળખ કરાવના માથું આ પત્રનું મુદ્રિત છે. આ પુસ્તક પણ મંપાદર તરફથી મળે.

ના લેખો વિચાર કરવાના લેખો વીગેરે જોવા આવે છે. માસિકના લેખના પ્રમાણમાં લખા-
જન વધારે નથી.

૬ મુદરારન એ નામના માસિકનો અંક જાણે મળે છે. એ માસિકના તંત્રી
ગ. રા. માધવલાલ નભુભાઈ દિવેદી છે. આ માસિકનો જનના આધારે એક અંગ્રેજ માર્ગ પ્ર-
વામી બ્રહ્મનિષ્ઠ પ્રેમિસર મી. મણીલાલ નભુભાઈ એ મદદાર ખાતે સ્નેહી હતા. આ માસિકમાં
અધ્યાત્મ વિદ્યાના લેખો ઘણાજ આવે છે. આ માસિકના લેખો માટે જોઈતું લખીએ તેટલું
થોડું છે મી. માધવલાલ આ માસિકની શૈલી જેવી ને તેવી સાચવી રહ્યા છે તે જોઈ અ-
મને અતિશય આનંદ થાય છે.

મંત્રી.

દુનિયામાં આંખ એ જાંઘળીનું જીવન છે.

ધણા વરસનો અનુભવ જેણે પ્રખ્યાત થયેલી ચસમાની મોટી દુકાન.
ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા.

ખરા પેખલના ચરમા વેચનાર

ખાસ વિકાસપાત્રી મંગાએવા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ઘણાજ ઓછા બાવથી મળશે.

વિલાયતમાં ખાસ થયેલા આંખના હાકટર બળવંતરાય નરસીંહરાય
કાનુગા એલ, એમ, એન્ડ એસ, અને એલ, આર, સી, પી. ને અમારે ત્યાં હાકટરી
ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત દાદવા મળે છે.
હવામાં આવ્યા છે.

મોતીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ગ્લાસ પણ અમારે ત્યાં દરેક જાતના મળે છે.
સદગૃહિણી તથા બાનુઓની સગવડ માટે ઘેર બોલાવવાથી દાકતરી ચરમાની પેટીમાંથી
આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત દાદવામાં આવે છે.

અમારે ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વસ્તુથી પૈસા લીધા વિના
ફરફાર કરી આપવામાં આવે છે.

એક વરસ પછી અમારે ત્યાંથી લીધેલા ચરમા અગર જુના પેખલના ચરમાનો નંબર
ફક્ત રૂપીઆ એક લઈ કાચ ફરફાર કરવામાં આવે છે.

ખાતે જોઈના સાધુ સાધવીઓના માટે નરેંદ્ર લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે.

એન. હોલની સમીપી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે. ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા

અમદાવાદ-૧૫ દરવાજા નં ૩૬૧૪

કૃષ્ણહારથી થતા અસંખ્ય લાભ અને તેનાથી મળતું નવીન જીવન.

—(૪)—

હઠાસા વાચક વર્ગ !! પરમ સામર્થ્ય અને જીવનરસના મહાસાગર થી પ્રભુના મહાન અનુગ્રહથી જે અનુભવ અને અસંખ્ય લાભ મેળવવા હું ગત પંચિક વર્ષથી ભાગ્યશાળી થયો છું તે અનુભવનો લાભ મહારા અન્ય બધું જોને આપવાની ઇચ્છાથી આ નીચેનો હું કેમ આપના સમક્ષ રજૂ કરું છું તે પર પૂરતું લક્ષ દેવા કૃપા કરશે છ:—

“હું એક સાધારણ ગિચિતોત માણસ છું. મહારી ખે વણ પેઢીથી વૈદકનો ધધો મારા કુટુંબમાં ચાલ્યો આવે છે, અને તેથી હું પણ તેજ ધધો કરું છું; પરંતુ જેમ બહુ જગાએ જોવામાં આવે છે તેમ મહારા શરીર નાનપણથીજ નબળું હતું. ધરમાંજ વૈદ એટલે દવાની તો ખોટજ નહિ, જરા કંઈ થયું કે દવા લેવા. ત્રિવાજ એવો રાખેલો કે દર મહિને એકાદ જુલાખ ફ્રીલા વગર મારા ધરમાં કોઈ નહિ; પણ કોણ જાણે કેમ, કે ધરના વૈદની દવાથી કંઈ ફાયદોજ થાય નહિ. મહારા બાપાનું વૈદ તરીકે માન મારા અને તેથી તેમની પાસે દરરોજ પચીસ ત્રીસ માણસ ને લેવા આવે અને તેમાંથી બહુ બહુ માણસ મારા થાય; પણ જ્યારે તો જુલાખ મેલજો ને જરા કંઈ થતાં દવા લેવામાં આવજાજ ન કરીએ; તો પણ ધરમાં કોઈને તાવ તો કોઈને ગરજી, કોઈને ઉધરસ તો કોઈને મરડો, એમ વારા ફરતી થજાજ કરે. શિયાળા માં મહારા શરીર તંબાવા ગુદરપાક કે બદામપાક ખનાવે અને તેની સાથે બીજા માતાઓ કે બન્ને ખવરાવ; પણ મહારા શરીર તો વજેજ નહિ. મહારી મા કહે કે એનો તો એકવડીઓ કોડો છે ! જમતી વખતે ખૂબ ધી ચોપડી શટલીઓ મૂકે અને આગ્રહ કરી ખૂબ જમડે, બપોરે તાઠ તરડામાં ફરવા જવા ન દે અને એમ ફરેક રીતે સંભાળ લે; તો પણ હું સાજો ન રહું. એમ કરતે કરતે હું મોટો થયો અને મહે શુભગતી તથા ઇંગ્રેજોના સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો, અને પાંચિત્રાસ તેમજ આર્યવૈદકનું સાદુ જ્ઞાન મેળવ્યું; પરંતુ મહારા દેહાર એવા કે જાણે મહારા મમજમાં ભરેલી વિદ્યાનો બાર પમથી ઉચકતો ન હોય તેમ થોડું ચાલતાં મહેને થાક લાગે. ખેસતાં થોડીવારમાં મરડો ફાટે, તેથી હું ઘણું ખર્ચ સુતે સુતેજ વાંચતો. પોર દહાડો ચડે પણ પથારીમાંથી ઉઠવાનું મન ન થાય અને ઉઠું ત્યારે આખું શરીર દુખે અને બારે બારે લાગે. પછી જ્યારે આ બા પીઠ ત્યારે જરા ટટારી આવે ત્યજ અમામ ધરમાં ઘણું કરી નવ દશ વાગેજમવાનો સ્નાન તે પ્રમાણે જમ્યાં પછી હું તો ઘણોજ પથારીમાં આજોડું; પણ ઉઠજ ન આવે; તેથી રોજ રોજજ એક બે વાગ્યા સુધી વાંચવાનો સ્નાન રાખેલો. હું મેટ્રીકમાં આવ્યો એટલામાં તો મહારી આંખો ખૂનજ બગડી ગઈ. મહારા બાપાએ શુદ્ધ મોતીનો ગુરમો આંખમાં આંજવાનો ખનાયો; પણ તેનાથી કંઈ આખનું તેજ વધું નહિ અને અસમાં લેવાં પડ્યા. અભ્યાસ પૂરો થયા પછી ધધે વજ્રગણું જેઠજે પણ કેમ કાંતું મનજ ન થાય મહેને પરજાવેજો પણ વહેજો, તેથી મને કમને ધરસંસાર ગાયુ કરવો પડ્યો, પણ જીવાનીનો જીરમો, આનંદ, ઉત્સાહ, ચાપજાતા, તે સર્વ મહારામાં ન મળે. ઘણીવાર એમ વિચાર આવે કે પરમેશ્વરે આ પેટની વૈદ કોણ જાણે માણસને ક્યાંથી

લગભગી છે કે જેને પૂરવામાં આખો જન્મારો જતો રહે છે અને જે પેટની ખાતર હલકા લોકોની ખુશામદ અરે ગુલામગીરી કરવી પડે છે. કવિ શામળબટ પણ કહ્યું છે કે—

“ પેટ કરાવે વેદ, પેટ પરકેશ કલાવે;
પેટ કરાવે વેદ, પેટ વાળ વગાડવે ” વિગેરે.

આવી રીતે ઉત્સાહ અને આનંદ વગરનું જીવન જોલેજોલે કાઢતો હતો; તેવામાં ધર્મશાસ્ત્ર પાથી કેટલાંક ઉત્તમ પુસ્તકો મહારાં વાંચવામાં આવ્યાં અને તે વચ્ચે આચારમાં મુક્તિ મારી જીંદગીમાં ધણેજ ફેરફાર થયો જે વિચારતાં ધર્મશાસ્ત્રના ઉપકારના ભાર નીચે મારે અંતઃકરણ દબાઈ જાય છે. તે પુસ્તકોના વાંચન અને તદનુસાર વર્તનથી મહેને જે રહસ્યોનું જ્ઞાન થયું છે તેનો હુંક સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

સર્વ જન્મજીવમાંનાં સર્વ વનસ્પતી, જંતુ, પશુ, પ્રક્ષિ, મનુષ્ય વિગેરે સર્વ જેને આધાર હિતપત્ર થઈ વૃદ્ધિને પામતાં જીવી શકે છે તે પ્રાણુતત્વ અથવા જીવનરસ (Vitality) નું પ્રભવસ્થાન શ્રી સૂર્યનારાયણ છે, આ વાત આપણા રૂપિ મુની યોગી વિગેરે પૂર્વજો સારી રીતે સમજતા હતા, અને તેથી સંધ્યાવંદન આદિ કરેથી શ્રી સૂર્યનારાયણનું ઉપાસનું દરરોજ દિવસમાં ત્રણ વખત ન અને તો એક વખત તો આવસ્ય દરેક દિનને કરવાની ખાસ આજ્ઞા આપણાં શાસ્ત્રોએ કરેલી છે. ઉપવાસ કરવાના દિવસોએ આહાર વિના ચલાવવાનું દરમાસે ધર્મણીવાર આવે છે; પરંતુ સંધ્યાવંદન વિગેરેથી શ્રી સૂર્યનારાયણની ઉપાસના એક પશુ દિવસ પછી નહિ દેવાની ખાસ ચેતવણી આપવામાં આવે છે; તેનું કારણ પણ જોઈ કે સંસારદય, અધ્યાત્મ અને પ્રયાત્ન સમયે સૂર્યમાંથી જીવનતત્વનાં જાદુનું સંત્રિક અને જાદુવાન મોર્નિંગ સર્વ જન્મજીવમાં પ્રસરતા મારી છે; આ સમયે “ સ્વરોદય ” માં લખ્યા પ્રમાણે મનુષ્યોની સુખપ્રાપ્તિ નાહી ચાલે છે અને તેથી એકાદ જાદુ સરળપણે સંધાય છે અને તેથી આ સંધીના કાળ વખતે અન્ય જાદુ કર્મો (ખાગળીયા તથા વિહાર વિગેરે) ન કરતાં ધ્યાન કે ધર્મશાસ્ત્રનાં કરવાનું કહેવામાં આવે છે. અને તે પ્રમાણે જે મનની સ્થિતિ એકાદ અને “ ગ્રાહક (Receptiver) સમયમાં આવે તો શારીરિક અને માનસિક અરોગ્યતામાં અતિશય લાભ થવાનો નિરાસય સંભવ છે. જે ચેતની પુરે પોતાનું મન સંપૂર્ણ રીતે એકાદ તથા ગ્રાહક બનાવવાની કળા લાંબા સમયના પ્રયત્નથી સંપાદન કરતા તે ઝીઝો સૂર્યમાંથી પોતાને પોતાને જો તેટલું પ્રાણુતત્વ આકર્ષિ લેઈ વર્તનનાં વર્ગ સૂચી આહાર વિના સુદૃઢ આરામ સંપાદન કરી દીર્ઘાયુષી થઈ શકતા. પરંતુ સામાન્ય મનુષ્યો જેઓની સંકલ્પશક્તિ જાદુ બનાવવા હોતી નથી અને જેઓ પોતાનું મન લાંબો વખત એકાદ કરી શકતા નથી, તેઓ સંધ્યાવંદન દ્વારા જે પ્રાણુતત્વ તેમને થોડું ધણું મળી શકે તેટલાપર જીવી શકે નહિ અને તેથી તેઓને બીજી રીતે પણ જીવનતત્વ મેળવવાની જરૂર પડે છે.

આપણાં પુરાણોમાં એક ગૂઢ આખ્યાયિકા છે કે—પોતાના સર્વ ધર્મો અને મનુષ્યોના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રાણ ભગીરથે સ્વર્ગમાં વહેતાં મંગલને આ બૂચોમાં લાવવા માટે એવો ભાર પ્રયત્ન કર્યો કે જાદુ પણ કાઈ માણસ બધારે જાદુ મહોટો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેણે “ ભગીરથ પ્રયત્ન ” કહ્યો કહેવાય છે. શ્રી મંગલજીએ તેવા પ્રયત્નને અતે બૂચોમાં આપવાનું કહ્યું, કહ્યું

પણ તેમની પ્રવળ જળધારાને ઝીલી શકે તેવા પરમ યોગેશ્વરે શ્રી શંકર વિના ખીલના કોઈ જરૂર નહિ. પોતાના યોગબળના પ્રભાવથી શ્રી શંકરે ગંગાજીને પોતાના મસ્તકપરના જટાબૂટમાં ઝીલી લેઈ પછી તેમને અન્ય યોગબળ સહિત મનુષ્યોના ઉદ્ધારને, અર્થે પૃથ્વીપર વહેવા દીધાં. આવીજ રીતે શ્રી સૂર્યબગવાનમાંથી વહેતી અતિ પ્રવળ જીવનધારા (Life Current) નો પૂર્ણ લાભ ફક્ત યોગમાર્ગમાં પ્રવેશી શકે તેવા પુરુષોજ બરાબર રીતે લેઈ શકે છે; બાકી ખીલનાં જોને તો સ્વર્ગગાના પૃથ્વીપરના અવતરણથી તેમના પુન્યમાં ન્યૂનતા થયા પછી અને તેમના નિર્મલ પ્રવાહમાં કચરા માટી વિગેરે નિરૂપયોગી પદાર્થોનો મળ બળ્યા પછીજ ગંગા સ્નાન કરવાનું મળે છે અને તેથી તેમને 'ગંગાસ્નાનનું પૂર્ણ ફળ મળતું નથી. તેવીજ રીતે એકાગ્ર ચિત્ત અને પૂર્ણ શક્તિ તથા દ્રઢ સંકલ્પશક્તિ (Will-power) વિના તથા મનથી બરેલા શરીરમાં રહી સંધ્યાવંદનાદિથી કરવામાં આવતી સર્વોપાસનાવડે જીવનતત્ત્વ જોઈતાં પ્રમાણમાં મળી શકતું નથી, અને તેથી તે ખૂટતું જીવનતત્ત્વ આહાર, નિદ્રા, પ્રાણવાયમ, આસોવૃક્ષિત્તિ તથા જળ વિગેરે દ્વારા મેળવવાની જરૂર પડે છે. અને આ આહાર વિગેરે ઉપર જીવ્યવેલા સાધનો જોઈતા પ્રમાણમાં અને ઉત્તમ વિશુદ્ધ સ્થિતિમાં હોવામાં નથી આવતાં તે અશક્તિ, રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા અને અતિ મરણ નિપજ્યા વિના રહેતું નથી. કહાવર ખાંધાનાં અને બરાવદાર શરીરનાં માણસોનું પણ યોગ દિનમાં શરીર ખડુ મળી મયા સિવાય મૃત્યુ મણીવાર નિપજે છે ને ખતાવી આપે છે કે શરીરના બંધારણમાં આવતાં સ્થૂલ પરમાણુઓની જીવનને માટે જોઈલી અગત્ય છે તેના કરતાં તે અણુઓમાં રહેલા પ્રાણતત્ત્વની અનંતમણી વધીને જરૂર છે અને તેથી શરીરમાં સ્થૂલ રક્ત, મજ્જા, માંસ, અસ્થિ વિગેરે હોવા છતાં પ્રાણતત્ત્વ ખૂટી પડવાથી મૃત્યુ થાય છે. કૃષ્ણ જોઈએ છે કે હાર્ષિજીવર જેવા ખની ગમેલા મનુષ્યો તેમજ લાંબા સમય આહાર નહિ મળવા છતાં પણ જીવતા રહેનાર મનુષ્યો સૂર્યના પ્રકાશ, વાયુ, જળ વિગેરે સાધનોદ્વારા સૂર્યમાંથી પ્રાણતત્ત્વ મેળવી જીવન ટકાવી શકે એ વાત શુદ્ધિમાન વાંચકને સમજાયા વિના નહિ રહી હોય.

* પૃથ્વી, જળ, વાયુ, વિગેરે સાધનો હોવા છતાં જો સૂર્યનો પ્રકાશ તથા ઉષ્ણતા ન હોય તો વનસ્પતી જગી કે વૃદ્ધિ પામી શકતી નથી તે વાત સર્વે કાંઈને જાણીતી છે. તેમજ ન્યારે સૂર્યના પ્રકાશની સહાયથી વનસ્પતી પોતાના બંધારણને અર્થે ઉપયોગી, કારબન નામના તત્ત્વને વાતાવરણમાંથી છુટું પાડી તેનાં મૂળ, થડ, પર્લડાં, પૂષ, ફળ, વિગેરે બનાવે છે, તેજ વખતે મૂળ સૂર્યમાં રહેલી શક્તિ સાક્ષાત કામ કરતી (Kinetic) મટી તે વનસ્પતીમાં નિગૂંદપણે (Latent) રહે છે એ વાત રસાયણશાસ્ત્રના મૂળતત્ત્વોના અભ્યાસ કરનારને જાણીતી જ છે. આ શક્તિને તેઓ રાસાયણિક આકર્ષણ (Chemical Affinity) કે એવું અમે તે નામ આપે છે. પરંતુ નામ ફરવાથી વસ્તુમાં ફેર થતો નથી અને સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે તેમ "A rose called by any other name will smell as sweet" (શુભાખ્યા પુષ્પને ગમે તે ખીલું નામ આપીએ તો પણ તે પુષ્પની વાસ તેથી ને જેતેવીજ આવશે.) તે પ્રમાણે આ સૂર્યમાંથી મેળવેલી શક્તિને મણાં નામ આપી શકાય; પરંતુ આપણે તેને જીવનરસ કે પ્રાણતત્ત્વ (Vitality) એવું નામ આપીશું. આ પ્રમાણે વનસ્પતી અને વનસ્પતીના આહારમાં નિગૂંદ જોઈએ છુપાઈ રહેલું પ્રાણતત્ત્વ ચૂકામાં કે જડાશિમાં નાખવાથી

અને તેના પર બરાબર સ્થાયણીકૃત્તિ કરવાથી પાછું મેળવી શકાય છે.

૨. જળ, નિદ્રા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ દ્વારા પ્રાણતત્વને આપણે કેવી રીતે અને ટેટલા પ્રમાણમાં મદદથી કરીએ છીએ તે વિશે વિસ્તારપૂર્વક આપણે અન્ય સ્થળે વિચાર કરીશું; પરંતુ હાલ તુરંત તો આપણે આહારદ્વાર, વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં હનન-સ કેમ મદદથી કરી શકાય તે વિશે વિચાર કરીશું.

આપણું શરીર અસંખ્ય જીવંતાં પરમાણુઓનાં બનેલાં હોય છે. જેમ અસંખ્ય આણુઓનાં તાર મૂલ્યવાથી લગતું બને છે અને અનેક મનુષ્યોના સમૂહને સમાજ, લશ્કર, મંથ, વગેરે નામો આપવામાં આવે છે અને તેવા સમાજ, મંથ, અને લશ્કર ઇલાદિનું મનુષ્યોથી બિન્ન અસ્તિત્વ નથી એટલે કે તેમાંથી મનુષ્યોને લેઈ લેઈએ તો સમાજ ઇલાદિ કંઈ રહેતું નથી અને જેમ વણાટના તાર બધા કાઢી લેતાં વસ્ત્ર જેવું કંઈ રહેતું નથી તેમ આ શરીર જેવું બનેલું છે તેવાં અસંખ્ય જીવંતાં પરમાણુ વિના માણસ જીવી શકતું નથી. ઉપયોગથી વચ્ચેના તાર ધસાઈ નાશ પામતાં વસ્ત્ર જેમ જીવું થઈ જાય છે તેમ આપણા શરીરમાંના પરમાણુઓમાં રહેલું જીવનતત્વ પણ ઉપયોગથી ખપી જવાથી શરીર જીવું થઈ નાશ પામવાનો સંભવ આવે છે. આ પરિણામ અટકાવવાને માટે સર્વ મનુષ્યો ઉપાયો યોજે છે. તમે કદાચ ફવામાંથી પાણી કાઢવાના રેંટમાળને જોયો હશે. તેમાં રેંટને ફેરવવાથી ઢાંચકાં (નાનાં નાનાં વાસણ) એક પછી એક ભરાઈ આવી કુવાના ચાળામાં ટલવાય છે અને ખાલી થયેલાં પાણી ફેરતાં ફેરતાં નીચે જઈ ફરી પાણીથી ભરાઈ ઉપર આવે છે, હવે જો રેંટને ફેરવવામાં ન આવે તો ચાળામાંથી પાણી વહી જતાં તે થાળું ખાલી પડી સુકાઈ જાય છે. તેમ આપણા શરીરમાંના પરમાણુઓમાં રહેલું જીવનતત્વ ખપી જતાં તેવા ખાલી અણુઓને બહાર કાઢી નાખી તેમની જગ્યાએ નવા શુદ્ધ પ્રાણુતત્વથી ભરેલા પરમાણુઓને પૂરતા પ્રમાણમાં ભરવામાં નથી આવતા તો તે ખોટા પરમાણુમાં નાના મોટા વ્યધિઓ ઉત્પન્ન થઈ આખરે મરણ નિપજાવે છે.

૩. ક્રિયા-હલનચલન, વૃદ્ધિ તથા સામર્થ્યની પ્રતીતિ આદિ ગુણો જીવનને સૂચવે છે, અને શકિયતા, નિશ્ચેષ્ટતા, તથા અસામર્થ્ય વિગેરે ગુણો જડત્વ સૂચવે છે. ગિચર-ભરાઈ ગેલું પાણી મધાઈ ઉઠી ચેમતું મૂળ થાય છે, ત્યારે વહેતું પાણી નિર્મળ, જીવનદાયક બની આરોગ્ય તથા આનંદમાં વધારો કરે છે. તે પ્રમાણે શરીરમાં રહેલું પ્રાણુતત્વ અક્રિય ન રહેતાં શરીરની શિશ્નો, સ્ત્રીઓ અને વિધિવિધ અવયવોદ્વારા બહાર વહેવા માંડી પ્રકટ થયા કરે છે ત્યારે તે મનુષ્ય અથવા પ્રાણી જીવતું છે એમ આપણે કહીએ છીએ. અને તે જીવતું નહીં ક્રિયા કર્યા કરે તે અર્થે ઉપજાવેલા પ્રાણુતત્વ તથા શરીરના બધારણમાં ઉપયોગી શુદ્ધ સ્થૂલ પરમાણુઓનો સંતૃપ્તિ-પ્રવાહ શરીરમાં વણા કરવો જોઈએ, કે જેથી ત્રિયાદ્વારા પરતપ્રાણુતત્વ તથા શિશ્નોઓની અને પરમાણુઓની ખોટ પૂરતી શરીર સત્વણું રહે.

૪. આ પ્રમાણે બંને પ્રકારની ખોટ પૂરી પાડનાર આપણો આહાર છે તેથી આપણા આહારમાં સ્ત્રી-વિગેરે બંને તેવા પદાર્થો (Albumen or Nitrogenous substances) કે કાર્બોહાઇડ્રેટ પદાર્થો (Carbo-hydrates) અને ધૂત તેમ જ નવા સ્નિગ્ધ પદાર્થો (Fats) અને દ્વારા પૂરતા પ્રમાણમાં હેલ એટલે તે આહારમાં ખીજ કશાની ખોટ રહેતી નથી, એમ

જીનાં યોગ્યં વાંચી કેટલાક ડોક્ટરો અને તેમને પ્રમાણુદ્યુત માનનારા અન્ય પુરુષો મારે છે; પરંતુ ઉપર જણાવેલા સર્વ પદાર્થો કરતાં આપણા આહારમાં પ્રાણતત્વ ("Vitality" or "Organic Electricity") પૂરતા પ્રમાણમાં દરરોજ લેવાની અનંતશુદ્ધિ વધારે જરૂર છે, આ કારણથીજ એક પ્રખ્યાત પાકિસ્તાન વૈદ્યવર લખે છે કે "Our food therefore, must not only contain all the different elements composing the substance of our cells, but must contain them in organised combinations of high potential electricity; so that we may eat both matter and energy" (આ કારણથી આપણા આહારમાં, શરીરનાં પ્રમાણુનો પદાર્થ જેમાંથી અને છે તે બધાં જીવંત, જીવંત તત્વો હોવાં જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તે તત્વો પ્રખળ પ્રભાવવાળા જીવનતત્વના સંમેલનની ઘટનાઓવાળી સ્થિતિમાં હોવાં જોઈએ, કે જેથી કરીને આપણે સ્વચ્છંદ્યો અને શક્તિ એમ બન્નેનો આહાર કરી શકીએ.) અને જેમ છંદો, સુનો, લાકડાં વિગેરે ધર બાધવાનાં સાધનો હોવા છતાં, તે સાધનોનો યોગ્ય પ્રકારે પ્રુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરનાર કડીયા, સુતારની જરૂર પડે છે તેમ સ્વચ્છંદ્યો હોય તોપણ જીવતા રહેવા માટે પ્રાણતત્વની તેટલીજ અગત્ય પડે છે.

માંસાહાર—જો ગીધ અથવા પિશાચ બંતર વિગેરે જેવાં મનુષ્યોની સહેલાં મુશ્કેલી આહાર છે તેમાં રહેલો બિભક્ષ ભાગ હુપાવવા માટે માત્ર ખોળી કાઢેલો શબ્દ છે. તેમાં જીવનતત્વ બહુજ ઓછું હોય છે અને તે ઉપરાંત તે પ્રાણીઓનાં મુશ્કેલી બરેલા શબ્દોનાં મૂળ તથા મળ પણ હોય છે અને એ વિના ખીજ અનેક ગેરલાભવાળા આહાર કરતાં વનસ્પતી આહાર હજાર દરબજો ચઢીઆનો છે તે પ્રસંગ આવ્યે અન્ય અથવા બતાવી આપીશું; પરંતુ હોલ તો એટલુંજ કહેવાનું કે વનસ્પતી આહારમાં રહેલા અનંતશુદ્ધિ વધારે જીવનતત્વનો અસાધ્ય આપણે નાશ કરીએ છીએ તેથી વનસ્પતી જેવો ઉત્તમ ખોરાક ખાવા છતાં મનુષ્યો ટૂંક બાંધનાં આપણને જ્યાં ત્યાં મળ્યા આવે છે, અને તેથી જેમની અવલોકન શક્તિ બરેલાં કેળવાયેલી નથી, તથા જ્ઞાન અને અનુભવમાં પણ જેઓ કાચા છે, એવા ધણા યુવાનો માંસાહારને વધારે પૌષ્ટિક ગણી તેની જગ્યામાં ફેરવે છે. માટે તેવા મૂઠાસાઓને વનસ્પતી જેવો ઉત્તમ આહાર જોઈએ તેટલો લાભ કેમ નથી આપી શકેતા તેનાં કાચુ બતાવી આપી, સર્વોત્તમ આહાર મનુષ્ય માટે કયો છે તે જણાવવાની જરૂર છે.

આપણે ઉપર કહી ગયા કે મનુષ્ય તથા પ્રાણીઓનાં શરીરનું પોષણ કરવાની શક્તિ, વનસ્પતી સૂક્ષ્મમાંથી મેળાઈ જાયમાં મેળાવે છે પરંતુ જ્યારે તે વનસ્પતી આહાર—જેવાં કે અન્ન, કંદમળ, શાક, પાંદડાં, બાજીયાઓ વિગેરેને ખૂબ ઉદાગવામાં, રાંધવામાં કે તળવામાં કે તળાવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં રહેલું જીવનનું પોષકતત્વ ધણા પ્રમાણમાં જતું રહે છે અને તેથી બરેલાં મુશ્કેલી માફક તે આહાર શરીરનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ કરી શકેતા નથી. આ વાત કેટલાક વાંચકોને તત્કાલ સમજાશે નહિ; પરંતુ તેનું કારણ તેમનો જાણો વિચાર કર્યા વગર એકદમ નિશ્ચય ખોટો દેવાનો અધીરો સ્વભાવજ છે. તેઓ જરા ધીરજથી વિચાર કરે તો જણાશે કે ખગખગતા પાણીમાં ઉકાળેલી કોઈ પણ ખીજ કે અન્ન, ગેરમાને લીધે જીવનતત્વ જતું રહેવાથી ઉગી શકતા નથી, તથા વનસ્પતી વિગેરે પ્રુદ્ધિ આપી શકતી નથી.

તેવી રીતે જેમાંથી જીવનતત્વ ધણું ભાગે નાશ પામ્યું હોય છે તેવો નિઃસત્વ આહાર શરીરનું યોગ્ય પ્રકારે પોષણ કરી ન શકે અને તેથી બહુ વધારે પ્રમાણમાં આહાર લેઈ પેટ તણતુમ કરવાની જરૂર પડે એ સહજ સમજાય તેમ છે. હજારો વિદ્વાન ડૉક્ટરો જ્યારે ત્યારે જૂઓ પાઠ્યા કરે છે કે મનુષ્યોનો ઘણો મોટો ભાગ, પોતાનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ કરવાને જેટલો આહાર લેવો જોઈએ તેના કરતાં ચાર ચાર ગણો વધારે આહાર જમે છે અને તેથી દુકાળો પડે છે. પણ બિચારા ડૉક્ટરની જૂએને સાંભળે છે કેણું? અને સાંભળીને પણ તેને આચારમાં કેવી રીતે તેઓ મૂકી શકે? રસાયણશાસ્ત્રીઓ અને દાકતરો ખોરાકમાં શરીરને જરૂરનાં સ્થૂલતત્વો કેટલાં છે અને સાધારણ મનુષ્યને દરરોજ કેટલા પ્રમાણમાં તે તત્વો લેવાની જરૂર છે તે નિર્ણય કરી પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે, પરંતુ તેઓ આહારમાં રહેલા એકાદવાત્તા પ્રાણુતત્વનો હિસાબ ગણતા નથી; * અને તેથી મનુષ્યો તેમની સલાહ પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી. આહારમાં જેટલો ભાગ સખ ઉચ્ચતાથી પ્રાણુતત્વ વિનાનો બની ગયા વગરનો રહી જાય છે, તેટલોજ ભાગ શરીરનું યથાર્થ રીતે પોષણ કરી શકે છે. અને તેથી બહુ બલવાન શરીર કરવા ઇચ્છનાર; પરંતુ ફક્ત રાષ્ટ્રના આહાર ઉપરજ નિર્વાહ કરનાર, મથુરાના ચોખા, ભૈયા વિગેરેને અતિશય મોટા પ્રમાણમાં આહાર લેવાની ટેવ પડે છે અને તેથી તેઓ બલવાન હોવા છતાં ધણું કરી આળસુ અને પ્રમાદી હોય છે. આપણા દેશી લોકોનો મોટો ભાગ આળસુ, જડતા વાળો, બહુ કલાક ઉઘનાર તથા જેને સવડ હોય તે બપોરે પણ ઉઘનાર હોય છે. અને તેઓ પોતામાં ચપળતા, ગાલાકી, ઉદોગ અને ઉભાહ લાવવા માટે ઇચ્છા રાખે છે, વળી કાળજીવાળા વિદ્યાર્થીઓ, ખંતીલા વેપારીઓ, યુદ્ધિશાળી અમલદારો, મગજનુ તેમજ શરીરિક કામ વધારે અને ચાક લાગ્યા શિવાય કરવાની ઇચ્છા રાખે છે; પરંતુ થોડા દેશીક વાંચતા વિદ્યાર્થીનું મગજ ચાકી જઈ બગે છે; વેપારી તથા ધંધાદારી માણસોના પગ તથા કેડા ચાલવાથી કે થોડા કલાક બેસવાથી ચાકી જાય છે અને ફાટે છે; અમલદાર નોકરોને શરીરની અસ્વચ્છતાને લીધે જ્યારે ત્યારે રજા લેઈ વિશ્રાંતી લેવી પડે છે. આ બધી હનરક્ત અટકાવવા તેઓ મ્હા, કોશી, તમાકુ કોઈ કોઈ તો મધ, વિગેરે અસેવ્ય પદાર્થો મેવવાની ટેવ રાખે છે, તોપણ તેઓ શરીર પાસેથી પોતાને મનમાનનું કામ લેઈ શકતા નથી. ક્યાંથી લેઈ શકે? તેઓ “ પાણને રોગ ને પખાલીને ડામ ” દે છે. પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો કહે છે કે દર સોમાંથી લગભગ એંશી માણસો પોતાને જોઈએ તે કરતાં ત્રણથી ચારગણો વધારે ખોરાક ખાય છે તે પ્રમાણે કાં તો આપણા લોકોની બહુ ખોરાક ખાવાથી હોજરી કુલે છે અને બહુ જગા રોકી આસપાસના ખીજા અવયવો ઉપર દબાણ કરી તેમને કામ કરવા દેતી નથી, અને એટલા બધા નિઃસત્વ ખોરાકને પચાવવાની મહેનત કરવા જતાં બહુ બળનો ભોગ લે છે, તે તે કારણથી, કે કંતો બ્હી બ્હીને ઝાલે, અથવા જીવનતત્વ વિનાનો, ગંધિયો, ખોરાક ખાવાથી પોષણ બરાબર નહિ મળવાથી, પોતાને આળસ, ચાક અને વ્યસનની ખરાબ ટેવો પડે છે અને તે માટે પોતાના ખોરાકમાં ફેરફાર કરવાનો મૂકી ખીજ જગાએ ખીજ ઉપાયો કરવા ભટકે છે અને નકામો આયુષ્ય અને દ્રવ્યનો વ્યય કરે છે.

* થોડોજ વખત ચર્ચા પ્રેક્ષિતર ખેંદન અને ખીજ સાયન્ડીસ્ટોએ અમુક પદાર્થમાં પ્રાણુતત્વ કેટલું છે તે માપવાનાં યંત્રો શોધી કઢાડી બહુ ઉપયોગની શોધો કરી છે જે વિષે હવે પછીના અંકમાં લખીશું.

પૂરેપૂરે સંધિયો ખોરાક પૂરેપૂરે જીવનતલ વિનાનો (Killed) હોય છે. આપણા સોડામાં દરરોજ રધાતો, અને કંદોઈ અને બાઇજૂનને ત્યાં મળતો ખોરાક સંધવાથી, અડધો મરેલો અને અડધો પ્રાણુતલવાળો હોય છે, પ્રાણુતલવાળો ભાગ્યં યથાર્થ પોષણ આપે છે.

કોઈપણ માણસ તદન પ્રાણુતલ વિનાના આહાર ઉપર જીવી શકે નહિ. પછી ગમે તો તે દવા વેચનારની કુકને કોઈ ઈંગ્રેજી નામથી વેચાતો હોય કે સોડામાં ખૂબ સંધિયો હોય. આવો આહાર લેતાં લાંબો સમય નિરોગી રહી શકતું નથી. હાલના વખતમાં, ઘણાં મનુષ્યો ફક્ત સંધિયા અનાજ ઉપરજ રહેવાની મૂર્ખાઈ કરવા જતાં, જીવનતલ ખૂટી પડવાથી નોશ પામતાં મ્હારા જીવામાં આવે છે અને મનુષ્યો અજાનથી પોતાનું અમુલ્ય આયુષ્ય કેવું શુભાવી બેસે છે તે વિચારતાં બહુ ખેદ થાય છે.

, ખૂબ રાધ્યા કે આક્રમક શિવાય જે ખોરાક ખાઈ શકાય નહિ તે ખોરાક મનુષ્યનો કુદરતી આહાર કહી શકાય નહિ. આ વિષય ઉપર લગભગથી વિવેચન કરતાં એક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડાક્ટર કહે છે કે " All the food materials that have to be cooked before we can eat or digest them cannot be called " Natural Food for man, " they are natural only for those animals who can eat, enjoy, & assimilate them in their natural state " (જે સર્વ આહારના પદાર્થોને આપણે ખાઈ અથવા પચાવી શકાય તેવા થાય તે પહેલાં તેમને સંધવા પડે છે, તે સર્વ પદાર્થો મનુષ્યનો કુદરતી આહાર કહી શકાય નહિ. પરંતુ જે ઠોર અને પ્રાણીઓ તેવા પદાર્થોને તેમની કુદરતી એટલે રાધ્યા વગરની હાલતમાં રચિપૂર્વક ખાઈને પચાવી શકે છે તેમનોજ તે કુદરતી આહાર છે.)

સાગોપાગ જીવતા મનુષ્યોને અવિભક્ત પ્રાણુતલથી પૂર્ણ આહારની જરૂર છે, જે તેને મરેલાં પ્રાણીઓનાં મુદ્દામાથી કે સંધિયા અનાજમાથી પૂરતા પ્રમાણમાં મળી શકે તેમ નથી. તેનું આરોગ્ય હમેશા કુદરતી રાધ્યા વગરની હાલતમાં લીધેલા આહારના પ્રમાણમાં ઓછું યા વધારે હોય છે.

હાલના વખતમાં મનુષ્યો સારા કુદરતી આહારને સંધિયો જગમગી નાખીને, અથવા તો, મનુષ્યનો ખોરાક ગણાય નહિ તેવા પદાર્થોને રાત્રી કે તળી, પચાવી શકાય તેવા બનાવી ખાય છે. અને તેથી જે શારીરિક, માનસિક અને અધ્યાત્મિક અવનતી થયેલી છે તે સર્વ કોઈને જાણીતી છે. આપણા આહારમાથીજ શરીર તથા મન રચાય છે અને તેથી જો આપણાં શરીરો તથા મન યોગ્ય પ્રકારે સ્વાસ્થ્ય ન હોય તો તેઓ ખોરાકનીજ ખામી હોતી જોઈએ એ મિહન વાત છે.

આ મર્વ વાંચી અંધારા વાંચકો પૂછો કે " તમે માસાહાર ખાવાની ના કહો છો તેનો જાણે કોઈ, પણ સંધિયુ ધાન પણ ખાવાની ના કહો છો ત્યારે અમારે શું યોગ્યતા થેડે ચણા મળે તોમને મોટા જાંત્રો કે પથરા ખાવા. " ના, ભાઈ, આ સર્વે લાખી, અમે તમને પ મુચી પણ હવડા થનાય કહેતા નથી, પણ ઉત્કું ખઈ પુરપલ કેમ ખાઈ કરવું તથા જીવનનો ખગે લાખ લેઈ દૈવત્ય શી રીતે મેળવવું તથા વ્યાધિ અને વૃદ્ધાવસ્થા, ગરીબાઈ અને કંઈક કેઈ ઝીને સંતોષાઈતી જતી નાખનાં તે જાણી વખતના જતી અનુભવ પછી આપને

જાણવાનું છે. ત્યારે હવે મનુસ્મરો રવાબાવિક અથવા કુદરતી આહાર કયો છે, અને તે કેવી રીતે લેવો અને તેમ કરવાથી શા શા લાભ થાય છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ.

મનુસ્મરો કુદરતી આહાર એટલે કે જે આહાર તેની કુદરતી હાલતમાં સ્વાસ્થી ખાઈ તથા પચાવી શકાય તેવો ખોરાક, લીલાં ફળ તથાં મુકો મેવો, બાક્યા વગરની તાજી વનસ્પતી અને જરૂર પડે તો દુધ, દહીં, ખાનગી વિગેરેના લોટની કાચી કુલેર તથા તેવીજ રીતે રાંધ્યા કે શેક્યા સિવાય ખાઈ શકાય તેવાં અનાજો છે. પરંતુ ખરી રીતે તો એકલાં ફળ તથા મેવોજ ઉત્તમ તથા પૂરતાં છે. કેળાં, સફરજન. નારંગી, મોસમખી, ખોર, કેરી, જાંબુ, લીંબુ, કાકડી, ટેડી, દ્રાક્ષ, શેરડી, રાંધણો, જામફળ વિગેરે ખીજાં ઘણાં લીલાં ખાવાનાં તથા ચુસવાનાં ફળો, બદામ, કાચુ, સુકી દ્રાક્ષ, પિસ્તાં, ચારોળી, અજીર, ખજૂર, ટોપરાં, ખારેક, મગફળી, શાંધિયાં વિગેરે સર્વેના તડકામાં મુકવેલાં ફળ તથા મેવો, દુધ, દહીં તથા ટેવ પાડતાં કાચી ખાઈ શકાય તેવી વનસ્પતી તથા શાક, જેવાં કે મૂળા, શકરીઆં ઈત્યાદિ ઘણાંજ રૂચિ ઉપજાવે તેવાં, કલાકના કલાક રાંધ્યા કે ચઢવ્યા વિના ખાઈ શકાય તેવાં, અને મોંઘા મોંઘા પાક તથા રસાયનો કરતાં, પણ વધારે પુષ્ટિ આપનાર, પચવામાં સહેલાં તથા બળ તથા સહનશીલતા વધારનાર છે. વળી રાંધવાથી શીકા પડી ગયેલા અનાજમાં હાલ જેમ મરીમસાલા નાખી સ્વાદ લાવવામાં આવે છે, અને તેવા આહાર તથા મસાલાથી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન ભગવદ્ગીતામાં કહે છે, તેમ બહુજ હાની થાય છે. જુઓ—

કદાન્તલ લવણાત્યુષ્ણ તીક્ષ્ણ રુક્ષ ત્રિદાહિનઃ।

અહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃખ શોકામય પ્રદાઃ ॥

કડવા, ખાટા, ખાસ, અતિઉષ્ણ, તીખા, રુક્ષ એટલે લુખા, દાહ કરનારા, આહાર તરીકે ખાવામાં આવતા પદાર્થો, દુઃખ, શોક, અને વ્યાધિને ઉપજાવવારા, રાજસ પ્રકૃતીવાળા મનુસ્મરોને પ્રિય હોય છે. આમ શ્રીકૃષ્ણ આમ વચન લેવા છતાં મનુસ્મરો તેવા પદાર્થોને ઉત્તમ ગણી દરરોજ જમે છે અને પછી દુઃખ, શોક અને વ્યાધિ વિગેરેથી પીડાય છે એ શું ઓછી ખર્ખાઈની વાત છે? આવા રાંધેલા અનાજ કરતાં ફળાહાર કેટલો બધો ચઢીઆતો અને રૂચિ કર છે? એક થાળીમાં કેળાં, સફરજન, નારંગી, જાંબુ, લીંબી દ્રાક્ષ, કાચુ, બદામ, પિસ્તાં વિગેરે, તથા તે સાથે એક વાડકીમાં તાજું દુધ લેઈ જમવા એસતાં મન કેટલું આનંદ પામે છે, તથા તેવા આહારને જોતાંજ મનમાં કેવો સાત્ત્વિક ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે? આવાં ફળો બરાબર શાન્તિથી સ્વપૂર્વક જમવામાં આવે તો સર્વોત્તમ આરોગ્ય, બળ, સુખ, અપૂર્વ પ્રસન્નતા, ચિત્તની નિર્મલતા વિગેરે અર્પે છે. આવા ફળાહાર કરીનેજ આખી દુનિયાને ચકિત કરી નાખે તેવા વેદ, શ્રુતી, પુરાણ, ઇતિહાસ, ખગોળ, સંગીત અને રસાયન વિગેરે વિદ્યાઓના અમુલ્ય ગ્રંથો આપણા રૂપી મુનીઓ લખી શક્યા. આવો આહાર કરીનેજ આપણા પૂર્વજોએ આત્મબળ તથા દૈવત્વને પ્રાપ્ત કરી ભારતવર્ષનું નામ સર્વ ભૂમંડળમાં ઉજ્જવલ કર્યું. આવો આહાર કરીનેજ, રાજાઓની શુદામગીરી તથા મત્તાવાળાઓની ખુશામતને તેઓ લાત મારી એકાન્તમાં દેહધ્યન તથા વિદ્યાકળા વિગ્રાન સંપાદન કરી ઘણાજ નિરોધ અને દીર્ઘાયુષી થઈ શક્યા. આવો જંગલમાં થતાં વિંધ વિંધ પ્રકારનાં ફળો આહાર કરવાથી, હાવના આત્મજોની પેઠે ઘેર ઘેર

બીજા માટે ભૂટકવાની તેમને જરૂર રહી નહિ, તેમજ પોરકું નિર્માણ અને જમી, આગમ, પરાધીન, તથા નિઃસત્ત્વ ન બનતાં, પુરુષાર્થ, વૈરાગ્ય, પરસ્પતી આદિ સહજ પ્રાપ્ત કરી, અલ્પતેજ દીવાળી પૃથ્વી ઉપર દેવ તરિકે પૂજાઈ “ભૂદેવ” ગણાયા છે.

“આહાર તેવો ઓહાર” એ જાણીતી કહેવત છે. જેવો માણસનો આહાર તેવાજ તેના આચાર વિચાર હોય છે. પેટમાં ગમે તેવી અવગણના નાખી પછી તેમાંથી બલવાન સુદૃઢ શરીર, નિર્મલ લોહી, વિરાગ, ઉદા અને પવિત્ર વિચારો કરી શકે તેવું મન કામ, ક્રોધ, અમુખા આદિ વિકારો રહિત, પવિત્ર પ્રેમ, અને દૃઢ મક્કિરસથી ઉભરાઈ જતું સુહૃદ્ય, તમે ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખી શકો ? આપણા સાંપ્રતકાલના સુપ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર ડાહ્યાભાઈ ધોળરાણી પણ પુછે છે કે—

“બાવળ બી વાલીને ક્યાંથી આત્મરવાદ તો લે.....શે ?”

આપણો સંધિશે તથા મસાલા નાખેલો આહાર કદરતી નથી તે નાનાં બાળકોના તેવા આહાર પ્રતિના તિરસ્કાર ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તેમને પહેલાં જ્યારે તીખા, ખાટા, ખારા વિગેરે સ્વાદના પદાર્થો આપવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાનું મુખ ઠેવું બગાડી નાખી અ-જીજ્ઞાસો બતાવે છે. પરંતુ અજ્ઞાન માણાપો તે ન જાણકારતાં ધમટી આપી, અથવા ઉધું, ઠંડું સમજાવી આમાં ફાયદો છે એમ જણાવી તીખું લાગે તો ઉપર ગોળ ખાવા આપી, મોટું બે સ્વાદ થાય તો પાણી પીવાનું કહી, એમ હજારો મુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેને સંધેલા તથા મરીમસા-લા વાળા પદાર્થો ખાવાની રેવ પાડે છે, અને તેથી વખત જતાં તેવા પદાર્થો ખાવામાં ઉપ-જતો કંટાળો જતો રહે છે. તેમ તો, અશીષુ, માંજો, તમાકુ, દારૂ, મોંસ વિગેરે લેતાં ઉપજન, તો કંટાળો તથા બેચેની રેવ પડતાં જતાં રહે છે. પરંતુ આવો સંધેલો ખોરાક લેવા માંડ્યા પછી બાળકનું બેરાવદાર મનોહર સ્વરૂપ, પ્રકૃત્તવદન, શરીરના અવયવોનું આંચક, તથા નિરોગ અવસ્થા—આ સર્વ ઘણું પ્રસંગે ઓછાં યઈ અગપાઈ જઈ, તેની જગાએ મુકાઈ ગયેલું તથા કુરૂપ શરીર, દિલ્લગીરી અથવા એવોજ વિચિત્ર ભાવ મુચવતો ચહેરો, જડતા, અને વ્યાધિ ઓળા-વધતા પ્રમાણમાં દેખા દે છે. અવેગ્ય આહાર વિહારતી આ કરતાં શું વધારે સાખી-તી જોઈએ ?

આપણાં શાસ્ત્રો તથા પ્રખ્યાત રૂપી મુનીના આર્યવ્રજો તપાસતાં તેમાંથી પણ ફળાહાર ઉત્તમ છે એમ આપણને જણાશે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના સત્તરમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગ-વાન પણ કહે છે કે—

“આયુઃ સત્ત્વ વલ્લારોગ્ય સુખ પ્રીતિ વિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરાહવા અહારા સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥

જે સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા છે તેમને, આયુષ્ય એટલે જીવનને વધારે તેવા, સત્ત્વ એટલે નાન્દરૂપ તેવું જે સુરૂપ, શાનાદિ પામવામાં ઉત્કૃષ્ટ આંચકને વધારે તેવા, બલ એટલે ત્રિપ શક્તિ તેને વધારનાર, આરોગ્ય એટલે રોગાનુદય તેને વધારનાર તથા સુખ અને ડ-રૂચિ તેને પ્રાપ્તાર, એવા જે રસ લીલાં ફળ ફળાદિ મિષ્ટ રસવાળા સ્નિગ્ધ ધૃતાદિ જે સ્થિર એટલે સમાન, હૃદ એટલે મનને રૂચિકર, એવા જે પદાર્થ તેજ પ્રિય હોય છે.”

આ પ્રમાણે ઉપર જણાવેલા બધા સુરોવાળો તથા અન્ય કોઈ દોષ વિનાનો આહાર ખોળતાં આપણને ફળાહાર જેવો ખીજો કોઈ આહાર મળે તેમ તથી.

સંધવાથી નિઃસત્ત્વ બનેલા તથા મસાવાવાળા આહારને મહત્ત્વ કરનારો મોટો ભાગ અશુદ્ધ અને બંધકોષથી પીડાતો હોય છે. અને એ જાણીતી વાત છે કે બંધકોષ અથવા કબજાઆત મનુષ્યને દુઃખ દેતા દર સોમાંથી નવાણુ દરોને ઉત્પન્ન કરનાર છે; કારણ બંધકોષ પાંચ દેવો ગંદો અને તિરસ્કાર ઉપજાવે તેવો વ્યાધિ છે ? ખારા, ખાટા, તિખા પદાર્થો નાં ખેલા, વાન, દાળ, શાક, બજારમાં, કંઠી વિગેરે અલાભલામાંથી બનેલો મળ બહાર નિકળી જવાને બદલે દરોજ થોડો થોડો આંતરડાં એકઠો થવા માટે છે અને આજુબાજુની શરીરની ઉષ્ણતાને લીધે અતિશય ગંદાઈ તથા કોડી કોડી તેમાંથી ઝેરી દુર્ગંધી વાળા વાયુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કહોતા રમ તથા વાયુઓ શરીરમાં રોપાઈને હજારો વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે એટલુંજ નહિ પણ ગળગળાટ કરતાં શુષ્કમાંથી એકાકાર રૂપે તથા અધોવાયુ રૂપે મહાર નીકળી આજુબાજુના સભ્ય મનુષ્યોને દુર્ગંધ તથા મલીનતામાં ડુબાડી દેઈ થોડી ક્ષણ નકેતો અનુભવ કરાવે છે. આવાં ગંદાતાં અને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફરતાં ઉપાડાં જાતર જેવાં મનુષ્યો, દેવમંદિરો, સાધુસતોના મઠ, સભારથાનો, પવિત્ર મનુષ્યોનાં ઘર વિગેરેને કેવાં બ્યાં ત્યાં અપવિત્ર અને બ્રહ્મ કરતાં આપણે દરોજ જોઈએ છીએ. આવા મલીન શરીરમાં, અને તેવા શરીરની સમીપમાં રહેનાર છોડો, દૈવીપ્રભાવ, ઉચ્ચ પવિત્ર વિચાર, પ્રકાશિત સ્વ-દેશપ્રેમ, ઉમદા દુસ્વાર્થપરિત્યાગ, દયા, ક્ષાંતિ, આદિ શુભોની મહત્તા સમજી, તથા તે મેળવવાથી થતો અદ્ભુત આનંદ ક્યાંથી અનુભવી શકે ?

આવા વ્યાધિને ટાળવા માટે, તેનું કારણ જે અચોક્ષ્ય પ્રકારનો આહાર, તે, છોડી દેવો મૂકી, બ્યારે ત્યારે શુદ્ધાખ વિગેરેની દવાઓ પીવા તથા ખાવાની, વળી બધાએક ખીડીઓ અને તે પણ કેટલાક તો ઝાંડે ફરતી બેળાએજ ખીડી પીવાની, તથા અન્ય લોહી રક્ત, કોશી જેવા અહેરી પદાર્થોના રગડા દરોજ સવારસાંજ પીવાની હાનીકારક દેવો પાડે છે.

અરે મંદમતી મનુષ્યો ! આલો ખરાબ આહાર પેટમાં નાખી શ્રી કાશીક્ષેત્ર જેવા પવિત્ર દેહને નર્કસ્થાન બનાવી તેને પછી ભગી લોકોની પેઠે વાળવાની માયાકૃતમાં પડવામાં, અથવા તો તે જગત્તર સાદુ ન થાય તો, પાદ, ગૂમડાં, ખંસ, સંધીવા, શિરોવેદના, વિગેરે અમર્યાદ વ્યાધિઓથી પીડાવામાં, અમુલ્ય આયુષ્યને વ્યય કરતાં તમે કેમ વિચાર કરતા નથી ? અને તેને બદલે એકાદ અંકવાડીયું ફક્ત ફળાહાર આઈ જોઈ અપૂર્વ નિર્મલતા, સુખ, તથા શાન્તિ અનુભવી બેતાં તમને શી મહોટી હાની થવાનો ભય લાગે છે ?

ફળાહાર, લોકોને “ એલકેલાઈન ” બનાવી સંધીવા, પથરી વિગેરે રોગો ઉત્પન્ન કરતા ચુરિકે ઍસીડ અને ખીજાં ઝેરી ઍસીડ તથા ક્ષારોને શરીરમાંથી કાઢી નાખવામાં સદાય આપે છે; એટલુંજ નહિ પણ શરીરમાં જરૂરના ખીજાં ક્ષારો (Mineral Salts) જે અનાજનાં સંધવાથી નિરૂપયોગી બની જાય છે તે ક્ષારો ફળને તેમની કુદરતી હાલતમાં ખાવાથી પુગતા પ્રમાણમાં મળી શકે છે, આવા ક્ષારોની શરીરને કેટલી અગત્ય છે અને તેથી કેટલી લાભ થાય છે તે “ એનોફ ફ્રુટસોલ્ડ ” (Eno's Fruit Solts) અથવા જુદાં જુદાં ફળમાંથી કાઢેલા ક્ષારોની લાખો શીશીઓનું વિચાણુ બતાવી આપે છે. ફક્ત સંધેયુ અનાજ તથા

શકે વિગેરેને ખાનાંરનેજ આતી વિદેશી દવાઓ ખાવાની જરૂર પડે છે; પરંતુ ફળાહાર કરનાર મનુષ્યોને તો તેવા દારો મળ સ્થિતિમા યોગ્ય પ્રમાણમા અનાયાસે મળે છે અને તેથી સારી રીતે આરોગ્ય જળવાઈ રહે છે.

તાજા ફળ એક સર્વોત્તમ આહાર છે એટલુંજ નહિ પણ રાધેલું અનાજ ખાનારા મનુષ્યોને માટે એક સામયાણુ દવા તરિક્ક કામ કરે છે, તેથી તેવા મનુષ્યોએ જેટલાં બને તેટલાં ફળો અથવા સૂર્યના તાપમાં સુકવેલાં એકલાં ફળજ બે વખત અને તેમ ન બને તો એકદા ટંક તો અવશ્ય આવ્યાં.

અયોગ્ય આહારવિહારથી મલીન તથા વ્યાધિગ્રસ્ત થયેલા શરીરને પુનઃ શુદ્ધ તથા નિરોગ બનાવવા મુશ્કેલી મનુષ્યને દરરોજ પાંચ છ અકવાડીઆં સુધી ફક્ત ફળાહાર ઉપરજ, જ્યાં સારાં સારાં ફળ ખૂબ મળી શકે તેવા સ્થળે અને તેવી રૂતુમાં, રહેવાની ખાસ જરૂર છે આ પ્રમાણે વર્તવાથી સિમવા, માથેરાન, મહાખળેશ્વર, હુમસ વિગેરે સ્થળોએ દરરોજ જવાથી જો લાભ થાય છે તેના કરતાં ધણેજ વધારે લાભ થવાનો સંભવ છે.

જો કદાપિ માખાપો પ્રચલિત અસ્વાભાવિક અને આરોગ્યના નિયમ વિરુદ્ધના આહાર વિધિનો લાંબા વખતની ટેવને લીધે છેક લાગ ન કરી શકે તો તેમણે એટલું તો અવશ્ય કરવું જોઈએ કે પોતાનાં બાળકોની ફળાહાર કરવાની સ્વાભાવિક ઈચ્છાને પ્રેરૂં રીતે સંતોષી, અને તો તેમને ફરતી ફળાહાર ઉપરજ ઉછેરવાં, કે જેથી તેઓ ધણા ધણા બાળરોગો (Infantile Disorders) માંથી બચી જશે અને બલવાન અને નિરોગ શરીરવાળાં થશે, એટલુંજ નહિ પણ સ્વભાવે નમ્ર અને માયાળુ થઈ અયોગ્ય વ્યવહાર અને કુટોબોનાં ભોગ યુક્ત પદાર્થો અટકશે,

હવામાં, પાણીમાં, ડુધમાં, આહારના પદાર્થમાં, પુસ્તકોમાં, કપડાંમાં, જ્યાં જ્યાં વ્યાપી રહેલા અસંખ્ય વ્યાધિના જંતુઓ (Germs and Microbes) તો ફક્ત અનાજ રાંધવાથી નાશ કરી વ્યાધિથી બચી શકાતું નથી. એથી રોગો અને તેમને ફેલાવનાર જંતુઓથી બચવાનો ફક્ત એકજ વિશ્વાસપાત્ર ઉપાય એ છે કે તેવા જંતુઓને પોષનાર ગંદકી અને મળ વિનાનું શરીર રાખી શરીરને એવું નિરોગ રાખવું કે જેથી આવા જંતુઓ સામે શરીર કુદરતી રીતે ટકી રહે. અને આ માટે જે વખતે એવી રોગ ચાલતો હોય ત્યારે ફળાહારના અનિવાર્ય અગત્ય છે.

માત્ર ફળજ એક એવો આહાર છે કે જે શરીરમાં તુકશાનકારક પદાર્થો જામણ કરતો નથી, તેમજ શરીરમાંથી પસાર થતાં ઝેરી તત્ત્વો ઉત્પન્ન કરતો નથી.

સમગ્ર જતાં ગર્ભવતી સ્ત્રિઓને સર્વ રીતે લેવા યોગ્ય ફક્ત ફળાહારજ મનાવા લાગ્યો છે; કારણ ફળાહાર વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણમાંથી એકેકેનો પ્રકાપ કયો વિના મરેને સા-આવરણમાં રાખી સમગ્રા સ્થિતે તથા તેના ઉદરમાં રહેલા બાળકને બલવાન તથા નિરોગ બનાવી ગર્ભાવસ્થા તથા પ્રસૂતિકાળનાં બધ તથા વેદનાને બહુજ ઓછાં કરી દે છે.

જે માતાઓને ધાવણ પરતું ન આવતું હોય અથવા તદન બંધ થઇ ગયું હોય, કે વિ-

કારણથી ધાવણુ આવતું હોય તેવી માતાઓ યોગ્ય પ્રકારનો માફક આવે તેવો ફળાહાર કરે તો તેમને પુષ્કળ ધાવણુ, બાળકને જરૂરનાં સર્વ તત્વોવાળું અને કોષ્ટપણુ વિકાર વિનાનું ચાવવા માટે છે એમ અસંખ્ય દાખલાપરથી સાબિત થયું છે.

મંદવાડમાં, બરાબર પાકેલાં અને નરમ થયેલાં ફળ શિવાય અન્ય કોઈ આહાર આપવો જોઈએ નહિ; રાષ્ટ્રીય આનાજ અને મસાલા ખાસ કરીને મંદવાડમાં બહુજ હાની કરે છે, ફક્ત થોડાંક (જૂખ કરતાં પણ થોડાં) ફળ ખાઈને રહેવું એ દુઃસ્વાસ્થ્ય વ્યાધિઓને પણ મટાડવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

પાકાં, અને ગરમ કૂપાં શિવાયનાં ફળ ઘણીજ રૂચિ ઉપજાવે તેવાં અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે, અને સુકો મેવો તે ઘણીજ પુષ્ટી આપનાર સંઘટ્ટ (Compound) પ્રાણુતત્વનો ભંડાર છે અને તેથી તે ખાવાથી પેટમાં બહુ જગા રોકતો નથી અને પેટ તણતુમ થઈ આબસ કે પ્રમોદ આવતો નથી.

સર્વપુટ આપેલાં એટલે તરકામાં સકવેલાં ફળ લીલાં ફળ જેટલાંજ ફાયદાકારક છે. કેટલાંક સુકાં ફળ એમને એમ ખાતાં ન ફાવે તો તેમને ન શેકતાં એકાદ રાત પાણીમાં પલાળી રાખી ખાવાથી ઘણે ફાયદો થાય છે.

ફળાહાર લખખને મટાડે છે એટલુંજ નહિ પણ તૃષ્ણાને પણ હીપાવે છે, અને તમાકુ, મદ્ય, કોપી વિગેરે માફક પદાર્થોના સેવનની કુટેવો પણ છોડાવી દે છે.

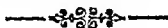
ફળાહાર વર્ષમાં એકાદવાર શોખની ખાતર ખાવાની ચીજ નથી, પણ દરરોજ મનુષ્યને ખાંધા સિવાય ન ચાલે તેવી વસ્તુ છે. પરંતુ અજાનથી તેની ઉંડા કરી મનુષ્યો દુઃખી થાય છે. તેટલા માટે દરેક વિચારવાન મનુષ્ય, જે પોતાને મોહામાંના એક માંસના લોચા (જીંદા) ને અયોગ્ય લાડ લગાવવા ખાતરજ જન્મેવો નથી માનતો, તેને ઘટે છે કે મનુષ્યનો કુદરતી એટલે સ્વાભાવિક આહાર જે ફળ તેનાપરજ નિર્વાહ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

હવે ઉપર જણાવેલી બાબતોનું જ્ઞાન મળ્યા પછી મહેં તેમને આચારમાં કેવી રીતે મુકી તેમ કરવામાં કેટલીક અડચણો કેવી નહી, અને તેને નિવારી મહેં તથા મહારા કુટુંબે ફળાહારથી સર્વોત્તમ આરોગ્ય, સુખ, અને આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ કેવાં સાધ્યા, તે સર્વ તથા ફળાહાર કરવામાં અર્ચની બાબત ઘણા લોકોને નડતી જણાય છે તે કેવી રીતે નિવારી ઘણાજ થોડા ખર્ચે ફળાહાર જેવો ઉત્તમ ખોરાક આવે કેવી રીતે પાલવી શકે વિગેરે બાબતો વિષે, સ્થળ સંકોચને લીધે, ભવિષ્યમાં લખવાનું રાખી હાલ તો એટલુંજ જણાવવાનું કે જો કોઈને તરત ફળાહાર શરૂ કરવાની ઇચ્છા થાય અને તે વિષેની કાંઈ અડચણો કે શંકા સમાધાન કરવાની જરૂર હોય તો આ માસિકના તંત્રીને લખી જણાવવાથી મહારા તરફથી તેના ખુલાસો મળી શકશે.

(અપૂર્ણ.)

લી. એક ફળાહારી.

તાજી છાશના ઉપયોગી ગુણો.

આપણા લોકોમાં ઘણાં કુટુંબોમાં બોજનને અંતે ઘોડી તક, (હાથ) પીવાનો રિવાજ હોય છે, તે કેટલો ઉપયોગી છે તે વિચાર કરતા સમજી શકાય તેમ છે. આપણે હસનયક્ષન અને કામ કરીએ છીએ તેથી શરીરને ધસારો પહેલે છે અને તે ધસારો અને ખોટ શરીરમાં વહેતા લોહીથી પૂરી પડે છે. હવે જો કોઈ કામચુથી આ રક્તને વહેવાના માર્ગમાં કોઈ રોકાણ કરતો પદાર્થ એકઠો થવા માટે તે રક્તનું વહન થવામાં અડચણ પડવાથી અનેક પ્ર. કરતા વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થા આવવાનું મુખ્ય કારણ-શરીરમાં લોહીને વહેવાના માર્ગમાં આ પ્રમાણે એકઠો થતો મળજ છે. આવા પદાર્થોમાં ચૂના જેવો પદાર્થ રક્તવાહિનીઓમાં બસાય છે અને તેથી શરીરની આમૂડી બરહટ થઈ કિરચોલીઓ પડવા માટે છે અને નોઠ, કાન, આંખ વિગેરે ઇન્દ્રિયોની સક્ષમતા ઓછી થઈ તેઓ નિર્બળ થતી જાય છે, આ સર્વ પરિણામ અટકાવવાને માટે અને વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવે નહિ માટે શરીરના એ મળને બહાર, કાઢી નાખવાનાં અનેક સાધનો આપણા પૂર્વજોએ યોજ્યાં છે; જેમાં કે શુદ્ધ જળનો પીવા તથા ઘેવામાં છુટથી ઉપયોગ, શુદ્ધ હવામાં લેવાતા હાડા શ્વાસ પ્રધાસ, તેમજ ખેડાકમાં લેવાતા કેટલાક પદાર્થો. આવા પદાર્થોમાં તાજી છાશ એ એક ધણો ઉત્તમ પદાર્થ છે. તેમાં રહેલો લેક્ટીક એસીડ (Lactic Acid) આવી જાતના એકઠા થયેલાં મળને ઓગાળીને બહાર કાઢી નાખે છે અને રક્તવાહિનીઓને એવી તો સ્વચ્છ અને દીલી રાખે છે કે તેમાં કચરો બસવાનો યોગ્ય સંભવ રહે છે. આમ થવાથી માંધામાં યુરિયા (Urea) વિગેરે દ્વારા એકઠા થઈ સંધીવા વિગેરે દરેક પશુ થતાં અટકે છે. જો તાજી છાશનો દરરોજ યોગ્ય યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો મનુષ્યોના આરોગ્યમાં ઘણો સુધારો થાય; પરંતુ આપણા હવે વર્ષના લોકોમાં કાચી છાશ ખાવાથી નુકશાન થવાનો ઓટોનલેમ બસાઈ ગયો છે જેથી તેઓ તેમાં લીંગ, મરચાં, રાઈ, મીઠું વિગેરે અનેક અવાળવા નાખી તેના ઉત્તમ ગુણોને દબાવી દે છે. તાજી છાશ કર્પા વગરની છાશ જરૂર લાગે તો રાઈસ બેગી મરમીના દિવસોમાં પીવાથી શરબત જેવો અને વિદેશી સોડાવાટર વિગેરે પેપપદાર્થો કરતાં વધારે થંડક અને સ્વાદ આપે છે. તથા તૃપા (તરસ)ને છિપાવે છે. તાજી છાશ માફક આવે તેટલા પ્રમાણમાં દરરોજ પીને તો ખાવાથી આરોગ્યમાં સુધારો થયેલો જણાયો વિના રહેલોજ નથી વળી તમાની સુંદરતા વધાવવા ઇચ્છનારે આ સહેલો ઉપાય અવશ્ય કરી જોવા જેવો છે.

છાશના બીજા પણ ગુણો સંબંધીતું વર્ણન કરતાં પહેલાં આ સ્થળે લખવું જરૂર છે કે છાશ એ શબ્દ ગુજરાતી છે. સંસ્કૃત અર્થમાં છાશ એ શબ્દ મળી આવતો નથી; પરંતુ નિર્ધારિત ઇત્યાદિ પુસ્તકોમાં તકવર્ગ છે. અને તે તકનેજ છાશ એવું કહે છે. નિર્ધારિતમાં ગોતક (ગાયની છાશ) મહિષીતક (બેંશની છાશ) અન્નતક (બકરીની છાશ) અનીતક (મેંદીની છાશ) ઇત્યાદિ ઘણા જાનવરની છાશ જાતલી છે. એ બધી તક કેવી રીતે જાતલવી એ સંબંધિ છાશના શુભ દોષવાજા પુસ્તકમાં ક્રિયા જતાવેલી માહોંગ જેવામાં ન આપેલી મને તપાસ કરવાની જરૂર પડી. કારણ ગુજરાત દેશમાં શેરદહિ (દહી)માં નહીં પણ પાણી રેડી

માત્ર તેનો મદેદ રંગજ બનાવવામાં આવે છે તેમાં તકનો ખાદ કે ગુણુ પણ બાગ્યેજ હોય બદ્ધે એવી તકનું સેવન કરનારને કાયદાને બદ્ધે નુકસાનજ થયા વિનના રહે નહી. ત્યારે હવે સવાય એ રહે છે કે કેવી રીતે તક બનાવી હોય તે તેના ગ્રામ્યમાં લખ્યા પ્રમાણે ગુણુ મા-
ત્રમ પડે? પડિત રઘુનાથપ્રસાદ સીતારામ શુક્લ એમણે પોતાના રચેલા એક ગ્રંથમાં ગોતક (ગાયત્રી છાશ) બનાવવાની ક્રિયા બતાવી છે તેમાં ગાયના દહીમાં ચોથા ભાગ (ચતુર્થાશ) પાણી-મેળવી તેને વચોવી છાશ કરવી તેને ગોતક કહે છે. પહેલા દિવસે ગાયના અગ્ર ભે-
દના દૂધને સેધ તેને ઉતુ કરી તેમાં છાશ મેળવી આખરી મૂકવું, તેનુ બીજા દિવસે દહિ થાય તે ઉપર પ્રમાણે પાણી મેળવી મધન કરવું. આવા વિધિથી બનાવેલી તકનાજ ગુણુ શાસ્ત્રકા-
રાચે બતાવ્યા છે એમ મને લાગે છે.

વાતશ્લેષ્મવિનાસનં રુચિકરં કૃચ્છ્રાસ્મરિછેદનં ।

મૂત્રાઘાતહરં પ્રમેહશમનં મંદાગ્નિગુલ્માપહં ॥

દુર્ગન્ધોદરપાન્ડુરોગશમનં કૂરાસ્થિનિર્મૂલનં ।

તક્રંદીપન પાચનં લઘુતરં પથ્યં સદા પ્રાણિનાં ॥૭॥

વાયુને શ્લેષ્મનો નાશ કરનાર છે, રૂચિ ઉત્પન્ન કરનાર છે, મૂત્રકૃમ્મ ને પથરીરાગને
દૂર કરનાર, મૂત્રાઘાતને મટાડનાર, પ્રમેહને શાન્ત કરનાર, મંદાગ્નિ તથા ગોળાને મટાડનાર,
ધાતા સ્વામને તથા પાન્ડુરોગને શમન કરનાર અને સહતાં અસ્થિ (હાડકાં) ના રોગનું નિ-
દન-કરનાર છે. તક્ર અગ્નિદીપન કરનાર, પાચન કરનાર, છતાં હલકી છે અને હરમેશાં પ્રાણી
માત્રને પથ્ય છે. આર્યશાસ્ત્રોમાં અને પાશ્વિમાલ શાસ્ત્રોમાં સંગ્રહણીનો રોગ અસાધ્ય માને છે.
સંગ્રહણીના રોગી બાગ્યેજ બચે છે તેવા મહાન રોગો ઉપર પણ તક્રસેવન કરવાનું કહેલું છે.

દુઃસાધ્યો ગ્રહણો રોગો, મેષજૈર્નૈવ શામ્યતિ ।

સહશ્રૌષધવિહિતે વિનાતક્રસ્ય સેવનં ॥ ૭ ॥

દોષઘાતુચલાપેક્ષા ગ્રહણ્યાં તક્રમાપિવેત્ ।

ભોજનાન્તેચતત્પેયં જીરકંલવણંયુતં ॥ ૨ ॥

સંગ્રહણી રોગ દુઃસાધ્ય છે. તે હજારો ઔષડ્ લીધા છતાં શાન્ત થતો નથી, માટે
ઘાતુદોષ અને બળની અપેક્ષાવાળાએ તક્રસેવન કરવું. તક્રસેવન કર્યા વિના સંગ્રહણી રોગ
શાન્ત થયો નથી; માટે તે છાશ ભોજનને અંતે લેવું અને છાશ સહિત પીવું. પ્રિય બધુઓ
છાશના અનેક ગુણો છે અને તે બધા હવે લખવાની જરૂર નથી પડતી નથી; કારણ કે મહાન
રોગો પણ તક્ર સેવન કરવાથી મટે છે માટે તક્રસેવન કરવી હિતકારક છે.

હીસ્ટીરીઆ અથવા ભૂતવાયુ.

—૬૦૬(૧)૬૦૬—

આ રોગ ઘણું કરી બેઠનેજ થાય છે. હીસ્ટીરીઆ એ એક વાયુનો રોગ છે, જેથી કરીને મનનતત્ત્વોની ગેરવ્યવસ્થા થાય છે, હાલના સમયમાં આ રોગ ઘણોજ પ્રવર્તેલો જાય છે. અને તેનાં બોગી ઘણાંખરાં હિસ્ટીરીયાનાં બેઠ થાય છે મનનતત્ત્વોની ગેરવ્યવસ્થાને લીધે શરીરમાં ક્રાંત, ચૂંક, લકવો, સમજશક્તિનું કમી થવું વીગેરે ઘણી જાતની પીડા થાય છે. આવી સ્થિતિ આ રોગના બોગીની વારવાર થાય છે અને વારંવારે દરદી આવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે એટલે તેને ગાડપણુ આવડુ છે એમ કહે છે. આવી રીતે જ્યારે માણસ આવી મનનતત્ત્વોની ગેરવ્યવસ્થાને લીધે એકજ વખત પીડાય અને તેના ઉપચાર બરાબર ન લે તો તે હીસ્ટીરીઆનો બોગી થઈ પડે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે ગર્ભસ્થાનના બગવાથી આ રોગ થાય છે, તેથી કરીને અને વર્ષોનું આવસ્થક છે કે હીસ્ટીરીઆ એ શબ્દ ગર્ભસ્થાન (Womb) માથી નીકળેલો છે. અને તેજ સુધી આપે છે કે હીસ્ટીરીઆની બોક્તાન તારીખતી જ છે. વળી જણાવવાને ગમ્યો થાય છે કે એક વખત એવું માનવામાં આવતું હતું કે ગર્ભસ્થાન અહીંથી તરી શરીરમાં ફરતું અને જે જગ્યામાં રહેતું તેને લાયક રોગના લક્ષણ આવતું; પણ હવે એમ માનવામાં આવે છે કે સબોગ પણ એ રોગની સાથે કોઈ અંશ ધરાવે છે. પણ આમાં ખરી વાત શી છે તે બરાબર કળી શકાયું નથી. ઘણું કરીને આ રોગ પંદરને પચીસ વર્ષની અંદરની સ્ત્રીઓને થાય છે.

૧. રોગતાં કારણો:—પેડીકિતાર પણ આ રોગનું કારણ છે. ઘણીખરી વખતે એમ પણ બને છે કે માને હીસ્ટીરીઆ હોય તો છોકરીને પણ થાય છે. ગાંઠ માણુમતા છોકરાઓને પણ આ રોગ થાય છે.

૨. શારીરિક અને માનસિક જનકો પણ આ રોગ લાવે છે. આમાંના ઘણાંખરા નીચે પ્રમાણે છે—મનોવિકાર, ધરખટપટ, ધંધા વહેવારની ચિંતા, બહાસનો વિયોગ, વારંવાર ચત્ત કહ્યા, એક ખીખના વિચારમાં અચાનક ચતો ફેરફાર, શુદ્ધ પ્રેમનો અચાનક ભંગ, મરણ વિશ્વ યત્ન લક્ષ, આશ્વ મારુકનો વિયોગ, જોઈતી મોજમજાની ખામી આ બધામાં લક્ષ એ સમજા કરણ છે. ચુંચાતના ઘણાંખરા બાંગળાં બાગલક્ષ—કૈયા છોકરાની સમતી સિવાય તેમના લક્ષ કરવાની કંગી રૂડી છે, ને એથી કરીને તેઓ લાકડે મોકડું વળગાડે છે, કોઈ પૈસાની લાખચે, તે કોઈ સાત કુળની લાખચે, તે કોઈ પોતાના બરણપોષણની લાખચે પણ પોતાના બહાવા છોકરાનું ભવાને ખલે ભૂંડું ધરે છે.

આવી રીતે પરણેલું જોકું એક ખીખનું મન નહી મનાવી સકવાથી તેમનાં પ્રેમની ગાંઠ પ્રવળ કરવાને ખલે દુર્બળ કરે છે જેથી કરીને તેમના પેટની વાત કોઈ બાણું નથી ને મનમાં ચિંતા કરે છે કે જે ચિંતા ચિંતા સમાન છે ને તે ચિંતા ચિંતાથી હીસ્ટીરીઆના બોગી બનાવે છે વળી કળેડું એ પણ એક કારણ છે. એ તો જગજહેર છે કે “મન હોય તો માળવે જવાય.” જ્યારે પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમ ન મળેતો તેનાથી માળવે જવાય નહીં.

ધરતી ખટપટથી પણ આ રોગ થાય છે; કારણ કે કેટલીક વખત એવું બને છે કે જ્યારે નવીસવી વહુ ધરમાં આવે છે ત્યારે સાસુ, નણંદ યા જોડણી વીગેરે તેને ફાસલાવી પાટાની તેની પાસે કામ કરાવે છે (ગદ્દાવૈતરું કરાવે છે); પરંતુ જેમ જેમ નવી આવનારી વહુ ધરકામકાજથી માર્દભાગાર થતી જાય છે તેમ તેમ તેને તે લોકો, ફાસલાવવાને બદલે લાત મારવા જેવું કરે છે અને એકબીજાના હેતુભાવનાં મૂળને પાણી પાતા નથી જેથી કરીને વહુના નિર્મળ પ્રેમનો અંત આવે છે અને ઉલટી ચિંતાતુર અધ રોગની ભોક્તા થાય છે. વળી કેટલીક વખતે સાધારણ નબળાઈ મળતવૈતુંઓનું નરમ થઈ જવું વીગેરે કારણોથી આ રોગ થાય છે. શારીરિક કારણોમાં પેટ ઉપર ફટકો યા હાથ ઉપર ફટકો વીગેરે, સાધારણ કારણો જેવા કે ગર્ભાશયના રોગ.

રોગનાં લક્ષણ--માનસિક સ્થિતિ--મનેશની નબળાઈ પણ મનેશિકારની અતિશયોક્તિ (મરજીમાં આવે તેમ લવાશે કરે) છે. એકદમ શોકમાં ગરક થઈ જાય અથવા આનંદમાં પ્રવૃત્તિ (રડે, હસે), આંસુ લાવે, તેને બંધન કરી શકે, ખડખડ હસે, કેટલીક વખતે તેઓની આસપાસના લોકોને મારે દિલસોજી ધરાવે, દિલસોજી એની રોતની બતાવે કે સગાસંબંધી કે વૈધ, ડોક્ટરો એમનાં માને કે ખરેખર તે ભય કર માંડી ભોગવે છે. કેટલીક વખતે મનેશિકારને લીધે દીવાસળી જેવી ચીજ પોતાના હાથથી ધસીને ફાંસે ઉઠાડે વીગેરે, માનેશીય સ્થિતિ—દીવો ન ખમી શકાય, અજબાણું ન સહેવાય, અવાજ ન સાંખી શકાય, આંગળી અડગતાં છુમ પાડે, શરીરનાં કેટલાક ભાગની ક્રોમળતા, ખરોળ, ડાહું પડખું, ગર્ભાશયની જગા, સ્તનની નીચેના ભાગ, કોઈ વખતે આ ભાગપર જરા દબાણથી શળ નાખે એવું દરદ થાય છે અથવા તો તાણ આવે છે કેટલીક વખત તો કોઈ કોઈ શરીરના ભાગમાં અથવા અર્ધા અંગમાં ટાંકણી જેવી ચીજ ભોંકીએ તો પણ દરદીને કાંઈ લાગતું નથી દુકામાં તે ભાગ બહેર મારી જાય છે. આથી કરીને કેટલીક વખતે જોવામાં, સાંભળવામાં, સુંઘવામાં, સ્વાદમાં વીગેરે બાબતોમાં પણ ખોડ આવે છે.

કેટલીક વખતે 'લકવો' અથવા અરધું અંગ બહેર મારી જાય છે. દરદીને બહેર મારી ગએલા હાથ યા પગ ઉઘા કરવાતું કહીએ તો તેમ કરશે નહિ, પરંતુ કોઈ માણસ દરદીનો હાથ ઉઘો કરે તો તે દરદી હાથને તેવીજ સ્થિતિમાં રાખે છે. અથવા તો તેને આધો પડવા દે છે જેથી કરીને એમ માનવામાં આવે છે કે કેટલાક માંસ રજ્જીઓમાં હાલવાની શક્તિ છે. વળ દરદીનું ધ્યાન કોઈ તરફ ખેંચવામાં આવે અથવા તેને કોઈપણ ચીજ તરફ એકીનજરે જોવાનું કહેવામાં આવે તો દરદી બહેર મારી ગએલા ભાગને અજણપણે હલાવે છે. (આર્થ કરીને કેટલીક વખતે તેવા રોગીને ટાંગી ગણી કાઢવામાં આવે છે. અને તેમની દવા કરવાનું આવતી નથી જેથી તે રોગ ફેલાય છે) જે વખતે પગ બહેર મારી ગયો હોય અને દરદીને ચાલવાનું કહીએ તો દરદી બહેર મારી ગએલા પગને પાછો ખેંચે છે અને તે પગને આગળ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે ખોડગતો કે લાંગડાતો ચાલે છે.

મનેશિકારના ઉદ્ભવને લીધે વાઈ વા તાણ આવે છે. થણું કરી તે મધ્યશત્રિએ આવે છે. તાણ (સ્ટ્રેચિંગ) આવે છે તે પહેલાં દરદીને એમ થાય છે અને પગના બંધો

ઉછળે છે અને મને શુંગળાની નાખશે, આવી રીતે દરદીના મનમાં યાય છે, પછી તાણુ આવે છે, તેની સાથે ચક્રી આવે છે, પછી છાતીમાં ધડક ધડક થાય છે, ત્યારપછી એકદમ બક-રોનાની ઝીણપાડે છે રડે છે ને ખડખડ હસે છે.

૧૮ કેટલાક દરદીઓ ભોંપર પડી જાય છે કે ખાટલામાં પડે છે અને પછી તાણુ આવે છે હાથ પગ કેટલીકવાર પછી તણાય છે. શરીરનું કામકુ વળી જાય છે, આમાં કેટલીક વખતે એવો ફેર પડે છે કે જાણે દરદી જાણીનેહને આમ કરતો ન હોય. જુદા જુદા દરદીઓમાં જુદા જુદા તરેહનો આવેશ દેખાય છે. કેટલાક દરદીઓ તો જ્યાં સુધી માથામાંથી ચોઢી ની-કળે છે ત્યાં સુધી માથું જમીન સાથે અડાય છે, હાથ પગ પહોડે છે, પાંસે ઉભા રહેવાને પકડે છે, મારે છે હાથ હાથ, અરેરે કરે છે, તાણીને ધ્રુમ પાડે છે, દાંતીઆં કરે છે, આંખો બંધ કરે છે, આંખો ઉઘાડ્યા હોતો નથી, મોંમાંથી યુંક કે લાળ નીકળે છે; પણ વાંધની પેઠે જીભ કરડતો નથી. કાંઈ વખતે જીભ કરડાઇ પણ જાય છે, જાન પૂરે રહેતું નથી. કેટલીક વખતે તદ્દન શુદ્ધિ સાન રહેતી નથી, દાંત બંધ કરે છે, દાંત કચડે છે, હોઠ પીસે છે, ડોળા ફાડી નાખે છે, ચહેરા લાક થાય છે, તેને જે કહેવામાં આવેલું હોય છે (તાણુ આવતાં મ-હેલાં) તે પ્રમાણે આવે છે આ કરે છે. દાખલા તરીકે એક બધરીને તેની સાસુએ જનરાએ લઈ જવાનું કહી ઘરનું કામકાજ કરાવ્યું. પછી તે સાસુ, વહુને જનરાએ લઇ ગઇ નહિ ને વ-હુને હીરોટીરીઆ થયો. આ બધરીને (હીરોટીરીકલરીટ) તાણુ આવતી નહોતી, પણ લવારો ક-રવા માટે કે કોઈની સાથે વાતચીત કરે તેમાંથી સાસુગની વાત કરતાં તેનું ચિત્ત બગિત ચઇ જાય અને પોતાની સાસુ જનરાએ ન લઇ ગઇ અને મારી પાસે ગઢાવેતકે કરાવ્યું તેવીજ વાત રાડ કરે. હીરોટીરીઆના દરદીને તાણુ ચોડીવાર પછી બંધ પડે છે, ત્યારપછી દરદી હાંફતો, હાં-ફતો, આંખો બંધ કરી, બચ્ચરતો કે ચેતન્યરહિત પડી રહે છે. પોતાના સગાં સંબંધીનું કહેવું સાંભળવામાં આવતું નથી. આવી રીતે તાણુ વારંવાર બે ત્રણ કલાક સુધી આવે છે; પછી આંખ ઉઘાડે છે, બંધાને આસપાસ જોઈને અચ્ચો પામે છે, પોતાની આસપાસ સ્થિતિએ આવે છે, કેટલીક વખતે અસલ સ્થિતિએ આવતાં પહેલાં હસે છે કે રડે છે, કેટલીક વખતે અસલ સ્થિતિએ આવ્યા પછી માથું ફાંપે છે અને તાણુ ફરીથી કેટલાક દિવસ સુધી આવતી નથી, અને શું બીના બની તેનું દરદીને જાન હોતું નથી, આપણે કહ્યું કે તાણુ અધ્યસ્ત્રીએ આવે છે, પણ દિવસમાં આવે છે અને જેમ જેમ રોગ વધતો જાય છે તેમ તેમ તાણુ વારંવાર આવે છે અને તેનો કાંઈ નિયમ રહેતો નથી કે તાણુ ક્યારે આવશે અને શું થશે.

એક ફેચ લખે છે કે-દરદીના નિલના રીતરીનાજમાં તાણુ આવતાં પહેલાં ફેંફાર થાય છે. જેમાં દરદીની રીતભાત બોલવાની રેવ વીજેડેનો સમાવેશ થાય છે. વળી હેટકો આવે છે, બગામા ખાય છે, અપચો થાય છે, માંસ રવજુઓની નજાઈ, નસતુ ચડી જઈ, પડીથી જાન નેન્ડીઓની અતિશયોક્તિનું બહેર મારી જતું, આટલા ફેરાર થયા પછી તાણુ આવે છે.

તાણુના આવેશના પાંચ ભાગ ખડવામાં આવ્યા છે:—

- (૧) ખેબાત સ્થિતિ-આ બે કે ચાર મીનીટ સુધી રહે છે.
- (૨) શરીરનું કામકુ ચઇ જઈ અથવા એરીમ બીજી રીતે વાગવું વારંવાર થાય છે.

(૩) અપ્રસોસ કરે, રહે કે હસે, હુંકામાં પ્રથમના મનોવિકારને જોમ દોરે તેમ દોરાય.

(૪) ક્યારેક ક્યારે અથવા તો ચૈતન્ય રહિત પડી રહેવું.

(૫) શુદ્ધિમાં આવવું. દરદીને ઉલટી થાય છે, પેટમાં દુખે છે, નળમાં વાયુ બરાય છે, બેંચ લાગતી નથી, કેટલીક વખતે દરદી ખાવાની ના પાડે છે, દિવસે દિવસે સૂકાતો જાય છે, નાડી ધીમી કે ઉતાવળી આવે છે, છાતીના ધબકારા, ઉષ્નસ, આગની કબજાઆત, કેટલીક વખતે તાવ, કેટલીક વખતે લોહી અથવા બીજા પ્રવાહી પદાર્થ ગળે છે અને પછી તેથી ઉલટી થાય છે, રક્તસ્વળાપણું નિયમિત હોતું નથી. કેટલીક વખતે કરમ નીકળે છે.

ઉપર જણાવી ગયા કે દરદીને તાણ આવે છે સારે જમીનપર પડે છે કે ખાટલામાં પડે છે; પણ આમાં એવી ખુબી રહેલી છે કે અનુભવે માણસ એમ ધારે છે કે આ દરદીને કોઈ પણ રોગ નથી; પણ ઢોંગ કરે છે; કારણ કે તાણ આવવાની હોય તે પહેલાં બેસીના હાથમાં છોકડું હોય તો તે છોકડાને દૂર મૂકે છે, દેવતા પાસે ઉભી હોય તો તે ત્યાંથી દૂર જાય છે, સંધતી હોય તો ચુલાથી દૂર જાય છે, વાગે એવું પાસે હોય તો તે દૂર ખસેડે છે. હુંકામાં એવી રીતે પડે છે કે પોતાના શરીરને કોઈપણ જાતનું તુકદાન પહેચતું નથી. આ કારણથી હીસ્ટીરીઆની તાણ અને વાઈની તાણનો ભિન્નભાવ જણાઈ આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

—:(૦):—

પનવેલ ખાતે વૈદકસંમેલન મહાનુપરિષદ અને બ્રાહ્મણસભાનું સ્વાગત.

ઉપર ખતાવેલા સંમેલન વિગરેમાં ભાગ લેવા માટે તો. ૧૫ મીની રાત્રે એમો મુખ્ય મથા હતા તા. ૧૭ મી એપ્રિલ સત ૧૯૦૮ શુક્રવારના રોજ મુખ્યમાં કલેક્ટર બંદર ઉપર સાર સભાઓમાં ભાગ લેવા માટે આવનાર સદ્ગૃહજ્ય, વૈદરાજ અને વિદ્યાનર્મણ નજરે પડતું હતું. પનવેલ આવનાર મંડળ માટેની વ્યવસ્થા રાખવા માટે મુખ્યથી રા. રા. શંકર દાજી શાસ્ત્રીપટે તરફથી યોજના કરવામાં આવી હતી. વળી રા. રા. ત્રિભોવનદાસ મંગળદાસ નયુભોધ જી. પી. તથા લક્ષ્મીદાસ નાગરદાસ શગડ પણ પનવેલ આવવા માટે પધાર્યા હતા. પનવેલ જનાર મંડળ માટે ઉલવા બંદરે લેઈ જવા માટે તે રોજ નવી સ્ટીમર તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને તે સ્ટીમરને હારતોરા વિગેરેથી શણગારવામાં આવી હતી. સ્ટીમર લગભગ આઠ વાગ્યા પછી ઉપડી હતી. અને ઉલવા બંદરે સાગર્ય વાગનાના ચરસામાં પહોંચી હતી. ત્યાં પણ યોગ્યની ગાડીઓ હાજર રાખવામાં આવી હતી. તથા મંડળને આવકાર આપવાને વ્યવસ્થા રાખવા માટે પનવેલથી માણસો મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. ઉલવેથી બંડુ મંડળ યોગ્યની ગાડીઓમાં બેસી પનવેલ ગયું હતું. પનવેલમાં એક ભવ્ય જાગના દરવાજા આગળે દયાન ઉપર આવકાર આપનારા શબ્દો લખેલા હતા. જાગમાં અનેક જાતના ટ્રેસો અને વેલીઓના મોંઘા હતા. વચ્ચે એક બંગલો અને તેની પાસે એક વાવ છે ત્યાં મંડળને સુકામ આપ્યો હતો. પાસેજ ઉતરનારને સુવા બેસવા માટે માંડવા બાંધવામાં આવ્યા હતા. તેમ સભામંડપ પણ બાંધવામાં આવ્યો હતો. જનાર મંડળની સુકામ, જમવા વગેરેની યોગ્ય વ્યવસ્થા રાખ-

વામાં આવી હતી. તા. ૧૭ તા રોજ સવારે કમીટીના પ્રમુખ વિન્સ્ટન ચર્ચિલે પુરાણી નું બાપુ થયું હતું. તે બાદ નાઇકવાળા પ્રાણાચાર્ય ગોપાલરાવ ખીવસકરે દરખાસ્ત મૂકી હતી કે અત્રે જે પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું છે તે ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા રા. રા. શેઠ ત્રિ. ભોવનદાસ મંગલદાસ નયુભાઈ જે. પી ની પામે કરાવવી. એ દરખાસ્તને ટેકો આપવા મુંબઈવાળા શેઠ લક્ષ્મીદાસ નાગરદાસ શરદ ક્રિમા થયા હતા અને ટુકામાં, પછી છટાદાર બાપુ આપી, શેઠ ત્રિભોવનદાસ મંગલદાસ નયુભાઈ એક જાણીતા ખાનદાન હોદ્દા કુટુંબના વડા છે. અને તેઓ આપણી યુનીવર્સિટીના વાઈસચેન્સલર છે, તેઓનું કુટુંબ મુંબઈમાં નહીં પણ આખા હોદ્દા પ્રખ્યાત છે અને તેઓને હાથે આ ક્રિયા થવા માટે આપણે મગરૂર થઈશું વગેરે વગેરેથી જાણીતા કંઈ હતા.

બાદ મી. ત્રિભોવનદાસ મંગલદાસે જણાવ્યું બાપુ કંઈ હતું જે હાપવામાં આવેલું છે. તે પછી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું.

૧૭ મીના રોજ વૈદકસમેલનની મનમેટ કમીટી રાત્રે મળી હતી.

તા. ૧૮ એપ્રિલ સને ૧૯૦૮ નાગેજ સવારે સનાતનભારતધર્મમહાપરિષદની સખને-કટ કમીટી મળી હતી. બેઠામાં નાણુ વાળા પછી વૈદકસમેલનનો મેળાવડો આયુર્વેદકવિદ્યા-નિધિ પંડિત ગગાધર શાસ્ત્રી વ્યવસ્થાનાના પ્રમુખપણા નીચે મળ્યો હતો. વાઈસચેન્સલર મી. ત્રિભોવનદાસ મંગલદાસે પોતાનું બાપુ શરૂ કરતા જણાવ્યું કે આજની સભા વૈદકવિદ્યાના અનુભવી પંડિત ગગાધર શાસ્ત્રીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળે, એની હું સુચના કરું છું. અને કા-રણારી મહા તંત્રથી જન્મનામાં આવેલા કામનું ટુક વર્ષનું મહારા તરફથી રા. રા. લક્ષ્મીદા-સ નાગરદાસ કરશે.

તે પછી મી. લક્ષ્મીદાસ નાગરદાસે ટુકામાં જણાવ્યું બાપુ કંઈ હતું; પરંતુ સ્થળ સંકો-ચને લીધે તે અત્રે લખવામાં આવ્યું નથી. તે પછી આયુર્વેદ પીઠની મુંબઈ તરફની કમીટી-રણી સભા તરફનું સર બાવડરંગન કપ્પાલ તરફનું બાપુ તેઓ અલ્હાબાદ કૌનવેન્સમાં ગયાથી રા. રા. ગગાનંદ સાહયુએ વાતો બતાવ્યું હતું. તે પછી વૈદકપ્રધાનન ગણેશચાસ્ત્રી શેઠએ જાહેરથી આવેલા લેખી બાપુઓનો માગ કહી બતાવ્યો હતો, પણ તેમાં લખનારના પૂછે હેતુઓ બતાવી શક્યા નહોતા એટલુંજ નહીં પણ તે ઉપર પોતાના અભિપ્રાય બતાવવા લાગ્યા હતા ને લાંબો વખત લેવાથી એ સંબંધમાં સભાવર્ગની લાગણી ઉત્કેષાર્થ ગઈ હતી, કારણ તેવો અભિપ્રાય આપવા તેમને અધિકાર નહોતો. અને પોતાનું વ્યાખ્યાન બંધ કરવા તેમને ચારે બાજુથી સચડા થઈ હતી.

તે પછી ત્રિદોષ સમ્બન્ધી બાપુઓ થયાં હતા, ચંદેરવાળા જોશી મી. ગણપતરામ અમૃ-તરામે પણ ટુકામાં છટાદાર બાપુ ત્રિદોષના અર્થ માટે કંઈ હતું. તા. ૧૯-૪-૮ ના રોજ સવારમાં આરોગ્ય અને શક્તિ સામર્થ્ય સમ્બન્ધે, ડા. માહાદેવ રામચંદ્ર રાનડે, સોલાપુર, વા-ળાએ અસરકારક બાપુ આપ્યું હતું. તે પછી મુનાવાળા બાળશાસ્ત્રી લાગવચુકરે, ત્રિદોષ સંબંધીનું પણ આધારો સાથેનું બાપુ આપ્યું હતું. તે પછી એ વિષયની સમાપ્તિ માટે પ્ર-મુખે બાપુ કંઈ હતું. અને તેમાં પિત્ત અને કફને દોષરૂપ ન ગણતાં ફક્ત વાયુને દોષરૂપ મા-ન્યો હતો; કારણ પિત્ત અને કફ પાગળા છે તેને ઘસડી જવાર વાયુ છે માટેજ વાયુદોષ રૂપ છે એમ માન્યું હતું.

૧૬ મીના રોજ સનાતનભાગ્યંતરે પરિવર્તની સભા મળી હતી. શરૂઆતમાં મી, ત્રિ-
ભોવેન્દ્રાસ મેંગલદાસે નમુબાધએ આ સભાનું પ્રમુખપદ ધારણ કરી શિવપ્રકાશએ સ્વી-
કાર કર્યું હતું. તેમણે સર્વાનુમતે તેમને પ્રમુખપદ ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું. તે
પછી શિવપ્રકાશએ છટાદાર બાપણ કર્યું હતું તે પછી બ્રહ્મશાસ્ત્ર મંડળ સંઘની મહામહોપાધ્યાય
શંકર દાશ શાસ્ત્રીપટેએ કમવ મૂક્યો હતો તે સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો ત્યારબાદ પાંચ મે-
હામોંબોનો એક વ્યાખ્યા સંઘ ઇરાવ વેદશાસ્ત્રસંપત વિદ્યારત્ન મા મ કશશાસ્ત્રી ઉપેન્દ્ર-
દાશીરીએ સંસ્કૃત બાપામાં સર્વાદૃષ્ટ રીતે લખાણથી વિવેચન કર્યું હતું અને તે સર્વાનુમતે પસાર
થયો હતો તે પછી હાંદુઓને પરધર્મમાં વટલી જતા અટકાવવાનો પ્રયાસ કરવાનો ઇરાવ ભુ-
ખાર્વાળા શેઠ લક્ષ્મીદાસ નાગદાસે તબુ કરી વિવેચન કર્યું હતું તેને કાલાબાવાળા દીવાકરે ટેકો
આપ્યો હતો તે પછી આ પત્રના મત્રીએ એ સંઘે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને પરધર્મમાં
વટલી જતા ગરીબ અનાથ લોકોના અટકાવને રક્ષણ માટે ઘણી સહેલાઈથી નાણાં ની રીતે
ભેગા થઈ શકે બીજેરે ઉપાયો દર્શાવ્યા હતા તે પછી સર્વાનુમતે ઇરાવ પસાર થયો હતો આ ઇરાવ
પસાર વચ્ચે પછી વખત ન રહ્યાથી બીજા ઇરાવ પણ એક પછી એક સર્વાનુમતે પસાર થયા હતા.

૧૭ તા ૧૩-૪-૦૮ના રોજ આયુર્વેદિક સમેલનની રીતે એક મળી હતી અને કેટલાક
ઇરાવો, પસાર થયા હતા વળી આ પત્રના મત્રીએ તા ૮-૪-૦૮ પહેલાં અમીટી આયુર્વેદના
ઉદ્ધાર માટે શા શા ઉપાય લેવા જોઈએ વગેરે સંઘની લેખ આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય શંકર દાશ
શાસ્ત્રીપટે તરફ લખી મોકલ્યો હતો અને તે સંઘે તે રોજ વ્યાખ્યાન આપી દેશવેદોને
દેશવેદોમાં આપવા સંઘે કેવી હરકતો છે આવે અને તે દૂર કરવા તા શા ઉપાયો લેવા
જોઈએ તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું હતું તે લેખ સંઘે કંઈપણ વિચાર કે દરવ થયેનો નથી
હવે પ્રમાણે સમેલનનું કામ પૂરું થયેલું હતું.
પનવેલમાં વૈદકસામેલન થયેલું તે બાબત વૈદકને લગતી છે અને તે અવસ્થા જાણવા
જોઈ હોવાથી અમે એ આ માસિક લખેલી છે પનવેલમાં વિશ્વકુળ શાસ્ત્રીનું દવાખાનું
કોરખાનું અમે એ જોયેલું છે તેમાં યાત્રિકશક્તિએ ખરોતોની અદર દવ એ હુટવામાં તથા
બીજાં વર્ગમાં આવે છે, પરંતુ તે દવાઓ આયુર્વેદમાં બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે મનુષ્યના હાથે
ખાન કરવાથી જેની થઈ શકે તેની બનતી કડીયું છે કારણ કે ખરલમાં ફરતા રોલરોથી દવા
છેડા ઉછાળવાથી રહે છે તે જોએથી દવાને વચે લાવવાની જરૂર રહે છે જેથી તેમાં કંઈ
કુખરિ થયે નહીં. છે વિશ્વકુળ શાસ્ત્રી જેવા સદૃશકરે આલું કાળનું કાઢી આનુવેદિક
દવાઓ પ્રચાર થવામાં મોગ મદદ કરી છે તેને માટે તેમને વચ્ચેના ઘટે આવા કારખાનાથી
દેશવેદોનો પ્રચાર થશે એ વાત ખરી છે તોપણ તેથી દેશવેદનો ધધો કરનાર વૈદો આ
જાળવવી જોઈએ નથી કારણ કે તે વિદ્યાઓ તેમણે મોટે ગુરુસંગીપ ગી જરૂરી જોઈએ
અને તેમ કરવામાં દેશ વનસ્પતિઓની જોડણી માટે સચકર્યાન રાખવાની તેની વનસ્પતિના
નમુના મંગાવે તેને વ્યાખ્યાની કીમતે પૂરા પાડવાની અને દેશના જુદા જુદા ભાગમાં મળતી
વનસ્પતિ મૂગાવનારને પૂરી પાડવાની ગોઠવણ બનાવવી રાખનાવાળા અગર વૈદક સમે-
લનથી નિર્ણય ત્યાં સુધી દેશવેદના વધા કરનારની હરકત કદી પણ દૂર ચલાવી નહીં
તથા આયુર્વેદિક પાશ્વતવિદ્યાના શોધો પ્રમાણે વગર દવાએ રોગો મટાડવાની ક્રિયાઓ સંજોગોનું
જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી દેશવેદો કદીપણ આગળ વધી શકશે નહીં
એમ અમને લાગે છે

આયુર્વેદ વિદ્યાના પુનરાદ્યાર માટે આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય શા. રા. રાંકેર દાજી શાસ્ત્રીપદે તેજા રા. રા. રાંકેર સદ્ગુણીય નાગરદામે કેટલાક વરપતી તન, મન અને ધનવડે સાગર પરિશ્રમ કરે છે. અને પોતાના વ્યવહારનું કાર્ય છોડી દ્રઢતાથી આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવા ઉત્સાહ બતાવે છે. તે બાબત તેમને જોઈએ ધન્યવાદ આપીએ તેટલો થોડો છે. ફનીયામાં દરેક કાર્ય થાય છે તેમા ખામી હોય છે અને તે ખામીઓ દિનપરદિન સુધરતી જાય છે. તે પ્રમાણે આરંભેલા અને થતા કાર્યમાં ખામીઓ નહીં હશે એમ હું કહી શકતો નથી, પરંતુ સંજ્ઞન પૂરેપૂરો દોષો તરફ દ્રષ્ટી કરતા નથી. દરેક કાર્યમાં ભૂલ કાઢવી સહેલી છે, પરંતુ કરી બતાવવું, પણ કઠીન હોય છે. પગમાત્રા તેમણે આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં સદાયમૂલ થાઓ અને આવા પરિપૂર્ણ વીરપુરુષોને દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષો એજ સવિતય પ્રાર્થના છે.

મે. સી.

—(૨)—

બીજા વૈદ્યકસંમેલનમાં થયેલા ઠરાવો.

—.....—

સોમવાર તા ૨૦ એપ્રિલ સન ૧૯૦૮ ચૈત્ર કૃષ્ણ ૪ શકે ૧૮૩૦ ને દિને સવારે જો એક નિર્ણયક સભા થઈ તેમા પૂર્ણ ચચો થઈને નીચેના ઠરાવો સર્વાનુમતથી પસાર કરવામાં આવ્યા હતા.

(૧) બિપગ્ગર પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ શાસ્ત્રી પુરુષિક એમના અઘણ સ્વર્ગવાસથી, વૈદ્યકતે થયેલી હાનિ થઈ છે, માટે ખિન્ન ચિત્તથી આ સભા શોક પ્રદર્શિત કરે છે.

(૨) આ. મ. રાંકેર દાજી શાસ્ત્રી પદે એઓએ “ અખિલ ભારતવર્ષીય શ્રી સ્વામી-આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ ”નું કાર્ય આજસુધી પોતાના નિયામક છાત્રી ચલાવ્યું છે તેમજ તે આમુળ પ્રથમ ચલાવવું, અને વૈદ્યકસંમેલન, પ્રદર્શન ઇત્યાદિ સર્વ કાયા, વિદ્યાપીઠના નામથી, આ. મ. રાંકેર દાજી શાસ્ત્રીપદે એમના નિયામકતવરિત્વ થવા એવો ઠરાવ, સર્વ સભ્યોની સમમતિથી અને ઇચ્છાથી કરવામા આવે છે આ કાર્ય ચલાવવામા તેઓએ આજસુધી જે પરિશ્રમ લીધો છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામા આવે છે.

સચક—આ. પ. રઘનાથ ગણેશ શાસ્ત્રી રોડે, પનવેલ.

અનુમોદક—ચિકિત્સક ચુદામણિ ભોગીલાલ નિઠમલાલ વકીલ, વીરાનગર.

આ ઠરાવ મર્વાનુમતે પસાર થવા પછી “ લેહો તરફથી સચનારૂપ થયેલા ઠરાવોનો વિદ્યાપીઠના કાયામા જરૂર વિચાર કરીશ ” આણું કહીને, જે જે વૈદ્યો તરફથી બિંભ બિંભ સચનાઓ થઈ હતી તે સભાની સમમતી માટે તેઓ મળા આગળ વાંચી બતાવી હતી, તે સચનાત્મક ઠરાવો નીચે મુજબ છે—

(૧) કેઈ વિશેષ મહત્વના રોગમાં જે ઘેબને અનુભવ મળશે તે તેઓએ વૈદ્યકપત્રમા અથવા સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે છાપી પ્રસિદ્ધ કરવો. (૨) વૈદ્યોએ દરેક રોગીની વિગત લખી રાખવી. (૩) જે કોઈ વૈદ્યો કોઈ અમત્કારિક રોગ જોવામાં આવે તો તેની ખબર ‘ ભારત-ધર્મ ’ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરવી કે જોઈ અને તે વૈદ્યો તે જોવા ખાનર તે રોગી પાસે જશે. પછી તે રોગીની જે વૈદ્ય ચિકિત્સા કરે તેઓએ તેની વિગતવાર હકીકત લખી રાખવી. આથી ૧૦-૧૫ રોગીઓની હકીકત જે વૈદ્ય વૈદ્યકસંમેલનમાં જાહેર કરી તેમા પોતે સાફ કાપે કે રેલુ જાહેર કરે તેને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવું. (૪) જાહેર ખબરથી પેટાટ દવા, વૈદ્યનારે તે દવામાં થયેલું ગુણદ્રવ્યો છે તે જુણાવી દેવાક રોગીઓને સાફ કરવા પૂરતી દવા વિધા

પીઠે તરફ મોકલવી તેણે પરીક્ષણ કરવા માટે વિદ્યાર્થી તરફથી એક મંડળ નીમવામાં આવ્યો. જે તે મંડળને તે દવા ઉત્તમ લાગી તો તે મંડળ તેને પ્રમાણપત્ર આપશે. અને નહીં લાગે તો સુધારવા ખાતર સૂચના કરશે. આમ કરવાથી ખોટી દવાઓના ફેલાવ થવાનો સંભવ ઓછો થઈ સારી દવા કઢાડનારને ઉત્તેજન મળશે (૫) વૈદકગ્રંથો કરનાર, દવાઓ બનાવનાર, યજ્ઞકાર હયાદિઓને પ્રમાણપત્ર અથવા સોના-આદીના પદ્ધતિ (મેડલ્સ) આપવા એક વખતે જેને ધનિષ્ઠ આપવામાં આવે તેણે આગળ આપણી ચોખ્ખતા વધારે દેખાડી તો તેને ઉત્તેજનાર ખીજ વખતે પણ ધનિષ્ઠ કોરે આપવી (૬) વિદ્વાતાદર્શક પદવી આપવી તે કેવળ ઉપર ઉપર નહીં પણ આપના ગુણ ઉપર આપવી. અને તે વિષે તે વૈદ્ય વિષે પૂર્ણ માહેતગાર આવી મંડળની સલાહ લેવી. (૭) ચર્ચાને માટે જે વિષયો નીમવા તેમાં નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું. સશયસ્ત્ર આપધોનો નિર્ણય, ઔષધિપ્રયોગો બનાવવાનો નિર્ણય, ઔષધિઓની માત્રા પ્રમાણનો નિર્ણય, શરીર અને નિદાનની બાબમાં યુનાની અને અંગ્રેજી શાસ્ત્રોમાં વિશેષ શુ છે તે જોવું, વૈદ્યોને શલચિકિત્સાનું જ્ઞાન આપવું તથા તેમાં તે જાણનો ફેલાવ થાય એવા ઉપાય કરવો, જરૂર પ્રમુખે ડાક્ટર અને હકીમોની સહાયતા લેવી; ઔષધોની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ બજાવવા માટે 'ફૂલર્સ યુનિયન' જેવી વ્યવસ્થા કરવી, નવીન પૃથક્કરણ પદ્ધતીથી માત્રા, સ્થાપનો વિગેરેમાં કાંઈ વિશેષ જ્ઞાન થાય છે કે શુ તે જોવું (૮) અદ્યતન ચિકિત્સાનું વિભાગશ સર્વજ્ઞ જ્ઞાન થવા માટે જોછામાં જોછી એક પાઠશાળા જ શિદ ચાલુ કરવી

વૈદ્યમંત્રિ રા. રા. ચક્રર દાજી શાસ્ત્રીપટે આયુર્વેદક મહોપાધ્યાય આર્યભિપદ્ કર્યાલય મુખ્ય-ધ-એઓની તરફથી પત્રવેલમાં ખીજ વૈદ્યકસંમેલનમાં તા ૨૦-૪-૦૮ સોમવારના રોજ સવારે સભા યજ્ઞ તેમાં પસાર થયેલા કાર્યો આ મંત્રિકામાં પ્રસિદ્ધ થવા આવેલા તે વૈદ્યક વિષયને લગતા ને મહત્વના હોવાથી આભાર અદિત સ્વીકારી દાખલ કરેલ છે.

મંત્રી.

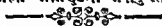
શહેર-પત્રવેલની અંદર થયેલું વૈદ્યકસંમેલન.

એ મંમેલનનું કામ તા. ૧૮ મીના રોજ શરૂ થયું હતું, જેઠ ત્રિભોવનદાસની સૂચનાથી વૈદ્ય કૃષ્ણશીકરે અનુમોદન આપ્યો પછી જ્યપુરના પ્રસિદ્ધ પડિત ગગાધર શાસ્ત્રીની સર્વાનુમતે અધ્યક્ષપણની જગા કાયમ થઈ. આ સભાનો ગયા વર્ષેનો રિપોર્ટ રોઠ લક્ષ્મીદાસે વાંચી સંભળાવ્યો હતો. તે પછી વૈદ્યક ઉપા કેટનાક નિમંત્રણ વાચવામાં આવ્યા હતા અને મળેલી મંડળોના દોઢા લઈ તે દિવસનું કામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું.

ખીજ દિવસે ત્રિદોષ ઉપર વિદ્વાન વૈદ્યોના ભાષણો અને વાદવિવાદ થયા. પ્રાણાચાર્ય બાલરાજીએ એ તમામ વાદવિવાદનું એકીકરણ કર્યું અને ત્રિદોષ એ આયુર્વેદમાં પૂર્વશાસ્ત્રોક્ત પાંચા ઉપર કરાવેલ છે એવું કહ્યું.

આયુર્વેદ પચિદની સભા તેજ દિવસે બપોરના બે વાગ્યે શરૂ થઈ, રોઠ ત્રિભુવનદાસની સૂચનાથી રોઠ લક્ષ્મીદાસે અનુમોદન આપ્યા પછી મયુગના વૈદ્યકજ્ઞાનિધિ જોશીબાવા શિવપ્રકાશ આલજીને સર્વાનુમતે અધ્યક્ષ નિમવામાં આવ્યા. અધ્યક્ષે હિંદુસ્તાનમાં થતી સાર્વજનિક-ધાર્મિક દિલચાલનો ચોડાક ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો. અને વિશેષમાં મહાપરિવહની હકીકત કહીને તેમને યોતાના ભાષણમાં હિંદુસ્તાનની આધુનિક ધાર્મિક જરૂરીયાત અને કેટલીક મહત્વના બાબતે સંબંધી બાદ અર્થાત્ લાગણી આપેલી વિચારણા જાહેર કરી. તે પછી ત્રીજે

૧. પાસ થયા:- (૧) નાચકની અંદર થયેલો અભ્યાસ વિધિ કરવો, (૨) અભ્યાસ ઉપર પાંચ જુદા જુદા મતદારો દીકના અંક કરનારા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવો, (૩) ધર્મોત્તર ન થવા બદલ ઉપાયો અમલમાં લાવવા, (૪) ગૌહત્યા બંધ કરવા સંબંધી ઇસ્લામી પંથના આગેવાનોને અને સરકારને વિનંતી કરવી, (૫) ધાર્મિકગ્રંથ લખનારાઓને વિનંતી આપવું, (૬) ધર્મોચાર્યોએ લોકો ઉપર પોતાની ધાર્મિક સત્તા કાયમ રાખવા મદદ આપવી, (૭) નવા જુના વૉલન્ટીયરોને એકત્ર કરવા, (૮) ધર્મોત્તર થયેલા લોકોને ફરી ધર્મમાં લેવા, (૯) ધર્મોચાર્યોના મત મોગવા, (૧૦) ધાર્મિકગ્રંથ સંબંધી યોગ્ય દિશા બતાવનારાં યોગ્ય પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાં, (૧૦) સ્વદેશી ખોટો ઉપયોગ કરવો, (૧૧) અત્યંત નેટ-વૉલન્ટીયરોએ વધુ તૈયાર કરેલાં કપડાં ઉપયોગમાં લાવવાં. આ પ્રમાણે ઠરાવ પાસ થયા પછી કાર્યકારી મંડળી નિમવામાં આવી. એજ રાત્રીએ અહાલુસભા ભરવામાં આવી. પડિત વામનારાય ધર્મધર્મ, ધોળપં અને ખીજ કેટલાક વિદ્વાનોમાં બાપલો થયાં. જુદા જુદા આધુનિક વિધોપર ૨૦ નિબંધ વાંચવામાં આવ્યા અને આપ્યાનો થયાં. આધુનિક ઉત્તર અને જીર્ણોદ્ધાર સંબંધની સૂચના સંબંધી વાદવિવાદ થયા; તથા ઠરાવો પાસ થયા. દરબંગાના મહારાજ બહાદુર સર બાલચંદ્ર વ. શા. શંકર શાસ્ત્રીપટે એઓએ વિવાદોકાં કામ માટે જે તસ્દી લીધી તેથીજ ઉત્સાહ બતાવ્યો છે તે બદલ તેઓનો આભાર માનીને તેઓ પોતાનું કાર્ય આ પ્રમાણે હંમેશાને માટે ચાલુ રાખશે એવા ઉત્તેજન પર બાપલુમાં સૂચ્યું. વૈદકસંમેલન તથા મહાપરિષદ પાસેથી પડનીઓ, પ્રદર્શનની અંદર આવેલ ઔષધો બદલ ચાંદ અને સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવ્યાં. આ પરિષદ સંબંધનું તમામ ખર્ચ ખમ્યા બદલ અને ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા રાખ્યા બદલ ખનવેલા નિ. ચૂ. વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચૌરાણિકનો સર્વાનુમતે આભાર માનવામાં આવ્યો.

I have great pleasure to express my sincere thanks to Mr. Bhogilal Trikamal a native Vaidya & a pleader of this Court. His Kastoori Misrit dijestivo pills are very efficacious. Mr. Bhogilal has studied native materia Medica carefully and possesses a fair knowledge of the same. As a pleader he is clever and very skilful. His conduct is good and he is very amiable and gentle.

Visnagar.

(Sd.) DWARKANATH U. Gupte.
Munsiff & Magistrate 1 Class

Visnagar.

4th April. 1903.

આ ફેરિના વકાલ તથા આરવેદ ચ. રા. ભોગીલાલ ત્રિકમલાલનો ખરા અતઃકરણથી ઉપકાર પ્રકટ કરતાં મને આત્મનંદ થાય છે. તેમની કસ્ટરી મિશ્રિતપાયઝ ગોળીઓ (અપૂર્વ માલીનિવસંત) ઘણીજ રામબાણુ અસર કરે છે. રા. ભોગીલાલ બાઇએ આરવેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો છે અને તેમને તે વિષેનું સાફ જ્ઞાન છે. એક વકાલ તરિકે તેઓ મુશીયાર અને મુદ્દિશાળી છે. તેમનું વર્તન સાફ છે અને તેઓ ઘણા મનતાવશ અને નમ્ર છે.

વિસનગર

તા. ૪ થી એપ્રિલ ૧૯૦૮

(મહી) દારકાનાથ. વી. ગુપ્તે.

મુનસિફ અને ફરેકલાસ માજિસ્ટ્રેટ સાહેબ
વિસનગર.

(૧૭, ૧૮, ૧૯)

Kheralu 6/10/07.

It is with extreme pleasure that I write at the recovery of my wife from that dreadful disease which the doctors call puerperal fever. I left no stone unturned in seeking the medical aids against this horrible disease but had failed everywhere. The best known surgeons were consulted but no body gave me hopes & case, day by day was going from bad to worse. In short when the patient was exhausting and leaving us for funeral ceremonies, a friend introduced Mr. Bhogilal Trikamal, High Court pleader & Native Vaidya of Visnagar to me. To my astonishment his medicines acted as magic. It will not be out of place if I say that Mr. Bhogilal just wrought a miracle as Christ had done. His native medicines, which are much superior to the English drugs used, seem to have been prepared scientifically & with great care. My wife was totally cured of the disease under his treatment in a month's time.

From this I can freely recommend his treatment to the most dangerous cases.

(Sd.) BABU NITHAN LAL.

Head Supervisor R. M. Railway.
Kheralu.

જેરાળુ, તા. ૬-૧૦-૦૭.

મહેને સખતાં અતિશય આનંદ થાય છે કે મહારી સ્ત્રી, ડાક્ટરો નેને મુતિકા બવર (Puerperal Fever) કહે છે તે બપંકર રોગમાંથી સાજી થઈ છે. આ બપંકર રોગ મોટાં બાઈ ઔપધોપચારની મદદ શોધવામા મહે કંઈ જાણી રાખી નહોતી, પરંતુ ફરેક ડૉક્ટરો નિષ્ફળ થયો. પ્રખ્યાતમા પ્રખ્યાત ડાક્ટર (સર્જન)ની સલાહ લેવામા આવી હતી, પરંતુ કોઈએ મને આશા આપી નહિ; અને કેસ દિનપ્રતિદિન વધારે ખરાબ થતો ચાલ્યો. છેવટે આરિદ્ધાં અતિશય નિર્બેલ થવાથી અમારે દહનક્રિયા કરવાની તૈયારી કરવાનો વખત આવ્યો હતો, તેવામાં એક મિત્રે રા. ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ, વરિષ્ઠ ન્યાયાધિશની વકીલ તથા આર્યવેદનું મહેને ઝોળખાણ કરાવી આપ્યું તેમની દવાએ જાદુની માફક અસર કરી તેથી હું આશ્ચર્ય પામ્યો. રા. ભોગીલાલે, હુશીયાર (કાષ્ટ) કમી હતો તેવો એક ચમત્કાર કરી બતાવ્યો છે એમ કહું તો તે અતિશયોક્તિ નહિજ ગણાય. તેમની દેશીદવાઓ, જે ઘણેજ દવાઓ વપરાય છે તે કરતાં ઘણીજ ઉત્તમ છે, વળી તે શાસ્ત્રીય રીતે અને ધણીજ કાલજીથી બનાવવામાં આવે છે એમ મહેને લાગે છે. મહારી ચલિતુ ફરદ એક માસમા તેમણે જામનથી નાખૂદા કીધું છે.

આથી બપંકરમાં બપકર વ્યાધિથી પીડિતા માણસને તેમની (રા. ભોગીલાલની) દવા વાપરવા દુ મુલા દિલથી ભવાનણુ કરી શકું છું.

(સહી) બાબુ નિથનલાલ.

હેડ સુપરવાઇઝર આર. એમ. રેલ્વે.

જેરાળુ.

શારીર જ્ઞાન.

Anatomy.

લેખક. ડાક્ટર જમનાદાસ મેમચંદ નાણાવડી.

એલ. એમ. એન્ડ. એસ.

શરીર.

તદુરસ્તીનો આધાર શરીરના પ્રયત્ન પ્રયત્ન અવયવો કે જેનું શરીર બનેલું છે, તેની ક્રમશઃ રીતે ચાલતી ક્રિયાઓ ઉપર છે. તેથી કરીને વૈદક જ્ઞાનમાં બાધિને અટકાવવા તેમજ તેનું નિવારણ કરવાના ઉપાયોમાં જ્ઞાન સાથે શરીર જ્ઞાન, અને ઇદ્રિયવિજ્ઞાન જ્ઞાનનું જ્ઞાન જરૂર છે, બન્ને એ એ વિષયો વૈદક જ્ઞાનનાં અંગ છે.

શરીરના અવયવોની રચના, અને તેમની ક્રિયાઓનું જ્ઞાન મેળવ્યા અગાઉ કેટલાક પદાર્થો જેવાકે સંયોજક, અસ્થિરનાયુષ્ય, અને “એપીથેલીઅલ” પદાર્થો જેના તે અવયવો બનેલા છે તે જાણવું પ્રાથમિક અગત્યતા વાળું છે.

પરમાણુના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તમામ શારીરિક પદાર્થો પરમાણુમાંથી બનેલા છે ને તે પરમાણુઓ સુક્ષ્મ અને સજીવ છે. આ પરમાણુની મધ્યમાં અત્યંતી માદક સજીવ ગર્ભ હોય છે, આ પરમાણુઓ પ્રાથમિક પદાર્થમાં રહેલા હોય છે, જે અધારણ રહિત અગર પદાર્થ પટાવાળો હોય છે, અને જેના પ્રયત્ન પ્રયત્ન વિભાગો યદ્યદરેક જુદા જુદા પામે છે. અને તે બનેલા પરમાણુમાં સજીવ ગર્ભ વચમાં રહે છે. સંયોજકના સમુદાય જેમાં અસ્થિ અને કુર્ચીઓનો સમાવેશ થાય છે તેમાં સામાન્ય પરમાણુ હોય છે, અને તેમાંથી વિવિધ ગ્રંથીઓનો ઉદ્ભવ થાય છે.

સંયોજક (areolar or cellular tissue) આખા શરીરમાં હોય છે અને જુદા જુદા ભાગોને એક બીજા સાથે બંધનમાં રાખે છે તેમજ તમામ અવયવો, સ્તવાહીની, મજ્જા તંતુઓ સ્નાયુ ઉપપદ (Sheath) અસ્થિનું બાહ્ય પડ, સંધિ બંધન, અને સ્નાયુ બંધન વિગેરે તેના બનેલા છે.

તે એ પ્રકારના બનેલા છે. એક સિદ્ધ રેસામય પદાર્થ જે જીણા અને વાંઝાયુકા એક બીજા સાથે ગુચાતા રેસા (તંતુ) નો બનેલો છે અને બીજો પાળો સ્થિતિ સ્થાપક રેસામય પદાર્થ જે મોહાટા અને ડાળાઓની માદક એક બીજામાંથી નીકળી આગળ મળી જતા રેસાઓથી બનેલો છે. આ બન્ને પદાર્થો જુદા જુદા પ્રમાણમાં એકઠા થવાથી આખા શરીરમાં એ પ્રાતજ્ઞા પડથી જડમાં જડ સ્નાયુબંધન સુધી તમામ ભાગો બનેલા છે. સંયોજકમાં સ્તવાહીની અને મજ્જાતંતુઓ હોય છે, અને તેનું કામ શરીરના જુદા જુદા ભાગોને એકબીજા સાથે જોડવાનું છે.

સંયોજકના મેદા વિભાગોમાં ચરબીમય પદાર્થ (adipose tissue) ચરબીથી ભરેલી નાની ચેલીઓ સંયોજક તંતુ તથા જીણી સ્તવાહીનીથી એક બીજા સાથે બંધાયેલી હોય છે.

કુર્ચી (cartilage) સ્તવાહીની અને મજ્જા તંતુ રહિત એક ઘટ પદાર્થ છે, અને તે પરમાણુઓ એકઠા મળીને બનેલા છે, જેને ઉઝળવાથી એક ઘટ સ્ત્રીકણા રચના થવામાં

અર્થાત સરસ બની જાય છે. તેનું પોષણ તે તે વીટામિનના સંયોજકમાંથી થાય છે, અને સાંધાઓમાં હાડકાની રક્તવાહિનીથી-પોષણ મળે છે.

કૃત્રીના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) ગ્લુકો કૃત્રી (hyaline). (૨) રેસામય કૃત્રી, (fibrous) અને (૩) સ્થિતિસ્થાપક કૃત્રી (osteoid) કૃત્રી ગ્રમ્યત્વે કરીને સાંધાઓમાં હોય છે, વળ નાકમાં, કાનમાં, અને શ્વાસનળીમાં પણ હોય છે. જે કૃત્રી પુખ્ત ઉંમર થયા પછી પણ તે કૃત્રીના રૂપમાં રહે છે, તે સ્થાયી કૃત્રી કહેવાય છે. બાકીના અસ્થિઓની કૃત્રી કહેવાય છે

તે વખત જતા હાડકાના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે. કૃત્રીઓનું કાર્ય સાંધા આગળના બા જોને લીસા રાખવાનું અને તેના સ્થિતિસ્થાપક ગુણોને લોધે કોઈ ચોટથી બચાવ કરવાનું, અને શ્વાસનળીને દબાવી અટકાવવાનું છે.

અસ્થિ—એ શરીરમાં સખતમાં સખત પદાર્થ છે; તેમાં કે બાગ સેન્દ્રીય અને કે બાગ ખીજ પદાર્થો યુનાના ફોસ્ફેટ અને કાર્બોનેટ હોય છે, અને થોડે દરજ્જે મેગ્નેશિયમ અને લોહ વિગેરે હોય છે. તાજુ હાડકું બહારથી સહેજ ગુલાબી રંગનું, અને અંદરથી રત્નાકર પડતા રંગનું હોય છે. હાડકાને બહારથી સંયોજકના પડનું આચ્છાદન થયેલું છે, જેને અસ્થિનું બાહ્યવસ્તુ કહેવામાં આવે છે, અને અંદર જે પડનું આચ્છાદન થયેલું છે, તે અંતરાવસ્તુ કહેવાય છે; અને આ બંને પડથી અસ્થિનું, મહેલુ ભાગે પોષણ થાય છે.

લાંબા અસ્થિના નળાનો મધ્ય ભાગ અને ચપટા અસ્થિઓનો ઉપરનો ભાગ અસ્થિન જેવા પદાર્થનો બનેલો છે અને લાંબા અસ્થિના છેડા અને ચપટા અસ્થિનો અંદરનો ભાગ અસ્થિમય પદાર્થની વાદળી જેવી રચનાથી બનેલો છે જેથી અસ્થિ વિશેષ મજબુત રહે છે અને તોડમાં હલકા હોય છે. લાંબા અસ્થિના નળાઓ અંદરથી પોલા અને ચરખીથી ભરેલા જેમાં રક્તવાહિનીના રક્તાવાળા હોય છે. આ રચનાથી તેમના વજનમાં હલકાપણાની સાથે મજબુતીમાં વિશેષતા હોય છે, કેમકે સ્વાભાવિક રીતે તેની પોલી નળી નડકરના કરતાં વધારે મજબુત રહે છે.

અસ્થિ અસ્થિઓની કૃત્રીઓના બને છે. પ્રથમ રક્ત રક્ત (કૃત્રીના પરમાણુઓ હારખે જોડવાતા જાય છે, અને તેની વચ્ચે વચ્ચે રક્તવાહિનીઓ જોડાઈને અંદર આવતી જાય છે, અને ખીજ પરમાણુઓના આગુબાણુ જમાવ થતા જાય છે. જે પછીથી અસ્થિના પરમાણુઓ બંધાય છે જે બારીક છીદ્રો (lacunae) જે બારીક લીંદીઓ જેવા રસ્તા (canaliculi) થી જોડાયેલા છે તેમાં એકાં થાય છે.

આ બારીક છીદ્રો રક્તવાહિનીની આસપાસ વર્તુલાકારમાં ફરતાં હોય છે, અને આ રક્તવાહિની અસ્થિની અંદર પોલી નળીઓ જેવા રક્ત સંસાર (Haversian canal) જાય છે

અસ્થિ બનાવવાની ક્રિયા એક અગર વધારે જગાએ બાળકના જન્મ પહેલાં થઈ ચક છે; પરંતુ તે ક્રિયા ધણી ધીમી ચાલે છે, અને તેમાં રથજે સંપૂર્ણ અસ્થિ વીસ વરસ સુધી થઈ ચક છે. દૃઢાવસ્થામાં કેટલીક રક્તવાહિનીની વૃદ્ધતા થવાથી, તે રક્તવાહિનીથી પોષણ થતા અસ્થિના પરમાણુ નિર્લેપ થઈ જાય છે, જેથી જીવનની પરમાણુના ભાગ ઓછા થઈ જવાથી હાડકાં વધારે બગડે ચક છે.

સ્નાયુમય પદાર્થ એ પ્રકારનો છે. એક સ્વૈચ્છિક અંગર પટાવાળા, અને બીજા અનૈચ્છિક અંગર લીસા. સ્વૈચ્છિક સ્નાયુ આપણા મનની ધ્વજા પ્રમાણે કામ કરે છે, અને અનૈચ્છિક સ્નાયુઓ મનના કામમાં નહીં હોવાથી સ્વતંત્રપણે પોતપોતાનું કામ કરે છે. આવા સ્વૈચ્છિક સ્નાયુઓ શરીરમાં લગભગ ૬ ભાગ જેટલા હોય છે; અને અસ્થિની આજુ બાજુ વિંટલાઇ રહેલા છે; તેમજ શરીરની આકૃતિ પણ તેના વડે થયેલી છે; આ સ્નાયુઓ સથિરકર્મો વિટાવેલી, રેસાની જુડીઓનાં બનેલા છે, તે તેમાં પણ પાછી નાની નાની જુડીઓના સમાવેશ થયેલો છે. તે નાનામાં નાની જુડીને પહોલાઇનો, બાસ જૂઠું ઇંચ જેટલો હોય છે; અને લંબાઈમાં ૬મી, બસ્ટી હોય છે. આ જુડીઓથી આડકતરી રીતે જૂઠું ઇંચને છેડે આડકતરી રેસાઓની જુડીઓ અંદર અંદર સમાન્તર હોય છે; અને આ દરેક આડકતરી રેસા જૂઠું ઇંચ બસ્ટીની ચક્તીઓની હારનો બનેલો છે.

સ્કતારાય, ગળા વિગેરેનાં ખાંડ કરતાં ખાકીતર સ્વૈચ્છિક સ્નાયુ ઘણા જોરથી અને ઝડપથી સંકુચિત થાય તેવાં છે.

અનૈચ્છિક—સ્નાયુઓ જેના ઉપર ધ્વજાનો અમલ નથી, તેવા સ્નાયુઓ આંતરડા, મૂત્રાશય, બેનનેદ્રિઓ, ફેફસાં, સ્કતારાય, સ્કતવાહિની, કેટલાક પીડ, અને ત્વચામાં હોય છે. અને તેઓ ઘણાં ધીમેથી અને કમજોરથી સંકુચિત થાય છે.

સ્વૈચ્છિક—સ્નાયુના કરતાં તે કીકારંગના, કોરડા જેવા ચપટા આકારના રેસાઓના બનેલા હોય છે, અને તે દરેકમાં લંબાકૃતિના મર્મ હોય છે. આ સુક્ષ્મ રેસાઓ જૂઠું ઇંચ બસ્ટી અને જૂઠું ઇંચ લાંબા હોય છે.

અંશુ પાછી થોડાં કલાકમાં સ્નાયુઓ જડ થઈ જાય છે, જેથી આજુ શબ સંગડ થઈ જાય છે અને આ જડતા જતી રહે છે કે તુરત સડો શરૂ થાય છે. આવી સંજ્ઞાને મરણ (rigor mortis) કહે છે.

એક અંગર વધારે ચરમાં ગોઠવાયના પરમાણુઓનું શરીરના ઉપર તેમજ અંદરના ભાગોમાં એકે આચ્છાદન થયેલું હોય છે, જેને પડ (Epithelium) કહેવાય છે. આ પ્રકારની આચ્છાદનનું કાર્ય (૧) રક્ષણ કરવાનું અને (૨) રસ ઉત્પન્ન કરવાનું છે. ત્વચા ઉપર કે જ્યાં તે પડ ઉત્પન્નના રૂપમાં હોય છે, ત્યાં ઘસારાથી જે પરમાણુઓ નષ્ટ થાય છે, તે પરમાણુને બદલે બીજા પરમાણુ પુરા પાડે છે. વળી મજ્જાની તેલુઓ અને સ્કતવાહિનીઓને કાંઈ પણ ધ્વજ ન થાય તેમ રક્ષણ કરે છે. આંતરડાં, અને પિંડોના તેલું પડ પાચનક્રિયાના ઉપયોગી રસો લોહીમાંથી ઉત્પન્ન કરે છે; નાક, ગળુ, અને ફેફસામાં રસ ઉત્પન્ન કરી, તે અવયવોને ભીના રાખે છે. જેથી ઘણું નહીં ચવાયી ગરમી નોંધ્યે તે કરતાં વધવા પામતી નથી. રસ પડમાં આથી લીસાપણું કાયમ રહે છે. રસોત્પાદક અને મળા વિગેરેને બહાર કાઢી નાખનારા પીડોમાં આ આચ્છાદન સ્કતમાંથી ખાસ દ્રવો એવી સે છે.

આ આચ્છાદનના બીજા પ્રકાર છે. એક સપાટ (Pavement) છે કે જેમાં ચપટા કોષો અને તેની અંદર જુદાં જુદાં કદનાં ગર્ભ હોય છે, અને ત્વચા, રસ પડ, સ્કતવાહિની અને કેટલાક ખારીક રસા (ducts) માં હોય છે.

બીજો પ્રકાર સ્તંભરૂપ (Columnar) છે, જેમાં પરમાણુઓ ચંદ્ર આકારના એક બીજા સાથે જોડવાકેને ચાલે છે. અને આ પરમાણુઓની ટેવોએ તે પડની સપાટી થાય છે, આ પ્રકાર હોબરી આંતરડા ઇસિદિમાં હોય છે.

ત્રીજો પ્રકાર ગોળા જેવો છે (spheroidal) જેમાં અંકુરો હોય છે, અને તે સૂતપીંડ, સૂતમાર્ગ સૂતનળી (પુરેદર) સૂતાશય અને સ્તોતપાદક પિંડોમાં હોય છે. બ્યારે પરમાણુઓ વાળા જેવા ફણુગા સહિત હોય છે, ત્યારે તે સંકેશ (ciliated) કહેવાય છે, અને આ જાતના પરમાણુઓ શ્વાસ માર્ગમાં “કુરેટીયન” અને “ફેલોપીઅન” નળીઓમાં, ગર્ભાશયના ઉપરના ભાગમાં હોય છે, અને તેમનું કાર્ય તેમની ગતીથી ઉત્પન્ન થએલ રસને એકથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવાનું છે.

આવા આન્યજાન પડનાં પરમાણુઓ તત્ત્વનું આન્યજાન કરવા ઉપરાંત ત્રણ પ્રકારના પડ જેવાકે શ્વેભ પડ, રસ પડ, અને સિંગ્થ પડની રચનામાં ઉપયોગી છે. તેમજ કેટલાક પીંડોમાં પણ હોય છે.

રસ પડ (Serous membranes) એ એક પ્રકારની બધ કચેલી કોથળીઓની હાર જેવું છે. તેમાં એક રચનાના સહિત પડના ઉપર epithelium ની જાતનું પડ છે, અને નીચેના ભાગમાં સયોજક છે જેમાં ૨ વાહિનીઓ હોય છે. રસ પડનું કાર્ય રસ ઉત્પન્ન કરવાનું છે કે જે રસ જલદરમાં પુરક હોય છે. અને અંદરના અગત્યના અવપદો જે રસ પડમાં વીંટાયલા હોય છે. તેને ઉત્પન્ન થએલા રસને લઈ ધર્મણુ અટકાવવાનું છે.

સિંગ્થ પડ (Synovial membranes) ની રચના રસપડના જેવીજ છે, પરંતુ સિંગ્થ પડમાંથી રસ બહાર પેદા થાય છે, અને તે પડ હલન ચલન થતા અવપદોના સાંધામાં હોય છે, જે તે સાંધાઓને સારી રીતે સિંગ્થ રાખે છે.

શ્વેભ પડ (mucous membranes) ચરીરના જે દ્વારો બહાર હવામાં ખુલે છે, તે તમામ દ્વારોના હોય છે. તેની રચના વધારે બારીક છે, સયોજકતા ઉપર એક પડ હોય છે, અને અને તેના ઉપર આ પડ રહેલું છે, તેનું આન્યજાન શુદ્ધ પ્રકારનું છે, અને તેની અંદર નાના નાના પીંડો તંતુઓ, રક્તવાહિનીઓ વિગેરે ધણું હોય છે; આ પીંડોમાંથી ચી-કણો પાતળો નિર્મેળ ઈંડાની સફેદી જેવો શ્વેભ નીકળે છે; જે શ્વેત પરમાણુઓને બહાર કાઢી નાખે છે, અને પછે જરૂર જેટલો બીનો રાખે છે.

શ્વેભ પડના વરખમાં આજ પ્રવાહી નિકળે છે અને શ્વેત પરમાણુઓનો વધારો થાય છે, જે બચગમ કે કફના રૂપમાં બહાર નીકળે છે. અને બ્યારે વરખ મોટે દરજ્જે પહોંચે છે, ત્યારે આ પડનું આશ્વાસનનો નાશ થઈ જાય છે, અને વરખ સયોજક શુધિ પહોંચે છે, ત્યારે બચગમ બહાર અને પીળો પડે છે.

સ્તોતપાદક પિંડો (Secreting Glands)ની રચનામાં શ્વેભ પડનો ઘણો ભાગ ઝીણી રક્તવાહિનીઓને મળવા વળેલો છે. આ પિંડોનું કાર્ય રસ ઉત્પન્ન કરવાનું એટલે રક્તમાંથી અમુક પદાર્થ શુદ્ધ પાડવાનું છે. પિંડો મોઢોટામાં મોઢોટા મધૂત કે જે ચારશેર વજનનું છે, ત્યાંથી તે છેક ઝીણામાં ઝીણું શ્વેભ પીંડ કે જે શુદ્ધ આંખે નોંધ શકાય નહિ, ત્યાં સુધીના

જુદા જુદા કાના છે. પીંડની રચના કાંતો સારી નળી જેવી હોય છે, અથવા એક મૂળમાથી જેમ શાખાઓ ફુટી હોય તેમ શાખાના જુમખા જેવી હોય છે. *

આ સિવાય ખીજ એક પ્રકારની પીંડ (ductless glands) છે; કે જેને મા નળીઓ હોતી નથી. તેવા પ્રકારના પિંડો મુખપીંડના ઉપર (Suprarenal) તથા ગર્ભાના ભાગમાં (Thyroid & Thymus) છે.

આ પીંડોના કાર્ય સંબંધી હજુ ઘણું જાણવામાં આવ્યું નથી.

વચામાં રગના પરમાણુઓ અકુરની આફકે એકઠા થાય છે, અને જુદા જુદા દેશના માણુઓ અને પ્રત્યેક માણુસના રગની બીજતા આ પરમાણુને લીધે હોય છે

અસ્થિ (હાડકાં.)

(Bones)

શરીરની અદર અસ્થિતુ એક પીંજર તેના ચોખટા તરીકે છે. અસ્થિ ત્રણ પ્રકારના છે. ૧ લાખા, દુકા અને ચપટાં. લાખા અસ્થિનો વચ્ચે ભાગ એક લાખી નળી જેવો છે અને ઘટ અસ્થિનો બનેલો હોય છે. બન્ને છેડા પટોળા અને વાદળી જેવી રચનાના હોય છે. આ પ્રકારના અસ્થિ હાથ, અને પગમાં હોય છે અને એક ઉચ્ચાલનની આફકે તેમને વાપરવાથી ઘટતુ હલન ચલન થઈ શકે છે જે સ્થળે હીલચાલ કરતા મજાણીની વધારે જરૂર છે, તે સ્થળે દુકા અસ્થિ રહેલા છે. જેવા કે હડેલી, પગ વીંચેરમાં છે તેતુ ઉપર પડ ઘટ અને નીચેના ભાગમાં વાદળી જેવી રચના છે. ચપટા અસ્થિની ઉપથી અને નીચલી પાણુના પડ ઘટ રચનાના છે, અને એ પડની વચ્ચે વાદળી જેવી રચના હોય છે આ પ્રકારના અસ્થિ જે સ્થળે મર્મરથાનતુ રક્ષણ કરવાની જરૂર છે તે સ્થળે હોય છે જેમકે ખોપરી, ખમાની ઢાલ વિગેરે આ સીવાય એક પ્રકાર ખીજ છે કે જેની રચના ઉપર જાણવેલ અસ્થિમાં કોઈ સાથે મળતી આવતી નથી તેથી આ પ્રકારના અસ્થિ “મીઠ પ્રકાર” ના કહેવાય છે

પુખ્ત ઉમરના માણુસમાં હાલ જાદ કરતા બધા મળી ૨૦૬ અસ્થિ છે

૧ કરોડના	૨૬
૨ ખોપરી	૮
૩ ચહેલા	૧૪
૪ કાન	૬
૫ પાસગીઓ અને છલીના...				...	૨૬
૬ હાથના	૬૪
૭ પગના	૪૨

કરોડ-પૃષ્ઠવંશ.

(The spine)

કરોડ એક વળી શકે તેવો નાના નાના પોલાં તે જરા ગોળાકાર હાડકાઓ મળીને થયેલો એક અંશ છે. આ નાના હાડકાઓ મણુકા કહેવાય છે, અને તેના મુખ્ય પાંચ ભાગ કરવામાં આવેલ છે. ૧ ગરદન, ૨ પીઠ, ૩ કમર; ૪ ત્રીક, ૫ શુદ્ધાશિય. જે મણુકાઓની કરોડ બનેલી છે તે મણુકા અનિચયીત આંકગના છે તેનો અગ્ર ભાગ ચપટો અને નરો છે, પાછલો ભાગ કમોન જેવા આકારનો છે, અને વચમાં છિદ્ર હોય છે. જ્યારે આ મણુકાઓ જોડાઇને કરોડના રૂપમાં થઈ જાય છે, ત્યારે તે છિદ્રોની એક પોલી નળી જેવો ઘાટ થઈ જાય છે, જેમાથી કરોડ રજ્જુ (Spinal Cord) કમાનની પાછળ ટોચ હોય છે, અને તે ટોચ પીઠ તરફ રહે છે, આ મણુકાની ઉપર અને નીચે પગાં જેવું હોય છે, અને તે પગાં અગાડીથી મણુકા એક બીજા સાથે જોડાય છે. ગરદનમાં, પીઠમાં ૧૨, કમરમાં ૫, ત્રીકમાં ૫, અને શુદ્ધાશિયા ૪ મણુકા હોય છે જેમા ત્રીક અને શુદ્ધાશિયા મણુકા એકત્ર થઈ જુદા બેજ અસ્થિ હોય તેમ રહે છે, જુદા જુદા ભાગના મણુકાઓની આકૃતિમાં ભિન્નતા હોય છે. ગરદનના ઉપરના બે મણુકાનો આકાર બીજા મણુકાથી જુદો છે તેને આગેળ અને પાછળ ફક્ત કમરનો છે અને પડખે ઘટ ભાગ છે, આ નક્કર ભાગમાં ઉપરની તરફ પશ્ચિમાશિયા ખાખા બેસે એવું પોલાણ છે, જેથી માથુ આમ તેમ હલાવી શકાય છે.

મસ્તકની તુંબડી.

(The Skull.)

તુંબડીના ઓપરી અને ચહેરા એમ બે વિભાગ કરવામાં આવેલા છે. ઓપરીમાં ૧ પારિય, ૧ પૂર્વાશિય ૩ પાર્શ્વોશિય (પડખાના) ૨ લમણાના અશિય ૧ 'સ્કેનોઇડ' અશિય અને ૧ 'એથ્મોઇડ' અશિય એ પ્રમાણે આઠ છે. પશ્ચિમાશિય ઓપરીના પાછલા ભાગમાં છે. અને તે ઉપરથી બાહ્યગોળ અને અંદરથી અંતરગોળ છે. અને ઉપર ખડખડુ અને વચમાં ધારોવાળુ છે. જેની માથે સ્નાયુઓ જોડાય છે.

બન્ને પાર્શ્વોશિય (Parietal bones.) ઓપરીની બન્ને બાજુએ છે. એ બન્ને એક બીજા સાથે ઓપરીની ટોચે જોડાયલાં છે, આગળ લલાટાશિય અને પાછળ પશ્ચિમાશિય અને નીચેના ભાગમાં લમણાના અશિયની સાથે જોડાયેલા છે. આકારમાં તે ચોરસ હોય છે, અને અંદરની બાજુમાં મગજની ધમનીઓને રહેવા સાઠ ચાસ પડેલા તેમજ મગજના જુદા જુદા લોચાને મારે ખડ હોય છે. -

લલાટાશિય (Frontal bone.) એક બાજુ ભત્રના અશિય તરીકે છે. અને ઉપરની બાજુએ પાર્શ્વોશિયની સાથે સંધાયેલ છે. જરૂર નેતા લલાટાશિય બે કટકાનું બનેલ છે. પરંતુ તે સંજ્ઞા સંધાયેલા છે જેથી એક જેવા થઈ રહેલા છે. લલાટાશિય અને પાર્શ્વોશિયની સમી આગળ ઉપરના ભાગમાં બચપણમાં થોડો માર્ગ રહે છે. જે પછીથી જોડાઈ જાય છે અને ત્યાં આગળ લોહીની કરવાની ગતીથી યડકારો જન્મી જાય છે. આ ભાગને પૂર્વ સ્પષ્ટરંધ્ર કહે છે.

શંખાસ્થિ અગર લમણાના અસ્થિ. (Temporal bones.) લગભગ પોપડા જેવા હોય છે. અને તે બન્ને બાજુના પાર્શ્વઅસ્થિ ઉપર આવી ગએલાં હોય છે. અને તેનો નીચેનો ભાગ એક બેડાળ કાચર જેવો હોય છે. આ અસ્થિમાં કાન આવેલો છે. તે ઉપરાંત આ અસ્થિમાં હિટો હોય છે, જેમાંથી સ્કાવાલનીઓ મસાર થએલ હોય છે.

સ્ફેનોઇડ અસ્થિ (Sphenoid) ખોપરીની વચમાં છે તેનો આકાર ઘૂંચો અનિયમીત છે. તેને બે બાજુએ પસારેલી પાંખોનાં જેવા ફાંટા છે. અને બીજા બાજે અસ્થિની સાથે કનેક્ટ થઈ તે બધા અસ્થિઓને મજબૂતીથી પકડી રાખે છે.

તત્વસ્થિ અગર 'એથમોઇડ' અસ્થિ (Ethmoid.) એક નાનું વાદળી જેવું અગ્નિ છે. અને બમરના ગોખાની વચ્ચેનો ભાગ અને નાકના મુળની વચ્ચે રહેલું છે.

ચહેરાના અસ્થિ ચૌદ છે.

નાસિકાસ્થિ (Nasal bones.) ૨ છે. અને તેની નાકની ઢાંડી બનેલી છે. ઢાંડીનો ઉપરો ભાગ અસ્થિનો અને નીચેનો ભાગ કુચીનો બનેલો છે.

ઉપલા જડબાના અસ્થિ (Superior maxilla.) ૨ છે જેથી ગાલનો સખત ભાગ બનેલો છે; અને નાકનો બાજુનો ભાગ અને આખા ગોખાનો નીચેનો ભાગ પણ તે નીજ બનેલો છે. આ અસ્થિનો અંદરનો ભાગ પોલો છે અને નાકની માથે તેનો સમઘ રહેલો છે.

અશ્રુપ્રવાહી અસ્થિ (Lachrymal bones) એ નાની હાડકાની બે તકતીઓ છે જે આંકુરમાં આંગળીના નખને મળતી આવે છે અને તે આંખના ગોખમાં અંદરના ખુણા અગળ રહેલાં છે અને આંખનું પાણી રક્તભાવિ રીતે નાકમાં વહે તેને માટે જે નળી હોય તે તે નળીનાં થોડા ભાગમાં આ અસ્થિઓ આવેલાં છે.

કપોલકલક અથવા ગાલના અસ્થિ (Malar bones) ૨ છે, અને જે ગાલમાં રેક જેવા જણાય છે તે, એ અસ્થિજ છે. ઉપલા જડબાના અને લમણાના અસ્થિ સાથે તે જોડાયેલાં છે.

તાજવાના અગ્નિ (Palate bones) ૨ છે. ઉપલા જડબામાંથી તેમના ફાંટા નીકળેલા છે. અને નાકના છીંદ્ર આગળ તે અંદરથી કાચરની માફક વળેલાં છે. અને તે અસ્થિ તાજનું બનેલું છે.

નીચેના ટરબીનેટેડ (Inferior turbinated) બે છે અને તે દરેક નાકમાં બે બે આવી રહેલું છે.

વોમર (Vomer) બન્ને નાકની વચે એક પડદા તરીકે રહેલું છે.

નીચલા જડબાનું અસ્થિ (Inferior Maxilla) એક છે તેનો આકાર ઘોડાની નાગના જેવો છે. અને દરેક હોઝી એક ઉપર તરફ ઢોંટી જાય છે, જે લમણાના અસ્થિની સાથે કાન અગાડી જોડાય છે. આ અસ્થિમાં ઘંતના સોળ ધર જેવા ખાગ હોય છે. તેના છેદની નીચેના બામના ખુણા પડેલા આકાર છે.

શરીર રાન.

ગ્રીવાસ્થિ.

(Hyoid bone)

ગરલના આગળ અને જરા ઉપરના ભાગમાં શીંગડા નેતું પણ અદ્ભૂત નાનું હાડકું છે, તેની સાથે જીભના તથા ખીન્ન રનાયુઓનું અવલંબન હોય છે. જેને સાધારણ લોકો દ-ડીઓ કહે છે એટલે છોઢરો ઉપરમાં આવ્યો છે અને મુસલમાન રાજ વખતે તેના ઉપર વેરા લેવાતો તે જીભાવેરાના નામે ઓળખાય છે.

છાતી.

(The Chest.)

છાતીએ એક સ્થિતિસ્થાપક પેટીની મીસાલ છે. જેની અંદર ફેફસાં અને રક્તાશય સહીસલામત રહેલાં છે. પાછળના ભાગમાં કરોડ, આગળ ઉરોસ્થિ અને પડખાંમાં પાંસળીઓ અને તેને નોડાયલા ફૂંચા મળી છાતીની બનેલા થયેલ છે.

ઉરોસ્થિ (Sternum.) ચપટું અને જુના જમાનાની સિદ્ધિ તરવારની આકૃતિનું છે. તેના ત્રણ ભાગ છે. ઉપરનો ભાગ કુંડો છે. વચ્ચે લાંબો અને નીચેનો અણીવાળો ભાગ છે.

પાંસળીઓ (The ribs) ૨૪ છે. જેમાંની દરેક બાજુએ બાર બાર છે. તે પાછળ તરફની કરોડના મણકા સાથે નોડાયેલી છે. અને આગળ કુચાવડે ઉરોસ્થિથી નોડાયેલી છે. આમાંની દરેક બાજુ ઉપરની સાત પાંસળીઓ ઉરોસ્થિથી સાથે નોડાયેલી છે અને આ સાત પાંસળીઓ ખરી પાંસળીઓ કહેવાય છે. નીચેની પાંચ પૈકી ઉપરની ત્રણ ઉપરની પાંસળીઓનાં ત્રીજા સાથે નોડાયેલી છે, અને છેક નીચેની બે વાંસામાં ફક્ત એક છેડેથી નોડાયેલી હોઈને માગલી બાજુએ ઝુલતી અને છુટી છે. આ પાંચ પાંસળીઓ ખોટી કહેવાય છે. પાંસળી ૧૧ પડી અને બગેલી તેમજ સહેજ વળ ખાતી છે. પાછલી બાજુના છેડા સહેજ પહેળા છે. જે ભાગ કરોડ સાથે નોડાય છે.

હાથ અને ખભાનાં અસ્થિ.

આખા હાથના ત્રણ ભાગ છે. ખભા (Shoulder) થી કોણી elbow સુધી લુગ્ગ (arm); કોણીથી ઢોળા (wrist) સગી કાશર્મ (Forearm) અને કાંડથી આંગળી સગીને હાથ (hand) કહેવાય છે. આ આખો હાથ શરીરની સાથે ખભાની દાસ અને હાંસડી એ બે બે અસ્થિઓથી નોડાયેલો છે.

હાંસડી (clavicle) મહેજ “૮”ની આકૃતિને મળત આકારની છે અને તે પહેલી પાંસળીની આગળ રહેલી છે. તેનો એક છેડો ઉરોસ્થિ સાથે, અને બીજો ખભાની દાવની સાથે નોડાયેલો છે.

ખભાની ઢાલ (Scapula=કર્કશરિય) ત્રિકોણાકૃતિનું છે. તે વાંસામાં ખભા અને ક-
ચાલી વચ્ચે પાંસળી ઉપર આવેલ છે. તેના એક છેદ નીચેની તરફ છે. અને બીજા પુ-
શ્ચાગ્રાંતિ એક કરોડ તરફ અને બીજો હાથ તરફ છે.

આ હાડકું અંદરથી સહેજ ગોળ હોવાથી પાંસળા ઉપર ખરાબર ગોઠવાઈ રહે છે. ઉપ-
રની બાજુએ આ હાડકા ઉપર હાથની બાજુએ એક ધાર ઉપડેલી છે; અને તે ધારનો ઉપ-
રનો ભાગ વધારે હોઠને ખભા ઉપર ટાંકાયુ જેવો થઈ રહેલો છે. વળી ખભા અગાડી હાથ-
ની બેડાવાની જગાએ આ અસ્થિમાં એક છીછરા ખાડો છે.

ભુજાસ્થિ. (Humerus) આ હાડકું ખભાથી કાણી લગી લાંબુ છે તે નળા જેવું
છે તેના ઉપરનો છેડો ગોળ અને મોઢોટો છે જેથી ખભાની ઢાલ સાથે બંધાયેલતો આવે છે
અને નીચેનો છેડો ચપટો છે અને ચપટા છેડાની બે બાજુ ગૂઢા છે અને વચ્ચેમાં ખાડો છે
અને ધાર છે જેથી હાથના અસ્થિ જોડાય છે.

હાથમાં બે અસ્થિ છે. એક મણિખંધાસ્થિ (Radius) જે બહારની બાજુએ રહે છે
અને બીજી કર્પૂરાસ્થિ (Ulna) જે અંદરની બાજુએ રહે છે.

કર્પૂરાસ્થિનો ઉપરનો છેડો મોઢોટો છે, અને તે ભુજાસ્થિ સાથે જોડાય છે. આ બન્નેના
સાંવા મજબૂતતા માટે જોડાય છે. આ છેડાને બે ટેકરા છે જેમાંનો એક પાછળની બાજુએ
ભુજાસ્થિના ખાડામાં ખેસતો આવે છે, અને જેની કાણી બનેલી છે, અને બીજો ટેકરો ભુ-
જાસ્થિના ટેકાઓની વચ્ચેમાં ગોઠવાયેલો રહે છે, જેથી આ સાંધાને મજબૂતી મળે છે. તેનો
નીચેનો છેડો નાનો છે, અને કાંડા આગળ કાંઈ પણ બીજા અસ્થિની સાથે જોડાતો નથી.

મણિખંધાસ્થિ હાથના બહારના ભાગમાં છે, તે ઉપરથી નાનું છે; અને તેનું મથાણુ
ગોળ છે; તે કટારી જેવું હોઠને ભુજાસ્થિના ગૂઢા સાથે જોડાય છે, અને તે મથાણાનો ગોળ
ભાગ કર્પૂરાસ્થિના મથાણા સાથે સ્નાયુ બંધનથી જોડાયેલ હોય છે. આથી કરીને આ અ-
સ્થિનો ગોળ ભાગ આમતેમ ગોળ ફરી શકે છે. મથાણા નીચેનો ભાગ સાંકડો હોય છે; અને
તેનો નીચેનો છેડો નાડો છે, તથા કાંડાના અસ્થિ સાથે જોડાયેલો છે.

હાથનું બેવડું વળવું અને સીધા થવું એ કર્પૂરાસ્થિ અને ભુજાસ્થિના મજબૂતતા માટે
જોડાવાથી બની શકે છે; પરંતુ હાથનું ગોળાકારત્વ એ મણિખંધાસ્થિનું મથાણુ ભુજાસ્થિના છેડા
સાથે સ્નાયુ બંધનવડે જોડાવાથી થઈ શકે છે, અને આથીજ મણિખંધાસ્થિનો નીચેનો છેડો
કર્પૂરાસ્થિના છેડા ઉપરથી એક બાજુથી બીજી બાજુ ન્યારે પેચી આવળો સવળો થાય છે,
ત્યારે જઈ શકે છે. ન્યારે હથેલી ચલી હોય છે, ત્યારે બન્ને અસ્થિઓ હાલભાગ સમાંતરે
આવી રહે છે.

કાંડામાં નાના નાના આઠ અસ્થિઓ (Carpus bones) જે હાથમાં ગોઠવાયેલાં છે.
ઉપલી હારના ચાર અસ્થિ મણિખંધાસ્થિ સાથે મળે છે, અને નીચેલી હારના ચાર અસ્થિઓ
હથેલીના અસ્થિ સાથે જોડાયેલાં છે. બન્ને હારોએક બીજાને વળેલી હોય છે, અને આ
અસ્થિઓ અનિયમીત આકૃતિના છે.

હથેલીમાં પાંચ લાંબા અસ્થિ છે. (metacarpal bones) જે એક છેડે ઠાંડાની સાથે જોડાય છે, અને બીજા છેડે અંગુઠા (Thumb) અને આંગળીઓના અસ્થિ સાથે જોડાય છે. અંગુઠામાં બે અને દરેક આંગળીઓમાં ત્રણ ત્રણ અસ્થિઓ (Phalanges) છે.

પગના અસ્થિ.

આખા પગના ત્રણ ભાગ છે. ૧ જડા, ૨ પગ અને ૩ પગની પાટલી. આખો પગ શરીરની સાથે જેમ હાથ શરીરની સાથે ખભાની દાલથી જોડાયેલો છે તેમ નિતંબાસ્થિથી જોડાયેલો છે.

નિતંબાસ્થિ ત્રણ ભાગવાળું બેડેાળ અસ્થિ બન્ને બાજુએ આવેલ છે અને પુખ્ત ઉંમરે તે બન્ને બાજુથી જોડાઈ એક અસ્થિ થાય છે. નિતંબાસ્થિ પાછળથી ત્રીકન્થિની સાથે જોડાયેલ છે અને આ અસ્થિથી બનેલી પોળ બચ્તી (pelvis) કહેવાય છે.

નિતંબાસ્થિના ત્રણ ભાગ છે. ૧ ઇલીઅમ, ૨ ઇસ્કીઅમ અને ૩ પ્યુબીસ. “ઇલીઅમ” (Ilium) એ આ અસ્થિનો ઉપરનો મોઢોટો પાંખ જેવો ભાગ છે, અને તે કમર ઉપર ઠાની માફક ઢેખાય છે. ઇસ્કીઅમ (Ischium) એ નીચેનો ભાગ છે, અને નિતંબની ની વિસ્તાર પામેલો છે કે જે ભાગ ઉપર આપણે બેસીએ છીએ. “પ્યુબીસ” (Pubis) એ ગલા ભાગમાં છે. અને તેને બે ફાંટા છે ઉપરો ફાંટો જ્યાં આગળ ઇલીઅમ અને ઇસ્કીઅમ જોડાયેલો છે તે ઠેકાણે ઇલીઅમને મળેલો છે અને નીચેનો ફાંટો નીચલી બાજુએ વળી પાછળ ઇસ્કીઅમ સાથે જોડાયેલો છે. બન્ને ફાંટા વચ્ચે લંબગોળાકૃતિનું એક છિદ્ર હોય જે જીવતાં સુધી એક પડથી ઢંકાયેલું હોય છે. આ ત્રણે વીલાગો જે ઠેકાણે એકઠા થાય ત્યાં આગળ એક કટોરી જેવો ખાડો છે, જેમાં નય્યાસ્થિનું માથું ગોઠવાયતું હોય છે; આખાને “એસેટાબ્યુલમ” (acetabulum) કહે છે. આ બન્ને નિતંબાસ્થિ આગળ એક કાંબર સાથે જોડાય છે, અને પાછળથી કરોડના ત્રીકન્થિ સાથે જોડાયેલ છે. આ ત્રી એક ગોળા કોલા જેવો આકાર થાય છે જે બચ્તીપિંજર કહેવાય છે.

જંઘાસ્થિ (Femur) આખા હાડપીંજરમાં લાંબામાં લાંબુ અને સર્વથી વધારે મજબૂત અસ્થિ છે; તેને બે બાજુ બે છેડા અને વચ્ચેમાં લગભગ સિદ્ધિ ને ગોળ ફાંડી છે; પાછળ એક ખડખડી ખાર છે, જેની સાથે સ્નાયુઓ વળગેલા હોય છે. ઉપરનો છેડો એક માથું અને તેની નીચે સહેજ પાતળો ભાગ હોય છે; તે માથું ગોળ અને લીસું છે, અને “એસેટાબ્યુલમ”માં ગોઠવાઈ રહે છે; તેનું મળું (પાતળો ભાગ) સહેજ આડું છે, અને તેના ફાંટા તરફના ભાગ આગળ બે ઢેકા છે, જેને મોટું અને નાનું “ટ્રોકાંટર” (trochanters) કહે છે. તેમાંનું મોટું ટ્રોકાંટર થાપા આગળ દેખા જેવું લાગે છે. નીચેનો છેડો ઉપર નાના કરતાં મોઢોટો છે, અને બે હથા અને લાંબા મૂઝોથી બે ભાગ ચમ્પેલા છે, આ બે ભાગ હથા ચમ્પેલા છે; આ બે મૂઝોની વચ્ચેમાં એક ખાડો છે; અંદરનો મૂઝો બહારની બાજુના મૂઝો

કરતાં સહેજ નીચે અને મોઢોટા છે પરંતુ હવેલી સ્થિતિમાં જંઘારિય સહેજ ઝાંસુ રહેવાથી બંને ગૂઢા એક સરખા સપાટીમાં રહે છે; આ અસ્થિ બીજા સાથે જોડાય છે, તે ઢોઢાણે લીસુ છે, અને પગના મુખ્ય અસ્થિ “ટીનીઆ” ની સાથે મંજગરાની માફક જોડાયેલું છે. તેમજ તેની લીસી સપાટી આગળના ભાગ ઉપર વધેલી છે જે હીચણની ઢોંકણીના અસ્થિ સાથે જોડાયેલી છે.

ઢોંકણી (Patella) એ એક નાનું ચપટું ત્રિકોણાકૃતિ જેવું અસ્થિ છે, અને તે આ સાંધાના ઉપર રહેલું છે તે છુટું હોય તેવું હાથને લાગે છે; અને તે આ સાંધાનું રક્ષણ કરે છે. તેમજ પગની હીચણાક્રમાં કેટલેક દરજ્જે મદદ કરે છે.

પગની અંદર બે અસ્થિ છે; એક ટેખીયા અને બીજી શીખ્યુલા. ટેખીયા (Tibia) મોઢોટું અને મજબૂત છે; તેનો ઉપરનો છેડો મોટો છે, અને બે બાજુ ઢેઢા છે, વચ્ચેમાં ખોડો છે; અને જંઘારિય સાથે જોડાયેલો છે. તેના માથાના આગલા ભાગમાં એક હવેલો, ઢેઢો છે જેની સાથે સ્નાયુબંધનથી હીચણની ઢોંકણી જોડે જોડાય છે. વચલી ઢોંકી ત્રણ ધાર અને ત્રણ સપાટી વાળા છે. અને તેની એક ધાર પગના આગલા ભાગમાં ફક્ત ચામડીથી ઢંકાયેલી જણાય છે જેને પગનો નળો કહે છે. તેનો નીચેનો છેડો છેક ઘુંટીની નીચે સુધી ગચ્છેલો છે. અને અંદરની ઘુંટીના સાંધા આગળ આ છેડો છે.

શીખ્યુલા (Fibula) એક પાતળું લાંબુ અપાટીઆ જેવું અસ્થિ છે. તે પગની બહારની બાજુ તરફ છે; તેનો ઉપરનો છેડો ટેખીયાના મથાળા સાથે જોડાયેલો છે; અને નીચેનો છેડો બહારની ઘુંટી આગળ છે.

પગની પાંદલીના અસ્થિના ત્રણ ભાગ કરતાં વધુ આવેલા છે. ૧ તારસસ. ૨ મેટાટારસસ અને ૩ ફેલેક્સ ટારસસ. (Tarsus) એ સાત નાના અસ્થિઓ છે, જેમાંથી એક મોઢોટું એકીનું હોય છે જેનું નામ ઓસ ફેલસીસ (Os calcis) છે અને તેની સાથે પાંડીના સ્નાયુનું ફેરડું સંધાયેલું છે; જેનું નામ ટેન્ડો એકીલીસ (Tendo Achillis) છે.

આમાંના આગલા ત્રણ અસ્થિની સાથે મેટાટારસસ અસ્થિ (Metatarsus) જોડાયેલી છે; જે સંખ્યામાં પાંચ છે; આમાં પહેલું મેટાટારસસ મોઢોટું અને ટુંકું છે, અને તેની સાથે અંગુઠાનું ફેલેક્સ અસ્થિ સાથે જોડાયેલું છે અને આ સાંધા આગળ એટલે પગની અંદરની બાજુએ એક ઢેઢા જેવું થઈ રહે છે બાકીના બીજા ફેલેક્સ હાથનાની માફક અંગુઠામાં છે અને આંગળીઓમાં ત્રણ ત્રણ છે.

* એકાલીક્ર નામે મોટા મોટા શીસમાં થઈ ગયો છે. આ આંખે બધા સાંધાનાં ફેરડાં વધારે મજબૂત છે.

અસ્થિસંધિ.

(The Joints)

હાડપીંજરમાં જે જે ઠેકાણે બે અસ્થિઓનું જોડાણ થાય છે, તે તે ઠેકાણાને સાંધા કહેવાય છે. આ સાંધાઓ જુદા જુદા પ્રકારના છે કેટલાક સાંધા સજડ હોય છે, તેથી તે દૃઢ-સંધિ (immovable) અને કેટલાક સાંધા હાલીચાલી શકે તેવા હોવાથી ચલન શીલ સંધિ (moveable) કહેવાય છે. કેટલાક સાંધાઓમાં બન્ને અસ્થિ અરસપરસ એકબીજા નહીં જોડાતા વચમાં ફૂંચાં વડે જોડાય છે; તેવા સાંધાઓ અંતરાલસંધિ કહેવાય છે. (mixed articulation)

હાલીચાલી શકે તેવા સાંધાઓ પણ જુદા જુદા પ્રકારના છે. ૧ સહેજ હાલી શકે તેવા; ૨ મજબૂત નેવા; અને ૩ ગરેડી નેવા ગોળ ફરી શકે તેવા. આ સાંધાઓ આગળ જે ઠેકાણે અસ્થિ એક બીજાની સાથે નીકટ સંપર્કમાં આવે છે, તે ઠેકાણે ફૂંચાંનું એક આચ્છાદન હોય છે, અને સ્નાયુબંધન વડે સાંધા બંધાયેલા હોય છે; અને આ બંધનના ઉપર સ્નિગ્ધ પડ લાપેટાયેલું હોય છે. જેમાંથી સ્નિગ્ધ રસ પેદા થઈ સાંધાઓને હંમેશાં સ્નિગ્ધ રાખે છે.

સ્નાયુ.

(Muscles)

સ્નાયુઓ; અસ્થિબંધન, ફૂંચાં અને ત્વચાને વળગેલા રહે છે; સ્નાયુઓ કદમાં અને આકૃતિમાં જુદી જુદી તરેહના હોય છે. કેટલાકમાં રેસાની ઝુડીઓ એક સરખી સમાંતર હોય છે, કેટલાકમાં પંખાની માફક પથરાયેલી હોય છે, જેઓ રેસાની દોરીઓથી, કે સ્નાયુબંધનથી, અથવા રેસાના પટાઓથી બધાયેલ હોય છે. જે ઠેકાણે સ્નાયુનું બંધન વધારે દૃઢ છે; તે ઠેકાણે એ સ્નાયુની ઉત્પત્તિ અગર અવલંબનસ્થાન કહેવાય છે. અને સ્નાયુનો બીજો છેડો તે તેનો છેડો કહેવાય છે; આ ફક્ત મુકાબલે નામ રાખવામાં આવેલાં છે, કારણ કે કેટલાક સ્નાયુ બન્ને છેડે આમલ કરે છે, (એટલે બન્ને છેડેથી હીલચાલ કરે છે) દાખલા તરીકે ગળાના સ્નાયુ (sterno-cleido-mastoid) જે ડોકને એક બાજુ ફેરવતાં ગળાની બન્ને બાજુએ ઉપસેલા દોરણ નેવા જણાય છે તેનું અવલંબનસ્થાન ઉરોસ્થિની ટોચ અને હાસડીના છેડામાં છે, અને તેના તેણે જોપરીના હાડકાના ઢેકા જે કાનની પછાડી છે ત્યાં છે. તેઓનું કાર્ય ડોકને નીચી નમાવવાનું છે અને મેનિ આમતેમ ફેરવવાનું છે. પણ બ્યારે માથું સ્પીર હોય છે; ત્યારે પાંસળીઓને આ સ્નાયુ ઉંચી કરે છે; અને શ્વાસોસ્વાસની ક્રિયામાં તે મદદગાર થાય છે.

ચહેરાના સંખ્યાબંધ નાના સ્નાયુઓને માટે આ સ્થળે એટલું જ જણાવું બસ છે કે તેઓની ઉત્પત્તિ ચહેરાના અસ્થિમાંથી છે. અને તેઓના છેડા ચહેરાની ત્વચામાં છે; અને મનમાં થતા ભાવો તેઓના ચલન વડે ચહેરા ઉપર પ્રદર્શિત થાય છે.

આવવાની ક્રીયા ચલાવનાર દરેક આશુઓ * પાંચ સ્નાયુઓ છે, જેમાં પ્રથમનાની ઉત્પત્તિ માંધામાં કાનના ઉપરથી છે, અને નીચેના જીભ જોડાના ઉપલા અને આગળની છેડા આગળ છેડા છે, બીજો કમરના અસ્થિના બહારના ભાગથી જડાના પ્રુણા લગી જાય છે; અને જે જોડાનાં કાંત પીસવાથી ગાલ ઉપર પુટે છે; ત્રીજો અને ચોથો સ્નેહોષ્ઠ અસ્થિથી ઉત્પન્ન થઈ નીચેના જડાના ઉપર જતા ભાગને લાગુ થઈ છે. અને પાંચમો સ્નાયુ આખા ગાલની અંદર એક પડની માફક રહેલો છે.

ગળાની ક્રીયા ચલાવનાર સ્નાયુઓ “ફ્રીક્ષ” ની આશુબાશુ લપેટાયેલા છે અને સંખ્યાબંધ નાના નાના સ્નાયુઓ ખોપરીના નીચેના ભાગથી ગરદનના અગ્નિ (hyoid) થી નીકળી જીભ અને ગળાના નળને (Gullet) મળે છે.

વાસાના સ્નાયુઓ ઘણા સંખ્યાબંધ છે, અને ઉપરા ઉપરી એક ખીજ ઉપર પડની માફક આવેલાં છે, જેમાંના ઉપરા સ્નાયુઓ “ટ્રેપેઝીયમ” અને “લાટીસીમસ ડોસોઈ” તુલ્ય વિવેચન કક્ષા જરૂર છે. “ટ્રેપેઝીયમ” (trapezium) એક સપાટ અને ત્રિકોણાકૃતિનો સ્નાયુ છે, અને તે પશ્ચિમોક્ષિય, સંધીબંધન, ગરદનના મણકા અને વાંસાના મણકામાંથી ઉત્પન્ન થઈ, હાંસડીના બહારના છેડાને અને ખભાની ઢાલની ધારને મળે છે. આ બન્ને સ્નાયુઓ જોડાઈને એક અસમાન બાજુના ચોરસ જેવો આકાર ધાય છે “લાટીસીમસ ડોસોઈ” (latissimus dorsi) વાસાનો નીચલો ભાગ આચ્છાદીત કરે છે; અને તે બરડાની કમરના નીચલા છ મણકા, કમરના બધા મણકા, ત્રીકના મણકા અને નિતબાસ્થિનાં “ધ. લોઅર” ભાગથી ઉત્પન્ન થઈ, ઘુન્નગ્નિના મધ્યાગા નીચે એક મજબુત બંધનથી જોડાય છે, બગલની પાછલી કીનાર આ સ્નાયુથી ચલેલ છે; ઉદરના સ્નાયુઓ એક મધ્યરેખા આગળ મળે છે, અને આ સધિ આગળ બન્ને બાજુએ બે “રેક્ટાઈ” (recti) સ્નાયુઓ ઉદરસ્થિથી ઉત્પન્ન થઈ “પ્યુબીસ” સાથે જોડાય છે, ઉદરના બાકી રહેલા ભાગમાં, (ને બાજુ અને આગલો ભાગ) ત્રણ સ્નાયુના પડ છે; જે સામી બાજુના તેવાજ સ્નાયુ સાથે મળે છે, અને આ સ્નાયુઓ બહારથી અંદરની બાજુએ વળે છે. તે ત્રણના નામ “એક્સ્ટર્નલ (બહારનો) ઓબ્લીક” “ઈન્ટર્નલ (અંદરનો) ઓબ્લીક” અને “ટ્રાન્સવર્સાઈસ” છે. એક તરફના આ ત્રણે સ્નાયુઓ બીજી તરફના સ્નાયુને મળે છે, અને સંધિની વચ્ચે એક પહોળા સ્નાયુના પડ જેવો સ્નાયુ છે, જે “એપોન્થુરોસીસ” (Aponeurosis) કહેવાય છે,

“એક્સ્ટર્નલ ઓબ્લીક” (External oblique) નીચેના આડમાં પાસળાથી ઉત્પન્ન થઈ આગળ અને નીચે “ઇલીયમ” ની કેર સાથે મળે છે. તેમજ નીચે “એપોપ્યુબીસ” ને મળે છે અને તે ઢેકણે “એપોન્થુરોસીસ” ની સમસામેથી એક આઠી પડે છે “ઇલીયમ” ની ધારથી જે ભાગ “પ્લેથુમ” ને જોડાય છે, તે બંડો દોરડા જેવો છે જેને “પુપાર્ટસ લીગામેન્ટ” (Poupart's ligament) કહે છે. આ રચના આંતરગળાના સબંધમાં સમજાવવાની જરૂરી છે.

જે ઢેકણે આ સ્નાયુઓ જોડાય છે, તેની ઉપરજ “પુપાર્ટસ લીગામેન્ટ” ની લેણેણે

૧ Temporal, ૨ Masseter, ૩ Two Pterygoid & ૪ Buccinator

(બન્ને બાજુએ) છીદ્ર રહે છે, જેમાંથી વૃષણ રજ્જુઓ નીચે ઉતરેલાં હોય છે. અને આ છિદ્રમાંથી આંતરગળ (સારણ) ઉતરી આવે છે.

“ઇન્ટર્નલ ઓબ્લીક્” (Internal oblique) “પોપાર્ટસ લીગમેન્ટ” અને “ઈ-લીઅમ” ની કીનારથી શરૂ થઈ; નીચેની ચાર પાંસળાઓને જોડાય છે.

“ટ્રાન્સવર્સાલીસ” (Transversalis) “પોપાર્ટસ લીગમેન્ટ” થી ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્યુબીસના અસ્થિને મળે છે.

છાતીના સ્નાયુના બે વિભાગ કરવામાં આવે છે. એક જે સ્નાયુઓ હાથનું હલન ચલન કરાવે છે તે, અને બીજા આસોઆસની ક્રીયા ચલાવે છે તે.

આસોઆસના સ્નાયુઓ બે પડની વચ્ચે પાંસળાના વચલા ભાગમાં રહેલ છે, જેમાંનું કુ-પરતુ ૫૭ પાંસળાને વિસ્તૃત કરે છે, અને નીચેનું ૫૭ તેને સંકુચિત કરે છે.

આસોઆસના મુખ્ય સ્નાયુઓમાં એક ઉદરપટલ (diaphragm) જે છાતી અને પેટની બંને વચ્ચે એક પડદાની માફક રહેલ છે તે, સહેજ ધ્રુમટના જેવો છે; તે કરોડ અને પાંસળાની કીનારોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, એની વચમાં અન્નનળ, મોટી રક્તવાહનીઓ અને તંતુઓને પસાર થવા સારૂ છીદ્રો છે; બ્યારે આ સ્નાયુ સંકોચાય છે, ત્યારે તેનો ધ્રુમટ નાનો થાય છે જેથી છાતીની બંને બાજુનો ભાગ વધે છે, અને ફેફસા વિસ્તૃત થઈ શકે છે; ધીરે, મજલાગ કરવામાં, અને પ્રસુતિ વખતે બાળકને બાહાર કાઢવા આ સ્નાયુ સહાયકારી છે.

આસોઆસની ક્રિયા ચલાવવામાં “સીરેટસ મેજસ” “લાટીસીમસ ડાઇઓ” અને “પે-ક્ટોરલીસ મેજર” એ સ્નાયુઓ મુખ્ય છે.

“પેક્ટોરલીસ” (pectoralis) હાંસડી, દૂધો અને “એક્સ્ટર્નલ ઓબ્લીક્” ના “એ-પો-યુરોસીમ” થી શરૂ થઈ, આગળ જતાં સહેજ વળ ખાઈ બુજા અસ્થિને તેના મથાળા નીચે મળે છે. આ સ્નાયુની નીચલી કીનારથી બગલનો આગલો ભાગ થાય છે.

આ સિવાય મળા ઉપર “ડાઇઓ” (diaphragm) સ્નાયુ છે જે હાંસડીના આગલા ભાગથી અને ખભાની દાલથી શરૂ થઈ એક જડા સ્નાયુબંધન જેવો થઈ બુજા અસ્થિની સાથે જોડાય છે. આ સ્નાયુ હાથને ઉઠાડે કરે છે, તેમજ તેની નીકટના બીજા નાના સ્નાયુઓ તેને મદદ કરે છે.

હાથ (બુજા) બ્યારે કંઈ વજન ઉચકે છે ત્યારે તેની આગલી બાજુએ જે ટેકરાની માફક નીકળતો દેખાય છે તે “બાયસેપ્સ” (biceps) સ્નાયુ છે; આ સ્નાયુનો એક ફેરો દાલથી અને બીજો ફેરો ખભાના સાંધા આગળથી શરૂ થાય છે. અને “રેડીયસ” (radius) મધ્યબાહ્યિકા મથાળા આગળ એક અપરા સ્નાયુબંધનથી જોડાય છે.

“બાયસેપ્સ” ની નીચે “એન્ટીરીઅર બ્રેકીયલ” (anterior brachial) સ્નાયુ છે, જે બુજાઅસ્થિની ઠાંડીથી ઉત્પન્ન થઈ કર્પૂરાસ્થિ સાથે જોડાય છે.

જુજાના પાછલા ભાગ ઉપર “ટ્રાયસેપ્સ” (triceps) સ્નાયુ છે. તે ત્રીમુખી એટલે

ત્રણ ફાંટાવાળો છે; અને તેનો એક ફાંટો દાઢી અને બીજા બે ભુજા અસ્થિના પાછલા ભાગથી ઉત્પન્ન થઈ કપ્સરિય તેને મળે છે, આ સ્નાયુનું કાર્ય હાથને 'સીધો' કરવાનું છે.

હાથની કલાહમાં સ્નાયુના બે થર છે, અને તેની સંખ્યા વીસની છે, આ સ્નાયુનું કાર્ય હાથની જુદી જુદી ગતિ થઈ શકે છે.

આમાના કેટલાક સ્નાયુ હાથના આગલા ભાગ ઉપર, કેટલાક પાછળના ભાગ ઉપર અને કેટલાક બહારની બાજુએ રહેલા છે. આગલા ભાગના ઉપરના થરમાં પાંચ અને નીચેનામાં ત્રણ છે. પાછળના ઉપલા થરમાં ચાર અને નીચેના થરમાં પાંચ છે. બાજુના સ્નાયુઓ પાંચ છે, આગલી બાજુના સ્નાયુઓ બહુધા ભુજાસ્થિના અંદરના ગૂઢાથી શરૂ થઈ આગલી બાજુએ ઉપરથી કાંઠામાં થઈ તે આંગળાંના અસ્થિ (phalanges) માં મળે છે. આ સ્નાયુઓનું કામ આંગળાં, કાંડુ અને હાથને વાળવાનું છે. પાછળ સ્નાયુઓ (એક્સ્ટેન્સર્સ) ભુજાસ્થિના બહારના ગૂઢામાંથી નીકળી કાંઠાની પાછળ થઈ આગળના અસ્થિની પાછલી બાજુએ મળે છે, અને આ સ્નાયુનું કામ વળેલા હાથને ફરી સીધો કરવાનું છે. આ સિવાય "પ્રોનેટર" અને "સુપ્રિનેટર" સ્નાયુઓ છે જેમાના "પ્રોનેટર" (pronator) હાથને અંદરની બાજુ ગોળા કેરવે છે. અને "સુપ્રિનેટર" (supinator) પાછો હાથને બહારની બાજુ ફેરવે છે.

નિતંબ અને પગના સ્નાયુઓ.

નિતંબના "ગ્રેટસોઆસ" અને "ઇલીયાક" સ્નાયુઓ છે તેમાં ગ્રેટસોઆસ (Greatsoas) વાંસાની કરોડના છેડા મણકાથી અને કમરના બધા મણકાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ઇલીઆક નામનો સ્નાયુ "ઇલીયમ" ના પોક્કાણમાંથી શરૂ થાય છે. અને બન્ને એકજ સ્નાયુબંધનમાં જોડાઈ જંઘાસ્થિના નાના ગૂઢામાં જોડાય છે. તેઓનું કામ ધડ તરફ જંઘાને વાળવાનું છે. તેમજ જંઘાને યદ્દિક્ષિત બહારની બાજુએ વાળે છે. નિતંબના સ્નાયુ જે ખામ નિતંબનું રૂપ આપે છે. તે ત્રણ છે, અને તેમને ગોટા, વચ્ચે અને નાનો "ગ્લુટીઅસ" (Gluteus) નામ આપેલાં છે. આ સ્નાયુઓ ત્રીજાસ્થિ અને "ઇલીયમ" ની બહારથી શરૂ થઈ જંઘાસ્થિની ઢાંડી, અને બહારના ગૂઢાની બહારની બાજુએ મળે છે. ઉપરના સ્નાયુ પૈકી મહોટો "ગ્લુટીઅસ" જંઘાને બહારની બાજુ ફેરવે છે. અને બીજા બે જંઘાને અંદર અંદરની બાજુ ફેરવે છે અને ત્રણે ઘડને જંઘાસ્થિ ઉપર ટટાર રાખે છે. વાંકા વળેલી ગિયતીમાં શરીરને પાછું ટટાર કરવામાં મદદ કરે છે. આની નીચે બીજા સ્નાયુઓ છે, અને તેમને "થાપાને ફેરવનારા" એવું નામ આપ્યું છે.

જંઘાના સ્નાયુ ઉપર એક રેસામય આચ્છાદન છે, જે નિતંબસ્થિના ઉપલા ભાગથી શરૂ થઈ, દીઘજુના મોંઘાને મળે છે. આમાં સુખ્ય "સાર્ટોરીઅસ" (Sartorius) અથવા "ટેકર" સ્નાયુ છે, જે લાંબામાં લાંબો છે. તે નિતંબસ્થિના ઉપલા ભાગની આગલી બાજુથી શરૂ થાય છે. અને જંઘામાં આચ્છાદક, રીતે જંઘાને દીઘજુની નીચે "ટોર્સો" ના

ઉપલા અને અંદરના ભાગમાં મળે છે. એક કાર્ય બન્ને પગનો દીર્ઘચુ જોડવા તેમજ એક બીજાના ઉપરથી સાથ સાથે લઈ જવાનું એટલે પગ પર પગ ચઢાવવાનું છે. આ સિવાય દીર્ઘચુના સાંધાને અને જંઘના સાંધાને વાળે છે.

જંઘની આગલી બાજુએ “રેક્ટસ, ઇન્ટર્નલ, એક્સ્ટર્નલ વાર્ટેક્સ,” “કુરીઅસ” આ ચારે સ્નાયુઓ એક સ્નાયુજંઘનમાં જોડાઈ દીર્ઘચુની નીચે ટીબીયાના ઢેકા જોડાય છે. આ ચારેને “ક્વાર્ટીસેપ્સ એક્સ્ટેન્સર્સ” કહે છે “રેક્ટસ” સ્નાયુ વચમાં છે અને તે નિતંબાસ્થિના આગલા ભાગના ઢેકામાંથી અને જંઘાસ્થિ જે જગાએ જોડાય છે; તે ખાડાના ઉપલા ભાગથી નીકળે છે. “ઇન્ટર્નલ વાર્ટેક્સ” અને “કુરીઅસ” ખરી રીતે એક સ્નાયુ છે, અને જંઘાસ્થિની ઘંટીના પાછલા ભાગમાંથી અને અંદરની બાજુના ઉપલા ભાગમાંથી નીકળે છે. એક્સ્ટર્નલ વાર્ટેક્સ જે સ્નાયુનો મહોટામાં મહોટો ભાગ છે તે જંઘની પાછલી અને બહારનો બાજુથી નીકળે છે. આ મહોટા સ્નાયુ (quadriceps) નું કાર્ય પગને સીધો કરવાનું છે.

આ સ્નાયુની નીચે બીજા કેટલાક જંઘની અંદરની બાજુએ સ્નાયુઓ છે કે જે જંઘને અંદરની બાજુએ ખેંચે છે. આ બધા નિતંબાસ્થિના મધ્ય ભાગમાંથી નીકળી જંઘની અંદરની બાજુએ દીર્ઘચુ સુધી લખાય છે પરંતુ આમાંના “ગ્રેસીલીસ” (Gracilis) એથી આગળ વધી ટીબીયાના ઉપલા અને અંદરના ભાગમાં “સારટેરીઅસ” સાથે જોડાય છે. આ સ્નાયુઓનું કાર્ય જંઘને અંદરની બાજુ ખેંચવાનું છે. જેથી જંઘની વચ્ચે કોઈ દબાવવાનું બની શકે છે.

જંઘની પાછલી બાજુ “હેમસ્ટ્રીંગ” (hamstring) સ્નાયુ છે. કે જે પગને જંઘ તરફ વાળે છે.

પગના સ્નાયુ બધા મળી તેર છે. જેમાંના આગલી બાજુ ચાર, બહારની બાજુ બે અને પાછલી બાજુએ સાત છે. પાછલી બાજુના સ્નાયુઓના બે ચર છે, જેમાંના ઉપલા ચ-માં ત્રણ છે; અને નીચલા ચરમાં ચાર છે. ઉપરના ચર ત્રણ સ્નાયુઓનો બનવાથી પગની પીડો થઈ છે, જેમના “ગેસ્ટ્રોકલીમીઅસ,” “સોલીઅસ” અને “પ્લેન્ટેરીસ” છે. પહેલો જંઘાસ્થિના બે ઢેકામાંથી બે ઢેકાઓથી શરૂ થાય છે, બીજો પગના બે અસથીના પાછલા ભાગના ઉપલા ભાગમાંથી શરૂ થાય છે; બન્ને ભેગા મળી એક જડો થાય છે; અને એક જડો સ્નાયુ જંઘનમાં જોડાઈ એડીના હાડકામાં જોડાય છે. આ સ્નાયુજંઘન “ટેન્ડો એડીલીઝ” કહેવાય છે. તેનું કાર્ય એડીને ઊંચી કરવાનું છે; તેથી કરીને તે ચાલવામાં, કુદવામાં, અને પગ ઉપર શરીરને ટટાર રાખવામાં સહાયક થાય છે. કેટલીક વખતે ત્રીજો નાનો સ્નાયુ “પ્લેન્ટેરીસ” તેના ઉપર પહેલો જણાય છે.

આ સિવાય પગની પાટલીના ઉપલા અને નીચેના ભાગમાં તેને વાળવામાં, બાંબી કરવામાં અને હલાવવા ચલાવવાના કાર્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સ્નાયુઓ રહેલા છે.

રૂપાની શુદ્ધિ—રૂપાનાં પાતળાં પત્રાં કરીને અગ્નિ ઉપર તપાવી અગ્નિયાના રસમાં ત્રણ વખત રૂપાવવાથી શુદ્ધ થાય છે.

રૂપાની ભસ્મ કરવાની રીત—એક ભાગ હરતાળ લેઈ લીંબુના રસમાં એક પહોર સુધી ખરલ કરવી, તે હરતાળના ત્રણ ભાગે રૂપું લેવું ને તેનાં પત્રાં કરી હરતાળનો લેપ કરવો. પછી માટીના સંગવ સંપુટમાં મૂકી સંપુટ કરી ત્રીસ અગ્નિમાં છાણા લેઈ બોંધમાં ખાડો ખોદી અગ્નિમાં છાણું નીચે મૂકવાં. પછી સંપુટ મૂકી ઉપર અગ્નિમાં છાણું મૂકવાં. પછી અગ્નિ આપવો. એ પ્રમાણે ચાદ વખત પુટ આપવાથી રૂપાની સુંદર ભસ્મ થશે.

રીત બીજી—એક ભાગ સુવર્ણમાણિક્યને ચોરના દુધમાં એક પહોર સુધી ખરલ કરવી. પછી સુવર્ણમાણિક્યના વજનથી ત્રણગણાં રૂપાનાં પત્રાં લેવાં અને તેને મુટકી સુવર્ણમાણિક્યનો લેપ કરવો. પછી સંપુટમાં મૂકી કપડામાંથી કરી ત્રીસ અગ્નિમાં છાણા અગ્નિ ઉપરની રીતિ પ્રમાણે આપવો. એ પ્રમાણે ચાદ પુટ આપવાથી રૂપાની ભસ્મ થાય છે.

રીત ત્રીજી—એક ભાગ હરતાળ લેઈ તેને ધોળી કુંભીના રસમાં એક પહોર ખરલ કરી તેના ત્રણગણા રૂપાના પત્રાંપર લેપ કરવો. પછી માટીના સંપુટમાં મૂકી ત્રીસ અગ્નિમાં છાણા અગ્નિ આપવો, આ પ્રમાણે મેળ પુટ આપવાથી રૂપાની ભસ્મ થાય છે.

રીત ચોથી—સુવર્ણમાણિક્યની ખારીક ભરી કરી કદબના રમ અને ચોરના દુધમાં ખરલ કરી રૂપાના પત્રાંને લેપ કરવો, અને માટીના સંપુટમાં મૂકી ઉપર મુજબ સોળ પુટ આપવાથી રૂપાની ભસ્મ થાય છે. સુવર્ણમાણિક્ય તથા રૂપાનું વજન ઉપરના પ્રયોગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે લેવું.

રીત પાંચમી—પાઝાંધકની મમભાગ કળ્લો કરી અને કાજ સાથે ધુતીને તેના રૂપાના પત્રાંપર લેપ કરવો. પછી સરાવ સંપુટમાં મૂકી કપડામાંથી કરી તેને ગર્ભગુપ્ત નામના પત્રથી એક દિવસ સારો અગ્નિ આપવો જેથી ભસ્મ થાય છે.

રીત છઠી—ખંડભસ્મ, ગંધક અને હરતાળ એ ત્રણેને એકત્ર ખરલ કરી તેના રૂપાના પત્રાંને લેપ કરવો અને ઘટ્ટણાબ્જના કળ્લના ઘીટાની લુગદિ કરી તેમાં પત્રાં મુકી સરાવ સંપુટ કરી મજપુટ આપવો જેથી રૂપાની ભસ્મ થાય છે.

રીત સાતમી—સુવર્ણમાણિક્ય અને હિંગળાકનું ચૂર્ણ કરી તેને નીચે ઉપર મૂકી વચે રૂપાનાં પત્રાં ગોળી સરાવ સંપુટમાં મૂકી મજપુટ અગ્નિ આપવાથી રૂપાની ભસ્મ થશે.

રીત આઠમી—રૂપાનાં ખારીક પત્રાં કરી રૂપાના સમભાગ પાસે ને ગંધક અને એ બેના સમભાગે હરતાળ લઈ સર્વ એકત્ર કરી કુંવારતા રસમાં ખરલ કરી, તેના રૂપાના કંટકવંધ પત્રાંપર લેપ કરવો. પછી સરાવ સંપુટમાં મૂકી કપડામાંથી કરી ત્રીસ અગ્નિમાં છાણા પુટ આપવો. એ પ્રમાણે બે પુટ આપવાથી રૂપાની ભસ્મ થાય છે.

રીત નવમી—રૂપાને પાસ સાથે મેળની બાંધિ ચૂર્ણ કરવું. પછી હરતાળ અને ગંધક બંને મળી રૂપાના સમભાગે લેઈ લીંબુના રસમાં ખરલ કરી પત્રાંને લેપ કરવો. પછી સરાવ સંપુટમાં મૂકી કપડામાંથી કરી મજપુટ અગ્નિ આપવો. આ પ્રમાણે બે ત્રણ પુટથી ભસ્મ થાય છે.

૧૮૯ : ૧૨૨ીત દશમી:—પારો, ગંધક એને બંગભરમને કાળો પ્રાદર્શી, ખરેખંડરી, તેનાં રે-
 પાનાં પતરાને લેપ કરવા, પછી સતત સંપુટમાં મૂકી કંપડખાટી કરી અંદાણાં છોલેલિનાં ગળપુટ
 આપવો. પછી, થય પછી, ખરખમાં વાટવી અને ત્રેં પછી, ખરખમતનો પુટ આપવો. પછી વચ-
 માળા કરી મોટા વાસણમાં મૂકવી. અને તેમાંથી રોજ એક એક રૂતિ ભાર પ્રાતઃકાળમાં લેવી.
 ૧૨૩ : ૧૨૩ીત ૧૨૩ીત:—ચાંદીના વર્ક ત્રણ ભાગને હરતાળનાં પત્રાં એક ભાગ લેવાં. પછી
 એને જળને ને ખરાશમાં ખરલ કરી એક ચથે તેનો ગોળો કરવો. પછી સરાવ સંપુટમાં મૂકી
 ગળપુટની આંચ દેવી. એ પ્રમાણે ચાદ પુટ આપવાથી અત્યંત ચોખો રૂપસ થાય છે.

૧૨૪ : ૧૨૪ીત ૧૨૪ીત:—ચાંદીના પત્રાના નીચે ઉપર રૂપામાલિક (ગૃહમાલિક) પતરાંના
 ખરાખર, વચનની લેઈ મૂકવી. અને સતત સંપુટમાં મૂકી કંપડખાટી કરી ગળપુટ અગ્નિ આગ
 પવાથી રૂપાની ભરમ થશે. (એ રૂપસ ચોખો થશે. તેને લેવાનું પ્રમાણ રૂતિ ૧ હું છે.)

૧૨૫ : ૧૨૫ીત ૧૨૫ીત:—અતીવિપનીકળી, પારો, ગંધક અને હરતાળ એ સમભાગે લેઈ લીમુ-
 ના રસમાં ખરલ કરવાં. એ બધાંના વચનથી સરખે ભાગે રૂપાનાં પ્રતરાં લેઈ હુંટેલી દવાનો
 લેગ કરવો. પછી સરાવ સંપુટમાં મૂકી ગળપુટ આંચ આપવી. એ પ્રમાણે ત્રણ વખત કરવા-
 થી રૂપાની ભરમ થશે.

રૂપાની ભરમના ગુણ:—રૂપાની ભરમ મંગળદાયક, પ્રીતિકર, આરોગ્યદાતા, એક
 અગ્નિ અને બળ વધારનાર, રોગસમુદ્ધયી પાર ઉતારનાર, દેહને સુખ આપનાર, વળી પશીત
 તથા વિપદોપને નાશ કરનાર તથા વૃષ્ણ, વૃદ્ધને તરુણપણું આપનાર, પિત્ત, વાત, શુષ્મ,
 કફને પ્રમેહનો નાશ કરનાર, ધાતુ, મુષા, રાગિ વધારનાર, ઘાસ, પ્લોહ, વંદત, પીંડુ, સોજો,
 ઉધરસ, ક્ષીણતા, ક્ષત ક્ષયનાશક, દીર્ઘાયુષ તથા પુષ્ટિ આપનાર, સિન્ધ, ખાટી, સારક, હીમ,
 પાક વખતે મધુર, તુરી, લેખન, કીત, ત્રિદોષનાશક, દીપન, છે નેત્રરોગ, ક્ષીણ, સંધિ રોગ,
 દાહ, મદાલય, અપમાદ, શળ અને તને નાશ કરનાર.

રૂપાના ભરમનાં અનુપાન:—રૂપાની ભરમ, અખરખરમ, તાંબાનીભરમ એ સર્વ સમાન
 ભાગે લેઈ ખલ કરી એક કરી તેમાંથી દરરોજ શકિત પ્રમાણે એ ભરમ, ત્રિદુષ્ટ ચૂર્ણના
 અનુપાનથી લેવામાં આવે તો ઉદરોગ, ગાસ, ઉધરમ, તિસિરોગ (ઝાંઝી), પિત્તરોગ, નાશ
 કરે છે. સાદર માંચે લેવાથી હાડનો નાશ કરે છે, ત્રિદુષ્ટ સાથે વાતપિત્તનો નાશ કરે છે. અને
 ત્રિદુષ્ટ (તજ, તમ્બાકુ, દીપાવતી) સાથે લેવાથી પ્રમેહાદિનો નાશ કરે છે. દારવાણા
 અનુપાનમાં આપવાથી ગળાં રોગો મટે છે, ઉધરસ અને કંઈક નાં ત્રિદુષ્ટની ચૂર્ણ સાથે
 અનુપાનો રૂપ મેળવીને આપવી. આમમાં ભારંગ અને રૂંકે સાથે, ક્ષયમાં શિલાજીત સાથે,
 સોજમાં અગ્નિદાતા રૂપ રૂપે, પાંડુરોગમાં મહુ માથે. વલીપલિતપી થી સાથે આપવાથી મુષ
 પ્રદીપ્ત કરી કાન્તિને વધારે છે. ક્ષીણ પુરધને કુષ સાથે, ખરેખમાં ત્રિદુષ્ટ સાથે આપવું ચૂર્ણ
 મેળવી આપવી. ચાંદીની ભરમના સમાન અખરખરમ ને તાંબાનીભરમ લેવી અને તે બધાંના
 વચન ખરામર ત્રિદુષ્ટનો રૂસ કે ચૂર્ણ લેવું અને તે સર્વના વચનનો વિચાર કરી અનુપાન માટે
 તેમાં લોહભરમ મેળવવી. પછી ઘુંટી દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં સેવન કરવાથી ક્ષય, પાંડુ, મથા,
 ઘાસ, ઉધરસ, નેત્રનાં તિમિર અને પિત્તરોગ એ સર્વ દૂર થાય છે.

અશુદ્ધ રૂપાના હોષ:—રોષન ડાં વગરનું અશુદ્ધ રૂપ, સંતાપ, મળગદતા કરે છે,
 શકિત, તથા બળ, વીર્યનો નાશ કરે છે અને પ્રમેહાદિ નાના પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે.

પાંડુ, ખંડુ, ગંગામંદ, વીર્યનાથ, બ્રહ્માદિ અને મહતક શબ્દને ઉત્પન્ન કરે છે. આમ શુદ્ધ રૂપે ભસ્મના રૂપની શાન્તિ-ય
શુદ્ધ રૂપની ભસ્મના રૂપની શાન્તિ કેવાય છે.

તામ્ર-તાંબુ

આર્ચશાસ્ત્રમાં રૂપાની ભસ્મ પછી તામ્રભસ્મ કરવાની ક્રિયાના પ્રયોગો જોવામાં આવે છે. તેનો વિધિ લખવા પહેલાં તામ્રભસ્મ સંબંધે શોક્ષમાં દેવી ચર્ચા ગાતો છે તે અને લખવું જરૂર છે. તામ્રભસ્મના જે ગુણોનું ચાતકારિક લેખો લોકો આપે છે તેવું વર્ણન આ પ્રણીત ગ્રંથોમાં જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ ચાલી પાસે જુનાં યોગી યતી આદિનાં કેટલાંક પુસ્તકોમાંનાં ઉત્તારા શ્રીધેશ છે તે જોતાં તેવું વર્ણન કરેલું જણાય છે. તામ્રભસ્મની ક્રિયા બે પ્રકારની જોવામાં આવે છે. તેમાંનો એક પ્રકાર જુજનજની તામ્રભસ્મ માટેનો છે અને બીજો ચેતયણી તામ્રભસ્મ કરવા માટેનો છે. લોકો જે વર્ણન આપે છે, તે ચેત તામ્રભસ્મ માટે આપે છે. યોગી યતી આદિનાં જટીલી ગ્રંથોમાં આપેલું દ્રશ્ય પ્રતાવેલું નથી. વનસ્પતીથી ચેત તામ્રભસ્મ થાય છે. કે નહીં? તેનો અનુભવ લેવામાં આવજીવધીમાં ઘણો પ્રયાસ કરેલો છે અને ઘણી ભટ્ટીઓ મુક્યા છતાં તે પ્રમાણે મંદેક તામ્રભસ્મ થઈ નથી. તોપણ તેટલાં વિપર્યયાં મંદેક ભસ્મ મળી નથી એ અનુભાત દાદી શકાતું નથી. માર્કુમ ડ. ત્રિવેદીદાસ, મેઘ તીર્થે શાહ એમણે પોતાના શુભચેતી શારીરિક અને વૈદકશાસ્ત્રમાં તામ્રભસ્મમાં પાલિક શુદ્ધ નથી એમ લખેલું છે; પરંતુ શાસ્ત્રોક્ત રીતે મોરચુથામાંથી-અગર મયૂરપિંડમાંથી કિંવા ભૂતોમાં માંથી તામ્ર દાદી તેના અનુભવ કરી જોએલો હોય એમ તેમના લેખ વિપર્યય જણાવતું નથી. મોરચુથામાંથી હવે જોતાં તામ્ર નીકળે છે અને તે તાંબાનો રંગ પણ ચમત્કારિક ચુરણોદય વખતે સૂર્યનો જેવો રંગ હોય છે તેવા હોય છે. અને તેવા રંગવાળું તાંબુ ભરવામાં ધુટતાં પુત્ર અને બતાને મોટેલો તેવા રંગ ઘણીવાર જોવામાં આવ્યો છે. આવા તાંબાની ભસ્મ કરી એ ઘણીવાર દર્દીઓ ઉપર વાપરેલી છે. અને તેના ચમત્કારિ શુભો મને જણાયા પૂછા છે. લોકો અને આર્ચવૈદકતા અનુભવિ-વૈદોની એવી માન્યતા છે કે જ્યાં રસાયનોમાં પણ નીચેનાં પાંચ મહા રસાયન ગણાય છે એટલે કે (૧) પાષા, (૨) હિરણ્યક, (૩) રસકપર, (૪) હસ્તાળ અને (૫) તાંબુ આ મહા રસાયનો ઘણા માણસોને દૂરી નીકળે છે અને મારી પાસે પછી દૂરી નીકળેલા રસાયનવાળા કેટલાક દર્દીઓ મારા લાંબા વખતના વૈદકીય અનુભવમાં આવેલા છે. આ પાંચ મહારસાયનો પૈકી હસ્તાળ અને તાંબા માટે જે આસ અનુભવ કરી જોયો છે તે લોકોપણોથી યશો એમ ધારી અને દાખવ કરેલો છે. હું આગળ કહી ગયો છું તે પ્રમાણે આ રસાયનોને પણ શાસ્ત્રોક્ત રીતે શુદ્ધ કર્યા શિવાય તેની ભસ્મ કરી હોય અથવા તે શુદ્ધ કર્યા છતાં તેની ભસ્મ અપકર્ષ રહી હોય અને તે પર કપેથ કરવામાં આવે એટલે દૂરી નીકળતી વાર થતી નથી. તામ્રરૂપતાકરના ચીન્ને લાગેમાં ધાતુ શોધન વા મોરવાના પ્રકરણમાં હસ્તાળની ભસ્મ કરવાની એક પ્રયોગ છે. તેમાં ભસ્મ કરતાં પહેલાં શુદ્ધ કરેલી હસ્તાળને વીધ વનસ્પતીમાં અને તે દરેક વનસ્પતીમાં એકની એકની કિંવા ધુટવાની છે એટલે શાદભાસ

મુધી તેને ખરલ કરવાનો છે, તે પ્રયોગના ખરપણા માટે મેં હરતાળને ગ્રાહ મહીના મુધી ધુટવા માટે બે નોકર રાખી ધુટાવી તેવાનું કરી. તેની યથારાજ બરમ કરેલી હતી અને તે બરમ મેં ઘણા દર્દીઓને આપી છે. હસ્તાળ પૂટે છે કે નહીં તેની ખાતરી થવા માટે એવી બરમ આપ્યા પછી મેં તે દર્દીને તેલ, મરચું, આંબલી, હાંઝ, જેવા તમામ પદાર્થ આપા રાગ આપેલી. એટલુંજ નહીં પણ સમાપન ખાનારથી વાલ ખવાતા નથી તે પણ મેં આપા છુટ આપેલી છતાં તેથી જન પણ વિકાર થએલો મારા જેવામાં આવ્યો નથી. તેવું પ્રમાણે તાંબાની બરમ ખવરાવી ઉપર તેલ, મરચું, આંબલી, હાંઝ; છતાં આવા રાગ આપ્યા છતાં તે નાથી પણ વિકાર થએલો અને જણાયો નથી. ખાતીનાં પણ સમાપન માટે મેં અનુભવ કરેલો નથી; પણ મારા પાસે જે સમાપન પૂરી નીકળેલા દર્દીઓ આવેલા તેમાં રસકપૂરવાળા વધારે હતા. રસકપૂરની બરમ સારા વેંચેલી બનાવેલી ઉપયોગમાં લીધા છતાં દર્દીથી દર્દ મટયાં પછી પણ ઉપર ખતાવેલા પદાર્થો ખવાતા નથી. અને ખાસ તો વિકાર કરે છે એવું મારા અનુભવમાં આવ્યાંથી એવાં સમાપન બરમ રૂપે તૈયાર કરી દર્દીને આપવામાં મને યોગ્ય ન લાગ્યાથી મેં અનુભવ કરેલો નથી. તાંબાની બરમ માટે મેં ઘણા માણસોને મોટેથી સાંભળ્યું છે. અને જેવામાં પણ આવ્યું છે કે સાધુસંતોએ રોગાદિ નિમિત્તથી પૂરપાત રહિત થએલા ઇસમોને (માણસોને) તાંબાની બરમ ખવરાવેલી અને તેઓ પુરપાતમાં આવેલા એટલુંજ નહીં પણ તેઓમાં યુવાવરયા જેટલુંજ પૂરપાતનું સામર્થ્ય વૃદ્ધાવરયામાં પણ જેવામાં આવે છે. અને એકે દરતા વધારે ઓછો સાથે સંસાર વ્યવહારનું કામ ચલાવતા નગર જેવામાં આવે છે; પરંતુ આપણમાં કહેવત છે કે તાંબાની બરમ એ રાગ કે ધર્મનંત લક્ષ્યાધીરને ખાવા જેવી છે, કરીબને ખાવા ચોખ્ખું નથી. કારણ કે તેણે પોતાની હયાતી મુધી દરરોજ વધારે થી વાળા પદાર્થ સેવન કરવા નોંધ્યો, નહીં તો તાંબાની આતસ થયા વિના રહેતી નથી. કાયરોગીઓને અસાધ્ય સ્થિતિમાં આવી ગયેલાને તાંબાની બરમ આપવાથી ખૂબ સ્થિતિમાં આવવાના દાખલા માણસો વ્યક્તિવર આપે છે; પરંતુ તે મારા અનુભવના નથી. મારી પાસે તાંબાની બરમના નપુંસકપણ ને ખીજ રોગો માટે જે ઉપાયોગી રૂતીની દવાઓ માટે છે તેવી બરમ કરવાનો વિધિ આ પ્રકરણમાં લખેલો છે.

તાંબાની જાત—તાંબાની બે જાત છે એક એક અરે મહિ નેપાળ તેમાં નેપાળ તાંબું ઉત્તમ છે. ખીજા ખનિજ તાંબાને એક તાંબું કહે છે. જે તાંબાને ધોવા છતાં કાળું દેખાય તે એક અને જે ધોવાથી રાતા રંગનું દેખાય તે નેપાળ તાંબું કહેવાય છે, અને તેજ તાંબું માલ છે.

તાંબાના પાન—તાવમાં વાન્તિ, બાન્તિ, ગ્યાનિ, શહ, ગળ, કંકુ, રેચ, પીચનાશ. એ આદિ દોષ છે. તેટલા માટે તેને શુદ્ધ કર્યા શિવાય કદી પણ ઉપયોગમાં મેલું નહીં.

તાંબાનું શુદ્ધિ—નેપાળ તાંબું લેઈ તેનાં કંટકવેષાપમાં કરવાં અને તેને આરલવર્ગમાં ઘસી વખત રોધવાં. ઉપર પ્રમાણે આમલવર્ગમાં રોધ્યા પછી તેને લીંધુના રસમાં, આંબલીના પાંચેમાં, આંબળાના રસમાં, કુવારના ગર્ભના રસમાં, તુળસીપત્રના રસમાં અને ગાયના દૂધમાં એ રીતે પચક પચક પણ ત્રણ વખત રોધવું. તાંબું ગોસુત્રમાં રોધવાથી વાન્તિ નાશક થાય છે. કાંઈ અને કલથીના કાઠમાં રોધવાથી બાન્તિનાશક થાય છે. ચોરના દૂધમાં અને ગાયના દૂધમાં રોધવાથી ગ્યાનિનાશક થાય છે. આંબલી અને લીંધુના રસમાં રોધવાથી મંતાપનાશક

ધામ છે. કુવાર તથા નાલીમરના પાણીમાં શોધવાથી શુભનાશક ધામ છે. સંસ્કૃત તથા દેહિની પાણીમાં શોધવાથી રેવનાશક ધામ છે. મધ તથા દ્રાક્ષમાં શોધવાથી વીરવનાશક દોષ જાય છે. ઉપરની આપધિઓમાં તાંબાની પતરાંને ઉનાં કરી સાત સાત વખત ડુબાવવાં એટલે તાંબાની મરી શુદ્ધ થાય છે. તથા તેલ, હાથ, ધર્મિદિમાં શુદ્ધ કર્યા પછી તેના આઠ દોષ જવા માટે પ્રાણ પુરોષેએ વિશેષ શોધન કર્યું છે કે ચોર, આક્રમક કુષ તથા મીઠું એ ત્રણેમાં ખરલ કરી તેના કલકથી તાંબાનાં પતરાંને લેપ કરવો અને અગ્નિના ઉપર તપાવી નગોડના રસમાં ત્રણ ત્રણવાર ડુબાવવાં. કિંવા ચોર, કે આક્રમક કુષમાં ડુબાવવાં. એટલે તાંબાની ઉત્તમ રીતે શુદ્ધ થાય છે. ગોમુત્રમાં આંખથી ને મીઠું નાખી તેમાં તાંબાનાં પતરાંને (આક્રમ) અગ્નિ ઉપર એક પહોર પકવવાં એટલે તાંબું સાફ શુદ્ધ થાય છે. તાંબાનાં પાતળાં પતરાંને તપાવી, તેલમાં, હાથમાં, કાંજમાં, ગોમુત્રમાં અને કલથીના કાકામાં ડુબાવવાં. એ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણવાર કરવાથી તાંબાની શુદ્ધિ થાય છે. એર માત્રમાં એકજ દોષ હોય છે. પરંતુ બરાબર નહીં શોધન કરેલા તાંબામાં કહેવાઈ ગયેલા આઠ દોષ રહેલા છે, એર કહેવાય છે તે એર નથી. પણ ખરી રીતે તાંબું એર છે; માટે હમણેનાં તેને શુદ્ધ કરીનેજ વાપરવું જોઈએ.

મારવા યોગ્યતાઝ—જે તાંબું કળું, રક્ષ, સફેદ, હથોડી મારવાથી કાંટા અને તોરા તથા સીસાચુકત હોય તે તાંબું મારવા યોગ્ય નથી.

તાંબાની શાન્તિ—મુનિજી એટલે પાણીમાં આયોઆપ ધનાર રંગિર નેરને નેમાર કહે છે) તેને ધાબા સાકર ચુકત પાણી સાથે ત્રણ દિવસ પીએ તો અશુદ્ધ તાંબાની બરમ દોષથી મુક્ત થાય છે.

તાંબાની બરમ કરવાની કૃતિ પહેલી:—શુદ્ધ તાંબાનાં નાનાં અને ધણા પાતળાં પતરાં કરી તેને લીંબુના રસમાં નાખી ત્રણ દિવસ સુધી મંદાગ્નિથી પચાવવાં, પછી બહાર કાઢી તેમાં ચોખા ભાગનો પારો લઈ જન્નેને ખરલમાં નાખી એક પહોર સુધી લીંબુનો રસ નાખી ઘુટવો. પછી ખરલમાંથી કાઢી તેનાથી દુપટ ગંધક લેઈ લીંબુના રસમાં ઘુટી તેનો પતરાંપર લેપ કરવો. પછી તે પતરાંને ગોળા કરી પછી મીનાક્ષિ-અથવા મુકા, (ખાદીમાલ) કે સાયોડો એમાંથી જે વનસ્પતી મળે તે લાવી વાટી તેને તે ગોળાની આ-શુભાગ્ય એક આંગળ-જડા લેપ કરી સરાવસંપુટ કરવું. પછી એક મટકામાં તે સંપુટ મુકવું તે એવી રીતે કે અરધા માટલામાં રેતી ભરી વચ્ચે સંપુટ મુકી બાકી અરધી રેતીથી માટલું બરી દેવું. પછી તેની ઉપર ઉઘું સરાવદોષી તે સરાવને મટકાની સાંધને રખ્યા ને મીઠું ભેગું ગોળવી તેને પાણીમાં કાલવી તેના વડે મુકા કરવી. તે સુકાયા પછી માટલાને ચુલા ઉપર મુકી પછી તે નીચે દહકો, મધ્યમ અને મહોટો અગ્નિ ચાર પ્રકાર સુધી કરવો, મહી એની મેળે યાદો થયે તે ગોળા બહાર કાઢી સરખાના રસમાં એક દિવસ ખરલ કરવો. તેનો ગોળા કરી તેનાની આંધા ગંધક લેઈ પીમાં વાટી ગોળાને લેપ કરી માટીનાં બે સરાવસંધા લાવી સરાવ સંપુટ કરી કપડામાંથી કરી આડલાં હાથાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો. યદુ-ચયેથી સંપુટ કાઢી તાંબાની બરમ કાઢી લેવી. આ બરમ સારો શુભ આપનારી ધામ છે. આ બરમથી કુશટી, શાન્તિ, જ્વાલિ અને મૂર્છા થતી નથી.

રીત બીજી:—પારો અથવા બાગે લીધેલા રસમાં નાખી સારો, ખરો, કરવો પછી ઉપર ગંધક નાખી, ખરો, કરી પછી તેને ધાન્યના રસમાં ખરો, કરવો, પછી તાંબાના પતરાં એક બાગ લેધ તેને પારાગંધકનો લેપ કરવો. પછી ત્રણ ઘટ્ટ માલીના સારામાં મૂકી ઉપર સારા, લેધ પાડી આટીકાપડ કરી તે સરાવ, વેળુ અને સખ દાલેલા આટલાની વચમાં મૂકી પા- કીની, વેળુ, તે, રાખ, ઉપર બરી, ખંધ, કરી આટ પહોરનો સારો અગિત આપવો એટલે તાંબાની ભસ્મ થશે. તે, રીત યથેથી સંપુટ કાઢી લેધ બરખ લેવી. પછી તેનાથી ત્રીમે બાગે ગંધક લેધ તેને સરણના રસમાં અથવા કાચા તાંબા સુધાત હુટી સરાવમાં મૂકી કેપમાંથી કરી, ગળપુટ, અગિત આપવો. રીત યથેથી કાઢી પચગળપતી નિનિસાળી પાંચ બાવના આપવી તે ગળપુટ, કરેકી બાવનાએ આપવો. પછી મધ અને સારનો પુટ આપવો જેથી સારી થયે શુદ્ધ તાંબાભસ્મ થશે. તે, આ ભસ્મ લેવન કરવાથી ચાન્તિ થાય તે ગામના દુધમાં તેને શોધવી અને પાપર તથા શરદ, તે ઘીમકતુ સિવાયની બીજી રૂતમાં મધ સાથે આપવી.

રીત ત્રીજી:—પારાગંધકની કંઠલી લેધ તેને લીધેલા રસમાં મદન કરી તેને તાંબાના પતરાં ઉપર લેપ કરવો. તે પતરાંને સરાવ સંપુટમાં મૂકી આટીકાપડ કરી એક લાથના સ- મયોરસ ખાડમાં મૂકી છાણનો પુટ આપવો અને થંડુ યથેથી કાઢી હુટી રાખી વેધ, દેધ, આલણ અને ગ્રહની પૂજા કરી એક સતિ અતુપાતની ચોળના કરી આપવી.

રીત ચોથી:—પારો અથવા બાગ ને ગંધક બે ભાગ લેધ હુધીના રસમાં ખરો કરી તાંબાનાં શુદ્ધ કરેલાં પતરાં એક બાગ લેધ તેને લેપ કરવો અને ગળપુટમાં મૂકી અગિત આપવો જેથી ભસ્મ થશે.

રીત પાંચમી:—શુદ્ધ કરેલા તાંબાનો બારિક ચૂરો કરી સંભાળે બર્મી પીરશી લાંબીરી લીધેલા રસમાં મદન કરી પછી તે બનેના વજન બરાબર ગંધક લેધ ખરો કરવો અને તે સંપુટમાં મૂકી ગળપુટ આપવો એટલે તાંબાની ભસ્મ થશે.

રીત છઠ્ઠી:—તાંબાની મેદે બરખ કરવા માટે તાંબાના ટકવેલી પતરાંને હાડીયાદેસણ પીળવણી ના પાનના રસનો લેપ કરી સેકવવાં પછી તેને હાડીયાંકસણનાં પાનની જમદીમાં મૂકી સંપુટ કરી ગળપુટ આપવાથી એક વેળેની તાંબાની ભસ્મ થશે.

રીત સાતમી:—તાંબાનાં ટકવેધ પતરાં કરીને ત્રણ દિવસ લીધેલા રસમાં અગિત ઉપર પાંચને કરવા પછી ખરોમાં ચોથા ભાગે ગંધક અને લાંબુસ નાખી તેમાં એક પહોર ખરો કરવા પછી કાઢી લેધ બે ભાગ ગંધક બીજા રસમાં ખરો કરી તેનાથી તે પતરાંને લેપ કરી તેને ગોળા કરી તેને ચાંતી ફેલોર, ચૂકા, સોરોડી એમાં કંઠને બે આંગળી બાંધી ચર કરવો પછી તે ગોળા સરાવસંપુટમાં મૂકી કાપમાંથી કરી વળુકાંતમાં ચુલો ઉપર મૂકી ચાર પહોર સારો અગિત આપવો, શીતળ ચંચે કાઢે સંરણના રસમાં ખરો કરી સંરણના પુટમાં તે ગોળા મૂકી તે ઉપર બાંકીતું સંરણ બેસારી તે સંરણની બંદાર આંટીનો આંગળાબર નાંડો લેપ કરી ગળપુટ આપવો. તેથી તાંબાની સારી ભસ્મ થશે. આ ભસ્મથી ચાન્તિ, રજા બ્રમ, કવેદ, અરેચિ, દાહ અને ઉત્કેદ એ કાઢી થશેજ નહીં.

રીત આઠમી:—તાંબાના પતરાંને ચોથે દિવસે પારો અને સંભાળે ગંધક લેધ તેને એ પહોર મૂકી ખરો કરવો એટલે ભસ્મ થશે. તેમાં કરી સંભાળે ગંધક મેળવી દુધારનો

રસમાં ખરલ કરવા અને તે કંટકથી તાંબાપત્રને લેપ કરવા અને સુન્વવા. ખાંડની રોપ કળણી દરક પત્રને લગાડવી અને સર્વ પત્રો માટીના વાસણમાં મીઠું ભરી તેની વચ્ચેના પત્રો મૂકી ખાંડને મીઠું ઉપર ભેરવું અને ઉપર ઉંચું સરાવ દાંડી તેના સાધિને બે અને મીઠું બેલું મેળવી કંટકથી લેપ કરવા. પછી સુકાઈ એટલે ચુંબા ઉપર મૂકી તે નીચે આર પહેરનો તીવર ને આ પવા, ચીત-ચંચેથી તેને ખડાશમાં ખરલ કરી રોતો ચરણમાં ઘાલી માટીના લેપ કરી ગજ-પુટ આપવા. પછી તેને કાઠી પંચાચનના નણ પુટ આપવા એટલે વાન્તિઆદિ દોષ રાદા થશે.

રીત નવમી:—તાંબાનાં કંટકથી પત્રને ચતુષ્પાદ પાંચનો લેપ કરવો અને ઘાલીયુ-રસમાં બમણો ગંધક ખરલ કરી તેને ઉપર તલે મૂકી સુકાઈ લગાદીમાં સૂકવાં. અને તે લુગદી માટીના વાસણમાં મૂકી ઉપર દાંકણું દાંડી સધી લેપ કરી તે માટીના વાસણને એક પહેર ચુલી ઉપર મૂકી સારો અગ્નિ આપવો જોયો તાંબાની ભરમ થાય છે.

રીત દશમી:—સાધવ અને ગંધકને ઘાલીયુ રસમાં ખરલ કરી તેનો તાંબાપત્રને લેપ કરી સરાવસપુટમાં મેકી ગજપુટ આપવાથી તાંબાની ભરમ થશે.

રીત અગિયારમી:—ગંધક અને મણસિલનું ચૂણ આકરેનું દુધ અને ઘાલીયુના રસમાં ખરલ કરી તાંબાનાં પત્રને લેપ કરી સરાવસપુટ કરી તેને ગજપુટ આપવો આર આપવાથી તાંબાની ભરમ થાય છે.

રીત બારમી:—પારગંધકને ઘાલીયુના રસમાં ખરલ કરી તેનો તાંબાનાં પત્રોપર લેપ કરવા અને સરાવસપુટમાં મેકી માટી કાપડ કરી ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે ત્રણ પુટ આપવાથી તાંબાની ભરમ થશે.

રીત ૧૩ મી:—સોમનાથી તામ્ર:—પાશે, ૧ ગંધક, ૧ કડતાળ, ૧ બા અને બમણું સીસ આડમા ભાંગે લેવું. એ સર્વ પદાર્થો આરિક ખરલ કરી કળણી કરવી. પછી તાંબાનાં કંટકથી પત્ર એક લામ લેઈ તે પત્રને લેપ કરી ઉપર ખતાવેલા વિધિથી જાળકાપનમાં આર પહેર પકવવા, રંગાચીતળ ચણે કાઠી લેવાં. એ ભરમ દરરોજ એ વાત રોગોક્ત અનુપાનથી આપવામાં આવે તો તે રોગનો નાશ થાય છે. અને પરિણામશી, હિરેશળ, પાન્ડુ, તાવ, ગોળા, ખરેણ, ક્ષય, મંદાગ્નિ, ત્યાગ, ઉપરસ, અને સંઘડણીનો નાશ કરે છે. આ તાંબાને સોમનાથી તીવું કહે છે.

રીત ૧૪ મી:—તાંબે વર:—ચોખા તાંબાનાં બરો પત્રો કરાવી તેને તેલમાં બીરમાં, ત્રિફળના રસમાં સાત સાતવાર રોષી લેવું. પછી એ પત્રોની બસબર હોપામુખી વાટી આરિક કરી એક સપુટમાં દરેક પત્રોની ઉપર નીચે મૂકી સપુટ કરવું. પછી તેને ગજપુટની આંચ આપવી તો તે સંમેશર ચોખ્ખો થાય, પછી તેમાંથી રતીપર નિત્ય એક માસ સુધી રોગોક્ત અનુપાન સાથે આપ તો આસ, ખાસી આદિ સર્વો રોગો નાશ છે અને ધણું શુભું કરે છે.

રીત ૧૫ મી:—તાંબાનાં કંટકથી પત્રો કરી વડની વડાખને આરિક વાટી તેની લુગદીમાં ડાંવા દાડીયાકસણે નેને હાંદુસ્તાલીમાં હુલ્હુર કહે છે તેની લુગદીમાં મૂકી સપુટ કરી ગજપુટ આપવો જોયો તેની ભરમ થશે. ફરી એનાજ રસમાં વાટીને ગજપુટ આપવાથી શુદ્ધ અને દોષરહિત ભરમ થશે.

રીત ૧૬ મી:—ભુનાગતાંબું અને તેવું સાવ:—ભુનાગ એટલે અંગાશીયા તામ્રના

નનવરમાંથી કાઢેલું તાંબું એ નાના વિદ્વાનકારક છે અને પાસના નારણમાં પણ કાઢેલું છે. એનું સત્ત્વ જરા, વ્યાધિ દૂર કરનાર છે. એ અગ્નિશીયાં ચોમાસામાં જાદિ પછી જમીન પાણીથી ખૂબ પત્તળ્યા પછી જમીનમાંથી નીકળે છે. એ કમીરૂપ જાતું છે. અને માટી ખાધને જીવે છે. એ અગ્નિશીયામાંથી ખાધેલી માટી તેના મળરૂપે નીકળે છે તે પણ ઘણી ઠંડક કરનાર ને શુષ્કકારક હોય છે. એ અગ્નિશીયાં વેંત, દોડ વેંત સુધી લાંબાં હોય છે. એને જ ભૂતાગ કહે છે. તે સુવર્ણાદિ ખનિજ બેઠ્ઠી ચાર પ્રકારનાં છે. તેમાં પણ સુવર્ણની ખાણનાં મળનાં દુર્લભ છે. 'ધણું' કરી તાંબાની ભૂમીમાંથી મળી આવે છે. અને તે શુભવાન પણ છે. આ અગ્નિશીયાં સુકાર્થ ગચ્છેલાં યુનાની દવાઓ વેચનારને ત્યાં લગભગ ચાર પાંચ પૈસે તેટલા પ્રમાણે મળે છે. ભૂતાગને લેઈ હળદરનું ચૂર્ણ, ગોળ, ગુગળ, લાખ, લોકરમચ્છ પેંડ અને ટંકણખાર એકત્ર કરી ખરસ કરવાં અને અગ્નિ ઉપર મૂકી ટુંકું એટલે તાંબા જરણું સત્ત્વ નીકળે છે.

મયૂરપિચ્છાદિકથી તાંબું ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રકાર.—મેરનાં પીંછાં લેઈ બકરીના ધીમાં પકવવાં અને ગોળ, ગુગળ, માછલાલેંકર, ટંકણખાર, સાંજખાર, મધ, ચણેલી, પીંપર, લાંબ અને ધી એ એકત્ર મેળવી અધમુખ યંત્રમાં ઘાલી ટુંકવાં એટલે મયૂરપિચ્છાદિ તાંબું નીકળે છે. એ જ પ્રકારે મરેલી દેડકાઓ લેઈ ગાયના છાણમાં ગોળા કરી મૂપમાં ઘાલી ટુંકવાથી તાંબું ઉત્પન્ન થાય છે.

ત્રિવિધ તાંબું.—મેરચુયું કડવા કણજના તેલમાં એક દિવસ રાખી તેના ચોયા હિસ્સે ટંકણખાર મેળવી હલાવી યંત્રમાં મૂકી ટુંકું, કીંવા માણસનાં કાળા વાળ મેળવી ટુંકવાથી રંધિર જેવું લાલ તાંબું નીકળે છે. મેરચુયા કીંવા તેમાંથી કાઢેલા તાંબાના શુષ્ક અને અનુપાત માટે આગળ લખાશે.

મેરચુયામાંથી કાઢેલું લીલું તાંબું.—મેરચુયાના વજનથી ચોયા ભાગે ટંકણખાર લેઈ મધ તથા ધી સાથે ખરસ કરીને કોટી યંત્રમાં તીવ્રાગ્રિ વડે ટુંકવાથી દ્રવરૂપ-પોષ-ટની ચાંચના રંગ સરખું ચતાવણુંનું તાંબું નીકળે છે.

તાંબાભસ્મની પરીક્ષા.—જે તાંબું રંગથી મોરના કંઠ જેવું દેખાય તથા જેનું ચૂર્ણ સફળે ચામ, જે પાસના ચોગથી કરેલું હોય ને ચક્રચકિત દેખાય તે ઉત્તમ છે.

*** જાદિલી રીતથી તાંબાની ભસ્મ કરવાની રીત.**—કાળા ધતૂરાનો રસ એક

* જાદિલી રીતથી સંબંધે મારા એક મહા અનુભવી મિત્ર, વૈદ્યવિદ્યામાં ધણા અનુભવી છે. તેઓને એક વૈદકીય ધંધામાં અતિ પ્રખ્યાતી પામેલા રાજવૈદ્ય પ્રવાસમાં નીકળેલા મળ્યા. તેમને પોતાને મુકામે ઉતારી તેમની ઘણી ખરદાસ્ત કરી પ્રીતિ મેળવી અને એ વૈદ્યરાજે ન્યારે તેમને કહ્યું કે દવા સમ્બંધિ તમારે કંઈ જાણવાની ઇચ્છા હોય તો કહો. તે ઉપરથી મારા વિદ્વાન બધુએ અનુભવેલી દવાઓ બનાવવા કહ્યું. અને એ વૈદ્યરાજે તેમના ઉપર અત્યંત પ્રીતિના લીધે, સારી દવાઓ પોતે એક પુરાણો ગ્રંથ કાઢી ઉતારી લેવા કહ્યું. તે ગ્રંથમાંની આ તાંબાની દવાઓ પણ છે. વૈદ્યરાજ એક મહાનુરૂપ છતાં વૈદકીય ધંધો કરનાર હતા એટલું જ નહીં પણ એક પ્રખ્યાત રાજાની દવા કરવા તેમને બોલાવ્યાથી તે જતા હતા. આવા અનુભવી વૈદ્યરાજ પાસેના ગ્રંથમાંથી આ પ્રયોગ ઉતારી લીધેલા છે; મારા પોતાના ધંધાનાં ખીમ કાંઈને લીધે આ પ્રયોગ કરી અજ્ઞાપચર કરવા વખત મળ્યો નથી. આશા છે. કે સગ્ગત વૈદ્યરાજ અગર અનુભવી ગૃહસ્થ આ તાંબાની ભસ્મના સંબંધમાં અનુભવ કરી લખી જણાવી મને આભારી કરશે.

મંત્રી.

૧૧ આકાશનું દુધ રોર ૧૧ લાગે એટલે કરી ગાદીના વાસણના વાલી તેમાં (ગાધેનો) પેસો મૂકી કપડા મારી કરી ગટપુટ અડાવા છાણની આચ આપની નેથી તાતાની બરમ થશે.

નાનાનો શોધોતો પૈગો લેવા પાપ પૈમાલા સુવર્ણમાણિક વાળી એક સરવમા અર્ધી તને પાથરી વચ્ચે પૈમો મૂકી અર્ધી ઉપા પાથચી પડી મંદુર કપડ માગીથી બધ કરવુ. ખજી સાત ગાપેના છાણાનો ગજપુટ આપના તો આસ્માનિ ગની ભમ્મ થશે પડી હીકર- મા શકીને ગરમ કરરી ને ને ઉપા તુગથીને રમ નાખવો, પડી તેને સંપુટમા મૂકવી, તેમાં પણ તુગસીગ્મ નાખવો તો તામાલી સદેદ ભમ્મ થશે

તાંખાની સફેદ લસમ કરવાનો ઉપાય:—જામાનું પત્ર પેમાભાગ શોધવું લેવું. સફેદ જોલ મીઠાણી, જેને લદમથા કહ' છે તેનું પચાણ લેઈ તેને ખારિઝ દ્રવ્ય એક કપડાં ના નીચે ગાંઠું મૂકી વચ્ચે પનડ મૂકવું પછી ગાનું ઉપર મૂકી બાંધી લેવું પછી તેના ઉપર કપડાં મારીના તથા લેપ કરવા પછી મજપુટ ખાગ્રમા બકરીની લાંડીયો, ઉઠના લાંડા, અગ્રયા છાણથી ગાંઠા ખાડો ભરી વચ્ચે બાનખના ડોલના ગેર ૧૦ મૂકી વચ્ચે સપુટ કાપડ મારીનું મૂકવું બાકીના લાંડાતથા બ.રીની લાંડીયો ભરી મગખારી મૂકવું-સ્વાગશીતા થયે એક મળી તેમા ખોસી જેની અંતે ન બજે ને તેનીને તેની નીકળે હસારે અદરથી નાનું કાઢી જોતા મોકલે 'ભમ્મ થએતી જલાગે

શ્યામ રંગની તાંબાની હંસ કરવાની રીત--તામાના પતરાના નાના નાના કડકા કરીને પછી તે કડકાને તણાવી લીંથુના રસમાં મોળા દેવા એ નમાણે પચાસ વખત યુગાવવા ફરી પચાસ વાર આમનીના ગમ્મા યુગાવના પછી એક તોનો ગધકાને એક તોનો કુવારનો રસ લેધ છુટી તેમાં તે બે તોના પતગના કડકા મૂકી ગોળા કાચે પછી સપુટ માં મૂકી કપ્પડમાંથી ફરી પદર શેર ચડાવ્યા છાણુની ભઠ્ઠીમાં સગાવી મૂકવે. ત્યાર પછી કા-
દી લેધે છુટવાથી કાળજી માધક યધ વગેરે તોનો બુદ્ધિને અનુસાર ઉપયોગ કરવે.

મહેદ્દ રગની ભરખ કુવાની રીત--આમનીના સમાજ લોભુતા રૂમમાં કે ગો
નનમાં યાત્રે યાત્રે જાણર અત્યાધી તાજાનો પૈસો કે કિતમ જાતરુ તાપુ જેલ તોફાનુ એતો
સા વજનનુ તાપુ હેતુ જમારગોટા (તેપ ધા) અત્રી તોના, તમ્મ લીનામા અત્રી રેના, એ
જેનો ભૂકો બનારી કનઈની મે વાહીએ બનારી, અત્રા ભૂકો નીચે મૂકી વચ્ચે તે નામુ
મૂકી અધા ભૂકો ઉપર દાવવો પડી ઉત્ર મીજ એમતી વાહી હેય તે દાંડણા માફક બધ
કત્રી પડી તેના ઉપર કપુ લપેટુ અપડ પામ અત્રી ગેર (એતે કાચી પાચ શેર) લપે-
ટવા પડી તે કપ નિા ગોજો એક મીયમા એરી રીતે મૂકવો કે ઉપરના દા છાનો ભાગ ઉપ-
રના મહે, ઉધો મઈ નાય નહીં તે ગોમા ઉપ પાચ છાણા બાળતા સર્વ કપા બગી નઈ
મ્વાગ શીત મઈ નાય એટરે તેમથી નામુ ખડો વેડુ એતબઅમ ધૂમે અત્રે કતલો બસાઅ
વજન પ્રમાણે નીકળશે

ઉપર ખતાવેલી રચામર ગતી તાંબાણા મ્મ ખાવાનો વિધિ—મે રતિ મધમા
ખાતવનાથી નડુડતા દૂર થાય એ ઉપર સુરત હનગલી ખોરાકી ખાતી જેઠાએ ૫૬, દમ,
શીત, અસ્થાગ વાયુ જોતા ઉપર વીમા ખાતની ઉપર વીતુ જેઠા વસારે ૬૫ખુરુ

ઉપર અતારેલી સરેદ રાગની તાંગા ની લાસ્ય ખાનાનો વિધિ—'૭ તામ.

હોય તેને એક રતી માખણમાં ત્રણ દિવસ અગર છ માત દિવસ સુધી ખવરાવવાથી મીઠા આવે છે. જે માખણની નસો ટંડી પડી નહીં હોય, તેને પણ એ પ્રમાણે ખવરાવવાથી બહુ ફાયદો કરે છે. શીતવાયુ અને મેદવાયુ વગેરેમાં પણ બહુ ફાયદો કરે છે. આ ભસ્મના ખાતરે ધી બહુજ ખાવાથી અગ્નિ શાન્ત થાય છે. બહુજ અગ્નિ માધ્યમ પડે તો મૂળાનો રમ અગર કેળનો રમ પીવાથી શાન્તિ થાય છે.

તાંબાની ભસ્મના ગુણ—ગુદ્ધ રીતથી કરેલી તાંબાની ભસ્મ, પ્લીહ, જ્વર, કંઠ, વયુ, સ્વાસ, ઉધ્વસ્મ, આંખ, શળ, ઉદરોગ, કમ્બિ, વન્તિ, પન્ડુ, મોહ, અતિમાર, મૂળ વ્યાધિ, ગુદ્ધ, ક્ષય, બ્રમ, મસ્તકવ્યાધિ અને પ્રમેહનો નાશ કરે છે, તથા જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે. સોમ્બે, ત્રણ આશરો, વાતરક્ત, પરીણામ શળ, તથા અત્યાર જાતિના કોદનો નાશ કરે છે. તે ઘૃણ, અરિનાશક, અને સારક છે. વળી તે લેખન, રેચક, તથા બળદાયક છતાં વધી પડતિનો નાશ કરે છે. મારેહું તાંબું-તુરુ, મધુર, તથા તિક્ત, આમ્લ રસયુક્ત છે. પાકમાં કટુ, સારક, પિત્ત, કફનાશક, શીતળ, રોપણુ ને હલકું છે.

તાંબાની ભસ્મે ખાવાનો વિધિ—આ તમામ પ્રયોગોમા જુદી જુદી વનસ્પતીમાં બનાવેલી તાંબાની ભસ્મનાં અનુપાત ને શુષ્ક બતાવેલા છે, પરંતુ તે તાંબાની ભસ્મ તેમા ક્વેલી રીતે બનાવવી તે લખેલું નથી. મારા મિત્રે જે મંથમાંથી એ નોટ લેવાવેલી તેમાં ભસ્મ બનાવવાની રીત એક સ્થળે અને અનુપાત ખીજી સ્થળે લખેલાં હોવાનું જણાય છે જ્યાં ક દાખિલ તે મંથમાં બનાવવાની રીત લખી હોય તે ઉતારવામાં આવી ન હોય કિંવા નહીં પણ લખી હોય; તોપણ અનુભવી વૈદ્યજે પોતાની શુદ્ધિ અનુસાર તે વનસ્પતીમાં તાંબાની ભસ્મ બનાવી લેવી.

ખાદીઆની લાકડીમાં કરેલી તાંબાની ભસ્મ નાતાકાત આદમીને જે રતી-બાર પાસેર મલાઈમાં સવારે આપવી. એ પ્રમાણે માત દિવસ ખાવાથી તાકાતવાન થાય છે. સાત દિવસ સુધી સ્ત્રીસંગ વળ્યે કરવો. ખટાઈની કરી પાળવી, ત્રણ માસ સુધી તેલ ન ખાવું. જેને મીઠા પ્રમેહથી ધાતુ બંધ ન રહેતી હોય તેને જે રતીબાર ભસ્મ ચાર તોલા માખણમાં ખવરાવવાથી તે વહેતી ધાતુ બંધ રહે છે. (લખ્યા પ્રમાણે કરી પાળવી.) પાશૈરથી અચ્છેર સુધી ખાય તો શરીર પુષ્ટ થાય છે. આ ઉપર દુધ વધારે ખાય તો સાર છે.

ખરસાંદીમાં કુટેલી તાંબાની ભસ્મ ખાવાનો વિધિ—જેને જળોદરનો રોગ હોય તેને તાંબાની ભસ્મ ગાયત્રી હાસમાં મેળવીને પાઈ દેવી, ત્રણ કલાક સુધી ઝાડો ન થાય તો ત્રણ રતી તાંબાની ભસ્મ અછરના આલના મૂળને ઘસી નવટાંક પાણી કરી તેમાં મેળવી તે પાણી, ઊંડું કરી પાવું, એક કલાકમા ઝાડો થશે. આપ્રમાણે જલોદરનો તમામ વિકાર નીકળશે. તેના ઉપર મોગક, ચોખ્ખા, બદામના ગોળા, દ્રાખ, ચારોળાએ મેવા મગની દાળની ખીચડી આપી ચાર શેન્ની કરવી. એમાં ધી દોઢશેર બસે નાખવું ને તે ખીચડી ખવરાવવી. તે બહુતા જમ થઈ જશે. જૂખ વધારે લાગે તો કરી એ પ્રમાણે ખીચડી કરી ખવરાવવી, તો ત્વાના રોગ નાશ થાય છે. ફરી કહી યતો નથી. દહીં અને લીંણના રમ્ભી કરી પાળવી. તેનીશ્ચા છે. સ, ખાવા દેવી નહીં, જેના પેટમાં બરોળ વધી હોય તેને ત્રણ દિવસ ત્રણ રતી ખવરા કરી બરોળ વધેલી નાની થાય છે. કરી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે પાળવી.

૩૬ વ'તીમાં કહેલી તાંબાની ભસ્મનાં અનુપાન—જેને શીતવાયુ હોય તેને ૧૫ રતી તાંબાની ભસ્મ એક તોલા આદાના રમમાં મેળવી પાવી, ઉપર અશીશુના કમુખામાં પ્રમદું બેળા કાનમાં રાખવું. કાયકળ ખૂબ બારિક વાટીને ધગનાં તળાંપાંએ ધસવું, તે થીશીત-વાયુ નાશ થાય છે. એ ક્વાક પછી બાજરીનો મધીદો ધી સાકર નાખેલો ખાવો. ચાર પાંચ દિવસ સુધી ધી ખૂબ ખાધા કરવું માત દિવસ સુધી તેલ ખટાસની કરી પાળવી. જે નપુંસક હોય તેને આ ભસ્મ બે રતી છ ટાંક દુધની મલાઈમાં મેળવી માત દિવસ સુધી ખવરાવવી, ને સ્ત્રીમંગ વર્જ્ય કરવો. તેમ, ખટાસ ખાવાં નહીં, છ માસ સુધી તેવની કરી પાળવી. ચૌદ વર્ષ સુધી તાંબાની ગરમી ગ્રહે છે. જેને પિત્ત પાન્ડુરોગ હોય ને શરીરનો રંગ હળદર જેવો થઈ ગયો હોય, હાથ પગ ને ગાત્ર ઉપર મોઝ ચઢી ગયા હોય તેને એક રતી તાંબાની ભસ્મ એક તોલા આદાના રમમાં અથવા તો મધમાં ચટાડવી. છ માસનો રોગ હોય તો એક વખત ચટાડવી, વધારે મુદતનો હોય તો બે વખત સાત દિવસ અગર તેર દિવસ ખવરાવવી, તેથી પાન્ડુરોગનો નાશ થઈ અગ તોજદાર થાય છે, મોઝ ઉતરી જાય છે. ખાવામાં ચણાની દાળ, મોખાની ખીચડી ને ધી ખાવું. તેમ ખટાસની કરી પાળવી.

તેલીયાકંદમાં કુકેલી તાંબાભસ્મનાં અનુપાન—જેને હાડગંબીરનો રોગ થયેલો હોય-જેનોઈની માથે શરીરમાં નસો તરી નીકળી હોય તેને આ ભસ્મ એક રતી બે તોલા માખણમાં મેળવીને ખવરાવવી. એ પ્રમાણે ચૌદ દિવસ ખવરાવવી તેલ ખટાસ આ દવાનાં દુસ્મન સંમનવાં ખાંડ અને વાયુકરક ચીજોની કરી પાળવી. ધી ખવાય તેટલું ખાવું. કહેલું કુધ પીવાની ટેવ રાખવી દવા ખાધ તેથી બમણા દિવસ કરી પાળવી. તેવની કરી ત્રણ મહિના સુધી પાળવી. જેના શરીરમાં અશક્તિ હોય તેને બે રતી ભસ્મ ચાર પૈસાભાર માખણમાં મેળવીને ખવરાવવી સાત દિવસમાં ચૌદ રતી ખવરાવવાથી શક્તિવાન થશે. જેને જુઝામનો રોગ હોય (જે રોગમાં પુગની ઇટિ દુકી થઈ જાય છે) તેને બે રતી ભસ્મ મધમાં ચટાડવી. ચૌદ દિવસ ચટાડવાથી કાયદો થાય છે. જ્યાં સુધી દવા ખાધ ત્યાં સુધી સ્ત્રીસંગ વર્જ્ય કરવાં તેમ, ખટાસની કરી પાળવી જેને ચૂરકુચ્છનો રોગ હોય તેણે દિવસમાં બે વખત એક રતી ભસ્મ મધમાં મેળવીને ચટાડવી. એ પ્રમાણે સાત દિવસ ચટાડવાથી તે રોગનો નાશ થાય છે. હાસ, દુધ, તેમ, ખાંડ ને મોખાની કરી પાળવી, ધી વિશેષ ખાવું, એ પ્રમાણે કરવાથી એ રોગ મટે છે, જેને ટાટીઓ તાવ આવતો હોય તેને બે રતી તાંબાની ભસ્મ આદાના રસમાં ખવરાવવાથી, તુરત તાવ ઉતરી જાય છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે નીટીયીકિયા તોષ ભસ્મનાં અનેક અનુપાન છ અને તે અનેક રોગ ઉપર ચાલે છે. એટલાં અનુપાન આર્થ રસાધન શાસ્ત્રનાં કોષપણુ ગ્રંથમાં જોવામાં આવતા નથી. બે આ પ્રમાણે બે ભસ્મ મધારાશ્ત્ર દ્વાયાથી બનાવી ઉન્નત રોગોપર ઓપવામાં આવે તો મહારોગવાળા દર્દીઓને નાગદી નાપુદ થાય, બંને પેદ કરનારને પણ કાયદો થાય એ સદગ્ન નિધામાં આવવા સરખું છે.

એકંદર તામ્ર ભસ્માનુપાન—તામ્રભસ્મ એક રતિ સીમળાના બાડના મૂળના રસમાં ન મળી શકે તો હાલના રસમાં ધી તથા મધ મેળવી ચાટે અને ઉપર સાકર સાથે ઉદ્ધ ધી ધી યુક્ત મિટ પકાવાન ખાય, અને ખાટા પદાર્થોને વર્જ્ય કરે તો વીર્યપુષ્ટિ, પેશ, દેહની દૃઢતા, દિવ્યદ્રષ્ટિ અને કામદેવ સમાન કુંદરતા થાય. તામ્રભસ્મ સ્પૃશ્ય રોગો

ઉપર લીંટીપીપર અને મધ માથે આપવી. અને પ્રાચીન વૈદ્યોના મતાનુસાર પિતાની બુદ્ધિથી રોગનાશક અનુપત માથે આધુનિક વૈદ્યોએ આપવી એમ મંથાન્તરમાં પણ કહેલું છે.

તાંબા, સત્વના ગુણ--જૂતાગતામતુ સત્વ સી.ળ છે અને મપૂર્ણ કૃષ્ટ, ત્રણ, સ્થાવર, જંગમ વિપનો નાશ કરે છે અને પાન સાથે યોગ કરવાથી આગ્રિ ઉપર રહે છે, એજ પ્રમાણે મયૂરપિચ્છતામ સત્વના પણ ગુણ છે.

“જોગ્યુચુ” કિંવા તાંબાના મત્વની સ્વિચારે વીંટી કરાવી તે પાણીમાં ઝબોળી તે પાણી પીવા આપવાથી તરત વિપં નાશ થાય છે. અને પ્રસૂતી થવાને કદાતી સ્ત્રીનો જસદી છુટકો થાય છે, તેમજ હાથ ધોઈ તેતું પાણી લેઈ નીચેના મંત્રથી મંતરવું.

રામવત્સોમ સેનાનિ, મુદ્રિતેતિતથાક્ષરં ।

હિમાલયોત્તરે પાર્શ્વે, સ્વર્કર્ણશ્ચમસ્ત્મદ્ ॥

તત્ર શૂલં સમુત્પન્નં તત્રેવ વિલયંગતઃ ।

આ મંત્રથી મંત્રેલું પાણી પીવાથી મોટું શળ, ત્રિદોષની પીડા જૂનબાધા, ગ્રહબાધા એનો નાશ થાય છે અને સ્ત્રી પ્રસૂતિ પામે છે. ત્રણ થયાં હોય તે ભગ્ય છે. વળી એ મંત્રેલું પાણી નેત્રમાં આંજવાથી નેત્રને હિતકારક થાય છે. એવું મહાત્મા ભાસ્કર કહી ગયા છે.*

* આ રથને મારે કહેવું જરૂરનું છે કે હાલના કહેવાતા આર્ય સુધારકો ઉપર જતાવેલી માનિક ક્રિયા તેમજ તેથી ફાયદો થશે, એને માનશે નહીં, જોયી તેના સલામત્વનો નિર્ણય થયો તેમને કહીલું લાગશે. ચોરા વર્ષ ઉપર, મેં એક જોગ્યુનો લખેલો અથ જોગ્યુ હતો અને તે અંથમાં એક જાનની જોગ્યિયા કાળી જોદશની રાત્રે મંત્રથી જતાવવાની ક્રિયા વાંચી હતી. મેં એમ લાગ્યું હતું કે આ તો જોરજી માહાસરજ વહેતી દુગે અને અમગતું લખ્યું હશે. પરંતુ તે વાત સત્ય છે કે નહીં તે નિશ્ચય થવા મેં કાળી જોદશની રાત્રે ખધી દવા ખાંડી ચાળી તૈયાર કરી તેની જોગ્યિયા તે અંથમાં જતાવેલી રીતે દરેક મંત્ર લખી જતાવી અને પછી તે જોગ્યિયા, કેટલાક દુદીઓ ઉપર એ અંથમાં લખેલા રોગો ઉપર વાપરી જોઈ ને સારૂ થયું. તે ઉપરથી અને આવી ચર્ચ કે એ અંથમાં લખેલી તમામ ક્રિયા ખોટી નહોતી. એ પછી પણ મેં મંત્રશાસ્ત્ર સમગ્ર ઇંદ્રલાક અનુભવ મેળવ્યા હતા. આજ તો તે અનુભવ દ્રઢ સંકલ્પ શક્તિ થી થાઓ, કિંવા મંત્રથી થાઓ, પણ પ્રયોગ માયા છે. પરંતુ મંત્ર ઉપર ૬૬ વિશ્વાસ એમનો એજ ધારેલું પગિણમ લાવે છે. આ જાખત અને વધારે લખવા મથળ મકાચ છે અને વિપન્નાન્તર થાય ન્હો. પરંતુ તે વિષય સારી રીતે જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ આ માસિકના મંત્રિનો જનાવેલો “બાળાસ્તવન અને દૈવિ અદ્ભુત ચમત્કાર” નામનો અથ ‘દીપન ૩. ૧’ વાર્તા મંગાવી વાંચી જોવો એટલે ખાતરી થશે.

અંગ-કલ્પ.

આર્ય વસાયનશાસ્ત્રમાં તાત્ત્વ પછે બંગના પ્રયોગે. જેવામાં આવે છે, તેમાં મે પણ એકે કમ રાખેલો છે.

બંગ-એ રંગ, કથિલ, ત્રણ (જેને ગુજરાતીમાં તરવું કહે છે) અને કલ્પ એ નાં મથી ઓળખાય છે.

બંગની બે ભતિ છે:- એક ખુરક, અને બીજી મિશ્રક, તેમાં ખુરક કાઢ છે. અને ચંદ્ર સરખું ચક્રચકિત હોય છે ત્યારે મિશ્રક કાણું અને કાંખું હોય છે.

બંગ કથું લેવું:- ખુરક બંગ દોષ રહિત અને શુદ્ધ હોય છે માટે વેચે તેને બંગ ઉપયોગમાં લેવું.

બંગપરીક્ષા:- જો બંગ ઘોળું મૃદુ, સ્નિગ્ધ, જલદી. પાતળું થનાર, જડ, શબ્દ રહિત તેજ ઉત્તમ છે, મિશ્રકબંગમાં ધણા દોષ છે, માટે તે મદલ્ય કરવા ચોખ્ખી નથી.

બંગગુણ:- બંગ કિંચિત કડવું, ખાડુ, રચક, કમી, વાયુને છતનાર, લેપન અને પિ તમ છે. શીયાના ગુણ પણ એ પ્રકારના છે.

બંગશોધન:- બંગને દેવતા ઉપર લોદાના વાસણમાં કિંવા માટીના વાસણમાં ઉંતું કરી તેનો રસ કરવો. પછી તેને નગોડના પાનના રસમાં હળદરનું ચૂર્ણ મેળવી, તેમાં નાખવું. એ પ્રમાણે ત્રણ વખત કરવાથી ખુરકબંગ શુદ્ધ થાય છે.

બંગ પાતળું કરી મૂત્ર વર્ગમાં, આમ્લવર્ગમાં, (ખટાશમાં), સર્વ દારૂના પાણીમાં, ચો રના દુધમાં, આકડાના દુધમાં, એ રીતે પ્રત્યેકમાં સાતસાત વખત રેડવું. પછી તેને પીણીથી ઘોઈ નાખી ફરી ઉંતું કરી કલબના રસમાં સાત વખત ખુગાવવાથી શુદ્ધ થાય છે. બંગને તપાવી ગાળી તેના રસને તેલમાં, છાશમાં, કાણમાં, ગોમૂતમાં, અને કલથીના કંદારમાં ત્રણ ત્રણ વખત રેડવું. પછી ત્રણ વખત આકડાના દુધમાં રેડવું. એટલે શુદ્ધ થાય છે, શીયાને શુદ્ધ કરવાનો પણ એજ પ્રકાર છે. *

બંગલસમ કરવાની રીત:- શુદ્ધ બંગ કલ્પમાં ધાલી ચુક્યા ઉપર મૂકવી અને તળે અગ્નિ કરવો. પાતળી ચણા પછી તેમાં ચોચા બાજે અથેડા (અપામાર્ગ) નું ચૂર્ણ નાખવું. પછી આંખાના લાકડાથી બ્યાં સુધી ભસ્મ થાય ત્યાં સુધી ઘુંટયા કરવું. અથેડાનું ચૂર્ણ એકદમ નાંખી દેવાનું નથી, પણ થોડે થોડે નાખવું અને ઘુંટના જવું-ભસ્મ થતાં સુધી પહેલોઘુલું તે ભસ્મ એકત્ર કરી તેના ઉપર ગમપાત્ર કે બીજું માટીનું વામણ ઉધું ઢાંચીનીચે તીનાગ્નિ

* યાદ રાખવા જેવી બાબત એ છે કે બંગ ત્રીસુ-એવી ધાતુઓ પાતળી કરી શુદ્ધ કરવા માટે કોઈ પણ ભતના રસમાં રેડતાં અવાજ થાય છે અને તેના રસકણો ઉડી રેડનારની આંખમાં પડી નુકસાન કરે છે, ને કેટલીક વખત આંખ કુટી જાય છે માટે એના રસને મજાપુત માટીના વાસણમાં રેડી તે ઉપર પથ્થરી ધરીતુ નીચેનું પડ જેમાં ખીમડો રહે છે. તે પડ હાંકવું, પછી ઉનો કરેલો બંગનો રસ એક લાખી સાણસીથી પકડી દૂર રહી ધીમેધી તે પડના છિદ્રમાંથી રેડવો. એની સાણસી ન હોય તો લાંબી લોદાની દુધીમાં બંગનો રસ ઉત્તો કરી રેડવો કે કોઈ પણ પ્રકારનું જોખમ રહેતલો.

કરવો. જ્યાં મુધી એ ભસ્મ દેવતા સરખી હાલ રંગની થાય ત્યાં મુધી કદાચ નીચે દેવતા જતરી સખવે. પછી શીતળ થયેથી એ ભસ્મ તેમાંથી કઢાવી લેવી.

રીત બીજી—જંગને કદાચમાં ઘાલી તાપ કરી તેના રમ કરવો, તેમાં ક્ષણેક્ષણે થોડા અગ્નિમાં ચૂર્ણ શિલાજીત અંધાણની ભસ્મ કિંવા આંખલીતુ ચૂર્ણ એ પ્રત્યેક જગના માગક પદાર્થ છે. તે નાખતાં જઈ ધુટવું, અને ઉપરના પ્રયોગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે તે ભસ્મ ભેગી કરી ઉપર રામપાત્ર ઢાંકી તાપ કરી અગ્નિ સરખી લાગ થાય એટલે ઉતારવી.

રીત ત્રીજી—ઉપરના પ્રયોગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કદાચમાં ઘુટી કરેલી ભસ્મના સગળ કિંવા આંખના ભાગે હરતાળ લેધ તેમાં મેળવી લોખુતા કિંવા કુવારના રસમાં એક પહોર કિંવા એ બહેર ખરલ કરી તેની ટીકડીઓ કરી સુકવી અને તેને પીપળાની છાલમાં વચે મૂકી અગ્નિ આપવો. ફરી કુવારના રસમાં હરતાળ મેળવ્યા શિવાય ઘુટી ટીકડી કરી ફરી પીપળાના છોડોમાં મૂકી સગળાવવી. એ પ્રમાણે સાત વખત પુટ આપવાથી સર્વોત્તમ ખડી સરખી ભસ્મ થશે અને સંપૂર્ણ કાર્ય કરશે. બીજી વખતના પુટથી તેમાં હરતાળ મેળવવાની નથી.

રીત ચોથી—ઉપરના પ્રયોગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જગની ટિકડીથી કપા પછી તેને સુકવી પીપળાની છાલતું સુક ચૂર્ણ એક સરાવમાં અર્ધ નીચે મુકી વચે ટિકડીથી મુકવી અને તેના ઉપર ચૂર્ણ મુકી ઉપર બીજી સરાવ ઉધું પાટી સંપુટ કરી સુકવું ને ગજપુટ આપવું એ પ્રમાણે સાત વખત ઉપરના પ્રયોગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અકલી કુવારના રસમાં ઘુટી ટિકડીથી ફરી ઉપરના વિધિ પ્રમાણે કરવાથી પણ ભસ્મ થાય છે. પુરોથી ભસ્મ નિર્નય થાય છે.

રીત પાંચમી—જંગને શુદ્ધ કરી તેનાં પાતળાં પતરાં કાપાં, પછી જે આપધિમાં ભસ્મ કરવાનો વિચાર હોય તે આપધિમાં બકરીની લોંડીયો શેર ૪, તલ શેર ૪, હળદર શેર ૪, એ સંસ્કૃત વસ્ત્રાળ ચૂર્ણ કરવું. પછી એક માટીની હાંઘીમાં તજે ચૂર્ણ પાથરવું, તે ઉપર પતરાં મૂકવાં, ફરી તે આપધિનો યર કરવો, તે ઉપર ફરી પતરાં મૂકવા એ પ્રમાણે ચઢી જોડાવું. છેવટે ઉપર અર્ધ ચૂર્ણ પાથરી હાંડીને સપુટ કરી ગજપુટ આપવો. સારું ઠંડું થયા પછી કાઢી વાલ, કિંવા અથો વાલ દેહતુ બળ નેઈ રેગોકત અનુપાનથી આપવું, તો સંપૂર્ણ રેગતો નાશ કરશે.

રીત છઠી—કદાચ ચુત્રા ઉપર મૂકી તેમાં શુદ્ધ કરેલી કલઈ નાખી રમ કરવો, પછી આંખલીની તથા પીપળાની સુકી છાલતુ ભેગું કરેલુ ચૂર્ણ બગથી ચોયા હીરસે લેઈ થોડુ થોડુ નાખતા જતું અને લોખંડીની કંઈથી ઘુટતા જતું એ પ્રમાણે બે પહોર મુધી કરવાથી જગની ભસ્મ થાય છે. તે ભસ્મના સમભાગ હડવાળ લેઈ લોખુતા રસમાં બનેને ખરલ કરી માટીના સગવમંપુટમાં ઘાલી અડધા છાણનો ગજપુટ આપવો. શીતળ થયે કાઢી દશમા દિ-સ્સાની હડતાળ લઈ લોખુતા રસમાં ઘુટી મંપુટ કરી ગજપુટ આપવું. એ પ્રમાણે દશપુટ આપવાથી જગભસ્મ ઉત્તમ જાલની થાય છે.

રીત સાતમી—જંગ કદાચમાં નાખી પાતળી કરી સમડી (ખીજરી)ના લાકડા વતે ઘુટવાથી તેની ભસ્મ થાય છે. તેને આકાશના દુધ અને હડતાળ જંગના સમભાગ લેઈ તેમાં ઘુટવી ને તેની ટીકડીઓ કરી, સુકવી પીપળાની સુકી છાલમાં મૂકી મળગાવવી. એ પ્રમાણે સાત વાર કરવાથી જગભસ્મ થશે. બીજાવાર હડતાળ મેળવવી નહીં.

રીત આઠમી—હળદરનું ચૂર્ણ કરી સરાવમાં અર્ધ પાંચગી તેના ઉપર જંગનાં બારીક

પતરાં મૂકી ઉપર ચૂર્ણ મૂકી સંપુટ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એટલે બંગભસ્મ લેઈ બ-
સ્મના ચોથા હીસે સુરોખાર મેળવી ઘુટવી. પછી એક કલેશમાં મૂકી નીચે એકધરી મંદાગ્નિ
આપવો, શીત થએલી ઉતારી નેતાં ચખ ને મેળવડ પુષ્પ જેવી સંકેત ભસ્મ થએલી માનુષ
પટ્ટે ને સર્વ રોગ ઉપર ચાલશે.

રીત નવમી:—તાટ બાદ મોરગીના કાચળાનું આવે છે તેવું લેઈ તે ઉપર તલ અને
આંખલીની ઊંચ એ બન્નેના એકત્ર કરેલા ચૂર્ણને પાથરી અર્ધા આંગળ નડો ચર કરવો. તેના
ઉપર બંગનાં ખારિક કરેલાં પતંગનાં નાના નાના કટકા પાથરવા. ફરી ચૂર્ણ અર્ધા આંગળ નડું
પાથરવું. છેવટ ચૂર્ણ પાથરી એજ ટાટના અર્ધા રહેલા ભાગથી ચારે બાજુવાળી ઢાંકી બાંધી
લેવું. તે ઉપર બે ત્રણ કપડ માટી કરી ગજપુટ આપવો. ટાટું થયે મુક્તિથી કાઢી લેવાથી
મમગ જેવી બંગભસ્મ થયેલી નીકળશે અને જરા દાનવાથી ભૂકા થઈ જશે અને સર્વ
રોગ પર ચાલશે.

રીત દશમી:—શુદ્ધ કરેલી બંગના દશમાબાગે પારો લેઈ ખરસ કરી આકાશના કુષ-
માં ઘુટી ઠીકગમાં ઘાવી તાપ કરી પાતળું કરી દાઢમના સોટાથી ઘુટવું એટલે ભસ્મ થશે.

રીત અગીયારમી:—શુદ્ધ કરેલી બંગના ચાર ભાગ ક્ષણપરી અર્ધા શેર એ બ-
ન્નેને કલેશમાં કે લોહાની કસાઈના ધાસી ચુલા ઉપર મૂકી નીચે અગ્નિ કરવો. પાતળાં થયેથી
લોહાની કાઢીથી ઘુટતા જવું. એટલે બે પહોરમાં ભસ્મ થશે. તે લેઈ તેના વર્તન બરાબર દ-
હતાળ મેળવી કાંજમાં ખરસ કરી ગોળા કરવો. મરાવસંપુટ કરી ગજપુટ આપવો. ફરી દશમા
બાગે હડતાળ મેળવી ઉપર પ્રમાણે ગજપુટ આપવો. એ પ્રમાણે સોળ પુટ આપવાથી ફરી જી-
વતી ન થાય એવી બંગભસ્મ થશે.

રીત બારમી:—હડતાળને બખરાતા રસમાં ઘુટી બંગનાં પતરાને ભેપ કરી સંપુટ
આપવાથી ભસ્મ થશે.

રીત તેરમી:—બંગના પતરાને બીલામના તેલનો ભેપ કરી, વસ્ત્રથી વીંટી આંખલી,
બીપળો તથા ખાખરાના લાકડાને અગ્નિ આપવાથી બંગભસ્મ થશે.

રીત ચૌદમી:—કચઈ ભસ્મ તોલા ચાર, ચંપભસ્મ તોલા એક, પારાની ભસ્મ તોલા
એક, હજીજી તોલા એ, એએને કાંજમાં ઘુટી તે સારથે કેડીલયત્ત સંકુલનો ચાખી, બજપુટ આપે
તો બગેશ્વર થાય. આ બગેશ્વર બગદાયક છે.

કલકાના કુલ બનાવવાનો વિધિ:—કલકા પારો લઈ તેની બરાબર પારો લેવો. ઘુટી
એક જીવ કરી પતરાં કરવાં. પછી એક મોઢોડું છાણું લેઈ તેમાં કાંટાશેલીઆના પચ્ચાંગો
ભૂકા શેર ૧ પાથરી તે ઉપર કવઈના કકડા મૂકી ફરી તેના ઉપર ચૂર્ણ પાથરવું. ઉપર બીજું છાણું
લેધુ પાડવું, આસપાસ બીજાં છાણાં ગોઠવી ચવન વગરની જગામાં ડુંકી દે તો કલકાનાં કુલ
થાય, આ કુલ ધણો મુશ્કેલ છે.

બંગભસ્મના ગુણ:—બંગભસ્મ ઉષ્ણ, ત્રામ, ગોળો, સજેખમ, ઉક્ષેપ અને પ્રમેદ
ઉપર આપવી. તથા સમ્પૂર્ણ વાયુ, ક્રમ, કફ, ક્ષય, પાન્ડુ, ચળ, વક્ર, વાન્તિ અને પ્રદરનો
નાશ કરે છે. બંગભસ્મ કટુ, બેદક અને આયુ વધારનાર છે. કમી અને અગ્નિમંદનો નાશ
કરે છે. યથાસ્થાન કરેલી બંગભસ્મ બળ આપનાર, દીપન, પાચન, રમિકર, પુષ્ટિ, કાન્તિ આ-
પનાર, ટલાવસયાનો નાશ અને રોગરહિત તથા ધાતુને સ્થિર કરનાર છે. બંગભસ્મ દલકો
દગ્ધ ઉત્તર, રક્ષ, નેત્રને હિતકારી, જરા પિત ઉત્પન્ન કરનાર, દેહમાં ક્રોધ ઉપજાવનાર, દ-

દ્રવિયોને પ્રબળ કરનાર અને મનુષ્યના શરીરમાં અવશ્ય પુટી આવનાર છે.

૧૧. અશુદ્ધ અંગભસ્મના દોષ—ક્ષયની કાચી ભસ્મ આવાથી કોદ, હૃદયરોગ, યજ્ઞ, અર્ધ, ઉધરસ, શ્વાસ, વાન્તિ, આક્ષેપક, કંપવાત, કિલાસ, શુદ્ધ, કોદ, સોળે, ભગંદર, રક્ત-વિકારના સર્વ રોગ, ક્ષય, મૂત્રકૃચ્છ્ર, કંઠ, જ્વર, પથરી, વિદ્રવી, અંદરદિ ઇત્યાદિ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. એના જેવાજ શીશાથી પણ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એ ધાતુઓનું બરાબર શોધન કર્યા શિવાય કદી પણ ઉપયોગમાં લેવી નહીં.*

૧૨. અશુદ્ધ અંગભસ્મના દોષની શાન્તિ—કાકડાસીંગને સાકર સાથે ત્રણ દિવસ ખાયાતો બંબના દોષથી મુક્ત થવાય છે.

૧૩. અંગ ભસ્માનુપાન—અંગભસ્મ કપૂર સાથે સેવન કરવાથી મુખદુર્ગંધતા નય, નય-રૂઝ માથે સેવન કરવાથી પુષ્ટિ આપે. પ્રમેહ ઉપર તુલસી સાથે, પાન્ડુરોગ ઉપર ઘી સાથે આપવી. ટંકણુખારની લાહી સાથે ગોળા ઉપર, હળદર સાથે રક્તાપિત્ત ઉપર, મધ સાથે બળ આપવા ઉપર, સાકર સાથે પિત્ત ઉપર, નાગરચેલના પાનના રસ સાથે અંગ અક્રમણ ગયા ઉપર, પીપર સાથે અગ્નિમંદ ઉપર, હળદર સાથે ઉર્ધ્વશ્વાસ ઉપર, અંખાના રસ સાથે દુર્ગંધ નાશ કરવા ઉપર, લીંછુના રસ સાથે દાહ ઉપર, કસ્ટૂરી સાથે વીર્યસ્તંભન ઉપર, ખેરના કાકા સાથે ચર્મરોગ ઉપર, સોપારી સાથે અગ્નિ ઉપર, માખણ સાથે હાડકાં તાજાં થવા ઉપર, આ-ચવી તુટી માટે દુધ સાથે, વીર્યસ્તંભન થવા બાંગ સાથે, વાણ માટે લસણ સાથે, કોદ ઉપર સમુદ્રફળ અને નગોડ સાથે, પંદલ નાશ થવા માટે અંધેડાના મૂળ સાથે, (લવીંગ, સમુદ્રફળ અને અંગ એ પદાર્થ પાનના રસમાં મેળવી લીંગ ઉપર લેપ કરવાથી લીંગ મોટું થાય છે, ગો-રોચન અને લવીંગ સાથે તિલક કરવાથી મદન નમત થાય છે. એરંડનું મૂળ ધસીને તેમાં અંગભસ્મ મેળવી મસ્તક ઉપર ચોપડવાથી મસ્તક રોગનો નાશ થાય છે.) નેત્રની પાપણુના રોગ ઉપર ખેરના-ઉઠાળા સાથે, અપચતમાં આમળાં અથવા સોપારી સાથે, હાડકાં રહેલા તાવ માટે લસણ સાથે, બરોળ શ્લેષ્મિ ટંકણુ સાથે, વાયુરોગમાં અજના અથવા આસન સાથે, જળદરમાં ખડીના દુધ સાથે, પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ગધેડીના દુધ સાથે, વાત શુભમાં છાશ સાથે, પુરુષાર્થમ કાકડીના રસ સાથે, શિરરોગમાં અંધેડાના રસ સાથે, ધાતુદોષમાં જળફળ, જળવંત્રી અને લવીંગ સાથે, કટીવાત ઉપર જળફળ ને આસન સાથે, વાઈ ઉપર સૂંઘવામાં તેલ સાથે, ઉધરસ માં ચાટવામાં જળફળ, લવીંગ અને મધ સાથે બળ મળવા માટે તુલસી સાથે આપવી.

ઉપર પ્રમાણે શાસ્ત્રેકૃત રીતે બંગભસ્મ બનાવવાનો વિધિ તેમજ અનુપાન વગેરે છે.

* આધુનિક વૈદ્યો બંગભસ્મ વારંવાર વાપરે છે તેનું કારણ કે તેની ભસ્મ સહેલાઈથી એક પુટમાંજ થાય છે અને વાપરનારને કેટલા પુટની છે તે બંબર પડતી નથી. બંગભસ્મ મેવન કર્યા છતાં ઘણા રોગો ઉપર કંઈપણ અસર થતી નથી, ઉલટા વિકાર થએલાના દાખલ મારા જેવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એજ કે બંગભસ્મનું શોધન કડાકૂટભરેલું હોવાથી. જો રાત્રે તે કડાકૂટમાં પડતા નથી. જે યોગ માસ ઉપર એક પ્રયોગમાં લખ્યા પ્રમાણે બંગને જે વખત જુદા જુદા રસોમાં ઉતી કરી હુણ્ણી હતી. ત્યારે મો પુટ ધઈ રહ્યા ત્યારે સવારે બંગમાંની અંદર પ્રાગેરજ રહી હતી અને બાકીનો મગ વગેરે જુદો રસો હતો. આ પ્રારે બંગ ઉપર શોધવાનું ખર્ચ અને વખત તથા પોડશ ગજપુટનું ખર્ચ ગણતાં કેટલી મોંઝી પડે તે વિચારવા જેવું છે.

જવર રોગના સામાન્ય ઉપચાર.

૧ આમળા, ચિત્રકમૂળ, હરેદળ, ખીંચર અને સિંધવખાર એ પાંચ ઓપડો સમભાગ લઈ ખાડી બારિક કરી વજ્રથી આળી નાખવાં, એ ચૂર્ણ સગર, બપોર, અને સાંજે ત્રણી સાથે લેવાથી તમામ જ્વરના જ્વરને દૂર કરે છે, રૂચિ ઉપજાવે છે, કફને દૂર કરે છે અને અતનુ પાચન કરે છે તથા મળ સાફ ઉતારે છે.

૨ ઉંઘરકાલીના પાનનો રસ ચાર માસા મધ નાખી પીવાથી જ્વર મટે છે.

૧૧ મુરખ્યો-સાકરપાક—દવાને આસણી અથવા મધનાં મેળવવાથી મુરખ્યો બને છે, અને તેને હૃમ્મેશાં નરમ રાખવામા આવે છે.

૧૨ પુટપાક—વનસ્પતીની દવાને વાટી તેને વડના અથવા બાંધુના પાન વીંટી દોરવાથી બાધી લેતી, તે ઉપર અર્ધાથી એક ઈંચ જડો માટીનો લેપ કરવો અને છાશુ લગાડી અગ્નિમાં તેને બાળવી, માટી પાકીને લાલ થાય એટલે તેના ગોળાને કાઢી લેવો અને તે દવાને કાઢી તેનો રસ, ગોળી અથવા ચૂર્ણ કરીને આપવું.

૧૩ આસવ, અને અપરીષ્ટ—દવાને પાણી, મધ, અથવા ગોળમાં મેળવી. થોડા દિવસ બધ વાસણમાં રાખી ખમીર લાવવાથી આસવ બને છે. બહુધા પાણી ૩૨, શેર, ગોળ, ૧૩૩ શેર, મધ ૬૩, ને દવા ૧૩ શેર. એ પ્રમાણમા આવે છે, ઔષધને બદલે તેનો ક્વાથ કરીને વપરાય છે એ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ આસવને વધારે પરીપકવ કરવા સાફ તે સહેલ પાણીને ગાળી લઈ તેના સીસા ભરી તેને ગાળી નાખી ફરી સીસા ભરી બંધ કરી લે છે. જૂનો આસવ વિશેષ શુભકારી છે.

૧૪ ધી અને તેલ—દેશી દવામા ઔષધિતુ ધી અથવા તેલ કરીને વપરાય છે, ધી પીવા અને લગાડવાના ને તેવ ફક્ત લગાડવાના કામમા આવે છે. પ્રથમ દવાને પાણી દૂધ અથવા બીજા પ્રવાહિ પ્રકારના સાથે ઉકાળવી, દવા કંઈક હોય, તે સોળગણુ, મધ્યમ હોય તે આઠગણુ, અને કુસ જોવી મૂઢ હોય તે ચોગણુ પાણી લેવું, તેને ઉકાળતા ૩ રહે એટલે તે ગાળી લઈ તેમાં ધી અથવા તેલ ઉમેરવું, અને ફરી ઉકાળવા મૂકી પાણીનો શેપ બળવા દેવો, ધી અથવા તેલ બળવા દેવું નહીં.

૧૫ દ્વાર—દેશી ઔષધિમા કેટલાએક ખાર તૈયાર કરવા સાફ વનસ્પતીનાં સર્વોચ્ચ બાળી તેની રાખ ચોગણુ પાણીમા એક દિવસ પર્યંત માટીના વાસણમાં પલાળી રાખવી, પછી તે પાણી ગાળી લઈ ને તેની આસણી કરી નાખવી એટલે દ્વાર સિદ્ધ થાય છે.

૧૬ વિલેપી—એટલે રાખડી એ કેટલીક ઔષધી અથવા આટાને ચોગણુ પાણીમાં ઘાટું થાય, ત્યાં સુધી ઉકાળવાથી તૈયાર થાય છે.

૧૭ લેપ—જે ઔષધિતુ ચૂર્ણ બીનુ સૂકું ચોપડવામા આવે છે, તેને લેપ કહે છે, તે જુદા જુદા રોગ ઉપર કરવામાં આવે છે, ને તે ઘણાં પાતળાં ચોપડાય છે, કેટલાક એરી પલાંતો હોય દૂર કરવા માટે જે લેપ ચોપડવામાં આવે છે, તે ઘણાં ઘાટાં ચોપડાય છે, લેપ ઘણી જાતનાં થાય છે.

૧૮ અંજન—એ આંખમાં આંજવાની કાંઈ પણ વ્યવસ્થા છે. તે ચૂર્ણ, ગોળી, વર્તિ,

૩ ઉનાબનો ઉકાળો પીવાથી તાવમાં પડેલો શોષ બંધ થાય છે.

૪ કડવીનછની ગાંઠો ત્રણ ચાર, ચાર પાંચ મરી સારથે વાટી તેનું પાણી કરી પંચામાં આવે તો છર્ણુવરનો નાશ થાય છે.

પાસા, વિગેરે રૂપમાં રહે છે. પણ તેનો ખાસ ઉપયોગ આંખે લગાડવાનો હોવાથી તેને અંજન એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. તેની કૃતિ બીજી બનાવટથી કાંઈ જુદી નથી અને ચૂર્ણ, વટી, વર્તિ, વગેરેમાં તે આથી જલ્ય છે.

૧૯ નરસ્ય—નાકમાં ભૂકિ, ધી, તેલ, અથવા પ્રવાહી સુધવા, અથવા મૂકવામાં આવે છે, મસ્તક શ્યામ, કમળો, ઝામર અને આધારોથી માટે નરસ્ય (નાશ) અપાય છે.

૨૦ ક્રોગળા—ગળા તથા મોઢાના વ્યાધિ માટે દવાવાળા પાણીના ક્રોગળા કરવામાં આવે છે, કાચો, ત્રિકળા, વગળ, મલ્યાં, ધમસો, ફટકડી, મોરધુનું ને ટંકણખાર, વગેરે ક્રોગળામાં વપરાય છે.

૨૧ ધૂમ્રપાન—બીડી, ચક્રમ, તથા હોઠા મારફત થાય છે, દમ, ખાંસી, હેડકી અને ઉપદંશ માટે, ધતૂરો, તમાકુ, ગાંજો, મક, કાચો, ખોરો, ઇલાદિ અપાય છે.

૨૨ ધુમાડી—અંજનો, ગુગળ, અને ઇસેસ, વગેરેની ધુમાડી દેવાય છે, દાંતને બોરી ગણીની ધુમાડા અપાય છે, ગંધક, રસકપૂર, વગેરેની ધુમાડી ત્વચારોગ તથા ઉપદંશ માં આપવામાં આવે છે. હરસ તથા ચાંદને ધતૂરો અને શિંગડા વગેરેની ધુમાડી દેવાય છે.

૨૩ બંધારણ—આકાશ, સમદરશોષ, તથા બીજાં પાનને ગરમ કરી તેનું બંધારણ ગરમ અથવા થંડું અપાય છે, હાડકાં ભાગે ત્યારે ખોળ અને ખજુર વગેરે બંધાય છે.

૨૪ લોપરી—પોટીસ—લીમડા, નગોડ, રીંગણા, કુગળી, તથા ઘઉંના આઠાની પોટીસ અપાય છે.

૨૫ રનાન—ધમાસો, નગોડ, લીમડા, અને મોચ વગેરેના ઉકળેલાં પાણીના ત્વચારોગ રનાન થાય છે.

૨૬ રૂળવર્તિ—રૂળવર્તિ સાધારણ રીતે જાંબુના જેવી આકૃતિવાળી બનાવવામાં આવે છે. અને તેનું કદ તેવડું જ કરવામાં આવે છે, ધી અગર તેલવાળી કરી ચોની અને ચુદાની અંદર પહેરાવાય છે, ચોનીમાં પહેરાવવાની રૂળવર્તિ—ઔષધિની દીવટ જરા નાની થાય છે.

૨૭ બસ્તિ—બસ્તિમાં ધી, તેલ, પ્રવાહી, પાણી અગર ક્વાથ શીતકપાય અપાય છે. જો ધી અગર તેલની બસ્તિ આપવી હોય તો ત્રણથી છ તોલા પદાર્થ લેવો, અને જો ક્વાથ તથા પાણીની પિચકારી મારતી હોય તો આશરે એક સ્તંભ પ્રવાહી પદાર્થ લેવો, બસ્તિ કરવામાં એટલું યાદ રાખવાનું છે કે ખાવાથી હમ્મેસાં નેટલી દવા અસર કરે છે તેના કરતાં બસ્તિ કરવામાં ડબલ દવા વાપરવી.

૨૮ ભસ્મ—ધાતુઓને શોધી તેને વિધિ પ્રમાણે ગળપુટમાં ટુંકવાથી તે ધાતુની ભસ્મ થઈ જાય છે. અને તે ધાતુની ભસ્મ એવા નામથી ઓળખાય છે. ભસ્મો જુદી જુદી હોય છે, જે તેના ખાત્ર વિષયમાં આપવામાં આવશે.

૨૯ બાફ—સાંકડા મોઢાનો ઘડો લઈ તેમાં પાણી ઉકાળતું દઈને ઘડો ચોતાના ખોળા પાસે રાખી કમ્બર ઉપરના બધા ભાગને વરાળ લાગવા દેની, શરીર ઉપર જાડું કપડું દોઢી દેવું. ને વરાળ ક્યાંઈ જવા દેવી નહીં. ઓઠામાં ઓઠી પંદર મિનીટ સુધી બાફ આપવાની જરૂર છે. પણ જો દર્દી ઘણા મુંઝાય તો પાંચ અગર સાત મિનીટમાં બાફ બંધ કરવી.

૫ કંડુ, કરીઆતું, કોલંબો, કડાછાલ અને કાકડારીંગ એ સર્વ સમભાગ લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી આઠ દશ વાલને આસરે યોગ્ય પાણીમાં પવાણી રાખી સવારમાં ગાળીને પીવાથી તમામ જાતના તાવ ઉપરસ, લોહીવિકાર તથા અજીર્ણ વગેરે દર્દો મટે છે.

૬ કંડુ, જોડીમધ, કાળી દ્રાખ અને લીમડાની અતરછાપનો કવાથ પીવાથી સર્વ જ્વર પકવ થાય છે.

૭ પદર વાલ કીંવા વીચ વાલ કંડુનું ચૂર્ણ સાકર સાથે મેળવી ઉના પાણી સાથે શક-વામાં આવે તો હલકો જીલાબ થઈ કફ પિત્તજ્વર મટે છે.

૮ કપૂરીમાધુરીનાં પાનનો કાઢો પીવાથી વિષમજ્વર મટે છે.

૯ કમલપત્ર, જોડીમધ અને સાકર એ સમભાગ લઈ તેનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્ત-જ્વર મટે છે.

૧૦ કરમદાના મળને પાણીમાં ઉકાળા તે પાણી શરીરે ચોળાવાથી વિષમજ્વર ઉતરી જાય છે.

૧૧ ચીનીકઆલાને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી સુનાડવાથી રક્તછીંધી સન્નિપાત મટે છે.

૧૨ કાકડી ખાઈ ઉપર ખાટી છાશ પીવી અને પછી ખૂંસ તાપ લેવાથી પ.સેવો.

શીતજ્વર દૂર થાય છે

૧૩ કાંમાનો કાટ, કસ્ટૂરી અને મધ એકન કરી આજવાથી તદ્વિદ સન્નિપા નાશ થાય છે. કસ્ટૂરીનું પ્રમાણ કાટ કરતાં યોગ્ય લેવાનું છે. મધ આપ્ત્વા જોટલું મેળવવું.

૧૪ કુખાના પચાંગને ઉના પાણીમાં બાશી તેનો નાસ લેવાથી જ્વરમાં સારો ફાયદો થાય છે.

૧૫ 'કુ'વામાં મળ લઈ સૂકવી તેનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણ શરીરમધ પ્રમાણે રૂ. ૧) ભાગ સુધી ઉના પાણી સાથે શકવામાં આવે તો તેથી ઉપરી થઈ ઘણા દિવસનો વિષમજ્વર મટે છે.

૧૬ કોકમના ફળનો ગ્રમ પીવાથી જ્વરાતિસાર મટે છે.

૧૭ ધાસીઓપિત્તપાપડો, અરુઆની અતરજાય, ધમાસો, કાગ, કંડુ અને કરીઆતું એ સર્વ સમભાગ લઈ જોખમ કરી તેનો કવાથ કરી સાકર નાખી પીવાથી હાલુ, રક્ત-પિત્ત અને પિત્તજ્વર મટે છે.*

૧૮ ધાસીઓપિત્તપાપડો, ગ્લયદન, વાળો, સુંઠ, એ ઔષધોનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્તજ્વરનો નાશ થાય છે.

૧૯ રતાંજળી, પદ્મક, ધાણા, ગળો, લીમડાની અતરજાય એ ઔષધોનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્તજ્વર-કફજ્વર-હાલુ-તરસ-ઉઝડી મટે છે. અગ્નિનો નાશ અને જઠરાગ્નિ પ્રતીપ્ત થાય છે.

* કવાથ કેવી રીતે કરવો અને તેમાં માકર, મધ વગેરે કેટલું મેળવવું તે સંબંધે ૧૧ મા પ્રશ્નમાં જોવું. કવાથ કરવામાં ઔષધીનું વજન કેટલું લેવું એ બધાં લખેલું ન હોય ત્યાં ૩ જ) બાર વજન લેવાનું છે. પછી રોગીની પ્રકૃતિ જળ વગેરેનો વિચાર કરી રૂ. ૨) મા બાધ્યા રૂ. ૪) ભાગ સુધી લેવામાં આવે છે.

૩ ઉનાખનો ઉકાળો પીવાથી તાવમાં પડતો શોષ બંધ થાય છે.

૪ કડવીનધની ગોંઠો ગળ્યું ચાર, ચાર પાંચ મંત્રી સાથે વાટી તેનું પાણી કરી પીવામાં આવે તો જીર્ણિજ્વરનો નાશ થાય છે.

પાસા, વિગેરે રૂપમાં રહે છે. પણ તેનો ખાસ ઉપયોગ આંખે લગાડવાનો હોવાથી તેને અન્ન-ન એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. તેની કૃતિ બીજી બનાવટથી કાંઈ જુદી નથી અને ચૂર્ણ, વટી, વર્તિ, વગેરેમાં તે આવી જાય છે.

૧૯ નસ્ય—નાકમાં ભૂકિ, ધી, તેલ, અથવા પ્રવાહી સુંઘવા, અથવા મૂકવામાં આવે છે, મસ્તક શૂળ, કમળો, જામર અને આધારીશી માટે નસ્ય (નાશ) અપાય છે.

૨૦ કોગળા—ગળા તથા મોઢાના વ્યાધિ માટે દવાવાળા પાણીના કોગળા કરવામાં આવે છે, કાથો, ત્રિકળા, વગળ, ચાવાં, ધમાસો, ફટકડી, મોરચુનું ને ટંકણખાર, વગેરે કોગળામાં વપરાય છે.

૨૧ ધૂંધ્રપાન—ખીરી, ચક્ષમ, તથા હોંકા મારફત થાય છે, દમ, ખાંસી, હેઝકી અને ઉપદંશ માટે, ધતૂરો, તમાકુ, ગાંજો, મક, કાથો, પારો, ઇત્યાદિ અપાય છે.

૨૨ ધુમાડી—અન્નમો, ગુગળ, અને ઇસેસ, વગેરેની ધુમાડી દેવાય છે, દાંતને બોરાં-ગણીની ધુમાડા અપાય છે, ગંધક, રસકપૂર, વગેરેની ધુમાડી ત્વચારોગ તથા ઉપદંશ માટે આપવામાં આવે છે. હરસ તથા ચાંદાને ધતૂરા અને હિંગડા વગેરેની ધુમાડી દેવાય છે.

૨૩ બંધારણ—આકડા, સમદરશોષ, તથા બીજાં પાનને ગરમ કરી તેનું બંધારણ ગરમ અથવા થંડું અપાય છે, હાડકાં ભાગે ત્યારે ખોળ અને ખજૂર વગેરે બંધાય છે.

૨૪ લોપરી-પોટીસ—લીમડા, નગોડ, રીંગણા, કુંગળી, તથા ધઉના આટાની પોટીસ બંધાય છે.

૨૫ રેનાન—ધમાસો, નગોડ, લીમડા, અને મોચ વગેરેના ઉકળેલા પાણીના ત્વચારોગપર આન થાય છે.

૨૬ ઈળવર્તિ—ઈળવર્તિ સાધારણ રીતે જાંજુના જેવી આકૃતિવાળી બનાવવામાં આવે છે. અને તેનું કદ તેવડુજ કરવામાં આવે છે, ધી અગર તેલવાળી કરી યોની અને ગુદાની અંદર પહેરાવાય છે, યોનીમાં પહેરાવવાની ઈળવર્તિ—ઐપધિની દીવટ જતા નાની થાય છે.

૨૭ અસ્તિ—અસ્તિમાં ધી, તેલ, પ્રવાહુ, પાણી અગર ક્વાથ શીતકપાય અપાય છે. જો ધી અગર તેજની અસ્તિ આપવી હોય તો ગળુથી છ તોલાં પદાર્થ લેવો, અને જો ક્વાથ તથા પાણીની પિચકારી મારની હોય તો આચરે એક સ્તક પ્રવાહી પદાર્થ લેવાં, અસ્તિ કરવામાં એટલું યાદ રાખવાનું છે કે ખાવાથી હમ્મેશાં જેટલી દવા અસર કરે છે તેના કરતાં અસ્તિ કરવામાં ઓછા દવા વાપરવી.

૨૮ ભસ્મ—ધાતુઓને શોધી તેને વિધિ પ્રમાણે ગળપુટમાં ટુંકવાથી તે ધાતુની ભસ્મ થઈ જાય છે. અને તે ધાતુની ભસ્મ એવા નામથી ઓળખાય છે. ભસ્મો જુદી જુદી હોય છે, જે તેના ખાસ વિષયમાં આપવામાં આવશે.

૨૯ બાફ—સાંકડા મોઢાને ધડેા લઈ તેમાં તપાણી ઉકાળવું દર્દીને ઘડેા પોતાના ખોળા પાસે રાખી કમ્બર ઉપરના બધા ભાગને વરણ લાગવા દેવી, શરીર ઉપર જાંડું કપડું ઢાંકી દેવું. ને વરણ કયાંઈ જવા દેવી નહીં. એવામાં એાઈ પંદર મિનીટ સુધી બાફ આપવાની જરૂર છે. પણ જો દર્દી ઘણો મુંઝાય તો પાંચ અગર સાત મિનીટમાં બાફ બંધ કરવી.

૫ કડુ, કરીઆતું, કોલબો, કડાછલ અને કાકડાશીંગ એ સર્વ સમભાગ લઈ વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી આઠ દશ વાવને આશરે યોગ્ય પાણીમાં પલાળી રાખી સવારમાં ગાળીને પીવાથી તમામ જાતના તાવ ઉપરસ, લોહીવિકાર તથા અજીર્ણ વગેરે દર્દો મટે છે.

૬ કડુ, જેઠીમધ, કાળી દ્રાવ્ય અને લીમડાની અંતરજાયનો કવાય પીવાથી સર્વ જ્વર પકવ થાય છે.

૭ પદર વાલ કીવા વીથ વાઝ કડુનું ચૂર્ણ સાકર સાથે મેળવી ઉના પાણી સાથે શકવામાં આવે તો હલકો જીલાળ થઈ કફ પિત્તજ્વર મટે છે.

૮ કપરીમાધુરીનાં પાનનો કાઢો પીવાથી વિષમજ્વર મટે છે.

૯ કમલપત્ર, જેઠીમધ અને સાકર એ સમભાગ લઈ તેનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્તજ્વર મટે છે.

૧૦ કરમદાના મૂળને પાણીમાં ઉકાળી તે પાણી શરીરે યોગ્યવાથી વિષમજ્વર ઉતરી જાય છે.

૧૧ ચીનીકબાકાને ખાંડી વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરી મુંબાડવાથી રક્તછીની સન્નિપાત મટે છે.

૧૨ કાકડી ખાઈ ઉપર ખાટી છાશ પીવી અને પછી ખૂન તાપ લેવાથી પુરેવો આવી શીતજ્વર દૂર થાય છે.

૧૩ કાંસાનો કાઠ, કર્જૂરી અને મધ એકત્ર કરી આંજવાથી તદ્દિશ સન્નિપાતનો નાશ થાય છે. કર્જૂરીનું પ્રમાણ કાઠ કરતાં યોગ્ય લેવાનું છે. મધ આજ્ઞા જેટલું મેળવવું.

૧૪ કુખાના પચાંગને ઉના પાણીમાં બાંધી તેનો નાસ લેવાથી જ્વરમાં મારો ફાયદો થાય છે.

૧૫ કુંવાગનાં મૂળ લઈ સફવી તિતુ વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણ શરીરમળ પ્રમાણે ૩. ૧) બાઝ સુધી ઉના પાણી સાથે શકવામાં આવે તો તેથી ઉચટી થઈ ઘણા દિવસનો વિષમજ્વર મટે છે.

૧૬ કોકમના ફળનો રસ પીવાથી જ્વરાતિસાર મટે છે.

૧૭ ધાસીઓપિત્તપાપડો, અરુસાની અંતરજાય, ધમાસો, કાગ, કડુ અને કરીઆતું એ સર્વ સમભાગ લઈ ઓખન કરી તેનો કવાય કરી સાકર નાખી પીવાથી દાહ, રક્તપિત્ત અને પિત્તજ્વર મટે છે.*

૧૮ ધાસીઓપિત્તપાપડો, ગ્લુકોસ, વાજો, સુંઠ, એ ઓપધોનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્તજ્વરનો નાશ થાય છે.

૧૯ રતાંજળી, પકક, ધાણા, ગજો, લીમડાની અંતરજાય એ ઓપડોનો કાઢો કરી પીવાથી પિત્તજ્વર-કફજ્વર-દાહ-તરમ-ઉચટી મટે છે. અરુગીનો નાશ અને જઠરાગ્નિ પ્રતિષ્ઠ થાય છે.

* કવાય કેવી રીતે કરવો અને તેમાં માકર, મધ વગેરે જેટલું મેળવવું તે સબંધે ૧૧ મા પ્રથમા જોવું. કવાય કરવામાં ઓપધીનું વજન જેટલું લેવું એ જ્યાં લખેલું ન હોય ત્યાં ૩. ૪) બાર વજન લેવાનું છે. પછી રોગીની પ્રકૃતિ બળ વગેરેનો વિચાર કરી ૩. ૨ મા બાન્ધી ૩. ૪) બાઝ સુધી લેવામાં આવે છે.

૨૦ ગળાનો ક્વાથ કરી તેમાં લીંડીપીપરનું ચૂર્ણ મેળવી પીવાથી જીર્ણજ્વરનો નાશ થાય છે.

૨૧ યુગળ, વજ, રાળ, લીમડો, ચંદન, દારૂદળદર, આકડો અને રોહીસ એ સર્વને ખાંડી એકત્ર કરી ધૂપ દેવામાં આવે તો સર્વ જ્વરનો નાશ થાય છે.

૨૨ ગોખર, ચીકણામૂળ, ભૌંયરીગણીમૂળ, ગોળ અને સુંક એ ઔષધીથી આઠ ગણું દૂધ અને અરગાણું પાણી મેળવી તેનો કાઠો કરવો. તમામ પાણી બળી ગયેથી રહેલું દૂધ ગાળી લેઈ પીવું તેથી મળમૂત્ર સાફ થઈ જ્વર મટે છે.

૨૩ ગોરોચન (જરૂર જેટલું), મરી, રતના, કોદનો ગર્ભ અને લીંડીપીપર એ સમભાગે લઈ વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરી ઉના પાણી સાથે લેવાથી બધો જાતના જ્વર મટે છે.

૨૪ ગોળ અને જીરું બેથું કરી ખાવાથી વિપમજ્વર, અગ્નિમંદ અને શીત તથા વાત મટે છે. જીરું અને ગોળની સોપારી જેવડી ગોળા કંચી. તે ગોળા સતી વખતે પાણી વગર ચાવીને ઉતારવી. એ ત્રણ કલાક પાણી પીવું નહી. ઓઢીને સુવાથી પસીનો ચઢવી તાવ ઉતરે છે.

૨૫ ઓથમી જીરું (ધસિયગોળ) પાણીમાં પલાળી તેમાં સાકર નાખી પીવાથી તાવમાં થતો ઝાડો બંધ થાય છે, તેમજ ઉલટી પણ બંધ થાય છે.

૨૬ જેઠીમધ, પટેળ (આખપુટામણીના પેલા), કરીઆતું, કડુ, મોથ અને હરડેદળ એ ઔષધીનો કાઠો પીવાથી વિપમજ્વરનો નાશ થાય છે. એજ કાઠની સાથે ત્રિકુળા, ગળા અને અરડુસો એ ઔષધો વધારી બધાનો ક્વાથ કરી પીવાથી વધારે ફાયદો થાય છે.

૨૭ તુળસીનાં પાન અને મરીના દાણા બારિક વાટી તેનું પાણી પીવાથી જ્વર મટે છે.

૨૮ તુળસીનો રસ, ત્રિકટુ, મિધવ, એ ઔષધોને મધમાં મેળવી આઠવાથી કંઈ વાતજ્વર તથા મૂર્છા મટે છે.

૨૯ તેલીઓ દેવદાર, હીમજ, અરડુસો, જગલી ગાંજે, સુંક અને આમળાનો કાઠો કરી કંડો થયે તેમાં મધ અને સાકર મેળવી પીવામાં આવે તો તેથી ઓધીયો તાવ તથા શ્વાસ, કામ અને મંદાગ્નિ મટે છે.

૩૦ ધાણા, આમળાં, અરડુસાની અંતરજલ, કાળી દ્રાખ અને ધામીઓપિત્તપાપડો એ ઔષધોનું હીમ રક્તપિત્ત-જ્વર-દાહ-તપા અને શોષનો નાશ કરે છે.

૩૧ ધાણા અને ઓખાને રૂચે પાણીમાં પલાળી સખી સવારે તેનો ક્વાથ કરી સાકર નાખી પીવામાં આવે તો આંતરદાહ તથા પિત્તજ્વરનો નાશ થાય છે.

૩૨ ધાણા, લવંગ અને સુંકનો કાઠો અગ્નિમંદ-શ્વાસ-અજીર્ણ તથા વિપમજ્વરનો નાશ કરે છે.

૩૩ દ્રાખ, ધમાસો, હીમજ, ચીકણી સોપારી એઓનું સમભાગ ચૂર્ણ ગોળની સાથે આપવાથી વાતજ્વરનો નાશ થાય છે.

૩૪ દ્રાખ, કરીઆતું, અરડુસો અને પદ્મચોરો એઓનો ક્વાથ કરી પીવામાં આવે તો વાતજ્વરનો નાશ થાય છે.

૩૫ દ્રાખ, કરીઆતું, આમળાં, કપૂર અને ગળા એઓનો કાઠો ગોળ નાખી પીવામાં તો બધું જ્વરનો નાશ થાય છે. (કપૂર ક્વાથમાં એકાદ વાલ બગ છે.)

૩૬ નગોદ અને શેરડીનું મૂળ સ્વીચારે સવારે કંઠે આંધવાથી બધી જાતના તાવ મટે છે.

૩૭ પટોળ અને મુંઠનો કાઢો સાકર નાખી પીવાથી બધી જાતના તાવ મટે છે.

૩૮ પટોળ, રક્તચંદન, મોરચેલ, કંદુ, પહાડમૂળ, અને ગજોનો કાઢો પિત્તજ્વર-કફજ્વર ઉલટી-ઢાહ-ખરજ તથા વિપન્ને દૂર કરે છે.

૩૯ પટોળ, ત્રિફળા, હીમરાત્રી અતંગ્ગાલ, કાળીદ્રાખ, ગરમાળો અને અગૂમાનો કાઢો મધ તથા સાકર નાખી પીવાથી એકાંતરીયો તાવ મટે છે.

૪૦ પટોળ, ધાણા, જવ અને જોડીમધનો કાઢો પીવાથી પિત્તજ્વર-ઢાહ તથા તૃપ્તા શાન્ત થાય છે.

૪૧ પટોળ, મુંઠ, જવ અને પીપરનો કાઢો કરી પીવામાં આવે તો તૃપ્તા-વાનરોગ-કફ-રોગ-શ્વેત-શ્વાસ-કામ-આર્થિ-બંધોષ તથા જ્વરનો નાશ થાય છે.

૪૨ પીપરના ચૂર્ણથી બાણો ગોળ સાથે ગોળી મેવન કંવાથી અર્જુન-ઉધમ્બ-અર્ચિ-શ્વાસ-હૃદયરોગ-પાનુરોગ અને કમ્બીની પીડા મટે છે.

૪૩ મધથી બમણું ધી, ધીથી બમણી લોંટીપીપર, પીપરથી બમણી માકર અને માકરથી ચારગણુ દૂધ લેયું આતુરજાત (તજ, તમાવપત્ર, ઇલાયતી, નાગકેશર) તું ચૂર્ણ મન જેટલું લેતું. પછી એકત્ર કરી પાક કરી ગોળીયો દરવી. એ ગોળીયો રોગનું બળ, રોગીની શક્તિ, ઇત્યાદિનો વિચાર કરી આપવાથી ધાતુગત જ્વર-શ્વામકા-પાનુરોગ-ધાતુક્ષય-અગ્નિમંદ વીગેરે નો નાશ કરે છે. આ ગોળીનું નામ પીપળીનાદક છે.

૪૪ લોંટીપીપર, હીંગોલ અને શુદ્ધ વછનાગ મમ્બા લેઈ બન્ય કરી તે ચૂર્ણ બે ચ ઘોડીપૂર મધની માથે આપવાથી વાતજ્વરનો નાશ થાય છે.

૪૫ પીપર, ચંદન, મોચ, વાળો, કંદુ, ઇંદ્રજવ, આમળા, અતિવિષ, ઉપવસરિ, સાયવણુ દ્રાખ, આમળાના બીજ, ત્રાસમાણુ અને ભોળંગણુનો કાઢો અથવા કંક કરી સિદ્ધ કરેલું ઘી અર્જુનજ્વરનો નાશ કરે છે. તથા ક્ષય, કાસ, અસ્તક શ્વેત, પાર્શ્વશ્વેત, અર્ચિ વીગેરેનો નાશ કરે છે. આ ઘીનું નામ પીપલયાદિ ધૂન છે.

૪૬ ચોસક તોલા પીપર લઈ તેને દુધમાં વાટવી, પછી તેને એક રોજ અઢાવીશ તોલા ગાયતૃ ધી લેઈ તેમાં તે પીપરને પત્તરી અને તેમાં બસે છપ્પન તોલા સાકર નાખી પાક કરેલા. તે પાકમાં ઇલાયતી, તમાવપત્ર, તજ, નાગકેશર એઓનું ચૂર્ણ બાર તોલા નાખતું અને પછી ઠંડા દેવો. આ પીપલીપાક બળને આપનાર છે, હૃદય તે તેજની વૃદ્ધી કરે છે, અર્જુનજ્વર, અમ, ક્ષત, ક્ષીણતાને મટાડે છે. ઉલટી, તૃષ્ણા, અરુચિ, શ્વાસ, રોષ, કમળો, હૃદય રોગ, પ્રવર, વાનસ્કત વીગેરે દરદો પલું મટે છે.

૪૮ બીજોરનું મૂળ, હીમજ, મુંઠ અને પીપળીમળનો કાઢો કરી કફજ્વરમાં બાર દિવસ પાકી આપવાથી સારો શુભ આપે છે.

૪૯ હર્યાં, બેહેડાં, આમળાં અને પીપરનું ચૂર્ણ મધમાં આટવાથી જઠરાગ્નિ પ્રવિભ થાય છે, તથા કામરવાસ અને જ્વર મટે છે.

૫૦ બેહેડાં, ગરમાળાનો ગોળ, કંદુ, નસોતર અને હરડે એઓનો કાઢો કરી પીવાથી તૃપ્તા ઢાહ-વિષજ્વરનો નાશ થાય છે.

૫૧ ખન્ને જાતની રીંગણી, સુંઠ, ઘાણા અને તેલીઆ દેવદારનો કાઢો કરી પીવાથી ખધી જાતના તાવ મટે છે. આતું નામ કુંડકારીપાત્રન છે.

૫૨ તાવમાં લાંબણુ કરવાથી કાયદો છે; પરંતુ લાંબણુ ન થાય તો ચાર તોલા મગને ચોસક તોલા પાણીમાં ઉકાળી મગ ફાટી ગએથી તે પાણી ગાળી લઈ તેને ચોગ્ય પદાર્થોનો વધાર આપી પાતું.

૫૩ આઠ તોલા મગના ચૂર્ણને પાણીમાં ઉકાળી કાઢો કરી તેમાં જેઠીમધ નાખી પીવાથી પિત્તજ્વરનો નાશ થાય છે, દાહ તથા ઉલટી બંધ થાય છે.

૫૪ મગના પાણી સાથે આંગળાં નાખી ઉકાળી પીવાથી પિત્તજ્વર મટે છે, તેમ બીજાં ઘણાં દરદો પશુ મટે છે.

૫૫ મધ, પીપર ચાટવાથી કાસ, શ્વાસ, જ્વર, પ્લીહ અને હેડકાનો નાશ થાય છે.

૫૬ મરી, એગંડ મૂળ, સુંઠ, કરીયારુ, હીમજ, પીપરીમૂળ તથા કડુ એઓતું ચૂર્ણ કે કાઢો સેવન કરવાથી વાતજ્વર મટે છે.

૫૭ મરી, પીપરીમૂળ, સુંઠ, પીપર, ચિત્રો, કમ્પૂળ, કોઈ, નગોડ, વજ, હરડે, રીંગણી, કાકડાશીંગ, અગ્ગો, કડુ અને લોમડાની અંતરજામનો કાઢો પીવાથી કફજ્વર મટે છે.

૫૮ મરીનો આઠ કરી સાકર નાખી પીવાથી તાવ તથા ઉષ્ણ મટે છે.

૫૯ મહુડાનાં ફૂલ, જેઠીમધ, રતોજલી, ફાળસા, કમળની રાંડલી, કમળ, સોદર, શીવણ, નાગદેશર, સુંઠ, મરી, પીપર, ઉપળમરી, દ્રાખ અને શાળ એ એક એક રૂપૈયા ભાર સોઈ તેતું ચૂર્ણ કરતું, તે તમામને ખૂબ ખળખળના પાણીમાં નાખી ઉતારી ફરેલાં ગાળી સોઈ તેમાં સાકર અને મધ નાખી પીવાથી વાતપિત્તજ્વર-દાહ-તૃષ્ણ-મૂર્છા-અમ-પદ્મચોપર યતી, અપ્રીતિ, રક્તપિત્ત તથા મદ વીગરે રોગોનો નાશ થાય છે.

૬૦ મોચ, રીંગણી, ગળો, સુંઠ અને આમલાં એઓનો કાઢો મધ મેળવી પીપરતું ચૂર્ણ નાખી પીવાથી વિષજ્વર મટે છે.

૬૧ મોચ, સુંઠ, ધમાસો, તથા અરડુસાનો કાઢો જ્વર-રવામ-ઉષ્ણ-નથા રાગનો નાશ કરે છે.

૬૨ લવીંગ, શુદ્ધ કપર, ધલાયચી, તમ્બ, નાગદેશર, નયધળ, વાલો, સુંઠ, શાહજીર, અગર પાંસકપર, જટમાસી, કીડુ કમળ, શેતરુંદન, તગર, અને કકોલ એ આપડોના સમ-ભાગ ચૂર્ણને લવીંગાદિ ચૂર્ણ કહે છે. આ ચૂર્ણ સેવન કરવાથી અસિ પ્રદીપ્ત થાય છે, ત્રિદોષ મટે છે, હૃદરોગ-કંઠરોગ, કાસ, હેડકા, પીનસ, કાય, તમકથાસ, અતિસાર, ઉરક્ત, પ્રમેહ, અરુચિ તથા સંગ્રહણી મટે છે.

૬૩ લસણના કંકમાં તલતું તેલ મેળવી. ખાવાથી અતિઉષ્ણ વાતરોગ અને વિષમ જ્વર મટે છે.

૬૪ લોમડાની છાત્રનો ક્વાય આપવાથી વિષમજ્વર મટે છે, વળી પિત્તજ્વરનો દાહ, તૃષ્ણ, ઉલટી તથા મોઝ પશુ મટે છે.

૬૫ લોમડો, ગળો, પટોળ, રીંગણી અને હિંદજવનો કાઢો મધ નાખી પીવાથી જીવા તાવ મટે છે.

૬૬ લીમડાનાં પાનનો આદ્ર સેવાથી તાવમાં સારો ફાયદો થાય છે.

૬૭ લીમડાની છાલના ક્ષારથી કડીનાદખ માદક તાવમાં શુભ થાય છે.

૬૮ લીમડાની અંતરછાલ, સુંક, ગજો, શતાવરી, ધમાસો, કડીયાનું, પુષ્કરમૂળ, રીંગણી મૂળ અને પીપરનો કાદો પીવાથી કફજ્વર મટે છે.

૬૯ લીંબુની ટ્રાડ ઉપર સાકર, મરી, મીઠું બરી દેવતા ઉપર ખદખદાની ચૂસવાથી તાવમાં થતી કલટી મટે છે.

૭૦ લોદર, ચંદન, પીપરીમૂળ અને અતિવિષ એઓનું સમભાગ ચૂર્ણ સાકર, ધી, મધ અને દૂધ સાથે સેવાથી કફજ્વર મટે છે.

૭૧ વજ, હરડે, ધીનો ધૂપ વિષજ્વરનો નાશ કરે છે.

૭૨ વાગો, ધાવડીનાં પૂલ, લોદર, પાદમળ, રીસામણી, કડાછાવ, ધાણા, અતિવિષ, મોચ, ગજો, લીંબુ અને સુંકનો કાદો પીવાથી અતિસાર-અક્રિ-આમશળ તથા જ્વર મટે છે અને પાચન થાય છે.

૭૩ વાગો, પિત્તપાપડો, મોચ, સુંક અને રતાંજળી એનું હીમ પીવાથી તૃષ્ણા તથા જ્વરનો નાશ થાય છે.

૭૪ શતાવરી અને ગજોનો રસ ગોળ નાખી પીવાથી વાતજ્વર મટે છે.

૭૫ મરખંખાનો ચાદ પીવાથી જ્વર મટે છે.

૭૬ દાદા પાણીમાં માકરને પત્તાળી તેમાં ઈલાયચી, લવંગ, નીમએની બગસ તથા ચીનું ચૂર્ણ નાખવું. આને માકરનું શરબત કહે છે, એ શરબત પીવેને વધારનાર, ટાકું, દસ્ત તારનાર, બળ આપનાર, રચિકારક, વાત, પિત્ત, મૂર્છા, કલટી, તૃષ્ણા, દાદ તથા જ્વરને શાંત કરનાર છે.

૭૭ સાંછખાર, કડ, મચ્છ, લાખ, મોરચેલ, અતિવિષ અને સુંકના કાઠમાં દૂધ અને તે નાખી મિદ્ધ કરેલું તેવ મર્દન કરવાથી દાદજ્વર અને શીતજ્વરનો નાશ થાય છે.

૭૮ હળદર, તેલ, મરી, પીપર અને સીધાવૂણ એનું અંજન વિષજ્વરનો નાશ કરે છે.

૭૯ હળદર, લામડાનાં પાંદડાં, મરી, પીપર, મોચ, વાવરંગ, સુંક, સીધવખાર, ચિત્રો, કડ અતિવિષની કળી, પાદમળ અને હરડેળા. એ સર્વને સમાન ભાગે લેઈને તેનું ચૂર્ણ કરી બકરીના મૂત્રમાં વાટી મુકવી રાખવું. આ ચૂર્ણનો ગોમૂત્ર માથે નસ્ય દેવાથી કે અંજન કરવાથી વિષમજ્વરનો, મધ અને ત્રિકટુ માથે આપવાથી અભિપાતનો, ગોમૂત્ર અથવા મધની સાથે દેવાથી શીતજ્વરનો નાશ થાય છે.

૮૦ કાળા અરડાના પાનને કેળાના પાનમાં ઘાટી પડીકું કરી દેવતાની બરસાદમાં ઘાલવું તે પાન બ્રહ્મ એટલે કેળાનું પાન કાઢી નાખી તે પાનને નીચેની તેનો રસ ચાર તોલા કાઢી તેમાં અધેગાના મૂળની ચપ્પ માસા ચાર, મધ તોલા બે એકત્ર કરી છુંદી ચાટણુ તૈયાર કરવું. એ ચાટણુ દિવસમાં ત્રણ વખત ચાટવાથી કફવિકારથી ઉત્પન્ન થએલો દમ, આમનો અવરોધ અને તેથી ઉત્પન્ન થએલો જ્વર મટે છે.

૮૧ કરમદાના ઝાડના ફળને ચાખતાં જે જાડતુ ફળ કહ્યું મળી આવે તે જાડતુ મૂળ પાણીમાં ઘસી ચઢન મોઢક લેપ કરવાથી વિપમજ્જર મટે છે.

૮૨ પટ્ટચેરો, સુંઠ, મોચ, ધમાસો, કડુ, કરીયાતું, ગોગણી મૂળ, તેલીઓ દેવદાર, ધા-
મીઓ પિત્તપાપડો એ સમભાગ લઈ કાઢો ફરી અષ્ટમાંઘ રાખી મધ મેળતી પીવાથી સર્વ જ્વર
મટે છે. તથા વિપમજ્જર ને સુવારોગ હિર તેની ખાસ અમર થાય છે.

૮૩ કાળીત્વરી, કરીઆતુ, ડીકાયાળી, મચળ અને સુંઠુ બાગિક ચૂર્ણ કરી રાખ્યું. તે-
માથી દરોજ ૭ માસા ચૂર્ણ વાટી હુમદી કરી ને તેમા પાણી નાખી હમદારી પીવાથી સર્વ
જ્વરના જ્વર જાય છે.

૮૪ કરીઆતુ, સુંઠ અને ડીકાયાળી સમભાગ લેઈ સાચેડગો કાઢો ફરી અષ્ટમાંઘ ભાગ
ગળવે, તેમાંથી રાજ સનાં ચીન્તે પહોરે ને મધ્યાકાળે પીવાથી સાધારણ રીતે સર્વ પ્રકારના
આગંતુક જ્વર જાય છે.

૮૫ છૂંચુજ્જરને લીધે શરીરમા ટાઢ ભરતી કમકમી આવતી હોય તો કરીઆતુ, સુંઠ, કડુ,
ખારક ને કડાના ઝાડના મળતી છાલનો અષ્ટમાંઘ કાઢો ફરી પીવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

૮૬ સુંઠ, ગજો, મોચ, ચંદન, વાળો અને ધાણુનો ઉકાળો માકર ને મધ નાખી પીયે
તો તગિયો તાવ મટે છે.

૮૭ મહુડાનો ગર્ભ, મરી, સંધાલૂણુ, પીપર અને વજનો ઉકાળો ફરીને નાસ આપે તો
ભતજ્જર નશ પામે છે.

૮૮ અરૂસો, આમળા, દેવદાર, માલવણુ, ધાણુ અને સુંઠનો ઉકાળો, સાકર અને મધ
નાખી પીયે તો ચોથીયો તાવ મટે છે.

૮૯ ટવારી કન્ધાના કાતેલ સૂતનો દોરો કત્રા અઘાડાના મૂળ સાચે રચિનાગ્ના દહાડે
હાથે બાવે તો તગિયો તેમજ ચોથીયો તાવ મટે છે.

૯૦ મગ, બલ્બળીજ, પીપર, ભાગરો, અઘાડો એમાંથી ગમે તે લઈને પુસ્ત નક્ષત્રમા
હાથે બાવે તો ચોથીયો તાવ મટે છે.

૯૧ કાળા યુગમમા યુગમને ઘુડના પીછાને મજબૂત રીતે બાંધી તેનો ધુપ કરવાડા
ચોથીયો તાવ મટે છે.

૯૨ બીલીતુ મગ ઠાતમાં ગળવાથી ગરે આવતો તાવ મટે છે અને કુધીનુ મગ કા-
નમા રાખવાથી વખતસર આવતો તાવ મટે છે.

૯૩ હરે, માલવણુ, સુંઠ, આંમળાં તથા અરૂસાનો ઉકાળો સાકર તથા મધ નાખી પી-
વરાવે તો ચોથીયો તાવ મટે છે.

૯૪ હાલદ, તવનુ તેવ, પીપર, મરી અને સંધાલૂણુનુ અજન કરવાથી વિપમજ્જર
મટે છે તથા ધી, વજ અને હરેનો ધુપદેવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

૯૫ બકનુ આમું અને રવાડાં, વજ, કાવજ તથા યુગમ, લીમડાના ચાન અને મ-
ધનો ધુપ દેવાથી જ્વર નાશ થાય છે.

૯૬ કણ્ઠગ્રાહ અને ગળે એનો અટમાંશ કાઢો પીવાથી જીર્ણીકર મટે છે.

૯૭ ખારેકની મીઠ અને અધેશનાં મૂળ એને સરખા વજનથી પાણીમાં ચઢા માફક ઘસવું તે તેને ચાર ચાર ચમોલી પૂરનાં વજનને ત્રણ પાન ઉપર જુદું જુદું ચોપડવું, તેમાં કાચો, ચુનો, લવીંગ, સોતારી, ઇસાપચી નાખી પાનખીંડ કરવાં. ટાઢીયા તાવની ટાઢ આવતાં અગાઉ એકે ધનીના અવકશે ત્રણે ખીંડાં ખવડાવવાં. એ *અનુપાત સહિત ત્રણ દિવસ કરવાથી પાળી થી આત્મનાર ટાઢી તે તાવ બન્ય છે.

૯૮ ખડખડાની કળી રીંટા મુખનાં ધાત્રી ત્રણ ખીંડાં કરવાં. તાવ અવકાશ પહેલાં એક ધડી આગમય ખાવાથી ટાઢીયો તાવ બન્ય છે.

૯૯ ઉમીરીગણી, અરડસો, બેહડાંગળ, સુંક, કડુ એનો અટમાંશ કાઢો મધ નાખી પીવાથી વાત કંજીવર મટે છે.

૧૦૦ કુદીનો, ખારેક, મરી, સુંક અને ધાણુનો કાઢો કરી મધ નાખી પીવાથી જ્વરાદિમાં સાધારણ પરસેવો છુટી કુદીપારી આપે છે અને ત્રિપમજ્જર ઉપર તો શમખાણુ છે. વળી અશ્વિ, શસ્ત્રી અને પિત્તવિકાર પણ મટે છે.

*કેટલીક વખતે આપણી પાસે માત્રાદિ દવાઓ હોય છે, પરંતુ તે દવાઓ કયા રોગ ઉપર કયા અનુપાત સાથે સેવાની એ દર્દીને અને સારવાર કરનાર માણસોને ધ્યાનવશુ બરે-હું થઈ પડે છે. માટે અનુપાત લખવાં જરૂરનાં ધારી આ સ્થળે લખવામાં આવ્યાં છે.

(૧) સનિપાત ઇલાદિ વાયુ ઉપર આદાના રસમાં ચોપડ આપવું (૨) ખાંસી, શ્લેષ્મ કફ ઉપર અરડસાના રસમાં અથવા મરી, સુંક, પીપરના ચૂર્ણમાં આપવું. (૩) હરેક તાવ ઉપર મધ અને પીપરમાં, ગએસો તાવ ફરીને આવે તેમાં કરીઆતું, મોથ અને ધાત્રી-યા પિત્તપામણના અનુપાતમાં આપવું. (૪) સંઘહણી ઉપર હાથમાં આપવું. (૫) પેટના કરમ ઉપર વાવડીંગમાં (૬) શુકાના મસારોગ ઉપર ચિત્રકમાં અને માફક આવતું હોય તો બિલા-મુમાં. (૭) પાન્ડુરોગ ઉપર લેહ, મંડુરમાં. (૮) લ્પ ઉપર શિલાજીતમાં. (૯) સ્વાસ કે સસણી ઉપર બારંગના મૂળમાં કે સુંકમાં. (૧૦) પ્રમેહ ઉપર આમળાં, હળાર, સાકર, ત્રિફળામાં. (૧૧) તૃપા ઉપર સેતાના હમકારેલા પાણીમાં (૧૨) તાવ અને તૃપા ઉપર લોહાને તપાવી હમ-કારેલા પાણીમાં (૧૩) પિત્ત, વાયુ, કફ, એ ત્રણ રોગ ઉપર આદાના રસમાં કે મધમાં (૧૪) થળ ઉપર લીંગ અને ધીમાં (૧૫) આમવાત ઉપર કરંજ, ગે.મજ કે એરંડીયા તેલમાં (૧૬) તૃપા ઉપર ત્રિફળા કે પીપરમાં (૧૭) ઝેર ઉપર સેતાના હમકારેલા પાણીમાં (૧૮) ખાંસી ઉપર ભોંયરીંગણીના મૂળમાં કે ત્રિકટુમાં (૧૯) વાયુ ઉપર શુગળ, લસણ, અને ધીમાં (૨૦) રક્તપિત્ત ઉપર અરડસામાં (૨૧) મૂળીવાયુ-ફેફસા ઉપર લોહાવળ, અકકરો કે મધમાં (૨૨) પેટની કાજીવત ઉપર રચક ચીજમાં (૨૩) વાતરક્રમ ઉપર ગળે, એરંડીયામાં (૨૦) અર્દિન વાયુ ઉપર આદાનાં વડાં તે માંખણમાં (૨૫) મેદરોગ ઉપર લોહરમાં (૨૬) અશ્વિ ઉપર ખીન્ને-ચ, કાકમમાં (૨૭) નાસુર ઇલાદિ ત્રણને ત્રિફળા, શુભળમાં (૨૮) રોઝાતુરને દાઢમાં (૨૯) આમ્લપિત્ત વાળાને દ્રાક્ષામાં (૩૦) પેશાગ અટકાયા ઉપર સનાવરી કે ભુસકહોળાના, રસમાં (૩૧) આંખોના રોગને ત્રિફળામાં (૩૨) ઉન્નાદ રોગમાં ગૂતા ધીમાં (૩૩) નિદ્રા ન આવ-તી હોય તેને ભેંસના દુધમાં (૩૪) શરીરના ક્ષય ઉપર ખેરની હાલના ઉકાળમાં (૩૫) સેકે-ક કાઢમાં ચીનીકાળામાં (૩૬) અણુ અને ઘણી નિદ્રામાં દીપજમાં આપવું-અ ગર લંબ-

૧૦૧ લીમડાના પાનની શીથો, -કુ જરીયાતુ એ મનભાગ લેઈ તેનો કાઢો મધ મેળવી પીવાથી ઉષ્ણજ્વર જાય છે મધ તથા મામા જડામા મેળવવું

૧૦૨ રાતપાવળ (પરોળવેના જેવે સુખતીમાં આખડુટામણીના વના કુટે છે તે ફળ લમગેળ છરા નીચે અણી હોય છે) સુક અને કરીઆતુ એનો અષ્ટમાશ કાઢો સાં મવા પીવાથી સર્વ જાતના જ્વર જાય છે શોષ પડતો હોય તો સાકર ને શરદી જણાવ હોય તો મધ કાઢામા મેળવવું

૧૦૩ શીતજ્વર અને સતતજ્વર ઉપર આખડુટામણીના પાનનો નસ પ્રથમ જાગળ ઉપર એ પાવો અને પછી સર્વાંગ રેપ કરવો આથી પાણીથી આવતો જ્વર મેકડે પચામં મટે છે અને મતતજ્વર તો નિશ્ચય મપડેજ

૧૦૪ કીડામરીના પાનનો રસ સવાળે યોગનાની તાવ તકાળ જાય છે

૧૦૫ ડાએન્ની ધાણીનો લોખ પાતળો પાણીમા પસાળી કાનવચો તેમા વડના પોતાની મેલે પાકી નીચે મરેલા પાન લીલા પીટા સુધાત તથા નાખી તેનો અષ્ટમાશ કાઢો પીવાથી ગમે તેવો સપ્ત જ્વર પણ પછીનો આવી ઉતરે છે

૧૦૬ શતાવરીની સુકી મળી અને જીરુનું ચૂર્ણ બન્ને મળીને એક તોલા સુધી નિત્ય નવગક પાણીમા આપવાથી શીતજ્વર કમી થાય છે

૧૦૭ અન્નભોજ્ય ચાર માસા રોજ સવારે અને સંધ્યાકાળે ટાઢા પાણી સાથે આ પાણિ વાય ગળવાથી જીર્ણજ્વર શરદી વીગરે મટે છે એટલુજ નહી પણ શરીરમા સહજ કમકમી આવતી હોય અને ટાઢ લાગતી હોય તે પણ મટે છે

૧૦૮ સર્વ પ્રકારના તાવ ઉપર ખેનસાની અન્નભોજ્ય માસા એ ને જોડીમધ તોલો ૧ એનો અષ્ટમાશ કાઢો કરી પીવાથી મર્વ પ્રકારના તાવ મટે છે આ કાઢો તાવ આવતા આવન છે કસાક પહેરો લેવો જોઈએ ખેનસાની અન્નભોજ્ય કરી છે મટે ઉપરતુ વજન ઘણું મજબૂત બાધાના માણુમ મારેતુ છે તેથી રોગીની રક્તિ પ્રમાણે તેડુ અને જોડીમધનુ વજન લેવું

૧૦ - મધુગન્ધ - મુઝારા ઉપર મધેવના વીગને પાણીમા યોળી કપડે ગાળી પીવાથી અમર્ય કાયનો થાય છે

ન - ૧૧૧ (૩૭) ઉનગી ઉપર ગરની ધાણીમા (૩૮) માથુ દુખવા ઉપર તીક્ષણ યોગની તપશીરુ સુનાડી (૪૧) પાસાળોત રગમા ઉપલેટમગ સાથે (૪૦) મઠા ઉપર પાણી વી ગેરે છાતુ (૪૧) દુખવા શરીર ઉપર પૌટીક ખોરાકમા (૪૨) પેશાબની પથરી ઉપર શિવા જીર્ણ (૪૩) પેશાબ જવ થયો હોય તો મગના કુમળા પનનો નમ ન સુરોખારમા (૪૪) ગાઢ ઉપર વાયવણીની ઊલમા (૪૫) વિદ્રવી રોગવાગને શક્તિ પ્રમાણે લોહી કઢાવવું (૪૬) હી રોગવાગને લાખતો રમ અથવા નવસાત જીવુનો, લીંસુના નમા મેળવી સુધાકો (૪૭) જાગતર ઉપર મીઠા ઉચાર (૪૮) ભગદર ઉપર કુનાતો દાઢાને ગવેળા લોહીમા ઘસી શખુડખના નમા મેળવી લગાવું (૪૯) સાદ પુનવા ઉરેરુગને મધમા ધસીને અડવડું (૫૦) શરદી, રોસ ઉપર નાગવેદ મો ઇસદિ ઉષ્ણ ઉપાય કરના

૧૧૦ ભેંસનું છાણ પાણીમાં ઓગાળી તેનાથી ઢાંણી સુધી હાથ અને ફીંગણ સુધી પગ સારી પેટે ચોળી ધેવાથી મધુરજ્વર મટે છે.

૧૧૧ રવીવારે સવારે સહદેવીનું મળ અનાન કરી તેના છોડ ઉપર આપણી છાયા ન પડે તેમ કાઠી લાવવું અને કાળે મૂતરે ગાંધી રોગીના ગળામાં કિંવા હાથના કાંડે ગાંધવાથી વાત જન્મ ટાલીઓ તાવ જાય છે.

૧૧૨ કપાસનાં પાન, આંખ ધુલમણીનાં પાન અને સહદેવીનું પંચાંગ એ સર્વ એકત્ર દૂદી રસ કાઢી સારી રીતે ઉનો કરી અર્ધગે લેપ કરવો જેથી પસીનાના છીદ્રદ્વારાએ ઓપધીનાં બાતવનો પ્રવેશ થઈ કાષ્ઠપિષ્ઠ પ્રકારનો જ્વર હોય તો પાણુ નિશ્ચય જાય છે.

૧૧૩ ધાણા અને ચોખા રાત્રે પાણીમાં પલાળી રાખવા અને બીજે દિવસે સવારે તેજ પાણીમાં ઉકાળી પાતળી રાખડી કરી ઠાંડી થએથી પીવાથી પિત્તજ્વર ને અંતરદાહ મટે છે.

૧૧૪ ધાસીચોપિત્તપાપડો, મોથ, મુંક, કરીયાનું અને ગળો એનો કાઠો પીવાથી બાત- પિત્તજ્વર મટે છે.

૧૧૫ પિત્તપાપડો, ગળો, આંખળાનો અદ્ધમાશ કાઠો પિત્તજ્વરનો નાશ કરે છે.

૧૧૬ પિત્તપાપડો, કાચફળ, ઉપશેટ, વાળો, કાકડાસાંગ, કાળો વાળો, મુંક, મોથ, ચંદન અને પીપરનો અદ્ધમાશ કાઠો તાવ, દાહ, અગ્નિની મંદતા સહિત પિત્તજ્વરનો નાશ કરે છે.

૧૧૭ દશમળ લાવી અર્ધવટ દૂધમાં અને મૂળના વજનના પ્રમાણમાં પાણી નાખી રાત્રે તેવાંજ પલાળી રાખવાં. બીજે દિવસે નળીકાપંચથી અગ્નિ ઉપર મૂકી અર્ક કરવો. આ અર્ક રાત્રે સવારે એ દોઢા સુધી રોગીની શક્તિ અને રોગનું બળ જોઈ એકવીશ દિવસ સુધી આપવાથી સર્વ પ્રકારના રોગ મટે છે. આ અર્કથી જ્વર, મોળો, ત્રિદોષ અને બાળંતરોગ (મતીકારોગ) મટે છે.

૧૧૮ મધુરજ્વર ઉપર બંદાળના ફળની તતુની જળ પાસેર પલાળી ચોળી પાણી માગી લેઈ યશૈરે ચોળવાથી મધુરજ્વર મટે છે.

૧૧૯ દેવભાતના ચોખા (જે રંગેર વાવ્યા વિના વગાડક થાય છે તેને યુજ્યસતમાં ન- માર રંગેર કહે છે તે) નો બાત કિંવા તે ચોખાના લોગ્ની રાખડી વિષમજ્વરવાળાને ઘણી પથ્ય છે. તેમ બીજા રોગવાળાને પણ ઘણી પથ્ય છે.

૧૨૦ લીલો ચાહા જે ડાબ જેવો થાય છે તે મુંક અને સાકર નાખી ઉકાળી અદ્ધમાશ કાઠો રાખવો. તે કાઠો પીને પછી સારી પેટે ઓઠી સુઈ રહેવું તેથી પસીનો આવતો તાવ ઉતરે છે અને હુંડીયાની આવે છે. આ કાઠો ઉજ્યુ છે, ડેટશાક લોક તેને અમઘાત થવા સાકર દૂધ નાખી પીએ છે. આ કાઠો પીવાથી ચરદી, સજેખમ, ચીતજ્વર અને જલ્દત્વ મટે છે.

૧૨૧ ઉતા ચાહાનો બાફ લેવાથી પસીનો આવે છે.

૧૨૨ પાણીથી આવનારો કિંવા કાષ્ઠપિષ્ઠ પ્રકારનો તાવ હોય ને તેમાં પસીનો ન આવતાં તેની મેળે કમી થતો હોય અને ફરી તાવ ભગતો હોય એવા પ્રકારના તાવમાં જે વખતે અંગમાં જ્વર કમી હોય તે વખતે કહી ઘેડીના પાનનો રસ કાઢી તેમાં ઘેડીનું મળ ચંદન માફક ઘસવું અને તેને પગ્ગોટીઓ આવડતાં સુધી દેવતા ઉપર ઉત્તુ કરી ટાકું થવા લાગેથી

મર્દાંગે તે પ મરેલો આ ૫ મે વર કિવા ગ્રહુવા ક તા પર્મિતો આપી તાવ હલકો પડે છે .

૧૦૩ મોથ, મહુલી મીન (હોળીચોલી મીન), હરગ એલેવ, આમળા, ફાળસા અને કડુ એ મર્વ ઓપધને મગ્ગામ કાઢો ની ૪ માસ નખી સવાર માન દિવસ પીવાથી ૫ વ્વર મટે છે

૧૦૪ મોથ, ધમાસો મુઠ એ ગણુ ઓપધનો અમ્માસ કાઢો ૭, વાત, અરચિ અને દાહયુક્ત ૧૧૦ મટારે છે

૧૦૫ મોથ, ધમાસો પિત્તપાપડો, મુઠ અને ગજો એનો અમ્માસ કાઢો પીવાથી દાહ અને મનિપાત મટે છે

૧૦૬ મોથ, પામળ અને આમળાનો અમ્માસ કાઢો પીવાથી આતુરિય ૧૧૦ મટે છે

૧૦૭ મધુનવરનો વિમ્મ ધએમે દોષ તે બાહ્ય કી આવવા માટે સીધોગના છાનો નીકો કરી અમ્માસ નેધી પાવો, (સીધોગના છોગ બાહ્ય વગના સીધોગના નેધએ) આ પ્રમાણે તે દિવસમા નણુ વખત આપવો પછીથી આત્વો નહી એ પ્રમ એ કાઢો પીવાથી અમ્મરનો વિમ્મ કુરી આવે છે

૧૦૮ પામ્યા સેતુર લેઈ તેને પાણીમા મેળવા ને તે ગણુને ઉભરો આની ખમખમતા સુધી ઉમળવા દેવ, તેમા થોડુ મીઠું મેળવવુ પછી તેને મરચા કીવા મરી હીગ, ને ધીતો વરાગ આપવો ને તેના થોડો ગોળ મેળવવો આ સાગ પિત્તવ્વર ટાલીઓ તાવ અને ઉધ્ધ પિત્તવ્વરમા અને સર્વ પ્રમાના રાગમા રાગીને પથકાર છે

૧૦૯ હીમળ, મોથ, ધાણા, સ્તાળળી, પદમક, અરકુઓ, દંદળવ, વાળો, ગરો, ગરમા જનો ગોળ, પાદમળ, સુક, કડુ એનો કાઢો પીવતુ ચૂણુ નાખી પીવાથી ત્રિદોશવ્વર મટે છે

૧૧૦ જુના ધમા હીગ ધસી વારવર નાક નાસ લેવાથી ચોથીયો તાવ મટે છે

૧૧૧ હીગ, લીચોળીમીન, લીંડીપીપર, સાપની કાચળી એ વસ્તુના બારીક ચૂણુને ખ (ગોગના) મરમા ધુટી તેની ગોળી કરવી, એ ગોળીના અગળથી ૪ ધા તાવ ઉપર અસર થાય છે

૧૧૨ કરીઆતુ, સીધવ, સુઠ, હપલેટ, ખસના વાગ અને સુખ નો તાગુસ્થાને, માથે ને, કપણે, લેપ કવાથી બધી જાતના તાવમા કાયદો થાય છે

૧૧૩ કુઓ વજ, વમાસો, હરડેદળ, એરડમળ, અપા, ચિત્રક, સુક, બેરીગણી, યુગળ, આમન, અરણી, મરમવે, ડાંડીપાટ, પડક્યોરો, વાવગીગ, હળદર, દારૂદળદર, કડુ, અરકુઓ, મોથ, અર્જુન, દેવદાર, રાસની, કાકડાસીગ અને ગોળખ એ વાથને કુબાદિ કવાથ કહે છે તેનાથી સર્વ પ્રકારના તાવ મટે છે સનિપાત, પા દુરોગ, સોફેદ, શમગ કોટ, ખસ, કપવાયુ કુખ, બરાગ, અર્ધ, ગોળા, સચહણી, સર્વ સંધીવાયુ એટલા રોગોને મટારે છે

૧૧૪ નેદીમધ, સીધવખાર, લમણ મરી, લીંડીપીપર, ધોગવજ, કમળકાકડી, કાયકળ એતુ વસ્તુગળ ચૂણુ કરી ગોમરમા અગળ કવાથી ત્રિદોષ તેમજ સનિપાતનુ શમન થાય છે

૧૧૫ લીમોષના પાન લીમળના પાન અરકુમીના પાન, નરેર, નગોડ એ બધાના પા ને એક મોટા પાત્રમાં ખૂબ ઉકાળી રાત્રે કપા એટી તો નાસ લેવાથી પર્મિતો આવી તાવ શાન્ત થાય છે

શ્રી બાળાસ્તવન તથા દેવી અદ્ભુત ચમત્કાર !

ચિકિત્સકચૂડામણિ ભોગીલાલ ત્રીકેમલાલ ત્રીવેદી (દેવો આદિ આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરાજ્ય વરીટકરોડ, પાલનપુર એજન્સી ઓફર તથા પંચવતેરી માસિક પત્રના સંપાદક અને બાલાપ્રસાદ દાર્મસીના માસિક આ પુસ્તકના કર્તા છે.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં શ્રી બાલાનિપુરાનાં રસિક કાંબો દાખલ કરેલો છે તે સાથે શ્રી બાલાનિપુરાના મંદિરના સ્થાવરી મુલાકાત લેનાર સદ્ગુહરોએ નીકીટચૂડામણિ તાના જાણવેલા વિચારો દાખલ કરવામાં આવેલા છે.

બીજા ભાગમાં ધરના અસ્તિત્વ સંબંધી તથા મેસમેરીઝમ, સ્પીરીટ્યુએલીઝમ, હીપ્નેટીઝમ, સ્વપ્નની સત્યતા, કંદે સંકલ્પથી કરવા ધારેલા કાર્યો તથા રોગો-ઉપર કેવી અસર ચા છે તે મનુષ્ય શરીરમાંથી ચૈતન્યને ખસેડી બહાર પાઢાર્થમાં દાખલ કરવા વિગેરે અનેક હાલ-શોધો અને તે ઉપર કરાએ કરી નેએલા પ્રયોગના નિત્યનોંધની પોથીમાંથી ઉતારા-દાખલ કરેલા છે. એટલે આ પુસ્તકમાં લખેલા લેખો બીજા પુસ્તકના-ઉતારા નથી; પરંતુ અન્યમોમ કરેલા પ્રયોગોજ છે.

આ પુસ્તક માટે શ્રી માહાકાળ પુસ્તક ૧૮ ના પાનમાં એ પત્રના વ્યવસ્થાપક મહાત્મ શ. રા. છોટાલાલ જીવજીવાલે નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપેલો છે.

શ્રી બાલાસ્તવન તથા દેવી અદ્ભુત ચમત્કાર (કર્તા શ. રા. ભોગીલાલ ત્રીકેમલાલ વકીલ તથા દેશીદેવ મુખ્ય ર. ૧-૦-૦૦ (વિસનમર.) આ પુસ્તકના પૂર્વ ભાગમાં શ્રી મહામાંયોએ કિતાબો બકિતવેષક રમ્ય પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે તથા ઉત્તર ભાગમાં કર્તાએ પોતાના જીવન ચરિત્રના કેટલાક ઉપયોગી પ્રસંગો લખ્યા છે. આ પ્રસંગોમાં તેમને પોતાના ઇંદ્રીદ્રારા સદ્ગુરુદેહારાં તથા વિવિધ સત્ગુરોદારા જેને દેવી ચમત્કારોનો અનુભવ થયો છે તેનું વર્ણન કરેલું છે. સંકલ્પશક્તિના તથા મેસમેરીઝમના પ્રયોગો કરવાનો અંશકતેને શોખ હોવાથી તે સખધમાં તેમજ પ્રેતાવાહનવિધા સંબંધમાં તેમણે જે સંપર્ક કર્યો છે તથા તે સંબંધમાં જે જે ચમત્કારો તેમના અનુભવમાં આવ્યા છે તે સંવદ્ધ પશુ સંસેપમાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. અંશકતો આ લેખકના સંબંધમાં આવ્યા છે. તેઓ એક સૂરજ-કંદયના વિશુદ્ધ જ્ઞતિવાળા બકિતમોન સંવળત છે. તેમની તર્કશક્તિ અને આંતર ચુરણ શક્તિ (intuitive power) માં ઉત્તરશક્તિ અધિક વિકાસને પામી છે અને તેથી જે પ્રસંગોમાં તાર્કિક પુરવારો સામાન્ય જેવું બાસે તેમાં તેમને ચમત્કાર બાસે એ સ્વાભાવિક છે. અદ્વામી સ્વેદ્યા વિવેકસુ બળનો મંદિમ કલ્પ તાર્કિકોએ હજી બંજીવાનો છે. અદ્વામી પ્રકટતા ચમત્કારોમાં વિશ્વાસવાળા પુરોનો આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલા ચમત્કાર વિગેરે આપાદ આપા વિના રહે તેમ નથી.

પુસ્તકના પ્રમાણમાં એ પુસ્તકની રાખેલી કીમત રૂ. ૧-૦-૦૦ની નજીક જેવી છે. (રૂપાંચ ખર્ચે જુદા) તેમજ એ પુસ્તકની આવેલી કુલ રકમનો ખેરાતમાં શ્રી બાલાનિપુરાના પૂર્વન, અચેન, પૂર્વ, દીપ, નેવેદ્યાદિમાં ઉપયોગ લેવાનો છે જેમાં એક પદને એ કાર્ય જેવું છે. માટે પુણ્યાર્થિઓને ઉભય લેખ પ્રાપ્ત કરવાનો ધ્યેય હોય તો નીચેને શિરોમિ પત્રવ્યવહાર કરી અર્થશિક્ષિ સંકળ કરવી.

ચિકિત્સક ચૂ. ભોગીલાલ ત્રી. વકીલ.

વિશાનગર-ચૂડામણિ.

પાંચ મીનીટમાં વંગરે ઇન્તર્યે વાળ કાઢનાર રાજવંશી વિચિત્ર સાથુ.

નકામા વાળને સંક્રાઈબંધ કાઢી નાખેછે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાથુના ૧ બંડલનો ૧-૦-૦, કડન સાથુની કીંમત રૂ. ૩૫૫૫૫૫. જુદું.

ધો રાયલ વિ. એનન્સી—નડીયાદ.

રક્તપિત્તના દરદી માટે ખુશ ખબર.

રક્તપિત્તનું દર્દ અસાધ્ય છે અને તે માહા રોગ છે. યોગ વખત ઉપર મુંબઈ જતાં મારા એક મિત્રના રોગી એક ગ્રાહક અને દેશીવૈદની મને સુલાકાત થઈ હતી. તેમની સાથેના સમાગમથી મને જણાયું હતું કે તેમણે કેટલાક રક્તપિત્તના દર્દીને આરામ કર્યો છે. અને તે દર્દીઓના ફોટોગ્રાફ પણ લીધેલા છે. આવા દર્દીના મને તેવો અસાધ્ય રોગ મટાડવા તેઓ હીમત રાખે છે. આરામ થયા પછી દર્દીની શક્તિ અનુસાર ધર્માદા ખાતે નાણાં આપવા તે ઇચ્છા જણાવે છે. આવા રોગી પીડતા દર્દીઓ ને મને લખી જણાવશે તો હું તેમને લખી તે દર્દીને ખબર આપીશ. કારણ આવા રોગ ઉપર રાજવાણુ દવાની શોધ થતી નરૂની છે

સપાદક ધનવંતરી.

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર.

અથવા

કામરૂદેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

મંત્ર-તંત્રવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત ચમત્કારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષીનું નામ એટલું બધું જગજાહેર છે કે આજે પણ કોઈ માણસ મંત્રવિદ્યા ચમત્કારવાળો નજરે પડે તો તેની પ્રશ્ન સા કરતાં એવી ઉપમા દેવામાં આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે. એ મુજબ મંત્રતંત્રાદિ વિદ્યામાં અતિ કુશળ એવાં કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ અંતરુ મૂળ સંસ્કૃત સંહિત ગુરુગતો બાપાતર અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં માંગુ, મોહન, ઉચ્ચારન, આકર્ષણ, વશીકરણ, સ્તબ્ધન, સાતિગ્રણ, જૂત, ભેરવ, વીરવૈતાળ, બટુક, કાળભેરવાદિ સાધન, પ્રેતસાધન, નર્ગસંહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સંજ્ઞાવતી વિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ (કીમીયો), કાળમાન, જીવિમાન, દિવ્ય ઔષધિસાધન, અનેકવિધ મંત્રસાધન, વધ્યત્વનિવારણ, ગુપ્તનિષિદ્ધિ, વચનસિદ્ધિ, જૂતપ્રેતાદિ બળનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્રશ્યવિદ્યાવિધાન, હાજરોત વિધાન, દીવ્ય ઉદ્ધાનવિદ્યા, ખેચરીમાધન, અને એવીજ ખીજ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર મુકપાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે, તો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થેવા ખાસ બલામણુ કરવામાં આવેછે. કીંમત રૂ. ૧) પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃદ. ત્રણ દરવાજા--અમ દાવાદ.

તાવની રામખાણુ દવા.

રૂ. ૧૦૦) ના ઇનામવાળી.

કોઈ પણ જાતનો તાવ એટલે કાઢવો, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, ઉનો, યાદીઓ ને ચાલતા જમાનાના નવી નવી જાતના ઉડતા તાવ અમારી દવાથી ન ઉતરે તો લીધેલા પૈસા પાછા આપીશું. કોઈ સખસ એમ સાબિત કરી આપશે કે વૈદ ગીરધરલાલ કહાનજીની દવાથી ચોથીઓ તાવ ન ગયો તો તેને રૂ. ૧૦૦) ઇનામ આપીશું. ગોળી ૪૨ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦

પ્લેગની રામખાણુ દવા.

પ્લેગથી બચવાને સંયોગત અંગોની છે. પ્લેગની ખરાબ દવામાં નિરોગીને આ ગોળી એકદમ રામખાણુની માફક આરામ કરી આપે છે. આ ગોળીઓથી અમે પ્લેગના ઘણા કેસો સુધાર્યા છે માટે પ્લેગથી બચવું હોય અને અમારી ઉપરની તાવની દવા વાપરી જાણી કરી હોય તેણે આ દવા ખરીદી રાખવી. ગોળી ૪૮ ની ડબી ૧ ની કિં. રૂ. ૧-૮-૦

પરમીઆની રામખાણુ દવા.

આ દવા તમામ જાતના પરમીઆ મટાડે છે. ઇન્દ્રિયમાં થતી બર્જાત અને ચાલતું પડ (સી) બંધ કરે છે. સોજે ઉતારે છે, ટીપે ટીપે આવતો પેશાબ સાફ લાવે છે. કળતર અને પેદુનો દુખાવો મટાડે છે, નીચેની રગમાં જે દરદ થાય છે તેને તરત આરામ કરે છે. તેમજ ધાતુ વધારી શક્તિ આપે છે, અને સોંધના દુખાવા મટાડે છે. યાને પરમીઆથી થયેલ તમામ દરદોનો તાકીદે નાશ કરે છે. ડબી ૧ માં ગોળી ૧૬ શીશી એકની કીમત રૂ. ૨-૪-૦

ઘણા રોગોને ઝટ આરામ કરનાર.

શક્તિ-સંજીવન-વીર્યનો ઝરો.

કોઈ સખસ એમ સાબિત કરી આપશે કે આ દવામાં શક્તિ ભાવવાનો અને વીર્ય વધારવાનો ગુણ નથી તો તેને રૂ. ૧૦૦) ઇનામ આપીશું

ક્રમતાક્રમ થયેલ ઇન્દ્રિયને તાકત આપી સતેજ કરવાનો શક્તિ-સંજીવનમાં ખાસ ગુણ છે. પેશાબમાં, બગવમાં, એટેથી અને ઇન્દ્રિયથી જતી ધાતુ શક્તિ-સંજીવન બંધ કરે છે. નપુંથક થઈ ગયેલા મરદને શક્તિ-સંજીવન પુરુષાતન આપે છે, બરડાની કાટ, કમરનો દુખાવો, પગનું કળતર, મધીવા, ક્ષા, જીનો મંદ, ખાસી, વાયુના રોગો મંદામી, અજીરણ, કબજિયાત, પિત્ત-ક્રમગી, કમજો, પિત્તપાંકુ, જીર્ણીકર વીગેરે ઘણા દરદોને નાશ કરે છે. સ્ત્રીના ગર્ભાશયનાં દરદો ને ચતો ગર્ભપાત અટકાવે છે. વાંઝણીને શક્તિ-સંજીવનનું સેવન કરવાથી (છાકરાની) પ્રાપ્તિ થાય છે. શક્તિ-સંજીવન ધાતુના તમામ દોષ મટાડી સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક અને જીદને મુદ્દ, તોજરી, કાન્તીવાન, બગવાન બનાવે છે. ગોળી ૪૨ ની ડબી ૧ ના રૂ. ૨-૮-૦

આ સિવાય તમામ દરદોની દવા અમારા ઔષધાલયમાં મળે છે જે વી. પી. થી એક-સવાળાં આપમે પચ્ચેશથી મગાવનારાએ નીચેનાં સરનામે જીદો, તાકુકો, પોષ્ટ, ઓપ્રીસ સાથે પણ લખવું. જતને લેનારો અગદાવાદમાં નહીં દરદોને માણેલા વ્યક્તિ દુકાનેથી લેવી

વૈદ શા. ગિરધરલાલ કહાનજી સુ. ધોળકા જી. અમદાવાદ.

આ માસિક માટે “ભારત ધર્મ” નો અભિપ્રાય.

ધન્વંતરી—આ નામનું એક નવું વૈદક માસિક—ચોપાનીયું અમારું પાસે આવ્યું છે. તે વિષે અમે આનંદ માનતા હતાં એટલામાં અમને ખબર મળી કે, તે પુસ્તકના તંત્રી ડૉ. મેન્ડુલાલ લોગીલાલ કથારિઆકરને સ્વર્ગવાસ થયો, અને હવે એ ચોપાનિયું નિકળવાનું નથી. આ હૃદયવિદા રક વાર્તાથી ઘણાજ એક થયો. “ક્ષણ” ચિત્ત ક્ષણ” ચિત્ત ક્ષણ” છ. વિત માનવઃ” આ વાક્યનો પૂરેપૂરો અનુભવ હાલના વખતે હિંદુસ્થાનમાં મળે છે. પરમેશ્વરનો અમારી ઉપર આ મોટોજ કોપ છે વ્યક્તિ રૂપેજ આ કોપનો પરિણામ થાય છે એમ નથી, પણ સમષ્ટિ રૂપે એતું હુઃખ લોગવું પડે છે તે વખતે “અમારા દેશનું શું થયે !” આ વિચારથી ચિત્ત અમિત યદ્દ લાય છે. પણ શોક કરવાથી શું થયે ? પરમેશ્વર ઉપર ભરૂંસો મૂકી ઉત્સાહથી કામ કરવુંજ જોઈએ. ભયંકર રણસેનામાં પેતાનાં પ્રિય સ્વકીયનાં શળ ઉપર યગ મૂકી વીરશ્રી દેખાડવી એ જેમ રણવીરનું કામ છે તેમજ હાલના ભયંકર કલિકાલમાં દેશહિનચિંતકોને માથે કંઠણ કાર્ય આવી પડ્યું છે. તે પ્રમાણેજ પેતાના પ્રિય જ્યેષ્ઠ પુત્રના શોકથી વિંહલ થાએલા, વીમનગરના બાઈ લોગીલાલ ત્રીકમલાલ ત્રીવેડી, રરિષ્ઠ દેવર વડીલ અને આર્યવૈદ્ય એમનું ધૈર્ય જોઈ અમને મોટું ધૈર્ય આવેલું છે. આવાજ મકમ પુરૂષોની હાલ ભારતવર્ષને જરૂર છે આવાજ પુરૂષો ખરા ‘ભાગી’ કહેવાય—શગવાં કપડાં પહેરનારા ઢોંગી, વિદ્વાનો અથવા કપટી ઉપદેશકો કરતાં આવા સામાન્ય પુરૂષો હજારગણા ઉત્તમ મને પૂજ્ય છે. ધન્વંતરી ચોપાનિયાનો એકજ અંક ગહાર પડતાં, તેનો તંત્રો સ્વર્ગવાસી ધાય—નહી નહીં—આયુર્વેદ રૂપી વૃક્ષ ખીલવવા માટે ખાસ તેવાગીથો નેમાર કરેલો આગવાન—અને પેતાના આયુષ્યમાં કરેલા મહેનતનાં ફ. રૂપ પેતાનો મત્પુત્ર હુધર કાળે છીનવી લીધો; આવી સ્થિતિમાં સાઈ લોગીલાલ વિના કોણ ખીલે સત્પુરૂષ જોવામાં આવશે, કે જે આપણી ઉતરતી ઉગરમાં ઉત્સાહ પકડી, પુનરપિ ‘ધન્વંતરી’ ચોપાનિયું આણ કરવાનું કંઠણ કામ માથે લે. તે વિષે ધન્યવાદ આપીએ તેટલા આછા છે. ધન્વંતરીના તંત્રી બન્ને પુત્ર પિતા વિષે અમને અંગત ઓળખાણ ખીલકલ નથી પરંતુ તેમની ઓળખાણ, ધન્વંતરીના પહેલા અંકેજ જે અમને કઠી આપી છે, તે ઉપરથી અમને સંતોષ થયો છે અને અલ્પંત એક ધાય છે કે ભાઈ મેન્ડુલાલનાં સ્વર્ગવાસથી આયુરવેદને મોટું નુકસાન થયું છે; તો પણ અમને ધીરજ આવી છે કે, ભાઈ લોગીલાલના ઉત્સાહથી પુનરપિ ધન્વંતરીને સારી સ્થિતિ મળશે. આવાં ચોપાનિયાં ખરા વિદ્યથી નેદ્રલાં નિકળે તેટલા જોઈતાં જ છે, તેવું આ ધન્વંતરી ચોપાનિયું છે. એ જોઈ અમે તેનું ચિન્કાલત્વ જોવા ઈચ્છીએ છીએ. અમેને આશા છે કે, અમારા ભાઈજા આ માસિકને આશ્રય આપી ઉચિત ઉત્તેજન આપશે. એનું વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂપિયા બે છે. અને તે “લોગીલાલ ત્રીવેડી, રરિષ્ઠ દેવર વડીલ અને આર્યવૈદ્ય શ્રીસનગર, ગૂજરાત” એમના સરકારી મળી શકશે.

પ્રાણુતત્ત્વ.

પ્રાણુતત્ત્વ, જીવનરસ, કુદરત વિગેરે વિવિધ નામેથી જણાવતું તત્ત્વ, શરીરને નિરોગ રાખનાર તથા જ્યારે તે વ્યાધિગ્રસ્ત થાય ત્યારે તેને પુનઃ રોગમુક્ત તથા સજીવન કરનાર અદ્વિતીય શક્તિ છે. શરીર સંગ્રહણ તથા મુદારાતું એ એકજ સાધન છે, અને જોકે માદક પદાર્થો વડે તેનું તે કાર્યઉત્તેજિત કરી શકાય છે, તે છતાં તેવા દાઅલાઓમાં પ્રત્યાઘાતરૂપે પાછળથી ઉપજતાં નિરાસાદ અને મુસ્તી, સ્વાભાવિક અને બનાવટી સાધનો વચ્ચેનો ફેર રપટ રીતે બતાવી આપે છે.

થોડો સમય થયાં ટેટલાક વિદ્વાનો તરફથી એમ જણાવવામાં આવે છે કે, શરીરમાં પ્રાણુતત્ત્વ ઉપન કરી શકાય નથી, પરંતુ તે ફક્ત માતાપિતા પાસેથી બારોબર વારસામાંજ મળે છે, અને તેના સંચય તથા કચ્છસરથી કરવામાં આવતા બચ ઉપર દીર્ઘાયુષ્યનો આધાર છે. વળી એમ પણ જણાવવામાં આવે છે કે જેમ પદાર્થ માત્રમાં ગુરુત્વાકર્ષણનો ગુણ સ્વાભાવિક રીતે અને છુટો પાડી ન શકાય તેવી રીતે રહેલો છે, તેમ પ્રાણુતત્ત્વ સર્વ પ્રાણીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે રહેલું એક તત્ત્વ અથવા ગુણ છે.

અવેરકૃષ્ટ નમુનો છે; છતાં તેને ઝડપથી જોડ (Loss by Leakage) આવે છે, એટલે કે નાણાં કે આનણાં પ્રાણતત્ત્વ ઝરી દે નકામું વહી જાય છે.

પાંચ શાસ્ત્રનો માત્ર એકે શીખાઉ પણુ જાણે છે કે જો બોયલર અથવા સીલીન્ડરમાં થોડો પણુ લીકેજ (Leakage) કે ડ્રાટ હોય તો તે એન્જન પાસેથી ઉત્તમ અથવા વધારેમાં વધારે કામ લેઈ શકાતું નથી; અને આ મુકાબલો નુગુપ્તના શરીરરૂપી યંત્રને પણ તેટલોજ બરફે તેથી પણ વધારે સારી રીતે લાગુ પડે છે.

પ્રાણતત્ત્વનો વ્યય અને નાશ માણસની બેદરકારી અને અસાવધપણાથી ઘણી રીતે થાય છે. ગમે તેવું નજીવું લાગતું કાર્ય પણ શક્તિ-અવનશક્તિ કે પ્રાણતત્ત્વના ખર્ચ વિના બની શકતું નથી, નિમેષાન્મેષ અથવા આંખ ઉઘાડના અને મીંચવાનું નજીવું કામ કરવામાં પણ થોડા બળનો ફાયદો થયા વિના રહેતો નથી, અને આમ હોવાથી નિરૂપયોગી કાર્યોમાં થતો અવનબળનો ફાયદો ઘણીજ કાળજીથી અટકાવવો જોઈએ.

કેટલાક માણસો બેઠા બેઠા વિનાકારણે પણ હલાવ્યા કરે છે, કેટલાક આંખો વખત કુચી, હાલ્ડર કે પેનશીલ રમાડ્યા કરે છે, રસ્તામાં ચાલતાં છત્રી કે લાકડી અથ્થર અથ્થર ફેરવ્યાં કરે છે, કેટલાક આંખો દિવસ ક્ષુદ્ર નિરૂપયોગી બાળતો ઉપર બોલ બોલ કર્યાં કરે છે—એમ અસંખ્ય રીતે પોતાના બળનો ફાયદો કરતા જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિગ્રસ્ત થાય છે. કારણ જેમ પાણીથી ભરેલા વાસણમાં ઝીણાં ઝીણાં પણ બહુ સંખ્યાબંધ છિદ્ર પાડવાથી તે પાત્ર ખાલી થઈ જાય છે તેમ આવી સાધારણ લાગતી અસંખ્ય નિરૂપયોગી ક્રિયાઓ કર્યાં કરવાની ટેવ પડી જવાથી પ્રાણતત્ત્વનો બહુજ વ્યય થઈ જાય છે અને તેથી અસંખ્ય વ્યધિઓ ઉત્પન્ન થવાના સંભવો આવે છે. ઉપર જણાવ્યા તે વિના, પણ ખીજા ઘણા માર્ગે શરીરબળનો નાશ થાય છે, જેમકે : ઉપરાંત એટલે શરીરના ગળ ઉપરાંત કામ કરવાથી શરીરમાં પ્રાણતત્ત્વનું પ્રમાણ બહુ ટીંડી જાય છે. વળી ઘણીજ મહેનતે પચી શકે તેવા, અને જેમાં પોષક તત્ત્વો બહુજ થોડા પ્રમાણમાં હોય તેવા ખેરાક ખાવાથી શરીરમાં પ્રાણતત્ત્વ ઓછું થઈ જઈ નિઃસત્ત્વ બની શેકા માણસો જ્યાં ત્યાં હાલના સમયમાં દૃષ્ટિ પડે છે. કારણ તેવા આહારમાંથી જેટલું પણ મળે છે તે કરતાં તેને પચાવવામાં, અને નકામો લાગને શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાખવામાં, વધારે બળનો વ્યય કરવાની શરીરને જરૂર પડે છે અને તેથી એકંદર રીતે “ દણી જીને ઢાંકણીમાં ” વાળવા જેવું થાય છે. વળી ભય, શોક, ક્રોધ વિગેરે મનોવિકારને વશ થાય પણ બળનો બહુ ફાયદો થાય છે; કારણ તેવા વિકારો શરીરની સ્વાભાવિક ગતિ અને ચતિમાં બહુ અંતરાય નાખે છે અને તેથી ઉપજતી માઠી અસરોને સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવતાં ‘ક મોટું’ પુસ્તક લેવાય તેમ છે. એ ઉપરાંત, શરીરના સ્નાયુઓને હમેશાં તંગ હાલમાં રાખવાની ટેવ વાળા માણસો પણ તે રીતે પોતાના બળનો બહુ મોટો પ્રાણમાં નાશ કરે છે. આવી ટેવ ધણાં મનુષ્યોને હોય છે અને તેઓ ઉઘી જાય છે ત્યારે તેમના શરીરના અવયવો તંગ હોય છે. શરીરના સ્નાયુઓ દીલા થવાથી ઘણીજ વિશ્રાંતીની યાંત્રિક ઉત્તરી જાય છે. અને શરીરના અવયવો જ્યારે દીલા હોય છે ત્યારેજ પ્રાણતત્ત્વનો પ્રવાહ શરીરના અર્ધ ભાગમાં અબાધિતપણે વહીને નવીન અવસ્થા આપી શકે છે. સ્નાયુઓની શિથિલ અવસ્થા ટેવી કરવી જોઈએ તે તમારે જાણવું હોય તો એક નાના બાળકને તે ઉઘીવું હોય ત્યારે ઉચકી જુઓ, એટલે તમને તેના ફાયદો, ખર્ચ, ગાયું, અને ખીજા સર્વ અવયવો

હુંજ પરિણામ આવવાની વાત જોઈશું. અંથવા તો શારીરશાસ્ત્રને અભ્યાસ કર્યા પહેલાં, ડોષ માણસ જોડી હિમત ધરી શસ્ત્રવેદ તરિક્કે બહાર પડે, તો તેની ઉદ્ધતાદાયી આપણને અચ્ચો લાગે છે અને તેની પામે જનાર દરદીઓની આપણને દયા આવે છે. પરંતુ બાળકોને ઉછેરવાના શારીરિક, માનસિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતો તથા કાયદા જેને અનુસરીને દરેક માતા પિતાએ ચાલવું જોઈએ, તેનો જરાપણ અભ્યાસ કર્યા શિવાય બધારે સ્ત્રી પુરૂષો પ્રગ્ન ઉપન કરવા તથા ઉછેરવાના કડીન કાર્યમાં જોડાય છે ત્યારે તેવાં સ્ત્રી પુરૂષો તરફ કોઈ આશ્ચર્યથી જોવું નથી, તેમજ તેમની મખાઈનાં બાગ યદ્ય પડનાર ભવિષ્યનાં બાળકોની કોઈને દયા સરખી પણ આવવી નથી.”

રાજ્યસત્તા તથા પ્રગ્નનો સંબંધ નિરંતરનો છે. અને તેમના ભવિષ્યનો આધાર નયીન થનાર પ્રગ્ન ઉપર છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં પ્રજેત્પતી તે એક સામાજિક તથા રાજકીય કાર્ય છે, તે વાત યાદ રાખી બન્ને જાતીના યુવાનોને પ્રજેત્પતી સંબંધોનું, તેમજ છોકરા ભવિષ્યમાં બાપ થવાને તથા છોકરી ભવિષ્યમાં માતા થવાને શારીરિક યોગ્યતા કેવી રીતે સંપાદન કરી શકે તે વિષેનું જ્ઞાન આપવાની દરકાર રાજ્યસત્તાએ રાખવી જોઈએ. કેળવણીના આ અગત્યના ભાગ તરફ હાથમાં જોડકારી બતાવવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ નિંદ્રા રીતે તે દબાવી દેવામાં આવે છે, પરંતુ તેજ શિક્ષણ ભવિષ્યમાં બહુજ ધ્યાનપૂર્વક અને સંપૂર્ણ રીતે શીખવવામાં આવશે, તેટલા માટે રાજ્યસત્તાએ તેમજ સામાજિકસત્તાએ લગ્ન ઉપર વધારે જવાબદારીનું દબાણ કરવું જોઈએ. તેમજ સ્ત્રી પુરૂષના જીવન પર્યંતના લગ્નથી થના સંબંધ ઉપર વિચાર પૂર્વક અગમ એતથી નજર રાખવી જોઈએ. એવા પશુ કેટલાક મનુષ્યો હશે કે જેઓ એમ ધારતા હશે કે લગ્ન એ લગ્નથી જોડનાર એ પુરૂષોનેજ દક્ષ લગતી વાત છે અને તે સાથે સમાજ અથવા રાજ્યસત્તાને કંઈ સંબંધ નથી, પરંતુ હુનિયાં જાણે છે કે આ તેમનું ધારવું સસ નથી. સમાજ તથા રાજ્યના ભવિષ્યને લગતો આ એક સવાલ છે અને તેથી જાતિ, સમાજ, વિગેરેના દરેક તેમજ મરકારના કાયદાથી બહોબલ કરવા જેવી બાબત છે.

કેળવણીની દરેક સંસ્થામાં શારીરિક શિક્ષણનું ખાતું ઉપાડવાની તરફેણમાં શારીરિક નિર્બલતા વાળાં, આંધળાં, મૂર્ખાં, કદરૂપાં તેમજ માનસિક અને લાક્ષણિક ખોડવાળાં મૂંઢ તથા નામરદ—હજારો બાળકોના કરતાં વધારે સારી દલીલ મળી શકે તેમ નથી. નિશાળો તથા ટ્રેલેજોમાં ભણીને મનુષ્યનું અગત્યનું પવિત્ર કર્તવ્ય જે લગ્ન તેમાં જોડાઈ તેની જવાબદારીઓ માથાપર લેતાં પૂર્વે તે મોટે યોગ્ય તૈયારી અને શિક્ષણ સ્ત્રી પુરૂષોને પુરું પાડવાનું કર્તવ્ય રાજ્યસત્તા તથા સમાજનું છે અને તે બજાવવા તેમણે ઉત્સુક રહેવું જોઈએ.

જ્યાં સર્વોત્તમ ગ્રેમનું સામ્રાજ્ય, તથા નિર્મલ અને અચંત પવિત્ર સંબંધ થવો સંભવે છે તેવા લગ્નની ધાર્મિકતા દરેક સ્ત્રી પુરૂષને એવી તો સમજાવી જોઈએ કે તે હમેશાં તેમના મનમાં રમ્યા કરે. અને તે સંબંધી આવરયક માહેતી અને જવાબદારી માટે તૈયારી કર્યા વગર તેમાં જોડાવું ટાઈ પણ માણસ માટે મત્રાહ કારક નથી. એકદમ અવિચારે અથવા પૈસા વિગેરેની અપોગ્ય મતલબ સાધવા કરવામાં આવેલાં, દુઃખ અને પરતાવો ઉપગમનાર લગ્નો હુનિયાંની વિપત્તીઓનું મુખ્ય કારણ છે. આવાં વિપરીત લગ્નથી માત્ર તેવાં સ્ત્રી પુરૂષો નીતિમટ્ટ થઈ પડતીમાં આવે. છે એમ નથી; પણ તેવાં લગ્નના પ્રગટ્ય પ્રગ્ન જીવનના ઉદ્દેશ વિષે એવા તો નીચ વિચારો સાથે જન્મે છે કે સ્વાભાવિક રીતે અને સહજમાં હુર્યણી અને કુકર્મી બને છે.

એવો પણ સમય હોય કે જ્યારે લગ્નમાં વધારેમાં વધારે ઉપયોગી છતાં અસંત થોડા સમયનેમા પ્રત્યેષિત સંબંધીના વિષય ઉપર, વિવાદ કરવા તેવાર થયેલાં સ્ત્રી પુરુષો સાથે વાત કરવી, અથવા તેમને લેખ દ્વારા તે સંબંધી યોગ્ય જ્ઞાન 'આપવું', તે ધણું જ નિર્લજ્જ જણાયું. માર્ગદર્શક હોદ્દાપત્ર કે અસંખ્ય જીવનનૌકાઓ વિનારા કરનાર લખકર ખડકો સંબંધી ચેતવણી આપ્યા શિવાય સ્ત્રી પુરુષોના લગ્નના સમુદ્ધમાં ઝોકાવવામાં આવતાં, પાંદુરથી ડંકાયતાં કાપરથી ખડકો સંબંધી, વેર લેવાના સ્વભાવથી છાંંડી જગાએ સંબંધી, અસાવધ પણા રૂપી રેતીના ખડકો સંબંધી, અને એવાં બીજાં વિના સંબંધી શિખામણ છૂટથી આપવામાં આવતી; પરંતુ હજારો જીવનનૌકાઓને પોતામાં આકર્ષિત ગરક કરી જતા માયાવી પ્રવાહના લપ વિષે આપણા શરમાળ વડિલો મુંઝાજ રહેતા !

એવી મિયા શરમના વારા હવે વડી ગયા છે. આપણા જગાનામાં આપણને કંઈક વધારે જ્ઞાન મળ્યું છે. લગ્નરૂપી સમુદ્ધમાં જીવનનૌકા ઢંકરવા તત્પર થયેલાં નવીન મુસાફરો હવે પોતાની મુસાફરીને કોઈ પણ રીતે સંધારનાર કે બગાડનાર દરેક બાબત વિશે માહેની માગવા લાગ્યા છે. અને વિચારવાન અને અનુભવી પુરુષો પોતાના જ્ઞાનમંદારમાંથી તે માગણી પૂરી પાડવા કમર કરી બહાર પડ્યા છે.

પરમેશ્વર અને કુદરને નિરમાણ્ય કંઈક છે કે એના (સ્ત્રી પુરુષના) સંબંધથી ત્રીજું (બાળક) ઉત્પન્ન થાય; અને તે ત્રીજાના સુખનો આધાર તેનાં માતા પિતા ઉપર હોવાથી તેમના સંબંધ થતાં પૂર્વે ધણી બાબતો ઉપર મેંદીર વિચાર કરવાની જરૂર છે. દાકતા વખતમાં માણસ પોતાની સ્થિતિના વિચાર, અને ઇશ્વરે આપેલી સુધિને કોરે મર્યાદા પાછો છે. અને જો એવાં અવિચારી લગ્નોથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી ન હોત તો સમાજને બહુ નુકસાન નહોતું; પણ પ્રત્યેષિત તે લગ્નનું સ્વાભાવિક પરિણામ હોવાથી, માતા પિતા થવાની લાલચ સંપાદન કરવાના વિષય ઉપર જેટલો ભાર મૂકીને ગોલીએ તેટલું બાણ છે.

સારાં માબાપ થવાની યોગ્યતામાં પ્રથમ અગત્યની બાબત એ છે કે સ્ત્રી પુરુષ પોતે ઉત્તમ પ્રકારનાં માતા પિતાથી જન્મેલાં હોવાં જોઈએ, અને આ શરત જોમ વધારે અને વધારે પાલન લેત જગ્યામાં આવે તેમ સારું, જનિત્યમાં જન્મનાર બાળક પોતાનાં માબાપની યોગ્ય યોગ્યતા બાબત ઓછી શકતા, અને જો તેઓ માતા પિતા થઈ નાથાયક હોય તો પોતાના કિંતની ખાતર તેમને પરણતાં અટકાવવા અસમર્થ હોવાથી, જેકે મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલી દયા તથા ન્યાયની લાગણીઓને અનુસરીને, કેજાપણા લેખકો તેનાં દુઃખોની આગેવાની મદદે જઈ જોઈએ અને અન્યાય મામે એવો તો જંગ મચાવે તો એથી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા પડેલાં પોતાનાં બાળકોને શારીરિક, માનસિક તથા નૈતિક ક્ષેત્રો વારસો મળશે તેના વિચાર કરવાનું દરેક માબાપને સુએ.

માબાપ થવાની યોગ્યતામાં બીજી જરૂરની બાબત સુદ્ધ જીવન છે. આનો અર્થ વિચાર અને કામનાઓને પવિત્ર રાખવાં તથા દુષ્ટ કર્મો કરતાં અટકવું એ થાય છે. મક્ષિન વિચારોએ ધણાં મનુષ્યોની હૃદયની બાજુની કરી છે. પરણવાના વિચાર રાખનાર દરેક મનુષ્યે યાદ રાખવું જોઈએ કે પોતાનાં હોદ્દા તેના વિચાર અને કર્મોના પ્રતિબિંબરૂપ નિવડશે; અને તેથી જો કોઈ આ વિષે ગંભીરપણે વિચાર કરી જોશે તેને પોતાનું જીવન નિર્મળ રાખવાની અગત્ય જણાઈ આવશે.

ધંધા પ્રમાણે આયુષ્ દીર્ઘ કરવાની કળા.

પરમ પ્રિય વાચકબાલકો ! આ મામિકમાં આપણે આ પહેલ વહેલોજ સમાગમ થાય છે. આ 'પહેલાજ સમાગમમાં' મેં યથેચ્છ દીર્ઘાયુષ્ એટલે ધંધા પ્રમાણે આયુષ્યને દીર્ઘ કરવાની કળા એ નામનો અતિ મહત્ત્વ છતાં અતિ ઉપયોગી વિષય હાથમાં લીધો છે, તેનું કારણ એજ છે કે આજકાલ સુધરેલા કહેવાતા મનુષ્ય પ્રાણી એ પ્રકૃતિમાં થલે દૂર નીકળી જઈને પોતાની જરૂરીઆતો અને તદનુસાર ધંધાઓ પણ પુષ્કળ વધારી લીધી છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે જરૂરીઆતો અને ધંધાઓ જે પ્રમાણે વર્ષતી નય તે પ્રમાણે તે ધંધાઓ અને જરૂરીઆતોને પૂર્ણ કરવાનાં સર્વ સાધનો પણ વધતાં જવાં જોઈએ. આ સાધનોમાં-સર્વથો અગત્યનું સાધન વખત છે એ બાબત સામાન્ય મનુષ્ય પણ જાણે છે; કારણ કે એક ખેતર ખેડવાને પાંચ દિવસ લાગે તો તેવડાં તેવડાં પાંચ ખેતર ખેડવાને પચ્ચીસ દિવસ લાગે એ નિર્વિવાદની વાત છે અને નિશાળમાં ત્રિશીતા દિસાબ શિખતા છોકરાઓ પણ એ સારી પેઠે સમજે છે. અને ઢોઢ શંકા કરશે કે વખત તો જે છે તેજ છે, એમાં કંઈ ફેરફાર થાય એમ છેજ નહિ; કારણ કે દિવસના ચોવીસ કલાકમાંથી જોછા થઈને ૨૩ થવાના નથી, અથવા વધીને ૨૫ પણ થવાના નથી, તો પછી ઉપર પ્રમાણે લક્ષ્યને વખતનો દાખલો મૂક્યો, એ ધણીજ ગેરવાજબી છે. સમાધાનમાં કહેવાનું કે ભાઈઓ ! ઉતાવળ કરો નહિ, ધીમે ધીમે બહુ સ્પષ્ટ થશે. અગ્રે વખત એટલે મનુષ્યનું આયુષ્ છે. દિવસના ચોવીસ કલાક વધીને પચ્ચીસ કલાક થાય નહિ અને ઘટીને ત્રેવીસ થાય નહિ એ વાત ખરી છે, છતાં જો આયુષ્ય વધી શકે તો તો ધંધાઓ પૂર્ણ કરવાનો સમય પણ વધ્યો એમ કહી શકાય અને તેજ પ્રમાણે જો આયુષ્ય ઘટે તો ધંધાઓ પૂર્ણ કરવાનો સમય ઘટ્યો એમ કહી શકાય.

હાલના સમયમાં સૌથી મોટી પંચાતી આયુષ્યની છે. કાને શું ખાઈશું કે શું પીશું, શું પહેરશું કે શું ઓડશું, શું આપશું કે શું લેશું વિગેરે બાબતોની કાળજી મનુષ્યોને જોટલી નથી તેથી મહત્ત્વપૂર્ણ અધિક કાળજી, કાલે મને કંઈ રોગ તો ન થાય, અથવા પ્લેગ તો ન થાય. મારાં છોકરાં છંયામાંથી કેઈનું માથું તો ન દુઃખે એટલે તેઓમાંથી કેઈનું કાંઈ બનિય તો નહિ થાય, મારા અમુક અમુક સગાઓ દૂર દેશાવર રહે છે તેઓ બધા સહિમલામત તો હશે કે નહિ ! વિગેરે બાબતની હાથ છે. જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો બોલતાં સંભળાય છે કે, ભાઈઓ ! વખત બહુ બારીક આવ્યો છે. ઘડીના કેઈન બકડો નથી, કાલ કેવી થશે તે ખબર નથી, આજે તો આમ બેઠા છીએ, ખાઈએ પીએ છીએ, અને આનંદ કરીએ છીએ; પણ કાલે શું થશે તે તો હરિ જાણે, અમુક મનુષ્યનો છોકરો પરમ દિવસે સાંજના તો મારી સાથે બાગમાં ફરવા આવ્યો હતો અને તે વખતે તો કેઈપણ જાતનો વિધાર હતો નહિ અને કાલે બપોરે હું મારા મામાને ત્યાં ગયો તો ત્યાં ખબર મળી કે તે છોકરો તો દેવતાક થયો છે, હરિ, હરિ, તું લગ્ન રાખીશ તો રહેશે, નહિ તો અમે પાખર પ્રાણી તો આ કાળ સરખા પ્લેગ આદિના સપાટામાંથી બચવાને જગપણ પ્રયત્ન કરી કુતેદ મેળવી શકીએ એમ નથી. આમને આવા હગ્ગરો ઉગારો, આયુષ્યના અનિશ્ચિતપણાને સ્વયંચારા, કાલે કાલે આપણે

સાંભળીએ છીએ. તો શું આ ઉદ્યોગો વગર વિચાર્યો લોકો કાઢતા હશે કે કંઈ સખજ કારણ હોવાથી તેઓ બોલતા હશે ? કારણ એ છે જે હામ હામ અને ટપોટપ, ગામોગામ અને શહેર શહેર લોકો મરણને શરણ થતા તેઓ જીવેએ અને તે લયકર દેખાવાની આસર થવાથી તેઓના મુખમાંથી બપર પ્રમાણે વચનો નિકળે એ સ્વાભાવિક જ છે. વળી આ મરણમુખ્યામાં બને વૃદ્ધ મનુષ્યો કે જેની ઇચ્છાઓ ધણે ભાગે પૂર્ણ થઈ હોય તેવાઓ, અથવા નાના બાળકો કે જેઓને હજી વધારે અને મોટી મોટી ઇચ્છાઓ મનમાં ઉત્પન્ન જ નહિ થઈ હોય તેવાઓ, અથવા શેર લાવે અને ગેર ખાવ એવા તદ્દન નિર્ધન સ્થિતિના માણસો, અથવા ક્રૂર ખાઈ પીને પશુશક્તિમાં જ તૃપ્ત રહેનારા તદ્દન અર્થલેહો, અથવા હુશિઆર છતાં પોતાની શુદ્ધિને તદ્દન ગેરવિયોગ કરી અનાથ અને રંક-નમ્રસ્વભાવના માણસોને હજાર પ્રકારે હેરાન કરનારા દુષ્ટ લોકોનો જ મોટો લાગ હોય તો તો એવા મરણોથી દુનિયાને મોટું નુકસાન નથી અને વિચારવતોને શોક કરવાનું કારણ નથી તેમજ તત્ત્વવેત્તાઓને એ તરફ ધ્યાન આપી પોતાના અમૂલ્ય જ્ઞાન, શુદ્ધિ, સમય વિગેરેનો એ બાબતપર વિચાર કરવામાં ભોગ આપવાનું લેશ પણ પ્રયોગન નથી. પણ વસ્તુતઃ એવો સમય છે કે જીવાન પલાટ સરખાં સ્ત્રી પુરૂષો કે જમનાપર આખા કુટુંબના બરણપોષણ ઇત્યાદિકનો આધાર હોય, મોટા રાજ્યદારી યુવાનો કે જેના શુદ્ધિ આદુર્યાદિ શુભોને લીધે રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં ધીમે ધીમે સુધારો થઈ અખિલ રાજ્યની સમસ્ત પ્રગતિ સુખનો સ્વાદ આપે એવી વધી હોય, મોટા ધર્મધુરંધરો કે જેની ધાર્મિકશક્તિ, ધર્મસંપત્તિ જ્ઞાન, પવિત્ર વર્તન, શુદ્ધ યોગસૂત્રાન, પ્રભાવ, અને જનમમૂહના કસ્યાણુ તરફજ દ્રષ્ટિ રાખવાથી અપૂર્વ લોકપ્રિયતા વિગેરે શુભોથી દુનિયાને અપૂર્વ લાભો થવાના સંભવ હોય, મોટા શાસ્ત્રાભિન પુરૂષો (scientists) કે જેની વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાકળાને લીધે દેશની આબાદની સપાટાબંધ વૃદ્ધિગત થવાની આશા રાખવામાં આવી હોય, મોટા મોટા દેશાભિમાની, દેશહિતચિંતકો કે જેના તનમન-અને ધનવડે નિરંતર કરતા રહે આગ્રહવાળા અસખ્ય પ્રયત્નોવડે દેશને પરબ્રજના પરતંત્ર જીવસરા નીચેથી છુટી સ્વતંત્ર બનવાનો મંગળ સમય નજીક આવ્યો છે એવ મનોરથના તરંગો હૃદયમાં લોંઘાના મનમાં આપ્યા કરતા હોય, મોટા મોટા પરાપકારી ઉદાદાનેથી ગૃહસ્થો કે જેના પૈસા ટકા અને પૈસાઓમાંથી દેશકલ્યાણને માટે મોટી મોટી રકમે મળવાની આશા રખાતી હોય અને જેઓ ગરીબના બેલી કહેવાતા હોય, મોટા મોટા રાજ્ય-વંશીઓ કે જે ગમે તે સ્તરે પોતાના તન મન અને ધનવડે તેમજ પોતાની સત્તાના બળવડે પોતાની પ્રગતિ અગોચર સ્તરેથી યોગ્ય સ્ત્રાપર લાવી તેઓ વધારે અને વધારે સુખી થાય એવી યોજનાઓ કરવામાંજ રચી પચી રહ્યા હોય તેવાઓ અને મોટા મોટા કવિઓ, લેખકો તત્ત્વવેત્તાઓ, ગર્વશિર અને એવા જ બીજા હજારો, ઉપયોગી યુવાન સ્ત્રી પુરૂષો પોતાની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કર્યાં શિવાય, પોતાના સગાં, વડાલાં, મિત્રો, દિલ્લેખીઓ, ન્યાતિભાઈઓ, દેશી ભાઈઓ વિગેરેને પોતાની તરફથી નેટલો અને જ્યો સતોષ આપવો જોઈએ તેમાંથી અનુચારીસ પણ આપી શક્યા વિના જ, મોહમાયાના બરેલા, જોતજોતામાં દુષ્ટ મૃત્યુના પંજામાં ચપડાઈ જતાં વારંવાર જોઈએ છીએ. અને તેઓને તેવી સ્થિતિમાંથી છોડાવવાને કાંઈ પણ કરી શકવાને બદલે રૂઢન કરવાનો અને છાતી માથો ફેટીને તથા શોકમય ચર્મને, પડતા દુઃખને અણબુટકે પણ ભોગવવાનો વખત આવ્યો છે. આ પ્રમાણે વિકટ સમય આવેલો હોવાથી

દુનિયાને ધણો જ ગેરલાભ યાવ છે. માટે આવા ઊપયોગી મનુષ્યોના મૃત્યુવશ થવાથી સર્વને એક મોટું શોકનું કારણ મળે છે એ સ્પષ્ટ છે. અને તેથી જ તત્ત્વવેત્તાઓને એ બાબતપર પૂર્ણ વિચાર કરવો અતિ આવશ્યક છે.

જ્ઞાન અનંત છે, સર્વ વ્યાપક છે, સર્વની સામાન્ય હકવાળી પુંજ છે વિગેરે આપણા વેદાંતીઓ કહી ગયા છે, તેમજ પાશ્ચિમાન્ય તત્ત્વવેત્તાઓ પણ એમ જ કહે છે. કોઈ કદાચ એમ કહે કે મેં તો તદ્દન નવીન જ શોધ કરી છે; એટલે દુનિયામાં કોઈને કોઈ વખત પણ નહિ સમજાયું, નહિ જણાયું, અને કંપનામાં પણ નહિ આવેલું એવું જ્ઞાન આજે મને ઉપનન થયું છે, તો તે મનુષ્યની મોટી બલ સમજવી. કારણ કે અખિલ વિશ્વ, સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મારૂં નિરંતર પરિપૂર્ણ રહે છે એમ વેદમાં અસંખ્ય જગ્યાએ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે. અને સામાન્ય મનુષ્યોમાં પણ એમજ કહેવાય છે કે ભાર્ગવ 'પરમાત્મા શિવાય તલભાર કે અણુભાર જગા ખાસી નથી. નાના બાળકને મ્હોરે પણ આપણે ત્રીજી ચોપડીની કવિતામાં આપેલી લીટીઓ સાંભળીએ છીએ કે—“આસપાસ આકાશમાં, અંતરમાં આભાસ; ધાસ યાસની પાસ પણ, વિશ્વપતિને વાસ. ખાસી જગ્યા યોળીએ, કણી મૂકવા કામ; ક્યાંએ જગદ્ગત્તાં વિતા ઠાવું ન મળે ઠામ.” આ પ્રમાણે પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે અને એ પરમાત્મા ચિત્તરૂપ છે એટલે જ્ઞાનરૂપ છે, તો એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાન સર્વવ્યાપક છે એટલે જ્ઞાન કંઈ કોઈથી ઉપનન થઈ શકે એમ નથી; પરંતુ જ્ઞાનના અગ્રદ ભંડારમાંથી જેને જેટલું જોઈએ તેટલું પોતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે અને પોતાને વિદિત યુક્તિઓ વડે અને પોતાનાથી પોતાના મગજમાં રાખી શકાય એટલું જ્ઞાન મેળવી લે છે.

કોપરના ખંડકતુ અત્ર એટલુંજ પ્રયોગન છે કે આજે આ વિષય જે મેં લખવા માંડ્યો છે તે કંઈ મેં નવીન ઊપગમની કહાડ્યો નથી; પણ અનાદિકાળથીજ જે નિયમો યથેચ્છ દીર્ઘાંશુ આપવામાં મહાદયજૂત યતા આવ્યા છે અને જે નિયમોવડે અસંસના યોગીઓ, મહારાઓ અને ચિરંજીવીઓ યથેચ્છ અથવા દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવતા હતા, તેજ નિયમોમાંથી કેટલાક મારી ગણુ પ્રમાણે અગ્રે દર્શાવવાનો હું પ્રયત્ન કરું છું. એમાંથી કેટલાક પોતે જાને અનુભવેલા હશે, કેટલાક અન્ય આધારભૂત ગણાતા મહાન પુરુષોએ અનુભવેલા હશે, અને કેટલાક તેવા મહારાઓએ લખેલા અને કહેલા હશે. મારાંશ કે જે જે નિયમો બતાવવામાં આવશે તે સર્વે કંઈ પોતે જાને અનુભવેલા, કે બધાજ કંપનામાંથીજ ઊત્પન્ન કરેલા કે કોઈ એકજ પુરુષ કે પુસ્તકના આધારથી લીધેલા છે એમ ધારણો નહિ. વિવિધ પુસ્તકો દ્વારા, વિવિધ સંભગનો દ્વારા, વિવિધ અનુભવદ્વારા અને વિવિધ અવસોકન દ્વારા જાણેલા અસંખ્ય નિયમોને પરમરૂપાળુ પરમાત્માએ આપેલી શુદ્ધિશક્તિ દ્વારા ટુકના કરીને જે જે નિયમો યથેચ્છ દીર્ઘાંશુ માટે આજે લખ્યા છે તે તે નિયમોને અત્ર જણાવવામાં આવ્યા છે. નવીનતાનો હક કે હાથો હું લેશમાત્ર પણ કરતો નથી એટલુંજ કહત અત્ર કહેવા માગું છું.

કોપર આપણે જોઈ ગયા તેમ અસંખ્ય કિંમતી રત્નો મૃત્યુના અપોગય અને અકાલિક જૂઠમથી હાણુવારમાં અવપાર્શ્વ જતા આપણે વારંવાર જોઈએ તથા સાંભળીએ છીએ. અત્ર વિચાર કરો કે આવા રત્નો ગણાતા અથવા પુરુષવરો કે નંરો ગણાતા મનુષ્યોએ પોતાના મનમાં ભવિષ્યને માટે કેવી કેવી અને કેટલી કેટલી મહાન આશાઓ બાંધી હશે અને કેવી ારી મોટી ઈચ્છાઓ કરી હશે. છતાં યથેચ્છ દીર્ઘાંશુ પ્રાપ્ત કરવાની કળા વિદિત નહિ ટો-

વાથી તેઓ પોતાની આશાઓ અને ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કર્યા વિના, પોતાના અગાધ પરિશ્રમનું યથેચ્છ ફળ ભોગવ્યા વિના, પોતાની અસંખ્ય જનહિતકારી યોજનાઓને જાહેરમાં પ્રદર્શિત કર્યા વિના, અથવા તો અમલમાં મકયા વિનાજ, અણબુટ્ટે, પરાણે, પોતાની, પોતાનો સગાવહાલાની અને પોતાના લાગતા વળગતા, ઝાળખાણુ પીછાણવાળા, અને દેશીબંધુઓની મરજી વિરૂદ્ધ, આ સંસાર છોડી ચાલ્યા જાય છે. ભાઈઓ ! વિચાર કરો કે જો દેવેચ્છ એવીજ હોય અથવા પરમાત્માએ એવુંજ નિર્માણ કર્યું હોય કે એવા રત્નો એ પ્રમાણેજ નાશ પામવા જોઈએ, તો તે કેટલું અયોગ્ય કહેવાય. પરંતુ જોતાં એવાં પુરેપોની અથવા મહાત્માઓની જીવંતી તેઓની ઇચ્છાઓના પ્રમાણમાં લાંબી થતી જોઈએ કે જ્યાં તે ઇચ્છાઓ સર્વે પૂર્ણ કરવા તે મહાત્માઓ લાગ્યશાળી થાય. પરંતુ હાલ પ્રત્યક્ષપણે આપણે જો જોઈએ છીએ તે એથી તદ્દત ઉલટુંજ છે. ત્યારે શું પરમાત્મા કે જે દયાસાગર, સર્વ પ્રાણીઓનું સદા સર્વદા હિત કરનાર, આનાથનો નાથ, ગરીબનો બેવી, સખનો સંગી, સાધુને સહાયકારી, ધર્મને રક્ષક અને એવાજ સારા કામ કરનારને મદદ કરીને ઉન્નતિએ દોરનાર ગણાય છે, તે શું મનુષ્યની જીવંતી આવી દાણભંજુર રહે એમ ઈચ્છતા હશે / વિચાર કરતાં મને તો એમ સમજાય છે કે એ પ્રમાણે હોયજ નહિ. એથી ઉલટું તે તો મદદ સર્વદા જે તે રીતે, જીવને આ અમર્ય મનુષ્યદેહ કે જે દેવોને પણ દુર્લભ છે અને જેની સ્વર્ગવાસીઓ પણ અદેખાઈ કરે છે તે અર્પીને તેને જે જે અનુભવો કરાવવા હોય તે સર્વે અનુભવો એકી વખતે અને જેમ અને તેમ જલદી થઈને આપરે. મોક્ષ મેળવવા તરફ હિત થઈને મોક્ષના સાધનો સાધી મોક્ષરૂપી સર્વોત્તમ અને અતિમ ફળ મેળવી કૃતકૃત્ય થઈ રહે એવા હેતુથી હજારો અને લાખો ભૂતોથી થતા દુઃખદ દુઃખોને અને તેટલા અને યોગ્ય લાગે તેટલા દુઃખ કરીને ગમે તેમ કરીને આ દેહ કે જે કર્મ કરવાના સાધનરૂપ છે તેને સારી રીતે ટકાવી રાખવાને માટે નિરંતર મદદ કર્યાજ કરે છે. જો તેની મદદ નહિ હોય તો સામાન્ય શુદ્ધિમાનને પણ સમજાય એમ છે કે ગર્ભાવસ્થાથી લઈને યુવાન અવસ્થાવાળું સુંદર નિરોગ શરીર થાય ત્યાં સુધીમાં આ દેહપર પ્રાણુદર વિંનૈનો જરાપણુ તોડે છે ? તેની મદદ નહિ હોય અને તેની અકળ કળાથી અને પ્રેમથી જો આપણે સદા સર્વદા સુરક્ષિત નહિ હોઈએ તો સાધારણ પણ પડીઓ અથવા અન્ય પ્રાણીઓ કે જીવજંતુઓ દાણમાં મનુષ્ય દેહને મરજીનેરાણુ પહોંચાડવા પૂર્ણ શક્તિમાન છે. હશે ! આપણે આત્માને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય વિચારતા નથી એટલે એ બાબતમાં બહુ ઝાંડાં ઝીતરવાની આ તક નથી. અત્ર તો ફક્ત એટલુંજ દર્શાવવાનું છે કે અકાલિક અને ટુંકી વયમાં મનુષ્ય પ્રાણીનું મૃત્યુ થવામાં કુદરતી નિયમેા વિવેનું મનુષ્યનું અજ્ઞાન તેમજ તેનું અયોગ્ય વર્તન ત્રિવેરજ કાચો હોવાથી પૂર્ણ ન્યાયી અને પરમ કૃપાળુ પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માને શિરે જે દોષનો ટોપડો ચડાવવામાં આવે છે તે કેવળ શોચનીય છે.

અત્ર એ સવાલ થયો કે શું ત્યારે મરણ કે જીવન અને તે પણ વહેણ કે મોણ સો વર્ષ કે હજાર વર્ષ તે બંધુ મનુષ્યના હાથમાં છે એમ તમે કહેવા માગો છો. ? જવાબ આપવાનો કે હા ભાઈ હા, હું ખાતરી કરું છું કે હા, હજારવાર શુભ પાડીને કરું છું કે હા, રાત્રી અને વેદો તથા પુરાણો બધાંજ ઉદ્દિમ વળાડીને કહે છે કે ‘મનઃ યય મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોગ’ એટલે કે જો મનમાં હજારે વર્ષ જીવન એવી ઈચ્છા હોય તો તેમ

પણુ થઈ શકે. સુખ કે દુઃખ, લાભ કે ગેરલાભ, શ્રદ્ધિ કે હાનિ, બંધ કે મોક્ષ, સ્વતંત્રતા કે પરતંત્રતા જે કંઈ થાય છે તે મને મનનાંજ કારણ છે અથવા મન એજ આ પ્રમાણે થવામાં કારણીભૂત છે. આ બિપર દર્શાવેલું મન એજ વાક્ય પૂરેપૂરું સમગ્રતઃ તો સ્વાય તે કરવા મનુષ્ય સમર્થ થાય એમ છે. જે કંઈ દુઃખ ભોગવે છે અથવા જે કંઈ ન્યૂનતા રહે છે તે ફક્ત મનુષ્ય પાતાનું મન હાથમાં ગળી શકતો નથી તેથીજ છે. હવે ! આ વેદ વેદાંત અને સર્વે શાસ્ત્રોના મારભૂત વાક્યને સમગ્રતઃવાનો આ પ્રમંગ નથી, ઈશ્વરેચ્છા હશે તો કાઈક પ્રસંગે જ્યાં આપણે યથેચ્છ દીર્ઘાયુષ્નો ત્રિપ્ત પ્રેર કરીશું ત્યાર પછી અનુકૂળ વખતે એ ત્રિપ્તિવર વિચાર કરશે. અને એટલુંજ જાણવું જરૂર છે કે મનથી ધીન ધારેલાં કામો પાર પડે છે તેમ આ દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત કરવાનું કામ પણ મન વડેજ સિદ્ધ કરી શકાય એ વાત સર્વ શાસ્ત્રોને સંમત છે, છતાં આગળ બિપર આપણે એ બાબતને અથવા એ સિદ્ધાંતને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી પણ સાબિત કરીશું.

કળિયુગની શરૂઆત પહેલાં થોડો વખત આગમ્ય દેહો કે કળિયુગની શરૂઆત થયા પછી થોડાજ વખતમાં દેહો શ્રી રામચંદ્રના રાજ્યમાં એક એવો બનાવ બન્યો કે એક બ્રાહ્મણને ત્યાં તેનો પુત્ર નરણુ પામ્યો. તરતજ આ પુત્રના રાજને લઈને તેનો પિતાશ્રી રામચંદ્રના દરબારમાં આગ્યો અને તે રાજને ત્યાં મળીને કહેવા લાગ્યો—“અરે ગગ્ગ ! આ તારા રાજ્યમાં શું શું પાપો થાય છે કે જેને લીધે આ મારો પુત્ર હું દેવાત છતાં મારા પહેલાંજ મરણુ પામ્યો. ગમે તેમ કરીને પાપીને ગોધી કાઢી તેને શિક્ષા કર કે જેથી મારો પુત્ર પાછો જીવતો થાય. જો મારો પુત્ર જીવતો યજે નહિ તો હું પણ અનેજ દેહ પાડીશ અને એ બંને બ્રહ્મહત્યાઓ તારે શિરે ચોટશે. માટે ગમે તેમ કરીને મારો પુત્ર ફરીને જીવતો થાય એથી ગોઠવણુ કરો.” શ્રી રામચંદ્ર પણ તેના કહેવા પ્રમાણે પાપીની શોધમાં નિકળ્યા અને તેને ગોધી કાઢી યોગ્ય શિક્ષા કરી પાછા પ્રયાં. આ પ્રમાણે કરવાથી પેલો બ્રહ્મપુત્ર ફરીને જીવ્યો થયો. આ એક આખ્યાયિકા છે અને રામાયણુ વાંચનાર કે આંજનારને તે સારી પેઠે નિદિત હોય છે. આખ્યાયિકામાં કેટલે દરજ્જે સત્ય છે, કેટલે દરજ્જે કવિની યુક્તિ અથવા અતિશયોક્તિ અથવા કંઈ વધારો કર્યો છે તે જોવાનું આપણું કામ નથી. આપણે તો ફક્ત એટલુંજ જાણવાનું કે શ્રી રામચંદ્રના વખતમાં એ પ્રમાણે આમાન્ય રીતે પિતા અથવા માતા પહેલાં તેઓના પુત્ર પુત્રાદિ મરણુ પામતાં હતાં નહિ (અથવા હશે નહિ); મતલબ કે તે વખતમાં ધણે ભાગે લોકો નિરોગ, સુદૃઢ અને દીર્ઘાયુષી હતા. વળી આપણા ઝગીચી યોગીઓ વિગેરે અસહ્ય જમાનાના મહાપુરુષો હજારો વર્ષ જીવતા હતા અને તેમાંના અધ્યાત્મા, બ્રહ્મ, પરશુરામ જેવાઓ તો હજી પણ જીવતા છે એમ કહેવાય છે. કુવ જેવાએ છાપન હજાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું કહેવાય છે. લોમશ ક્ષિ જેવા તપસ્વી તો વર્ગો એવા થઈ ગયા કહેવાય છે કે એક એક ક્રમે તેનો ફક્ત એક એક વાજ એટલે શરીરપરનો રોમ ખરતો હતો. આવાને આવા અસંખ્ય લાખસાઓ આપણા અસવના પુસ્તકોમાં આપણે વાંચીએ છીએ. ત્યારે શું એ બધી વાત ખોટી સમજની ? અને કવિ લોકો જેમ બીજી વર્ણન કરવાની બાબતોમાં રસિકતા લાવવા માટે અતિશયોક્તિ વાપરતા હતા, તેમ આ આયુષ્યના સંબંધમાં પણ તેઓએ અતિશયોક્તિ વાપરી હશે એમ ધારો છો ? અને તે પણ વળી હાલની માફકજ પચાસ કે પોણાસો વર્ષનું તેઓનું આયુષ્ય છતાં તેઓ દશ હજારને વીસ હજાર વર્ષ સુધી જીવતા

એમ કહીને એટલી બધી અતિશયોક્તિ વાપરી હશે એમ શું તમારું ધારણું છે? કદાચ તમે કહેશો કે હા, હા ને -હા, એમજ છે; અતિશયોક્તિ નહિ તો વળી બીજું શું? હીકભાઈ, ધારો કે તે અતિશયોક્તિ હતી; પણ હાલ જે પોણોસો કે એઠી વર્ષના વૃદ્ધ પુરુષો જે તેઓને જરા પૂછશો તો તેઓ તમને કહેશે કે આજથી પચાસ કે સાઠ વર્ષ પૂર્વે આજની માફક, ત્રીસ આલીસ કે પચાસ વર્ષની ઉંમરમાં આટલા બધા મનુષ્યો મરતા હતા નહિ પણ પચાસની ઉપરની ઉંમરના મનુષ્યોજ વધારે પ્રમાણમાં મરતા હતા અને તો પણ તે પ્રમાણ આજના વખતમાં તદ્દન જુવાન ઉંમરના માણસોના મૃત્યુના પ્રમાણ કરતાં ઘણું ઓછું હતું. આજના જુવાનીઆઓની એટલે પચાસ વર્ષ લગીના મનુષ્યોની મરણ સંખ્યાનું જે પ્રમાણ છે તે પ્રમાણ તો તે સમયમાં પોણોસો વર્ષ ઉપરના મનુષ્યોના મરણ પ્રમાણ જેટલું છે. વળી આજથી પોણોસો વર્ષ પૂર્વે જો વર્ષના અને તેથી પણ વધુ ઉંમરના ઘણા મનુષ્યો મૃગી આવતા હતા જ્યારે હાલ સો વર્ષના મનુષ્યોને એક આશ્ચર્ય દારક બનાવતી પેઠે લોકોને જોવાનું મન થાય છે અને અમુક પુરુષ કે સ્ત્રીને સો વર્ષ કે તેથી પણ પાંચ સાત વર્ષ વધુ થયાં છે એમ દ્રોષ કહે તો તરતજ સાંભળનારના મુખમાંથી આશ્ચર્યદર્શક ઉદ્ગારો સંખ્યાબંધ નિકળી પડે છે અને કહે છે કે ભાઈ! એ તો ભાગ્યશાળી છે. તો શું એ વાતો પણ બધી ગપ જેવી કે અતિશયોક્તિ ભરેલી તમને જણાય છે? જો તમે હા કહેશો તો હું એટલુંજ કહીશ કે તમને દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરવાને અર્થત અણુમો ઉપજે છે અથવા તેમ કરવાને તમને જરા પણ દરકાર નથી; કારણ હાલમાં પણ સવાસો દોઢસો વર્ષ લગીના વૃદ્ધ મનુષ્યો કર્ણચિત્ કર્ણચિત્ જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે. અને જો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તમને દીર્ઘાયુથી થવાની ઇચ્છા ન હોય તો મારે પસણે તમને આ પ્રાપ્ત સમગ્રવધી નથી અને એટલુંજ કહું છું કે આ લેખ તમને મારે નથી, પણ જેઓને દીર્ઘાયુથી થવાની પ્રબળ ઇચ્છાઓ હોય તેઓને માટેજ આ લેખ લખવો રાઈ કર્યો છે, પણ જો કદાચ તમે ખરે ખરા છતાંજ હો અને ફક્ત તમારા મનની ખાતરી ન થતી હોય કે મરણ પડે તેટલો વખત તે વળી કેમ કરીને છત્રી રાકાવું હશે, તો તેના જવાબમાં કહેવાનું કે ભાઈ! જરા ધીરજ રાખી આ માસિકમાં ઉપરના મથાળા નીચે જેટલા લેખો આવે તેટલા ખરાખર ધ્યાન પૂર્વક વાંચી જોવા કૃપા કરશો, તો મારા ધારવા પ્રમાણે તમારી રાંકાઓ તદ્દન નિર્મૂળ થઈ ગયા વિના રહેજેજ નહિ. છતાં કદાચ દ્રોષ રાંકા રહી જાય તો તે રાંકા આ માસિકના તંત્રીને લખી જણાવશો તો તે વિષે હું ખુલાશો કરીને મારી યથા શક્તિથી તમને મતોપ આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

આજ રોજે આપણે આટલી પ્રસ્તાવના કરીનેજ લેખનો વિગતાર, આગળ ઉપર એટલે બીજા અંતરને વારસે મુકતરી રાખીશું. પરંતુ અમે એક સૂચના કરવાની ખાસ જરૂર જણાવાયી નીચે પ્રમાણે સૂચના કરું છું તેપર પૂર્ણ ધ્યાન આપવા મને વાચકોને આગ્રહ પૂર્વક લજામણુ છે કે:—

આપણે સર્વે જાણીએ છીએ કે અર્ધનામાં ગમે એટલો મિષ્ટ મેવા ખાઈશું તેથી જરૂરજિ શાંત થઈને તૃપ્તિ થાય એ તદ્દન અસંભવિત છે, તેમજ વાતોનાં વડાંથી પણ પેટ ભરાવું નથી. વળી ધારો કે એક મનુષ્ય પાકશાસ્ત્રમાં એટલે વિવિધ પ્રકારના ગ્રાસ્ય ભોજનના પદાર્થો બનાવવામાં અતિશય કુશળ હોય; છતાં જ્યાં સુધી તે રસોઈ કરે નહિ એટલે રસો-

ઈનાં સર્વે સાધનો એકઠાં કરી તેના વિધિ પ્રમાણે બિયોગ કરી અલુક સ્નાદિષ્ટ અથવા સામાન્ય પ્રકારનું પણ ભોજન તૈયાર કરે નહિ ભાં સુધી તે ભોજનના સ્વાદનો અને તેથી ઉત્પન્ન થતી તૃપ્તિના લેશ માત્ર પણ અનુભવે કરી શકે નહિ. તેજ પ્રમાણે યથેચ્છ દીર્ઘાયુપને માટે જે જે યુક્તિઓ બતાવવામાં આવે અને જે જે નિયમો પાળવાના બતાવવામાં આવે તથા જે જે વસ્તુઓ અથવા વર્તનો અગ્રોગ્ય અને હાનિકારક જણાવવામાં આવે તે સર્વેને બરબર લક્ષમાં રાખી હિતકર્તા નિયમોનું યથાર્થ પાલન કરવામાં આવે અને હાનિકારક જણાય તેનો ભાગ કરવામાં આવે તોજ ઉક્ત રૂજ મેળવવા ભાગ્યશાળી થવાય; નહિ તો કદી પણ તેની સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખવી નહિ.

વળી ગર કહે તેમ કરવું; પણ તે કહે તેમ નહિ કરવું એ શ્રીશંકરસ્વામિના અમૂલ્ય પ્રદેશને ધ્યાનમાં રાખી યથેચ્છ દીર્ઘાયુપ કેમ મેળવી શકાય તેના નિયમો કદી બતાવનાર ગયવા સમન્વવનાર પોતે તે નિયમો પાળી શકતો નહિ હોય અર્થવા પાળતો નહિ હોય તો તે ધ્યાનમાં લેવાનું આપણું કંઠમ નથી; કારણ કે અમુક પાકશાસ્ત્રી આપણને રસોઇ કેમ કરવી તે બતાવે, પરંતુ તે આલસપાદિક કારણોને લીધે પોને રસોઇ કરીને જમી નહિ તેમાં આપણને શી હાનિ થવા મળવ છે? કંઈજ નહિ. આ ઉપરથી એટલું પણ સમજવું જોઈએ કે અત્રે જે નિયમો દર્શાવવામાં આવશે તે નિયમો અમે પોતેજ જો નહિ પાળીએ તો તે નિયમો જાણવા માત્રથી અમે અમારી મરજી માફક દીર્ઘાયુપી થઈ શકીએ નહિ, તો અન્ય મનુષ્યો તે નિયમો જાણવા માત્રથી યથેચ્છ દીર્ઘાયુપ પ્રાપ્ત કરી શકશે એવી આશા રાખવી તે દુરાશાજ સમજવી.

ભાઈઓ! મારાં બહાલા દેશ ને મારો પવિત્ર માતૃભૂમિની ખાતર હું તમને હાય જોડીને કહું છું કે આ લેખ લાંબો, સારો રીતે નનન કરીને જે જે શિક્ષાઓ ઉત્પન્ન થાય તે તે, આ માસિકના તંત્રી મારફતે મને પૂછી નિવારણ કરીને તમે આ લેખમાં જે નિયમો દર્શાવવામાં આવશે તેનો અનુભવ કરીને એકવાર પ્રાયદોષર્તાં માલમ પડે તો ફરી કદી પણ નહિ છોડી દેવાની પતિલા કરીને અતે દીર્ઘાયુપી થઈને તમારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરો એટલીજ મારી ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

(અપૂર્ણ.)

કોલેરા.

કોલેરાને સંસ્કૃતમાં વિરુચિકા, અંગ્રેજીમાં કોલેરા (Cholera), યુનાનીમાં 'હેઝા અને ચુન્દરાતીમાં 'કોગળીયુ' કરીને કહે છે. તેના જે પ્રકાર છે. (૧) બાલ-જે મોસમમાં થાય તેને બાલ કહે છે, (૨) આમ-જે ગમે ત્યારે થાય તેને આમ કરીને કહે છે.

કોલેરા એ અછળુંનો રોગ છે. અને તેમાં ઉલટી તથા ઝાડો થાય છે. સંસ્કૃતમાં સચિ એટલે ઝાપ વાતની બીમારીથી શરીરમાં મેષની માફક ખુંચે છે, માટે તેનું નામ સંસ્કૃતમાં વિરુચિકા એવું અપવામાં આવ્યું છે. અને અછળુંમાં વાતનું જોર વધવાથી પણ આ બાધ થાય છે.

જે માણસ નિયમસર ખાય છે તેને આ રોગ ઓછો થાય છે. વધારે ખાવાથી, વાયડા પદાર્થો જેવાકે ચીકડાં કાકડી આદિ પદાર્થો ખાવાથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી ઝાડે, ઉલટી, તરસ, યાગ, પીડીમાં દુખાવો, ગોટલાં અને તાણુ થાય છે. ચંદુશનો રંગ બદલાય છે. કેટલીક વાર કંપવા જેવું દેખાય છે. હૃદય તથા માથામાં દરદ થાય છે. કેટલીક વખત હોઝરીમાં અનાજ પાચન થતું નથી ત્યારે હોઝરીમાં છાશ જેવો રસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાથી પેટમાં તથા આગુબાલુમાં આફરો થઈ મૂર્છાં તથા દુખાવો થાય છે, અને પવન બંધ થઈ પેટની આગુબાલુ તથા કંઠમાં ઝરે છે તેનાથી ઝાડો પેશાબ બંધ થાય છે, તરમ બહુ જ લાગે છે. ઓડકાર આવે છે, આમાં ઝાડો કરાવવાની જરૂર છે. કષ્ટ વધવાથી આફરો યાગ, દાદ, પસીનો થાય છે, ઉલટી થાય છે, અનાજ બંધ થાય છે, વારંવાર સુંક આવે છે, કરોડના હાડકામાં દુખાવો થાય છે, અને શરીર લાંકડા જેવું અકડાઈ જાય છે, બાધેલા ખોરાકથી કફ અને વાત ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે ઝાંઝા દારથી બહાર નીકળતા નથી ત્યારે પશુ આ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગંદકીમાં રહેવાથી, ગરમીમાં સફાઈ ન રાખવાથી, ધન્ટી આસપાસ ગટર તથા નળામાં કચરો ભરાઈ નીકળતી દુર્ગંધથી, બંધ પાણીમાં પાંદડા ભગવાથી સહેલું પાણી પીવામાં આવવાથી, મરેલાં દોરો મેદાનમાં પડ્યાં રહી નીકળતી દુર્ગંધથી, ગરમીના દિવસમાં વરસાદ થયા પછી એક જગ્યામાં ઘણું માણુએ ભેગાં થવાથી, વાસી ખોરાક ખાવાથી, અને માખી-ઓની આવ જાય ત્યાં દર્દ એક ટંકણેથી બીજે ટંકણે પેદા થાય છે.

માખીઓના સંબંધમાં ઠા. ડબલ્યુ મોરે લખે છે કે—માખીઓ ચેપીરોગના ફેલાવાનું ભારે કારણ છે. દરદીના ઝાડ તથા ઉલટી ઉપર બેસીને ત્યાંથી ખાવાની વસ્તુ ઉપર બેસે છે અને તે ખોરાક જેના ખાવામાં આવે છે તેને આ વ્યાધિ લાગુ પડે છે. કેવેરા એ એક ચેપી રોગ છે અને તેના નિર્ણય કરવા આસ્ટ્રીઆમાં ડાક્ટરેન્ડની કમીટી મળી હતી તેમાં તેઓએ નખી કહ્યું છે કે એ રોગ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જાય છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને માખીઓદ્વારા, માણુસોદ્વારા અથવા એક ગામની વસ્તુ બીજે ગામ જાય છે તે દ્વારા, વગેરે કારણેથી કેલેસાનો વ્યાધિ થાય છે. ડાક્ટરેન્ડો અભિપ્રાય એવો છે કે આ વ્યાધિનું ઝેર શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે લોહીના લાલ, અને ઘોળા-ભાગ જીંદા કરી નાખે છે અને તેને લીધે ઘોળા રંગના ઝાડા તથા ઉલટી થાય છે. જે દરદીના હાંત, નખ, હોઠ કાળા પડી જાય છે, તથા માણુમને ઓળખી શકે નહીં, આંખો હાંડી ઉતરી જાય, અનાજ ઝીણો થાય, અને હાથ પગ તરમ થઈ જાય તેવા દરદી લાગ્યે જ બચે છે.

દરદીની સારવાર કરવા દ્વિમતવાળા માણુસને પાસે રખાયે; કારણકે પોત્તી છાતીવાળાને તેની અસર થતાં વાર લાગતી નથી. અને તે સમયમાં એવી દવાઓનો ઉપયોગ કરવો કે જેથી કાલેશ થાય નહીં તેવી દવાઓ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) સુંક, કાળાંમરી, લવીંગ, સંચળ, સિંધવ, એ દરેકથીજ ત્રણતોલા, જવખાર, સાણખાર, જરૂં, એલમીદાણુ, તમાલપત્ર, દરેક દોઢ તોલા, એ દરેકને ખાંડીને લીંણના રસમાં ચાર કલાક ખવ કરવો. ત્યારબાદ ચાર કલાક કુંવારના રસમાં ખવ કરવો. પછી તેની ચણી-ગાર જેવડી ગોળી વાળવી, અને જગ્યા પછી સાંજ સવાર એક એક ગોળી ખાવી.

(૨) સીંધાણુ ૧૬ ચણેડીભાર, દરેકનાં ફોતરાં ચાર આની ભાર, મરી આઠ ચણેડીભાર, શેષેલો આમલસારો ગધેક આઠ ચણેડીભાર, ચણીકખાખ, અજમોદ, જવખાર, સંચળ, સમુદ્રીણુ, એ દરેક બે આનીભાર, પીંપર ચાર આની ભાર, પુદીનો આઠ ચણેડી ભાર, મુગધાઈ દાણા ચોળ ચણેડીભાર, એલચીદાણુ આઠ ચણેડી ભાર, છૂરં આઠ ચણેડી ભાર, શાહછૂરં આઠ ચણેડીભાર, દરેકચીજ ખાંડી લગડેથી ચાળીને આદાના રસમાં ત્રણ દિવસ ખંજરી, ચણીચાર જેવડી ગોળી વાળવી, અને જમ્યા પછી સવાર સાંજ એક એક ગોળી ખાવી.

(૩) આકડાના મૂળની છાળ, લીંચુનાં બીજ, ગુદ એળીએ, ઝેરીનારીએળ, પીતાં, કાળાં મરી, હીંગ, પીપરમીન્ટ, અને કેશર, એઓ સમભાગે લઈ ખાંડી આદાના રસમાં ખળ કરી કાળાં મરી જેવડી ગોળી વાળવી ને જમ્યા પછી સવાર સાંજ ખાવી.

ઉપરની દવાઓ કોલેરાનું દરદ આળવું હોય તે મમયમાં લેવાથી કોલેરા લાગુ પડતું નથી.

કોલેરા થયેલો હોય તેના ઉપાય:—આપણામાં જ્યારે કોલેરાનું દરદ પૂર જોસ પડે ત્યારેજ દરદીની દવા કરવામાં આવે છે આના જેવો એક ખરાબ રીવાજ નથી. કોલેરા આસતો હોય તે સમયમાં હમેશાં દવા તૈયાર રાખવી જોઈએ; કારણ કે ક્યે વખતે તેના અપ પડશે તે અખર હોતી નથી. તેમજ હમેશાં દિમતથી કામ લેવું જોઈએ; પણ એવા પ્રકારની દિમત ન કરવી કે રોગીના દરદની અસર પોતાને થાય; માટે સ્થવચેતીથી કામ લેવું. રોગીને એક ઓરડામાં એકલો રાખવો અને એક અથવા બે સાણસે તેની સારવાર કરવા રાખવાં, તેની આસ પાસ ઝાઝાં માણુસ ભેગાં થવા દેવાં નહિ. તેમજ દરદીનાં ઝાડો તથા ઉલટી જળા જળાએ ફેફવાં નહિ; પણ એક વાસણુમાં લઈ એક ખાડો ઘોડી તેમાં નાખી ખાડો બંધ કરી દેવો કે જેથી તેની દુગંધ નીકળી બીજાને અસર કરે નહિ; દરદીનાં હુગડાં ઉનાપાણીથી ઘાઘને સાફ રાખવાં, અને ઘાયા પછી હીંગનો ધૂસાડો દેવો, અને જે ઓરડામાં દરદી હોય તેમાં ખાવાના પદાર્થો રાખવા નહિ, અને તેમાં મુગધી પદાર્થનો તથા ગધકનો ધૂસાડો કરવો. ગધકનો ધૂસાડો કરતી વખતે ઓરડાના બધા દરવાજા ખુલ્લા રાખવા. મુગધી પદાર્થ બાળવાથી હવા ગુદ થાય છે તથા હવા સાથે મળેલાં કોલેરાનાં ઝેરી મનોનો નાશ થાય છે.

મુગધી પદાર્થો:—સુખડ, બાલછડ, ગુમળ, લીમડો, કરીયાતું, કપૂર, લવીંગ, જવંત્રો, વજગેળો, ધી, કેમર, ખસ (વાળો), લોખાન, આકડો, ઘોળા સરસવ, ચણીકખાખ, નાગકેશર એ યીજેમાંથી જેટલી મજે તેટલી દરદી હોય તે ઓરડામાં ખાળવી.

કોલેરાના દરદીને કઈ દવાઓ આરામ આપે છે ?

- ૧ નવસાર, ગેર, કાળાંમરી, એ સમભાગે લઈ રહેજ ખાંડીમાં તેને ખળ કરી ચણા જેવડી ગોળીવાળવી એક અથવા બે ગોળી આપવાથી શરીરમાં ગરમી આવે છે, જો બે ગોળી આપવાથી શરીરમાં ગરમી ન આવે તો ફરી પાણી સાથે એક વધારે ગોળી આપવી.
- ૨ હીંગ તોલો ૦૧, કાળાંમરી ૮ ચણેડી ભાર, અરીણુ ૪ ચણેડી ભાર, કપૂર ૪ ચણેડી ભાર, એ દરેક યીજેનાં પાણીમાં ઘુટી ચોવીશ ગોળી વાળવી ને ત્રણ ત્રણ દલાકને અંતરે એક એક ગોળી આપવી.

૩ શુદ્ધ પારો, આમળસારોગંધક, ટંકણુખાર, જવખાર, સાણખાર, સુંઠ, પીપર, કાળાં-મરી, આમળાં, બેહડાંનાં ફેતરાં, શુદ્ધ વજનાગ, સંચળ, સિંધવ, એ સમભાગે લેઈ પા-રા ગંધકની કઞ્જળી કરવી. અને ત્રણ દિવસ આદાના રસમાં ઘુંટી તેમાંથી એક ચણોડી ભાર લાંબીગતા કવાય સાથે આપવું.

૪ શુદ્ધપારો, આમળસારો ગંધક, ઈંદ્રજવ, બીલીતો ગરભ, લોધર, નાગરમોથ, ધાવડીનાં પુલ, મોચરસ, અરીણુ એ સર્વે સમભાગે લેઈ પારા ગંધકની કઞ્જળી કરવી અને બીજી દવસો સાથે વાટી નાળી એક ચણોડી ભારની ગોળી બનાવવી, તેનાથા સંત્રહણી તથા મરડો પણ મટે છે.

૫ અરીણુ ૧ ઝેન, કાળાં મરી ૨ ઝેન અને હીંગ ૩ ઝેન. એ ત્રણને ઝીણું વાટી ગોળી વાળી આપવાથી કોલેરા મટે છે.

૬ લસણુ, છરં, સિંધવ, સુંઠ, કાળાંમરી, પીપર, હીંગ, સમભાગે લઈ લીંણુના રસમાં ખરળ કરી ચણીયાર જેવડી ગોળી વાળી દર ક્ષણે એક ગોળી આપવી.

૭ ટુંગળી ૧. કાળામરીના દાણા સાતને ખારીક વાટી દરદીને પાણીની તરસ પ્રમાણે પાણી સાથે મેળવી આપવું.

૮ જુતી ઇંટ, જુવું નળિયું, કાળાંમરી, સીંધવ, એ સરખે ભાગે લઈ વાટી ચણીયાર જેવડી ગોળી વાળી દર ક્ષણે ગોળી આપવી.

૯ હળદર સવાપાંચ આનાભાર અને ખાવાનો યુનો આઠ ચણોડી ભાર લઈ સાધારણુ ઉનાપાણી સાથે આપવાં.

૧૦ એળચીનાં ફેતરાં શ. ૨ ભાર એકશેર પાણી સાથે ઉકાળી અઘાશેર પાણી રહે એટલે ઉતારી ઇંડું કરી પાવાથી તરસ મટે છે.

૧૧ સુંઠ, કાળાં મરી, પીપર, કૈચનાં બીજ, આંખા હળદર, હળદર એ બધાને ખાંડી લુગડેથી

ખાનગામ વાળી ડો. દોરાબજી રસ્તમજી જણાવે છે કે—કોલેરાના દર્દીને હાથની ખા-જીમાં હાથપોડરમીક પીચકારાં વડે મોરશીઆ એટલે હાથડો કલોરેટ આદિ મોરશીન વિદ્વાન ડાકતરને હાથે દાખલ કરવાથી કોલેરા એકદમ મટે છે.

કેશવાનંદ કહે છે કે—ઉપવેટ અને સિંધાવજીની ચટણી કરી ચૂકાની ખટાસ તથા તેલ મેળવી ગરમ કરી ગરમાગરમ કોલેરાના દર્દીને મસગવી.

ગોપાળદાસ કહે છે કે—લીંણુના રસમાં આંખડી મેળવી પાવાથી કોલેરા, શોષ તથા કદ મટે છે.

ટંકણુખારને દૂધમાં વાટી પાવાથી કોલેરા તથા ઉવટી મટે છે.

પગે તેલ ચોળી ગંધક, કેશર લીંણુના રસ સાથે પાવાં.

સુંઠ, મરી, પીપર, કચ્ચાં, અને હળદર એઓને લીંણુના રસમાં મેળવી સુંઘડવાં અ-ગર અંબન કેરું અને શરીર ઉપર પાણી રેગવડું તો કોલેરા મટે છે.

પૂર્ણચંદ્ર કહે છે કે—કૈચની રવાડીને જુતા ગોળ સાથે મેળવી દર ત્રણ ક્ષણે એક એક ગોળી આપવી તો કોલેરા મટે છે.

ચાળી લીંછુના મૂળના રસમાં ઘુંટી ગોળી વાળી છાયામાં સુકવી દરદીને પાણીમાં ઘસી આંખમાં અંજન કરવાથી કાલેરા મટે છે.

૧૨ અંધેડાનાં પાંદડાં ને કાળાં મરીને ઘોડાના મૂત્રમાં વાટી ગોળી વાળી દરદીની આંખમાં અંજન કરવું.

૧૩ બીલીતું મૂળ, શિરિષતું મૂળ, કૌચનાં બીજ, દેવદાર, હરડાંની છાલ, બેડાની છાલ, આંખનાં, સુંઠ, મરી, પીપર, હળદર, આંખા હળદર, એચ્ચાને ખાંડી બકરીના મૂત્રમાં વાળી પાણી વડે અંજન કરવાથી કાલેરા મટે છે.

૧૪ જલયક્ષ્મને તેલમાં ઘસી શરીરપર ચોળવાથી ઠંડુ થયેલું શરીર ગરમ થાય છે.

૧૫ હીંગળોકની આખ એક ચોખ્ખાભાર પાન સાથે આપવાથી કાલેરા મટે છે.

૧૬ સોમલની આખ એક ચોખ્ખાભાર પાનના રસમાં આપવાથી ઠંડુ શરીર થયું હોય તેમાં ગરમી આવે છે.

હીંગળોની લસમનો વિધિ:—હીંગળોક તોલા ૪ નો એક ગાંગડો, કપાશીયા શેર ૦૫, ઘી શેર ૦૫, લોહાના વાસણમાં અડધા કપાશીયા નાખી ઉપર હીંગળોકનો ગાંગડો મૂકવો. પછી બાકીના અડધા કપાશીયા ઉપર ઢાંકી ઉપર પીતળનું વાસણ ઢાંકી ઘી રેડી દેવું. નીચે બેસડીના લાકડાનો ધીમો અગ્નિ કરવો. પછી વધારતે જવો. બ્યારે કપાશીયા તથા ઘી બળી જાય અને સુગંધ આવતી બંધ થાય ત્યાં સુધી તાપ કરતા જવું અને પછી તેને ઠરતા દેવું એટલે લસમ થઈ જશે. તેમાંથી બે ચોખ્ખાભાર પાન અથવા મધુમાં આપવી. નામરદાઇવાળાને માખણ તથા પાનમાં આપવી. તેની પરિક્ષા એ છે કે લસમને અગ્નિ ઉપર સુકતાં નિર્ધમ માલમ પડે તો સુદ છે એમ જાણવું. ધુમાડો થઈ ઉડી જાય તો જાણવું કે લસમ અશુદ્ધ છે. લસમ બનાવતી વખતે તેના ઘસાડો આંખમાં ન જાય તે ધ્યાન આપવું.

સોમલની ખાખનો વિધિ:—સોમલ તોલા ૩, તપસરાની રાખ શેર ૨૫, માટીના વાસણમાં અડધી રાખ નાખી વચ્ચે સોમલનો ટુકડો સુકી બાકીની રાખ તેના ઉપર દાબી દેઈ ચૂકા ઉપર મુદ્દી નીચે ખાખરાના લાકડાને તાપ કરવો. એક મણુ લાકડાં ચાર પહોરમાં પૂરાં કરવાં. હાંડીતું મોટું બંધ ન કરવું. હાંડીમાંની રાખમાં તડ માલમ પડે તો તરત સરખી કરી દેવી. લાકડાં પૂરાં થઈ રહે એટલે હાંડીને આખી રાત ચૂકા ઉપર ઠરતા દેવી. હરી ગયા પછી સોમલ કાઢી લેવો તો ટુલીને પતાસાં જવો થઈ જરો એટલે લસમ થઈ સમજવી. તે જુદા જુદા રોગ ઉપર જુદાં જુદાં અનુપાન સાથે આપવી.

જટિલી ક્રિયાથી બંગલરમ બનાવવાનો તથા વાપરવાનો વિાધઃ

રીતિ ૧લી:—અજમો, લાંગ, તથા મેળારનાં ટુલ સમભાગે લેવાં, ગુણુપાટનું બાટું કપડું લાઇ અર્ધા કપડા ઉપર પ્રથમ અજમો પછી લાંગ અને તેની ઉપર મેળારનાં ટુલ પાચરવાં, તે ઉપર કલકના તારના ઝીણા કકડા મુકવા તે કકડા ઉપર ઔપધિના ઉપરના ક્રમે થર કરવા. એવી રીતે બે ત્રણ થર કરવા હોય તો ચઢ શકે, છેવટે ઔપધિના થર નેત્ર-એ. પછી અર્ધું કપડું ગુણુપાટનું નીચેના કપડા સાથે જોડેલું જ રાખ્યું હોય તેને વાળવું. અને દોરીથી ખાંધી લેવું. તેને કાપડ માટી કરી, છાણાની ભટ્ટીમાં વચ્ચે મૂકી; સળગાવી દેવું તો ઉત્તમ જાતની બંગલરમ થશે.

રીતી ૨ છઃ—શુદ્ધ કરેલી કલાઇ ચાર તોલા વજનની લેઈ તેના મમરા જેવડા કકડા કરવા. પછી જોરડીના પાંન ખાંડી ખારોક કરેલા રસ સાથે શેર એક, મેદીનાં ખાંડેલાં પાન શેર એક, કેસુડાનાં છુંદેલાં ટુલ શેર અર્ધો, એ સર્વે ભેગું એકરસ કરવું—પછી એક મોટું ચાપેલું છાણું લેવું તેના ઉપર તે લઘુક્રમાંથી અર્ધી દવા પાચરવી, ઉપર કલકના કકડા છેટે છેટે મુકવા, તે ઉપર અર્ધો લઘુક્રો મૂકી નીચેના છાણા જેવડું જ બીજું ચાપેલું છાણું હોય તે ઉપર પાડવું. અને એ છાણું ગજપુટમાં વચ્ચે મૂકી સળગાવવું. રવાંગ શીતળ થયે સંભાળ સાથે અંદરથી કલકના ટુલેલા કકડા કાઢી લેવાથી અકસીર ભરમ થશે.

રીતિ ૩ છઃ—બંગનો રસ કરી પચાસ વખત નિષ્કળાના કાદામાં, તેમજ પચાસ વખત કેસુડાના ટુલના ઉકાળામાં ઝુગાવવો. એ પ્રમાણે શુદ્ધ કર્યા પછી બંગના વજનથી ચાર ગણી હળદર (દળેશી) લેવી, એક મોટું અને બાટું ચાપેલું છાણું લેવું, તેમાં અર્ધી હળદર ઉપર પાચરી વચ્ચે પેકી બંગનાં પતરાં મૂકી ઉપર બીજી હળદર પાચરવી. તે ઉપર બીજું છાણું મૂકી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. શીતળ થયે કલાડી લેવું, પતરાં ટુલી ગયેલાં હશે. જે છાણાં ઉપર મુકવામાં આવે તે છાણાંની ઉપર તળે આંબલીની ખરવડ પાચરવી. હળદર સાથે અજમો પાચર્યો હોય તોપણ કાંઈ હરકત નથી.

રીતિ ૪ થીઃ—એક મહાત્મા વેદક ગ્રંથમાં લખે છે કેઃ—બંગને દેવતાઉપર ઉની કરી રસ કરવો અને હાશમાં પચાસ વખત એ રસને રેડવો. એજ પ્રમાણે આંબલીના રસમાં પણ રેડવો. પછી પીપળાનાં છોડાંની રાખ કરી તેમાંથી એક હાંડીમાં અર્ધી રાખ ભરી વચ્ચે કલકનાં પતરાં મૂકી ઉપર બાકીની રાખ ભરવી. પછી તેવું મુખ બંધ કરીને ચૂલાઉપર મૂકવી, તળે પીપળાનાં લાકડાંનો અગ્નિ કરી ચાર પહોર સુધી અગ્નિ જતરી રાખવો. શીતળ થયે કાઢી નેતાં ભરમ થયેલી જણાયો.

રીતિ ૫ મી. —કલક ચાર તોલા ઉપરની ક્રિયા મુજબની લેવી. બાર તોલા અજમો ખાંડી પાણીમાં વાડી તેના, ગોળા વચ્ચે કલક મૂકી ચીશ શેર છાણાં વચ્ચે મૂકી સળગાવી દેવું. તેથી બીજી જેવી કલકભરમ થશે.

જટિલી રીતિથી બનેલી કલકભરમનાં અનુપાનઃ—પુરુષને ધાતુક્ષીણતા, છાતીનો ગભરાટ, દમ, હાંધ, નળબંધ વાયુ, કમરનો દુઃખાવો, વગેરે રોગને માટે ત્રણ રતી સુધી બંગલરમ ક્ષતી મલાઈમાં ખવરાવવાથી એ રોગોનો નાશ કરે છે. ધાતુ અને નમોની કમત્તેરી સુધારે છે.

ખેરાસાની અજમામાં કુટેલી બંગલરમના ગુણુ—જે માણસના શરીરમાં બળની હીનતા આવી ગઈ હોય તેને ત્રણ રતી કલકભરમ એ તોલા મલાઈમાં મેળવી

દિવસમાં જે વખત ખવરાવવી. એ પ્રમાણે ચૈદ દિવસ ખવરાવવાથી ખરું પુરુષાતન આવે છે. તેલ ખટાશની કરી પાળવી. જે માણસને ખારો પ્રમેદ હોય કે ઉનવા થયો હોય તેને જે રતી કલકલરમ ૧ તોલા મૂળાના રસમાં આપવાથી પ્રમેદનો નાશ થાય છે. તેલ, ખટાશ, મરચાં, દુધ, ખાંડ, વાયુકર્તા અને અગ્નિ પ્રચંડ કરનારી ચીજોની કરી પાળવી. જેને બગલાનાસુર ચઢ્યું હોય હોને જે રતીભાર એક તોલા શિરશના પાનના રસ સાથે મેળવીને પાવાથી તથા ચૈદ અગર એકવિશ દિવસ દવાનું સેવન કરવાથી એ રોગનો નાશ થાય છે.

કલકલના, પુલના ખાન પાનનો વિધિ:—જે માણસને આતસ ગરમીથી ચાંદીઓ પડી ગઈ હોય તેને જે રતી કલકલનાં પુલ મધમાં અગર માખણમાં મેળવી ખવરાવવાં, અને જે ઠંડાણે ચાંદીઓ પડી હોય ત્યાં તે પુલ લભરાવવાં, એ પ્રમાણે દિવસમાં જે વખત લભરાવે અને ખવરાવે તો આતસ-ગરમીનો નાશ થાય છે. તેલ, ખટાશ, આતસ, ગરમીની ચીજો ને રસીની ચીજોની કરી પાળવી. જે માણસને શીરંગ વાયુ શરીરમાં હોય તેને ત્રણ રતી કલકલનાં પુલ અર્ધાં તોલા તુળસીના રસમાં આપવાં અથવા ડુળની જડમાં આપવાં અને ચાંદી ઉપર ભીલામાનું ઘી ચોપડવું. એ પ્રમાણે એકવિશ દિવસ અગર પચીસ દિવસ દવાનું અનુપાન કરવાથી શીરંગવાયુનો નાશ થાય છે. અને શરીરનો રંગ લાલ બની જાય છે. ઉપર બતાવેલી સર્વ ચીજોની કરી પાળવી, જે માણસને બગલગંભીર અને હાડગંભીર થયાં હોય અને અંગમાં કોઈ પણ જગાએ ચાદી થઈ હોય કે ચાંદીમાંથી રસી વહેતી હોય તેને કલકલનાં પુલ જે રતી શીરશના પાનના રસ તોલા અર્ધામાં અગર મૂળાના રસમાં ખવરાવવાં. ઉપર ભીલામાનું ઘી ચોપડવું. દિવસમાં જે વખત દવા ખાવી તો ચૈદ અગર એકવિશ દિવસ ખાવાથી હાડગંભીર રોગનો નાશ થાય છે. કરી ઉપર પ્રમાણે પાળવી. જેના શરીરમાં પિત્તનો રોગ વિશેષ હોય તેને જે રતી કલકલનાં પુલ જે તોલા મધમાં મેળવીને ચાર દિવસ સુધી ચટાડવાથી પિત્તનો નાશ થશે, વાયુ વિશેષ હોય તેને જે રતી કલકલનાં પુલ આદાના રસ તોલા અર્ધામાં મેળવીને પાંચ દિવસ ચટાડવાથી તે રોગનો નાશ થાય છે. કરી ઉપર પ્રમાણે પાળવી.

ભાંગમાં, દુઃસ્વી, કુદસ્તરમ, આત્મચલનો વિધિ:—જે માણસ બળહીન, ગઈ થયો હોય તેને દિવસમાં જે વખત કલકલરમ જે રતી ચાર તોલા દુધની મલાઈ સાથે ચૈદ દિવસ ખવરાવવાથી તે રોગનો નાશ થાય છે. તેલ ખટાશની કરી પાળવી. જે માણસને મુખમાંથી લાળ જેવી વસ્તુ જઈ ગાલ ઉપર ગઘા પડતા હોય એટલે જેને મુખમાંથી જતી હોય તેને જે રતી કલકલરમ કુવારના રસ તોલા અર્ધામાં મેળવી પાછું દેવી. બીજી વખત આદાના રસમાં ચટાડવી. એ પ્રમાણે સાત દિવસ દવાનું સેવન કરવાથી ઘાત વહેતી બંધ થશે ને શરીર તેજસ્વી બની જશે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કરી પાળવી. જે માણસનું લોહીનું પાણી થઈ ગયું હોય, શરીર પીથું પડી ગયું હોય, થોથર આવી ગઈ હોય તેને ત્રણ રતી બગલરમ જે તોલા માખણમાં સવારે ખવરાવવી. અને રાત્રે પદમ માત્રા જે તોલા દુધની મલાઈમાં મેળવી ખવરાવવી. શીતના અને ચોખ્ખાસાના દિવસમાં મધમાં મેળવી ખવરાવવી. તેલ, મરચું, ખટાશ, ખાંડ, વાયુકરતા ચીજ તથા શર્દીકરતા ચીજ ન ખાવા દેવી. ઘી ખાવું બહુ ફાયદા કરતા છે. એ પ્રમાણે ચૈદ અગર એકવિશ દિવસ ખવરાવવાથી એ રોગનો નાશ થાય છે.

જસત્-ખરપર.

ખરપર વિધાન:—ખરપરસુત જે પ્રકારનું છે. એક જસત અને બીજું શાવક. તેમજ કવખાપરી પણ એનોજ બેદ છે. તેમાં ખરપરસુત શુભ્યુક્ત છે.

જસતશુદ્ધિ:—જસતને પાતણું કરી દુધમાં રેડવું. એ પ્રમાણે એકવીશ વખત કરવાથી શુદ્ધ થાય છે.

જસતનું શોધન અને મારણ:—(જસત પરવતમાં થાય છે.) જસતનાં દોષ, શોધન અને મારણ કલધની રીતેજ મમજનાં

જસતભરમ કરવાનો વિધિ:—જસતને કહેલામાં ઘાલી રસ કરવો, અને લીમડાના લાકડાથી ઘુટવું, નીચે તિત્રાગ્નિ સળગાવવો એટલે જસતભરમ થશે. તે લઈ તેને ત્રિસંદો કુંવાર, ત્રિજળા, જળભાંગરો, એ દરેકની બત્રીશ બત્રીશ લાવનાઓ આપવી, અને પ્રત્યેક લાવનામાં અમિપુટ આપવો. પછી તેને ઉપર કહેલી સર્વ ગ્રીષાધિનો એક પુટ આપવો, અને એક પંચામૃતનો પુટ આપવો. ટાકું થયે કાઢી ખવ કરી શીસામાં ભરી ગખવી. અને રોગીની શક્તિ અનુસાર રોગોક્ત અનુપાન સાથે આપવી.

(જસતની ભરમ સર્વ રોગનો નાશ કરવા જે શુભ આપવી.)

જસતભરમના શુભ:—તુરી, કક, શીતળ, કક, પિત, પ્રમેહ, પાન્ડુ, શ્વાસ, ત્રિદોષ, મંદામિ, અતિસાર, પિત્તજ્વર, અજીર્ણ, કાશ, આમવાત, ઉવટી, ગળ, શીતજ્વર, અને રક્તાતિમાર એટલા વ્યાધિનો નાશ કરે છે ને નેત્રને હિતકારી છે.

જસતના દોષની શાન્તિ:—હીમજનું ચૂરણ સાકર સાથે; તથા ત્રિવિધ ખાવાથી જસતવિકારનો નાશ થાય છે.

જસતભરમાનુપાન:—ગાયના જુના ઘી માથે આંજવાથી નેત્ર સારાં થાય છે. માનના બીડા સાથે ખાવાથી પ્રમેહનો નાશ કરે છે. ત્રિશુલ સાથે ખાવાથી ત્રિદોષનો નાશ થાય છે. કુવાડીઆ માથે લેવાથી જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરે છે. અરણીના પાનના રસ સાથે ખાવાથી મંદામિ મટે છે. ચોખાના હીમ અને ખજુર સાથે ખાવાથી પિત્તજ્વર મટે છે. અજમા તથા લવીંગના ચૂરણ સાથે ખાવાથી શીતજ્વર મટે છે. ખારેક અને ચોખાના હીમ સાથે ખાવાથી રક્તાતિસાર મટે છે. માકર અને હાસ સાથે ખાવાથી અતિસાર તથા ઉવટી મટે છે. અજમા, લવીંગ અને સાકર સાથે ખાવાથી ગળ મટે છે. અજમા અને ઉના પાણી સાથે લેવાથી મળરોષ અને કમજબાત મટે છે. અજમા તથા લવીંગ સાથે ખાવાથી આમવાત મટે છે. બેસના માખણ માથે વામભર ખાવાથી પ્રમેહ મટે છે. મધ, પીપર માથે ખાવાથી ઉષ્ણમ મટે છે અજમા, લવીંગ, અને ઉના પાણી સાથે લેવાથી અજીર્ણ મટે છે.

નાગ-સીસું.

સીસાનું વિધાન:—સીસું જે પ્રકારનું છે. એક કુમાર, અને બીજું શમળ, એમાં કુમાર રસાયણક્રિયામાં યોજવું એ શુભાધિક છે.

નાગપરીક્ષા:—જેનો જલદી રસ થાય, જડ, તોડવાથી કાણું છતાં ચક્રચકિત, જેને દુર્ગંધ આવે છે, અને બહારથી કાણું દેખાય તેને શુદ્ધ સીસું સમજવું. અને તે શિવાય બીજું અશુદ્ધ જાણવું.

(સીસાના દોષ તથા સોધન અંગ સમાન છે.)

નાગસોધન:—(૧) સીસું અગ્નિ ઉપર રસ કરી પાતણું કરી છીંદવાળી હાડીમાં આકડાવું દુધ લઈ તેમાં રેડવું. એ પ્રમાણે ત્રણવાર રેડવાથી શુદ્ધ થાય છે. (૨) લોહના વામણમાં ખેરના અંગારા ઉપર સીસાને પાતણું કરી નિફળાના કાઠામાં અથવા કુંવારના રસમાં અથવા હાથીના મૂત્રમાં સાત વખત રેડવાથી શુદ્ધ થાય છે.

નાગલસરમ:—સીમામાં મનશીલ મેળવી મજાત કલેડામાં મુકી, નીચે કમરદિથી અગ્નિ કરવો. અને અરકુસાના દાંડથી ગોળ ઘુટવું એટલે કલેડામાં હળવે હળવે લસમ થશે. સારી લસમ થતાં મુકી અગ્નિ રાખવો. (૨) સીસું અને અગથીવાની છાલ એક જગેમાં મુકી સીસાનાં પતરાં કરવાં, તેને કલેડામાં ઘાલી રસ કરવો, પછી તેને ચૂલા ઉપર અરકુસો તથા અંધાડાનો ટું દાર મેળવી અરકુસાના લાકડાવતી એક પહોર મુકી ઘુટવું. તેની લસમ થાય એટલે તેને એકત્ર કરી ફરીથી અગ્નિ ઉપર રાખી લાલ કરવી. પછી તેમાં ટું મનશીલ મેળવી અરકુસાના રસમાં ખસ કરી ગજપુટ આપવા. આ પ્રમાણે સાતપુટ આપવાથી સીસાની સિંદૂર સરખી લસમ થશે. (૩) સીસાને કલેડામાં નાખી પાતણું કરી તેમાં મનશીલ ઘુટી, લીંબુના રસ તથા ગંધક મેળવી પુટ આપવાથી લસમ થાય છે. એ પ્રમાણે હરતાળના યોગથી ચૂરણું કરી પછી મનશીલનું ચૂરણું મેળવી ખસ કરી પુટ આપવો, પછી ગંધક તથા લીંબુના રસમાં મેળવી ગજપુટ આપવો એટલે લસમ થશે. (૪) સીસું અને મનશીલનું ચૂરણું અરકુસાના રસમાં ખસ કરી ગજપુટ આપવો. એ પ્રમાણે ત્રણપુટ આપવાથી લસમ થાય છે. (૫) શુદ્ધ સીસું કલેડામાં નાખી રસ કરવો. પછી તેમાં દુધર શુદ્ધ મનશીલ મેળવી ખાખરાના લાકડાવડે ઘુટવાથી સીસાનું ચૂરણું થશે. તેમાં ટું મનશીલથી નાગરવેલના પાનના રસમાં ખસી બત્રીશ ગજપુટ આપવાથી શુદ્ધ લસમ થશે. (૬) નાગરવેલના પાનનો રસ કરી તેમાં મનશીલ વાટી તેના સમભાગે સીસાનાં પતરાં કરી તેને મનશીલનો લેપ કરવો, અને માટીના બે કોડીયાં લેવાં તેના સંપુટમાં તેને મુકી અગ્રયાં છાણુનો ગજપુટ આપવો. આ પ્રમાણે બત્રીશ પુટ આપવાથી લસમ થશે. (૭) માટીનું કલેડું ચૂલા ઉપર મુકી તેમાં સીસું નાખી રસ કરવો. પછી પીપળાની છાલ તથા આંબલીની છાલનું ચૂરણું કરી સીસાને એથે હીરસ લેવું, અને સીસા ઉપર થોડે થોડે નાખતા જવું અને લોહાની કડકીથી ઘુટવું. એ પ્રમાણે એક પહોર કરવાથી સીસાની લસમ થશે. તે લસમના સમભાગે મનશીલ લઈ કાંઈમાં બનનેના ખજ કરી તેને સરાવ સંપુટમાં મુકી તેને અગ્રયાં છાણુનો મોટો ગજપુટ આપવો. પછી ટાડું થાય એટલે ફરીથી તેજ પ્રમાણે સાત વખત ગજપુટ આપવા તેથી લસમ થશે. (૮) મનશીલ, ગંધકને અરકુસાના રસમાં ખસ કરી સીમાના પર્વાને લેપ કરી દુભપુટ આપવો એ પ્રમાણે ત્રણ પુટ આપવાથી લસમ થશે.

ધાંતુવેધી નાગ લસરમ:—સીસાના રસને કુંવારના લાકડાવડે પસવાથી તત્કાલ મરી જાય છે. અને કુંવારના ગર્ભમાં ખસ કરી ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે સાતગજ પુટ આપવાથી કેવળ સિંદૂર થાય છે આ સિંદૂર રધું અને તાંબા ઉપર આપવાથી શત વેધ કરે છે.

હીસ્ટીરીઆ અથવા ભૂતવાયુ.

(અનુસંધાન ગત પૃષ્ઠ ૭૪ થી.)

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તાણુ આવી રહ્યા પછી દરદીને કોઈવાર ઉસરી, પેટમાં દુઃખાવો, પેશાબ વગેરે થાય છે, જ્યુ લાગતી નથી, કેટલીક વખતે દરદી લાંબા વખત સુધી ખોરક લેવાની ના પાડે છે, તેમજ દોષ દોષ વખત ઇનો પણ ખોરાક લેતો જણાય છે. એવી રીતે જાણે મરતા કે ઉપવાસ કરનાર માણસો હીસ્ટીરીઆના ભોગી થયેલા માલમ પડે છે. તેવા દરદીઓ પોતાના મિત્ર કે જે પોતાના દુઃખની લાગણી ધરાવનાર હોય છે, તેમની હાજરીમાં બિસ્ફુલ ખોરાક લેતા નથી. તેમજ તેમને જોવાથી એવા ચોકે છે કે જેથી તેમનું દરદ ગંભીર રૂપ પકડે છે, તેથી પાસે બેસનારા અથવા નાવજત કરનારાઓને એવું અનુમાન થાય છે કે દરદી વધારે વખત છવી શક્યે નહિ. છતાં ધડક ધડક થાય છે, નાડી મંદ પડી જાય છે, અથવા અતિશય વેગમાં દોડે છે, અંતઃકરણના ભાગમાં દુઃખારો થાય છે, અને કોષ કોષ વખતનો (Angina pectoris) એ-છના પેક્ટરીકના જેવું દરદ થાય છે, શ્વસ આવે છે, આગોઆમ પણ ઘણી જડપથી આવે છે, મિનિટમાં સીતેરથી નેવું સુધી આગોઆમ આવે છે. પણ દરદી જ્યારે નિદ્રાદેવીને આધિન થાય છે ત્યારે તેના નિદ્રાની માણસની માફક અદારથી વીરા આગોઆમ આવે છે. તેને ઉધરસ પણ હોય છે ને ગળશો સહો કે થોંધાદવાજો હોય છે. હીસ્ટીરીઆની તાણુ શમી ગયા પછી પેશાબ પુષ્કળ થાય છે, તેનો રંગ શીકા હોય છે, કેટલીક વખત પેશાબ તથા ઝાડો બાધ થાય છે, તેમજ કેટલાકને ઝાંઝા થાય છે. કેટલીક વખત તાવ ૧૦૨ થી ૧૦૪ ડીગ્રી સુધી આવે છે, તેમજ કેટલાક દહાડા સુધી તેમને તેગ રહે છે. આને (Hysterical pyrexia) હીસ્ટીરીકલ પાથરેક્સીઆ કરીને કહે છે. તદરથ વાયુમાં (Catalepsy) અવયવોને વૈધ કે ડાકતર જે સ્થિતિમાં રાખવા માગે તે સ્થિતિમાં રહે છે. દરદીમાંથી મરણ મુજબ પોતાના અવયવો હલાવવા અથવાવવાની શક્તિ જતી રહે છે. દરદીનો હાથ યા પગ કોઈ ઉચકે અથવા ખસેડે તો તેમ કરવામાં તે અડચણ કરે છે, પણ ધીમે ધીમે તે સત્તા તેનામાંથી નાશ થાય છે, અને સામા ઘણી પોતાના કાર્યમાં કંતેહમંદ નીરડે છે. અને પછી બીજી કોષપણ સ્થિતિમાં દેરવી તેવીજ સ્થિતિમાં અસુક વખત સુધી રાખી રાકે છે. કેટલીક વખત તાણુ આવી ગયા પછી દરદીના હાથ પગ ખેંચાય છે, મોઢાડું બગડી જાય છે, કુદરતી ચહેરામાં ડેર પડે છે. ચીસ પાડે છે, હાથનાં કાંડાં બહેર મારી જાય છે અથવા લુદા જેવાં થઈ જાય છે, તથા ટાંકણી કે ગોપ જેવું તેના શરીરમાં ભાંકવામાં આવે તો તેની તેને કશી અસર થતી નથી. કોષ વખત અર્ધું અંગ રહી જાય છે, અને પક્ષવાત કે લકવો થાય છે, છલ બહાર કાઢી શકાતી નથી, મજેથી પાણી ઉતરતું નથી, તેમજ બોલી શકતું નથી, આ શિવાય જુદા જુદા દરદીઓમાં બિન્ન બિન્ન લક્ષણોનો આભાસ થાય છે, અને પાસે બેસનાર, અથવા વૈધ કે ડાકતરોને રોગ પારખવામાં ઘણીજ નિટમણ પડે છે. હીસ્ટીરીઆ અને ગાંડપણ વચ્ચે ઘણું છેલું નથી, એટલે ઘણે ભાગે એક બીજાને મળતા છે. અને ઘણી ચિત્તઅભવાયા વાળી સ્ત્રીઓ પાછળથી ગાંડી થઈ ગયેલી તવારીખ પરથી માલમ પડે છે.

પ્રથમ જણાવવા પ્રમાણે આ રોગ સ્ત્રીઓને વિશેષ કરીને થાય છે, તેમજ પુરુષને પણ

થાય છે, તેમા મુખ્યત્વે કરીને છોકરા ઉપર વધારે અસર થાય છે પુખ્ત ઉમરના માણસોમા આ રોગ ક્વચિત્તજ નજરે આવે છે પુરોમા આ રોગ થવાના કારણોમા મુખ્ય વેપારમા તુકસાન, અચાનક કટંગો-ટટો, મારામારી, મિત્ર કે વહાવાનો વિરોગ, આ શિવાય બીજા પણ કારણો છે વળી ડોનખોને મોટે ચડાની લાડમા ઉદેરવાથી પણ આ રોગ થાય છે

ચિકિત્સા.—આ રોગની ચિકિત્સા કરી તે સરેજ મુશ્કેલી ભરેલું છે કારણ કે, ગાડપણ વાઈ, વગેરે કેટલાક રોગો સાથે આ રોગ સંબધ વાવે છે રોગની ચિકિત્સા કરવા માટે રોગીની પ્રથમની તથા ચાલુ સ્થિતિની તપાસ કરવી, તેમજ આર્વા રોગ લેના કુટુંબમા ગ્રામીને પ્રથમ થયો હતો કે મ તે વિરે તપાસ કરવો વળી વાઈ તથા ટીસીરીઆમા ધણો તફાવત છે જેને માટે પ્રથમ લખરામા આ યુ છે વળી ટીસીરીઆના દરદમા એક એ ખૂબી છે કે તેને તાણુ આવવી શ થાય તે પહેલા અમુક ચિન્હો દરદીના શરીરમા થાય છે કે જેથી તેને તાણુ આવવાની તેની અખર પડે છે તેથી તે દરદી ચૂલા પામેથી, પત્થર ઉપરથી, દેવના પામેથી અગર એવી કાંઈ જગા કે જ્યાં પોતાને તુકસાન થવા સંભવ હોય છે ત્યાંથી દૂર જાય છે પણ વાઈ વાગા આમ કરી શકતા નથી, તેમજ તેને ડાખી બાજુએ ફેરવવાથી વાઈ શમી જાય છે પણ ટીસીરીઆમા એમ થતું નથી પણ તાણુ વધારે વખત ચાલે છે વાઈમા તાણુ થોડી વખત રહે છે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને કેટલીક વખતે હીસીરીઆ બધ થાય છે ગાડપણના ચિન્હથી પણ હીસીરીઆની ચિકિત્સા કરવાની છે આ રોગની ચિકિત્સા કરવામા દીર્ઘ દૃષ્ટિથી આસપાસનો વિચાર કરવો જોઈએ કારણ કે આ રોગને અ જ્ઞાન લોકો તો ભૂત, પ્રેતાદિના દોગ જેવો સમજે છે આવા દરદીઓ તેમને દોગી લાગે છે, અને બિચારાને ખરો વાધિ હતા દોગમા ગણી હેરાન કરે છે એક દાખલો એવો બન્યો હતો કે એક સ્ત્રીને પોતાના પતિના મિત્ર ઉપર મોઢ ઉત્પન્ન થયો કારણ કે તે પુરૂષ દેખા રો, અને ખુશમીજી હતો તે સ્ત્રીએ પોતાનો વિચાર તે પુરૂષને જણાવ્યો પરંતુ તે બા બતમા તેણી નિષ્કર્ષ નીવડી આ બાબતમા આશાભગ થવાથી તેણીને અમુક મુદતે તાણુ આવવી શરૂ થઈ, અને તેને માટે રણી દવા કરી પણ નહીં ફાયદો થયો નહિ પણ ન્યારે ન્યારે તે પુરૂષ તેણીની સમીપ આવે ત્યારે ત્યારે તેણીને તાણુ આવતી બધ થતી આ ઉપરથી એમ સાબિત થયું આ સ્ત્રીને પ્રેમભગને લઈ આ રોગ થયો છે પત્રી તે પુરૂષને માટે જોગી વાત તેના આગળ કરવાથી તેની મનોવૃત્તિ ફરી ગઈ, અને તેના તરફ ધિમારની નજરથી જોવા લાગી જેથી તેણી તે રોગમાથી મુક્ત થઈ

આ રોગ વાળા લામા વખતે પાતાના દરદમાથી મુક્ત થાય છે અને જેમ જેમ વર્ષ વીતતા જાય છે તેમ તેમ રોગનું જોર કમી થાય છે તેમજ આ રોગવાળાનું મ્હોત ક્વચિ તજ થાય છે અને કદાચ તેમ થાય છે તો તે ભૂખમગથી, અતિશય ઉલ્લી, કે મોઢ બધ થવાથીજ થાય છે

રોગોપચાર.—શારીરિક. માનસિક તથા બાલ એવા ત્રણ પ્રકારના ઉપચાર છે

બાલોપચારમા રોગનું મગ્નુ ગોલી કાઢી તે પ્રમાણેનો ઉપચાર કરવો જો કાંઈ વાગવાથી થયું હોય તો તેને તે લાગવર અગળી, પોનના દોડા, વગેરેથી રોક કરવો. અથવા અગસીની પોનીચ કરી અચીજીનું તેલ જેનેગેનાનું તેલ, કે કેનોગ દર્મનું તેનું (Liniment Chloroform) વગેરે ચોગડું

માનસિક ઉપચાર:—આ ઉપચાર કરવામાં પ્રથમ તે રોગનું કારણ શોધી દૂર કરવું. જો પ્રેમલંગ યવાથી આ રોગ ઉત્પન્ન થયો માથામાં પડે તો તે પ્રેમદત્ત થાય તેવા ઉપાય યોગ્યતા. ધર ખટપટ અથવા ખીજા કોષ કંઈક થવાથી મન ઉપર થયેલી અસરને લીધે ઉત્પન્ન થાય તો શાંત કરી મનનું વલણ ફેરવવું. સ્વચ્છ હવામાં હરવા ફરવાની છૂટ આપવી. તથા જેઓને એવી લાગણી દરદી તરફ હોય તેમનાથી દરદીને દૂર રાખવો. દરદીનું મન પ્રવૃત્તિત રાખવું તથા ગાન તાન વગેરે બાબતોમાં તેના મનનું વલણ કરી, મનપસંદ વાતોમાં તેનું વલણ કરી તેનામાંથી મન ઉપર થયેલી અસર દૂર કરવી. કોઈના મનમાં અચાનક ધ્રાસ્થ પડે કે આ માણસ મને વદશે અથવા મારશે અથવા એવા કોષ પછી પ્રકારની ધાતલી લાગી તેના મન ઉપર અસર થાય તો તે માણસ તરફની તેવી અસર તેને યોગ્યતાથી દરદી સાથે સંબંધિત કરાવી તેના મનનું તેનું વલણ તરતજ દૂર કરવું અને શાન્તી ઉત્પન્ન કરવી.

શારીરિક ઉપચાર:—દરદીને તાણુ આવે સારે સ્ટ્રોંગ આમોનીયા અને કાલ્કનવોટર સુંઘાડવું, હંડું પાણી મ્હોં તથા છાતી પર છાંટવું, તમાચો લગાવવો, દરદીનું ખ્યાન ખીજા તરફ ખેંચવું, અરીઠાના પાણીનું ટીપું નાકમાં નાખવું, સ્મેલિંગ મોલ્ટ સુંઘાડવું, અને ધંધર, ક્વેરિફોર્મ વગેરે ઘેનની દવા જ્યારે અતિશય તાણુ આવે સારે આપવી. તેમજ ઉંઘી જાય તેવી દવા આપવી, જેવી કે, પોટાસ, ઝેરાં, એમોનીયા, ટ્રોમાર્ડ, હીંગ, વેવેરીયન, એમોના ચેટા, ઝીંકસી વેલેરીયન, ફેરીની પ્રેપેરેશન્સ, વગેરે શક્તિની દવા આપવી. ઝાડો સાફ ન થતો હોય તો જીલ્લાય આપવો, પેશાબ ન થતો હોય તો સળી નાખી કરાવવો તથા પેટા ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. અથવા મેડાં, કેમ્પાં વગેરે બાંધવાં. હાથ પગ બહેર મારી ગયા હોય તો પોટાસ આયોડીક, એરકોચલાનું સત્વ વગેરે શક્તિની દવા આપવી. તથા કર્નુરી આ પત્તી, આ રોગ ઉપર હીંગ બહુ સારી અસર કરે છે. તેથી ટીચર એસાફીડીડા, અને સ્પીરીટ આમોનીયા ફેરીડસ આપવું તથા ટીચર કેરો સહ વગેરે આપવું.

આ દરદીમાં કીર્દાનાં ખી ફક્ત એક સ્ત્રી ભાર લેવાથી પ્રાયદો થાય છે.

ખોરાક !—સાદો અને પચે તેવો આપવો. જેવો કે કાંઈ, દુધ, પીવાનું પાણી ગરમ કરી હંડું ક્યાં પડી આપવું. તથા ખોરાકમાં હીંગનો ભાગ વધારે નાખવો, તેમજ દરદીને વારંવાર ખાવાનું આપવું, ખાવા પીવાની ના પાડે તો બરાબર સમજવી ખવરાવવું.

નીચે લખેલી દવા દીપ્તીરીઆમાં કાયદો કરે છે.

Acid arsenic g. ૩
Ext sumbul g. 20.
Ferri sulh g. 20.
Asafetida g. 40.
Make into 20 pills one
pill after meals.
Mix & prepare one pill
twice a day.
Zinci Valeri g. II
Acid Camphoric g. I
Ext Bellad. g. ૧
Cannabis Tannates g. ૧
Mix and prepare one pill.
One pill twice a day.

R. Tint asafetida zII
" Sumbul zII
" Opis MXXX
Aqua Chlorof zIII
1/2 T. D.
R. Spt Camphor m XI
Tint Valerian zI
Mucilage acier zII
Acquas Caryop. zIII
1/2 T. D.

દરદીને આઈડેન્ટી મોરલ ટ્રીટમેન્ટ બહુજ સારી અસર કરે છે. તેમાં પશુ દરદીને સગા સંબંધીથી દૂર કરવો, તેમજ તેની પાસે વૈધ, ડાક્ટર અથવા સારવાર કરનાર શિવાય કોઈને જવા દેવું નહીં. તેમજ દરદીની ઇચ્છાનુસાર આલપું—તે કહે તે પ્રમાણે હાથ હા કરવું, અને તેને એવી રીતે દોરવવો કે જેથી તેની મરજી ઉપર (Willpower) આપણે કાબુ (Control) ધરાવી શકીએ. દરદી જેવાન હાલતમાં અંધ જાય તો તેને જુરસો આવે એવી દવા આપવી. શરીરનો કોઈ ભાગ બહુર મારી જાય તો તેના ઉપર ગેટરી લગાડવી, અથવા વાતહર તેલો મસખવાં. જો ઉલટી થતી હોય તો લાઇકર બીરમીય, પુસીક એસીડ ડીયુટ મેડા કે ચેટાસ લાયકાત પ્રમાણે આપવું.

આ રોગમાં દરદીને જલદી આરામ થતો નથી. અને ડેટલીક વખત, તેનો રોગ ટોંગ જેવો લાગવાથી તેને દવા આપવામાં બરાબર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી તેથી દરદી અતિશય પીડાય છે અને તેનો રોગ અસાધ્ય થઈ પડે છે. વળી જે વૈધ અથવા ડાક્ટરની દવા આલતી હોય તેની દવા એક મહિના સુધી આલુ રાખવી અને કાયદો માલમ ન પડે તો બીજાની દવા લેવી. વચ્ચે વચ્ચે જરૂર પડે તો બીજા વૈધ કે ડાક્ટરની સલાહ લેવી.

આ રોગ માટે 'ધી બાળાપ્રસાદ શ્રમસીમાં' બનતી દવા દ્વાયદેથી મળેશે, તથા અમદાવાદમાં ડા. ચમનલાલ ગોવીંદલાલની સલાહ લેવાથી યોગ્ય પ્રુક્ષારો મળશે.

અનુભવિક ઉપાયો.

સુંઠ, અતિવિષ, મેથ, કરીઆતું, ગળો, અને વાળો સમાન લઈ કવાથ પીવાથી તમામ જાતના તાવ અને તમામ જાતના અતિસાર મટે છે.

સુંઠ માથે ગાયતું દૂધ પીવાથી કમળો મરી જ જાય છે. તથા આકડાતું ગળા ચોખાના ધોવરામણમાં ઉકાળી તેનાં નાકમાં ટીપા નાખવાથી કમળો ઝરી જાય છે.

દોઝાતું ચૂર્ણ પ્રભાતે મધ અને ઘી સાથે ચાટવાંથી સ્વાસની પીડા મટે છે.

જેડમિધના ચૂર્ણને દૂધમાં ઘાક કરી ઘી નાખી ખાવાથી સ્વરભંગ મટે છે.

સાકર, સુંઠ, મરી, પીપર અને કાઠ એઓની મધ સાથે ગોળી વાળી મોઢામાં રાખવાથી અરૂચિ મટે છે.

ભોટાની કડછીમાં ગાયતું ઘી ઉનડું કરી ગળનો જૂઠો નાખી દલાવી નીચે ઉતારી પાણીમાં મથી પગે લગાડવાથી પગે દુઝે પડેલી શક જરૂર મટે છે. અને તેલમાં એ પ્રમાણે કરી ચોપડાથી સ્તનપાક મટે છે.

બાવળની પત્તીને ઝીણી લમ્બોડી કંસાની ચાલીમાં ૧૦૦ પાણીથી ઘોથેલા ઘીમાં મેળવી થોડું કપૂર નાખી ચોપડાથી પારસ ખસ મટે છે.

ઘોડીની તાજી લાદ પાણીમાં ચોળી હીંગનો પ્રતિવાસ દઈ પાવાથી સુંક—જાળ મટે છે.

મીકું સુલાખજળમાં ઘુટી જે બાણુએ વીંછી કરડ્યો હોય તેની સામેની બાણુની આંખમાં ટીપાં નાખવાથી વીંછીની વેદના મટે છે.

માકરની ઘુણી ફેવાથી માથામાના વેગ મટે છે, તથા ગરમાગરમ સવારમાં જળેળી ખાવાથી માથાના વેગ મટે છે.

પોપટની પાખતું ચૂર્ણ ગોળ સાથે આપવાથી વાળો મટે છે.
 સીમળાંના કાંટા ગાયના દૂધમાં વાટી મોઢાપર લેપ કરવાથી જુવાનીના ખીલ મટે છે.
 વાવડીગતું ચૂર્ણ ગોળ સાથે આપવાથી પેટના ક્રમ મટે છે.
 આંખાહળદરતું ચૂર્ણ મારવાડી વંત્યાકમાં ભરી કપડું વીંટી ભરસાડમાં ભરી ખાશી
 આંધવાથી બદ બેસી વા પાકી ફાટી જાય છે.
 અફીણ ખાધેલાને અફીણ કરતાં ખમણી ચોખી હીંગ પાઈ દેવાથી અફીણનું ઝેર ઉતરે છે.
 ઇંચારાનો ગોળ વડ્યોર જેટલો ખરસાવવાથી સાખતું ઝેર નરમ પડે છે.
 દાઝેલા ભાગ ઉપર દુરત કુંવારનો ગરલ ચોપડવાથી ચારામ થાય છે.
 કચ્ચાનો પાતાળ યંત્રવટે સુવે દાઢાડી તેનું એક પુંબડું સુસાડવાથી ચુંક મટે છે.
 યુનો ને નરસાદર ભેગાં મસળી સુંઘાડવાથી બેભાની મટે છે.
 આંખોમાં વારી ચુંક આંખવાથી પાણીનું ઝડું તથા ઝાંખ વગેરે મટે છે.
 સેકેલા સવા ને સંચળ ખાવાના માવરાથી અજીર્ણ મટે છે.
 વેલું મૂળ (૧ તોલો) ઘસીને પાવાથી સર્વ જાતનાં ઝેર મટે છે.
 નેતરનો ફપિયાભાર ઘસારો પાણી સાથે પાવાથી ઉલટી બધ થાય છે.
 ગધેડાનાં સૂકાં લોડાના ચૂર્ણની પોટલી ઉપાડવા આપવાથી સ્ત્રીનો ઉનવા અને પ્રદર મટે છે.
 બહેડાની છાસ મેંઘાંમાં રાખવાથી ઉપરસ મટે છે.

હુનિયામાં આંખ એ છંદગીનું જીવન છે.

ધણા વરસનો અનુલવ મેળવી પ્રખ્યાત થયેલી ચરમાની મોટી દુકાન.

ખરા પેખલના ચરમા.

ખાસ વિલાયતથી મંગાવેલા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ઘણાજ ઓછા ભાવથી મળશે.
 વિલાયતમાં ખાસ થયેલા આંખના ડાકટર બળવંતરાય નરસિંહરાય
 કાનુગા એલ, એમ, એન્ડ એસ, અને એલ, આર, સી, પી. ને અમારે ત્યાં
 ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવા માટે
 રોકવામાં આવ્યા છે.

મોતીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ગ્લાસ પણ અમારે ત્યાંથી દરેક જાતના મળે છે
 સફળદસ્તો તથા બાલુઆની સગવડ માટે ઘેર બોલાવવાથી ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી
 આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવામાં આવે છે.

અમાને ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વરસ સુધી પૈસા લીધા વિના
 ફેરફાર કરી આપવામાં આવે છે.

એક વરસ પછી અમારે ત્યાંથી લીધેલા ચરમા અગર છૂનાં પેખલના ચરમાનો નંબર
 શ્રક્ત રખાઓ એક લઈ કાચ ફેરફાર કરવામાં આવે છે.

ખાસ જાનના સાધુ સાધનીઓના માટે નંદા લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે.

એન. હોલની સઘળી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે.

ચુનીલાલ મયાવાઈ મહેતા અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં. ૩૬૧૪

પાંચ મીનીટમાં વગર ઇબ્બએ વાળ કાઢનાર રાજવંશી વિચિત્ર સાધુ.

નકામા વાળને સફાઈબંધ કાઢી નાંખે છે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાધુના બંડલના ૧-૦-૦, ડઝન સાધુની કીંમત રૂ. ૩૫ થો. જુદું.

ધી રોયલ:વિ. એજન્સી—નડીયાદ.

રક્તપિત્તના દરદી માટે પુરાખખર.

રક્તપિત્તનું દર્દ અસાધ્ય છે અને તે મહા રોગ છે. થોડા વખત ઉપર મુખમાં જતાં મારા એક મિત્રના સ્નેહી એક ડાક્ટર અને દેશીવૈદની મને મુલાકાત થઈ હતી. તેમની સાથેના સમાગમથી મને જણાયું હતું કે તેમણે કેટલાક રક્તપિત્તના દર્દીને આરામ કર્યો છે. અને તે દર્દીનો ગમે તેવો અસાધ્ય રોગ મટાડવા તેઓ હીમત રાખે છે. આરામ થયા પછી દર્દીની શક્તિ અનુસાર ધર્મદા ખાતે નાણાં આપવા તે ઇચ્છા જણાવે છે. આવા રોગથી પીડાતા દર્દીઓ જો મને લખી જણાવશે તો હું તેમને લખી તે દર્દીને ખખર આપીશ. કારણ આવા રોગ ઉપર રામબાણુ દવાની શોધ લેવાની જરૂર છે.

સંપાદક ધનવંતરી.

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની. અદ્ભુત વિદ્યા.

મંત્ર-તંત્રવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત અમહારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષી નામ એટલું બહુ જગજાહેર છે કે આજે પણ કોઈ માણસ મંત્રવિદ્યા અમહારવાળો નજરે પડે તો તેનો પ્રશંસા દરતાં એવી ઉપમા દેવામાં આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે. એ સુખ મંત્રતંત્રાદિ વિદ્યામાં અતિ કુશળ એવાં કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ ગ્રંથનું મૂળ સંસ્કૃત સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં મારણુ, મોહન, ઉચ્ચાદન, આકર્ષણ, વશીકરણ, રતંબન, શાંતિકરણ, ભૂત, હૈરન, વીરવૈતાળ, બુદ્ધ, કાળહૈરવાદિ સાધન, પ્રેતસાધન, નર્સસંહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સંજીવની વિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ (કામીયો), કાળનાશ, વૃદ્ધિનાશ, દિવ્ય આપધીસાધન, અનેકવિધ યંત્રસાધન, વૈષ્ણવનિવારણ, શુભનિષિદ્ધર્શન, વચનસિદ્ધિ, ભૂતપ્રેતાદિ ભયનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્રશ્યવિદ્યાવિધાન, હાજરાત વિધાન, દીવ્ય ઇચ્છાજન વિદ્યા, ખેયરીસાધન, અને એવીજ બીજી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે તેનો અત્યંત અગુહ્ય લેવા ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. કિંમત રૂ. ૧) પૈસા ૦-૨-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજે. ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

તાવની રામખાણ દવા.

૩. ૧૦૦) ધનામવાળી.

કોઈ પણ જાતનો તાવ એટલે દાડવો, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, ઉનો, ટાંદીઓ ને ચાલતા જમાનાના નવી નવી જાતના ઉડતા તાવ અમારી દવાથી ન ઉતરે તો લીધેલા પૈસા પાછા આપીશું. કોઈ સખસ એમ સાબિત કરી આપશે કે વેદ ગિરધરલાલ કહાનજીની દવાથી ચોથીઓ તાવ ન ગયો તો તેને રૂ. ૧૦૦) ધનામ આપીશું. ગોળી ૪૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦

પ્લેગની રામખાણ દવા.

પ્લેગથી બચવાને સર્વોત્તમ આ ગોળી છે, પ્લેગની ખરાબ દવામાં નિરોગીને આ ગોળી એકદમ રામખાણની માફક આરામ કરી આપે છે. આ ગોળીઓથી અમે પ્લેગના ઘણા કેસો સુધાર્યા છે આટલે પ્લેગથી બચવું હોય અને અમારી ઉપરની તાવની દવા વાપરી ખાત્રી કરી હોય તેણે આ દવા ખરીદી રાખવી. ગોળી ૪૮ ની ડબ્બી ૧ ની કિં. ૧-૮-૦

પરમીઆની રામખાણ દવા.

આ દવા તમામ જાતના પરમીઆ મટાડે છે. ઇંદ્રિયમાં કતી બળતરા અને ચાલવું પર (સ્ત્રી) બંધ કરે છે. શોષે ઉતારે છે, ટીપે ટીપે આવતો પેશાબ સાફ લાવે છે. કળંતર અને પેદુનો દુખાવો મટાડે છે, નીચેની રગમાં જે દરદ થાય છે તેને તરત આરામ કરે છે. તેમજ ધાતુ વધારી શક્તિ આપે છે, અને સાંધાના દુખાવા મટાડે છે. યાને પરમીઆથી થયેલ તમામ દરદોનો તાકીદે નાશ કરે છે. ડબ્બી ૧ માં ગોળી ૧૬ ગ્રામીજોડની કીમત રૂ. ૨-૪-૦

ઘણા રોગોને ઝટ આરામ - કરનાર.

શક્તિ-સંજવન-વીર્યનો ઝરો.

કોઈ સખસ એમ માનિત કરી આપશે કે આ દવામાં શક્તિ લાવવાનો અને વીર્ય વધરવાનો ગુણ નથી તો તેને રૂ. ૧૦૦) ધનામ આપીશું.

કમજોર, ધીરજ, શક્તિ, આરોગ્ય સ્તેષક, કમજોર, શક્તિ-સંજવનમાં બાંધેલ ગુણ છે. પેશાબમાં, બગલમાં, મોઢેથી અને ઈંદ્રિયથી જતી ધાતુ શક્તિ-સંજવન બંધ કરે છે. નખુંસક થઈ ગયેલા મરદને શક્તિ-સંજવન પુરૂષાતન આપે છે: બરડાની ડાદ, કમરનો દુખાવો, પગનું કળંતર, સંધીવા, કાચ, છુનો મોડો, ખાંસી, વાધુના રોગો, મંદમી, અંધરણુ, કબજિયાત, પિત્ત કમળી, કમળો, પિત્તપાંડુ, હર્ષુલ્લવ વગેરે ઘણા દરદોને નાશ કરે છે. સ્ત્રીના ગર્ભાશયનાં દરદો ને યંત્ર ગર્ભપાત અટકાવે છે. વાંઝણીને શક્તિ-સંજવનનું સેવન કરવાથી (છાકરાંતી) ગ્રામી થાય છે. શક્તિ-સંજવન ધાતુના તમામ દોષ મટાડી સ્ત્રી, પુરૂષ, બાળક અને વૃદ્ધને પુષ્ટ, તેજસ્વી, કાન્તીવાન. બળવાન બનાવે છે. ગોળી ૪૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૨-૮-૦

આ સિવાય તમામ દરદોની દવા અમારા ઔષધાલયમાં મળે છે, જે વી. પી. ચી. મોક્ષલામાં આપશે. પરદેશથી મંગાવનારાએ નીચેને સરનામે લેવો, તાલુકો, ચાલ્યાશીસ સાથે પત્ર લખવું. જાતે લેનારને અમદાવાદમાં ત્રણ દરજ્જે માણેકલાલ કમ્પાઉન્ડની દુકાનેથી લેવી.

વેદ શા. ગિરધરલાલ કહાનજી, મુ. ધોળકા. જી. અમદાવાદ.

તમારા પૈસાની સાથે તનદુરસ્તી પણ અરબાદ જાય એ વાત

શું સહન થઈ શકે એમ છે ?

અત્યંત તેમજ અગત્યનાં વૈદ્યોનાં બારે કિંમતનાં કે હલકી કિંમતનાં ઔષધો ખરીદી કાયદાને બદલે નુકશાન વોહોરી લઈ તમારા પૈસાની સાથે તનદુરસ્તીને બગાડવાનું તમે કેમ સહન કરી શકશો ?

પૈસાનો બચાવ, તનુરત્તીનો સુધારો, અને દરદમાંથી તન્તનો છુટકારો એ સધળાનો આધાર ઉત્તમ ઔષધો ઉપર છે

આતંકનિગ્રહ—ગોળીઓ.

એ ખરી અને સાચી ગોળીઓ છે. બીજી તેની નકલ છે. એ ગોળીઓમાં, વપરાતી દરેક ઔષધી ખાસ તપાસવામાં આવે છે, અને પછી તેનો તે ગોળીઓમાં ઉપયોગ લેવામાં આવે છે અને તેથીજ તે લખવા મુજબ બરોબર કામ કરે છે, અને તેના બહેનના જેવાવાનું પણ એજ કારણ છે આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ ખરીદવાથી તમારા પૈસા વ્યર્થ નહિ જશે. તનદુરસ્તી સુધરશે અને દરદમાંથી તરત છુટકાગે થશે.

એ ગોળીઓ ખજ તથા પુછી દેનાર, વીર્યની વૃદ્ધિ કરનાર, લોહીને સુધારનાર તથા કમતાકતને દૂર કરનાર, આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ હાથ પગની, કળતર, લોહીનો બગાડ, નબળાઈ જ્ઞાનતાંતુઓની નબળાઈ, પેશાબમાં કે સ્વપ્નામાં ધાતવું જવું, પાદદાસ્તવું કમી થવું, પેશાબનું વારંવાર થવું, વગેરે દરદોનો ચોક્કસ ઇલાજ છે આ ગોળીઓ તદ્દન વનસ્પતિનીજ દેવાથી તેના પર કોઈપણ જાતની પરોજ પાણવાની જરૂર નથી.

મરાર સાંજ જગ્યા પછી એક એક ગોળી દૂધની સાથે અથવા પાણીની સાથે લેવી. કિંમત ગોળી ૩૨ ની ૬મી ૧ નો ૩. ૧ એક

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

માલેક આતંકનિગ્રહ ઔષધધાસય.

હૈડ ઓશીસ—ગમનગર—કાંઠિયાવાડ.

પ્રાંચ ઓશીસો નીચે મુજબ,

	૨	૩	૪	૫
મુખાઈ.	કલકત્તા.	પુના.	મદ્રાસ.	અમદાવાદ.
કાલબાદશિરડ. ૧૬૬-૬૮	દિરિશનરડ.	બુધવારપેઠ. ૧૯૨.	એન્થેનગેડ. ૧૧૭	એન્થેનગેડ.

કામશાસ્ત્ર.

શરીર સંગ્રહણ અને નીતિના નિયમોનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપનાર આ ઉપયોગી પુસ્તકની આજનુધીમાં લાખો નકલો વગર કિંમતે અને વગર ચોપટજે અપાઈ સુધી છે. ફક્ત પણ જેઓ મંગાવે છે તેઓને મોકલવામાં આવે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

ગમનગર—કાંઠિયાવાડ.

શ્રી બાળાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર !

ચિકિત્સકચૂડામણિ ભાગીલાલ ત્રિકમલાલ નવેદી (ફો. ઓફ આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી)
વોડોન્ગ ન્યૂ યૌકે, પાવનપુર એજન્સીના પ્લીડર તથા ધનવતરી માસિક પત્રના સંપાદક અને
બાલાપ્રમાદ દ્વારેશીના માસિક આ પુસ્તકના કર્તા છે

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમા શ્રી બાલાત્રિપુરના સ્થિક કાવ્યો દાખલ કરેલા છે, તથા
તે સાથે શ્રી બાલાત્રિપુરના મંદિરના રથાનની મુલામત લેનાર સદગૃહ થોએ મીનીટલુકમા પો
તાના જણાવેલા વિચારો દાખલ કરનામા આવેલા છે

બીજા ભાગમા જન્મના અસ્તિત્વ સબધી તથા મેસમેરીઝમ સ્પીરીટ્યુએનીઝમ, હીના
નીઝમ, સ્વપ્નના સત્યતા, દ્વં સક પથી કરના ધારેલા કરો, તથા રોગો ઉપર ફેરી અસર થાય
છે તે મનુષ્ય શરીરમાથી ચેતન્યને ખસેડી જડ પદાર્થમા દાખલ કરવા વિશેષે અનેક હાલની
શોધો અને તે ઉપર ક્રતાએ કરી જોએલા પ્રયોગના નિલનોધની પોથીમાથી ઉતારા દાખલ
કરેલા છે એટલે આ પુસ્તકમા લખેના લેખો બીજા પુસ્તકના ઉતારા નથી, પરંતુ અજમાયસ
કરેલા પ્રયોગોજ છે

આ પુસ્તક માટે શ્રી મહા ભાગ પુસ્તક ૧૮ ના પાનમા એ પત્રના ચતુર્થાપક મહામા
રા. શ. જોડાલાલ જનવાને નીચે પ્રમાણે અભિગ્રાપ આપેલો છે

શ્રી બાલાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર (કર્તા તા. ગ. ભાગીલાલ ત્રિકમલાલ વડોદરા
તથા દેરાવેદ મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦૦ રિસનગર) આ પુસ્તકના પૂર્વ ભાગમા શ્રી મહામાયા રા
કિન્તા ભક્તિપોષક ન્ય પત્રોના સમૃદ્ધ કથા છે, તથા ઉત્તર ભાગમા કર્તાએ પોતાના જનન
ચરિત્રના દેવાદ ઉપરોગી પ્રયોગો લખ્યા છે આ પ્રયોગોમા તેમને પોતાના ઈશ્વરી ભાસદ્ય
મહારા તથા વિવિધ અપુરોદ્ધાર જે જે ની ચમત્કારોનો અનુભવ થયો છે તેવું વર્ણન કર્યું
છે સકલપરાક્રિતા તથા મેસમેરીઝમના પ્રયોગો કરવાનો અચમત્કાર ગોખ હાવાથી તે સબધમા
તેમજ પ્રતાવાહનવિદ્યા સમધમા તેમજ જે ગોખ કરના છે તથા તે સમધમા જે જે અમ
તારો તેમના અનુભવમા આવ્યા છે તે સર્વેનું પણ સનેપના વર્ણન આપવામા આવ્યું છે
અચમત્કાર આ લેખકના સબધમા આવ્યા છે તેઓ એક સરળ હૃદયના નિહુદ્ધ જિતિવાળા ભ
કિતમાન અજ્ઞાન છે તેમની તર્કશક્તિ અને આત્મ સ્ફુરણ શક્તિ (intuitive power) મા
ઉત્તરશક્તિ અધિક વિભારાને પામી છે અને તેથી જે પ્રયોગોમા તાર્કિક પુરવતે
મામાન્ય જેવું ભાગે તેમા તેમને ચમત્કાર ભાગે એ ગ્વાલાવિ છે અદામા મહેના વિવક્ષણ
બાગે મહિમા કેવળ તાર્કિકાએ હજી જાણુરાનો છે અદાથી પ્રખરતા ચમત્કારોમા વિશ્વાસ
વાળા પુરુષોને આ પુસ્તકમા વર્ણવેના ચમત્કાર વિશેષ આનંદ આપેલા નિના નહ તેમ નથી

પુસ્તકના પ્રમાણમા એ પુસ્તકની સંખેરી કીમત રૂ. ૧-૦-૦ની નક્કી જેવી છે (૮
પાન ખર્ચ જુદું) તેમજ એ પુસ્તકની આવેલી મુલ્ય રકમના ખેગાનુમા શ્રી બાલાત્રિપુરના
પૂજન, અર્ચન, ધૂપ દીપ નેવેલાદિમાજ ઉપરોગ થેરાનો છે જેથી એક પથ ને બા જર્મ
જેવું છે માટે પુણ્યાધિજનોને ઉભય લાભ પ્રાપ્ત કરવાની દ્રષ્ટિ હોય તો નીચેને શિરનામે
પત્ર પરદાર કરે અર્થમિદ્ધિ સરળ કરવી

ચિકિત્સક ચ. ભોગીલાલ ત્રિ. વડોલ,

વિસનગર—ગુજરાત.

અમૃતાંજન.

— ❧ ❧ ❧ —

આ દવા કાયદો નહીં આપે તો પૈસા પાછા મળશે.

જાપાનીસ પ્રજાની ઉત્પત્તિ એક ખરે
ખરી અજ્ઞાયણી છે. પણ તેઓની ફેતેહ
તેમના સારા શુભોને આભારી છે. સારા
શુભોનો ખદ્દો જરૂર મળવો જોઈએ છે.

અમૃતાંજન એક જાદુઈ સ્વદેશી મ-
લમ છે જે માથાનો દુખાવો, માથાનું
શૂળ, ગળાનો દુખાવો, લચક, છા-
તીના વિકાર, સંધીવા, હમરનો દુ-
ખાવો, હેશ, ઘા, વગેરેનો દુખાવો, તથા
એવાં અનેક દરદોને અજબ જેવી અદ્યથી
સાજ કરી દેતીને આરંભ પણ છે

કીંમત માત્ર ૮ આના.

દાદરની દવા.

દાદર, સુકી શુજલી વીગેરે ચામડીના એવાં દર્દોને માત્ર ત્રણ વખત લગા-
વાથી મટાડી દે છે. કીંમત માત્ર ૬ આના

આ દવાઓ નીચેને ઠેકાણેથી મળશે

શ્રી બાલાપ્રસાદ કાર્મસી.
વિસનગર. ઉત્તર ગુજરાત.

} અમૃતાંજન ડીપો.
૨૬ એક લેન, કોટ-મુંબઈ.

પ્રાચીન આયુર્વેદ અને પાર્શ્વકાલ્ય વૈદ્યવિદ્યાના નૂતન શાધખોળોના
ઉત્તમ રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચતું લોકપ્રિય વૈદ્યકીય માસિક.

ધ ન્વં ત રી.

DEANVANTARI

આ માસિક દરેક મહિનાની ૧૦ મી તારીખે બહાર પડે છે.

પુસ્તક ૧ રૂ.

લુહાઈ.

અંક ૭.

સદ્ગત તંત્રી—ડૉ. મંજુલાલ ભોગીલાલ કંધારીઆકર,
એમ. સી. પી. એસ. એન. મી. એસ. મી. (કલકત્તા)
પ્રકાશક—બાલાપ્રસાદ કુશ્મંસી-વીશનગર-ઉત્તર ગુજરાત.

વાર્ષિક લગભગ પોસ્ટેલ સાથે અગાઉથી ૨-૦-૦. છુટક નકલના ૮-૩-૦.

વિષયાનુક્રમ.

૧ ધન્યાસ ને વિચારને લાયક જન્મ સંબંધી ગાયન ...	પૂર્ણચંદ્ર.
૨ કૃત્રિમ ઉષ્ણ ...	હરીવાલ આગ, ત્રિવેદી શર્મા.
૩ ગાંધપણ્ડ-દીવાનાપથ ...	તંત્રી.
૪ એન્ટેરીઝ અથવા ફાઈફ્થ ડીગ્રી ...	મહાનેપ્રસાદ ભોગીલાલ
એ.કે. એ. એન્ટીયર.
૫ શારીર જ્ઞાન ...	ડૉ. જમનાદાસ પ્રેમચંદનાથા.
બી. એસ. એમ. એન્ડ. એસ.
૬ નિદાનમિત્ર અને ચિકિત્સાસાગર	તંત્રી.

શ્રી મયવિજય પ્રીટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

આ માસિકનાં આહ્વાનને અગત્યની સૂચના

જે જે સર્જન મહાશયો પ્રતિ શ્રી “ધનવતરી” ના અંક મોકલવામાં આવ્યા છે, તેમને સવિનય પ્રાર્થના કરવાની કે અર્ધું વર્ષ વિતી જવા છતાં જેઓએ લવાજમ હવું સુધી મોકલવાનું ન હોય તેમણે તે જલદી મનીઓર્ડરદારા મોકલવા કૃપા કરવી, કારણ સર્જન મહાશયોને આ પત્રનું લવાજમ અગાઉથી લેવાના રિવાજની ખબરજ છે અને તેથી જેઓ તરફથી અંકો ‘રીફ્યુઝ’ થઈ-પાછા આવ્યા નથી, અથવા પત્રદારા અમને તે વિષે કંઈ જણાવવામાં આવ્યું નથી, તેમજ જેઓ તરફથી અમને મનીઓર્ડરદારા લવાજમ મળ્યું નથી તેઓ સર્વ મહાશયો તરફ, હવે પછીનો અંક વી. પી થી મોકલવામાં આવે તે સર્જનો રિવાજદારા કૃપા કરશે એવી આશા છે.

જે વર્તમાનપત્રો અને માસિકોના વ્યવસ્થાપકો ઉપર આ માસિક મોકલવામાં આવેલું છે ને આવશે તેઓ મહાશયોએ આ માસિકનો યોગ્ય રિવ્યુ લેવાને અને પોતાનાં પત્રો દલામાં મોકલવાને કૃપા કરી

આ માસિક સળધી સંવત્સર: પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે દરેક

લોગીસાલ ત્રીકમલાલ.

અક્ષિત્સકચુડામણિ (ફેલો ઓફ ધી આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરા રાજ્ય પરિષદ અને પાલનપુર એજન્સીના વકીલ, બાલાપ્રસાદ દ્વાર્મસી અને ધનવતરીપત્રના માસિક.

વીસનગર. (ઉત્તર ગુજરાત.)

જાહેર ખબર.

જેઓ સાહેબોને દવાખાતુ પ્રકટ કરવું હોય તેઓને સૂચના આપવામાં આવે છે કે ખાટો, ઇંગ્રેજ દવાઓ અને ટાકતરી કામને લગતાં સાધનો ખરીદવાની ઇચ્છા હોય, તો માસિકના મંત્રીને લખી જણાવવું જેથી સુદર માલ સગતી દીઠે આપવામાં આવશે.

જરા આ તરફ લક્ષ આપશો કે ?

જેઓ લગવદલકત, લવબાર મુમુતુ વગેરે લક્ષિતસના વિચારી છે તેઓ મહાશયો વિજયજી, અમર, સરદાર, ‘કલ્યાણી’, ‘આતર’, ‘સેત્રેમ’, ‘પંથપી’, ‘લેખા’, ‘સગુ’ પુતાલ

શ્રીમન્ ઋષિરાજ મહારાજ પ્રણીત.

નીતિ-બોધ ચિંતામણિ.

ક જેમા રસિક-પદ લાલિતમય વિવિધ વિષયના સુગ્રામક પદો છે, લાપા સાદી-સર અને જનમનનન છે, એટલુંજ નહીં પણ અત્યાર લગી આ પુસ્તકાંતર્ગત પદોની છુલુદે રથએ તત્કગાઇથી આવૃત્તિઓ છપાઇ જતા તેને બહુજો ઉદાવ જેમનો તેમ આવું રહેલો છે, તે લોકપ્રિય સપૂર્ણપણે છપાવવા પુસ્તકને તાકાદે ખરીદી ખાત્રી કરવાની ખાજર છે. પુસ્તક અમૂલ્ય છતાં માત્ર ન્યોછવરૂપ પોષ્ટેજસહ રૂ ૨-૦-૦ રાખેલ છે. બંગાળતક લગનામૃત પીના ટોણ ઉત્તરક નહીં હશે !

મળવાનું ટેકણું—પંડિત ભોખાનાથ શર્મા.

અમદાવાદ—ગુજરાત

૨-૦-૦ ટા. મોતીલાલ રણછોડસાવ જનની-અમદાવાદ.

શ્રી ધન્યંતરયે નમઃ

ધન્યંતરી.

"Men's Sana in rpore, Sano."

"પહેલું" મુખ્ય તે જાતે નર્યા."

પુસ્તક ૧ લું.

જુલાઈ. ૧૯૦૮.

અંક. ૭

ધન્યવાદ ને ધિઃકારને લાયક કોણ છે ?

(પરવચ્ચે 'પહેલું' નોતરું મુખ્ય ખરખી લો-એ દેશી.)

- ૧ દિલ ધરી 'સ્વદેશની' દાઝે, ધન્ય જનમ ધરિયા;
કયાં દેશદ્રોહીનાં ઠાજ, એ શિદ અવતરિયા.
- ૨ વાવયુ' પરહિત નિત વિત્ત, ધન્ય જનમ ધરિયા;
ચોથું સુકૃતમાં ચિત્ત, એ શિદ અવતરિયા.
- ૩ જેનેાં જગત્ વહે જયકાર, ધન્ય જનમ ધરિયા;
લયાં લુ'સાઈના લ'હાર, એ શિદ અવતરિયા.
- ૪ હોમયુ' તન અંવર હિતાર્થ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
કદિ કંચુ' નહિ પરમાર્થ, એ શિદ અવતરિયા.
- ૫ ધાર્યો જેણે અહિંસા ધર્મ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
કયાં હિંસાદિક કુકર્મ, એ શિદ અવતરિયા.
- ૬ ઇ સ્વધર્મમાં અતિ ચૂરત, ધન્ય જનમ ધરિયા;
શુભ કામમાં અતિસે ચૂરત, એ શિદ અવતરિયા.
- ૭ કરે ભારતતુ' કલ્યાણ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
ધરનો ધઈ વાળે વાળ; એ શિદ અવતરિયા.
- ૮ બોલ્યા જે વાળે બોલ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
કરે બોલ્યા બોલ અબોલ, એ શિદ અવતરિયા.
- ૯ એ પૂર્ણચંદ્ર સદ્બોધ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
દોષ પથનો ન કરે ચોધ, એ શિદ અવતરિયા.

કૃત્રિમ હૃદય.

આજની વૈદક વિદ્યાએ જે કે દગ કરવા સરખો વધારો કર્યો છે, તે પણ ન્યુચોર્કથી જે ડેરલી શોધની ખગ્ગ મળી છે તે જે ખરી હોય તે ખરેખર દગ થવાનો વખત આવે છે, એમજ સ્વીકારવું પડે તળીયો લાગેલો હાડકો કઢાડી તેની જગાએ નવા બેસાડવાના, એક ફેફસા વડે પ્રાણીને જીવતાવતા અને આયુઓ તેમજ અગમતા અવધાને સાધા અને થીગડા મારવાના અખતરાઓ ફતેહમદી સાથે કરી બતાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ એવા પ્રયોગો વડે ઘણાક મિત્રી બનતા પણ તેમણે બચાવેલા હોવાના દાખલા જાણીતા વૈદક યો પાનીઆ અપણુને પગ પાડ છે પણ હાન વર્જનીયામા આવેલા નોરફોર્ક શાઉરના એ વિદ્વાન ડ્રોફેસર જાજ પોએ આસિઆસ અનાવરના સન્યાવડે જે નવાઈ જેવા ફતેહમદ અખતરાઓ કરી મતાન્યા છે તે તે હદ વાળનારાજ જણાય છે આ સચો પીતળની બનાવટનો અને માણસના હૃદયના ઘાટને મળતો હોવાથી તેને તેણે બનાવવી હૃદયનું નામ આપ્યું છે તે વડે હજારો મુશ્કારા મંડાતો હોવાને બચાવી શકારો એમ જણાય છે પ્રોફેસર પો આ યત્ર વડે પોતાના આસિઆસ દશ મિનિટ સુધી બિનકુલ બધ કરવાને શક્તિ વાન થયો છે । એટલુંજ નહિ પણ તળીયો મરજુ પામેલા તરી- જાહેર કરેલા કેટલાક પ્રાણીઓને તે વડે થોડીક મિનિટમા પાગ જીવતા અને નાચતા કુદતા બનાવી શક્યા છે માણસના હૃદયના આકારનું ધાતુનું આ યત્ર છે અને તેમા લોહી લેવા અને બાહર કાઢવાના ગાળા બનાવ્યા છે અને તેમાથી બાહર કુલની નસ સગપ્પી બેવડી નળીઓ દરદીના ગળા અને નસોરા સાથે જોડવામા આવે છે અને એક જોડની નળીઓ ફેફસા અને શરીરની અદરથી ડેરી પ્રવાહી અને ગ્લાસ બહાર બેચવાનું ગમ બળવે છે જ્યારે ખીજી જોડ જીવનીના ટકાન મિશાલની એકમીજન હતા અદર લખન કરે છે એ યત્રવડે નીચલા જાણુવા જોગ અખતરા એ પ્રોફેસરે કરી બતાવેલા કરેલાય છે —

એક પાગેનું સમગ્ર લઈ તેને એક માણસને તાત્કાળ મારી નાખે એટલો અશીલુનો અર્ક આપવામા આવ્યો, અને ઉપરથી આ આસ ધંચર આપવામા આ યુ જ્યારે તેનો આસિઆસ તદ્દન બધ થયો, અને તબીબ લોગેએ તેને મુલેલુ જાહેર કર્યું, કે ઉપરે સાચો લગાડી પ્રોફેસર પોએ નજુ મિનિટમા સગપ્પી જે અને જોરેશ કરનારી મધગી પ્રવાહી બહાર બેચી હાડી નાખી અને તેથી કાર્થ જનુજ ન હોય તેમ મેંસનું બહાર દી પડ્યું એજ મિશાલે એક મોટા તરારને મરી નાખી પાચ મિનિટમા તેને જીવતા કરી આપ્યો બાદ એક તદ્દન છામ્દી છુડ જેવા થયેના માણસને તે લગાવી થોડીક મિનિટમા તેને તદ્દન હોરાવાયો તેણે બનાવી દીધો આ અખતરાનો અહેવાલ જે એક ગપ મિશાલે ઉપજાવી વહાડ્યો નહિ હોય તેા મુલેલાને જીવતા થવાનો વખત પામિ આવેનો ગણાયો

ગાંડાપણું-દીવાનાપણું.

(અનુ પ્રાન્ડનેસ આંશ માઈન્ડ.)

આ રોગના દર્દીઓ હાલના વખતનાં ધણાજેવામાં આવે છે. આ રોગની પરીક્ષા કરવી તે ધણુંજ કઠણ છે.

ભુદ્ધિભ્રંશ—ગાંડાપણું અથવા દીવાનાપણું એની વ્યાખ્યા આપવાનો પ્રયત્ન પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન વૈદક વિદ્યા જાણનાર વિદ્વાનોએ કરેલો જેવામાં આવે છે; પણ તેમાં તેઓ સફળ થયેલા જણાતા તથા; કારણ કે બધા પ્રકારના ભુદ્ધિભ્રંશ વિકારોને તેઓ વ્યાખ્યામાં લાવી શક્યા નથી. જેથી આ રોગની વ્યાખ્યા કરવી ઘણી કઠણ છે. જે ખરી રીતે આ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવા બેસીએ તો આ વિશ્વના સઘળા માણસો દીવાનાની વ્યાખ્યામાં આવી જશે. અને દુર્કર વ્યાખ્યા બાંધીએ તો સર્વ દીવાનાનો સમાસ તેમાં કરી શકાય તેમ નથી.

આ વિશ્વમાના ધણા માણસો તરફ બારીકાઈથી અવલોકન કરવાથી જણાશે કે, કેટલાક એક વિષયમાં કેટલાક બે વિષયમાં અને કેટલાક અનેક વિષયમાં ગાંડા જેવા માલમ પડ્યા રિવાજ રહેશે નહિ, અને કેટલાક તો તદ્દન દીવાનાજ માલમ પડશે.

કેટલાક સ્ત્રી પદ માણસો વિષયમાં એટલા બધા મરાયલ થયેલા હોય છે કે તેઓ વિદ્વાન અને ગણા છતાં તેમની અંકસ કુઠિત થઈ જાય છે. પૈસાની ખુવારી થાય છે, લોક લજ્જાનો ત્યાગ કરે છે, દુનિયાના ફિટકારને પાત્ર થાય છે, આખરે હાની પહોંચાડે છે; અનેક રોગોના ભોક્તા થાય છે, તેમજ અનેક દુઃખોનો અનુભવ કર્યા છતાં તેનું તે કામ કરવાને મંથા રહે છે. તેમજ દારૂ આદિ ખરાબ વ્યસનમાં નિમગ્ન થયેલાનો પણ આજ દશા થાય છે.

સુશૃષ્ઠીમાં પણ જેમ ચડતી ઉતરતી જત હોય છે તેમ વિશ્વમાના મનુષ્ય જાતીની આકલમાં પણ ભિન્નતા હોય છે. જેમ મધ્યાહ્ન તથા મધ્યરાત્રિ વચ્ચેનો તફાવત જોખમી રીતે માલમ પડે છે, પણ સાયંકાળ સમયે તો દિવસ અને રાત્રિનું સમિલન થઈ જાય છે. તેમ ધણા ગણા અને ભિલકુલ ગાંડા તો સ્પષ્ટ રીતે જોખમી શકાય છે, પણ મા'મ વર્ગના માંથી તે તફાવત કાઢવો તે ધણું સુઝેલ છે.

ડાક્ટર. ટાનર દીવાનાપણાની એવી વ્યાખ્યા આપે છે કે તે એક મગજનું દર્દ છે, જેને લીધે આદમીને ખોટા વિચાર આવે છે તથા અયોગ્ય કૃતિ કરે છે અને મનની એવી શક્તિ થયે જાય છે કે પોતાની જગજગ તથા પોતાના મનુષ્યલાઈ અને પરમેશ્વરની સાથેના ધર્મ જગતની શકતો નથી.

પૈલને આવી વ્યાખ્યાની જરૂર પડતી નથી, કારણ તેની પાસે તો ખરો દીવાનો હોતોજ દવા કરાવા આવશે. પણ કેરટની અંદર કેટલાક શબ્દોમાં, વારસાની બાબતમાં, દસ્તાવેજો કરી આપવામાં અને કબજાતો કરી આપ્યા બાબતના દાવાઓમાં તેની ઘણી જરૂર પડે છે. જેમકે ખરો દીવાનો આદમી ખૂન કરે તોપણ કાલેજમાં તેને માંથી છે. તેમજ દીવાનો માણસ ગમે તેમ લખી આપે અથવા કબજાત આપે તો તે કબજા પ્રમાણે રહે છે. પણ તે ક્યારે? તે કામ કરતી વખતે હોતું ચિત્ત દેકણે નહોતું, એવી આજિની યાવ ત્યારેજ. એટલે પૈલ.

કેના ધર્મ કરનારને તેમજ વ્યવહારિક કામ કરનારને પણ આ વિષયની માહેતી ધણીજ ઉપયોગી છે.

ભુદ્ધિજ્ઞાની એવી મુકરર હદ નથી કે જેથી કાચદામાં દરાવેલા દીવાનાપણા વિષે વ્યાખ્યા બાંધી શકાય; માત્ર અનુભવ, વાતચિત્ત અને વ્યવહાર ઉપરથી ભુદ્ધિની મર્યાદાનો તોલ કરવે પડે છે. માણસની જુદી જુદી પ્રકૃતિ રીત ભાત અને ચાલ ચલગતમાં લેશ માત્રથી તે બહુ મોટાં તફાવત પડે છે. તેથી આગળ કહ્યા પ્રમાણે થોડી ભુદ્ધિવાળા આદમી વિદ્વાનોમાંથી સહજ જાણખી શકાય; પણ વચલા વર્ગના બેદ જાણવા બહુ કઠણ છે.

આવા દર્દીઓને પોતાના નજીક દેખ રેખ નીચે રાખી તેમના વર્તન ઉપર વખતોવખત બારીક નજર રાખી અવલોકન કરી, અનુભવ મેળવી પાત્રાત શોધકાએ ધણા વિસ્તારથી આ રોગનું વર્ણન કરેલું છે. અંગરેજ ભાષામાં ડા. ટેલરનો “મેડીકલ જ્યુરીસ પ્રુન્સ” નો ગ્રંથ પ્રખ્યાત છે. વળી સુબધની ગ્રાન્ડ મેડીકલ કોલેજના કેમીસ્ટ્રી અને મેડીકલ જ્યુરીસ પ્રુન્સના પ્રોફેસર મી. આર્થ. બી. લાયન એફ. સી. એસ. એફ. આર્થ. સી. થીંગે સરખપન એમણે મેડીકલ જ્યુરીસ પ્રુન્સ ન્યાય અને વૈદકનો એક વિદ્વાત ભરેલો વખણનો ગ્રંથ રચેલો છે. તેમાં પણ ગાંડાપણું (અન સૌન્ડનેસ ઓફ માઇન્ડ) એ રોગ ઉપરનું સાદું વર્ણન આપેલું જોવામાં આવે છે. વળી બીજા પણ કેટલાક વિદ્વાનોએ એ સંબંધ લખેલું છે. આવા ગ્રંથો ગુજરાતી ભાષામાં ધણા લખાયેલા જોવામાં આવતા નથી; પરંતુ હજીગઢ નિવાસી મી. મુલ. ચંદ બાવાભાઈ શાહે આ ન્યાય અને વૈદક ઉપરનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં લખેલું છે. ન્યાયના કામમાં આવા દર્દીઓના સંબંધે ઘણી બારીકીથી અવલોકન કરવું પડે છે. તેથી એ સંબંધનું બારીક વર્ણન એવા ગ્રંથોમાં કરવામાં આવે એ સાહસિક છે. મેં પણ આ રોગ સંબંધી વિવેચન કરવામાં એવા ગ્રંથોના આધારે લીધેલા છે.

ગાંડાપણાના પૂર્વ ચિન્હોનો આધાર માણસનો જાત, વય, તેના હલકા કે અમીર કુટુંબ ઉપર રહેલો છે. નિકારની શરૂઆતમાં આદર્શને સદૃશ વાતથી બહુ ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. જો તેનાથી નિરૂદ્ધ બોલીએ તો તે બહુ ગુસ્સે થાય છે, બહુ બોલવા માંડે છે, એક વાત પર વધારે વાર તરેલું લટકે રહેતું નથી, ગંજના કામ ઉપર લક્ષ આપતો નથી, તેને નિદ્રા આવતી નથી, કારણ શિવાય શોક ઉત્પન્ન થાય છે. અગર હર્ષિત થાય છે, પોતે કોણ છે તે વિશે પોતાને સંશય ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલીક વાર અનંક પ્રકારના બ્રમ શરૂ થવા માંડે છે. એક સ્ત્રી માત્ર માસ સુધી ગાંડી રહી, તે સારી થયા પછી તેણે ડા. વિસ્લોને એમ કહ્યું કે બ્યારે હું ગાંડી હતી ત્યારે મને એમ લાગતું હતું કે હું નર્કમાં છું અને મને ખૂત ફુગ્મ દે છે, તથા મ્હારી પાસેનાં બધાં માણસો બૂતજ છે એમ હું દેખતી હતી. કોઈ કોઈ ગાંડા માણસોને એમ લાગે છે કે કોઈ માણસ તેની પાછળ જુપી રહેલો છે. અથવા કોઈ ઇજિપ્ત તેની વિરૂદ્ધ શુભ પછે સલાહ કરે છે, અથવા હોના અંગમાં ઝેર નાખેલું છે, એવા એવા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ વાત ઉપર બહુ દિલગીરી ઉત્પન્ન થઈ માથું દુખવા આવે એ એક ગાંડાપણું પૂર્વ ચિન્હ છે. કેવચિત્ત ગાંડાપણું આવ્યા પહેલાં સાધારણ વાત ઉપર અતિશય હસતું આવે છે. પછી તરતજ અગર થોડીવારે કેટલાંક જાનેદ્રિય વ્યાપારમાં વિપરીત લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારના ખનિ સંજળાવા ગાંડે છે, તેથી તે પ્રથમ ગજરાય છે ને પછી કેટલીક વારે બ્રમને સ્થાપિત થઈ આ બનાવ ખરો માને

છે. પછી પોતાનાં નજનીકનાં માણસો, પોતાના ધંધા અને બીજી કેટલીક વાતો વિશે પણ બ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે.

અંગ્રેજ પુસ્તકમાં બ્રમના ત્રણ પ્રકાર દર્શાવામાં આવ્યા છે, ૧ હેલ્થુસીને શન્સ, ૨ ઇલ્યુઝન્સ, અને ૩ ડિલ્યુઝન્સ.

બ્રમિટની ઇંગ્રીયો ઉપર બ્રાહ્મપદાર્થનો સ્પર્શ ન થતાં તે થાય છે એમ તેને લાગે છે, જેમકે તે માણસ આકાશ સાથું જુએ સારે તેની આંખો, સામે મરેલાં તથા જીવતાં માણસો હોય એમ તેને દેખાય છે, અથવા કંઈ એવાજ ન થતો હોય છતાં કાંઈ બોલે છે એમ તેને લાગે. આવા બ્રમને હેલ્થુસીનેશન્સ કહે છે.

ત્યારે પદાર્થનો સ્પર્શ થતો હોય; પરંતુ તે વિપરીત લાગે, જેમકે તેને એમ લાગે કે જ્યાંમાં માટી જેવી અથવા ઝેર જેવી વાસ આવે છે. આ પ્રમાણે થાય સારે તેને ઇલ્યુઝન્સ કહે છે.

આ બે પ્રકારના બ્રમ મનની વિદૂત સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વપ્ન એ પણ હેલ્થુસીનેશન્સનું ઉદાહરણ છે. નિદ્રામાંથી એકાએક ઉઠવાને લીધે ઇલ્યુઝન્સ બ્રમ જેવી સ્થિતિ કાઢવાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી માણસ આ સ્થિતિની અંદર મોટો ગુન્હો કરી નાખે છે. હેલ્થુસીનેશન્સ અથવા ઇલ્યુઝન્સ એ બંને બુદ્ધિબંધન વિકાર થયા વગર પણ કવચિત્ માલુમ પડે છે; પરંતુ બ્રમ ખોટો છે એમ બીજી ઇન્દ્રિયની મદદથી તે આદમી સમજી શકે છે.

ગાંડા માણસને બ્રમ ખોટો લાગતો નથી. તેને જે દેખાય છે અગર મંજલાય છે તેને ખરું ન હોય તો પણ તેને ખરું જ લાગે છે. અને તેથી તે પ્રમાણે વર્તે છે. તે સ્થિતિને ઇલ્યુઝન્સ (ખરા બ્રમ) કહે છે. અને તે ખરા દાવાનાપણાની નિશાની છે. ઇલ્યુઝન્સમાં એકાદ ઇન્દ્રિયની ભૂલ થાય છે. અને ડીલ્યુઝન્સમાં મન ભૂલ ખાય છે. ઇલ્યુઝન્સને જો ખરું માનવામાં આવે તો તે મનનું ડીલ્યુઝન્સ યથા પડે છે. ઇન્દ્રિય ઉપર કાંઈ બાહ્ય વ્યાપારોથી, અંદરના વ્યાપારની અથવા વ્યાપાર શિવલ ઇલ્યુઝન્સ થાય છે. નેજા ઇન્દ્રિયનાં ઇલ્યુઝન્સ ઘણાં થાય છે; એટલે તકી હોય તેવા પદાર્થ જોવામાં આવે છે અને નજરે પડતા પદાર્થ વિપરીત દેખાય છે. સાંભળવાની તથા બીજી ઇન્દ્રિયોનો બ્રમ તેનાથી કમી થાય છે.

કેટલાંક ગાંડાં પોતાને ગાંડાપણું ધણું છે એમ સમજે છે તેથી તેને ખોટું લાગે છે. આ સ્થિતિ તેને ઘણું દરીને ગાંડાપણું ત્યારે શરૂ થાય છે સારે માલુમ પડે છે; પણ ઘણું દરીને ગાંડા માણસને પોને ગાંડો છે એમ લાગતું નથી. તેની તબીબત કેમ છે એમ પૂછવાથી તે સાગે છે, તેને કાંઈ ચણું નથી એમ તે કહે છે. ગાંડાપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં જો માણસ ઉદાત્ત હોય તે ગાંડો થયા પછી ઘણી વાર આનંદી થાય છે.

બ્રમ એકજ ઇન્દ્રિયના સંબંધમાં હોય છે, અથવા કેટલીક ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં હોય છે. ગાંડા માણસને અમુક અમુક કરવા કાંઈ કહે છે એમ તેને લાગે છે. કાંઈવાર ગાંડાને એમ લાગે છે કે બિછાના ઉપર સ્પર્શ છે તેથી તે બિછાના ઉપર ચૂતો નથી; પણ જમીન ઉપર ચૂતે છે. ગાંડો એવા બ્રમમાં હોવાથી તેને જોરુ બૂલમથી બિછાના ઉપર ચૂતાવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો બહુજ રીત કરે છે. ગાંડાના બ્રમ કાંઈ વાર ધણે ચમકારી હોય છે, તેને જે પદાર્થ દેખાય છે તેને રંગ આકાર ઢાળે ઢાળે બદલાય છે. મી. પરસીવલ પોતાના ગાંડાપણાના પ્રારંભ વિશે એમ લખે છે કે એક વખતે તેણે એક મેકવા; ફક્કા તરફ જાયું તો

તે ફકડો મોટો અને જડો દેખાયો પછી તરતજ જોતાં નાનો દેખાવા માંડ્યો, અને ફરી પહેલાં કસ્ટાં બમણો દેખાવા માંડ્યો: તેમજ એકં દરદી, ખુલ્લી જગામાં ફરતો હતો તેની તરફ જોયું તો એ એકાએક ભૂત જેવો દેખાવા લાગ્યો અને ધરમાં દાખલ થયો. એક ગાંડાની છાતીમાં વિકાર થયો હતો તે ઉપરથી તે એમ કહે તો હતો કે મારી છાતી નડે માથેલા અગ્નિથી બળે છે. કેટલાક ગાંડાના શરીર ઉપર ડાઝ ચાલે છે, એમ તેને લાગે છે, અને શરીરના કડકે કડકા કોઈ ફરે છે એમ કેટલાકને લાગે છે. એવા અનેક પ્રકારના તરેહવાર ભ્રમ થાય છે. તે ગાંડાની ઓરખીટલમાં જવાથી સાક્ષાત્ માલમ પડે છે.

મેનિયા (ઉન્માદ) અથવા મોનો મેનિયા (એ એક વિષય ઉન્માદ) આ બંને જાતના ઉન્માદના પ્રકારમાં ભ્રમ એ સુખ્ય ચિન્હ છે. ઇડિયસી અથવા ઇમ્પેસીલીટીના પ્રકારમાં ભ્રમ હોતો નથી; પણ ડીમેન્ટરયાના પ્રકારમાં કોઈ વખત હોય છે. ગાંડો જે ગુન્હો કરે છે તે ભ્રમને લીધે કરે છે. તે ગાંડાને જે દેખાય છે તે તેને ખરુંજ લાગે છે, અને તે પ્રમાણે કર્યા વિના તેને એન પડતું નથી. ગાંડાનાં ફૂલ ધણુ કરીને ભ્રમને અતુચરીને હોય છે; તોપણ તેનાં ફૂલો અને ભ્રમનો સંબંધ હમેશાં સમજાતો નથી.

એક ગાંડો માણસ ધણુ વર્ષ લગણુ બીંત ચાટતો હતો. તેથી બીંતનો ચુનો ધણુ ખરો જોતો રહ્યો હતો. એક દિવસે ડાકટર એમમોકે તેની આ ગંદી વર્તણુક વિશે પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું સુવાસિક ફળતો રવાદ ચાખું છું.

ગાંડાને યાદદાસ્ત રહેતી નથી એમ કેટલાક લખે છે; પરંતુ કોઈવાર ગાંડાને ગાંડપણની યાદદાસ્ત રહે છે. એમ ડા. ટેલર લખે છે. મી. પર્સીવલને પોતાના ગાંડપણની યાદદાસ્ત બરાબર હતી, એમ તેના છાપેલા લેખપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

શાન્તકાળ (ઇસીડ ઇન્ટેલ્સ) ગાંડા આદમીતું ગાંડપણું વચંગાં વચમાં નહિ જોયું હોય છે એટલે મઝી જાય છે અને ફરી થાય છે, બ્યારે મઝી જાય ત્યારે એવા વખતને શાન્તકાળ કહે છે. શાન્તકાળ વાળો દરદી થોડો ગાંડો હોય છે; પરંતુ તેનું ગાંડપણું સમજવા જેવું હોતું નથી. શાન્તકાળ કોઈવાર એકાએક ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે માણસને સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થવા જેવું લાગે છે અને તેને જે ભ્રમ હતો તે મિથ્યા હતો એવું તે સમજે છે. શાન્તકાળ અત્યુક વખત સુધી રહે છે એમ નથી, કોઈવાર કાંઈ મિનિટ, કલાક, દિવસ, મહીના અને કવચિત્ કેટલાંક વર્ષ સુધી રહે છે. બહુજ થોડો વખત શાન્તકાળ હોય એ વાત સંસપ સુકત છે. મેનિયા અને મોનો મેનિયા વિકારમાં ધણુ કરીને શાન્તકાળ માલમ પડે છે. ડીમેન્ટરયા વિકારમાં તે કોઈવાર માલમ પડે છે. ઇડિયસી અને ઇમ્પેસીલીટી વિકારમાં શાન્તકાળ માલમ પડતો નથી. આ શાન્તકાળમાં ગુન્હો થાય તો ગુન્હો કરનારને સજા થાય છે, માટે ગાંડપણમાં શાન્તકાળ કદી ઉત્પન્ન થયો હતો કે કેમ અને ગુન્હો કરવામાં આવ્યો ત્યારે તે હતો કે નહિ તે જાણવાની જરૂર છે. શાન્તકાળ વિશે ચોક્કસી કરતી વખતે રોગીની માનસિક સ્થિતિ તપાસવી, તેના સંભાષણમાં કાંઈ અસંબંધ પાણું હોયું ન જોઈએ અને તેના ભ્રમ વિશે તેને કાંઈ આવેશ ન આવે તેવી રીતે તેનું બોલવું હોયું જોઈએ.

માનસિક દુરસ્થિતિના પ્રકાર:—માનસિક સ્થિતિના ધણુ કરીને ચાર પ્રકાર કરવામાં આવ્યા છે. ૧ મેનિયા ઉન્માદ, મોનો મેનિયા (એક વિષયી ઉન્માદ) ૩ ડીમેન્ટરયા (મદપ-વિધાર ૪ ઇડિયસી (જાનાભાવ).

માનસિક ગિથિતના ઉપરના ચાર પ્રકાર જુદા જુદા માલમ પડે છે; તોપણ કવચિત્ ગાંડ-પણ એવું હોય છે કે તેમાં બે પ્રકારનાં ચિન્હ એકત્ર હોય છે; તેથી ગાંડપણ કયા પ્રકારનું ગણવું તે સમજાતું નથી. ડા. હચીન્સન ગાંડાની ઓરોપીટલના સને ૧૮૬૮ ના રીપોર્ટમાં એમ લખે છે કે-કેટલાક માણસનું ગાંડપણ ગાંડને અથવા ભાગ પીધાથી હોય એ ગાંડપણને દેનાખીઝમ—(ભાંગથી ઉત્પન્ન થતું ગાંડપણ) કહેવું, કારણ આ પ્રકાર ગાંડપણના ખીર્ન કાંઈ પણ ભાગમા ગણાઈ શકતો નથી. ગાંડપણ તાજું હોય તો ગાંડાની આંખો રક્ત વર્ણની માલમ પડે છે, કીકી સંકુચિત્ હોય છે. તે વાંકી મરેથી જુલે છે, નાડી સાગ માણસ જેવી અગ જલદ હોય છે, તે બહુ બોલે છે, ગાય છે, અથવા દડે છે, કોઈવાર તે ગીધા ભાગે છે, તેથી સામેની ચીજ માથે અથડાય છે.

મેનિયા (ઉન્માદ) વિકારમાં મર્વે માનસિક શક્તિની અવ્યવસ્થા અથવા વિપરીત પણ માલમ પડે છે, અને તેની સાથે થોડી અથવા વધારે દિલગીરી હોય છે, અથવા કોઈવાર બહુ જ કાંઈ ચડેલો દેખાય છે. અથવા કાઠ સંબધ અથવા કમ શિવાય વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિચાર કેટલાક ઓટા અને બહુ જ ખગળ હોય છે. છતાં તેને તે ખટજ લાગે છે, અને તે પ્રમાણે ચાલે છે. ઉન્માદ થયેલો માણસ બહુ જલની બોલે છે, અને હુમેશાં અસ્વસ્થ હોય છે. તેના વિચાર વિરૂદ્ધ બાલીયે તો તેનાથી જરા પણ ખમાતું નથી, ઉન્માદ વિકાર ધણું ફેરીને ધીમે ધીમે ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઈવાર એકાએક ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિકાર એકાએક ખીકથી ઉત્પન્ન થયાનો એક દાખલો કટકનારુનાડીક એમાઇલમના રીપોર્ટમાં લખેલ છે. એક માણસ દોર ચારતો હતો. તેના શરીર ઉપર વાંચ આવ્યો તે વખત તે વાંચના સપાટામાંથી ભાગ્યો. પરંતુ બહુજ વ્યાકુળ થઈ ગયો, અને ભાગતાં ભાગતાં તેણે એક તરવાર લીધી અને વાંધ વાંધ એમ જુમ માગ્યો જે મળે તેને મારતો ચાલ્યો, તે ગાંડાએ તણ માણસને માર માર્યો. આ વિકાર ધીમા અથવા વગથી થાય છે, તે બહુ જલસથી થાય છે અને ઉચ્ચે મારે છે. આ વિકાર કેટલીક વાર થોડો ઘણો ઓછો થાય છે, અને કેઈ વાર એટલો બધો હલકો પડે છે કે ઝેગી ચારી શુદ્ધિમા આવ્યો છે એમ લાગે છે. આ ગિથિતને શાન્તકાળ કહે છે.

આ વિકારના પ્રારંભમાં જમ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જમ કદી કદી આનંદકારક હોય છે. કાંઈ વખત જીતના શાંત સંભળાય છે, અથવા જીત જેવી આકૃતિ નજરે પડે છે. જીત વિષે જમ હોય છે. ત્યારે ગાંડાને જીતોન્માદ (ડિમિતોમેનિયા) એવી સંજ્ઞા દેવામાં આવે છે. એકાદ જનાવર અથવા માણસ ગાંડાને જીત પ્રમાણે દેખાય છે અને તે જનાવર અથવા મનુષ્ય જીત નથી એમ તેને કહીએ તો પણ તેના જમ જતો નથી. જીતોન્માદ થયેલાનો ચહેરો અને લાંબા નિરાશ હોય છે. તેના માથે જીત સંદોષિત હોય છે, અથવા કપારે આવે છે એમ તેને લાગે છે. આ જમ ગત્રીએ વધારે હોય છે ત્યારે ગાંડો જોડથી જુમો પાડે છે, અને જોમ કોઈના સાથે કુન્તી કરેલો હોય તેના પ્રકારની બથબથા કરે છે. આ પ્રકારના ઉન્માદ કાંઈ વખત એકાએક ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી કવચિત્ ગાંડો સ્વદત્ત અથવા ખૂન કરે છે. ખીજે કાંઈ જમ ન હોય પણ જીતનો જ જમ સખત હોય, ત્યારે ગાંડપણ એક વિચી ઉન્માદના પ્રકારમાં ગણાય છે. પરંતુ જુનમાંતિની સાથે ત્યાગે ખીજ કાંઈ

બ્રાંતિ હોય ત્યારે તે વિકાર ઉન્માદ વિકાર ગણાય છે. ડા. એ સ્કવીરોલે એક ગાંડી-ખાંઈ વિષે એમ લખેલું છે કે-તે પોતે જૂતની ખાંઈ એક લાખ વર્ષ થયાં છે એમ બ્રાંતિ તેને થઈ હતી. તેની પાસે જૂત સર્વદા હોય છે, અને તે તેણીને કુકર્મ કરવાને કહે છે એમ તે કહેતી હતી. તેવું શરીર હંમેશાં ધ્રુવું હતું, અને ક્યારે વખત મળે કે તે ખીખને ધંબ કરે એમ તેણીના મનમાં આવતું હતું.

ઉન્માદ યથેવાને કોઈ વખત બહુ ખીક ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંતાઈ રહે છે, અને કોઈ તેમી પામે જય એટલે થરથર ધ્રુવવા માટે છે. એવા ગાંડા કાંઈ શુદ્ધ કરતા નથી.

ઉન્માદ યથેલા ઘણા રોગીઓને કાંઈ કારણ શિવાય રહી રહીને દિલગીરીની લહેર આવે છે. એ રોગીને પ્રતિબંધમાં રાખવા પડે છે, અથવા તેના ઉપર માણુમનો સખત પહેરો રાખવો પડે છે. ગાંડાને હેર એકાએક ઉત્પન્ન થાય છે, એ વિષે ડા. ટેલર એક દાખલો આપે છે, કે તે એક વખત ગાંડાનું દવાખાનું જોવા ગયો હતો, ત્યારે ગાંડાપણામાંથી સારી ધમને ઘેર જવા તૈયાર થયેલી એક સ્ત્રી ત્યાં હતી. તેણીએ એકાએક એક ઇવતા બસલાને પકડી તેના કકડે કકડા કરી નાખ્યા. તેની જગાએ એક છાંદર હાથ લાગ્યું હોત તો તે તેની પશુ એવીજ દશા કરી નાખત. આ સ્ત્રીને ફરી ઘેલછા થઈ અને તેટલા માટે ફરીથી તેને પ્રતિબંધમાં રાખવામાં આવી.

ડાક્ટરને કોઈ ગાંડાને જોવા સાર બોલાવવામાં આવે તો તેણે બહુ ચેતીને જવું. પી-સ્તોલ છરી વગેરે સસ્ત્રો તેની પાસે હોય તો તે તપાસી કાઢી લેવાં. ડા. આર્નસ્ટોએ એક દાખલો આપે છે કે-તે પોતે એક માણુસને તપાસવા સાર ગયો હતો. આ તપાસ થોડા વખત સુધી નિર્વિઘ્નપણે ચાલી અને રોગી પશુ શાન્ત દેખાતો હતો. પશુ થોડીવાર પછી રોગીએ પોતાની પાસે કાંઈ ચીજ હતી તે લઈને એકાએક વેલ ઉપર ઉગમી. એટલામાં પાસે માણુસે હતો તેમણે તેને પકડ્યો તેથી તે બચ્યો. લંડન શહેરમાં ડાક્ટર વ્હાન્સ ગાંડાના હાથથી મરણ પામ્યો હતો. એ ડાક્ટરને એક ગાંડા માણુસની તપાસને માટે બોલાવવામાં આવ્યો હતો. રોગીને ઘેર જઈ તેના ઘરની મીડા ઉપર ચડી તે ઉપર ગયો, એટલામાં ગાંડાએ ઓરડામાંથી બહાર આવી ડાક્ટરને મીડી ઉપરથી નીચે નાખી દાધો. તેથી તેને જે દંબ થઈ તેનાથી તે તરત મરણ પામ્યો. ડાક્ટર ટેલર લખે છે કે-પારિસ શહેરમાં તે એરકર્વિરાલની સાથે ગાંડાની ઓરડાટલમાં ગયો હતો, ત્યાં ફરતો હતો, તેવામાં એક ગાંડી સ્ત્રીએ તેની પાછળ આવી સખત વીખરણ લપાઈ. તેની ખૂબ સાંભળી ડા. એરકર્વિરાલ પાછો ફર્યો, અને ડાક્ટરને છોડાવ્યો. જે ગાંડીએ આ પ્રમાણે કર્યું તેણીને એરકર્વિરાલે થોડીજવાર અગાઉ જોઈ હતી, કે જે વખત તે શાન્ત દેખાતી હતી. અમત્રાદના ગાંડાનું એક દીવાના માણુસે ખાંટલાની ઇંસ લઈને ડાક્ટર જોન્સનના માથામાં મારી હતી. તે તેની ટોપીમાં સખત વાગીને તે બેસીક થઈ પડી ગયો હતો. ગાંડા પુષ્ટગ માણુસને જોઈને ખીએ છે; પરંતુ એકલો માણુસ મળે તો તેને ઉપદ્રવ કરવામાં પાછા હસતા નથી.

ગાંડાને હેર આવે છે, ત્યારે તેની હાલત બગડે છે, આંખો ફરવા માટે છે, અને તે રાત્રી, ચક્રચક્રીત અને મોટી થયેલી જોવામાં આવે છે. જ્યાં ચરેલાં હોય છે, વાળ ઉભાયઈ જાય છે, કપાળમાં કરચલી પડી જાય છે. અને આંખો ચહેરા લંબકર દેખાય છે. હેરો ન હોય ત્યારે ચહેરા કિચિત ઉદાસ અને શાન્ત દેખાય છે.

ઉન્માદ વિકાર થયેલાને બહુજ થોડી ઉધ આવે છે, અને તેને દુઃખદાયક સ્વમાં આવે છે. ગાંડપણું રાત્રે વધારે થાય છે, અને અજવાળી રહે ચંદ્રના ઉત્તેજનથી બહુજ વધારે થાય છે, તેથી ગાંડાને જોશબંદ કહેવાય છે. અંગ્રેજીમાં “ લ્યુનાટીક ” નો અર્થ પણ તેવોજ છે.

ગાંડા માણસને હંડક અને ગરમી વધારે રહે છે એમ કેટલાક ડાક્ટરો લખે છે, કેટલાક ગાંડા હંડી જમીનમાં સૂઈ જાય છે, અને કેટલાક હાથમાં દેવતા લે છે. એવું જે ગાંડા કરે છે તેના તે ભાગની જ્ઞાનશક્તિ કમી થયેલી હોવી જાણ્યો. એમ ડાક્ટર ટેલર લખે છે. કદાચ ગાંડાને શીત તથા ગરમીથી પીડા થતી નથી; તો પણ તેના શરીર ઉપર શરદી અને ગરમીનું પશ્ચિમ હમેશાંના જેવું થાય છે, એક ઉન્માદ વિકાર થયેલા રોગીને ચોરપીટલમાં લઇ ગયા પછી તેના માથા ઉપર અરધા કલાક સુધી ટાટા પાણીની ધાર છીધી તથા તેને ટાટર એમેટીક દીધું, જે પછી તે માણસ પા કલાકની અંદર મરણ પામ્યો. તે માણસને માટે જ્યુરી ભરો તો તેના અભિપ્રાય એમ પડ્યો કે ચિકિત્સાથી તેનું મોત થયું છે. ઉપરની ચિકિત્સા તે ગાંડાને ચોખ્ખા હતી; તો પણ તે જરૂર હતો તેથી તેનાથી તે સહન થઈ શકી નહિ હોય એમ ડાક્ટર ટેલર લખે છે.

કેટલાક ગાંડા જે ઇંગ્લીશ વેદના રૂતી નથી તે વિષેનો એક દાખલો ડાક્ટર એબર્ન આપે છે. એક ગાંડાના પગનાં હાડકાનો સહજાત અગ્નિજાળ થયો હતો. તે ગાંડાને ખાટલા ઉપર સૂવરાખીને ડાક્ટરે તેનાં હાડકાં બરાબર બેસાડીને પગને પાટીઓ બાંધીને સીધા મૂક્યો. થોડીવાર પછી ત્યાં કોઈ નહોતું એવું જોઈને ગાંડાએ પાટીયાં છોડી બીજા પગને બાંધ્યાં, અને ભાંગેલા પગ ખાટલામાં એક છિદ્ર પાડીને તેમાંથી નીચે નાખી સંતાડી દીધા. બીજો દિવસ ડાક્ટર ગાંડાને જોવા આવ્યા ત્યારે પગ સારો બાંધેલો છે એમ ડાક્ટરે કહ્યું. પછી, એક જે દિવસ બાદ બીજા તીવ્ર શારીરિક ગિન્દ ઉત્પન્ન થયાં જેથી ડાક્ટરના મનમાં પગ છોડીને જોવા એમ થયું. ડાક્ટર પગ છોડીને જુલે છે એટલામાં ગાંડાએ સંતાડેલો પગ બહાર કાઢીને એકદમ દેખાડ્યો. તેનાં ભાંગેલાં હાડકાં ખસેલાં હતાં, પગ વક્રો થઈ ગયો હતો, અને જખમમાં પડે ભરેલું હતું. પગની આવી સ્થિતિ હતી છતાં પણ તેને વેદના થાય છે એમ જરા પણ જણાયું નહિ. કોઈ વખત તે પોતાને હાથે પોતાનું પેટ ચીરી નાખે છે, તે એટલે સુધી કે આંતરડાં પણ બહાર આવે છે, પણ વેદના થનારું કાંઈ ગિન્દ જોવામાં આવતું નથી.

ગાંડા અત્યંત સિત્તાય ધણું દિવસ સુધી શરીરને કાંઈ વિકાર ન થતા રહી શકે છે. અનનમાં વિષ મળેલું છે, એવો કોઈ વાર ભ્રમ થયો હોય તો તેને સીધે તે અન્ન છોડી દે છે. આ ભ્રમ ઉન્માદના પ્રારંભમાં હોય છે.

ઉન્માદવિકારમાં અને શારીરિક વિકારથી ઉત્પન્ન થયેલા સન્નિપાતમાં ભેદ:—ઉન્માદ વિકાર અને શારીરિકવિકારથી ઉત્પન્ન થયેલા સન્નિપાત સંરખાજ દેખાય છે, અને સન્નિપાત એ ઉન્માદવિકાર છે એમ કેટલાક સમજે છે. માનસિક સ્થિતિમાં ડ્રેક્સર થયો એ ઉન્માદવિકારનું પ્રથમ ગિન્દ હોય છે. રોગથી થયેલા સન્નિપાતમાં પ્રથમ વિકાર થયેને પછી સન્નિપાત ઉત્પન્ન થાય છે. ઉન્માદવિકારમાં શરીર બહુ ગરમ થતું નથી. સન્નિપાતમાં અગ્ર ગરમ હોય છે. સન્નિપાત ગેગથી થયો હોય તો જ્યાં સુધી દરદ રહે છે ત્યાં સુધી તે રહે છે; અને વ્યાધિ દૂર થયો એટલે તે મેડી જાય છે. ઉન્માદવિકાર ધણું દિવસ રહે છે, સન્નિપાત એકદમ મડી જાય છે, અને રોગી સારી શુદ્ધિમાં આવે છે. ઉન્માદ

વિકાર હલકા પડે છે; તો પણ દરદી તદ્દન શુદ્ધ ઉપર બાળેજી આવે છે.

• મોનોમેનિયા. (એક વિષયી ઉન્માદ.) એક વિષયી ઉન્માદ અપૂર્ણ મનોવિકાર છે, તેને અપૂર્ણ ઉન્માદ કહેવાને હરકત નથી. ઉન્માદવિકારમાં મનની સર્વ શક્તિ વિકૃત થયેલી હોય છે તેથી સર્વ વાતનો જાત્ર થાય છે. એક વિષયી ઉન્માદવિકારમાં એકજ પ્રકારનું વિષે અથવા એક જાતના સર્વ વિષયો વિષે જાત્ર હોય છે. એવા ગાંડાના જાત્ર વિષય શિવાય બાકી સર્વ વિષય વિષે તેના વિચાર ડાહ્યા માણસના વિચાર પ્રમાણે હોય છે; તેપણુ તેની વર્તણુક સ્વભાવ અને સર્વ આલ એકજગત બદલાયેલી હોય છે. ગાંડપણુ થયા પહેલાં માણસ કૃપણ હોય તો ઘેલછા થયા પછી દાતાર થાય છે, ઉલોગી હોય તો નિઃલોગી થાય છે, સારી આલનો અને નીતિવાળો હોય તો બિજાત્સ લાપણુ કરનારો અને દુરાચરણી થાય છે. મિતાહારી હોય તો અકરાંતિથો થાય છે.

એક વિષય વિકાર ઉન્માદ કોઈનાર એટલો અલ્પ હોય છે કે સંબાધણુમાં ગાંડાના જાત્રનો સંબંધ ન આવ્યો હોય તો તે ડાહ્યા માણસ પ્રમાણે જાપણુ કરે છે. કેટલાક ગાંડા ગાંડપણુની શરૂઆતમાં પોતાનો જાત્ર છુપાવી શકે છે. જો ગાંડા જાત્ર છુપાવવા સમર્થ હોય, અને જો તેણે કાંઈ અપરાધ કર્યો હોય તો તેને તે બદલ શિક્ષા મળે છે. એક વિષય ઉન્માદ વિકાર જુનો થયો એટલે જાત્ર જો મુખ્યત્વે કરીને એક પ્રકારનું વિષે હોય છે, તો પણ બીજા વિષય વિષે તે માણસ ગાંડા નથી, એમ કેવળ સમજવું નહિ. કારણ કે વિકાર જુનો થયો એટલે માનસિકશક્તિ પણ થોડી ઘણી જામિત થાય છે. એવા ગાંડા ઘણું કરીને એટલે વિષય લઈ પછી તેના ઉપર તે ખરો વિષય છે, એમ સમજીને જેમ તેનાથી અનુમાન નીકળે છે તેવુંજ અનુમાન ઠાટે છે. એક વિષય ઉન્માદ થયેલા માણસને એમ લાગે કે, 'પોતાનું' શરીર માંખણું છે તો 'પોતાનું' શરીર એકાગ્રશે એવી બીકથી તે ગરમીમાં અથવા અગ્નિ પાસે જતો નથી.

બીજા એકને તેનું શરીર કાચનું છે એમ જાત્ર હોય તો 'પોતાનું' શરીર કુટરો એ બીકથી તે કોઈને પણ પોતાની પાસે આવવા દેતો નથી. એક વિષય ઉન્માદ થયેલાને અલમાં વિષ છે એવો જાત્ર રહે તો તે બિજાકલ અન્ન ખાતો નથી, અથવા એકાદ માણસનું શંધિનું અન્ન ખાતો નથી.

એવા વગર ઉપદ્રવના જાત્ર હોય તો ગાંડાને પ્રતિબંધમાં રાખવાની જરૂર નથી. જાત્રથી દરદીને પોતાને અથવા બીજાને ઇર્ષ થવા સંભવ હોય તો તેને પ્રતિબંધમાં રાખવો યોગ્ય છે. ડાકટર હાસ્લામે એક વિદ્વાન કારીગરની વાત આ પ્રમાણે લખી છે. એક કારીગરને એક વિષય ઉન્માદને લીધે એવો જાત્ર થયો કે તે સૂત્ર છે એટલે જૂત તેના કાનમાં દાખલ થઈને જે કલ્પનાથી મોટી મોટી શોધ થાય એવી એવી કલ્પના ચોરી જાય છે. જો ચોરી બંધ કરવા સાર તે પોતાના કાનમાં કપાસ ભરી મૂકતો, અને 'પોતાનું' માથું એક નાના ઠામમાં ઘાલોને સૂતો. છેવટ એની વર્તણુક એટલી બધી બગડી કે તેને પ્રતિબંધમાં મૂકવાની જરૂર પડી. કોઈ વખત એક વિષય ઉન્માદ થયેલાને પોતે 'મરી ગયો' છે એવો જાત્ર થાય છે. પ્રખ્યાત ફ્રેચ ડાકટર બરિલોપને એવો જાત્ર થયો કે-પોતે મર્યાને પુષ્કળ વરમ થયાં છે. તેને દાઈ કાંઈ પછે તો પોતાના મૃત્યુવત્તી વ્યવસ્થા કરનારને પૂછ્યું એમ તે કહેતો હતો. ડાકટર ક્લિન્કીએ એક દાખલો લખ્યો છે કે-કોઈ એક વૃદ્ધ માણસને પોતાને મરી ગયા ને ઘણાં

વરસ થઇ ગયાં છે, એવો ભ્રમ થયો હતો. તેણે પોતાના મરવાની ખબર પોતાના કુટુંબને આપી, અને છેટેના મિત્રોને પણ લખી જણાવી.

એક વિષય ઉન્માદની પરીક્ષા કરતાં જમ કાંઈ વખત થયો છે તે કાયમનો છે, એમ જોડે કેટલાક માણસને કાંઈ વિકારથી અથવા ઈર્ષ્યાથી કાંઈવાર જીમ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ તે માણસની વર્તણૂક બદલાતી નથી; કારણ કે ભ્રમ મિથ્યા છે. એમ સમજીને તે તેના અધિકાર ચાલવા દેતો નથી. એક બાબત મયાં પહેલાં કેટલાક મહિના સુધી સર્વ વસ્તુ ઉપર જોવી લાગતી હતી; પરંતુ આ કંઈ જમ છે એમ સમજીને તે ચાલતી હતી. પછી કેટલાક દિવસે મગજમાં વિકાર થઈ તે ચોખ્ખી ગાંડી થઈ ગઈ. વિકાર છુટો થયો એટલે માણસની વર્તણૂક એટલી બધી બગડે છે કે તે મંજીમાં સામેલ થવાને અવગમ્ય થાય છે, તે બગડવા માંડે છે, તેના સર્વ વિચારો બદલાય છે અને તેના વિકાર ઉન્માદવિકાર અથવા ટીમેનર્યાવિકારનું રૂપ પકડે છે. આ રૂપ એ દરદ છુટું થયા પછી ઉત્પન્ન થાય છે. એક વિષય ઉન્માદવિકાર કેટલીકવાર રહી રહીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને ક્યારેક થોડો કમી થાય છે. કવચિત્ આ વિકારમાં શાંતકાળ ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિકાર જલદી વધે છે, અને રોગી ઘણું કરીને એકાએક મરણ પામે છે. એક વિષય ઉન્માદવિકાર ઉત્પન્ન થવા માટે એટલે મનુષ્યની વર્તણૂક તરફવાર લાગે છે; પરંતુ એવી વર્તણૂક પહેલેથી હોતી નથી. એકાદ માણસની વર્તણૂક સ્વભાવથીજ તરફવાર હોય છે તે જન્મ સુધી રહે છે.

તરફવાર વર્તણૂકવાળા માણસને-નું કહે છે તે ઠીક નથી એવું કહીએ તો તેની તે વિશે ખાતરી થાય છે, પરંતુ તે પ્રમાણે ચાલતો નથી. એક વિષય ઉન્માદવિકાર થયેલાને તેવું કહીએ તો તે ખોટું માને છે; અને પોતાની વર્તણૂક ચોગ્ય છે, એમ સિદ્ધ કરવા લાગે છે. જો સ્વભાવમાં તરફવારપણું એકાએક ઉત્પન્ન થયું હોય તો તે મનોવિકારનું પૂર્વ રૂપ છે એમ સમજવું.

એક વિષયે ઉન્માદ થયેલાના વિચાર કદી કદી આનંદદાયક અથવા દુઃખદાયક હોય છે. કેટલાક ગાંડાને આપણે રાગ લીએ, આપણી પાસે અગણિત દ્રવ્ય છે એવા પ્રકારનો ભ્રમ હોય છે. અમદાવાદના દીવાનાપરદનો એક દીવાનો કલેક્ટર હોય પાસે એશી દળર રૂપિયા માણું છું એમ જાણતો અને ચીડી લખતો. અને બીજા માણસ કપડાં, ચીયરાં, વાસણો એ સર્વનો ગાંસડો બાંધી પોતાની સાથે ફેરવતો. જગીયામાં કામ કરતા જન ત્યારે પણ તે સાથે લઇ જાય અને લઇ આવે. વળી તેને ખીચડી, રોટલા વગેરે દરોજ ખાવાને આપે, તે તાજા સપ્પા મૂકે અને છુના સુકાઈ ગયેલ દુકડા અને દાણા ખાયા. તે મોટી ઉમરે મરણ પામ્યો. એક મદ્રાસ તરફના જાહણ પણ હતો તેવું હેયું અંગ્રેજ જાહણને ખંસી ગયું હતું. તેથી પોસ્ટાલિયાની મઝમ બલાવાટસ્કી અને કર્નલ આલકોટ પોતાને જોલાવે છે અને મળવા આવે છે એમ માનતો હતો, અને સદરદ મઝમ તેને પરજવા માગે છે એમ તે સમજતો હતો. તથા એના ઉપર કાગળ લખતો હતો. કેટલાક ગાંડા સ્તબ્ધ હોય છે, એકાંત વાસ વધારે ચાહે છે, અને તેને અતિ દુઃખ થાય છે. છેલ્લા પ્રકારના ગાંડાને મેલેન્કોલીયા (વિપાદશ્વતિ) કહે છે. જોને આ વિકાર હોય છે તેને એવો બ્લેમ હોય છે કે આપણે બધું મોટાં પાપ કર્યાં છે; એવા વિચારથી તેને નિદ્રા આવતી નથી. કાંઈ વખત અન્ન પાણી છોડી દે છે, અને એક જભાપરથી હડતો નથી, ને કહીએ તો પણ તેની તેને સમજણ પડતી નથી. આ પ્રકારનો

એક ગાંડા આર વર્ષમાં એક શબ્દ બોલ્યા નથી એમ ડાક્ટર ટેલર લખે છે. આ ગાંડા સાથે બોલવા માંડીએ એટલે તે રડવા માંડે અને બોલનારને હિટકારી નાખે. એક વિષય ઉન્માદ થયેલા સ્વહયા અથવા ખૂન કરે છે તેથી તેની નગર નીચે સખત રીતે સખવા પડે છે. કોઈવાર મેલેન્કોલીયા વિકાર અવ્ધ હોય છે, અને રોગી જ્યારે દુઃખી થાય છે તો પણ દરોજ કામકાજ નિર્વિધાયણે કરી શકે છે.

એન્ટેરીક અથવા ટાઇફોઇડ ફીવર.

(સન્નિપાત અથવા કાળજવર.)

આ દેશમાં અને યુરોપખંડમાં, શરીરની અતિશય અશક્તિ તથા જ્ઞાનતંતુઓની અસ્વસ્થતા, અને કેટલીક શારીરિક ઇન્ધ્રી, ઝોળખાઇ આવતા સંતત જ્વરનો ઉપદ્રવ ઘણીવાર દેખાય છે. આ રોગને “ ટાઇફોઇડ ફીવર ” (Typhoid Fever) “ એન્ટેરિક ફીવર ” (Enteric Fever) “ ઇન્ટેરો મીસેન્ટેરીક ફીવર ” (Enteromesenteric), “ નર વક્સ ફીવર ” (Nervous Fever) અથવા જ્ઞાનતંતુઓનો જ્વર, “ ગેસ્ટ્રિક ફીવર ” (Gastric Fever) વિગેરે વિવિધ નામે આપવામાં આવે છે. આ વ્યાધિ કાંતો એક માણસને અઢિં તઢિં લાગુ પડે છે, અથવા તો એક એપી રોગની ખાશક મોટા વિસ્તારમાં દેખાવ દે છે. વર્ષની કોઈ પણ રૂતુમાં તે આગુ થાય છે, પરંતુ આ દેશમાં તો, શિયાળો ઉતરતાં અને ઉનાળો બેસતાં એટલે ઘણે ભાગે માહ અને ફાલ્ગુન માસમાં દેખાવા માંડે છે. કેટલીક જગાના લોકોને તે ખાસ કરીને લાગુ પડે છે, ત્યારે અન્ય જગાનાં મનુષ્યોને તે લાગુ પડતો નથી; અને દેખીતી રીતે ઉત્તરાવરથાનાં મનુષ્યો કરતાં યુવાન માણસો ઉપર આ વ્યાધિનો હુમલો થવાનો વધારે મલવ છે. સાધારણ રીતે તેને એપી રોગ ગણવામાં આવતો નથી અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર કારણ આરોગ્યને બગાડે તેવી રહેવા તથા ખાવા પીવાની ગોઠવણુ વિગેરેને માનવામાં આવે છે. ખાજ અને ગટરોના ઝરણુથી કે ડાહ્યુ બગડેલાથી દુષિત થયેલા અને ખાસ કરીને “ ટાઇફોઇડ ” જ્વરવાળા રોગીનાં મળમૂત્ર ઇત્યાદિ લેઇ જનાર ગટરના ઝરણુથી બગડેલા કુવાઓનું પ્રાપ્તિ પીનાયો પણ આ વ્યાધિ દેખાય છે. બગડેલા પાણીના ભેગવાણું દુધ પણ આ રોગને ફેલાવનાર માનવામાં આવે છે. એપના લાગુ પડવા (અથવા રોગને પ્રસારનાર વિકારી પદાર્થો શરીરમાં દાખલ થવા) અને રોગના દેખાવ વચ્ચેનો સમય સાતથી એકત્રીસ દિવસનો હોય છે; પણ ઘણું ખરું દસથી પાંદ દિવસ ગણવામાં આવે છે તેમ છતાં આ વ્યાધિ એકાએક પણ ફાટી નીકળવાનો અંભવ છે, છતાં ઘણી ખરી વાર તે પહેલેથી છુપી તૈયારીઓ કરવા માટે છે, તાત્ત આવતાં અગાઉ કેટલાક દિવસ સુધી દર-રોને નખખાઇ લાગે છે અને તે અસ્વસ્થ જણાય છે. તે બેદરકાર અને સ્તુર્તિ વિનાનો હોય છે અને તેની શિથિલતા અને ગ્લાનિ હેના મ્હેસા ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. શરીરના ભાગોમાં દુખાવાની, ખાકની, શિથિલતાની, અને ખોરાક ઉપરની રચી જતી રહ્યાનો તે દ્રવિયાદ કરે છે. જો તે રાત્રિ નિદ્રા આવતી નથી, અને કોઈ પણ કામ કરતાં કંટાળો ઉપજે છે. તે માંદા જોઈ, અને તેના જ્ઞાનતંતુઓની શક્તિ તથા શુસ્સાનો નાશ કરનાર

કાંઈ કારણથી પીડાતો સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે. તાઠ ચર્મને, અથવા ગમે તો ઠંડીની-ધુનરી અને ગરમીનો વેગ વારા પ્રતી બદલાઈને, છેવટે તાવ દેખા દે છે. તાવના ચઢવા સાથે શરીરના સ્નાયુઓ એટલા તો નખખા લાગે છે કે દરદીને પથારી સંભાળવાની જરૂર પડે છે. તેની બુખ તદ્દન જતી રહે છે, હલ ઉપર-છારી બાંહે છે, ઝાડો થવા માંડે છે, પેટ ચઢે છે અને દબાવી કે ઢોકા ભેતાં ઢોલ જેવું ડબ ડબ બોલે છે. બુખ ધ્યાન પૂર્વક તપાસી ભેતાં છાની તથા પેટ ઉપર અથવા તો ખરડે ચાંચડ કરડ્યા હોય તેવાં થોડાં શતાં ચકામાં ઘણીવાર માલુમ પડે છે. આ જાતનાં ચકામાં અને બીજી ઘણી જાતના તાવમાં " ગરો મૂતરી " ગયા જેવી ઝીણી ઝીણી પાણી ભરીલી ફાલ્લી-ઓને ઓળખાવામાં બૂલ થવી ન જોઈએ. આટલું ચતાં વ્યાધિનું પહેલું અઠવાડીયું પૂરું થાય છે.

બીજા અઠવાડીયામાં પણ તોય બંધ પડતો નથી; અનનુભવ અને જ્ઞાનતંત્રુઓમાં ચયેક્ષી અવ્યવસ્થાનાં વધારે અને વધારે સ્પષ્ટ ચિન્હો દેખાય છે. કેટલીકવાર ફેર, ઉલટી, અથવા પેટનો ડુંખાવો, તથા તે ઘણીવાર જમણી બાજુના પેટુમાં થાય છે, અને દાખવાથી તે દરદ વધે છે અને આશરો ચઢે છે. હલ સૂઈ પડી જાય છે અને સ્તુમડી કે ભુખરા રંગની દેખાય છે, ઘણીવાર અજકાટ ભારતી અને પાતળી છારીવાળી હોય છે, અને કેટલીક વાર વળી હલ ઉપર ઉંડા મીસ પડે છે. ઘણા દાખલાઓમાં હજારો ટાચપર ભુખરા કે સ્તુમડા રંગની સુજ આવેલી ધાર ખુલ્લી દેખાય છે, પરંતુ વ્યાધિ ઓછા થતો જાય છે તેમ તેમ તે પર છારી કે પડ વળતાં માલુમ પડે છે, તથા અવાચું અને દાંત ઉપર કાળી પોપડીઓ બાંહે છે. માયું ભારે રહે છે, મગજ ભગ્યા કરે છે. ઉધરસ તથા બડુજ અજખો થાય છે, અને અતિશય અસક્રિત જણાય છે. આ રીતે વ્યાધિનો અંત સમીપ આવતો જાય છે.

ત્રીજું અઠવાડીયું શરૂ થતાં દેખાતો ફેર સારો કે ખોટો પડવાની આશા રાખી શકાય, ધીમે ધીમે પ્રકૃતિ સુધરવા માંડે છે, મુખપર તેજ આવે છે, અને કંમે કંમે જાગૃતી તથા બ-જામાં વધારો થતો જાય છે. અથવા તો, વધતી જતી બેભાની, સ્નાયુઓનું 'ખેંચાણું', મંદ નાડી, તથા ઠંડો, ચીકણો પરમેવો વિગેરે ચિન્હો સમીપ આવતા મરણસમયને સૂચવવા માંડે છે.

ઉપર ક્રમાંકે ચર્ચ થયું અઠવાડીયું શરૂ થતાં આ માર્ગે કે પેલે માર્ગે તાવનો અંત આવવાનો સંભવ છે. આમ છતાં હમેશાં આમજ જનતું નથી. કોઈ કોઈવાર મૃત્યુ પહેલું પણ નિપજે છે, અથવા તો એથી ઉલટું-કોઈ દેરાનકારક સૂચનાથી વ્યાધિ એ માસ સુધી કે તે કરતાં પણ વધારે વખત સુધી લંબાય છે. ગમે તેવા સંયોગોમાં તંદુરસ્તી ખરાબર સુધ-રતાં લાંબી સુદત લાગે છે. જ્ઞાનતંત્રુઓને પહેલેલા ધક્કામાંથી ફરી કોવત કંમે કંમે પ્રાપ્ત કરતાં સમય લાગે છે. ઉપર ગણાવેલાં રોગનાં લક્ષણોમાંથી કેટલાંક તો એવું સ્પષ્ટ રૂપ ધારણ કરે છે કે તેમનું લક્ષપૂર્વક અવગણન કરતાં " ટાઇફોઇડ " જ્યારનાં વિશિષ્ટ ચિન્હોથી આપણે એવા તો માહેતગાર યદ્દ જઈએ છીએ કે જેથી બીજા અસૂખ્ય વ્યા-ધિઓમાંથી આ રોગને આપણે છુટો પાડી ઓળખી શકીએ છીએ. અને સાદા તાવને મળતાં ચિન્હોમાંથી આ વ્યાધિમાં, અને ખામ કરીને ન્યારે માંજે રોગ જોરપર હોય છે ત્યારે, શરીરમાં-ગરમી બડુજ વધારે હોય છે. ઘણીવાર શરીર ખાટા પ્રવેદથી બીજાઈ-જાય છે, અને આ ચિન્હ ન્યાં સુધી શરીરમાં રોગ હોય છે. ત્યાં સુધી અને તબીબત સુધ-

રવા માંડ્યા પછી પણ લાંબા વખત સુધી ચાલુ રહે છે. નાડીની ગતિ વધે છે, અને ત્વચાની ગરમી જતી રહ્યા પછી પણ તે તેવીજ રહે છે; પરંતુ તે હાથેજ તાંબ થાય છે, અને વચ્ચે ઉપજત થતા વેદનાવાળા સોજામાં પણ તે પોતાની સ્થિતિરથાપકતા તથા દેતી નથી. અચકાઈ અચકાઈને અનિયમિત રીતે ચાલતી નાડી, અથવા અતિ ત્વરાથી ચાલતી નાડી એક અશુભ ચિન્હ છે, પરંતુ જ્યારે “ થરમેટીટર ” (ઉષ્ણતામાપક યંત્ર) થી જ્વરનાં લક્ષણો આપણે તપાસવા માંડીએ છીએ ત્યારે તે લક્ષ્ય ખેંચે તેવાં અને નવાઈ જેવાં માહુમ પડે છે. ઘણા દરદીઓની તપાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે તાવ આવવાના પહેલા દિવસના સહવારમાં શરીરની ઉષ્ણતા ૯૮-૫ ડીગ્રી અને તેજ દિવસે સાંજે ૧૦૦-૫ ડીગ્રી (ફેરનહીટ) હોય છે; બીજે દિવસે સહવારમાં ૯૯-૫ ડીગ્રી અને સાંજે ૧૦૧-૫ ડીગ્રી થવાનો સંભવ છે; ત્રીજે દિવસે સહવારમાં ૧૦૦-૫૦ ડીગ્રી અને સાયંકાળે ૧૦૨-૫૦ ડીગ્રી; ચોથે દિવસે સહવારમાં ૧૦૧-૫ ડીગ્રી, અને સાંજે ૧૦૪ ડીગ્રી થાય છે. તે પછીથી દરરોજ સાંજે શરીરની ઉષ્ણતા ૧૦૩ થી ૧૦૪ ની વચ્ચેમાં રહે છે; અને સહવારની ઉષ્ણતા લગભગ ૧૦ ડીગ્રી ઓછી હોય છે. આમ બીજા અઠવાડીયાની અધવચ સુધી ચાલે છે, અને સારે, નરમ “ કેસીસ ” (Cases) માં જો કે સાંજની શરીરની ગરમી તદ્દન પહેલાંના જેટલીજ કે લગભગ તેટલીજ રહે છે, તો પણ ખરેખર સહવારમાં તો તાવ પહેલાંના કરતાં ૧૦ થી ૩૦ ડીગ્રી ઓછો થાય છે. સહવાર અને સાંજની ઉષ્ણતાનો આ ફેરફાર અઠવાડીયું પૂરું થવા આવતાં બરાબર સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે; અને ત્રીજા અઠવાડીયામાં તો આથી પણ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે, અને તે વખતે સહવાર સાંજની “ ટેમ્પરેચર ” અથવા ઉષ્ણતા ૪ થી ૫ વચ્ચે રહ્યા કરે છે. વળી આ અઠવાડીયામાં સાંજની ટેમ્પરેચર ક્રમે ક્રમે ઓછી થાય છે; પરંતુ સખ્ત વ્યાધિમાં તો તે વધારે રહે છે, અને બીજા અને ત્રીજા અઠવાડીયામાં પણ ચોખ્ખી રીતે દેખાઈ આવે તેવો ઘટાડો થતો નથી. સહવારની ઉષ્ણતા વધારે એટલે ૧૦૪ કે જરા વધારે હોય છે, અને સાંજે વળી ત્વચાની ગરમી તેથી પણ વધારે થાય છે કે કોતો સહવાર સાંજની ટેમ્પરેચરમાં બહુજ થોડો તફાવત રહે છે. શરીરના બીજા ભાગની ગરમી દાખલા તરીકે હાથેબીઓની ગરમી માપી જોતાં તે બગલની ગરમી (Axillary Temperature) જેટલીજ વધતી માહુમ પડે છે; પરંતુ આ સરખાપણું વ્યાધિ ક્રમતી થવા માંડતાં પૂર્વે જતું રહે છે. ઉદરનાં ચિન્હોમાં ઝોડો એ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. વ્યાધિ અસાધારણ રીતે નરમપણે લાગુ પડેલો હોય તેવા દાખલા ખાતલ કરતાં અન્ય સર્વ વખતે ઝોડો આ રોગોમાં હોય છેજ, અને ઘણું કરીને રોગની શરૂઆતથીજ દેખાએ છે. અને તેનું કારણ પેટની ગ્રંથિઓ (Glands) ની સ્થિતિ તપાસતાં માહુમ પડી આવે છે, આંતરડાંની છુટી જ્વાઈ ગ્રંથિઓ અને ન્હાનાં આંતરડાંની “ પેયર્સ ગ્લેન્ડ્સ ” (Peyer's Glands) નામની માંસની ગ્રંથિઓ ટુલી જઈ તેપર ચાંદાં પડી સડવા માંડવાથી, અને “ મેસેન્ટેરીક ગ્લેન્ડ્સ ” (Mesenteric Glands) ના સોજાથી અને એવા બિગડાવાળા ફેરફારો ઉપરથી ઝાડાનું અને તેના વારા કરતી ઉથલા ખાવાનું કારણ સમજાય છે. દસ્તા પાતળા, એને પીળા કે કાળા જૂંપરા રંગના કે રંગિલા મગના રંગના થાય છે, અને બહુજ દુર્ગંધ માટે છે. ત્યારે વ્યાધિ પૂરે જોસમાં હોય છે સારે ચોલીસ કલાકમાં ત્રણથી ચાર વાર મોટા ઝાડા થાય છે, પણ અપસરણ (Passages) અથવા ચરકવાની સંખ્યામાં બહુજ વધારો થાય

છે; અને તેના વધારાની સાથે ભય પણ વધતો જાય છે. જે દરદીને ખબર પડ્યા વિના ઝાડા પેશાબ યથા જવા માટે તો તેની સ્થિતિ સારી પડતી જણાય છે. કેટલીક વાર ઝાડામાં લોહી પણ પડે છે. જે લોહી બહુ મોટા પ્રમાણમાં પડવા માટે તો તે એક વિષમ ચિન્હ છે. આમ છતાં આંતરડાનો રક્તઆવ હમેશાં મરણ નિપજવતો નથી. તાવના લગભગ સર્વ દાખલ.ઓગાં પહેરેજ થોડી ઘણી વધેલી હોય છે, ખરેખર, ત્યારે આપણી ખાતરી થાય કે કોઈ પૂર્વના વ્યાધિ કે “ મેલેરીઆ ” નામના જવરથી તે વધેલી નથી, ત્યારે પહેરેજના ભાગપર દાખતાં થતો દુખાવો અને તેવું વધેલું કે “ ટાઇફોઇડ ” જવરની ચિકિત્સા કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ રોગનું પેટ ઉપરનું બીજું ચિન્હ દુખાવો છે. આ દુખાવાની જાતમાં અને તિવ્રતામાં ભુદા ભુદા પ્રકાર હોય છે; અને ખરે જોતાં, તે સર્વ દાખલાઓમાં હોય છેજ એમ કહી શકાય નહિ. ઘણીવાર આ દુખાવો બહુ સખત હોય છે, અને કેટલાક દરદીઓમાં ખાતળા ઝાડા થતાં પહેલાં તે સૂકેલું રૂપ ધારણ કરે છે. વળી બીજા કેટલાક દરદીઓમાં દબાણથી ને ઉત્પન્ન થતું લાગે છે. દુખાવાની મુખ્ય જગા પેટનો ભાગ છે. છતાં દુખાવાની ખાસ જગાનો નિર્ણય કરવામાં દરદીના રાખે ઉપર બહુ આધાર રાખી શકાય નહિ; કારણ ઘણીવાર દરદી એટલો બધો નિર્બળ હોય છે કે તે બગખર વિચાર પૂર્વક જન્માબ આપી શકતો નથી, અને તેથી ગમે તે લાગને અડકતાં પોતાને દુખાવો થાય છે એમ જણાવે છે. વળી જ્ઞાતવંતુઓના ફેરફારો, શરીરના સર્વ ભાગોની તાણુ (Convulsions) રૂપે દેખા દે છે. પણ આ ચિન્હ મોટાં માણસો કરતાં બાળકોમાં વધારે જણાય છે; અને મોટાં માણસોમાં તો કદાપિ તે જણાય છે તો બહુ પાછળથી. બીજાં પણ બે ખાસ ધ્યાન યોગ્ય તેવાં ચિન્હો તપાસવાં જોઈએ, તેમાંથી એકનાકમાંથી લોહીનું પડવું (Epistaxis), અને બીજું તથા ઉપરનાં ચક્રમાં છે. લયંકર કેસોમાં આ ચિન્હ કવચિત્ત દેખાયા વિના રહે છે. વ્યાધિની કોઈ પણ અવસ્થામાં તે ઉપજી આવે છે; પરંતુ રોગ બહુ વધી પડતાં પૂર્વે તે જણાવાનો વધારે સંભવ છે. આ રીતે પડતા લોહીનું પ્રમાણ જવલેજ વધારે હોય છે; અને તેથી આ રીતે પડતા થોડા લોહી ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. આ રોગના ખાસ ચિન્હ તરિકે જણાતાં ત્રણ પડનાં ચક્રમાં શલાખી રંગનાં હોય છે અને રથામ રંગની તથાપર તે બરાબર પારખી શકાતાં નથી, આવાં ચક્રમાં સાતમા દિવસની લગભગમાં કે ને સમય પછી તરતજ જોવામાં આવે છે, કોઈ કોઈવાર બીજું આંવારીયું પૂરું થતાં સુધી તે માલુમ પડતાં નથી. એ ચક્રાને ફેલ્ડીઓ તો કહી શકાય નહિ; કારણ તે ચામડીની સપાટીથી પ્રકટ જગાકજ ઉપસેલાં અને ચાંચડ કરડ્યા હોય તેવાં હોય છે. છતાં ચાંચડનાં દીમણાંથી પણ આ ચક્રમાં ભુદાં પડે છે; કારણ આને મધ્યમાં નિરાન કે મોડું હોવું નથી, રંગ આજો શીકા હોય છે અને તેની હદ દેખાઇ આવે તેવી હોતી નથી. આવાં ચક્રમાં પેટ ઉપર, છાતી ઉપર, અને બરડે હોય છે, અને ઘણું કરીને મોંઠા પર કે હાથ પર ઉપર કદીપણ હોતાં નથી. તેમને ખૂબ જોરથી દબાવતાં તે તદ્દન અદૃશ્ય થઈ જાય છે, પરંતુ દબાણ જતું રહેતાં તરતજ ફરી દેખાય છે. માથાજ રીતે તેઓની સંખ્યા થોડી હોય છે, અને લાંબા કાળ તે ટકતાં નથી. દરેક ચક્રાનું પણ ચાર દિવસથી વધારે વખત રહેતું નથી. પછી તે ઉડી જાય છે અને તેની નજીકમાં એક નવું પેદા થાય છે; અને તે પણ પહેલાની માફક ત્રણ દિવસમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ચાર ચક્રમાં દેખવાનું અને અદૃશ્ય થઈ જવાનું એક

અંતઃવાહીઆ કરતાં પણ વધારે સમય ચાલે છે, જે પછી ઘણા ખરા દાખલાઓમાં તેઓ તદ્દન જતાં રહે છે. અનુકૂળ પ્રસંગોમાં અને ખાસ કરીને જાળકોમાં ચક્રમાં દેખાવા માંડ્યા પછી નવર કમી થવા માંડે છે. દરદી સાંજે થતાં આ ચક્રમાંનું નામ નિશાન પણ રહેતું નથી; પરંતુ જો દરદી બહુ ઉતાવળ કરી દરવા દરવા માંડે અથવા ખાવાપીવામાં ગરબડ કરી નાખે, તો રોગ ફરી ઉઠેલા ખાય છે અને તે ચક્રમાં રોગનાં ખીજાં લક્ષણો સાથે ફરી દેખાવા માંડે છે. આ ચક્રમાં જો કે આ વ્યાધિમાં તે હોવાંજ નેમંથે એમ કહી શકાય નહિ. અને નિસંશય, કેટલાક દાખલામાં તે વધારે દિવસ ટકે છે ત્યારે ખીજા દાખલાઓમાં તેમ ખતતું નથી.

ઉપચાર:—આ વ્યાધિમાં દવાઓના કરતાં દરદીની બરાબર સંભાળ અને ઉત્તમ પ્રકારની સાવજત ઉપર રોગ મટવાનો આધાર છે. આમ છતાં કેટલીક વખત આપણે મદદ કરે છે, અને તેથી સર્વોત્તમ ઉપચાર એજ ગણાય કે જે આંતરડાં, માંદેના વિપને કાઢી નાખવાનો પ્રયાન કરે. ‘કપીનાર્ધન’ થી કંઈ નુકશાન થવા સંભવ નથી, અને ખરેખર ઘણા વિદ્વાન ડોક્ટરો તેને શરીરની બહુ ઉષ્ણતા ઓછી કરવાને માટે વાપરવા બલામણુ કરે છે. શરીરની અતિશય ગરમીને લીધે મૂત્રપિચ્છ યોગ્યતાનું કામ બરોબર ન કરી શકવાથી પેશાબ બહુ થોડો થાય છે અને તેથી શરીરમાં મૂત્ર શોષણ થઈ બેલાની આવવાનો સંભવ અટકાવવા માટે શરીરની ‘ટેમ્પરેચર’ ઓછી કરવાની ઇચ્છા જરૂર છે. તેવીજ રીતે શરીરનું બળ ક્ષીણ થતું અટકાવવા માટે ઝાડો બંધ કરજી તે પણ તેટલીજ જરૂર છે. તાવ ઓછો કરવા માટે આપવા જેવી દવા ‘ફીનાસેટીન’ (Phenacetin) છે, જેમાં શરીરની ગરમી ઓછી કરવાનો શુભ છે એટલુંજ નહિ પણ તેને વાપરવામાં બહુ હાથ નથી. મોટા માણસને દર ચાર ચાર કલાકે આઠ આઠ ડોઝની માત્રા (Dose) આપવાથી તાવ જલ્દી ઉતારી દરદીને શાન્ત કરે છે અને ઘણીવાર નિદ્રા તથા પરમેવો લાવે છે. આ બધા કરતાં, છુદ્ધિપૂર્વક ઉત્તમ સારવાર, યોગ્ય પ્રકારના ખોરાક, અને દરદીના ઓરડામાં હવા તથા પ્રકાશની અવર નવર, તથા સ્વચ્છતાની અનંત શુભ વધારે જરૂર છે તે કહેવાની જરૂર નથી. આ વ્યાધિમાં “એરક શાન્ત” વાપરી દુધથી ખીવાતું નથી, પરંતુ માત્ર દુધ વિના અન્ય કંઈ પણ ખોરાક આપવો દુરસ્ત નથી. દુધ થોડા થોડા પ્રમાણમાં દર એકેક દે બપોળે કલાકે આપ્યા કરવું. ઘણા દાખલાઓમાં થંડુ જળ છાંવથી અથવા ચંડા જળથી સ્નાન કરાવવાથી અતિશય ગરમી ઓછી થઈ કાયદો થાય છે. આન કરાવવા કરતાં, એક સ્વચ્છ ચાદરને ઠંડા જળમાં બીંજવી થોડી નીચોવી નાખી તે દરદીને વીંટાળી તે ઉપર ફેલેનવ જેવું કપડું વીંટાળી સુત્રાડવાથી શરીરની ગરમી બહુજ ઓછી થાય છે, મલરામણુ મટે છે, અને વિચીત્રી મળી ઘણીવાર ઉંધ આવે છે. વળી જે દરદી બહુજ નિર્બળ થઈ મરેલો હોય અને તેનું મરણ સમીપ આવ્યું લાગતું હોય તેના પ્રસંગે છાતી ઉપર અને પેટે ઉપર બરફની દાઘળીઓ મૂકવાથી થોડા વખતમાં વ્યાધિનું જ્વર કમતી પડી ઘણીવાર દરદી બચી જાય છે. કદાચ આ ઉપાયો કેટલાકને રાક્ષસી લાગશે; પરંતુ તેનાથી અત્યંત કાયદો થવાનાં વિદ્વાન અનુભવી ડોક્ટરો અને વૈદોનાં પ્રમાણ છે.

મજ્જા સ્થાન અને મજ્જા તંતુઓ.

(મજ્જા તંત્ર)

(The nervous system)

મજ્જામાં મગજ, કરોડ રજ્જુ, મજ્જા અંથી માળા (Ganglia) અને મજ્જા તંતુઓનો સમાવેશ થાય છે. મગજ અને કરોડ રજ્જુમાં ઐચ્છિક (Voluntary) ક્રિયાનું સ્થાન છે અને આ સ્થાનને જાનેરીઓ જ્ઞાન આપે છે અગર પહોંચાડે છે, એટલે કે મજ્જા તંતુઓ વડે આપણને શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ કાન તથા નેત્ર, હૃદય નાક વગેરે જ્ઞાનેન્દ્રિયો ને જાણાય છે, તેવું જ્ઞાન થાય છે. બીજી આયુને ઐચ્છિક ગતિ પણ આ તંતુઓથી થાય છે; એટલે સંકલ્પ થતાં મુક્તર ઐચ્છિક આયુને આપણી હિચ્છાનુસાર ગતી આપનાર આ તંતુઓજ છે હુંકમાં આ તંતુઓ શરીરનાં તારની માફક કાર્ય કરે છે. અમુક તંતુઓ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી થતા જ્ઞાનને સંદેશાની માફક મગજને પહોંચાડે છે, અને અમુક તંતુઓ મગજમાં થયેલા સંકલ્પને અમુક આયુએ પહોંચાડી તેને હિચ્છાનુસાર ગતિમાન કરે છે.

પ્રથમના તંતુઓને જ્ઞાન તંતુઓ (Sensory nerves) અને બીજાને ગતિતંતુ (Motor nerves) કહે છે. મજ્જાસ્થાનના મુખ્ય બે ભાગ છે. એક મગજ તથા કરોડ રજ્જુ અને બીજા મજ્જા અંથીઓ અને તેમાંથી નીકળતા મજ્જા તંતુઓનું કાર્ય જીવનની મેડીય કીયા અશાવશનું છે.

તંતુઓ અને સ્થાનમાં મુખ્ય એક સંદેશ અને બીજાને ભુરો એવા બે પદાર્થો છે. ભુરા પદાર્થમાં પરમાણુઓ છે, અને દરેક પરમાણુને અંદર ગર્ભ હોય છે, અને પ્રત્યેક પરમાણુઓ એક બીજા સાથે તેમાંથી રક્ષણ થતા કેમ્બ્રિયોથી જોડાયેલા હોય છે. મગજ કરોડ રજ્જુ અને મજ્જાઅંથીની મધ્યસ્થ ભાગે પદાર્થ રહેલો હોય છે સંદેશ પદાર્થ તંતુઓની ઝીણી નળીઓ એક બીજાથી જોડાઈને બનેલો છે. તંતુની નળીઓમાં સંદેશ પદાર્થ ને ચરખી જેવો છે તે રહેલો હોય છે અને તે તેના મધ્યભાગનું ચલાવ કરે છે. આવા કેટલાએક તંતુની ઝુડીઓ હોય છે અને એવી કેટલીએક ઝુડીઓ મળીને એક મજ્જા તંતુ થયેલ છે. આ તંતુઓની આસપાસ પડ હોય છે જેને “ તંતુ પડ ” (Nervous sheath) કહે છે. આવા મજ્જા તંતુઓ જુદા જુદા સ્થાનોમાંથી નીકળી શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં પસરી રહેલ છે. મગજમાંથી બને બાલુના ચોરીસ એટલે બાર જોડા તંતુઓ બોખરીના છિન્નમાંથી નીકળેલ છે. અને કરોડ રજ્જુમાંથી કરોડના બને બાલુના કાણુમાંથી લગભગ ૩૨ કે ૩૩ જોડા નીકળે છે. રજ્જુના તંતુઓને બે મુળ હોય છે જે નીકળનાં જોડાઈ એક થઈ જાય છે. એક પાછળના બાલુનું જેમાં જાનને શુભ છે. અને આગલી બાલુનું જેમાં મતિનો શુભ છે.

મજ્જા તંતુઓના બે પ્રકાર કરવામાં આવ્યો છે. એક જાતના કેટલાક તંતુઓ શરીરના પ્રથમ પ્રથમ ભાગમાંથી મજ્જા સ્થાનમાં જાય છે તે (Affluent nerves) અને બીજા જાતના મજ્જાસ્થાનમાંથી શરીરના પ્રથમ ભાગ તરફ જાય છે તે (Effluent nerves).

મજ્જા સ્થાનો—કરોડ રજ્જુ (Spinal Cord) આ રજ્જુ કરોડમાં લાંબી રહેલી છે. તેની અસપાસ ત્રણ પડ છે. મેડ્યરી ઉપરથી મગજ બે (Dura mater) અને આંતરબાલુ

કરોડના મધુકાને વળગેલું છે. આ ૫૩ બીજા ૫૩ કરતાં બહુ છે. આની નીચેનું રસ ૫૩ છે. (arachnoid) જેથી કિનચ્ચતા રહે છે. છેક અંદરનું ૫૩ મયોજકનું છે. (Piamater) જેમાં રક્તજીમાં કરતી રક્તવાહિનીઓ હોય છે. કરોડ રક્તજી છેક કમરના પહેલા મધુકા સુધી એક સરખી જાય છે. અને ત્યાં આગળથી તેના તંતુઓ વેણના પુછડાની માફક છૂટા થઈને શરીરના નીચલા ભાગોમાં જાય છે. આ રક્તજી આશરે ગોળ ધન્ય જેટલું લાંબુ અને તેના ૫૩ બાદ કરતાં વજનમાં દોઢ ઔંસ જેટલું હોય છે. તેના મધ્ય ભાગમાં જુરો પદાર્થ છે અને આસપાસ સફેદ પદાર્થ છે. રક્તજીના પાછળથી આગળ જોતાં સિદ્ધિ ફાટથી બે ભાગ જુરો પદાર્થના આડા જતા ભાગથી બેગળેલ છે. આ પ્રયેક ભાગમાં ૫૩ને ઉભી ખાંચો છે, અને તે દરેક ખાંચાથી મગ્ગ તતુના મગ્ગ નીકળે છે. આ રીતે આગાઉ જણાવ્યા મુજબ આગળનું મગ્ગ જેમાં ગતિ અને પાછળનું મગ્ગ જેમાં જ્ઞાનતંતુના ગેસા છે તે બન્ને એક થઈ આગળ વધી મગ્ગતંતુ થાય છે.

મગજ (Brain)

મગજના મુખ્ય ચાર ભાગ છે ૧ મેરીજમ ૨ મેરીગેલમ. ૩ પોન્સ વેરોલાઇ ૪ મેડ્યુલા ઓબ્લોંગેટા.

મગજ પાંચ કરોડ રક્તજીની માફક અને તેજ જાતના ત્રણ પડોથી આવજાદિત થયેલું છે. તે ત્રણ પડોના નામ અને કાર્ય પાંચ કરોડ રક્તજીના પડના જેવાંજ છે, પુરપતા મગજનું સરાસરી વજન ૪લા અને સ્ત્રીનું ૪૪ ઔંસ જેટલું જણાયેલ છે. મુઠ માણસના મગજનું વજન ભાગ્યેજ ૨૩ ઔંસથી વધારે હોય છે. આ ઉપરથી મગજના વજનને અને અપકલને કાંઈ સંબંધ છે એમ જણાય છે.

મેરીજમ એ મગજનો મોટોટા ભાગ છે અને તે ઓપરીમાં ઉપરના ભાગમાં કપાળ સુધી રહેલ છે. તેના ઉભા બેભાગ હોય છે. તે તળાચીથી મપાટ અને ઉપરથી મહેજ ગોળ છે. તેની અંદર સફેદ અને ઉપર જુરો પદાર્થ છે. આની અંદર ગાંઠા છે અને તે ગાંઠાની અંદર “મન” અગર વિચારશક્તિનું ગ્યાન છે, તે ભાગને કંઈ થવાથી દરેક કે ગતિ ઉપજત થતી નથી.

મેરીગેલમ ઉપરના ભાગના પાછલા ભાગની નીચે આવેલ છે અને તેમાં જુરો પદાર્થ ગાંઠામાં નહીં પરંતુ તેની ધાગેમાં હોય છે. રાધુની ચોગ્ય ગતી. (Co-ordination) અને ઉત્પલાવયવેની (Organs of Generation) દિવાનુ રચાને આ ભાગ છે.

પોન્સ વેરોલાઇ ને ઉપર મેરીજમ, નીચે મેડ્યુલા ઓબ્લોંગેટા અને પાછળ મેરીગેલમ છે. તેનું કાર્ય મગજ અને કરોડ રક્તજીની વચ્ચે અંજા લાઈ જવા લાવવાનું છે. અને તેનાં અમલ અનુસંગી ગતિ ઉપર છે. તેમાં જુરો અને સફેદ મિશ્રિત પદાર્થ છે.

મેડ્યુલા ઓબ્લોંગેટા એ ૫૩ જોતાં કરોડ રક્તજીના વધેલા ભાગ છે. અને પોન્સવેરોલાઇની નીચે આવેલ છે. આની અંદર તમામ રેઆઓ ઉલટા સુલટી એટલે ડાબી બાજુથી આવતા રેમા જમણી બાજુ અને જમણી બાજુથી આવતા ડાબી બાજુ જાય છે. જેથી આ ભાગની ઉપર મગજમાં જે બાજુ કંઈ થાય તેની ઉલટી બાજુએ શરીરમાં આઘાત (Paralysis) જણાય છે.

મગજમાંથી આર મગ્ગ તંતુઓ નીકળે છે. (Twelve Pairs of nerves).

પહેલી જોડી, (Olfactory nerves) :

ધ્રાણતંતુ નો નાક સાથે સંબંધ છે અને તે વડે સારી ખોટી વાસનાતું જ્ઞાન થાય છે. બીજી જોડી દષ્ટી તંતુ છે. (Optic neve) જેનો સંબંધ નેત્ર સાથે છે.

Third Fourth and Sixth pair of nerves

ત્રીજી—ચોથી—અને છઠ્ઠી—આ જોડીઓ ગતિ તંતુ છે, અને તે વડે આંખની ગતિ થાય છે; જેનું કે ડોળાતું ફરતું, મંકુચિત અગર વિસ્તૃત થતું, પાપણુ ઉઘાડ વાસ થતી વિગેરે.

પાંચમી—(Fifth Pair of nerves) આ તંતુને રજ્જુ તંતુની માફક બે મૂળ છે. એટલે તેમાં ગતિ અને જ્ઞાન બે છે. આથી આખા અહેરના ભાગમાં જ્ઞાનશક્તિ અને ચાપવાની ગતિ અને સ્વાદનું જ્ઞાન રહેતું છે.

સાતમી—(auditory nerve) આનો સંબંધ કાન સાથે છે. અને સાંભળવાની શક્તિ આ વડે રહેલી છે.

આઠમી—Eighth Pair of nerves એ ઉપરની જોડીના એક ભાગ છે. અને તેમાં ગતિ રહેલી છે. જે વડે મનોવૃત્તિ પ્રમાણે અરુચિના દેખાવ થાય છે.

નવમી (Ninth pair of nerves)—આનો એક ભાગ ગળાની અંદરના ભાગને જ્ઞાનશક્તિ આપે છે. અને બાકીનો ભાગ હજના પાછલા ભાગને સ્વાદની જ્ઞાનશક્તિ આપે છે.

દસમી (Tenth pair of nerves)—આ મગજ તંતુમાં ચોથી મોટો તંતુ છે અને નરંગોટાના સ્નાયુ, સ્પષ્ટ, હોઝરી, અને કેશમા સાથે તેનો સંબંધ છે તેમાં ગતિ અને જ્ઞાન તંતુ છે.

અગીઆરમી (Eleventh pair of nerves)—ડોકના કેટલા સ્નાયુ સાથે તેનો સંબંધ છે.

બારમી (Twelfth pair of nerves)—ડોક અને હજના સ્નાયુ માથે સંબંધ રાખે છે.

કેરોડ રજ્જુમાં ગરદનની કેરોડમાંથી આઠ જોડી તંતુઓની નીકળે છે. તે ડોક, મસ્તક અને હાથમાં પોહોંચી વળે છે. બરડાની કેરોડમાંથી બાર જોડી નીકળે છે તે છાતી, અને વાંમામાં ફરી વળે છે. કમર અને નીચલા ભાગમાંથી દસ બાર જોડીઓ નીકળે છે જેનો સંબંધ પેટ, પેદુ, અને હેઠ પગના તળીઆ સાથે છે.

અંચીમાળા (Ganglia) માહેલી તંતુઓનો પોપણુકિયા, સ્પાઇડરક કિયા અને કેટલીક અદર્ય કિયાઓ ઉપર અમલ છે.

ફોકમાં મગજ તંતુના મુખ્ય કાર્યો નિચે મુજબ છે.

૧. જ્ઞાન થતું અને હિમ્મતસાર ગતિ ઉત્પન્ન કરવી. જે કિયાઓનું મુખ્ય સ્થાન મગજ છે.
૨. સંવિહકગતિથી યોગ્ય અનુસંગી હીલચાલ કરવી (Co ordination) જેનું મુખ્ય સ્થાન પેશ-સર્વેરોસાઇ છે.

૩. (Excito motory) કેટલીક જાતનો સ્પર્શ થવાથી અગર ઉત્તેજનાતું કારણ મગજમાંથી ગતિમાન થતું. આ કિયાનું મુખ્ય સ્થાન કેરોડરજ્જુ છે.

૪. પોપણુ, સ્પાઇડરક અને તેને લગતી અદર્ય ગતિ. જેનું મુખ્ય સ્થાન અંચીમાળા છે.

૫. વિચાર શક્તિ જેનું મુખ્ય સ્થાન સેરીબ્રમ છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિય

(Organs of Senses.)

નેત્ર-(Eye)

નેત્ર.—આ એક જ્ઞાનેન્દ્રિયો પૈકી એક છે. જેવડે હાથ ને રંગનું જ્ઞાન થાય છે, એટલે જોવાનું કાર્ય થાય છે નેત્ર બે છે. અને તે નાકના મુળની આસપાસ, હાડકાના બે ગોખલા છે તેમાં મૂકેલી છે, જે નેત્રગૃહ (orbits) કહેવાય છે. તે સિવાય નેત્રના રક્ષણને માટે પોષણ અને પાંપણો છે જે ઈશ્વરજીવનના ઉચ્ચ મૂલ્ય ધરાવે છે નેત્ર પોષણ દ્વારા જોવા છે, અને જે બહાર દેખાય છે તે માત્ર તેની સપાટીનો ફેર જોવાનો ભાગ છે. બહાર દેખાતી સપાટીની વચ્ચેમાં ગોળ કાળો ભાગ છે, તે ભાગ જેવે સપાટીથી ઉપડતો છે, અને તે ભાગ કૃષ્ણ મંડળ (Cornea) કહેવાય છે.

નેત્રનો દ્વિતીય ત્રણ પડનો બનેલો છે. સહીય ઉપરનું પડ બાહ્યવરણ (Sclerotic) કહેવાય છે, અને આંખના ડોળા આસપાસ સંદેહ રંગનું પડ દેખાય છે તે આ પડ છે. આંખનો ડોળો (કૃષ્ણમંડળ) આ બાહ્ય વરણના સંબંધમાં છે. ખીણ મધ્યપડ (Choroid) છે. તે વચ્ચેમાં છે. પરંતુ આ પડનું આગળનું કૃષ્ણમંડળની નીચે એક માંસનો પડદો છે, જે કનિનીકા (Iris) કહેવાય છે. આ પડદાની વચ્ચેમાં એક છિદ્ર છે. અને તે છિદ્ર કાકી (Pupil) કહેવાય છે.

સહીય અંદરનું ત્રીજું પડ નેત્રદર્શણ (Retina) છે. અને આ ધણું અગત્યનું છે.

નેત્રની પાછલી બાજુએ નેત્રતંતુ જોડાયેલ છે. આ ત્રણ પડ સિવાય આંખમાં કનિનીકા ના મંડળ (પડદા) પાછળ સ્ફટિકરૂપરસ (Crystalline Lens) રહેલો છે. આ સ્ફટિકરૂપરસની આગલી અને પાછલી સપાટીઓ બાહ્યગોળ છે, અને આગળ ગોળાકૃતિનો છે તેના પરીધનો ભાગ સહેજ ચપટો છે. તેને એક પારદર્શક પડનું આગળનું છે.

કૃષ્ણમંડળ અને આ સ્ફટિકરૂપરસની વચ્ચેમાં પોલ રહેલ છે જે પોલના કનિનીકાના પડદાથી બે ભાગ થયેલ છે. કનિનીકા અને કૃષ્ણમંડળની વચ્ચેમાં ભાગ આગળો અંડ કહેવાય છે. (Anterior Chamber) અને તેમાં જે પાણી રહે છે તેને એક્ટ્રીઅસ હ્યુમર કહે છે અને કનિનીકા અને સ્ફટિકરૂપરસની વચ્ચેમાં ભાગ પાછલો (Posterior Chamber) અંડ કહેવાય છે. આ બન્ને અંડમાં જળરૂપ રસ હોય છે. તેવીજ રીતે સ્ફટિકરૂપરસ અગર લેન્સ અને નેત્ર દર્શણની વચ્ચેનો મોટો પોલો ભાગ ક્રિયરૂપરસથી (Vitreous Humour) ભરેલો છે.

આ રીતે આંખના પડમાં ત્રણ પડ અને ત્રણ જલતના રમ છે. તે સિવાય આંખની સાથેનીકટ સંબંધ ધરાવતા બાજોમાં લમર, પાંપણ, નેત્રસ્ત્રોત્તમાવરણ, અશ્રુપેશી. Lachrymal, Gland નાકની નળી, નેત્ર સ્નાયુ વિગેરે છે.

આંખના ગોખલાની ઉપરની કીનાર ઉપર નસવાળો આમડીનો ભાગ છે તે લમર કહેવાય છે. દરેક આંખની ઉપર અને નીચે પાંપણો છે જેથી આંખ ઢાંકી અને ઉઘાડી રાખાય છે.

પાપજ્ઞાની ઉચ્ચ મોચ થવાની ક્રિયા પાપજ્ઞા (પાપચાંમાં) સ્થેકા આયુ વડે થાય છે.

પાપજ્ઞાની અંદર છેક આંખના આભાસરણ (સ્કેલેરાટીક) ની કાર મુખી નેત્ર સ્પેષમ (Conjunctiva) પર છે.

આંખની અંદરના ખુણા આગળ એક નહાનો માંસનો લોચા છે. જે એક પ્રકારનો પાંડ છે. આ લોચામાંથી આંખ દુખે છે, ત્યારે સ્વીપડ વિગેરે નીકળે છે.

અશુષ્ક આંખમાં બહારના ખુણા તરફ ઉપરના ભાગમાં આવેલી છે. આપેશીની રચના યુક્તા પાંડના જેવી છે. આપેશીને નળીઓ છે જે નળીઓ ઉપની પાપજ્ઞાની અંદરના ભાગમાં ઉતરે છે. આ માર્ગે અશુષ્ક પાપજ્ઞામાં આવી. પાપજ્ઞાના અંદરના ખુણા તરફ જાય છે. અંદરના ખુણા આગળ. અશુષ્કનળીયુ મેં છે. જેમાંથી અશુષ્કનળીમાં જાય છે. આવી જે અશુષ્કનળીઓ હોય છે, જે છેક ખુણા તરફ જતાં એક થઈ મોટાડી નળી જે અશુષ્કનળી કહેવાય છે, તેને મળે છે. તેથી અશુષ્ક પાપજ્ઞા તે નળીમાં જાય છે.

આ ઉપરાંત આંખની આલુ બાલુ કેટલાક આયુઓ છે, તેથી આંખના ડોળાનું આલુ બાલુ ડગ્ગુ (વગેરે ક્રિયાઓ થઈ શકે છે.

આંખનું મુખ્ય કાર્ય જોવાનું છે. જોવાની ક્રિયા અગર પદાર્થ દટ્ટગિચર કેવી રીતે થાય છે, જે સમજવા માટે પ્રકાશ શાસ્ત્રના નિયમોનો સહજ ખ્યાલ આવવો જરૂરનો છે. પ્રકાશ કિરણોનો બનેલો છે, અને તે જે વસ્તુ ઉપર પડે છે, તે વસ્તુ ઉપરથી પાછાં પરા વર્તન પામે છે; તેમજ પરાવર્તન પામેલાં કિરણો પચ્ચેલાં હોય છે.

પ્રકાશના કિરણો ત્યાં જ આલગીય. પારદર્શક ઉપર જાય છે, ત્યાં તેના મધ્ય બિંદુ તરફ વક્રીભવન થાય છે. અને તેથી ઉલટુ ત્યારે અતરંગીય પારદર્શક પદાર્થ ઉપર પડે છે, ત્યારે કિરણો પસરી જાય છે.

વળી. ત્યારે પ્રકાશના કિરણો પાતળા પદાર્થમાંથી ઘટ પદાર્થમાં જાય ત્યારે વક્રીભવન થાય અને તેથી ઉલટુ ઘટ પ્રદેશમાંથી, પાતળા પ્રદેશમાં જતાં પ્રસરી જાય છે. ઉપરના નિયમોને અનુસરી જેમ તસવીર પાડવાના યંત્રમાં બહારના પદાર્થ ઉપરના, કિરણો લેન્સમાં એકલાં થઈ અંદરની બાજુ દરી વીસ્તાર પામી અમુક આતરે ડાકસીંગ રહી ઉપર પદાર્થની સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ આકૃતિનો ભાગ પડી રહે છે, તેવીજ રીતે આંખની અંદર સ્ફટિકરૂપ રસમાં બહારના પદાર્થ ઉપરના કિરણો એકલાં થઈ નેત્રની અંદર સહજ વિસ્તાર પામી અને પદાર્થની તાદરૂપ આકૃતિ નેત્રદર્શણ ઉપર પડે છે.—કુંદમાં આંખની અને કેમેરાની રચના એક સરખી છે. કેમેરામાં જેમ વધારે પ્રકાશ આવતો અટકાવને અથવા થોડો પ્રકાશ હોવાથી વિશેષ કિરણો આવે કરવા સાડ નાના મોટા કણવાળા પત્રાં (ગણાકામ) નાખવા પડે છે, એટલે પ્રકાશ આવવાનું જિ નાનું અગર મોટાડું કરવું પડે છે તેમ વધારે પ્રકાશ હોય તો કાકી નાની થાય છે એટલે સંકુચિત (Contraction)

૧ છબી પાડવાની પેટીના આગળ એક લુગળીમાં કાચ લેસાડેય હોય છે તે.

૨ પેટીની પાછળ ઝાંખો કાચનો પડદો હોય છે તે.

૩ છબી પાડવાની પેટી.

થાય છે. અને પ્રેકાશ કમતી હોય તો ક્રોષી વિસ્તૃત (Dilatation) થાય છે. પ્રસ્થ એટલો છે કે પદાર્થની તાદૃશ્ય આકૃતિનો ભાસ કોષ્ઠસીંગ સ્કીન ઉપર લાવવા માટે તે સ્કીનને આવો અગર પાછો ખર્ચેલા નપડે છે, પરંતુ નેત્રમાં નેત્રદર્પણ આધુ પાછુ ન થતાં રક્ષાટિક્કરપરસ (લેન્સ) ચપટો અગર વધારે ગોળ થાય છે, અને તે ક્રિયા તેને લાગેલા આયુષો થાય છે.

નાક (ધ્રાણેંદ્રિ.) Nose

નાકના બે ભાગ છે. એક બહારનો અને એક અંદરનો બહારનો. ભાગ જે સર્વના જ્ઞેવામાં આવે છે અગર જેને સામાન્ય રીતે નાકની મંત્રા અપાય છે તે છે. આ ભાગ ચંદ્ર-સના મધ્યભાગમાં છે તેને છોડે જે છીંદ છે જે નરકોમાં કહેવાય છે. આ બે છીંદોની વચ્ચે એક પડદો છે જે કુર્યાનો બનેલો છે. તેમાં પાંચ કુર્યાંઓ હોય છે. નાકનો ઉપરનો ભાગ જે નંદી કહેવાય છે તેનો છેડા પાસેનો આગલો ભાગ કુર્યાનો છે અને પાછળ અસ્થીનો બનેલો છે. આ સિવાય નરકોરામાં આયુષો છે, જે વડે નરકોરાં જવા નાના મોઢોટાં ચઢ શકે છે. નરકોરાંની અંદર આગળના ભાગમાં કેશ ઉગે છે; જેથી હવામાં ઉડતાં રજકણો શ્વાસ સાથે અંદર જતાં આટકે છે.

નાકની અંદરના ભાગમાં પોલાણુ છે. તે પોલાણુના પશુ બે વિભાગ એક પડદાથી વચ્ચેલા છે. જે પડદો આગલા અગર બહારના નાકના પડદાની લગેલગ શરૂ થાય છે. જે રીતે નાકની બહારના ભાગમાં બે છિંદ છે તે રીતે નાકની અંદરના ભાગમાં ગળા આગળ બે છિંદ છે જે વાટે શ્વાસ વાયુ નળીમાં જાય છે.

નાકના કાર્ય બે છે. એક શ્વાસોચ્ચાસ તે માર્ગે લેવા છે અને બીજી વાસનું જ્ઞાન થાય છે. કોઈ પદાર્થના બારીક પરમાણુઓ હવા સાથે નાકમાં જાય છે અને તે પરમાણુઓ નાકની અંદર સ્વભાવી રહેતી બીનાસની સાથે મીઠ થાય છે સારે ધ્રાણુ તંત્રુઓ જે નાકના ઉપરના ભાગમાં પથરાયેલ છે. તે મારફત તે પદાર્થના વાસનું જ્ઞાન થાય છે. આથી કરી બ્યારે નાક શુષ્ક હોય છે સારે અગર શ્વાસ બધું કરીએ સારે વાસનું જ્ઞાન થતું નથી.

ધ્રાણુ શક્તિ મનુષ્યના કરતાં કેટલાક બીજાં પ્રાણીઓમાં ઘણી તીવ્ર હોય છે.

કાન. EAR.

કાન અગર અવજેંદ્રિતા ત્રણ ભાગ છે ૧ બહારનો કાન ૨ મધ્યકાન અને ૩ અંદરકાન. બહારનો કાન—આકૃતિમાં બેકોળ છે. અને તે કુર્યાનો બનેલો છે, તેના ઉપર ત્રણ છે. તેમજ તેના અંજલમાં નાનાસનાયુઓ પણ છે. બહારના કાનનો ઉંડા ભાગ જે બહારથી અંદર છેક કર્ણ પડદા (Tympanum) લગી જાય છે. તે કર્ણનવ (Meatus) કહેવાય છે તે આશરે સવાઈચ લાંબો હોય છે.

કર્ણપટ્ટો ઉપરથી નીચે ઢળેલા આવેલો છે. એટલે કર્ણનલની ઉપરની લંબાઈ કરતા નીચેની લંબાઈ વધારે છે.

કર્ણનળ ના બે ભાગ છે આગળનો ભાગ કુર્ચાનો અને પાછળનો અસ્થિનો બનેલો છે. કાનની અંદરની ત્વચા ઘણી પાતળી છે,

મધ્યકાન એ એક કર્ણનળી પાછળની નાની અર્ધાંકીય જેટલો લંબાઈની પોલી જગ્યા છે. અને આની પાછળ અંદરનો કાન છે. મધ્યકાનની બહારની બાજુએ કર્ણ પટ્ટો છે. અને આગળ એક નળી છે જે નળાંતો એક છેડે મધ્યકાન આગળ છે. અને બીજાં છેડે ગળાની અંદર છે. આમળીને યુટાક્યનયુબ (Eustachian Tube) કહે છે. આથી કાનને અને ગળાને સંબંધ રહેલો છે જે નાક અને મોંડુ બધ કરી કાંઈ ગળાવાને પ્રયત્ન કરીએ તો કાનમાં ધાક પડે છે. તે થવાનું કારણ એ છે કે મધ્યકાનમાંથી પવન તે વખત અંદર બેંચાઈ જાય છે. અને બ્યારે પવન હોતો નથી, ભારે કાંઈ સાંબળી રાકાવું નથી.

મધ્યકાનની અંદર ત્રણ નાના નાના અસ્થિ છે, જેના નામ અનુક્રમ પ્રમાણે “મેલીયસ” (હથોડાના આકારનું છે) “ઇંકસ” (દાંતના આકારનું) અને “રોડીસ” (પેંધગના આકારનું). છે આ ત્રણે અસ્થિ ઉપર અનુક્રમ પ્રમાણે કર્ણ પટ્ટાથી અંદરના કાન સુધી એક બીજાં માથે જોડાયેલાં છે. તેમજ આ અસ્થિઓના સંબંધમાં આયુઓ રહેલા છે જેથી તેમનું સંકેતવાનું આગર દીલાઃયનું બની શકે છે. અને તેજ રીતે કર્ણપટ્ટો પણ સંકેતવાય છે, અને દીયો થાય છે.

અંદરના કાનમાં ત્રણ ભાગ છે આગળનો ભાગ (Cochlea) રકુંના જેવા ગોળા નિઃસરણીના જેવા, આકારનો હોય છે. પાછલા ભાગમાં અર્ધગોળાકાર નળીઓ અને તેની વચ્ચેમાં એક પોલી જગા (Vestibulo) છે. ઉપર જણાવેલ નળીઓ આ પોલી જગ્યા એટલે કે વેસ્ટીબ્યુલમાં ઉપર છે. “વેસ્ટીબ્યુલ” અને રકું જેવા ભાગની ગચમાં એક છિદ્ર છે, આ વિભાગના અસ્થિમાં જે પોલાણ છે, તે તેને અનુસરતી આકૃતિ છે. આ અસ્થિને અંદરના ભાગમાં એક પડ છે, અને તે પડ અને અધ્ધની વચ્ચે એક જલનો પ્રવાહિ પદાર્થ રહે છે. અને અવશ્યતંત્ર જે મગજમાંથી આવે છે, તેના તાંતણા આ પડ ઉપર પથરાઈ રહેલા છે. જેની રીતે આંખની રચના પ્રકાશના કિરણોને ગ્રહણ કરવાને અનુકૂળ છે તેમજ કાનની રચના અવાજથી હવામાં થતાં મોજની અસર ગ્રહણ કરે તેવી રીતની છે.

જીભ.

(Tongue.)

જીભ માંસના લોચાનો બનેલી છે, તેના કેટલાક આયુ “હથોડા” (ગ્રીવાસ્થિ) અસ્થિ સાથે જોડેલા છે અને કેટલાક નીચલા જગ્યા સાથે વળગેલા છે.

જીભ. એ. સ્વાદેદ્રિ છે. અને સ્વાદતુ જ્ઞાન થતા સ્વાદ જે જ્ઞાન તત્ત્વોમાં જીભની સાથે લાગુ થયેલ છે. એક “ ગરટેટરી ” અને બીજી “ ગ્લોસોફેરીજીભાલ ”. પ્રથમની ના સંબંધ જીભના આગલા ભાગ સાથે અને બીજીનો સંબંધ જીભનાં પાછલા ભાગ સાથે સંબંધ છે. જીભથી પ્રકૃત ખાદ્યજના પદાર્થનાજ સ્વાદતુ જ્ઞાન થાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ પ્રકૃતિનાં સમ વિપક્ષતાથી, અગર મનોવૃત્તિથી જીભમાં જુદા જુદા સ્વાદ લાગે છે; બહારનો પદાર્થ પ્રવાહી હોય, અગર જીભના રસમાં ગળી જાય તેવો હોય તો જ તેના સ્વાદતુ જ્ઞાન થાય છે, તે વિના થતું નથી.

ત્વચા (સ્પર્શદ્રિ) Skin

ત્વચાના જે પડ છે. એક ઉપત્વચા (Epidermis) અગર ઉપરની ત્વચા અને બીજી અંદરની અગર ખરી ત્વચા (Corium.)

ઉપત્વચામાં ફક્ત ચપરી અને કંઠુ “ એપિથેલિયમ ” હોય છે. મહેથી ઉપરના. એપીથેલીઅમ ના ઘરની નીચેના ઘરમાં રંગ હોય છે જેવડે ત્વચાનો રંગ દેખાય છે.

અંદરની ત્વચામાં અગર ખરી ત્વચા lamina પરસ્પેવાના પીંડ, સ્થિગ્ધ પીંડ કેશનાં મૂળ અને સ્પર્શકુર છે. આ સિવાય તેમાં ખરડ અને સ્થિતિસ્થાપક રેખામય પદાર્થ હોય છે, જેથી ત્વચામાં લાંબી દુટ્ટી થઈ શકે છે. આની અંદર ચરખીનો ચર હોય છે, અને તેની મપાટીમાં રાશાં ફેરા પથરાયેલ છે જેને લઈને સ્પર્શજ્ઞાન થાય છે. આ અંદરે થણાજ નાના, લગભગ એક ઈંચના ૧૦૦ માં લાગતા હોય છે. આટલા નાના અંકુરોમાં પણ કેશવાહિની અને જાન તંતુના તાંતણા રહેલા છે સ્પર્શકુરે ડોર્ષ સ્થળે કમી અને ડોર્ષ સ્થળે પથરાયેલા હોય છે. જેથી શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં સ્પર્શજ્ઞાન કમી જાતી હોય છે.

પરસ્પેવાના પિંડ—આવા પિંડો સ્પર્શકુરના વચલા ભાગમાં હોય છે ને તેને મુખ હોય છે. ત્વચાની તળે ચરખીવાળા ભાગમાં તેની નળીઓના સુચલા હોય છે. તેમાં પરસ્પેવા પેદા થાય છે. જે પરસ્પેવા ત્વચામાંથી બહાર નીકળે છે. આવા પિંડો તમામ ફેંકણે છે, અને ખજલ બીજે કટલાક ભાગમાં હોય છે. આ નળીઓની આસપાસ કેશવાહિનીઓના નળાં હોય છે.

સ્થિગ્ધ પિંડ—આ પિંડમાંથી ચરખી જેવો પદાર્થ નીકળે છે, અને કેશવાળી જગ્યાએ આ પિંડો વિશેષ હોય છે. આ પિંડોની નળીઓ ઘણું કરીને કેશના મૂળમાં ને ક્યારેક કોઈક સ્થળે તે કેશનાયકમાં ઉઘટે છે.

કેશ અને નખ ઉપત્વચામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે

ત્વચામાંથી પરસ્પેવા અને સ્થિગ્ધ પદાર્થ એ જે પદાર્થો નીકળે છે. આથી ત્વચા કુમારા વાળી રહે છે અને લોહી પણ આ જે પદાર્થના નીકળવાથી સ્વચ્છ રહે છે.

(યુનાની દવાઓ.)

૧૩૬. તાવ ગરમીનો હોય તો, વરીઆળી તોલો ૦૧, સાકર તોલો ૧૧૧, એલચી તોલો ૦૧, સફેદ મરી માસા ૨, ધાણા તોલો ૦૧૧, કાળી દ્રાક્ષ તોલો ૦૧, શુલાબનાં પુલ તોલો ૦૧, દારાની તોલો ૦૧, એટલી જલુસને ઝોખરી કરી પાણી શેર એકમાં ઉકાળી-તોલો ૭ રહે કે ઉતારી પાવું. દિવસ ૭ પીએ તો તાવ જાય.

૧૩૭. ગરમીના તાવમાં પીવાનું શરમત-ધાણા તોલો ૦૧, ખસખસ તોલો ૦૧, વરીઆળી તોલો ૦૧, સફેદ મરી મામા જે, એલચી તોલો ૦૧, સાકર તોલો ૧૧૧, કુલ્કાનાં બીજ તોલો ૦૧, બદામનો મગજ તોલો ૦૧, દારાની તોલો ૦૧, એટલી જલુસને ધુટી ભાંગવી માકડ પાણી સાથે કપડે છણી દિન સાત પીવું એથી તાવ મટે છે.

૧૩૮. ગરમીના તાવનો ઉપાય:-કદુ તોલો ૦૧, એલચી તોલો ૦૧, ફરીઆતું તોલો ૦૧, પીપ્પળીમળ તોલો ૫, લીડીપીપર માસા ૨, ધાણા તોલો ૦૧, કાળી મુસળી તોલો ૦૧, સુંઠ મામા ૨, તજ તોલો ૦૧, સાકર તોલો ૧૧૧, એટલી જલુસને ઝોખરી કરી ભાગ બે કરવા. એક ભાગ પાણી શેર એકમાં ઉકાળી પાછેર મ્હે એટલે પીવું. સાંજ સવાર પીવું. દિન પાંચ પીએ તો આરામ થાય.

૧૩૯. પગને તળીએ બકરીનું દુધ ચોળવાથી ગરમીનો તાવ મટે છે.

૧૪૦. તાળવાપર માખણ ભરવાથી ગરમીનો તાવ મટે છે.

૧૪૧. પાણી મણુ જેમાં પોસના રોડલા શેર ૦૧, તથા નગોડનાં પાન નાખી ઉકાળણું તે પાણીથી પગને શેક કરે તો ગરમીનો તાવ મટે છે.

૧૪૨. તાવમાં બકરીને આપવાની દવા:-પોન્ત તોલો ૫, વરીઆળી તોલો ૫, ધઉના મેદા તોલો ૧૦, શુલાબનાં પુલ તોલો ૫, ઇલાયચી તોલો ૧૧૧ ધાણા તોલો ૫, પાણી શેર ૧૫, ખસખસ તોલો ૫, બદામનો મગજ તોલો ૫, એટલી જલુસ ઝોખરી કરી પાણીમાં નાખી તપેલાતું ઢાંકણું બજાબર કપડ માટી કરી ચુલે ચઢાવવું. પાણી બજતાં પાંચ શેરને આસરે મ્હેથી તેનો આશ શરીરે લેવો જોયો પગીનો આવી તાવ શાન્ત થશે.

૧૪૩. તપેદખની ખાવાની ગોળી:-જેડીમધ તોલો ૧, એલચી તોલો એક, વાંસકપુર તોલો ૧, એના ચણુને વજાગળ કરી, ગોળના રસમાં ધુટવું ને તેની ચણી બોર જવડી ગોળીઓ વાળવી. તે ગોળીઓ પાણી સાથે લેવાથી મટે છે.

૧૪૪. કાલો-મહોતેદિલ ગરમીપર પીવાનો-હનાંબ તોલો ૩, બનરસા તોલો ૩, બદામનું મગજ તોલો ૫, કુધીનું મગજ તોલો ૦૧, તરણુનું મગજ તોલો ૦૧, એલચી તોલો ૦૧, વરીઆળી તોલો ૧૧૧, સાલમ તોલો ૧૧૧, સાકર તોલો ૯, એ સરવે ચીજને ઝોખરી કરી, ત્રણ ભાગ કરવા, દરરોજ એક ભાગમાં પાણી શેર દોઢ રેડવું. શેર એક પાણી રહે લાં સુધી ઉકાળીને પાણી ગાળી લઈ પાવું, બગડેલું લોહી સુધારે, નબળાઈને કાયદો કરે, બોખારને કાઢે. પરેજી પાળવી.

૧૪૫. તુસકો કૌવત મહોતેદિલ બોખાર વિચેરેનો-હનીસન તોલો ૧૧૧, વડથાંદા તોલો ૩, જેડીમધ તોલો ૧૧૧, કુધીનો મગજ તોલો ૧૧૧, ઉનાખદાણા તોલો ૩, ગોળ તોલો ૩, સાથેરો તોલો ૧૧૧, કાળી દ્રાક્ષ, તોલો ૩, તજ તોલો ૦૧૧, સેલાની સાકર તોલો ૭, એ સરવે

૧૫૭ આમલસારે ગધેક, ધર્તુરત્નાં બીજ, દરેતાળ, વજનાગ, મરી, મનશીલ એ સમલાએ લઈ તેને ખાંડી વસ્ત્ર ગાળ કરી કારેલીના રસમાં મરી જેવડી ગોળીઓ કરવી, મોઢા આંદમીને બે ગોળી આદાના રસ સાથે આપવાથી બધી જાંતના તાવ મટે છે.

૧૫૮ કકુ, અરકુસાની અંતર છાળ, સુંઠ, ધાણા, પડોલ વેળા, ગળા, મોથ, જાંરંગ, કે-કરીઆણું, એરણું મુળ, ઈન્દ્રજવ, ભાંચ રીંગણીમુળ, ઉભી રીંગણીમુળ, ઘાસીયો પિત્તપા-પડો, લીમડાની અંતર છાલ, સરવ સમ ભાગે લઈ તેનો કાઠો કરી રોગના જોર પ્રમાણે આપવાથી, બધી જાંતના તાવ બધ થાય છે.

૧૫૯ બોરડીનાં એક શેર પાનનો રસ પાણી નાખી કાઢવો, તેમાં પાણેર અરીસનાં ફોણુ કાઢી મેળવવાં, તેને રથી અને પાણીથી વગોવી શરદિ આપવાથી ઉનો તાવ અને પિ-ત્તજ્વરનો નાશ થાય છે,

૧૬૦ કાથો, સોમક, હીંગજોલક. સ્વરખે ભાગે લઈ પાકાપાનના રસમાં મગના દાણા પ્રમાણે ગોળી કરી યથાશક્તિ અનુસાર કમી જતરતી ધીના અનુપાત સાથે આપવાથી તાવ મટે છે. આ મંથાનભેદ જ્વરસંકુશ છે.

૧૬૧ વસંતભાલતિ:-ખાપરીયું તોલા ૪, ઘોળાં મરી તોલા ૧, હીંગજોલક તોલા ૨, કુવારમાં મારેલી પ્રવાળ ભરમ તોલા ૧, સોનાનો વર્ક વાલ ૪, કચુરી વાલ ૨, ઉપરની સ-રવે ચીજોનો એક દિવસ માખણમાં ખળ કરવો, પછી દિવસ એકવીસ લીણુંના રસમાં કરવો, રસ જોઈતો જોઈતો નાખવો, અને ખળ કરી, ઘી અથવા મધના અનુપાતથી આપવાથી તા-વનો નાશ થાય છે.

૧૬૨ ખાંડિયા ખાર માસા ૨, સાકર સાથે ફકાવી ઉપર બે દલાક પાણી પીવા ન દેવું. એમ ત્રણ ચાર દિવસ આપવાથી તાવ મટે છે, ટાલ પણ બધ થાય છે.

૧૬૩ ફટકડી સાકર સાથે ફકાવવાથી તાવ મટે છે.

૧૬૪ શીતભાજન ગોળી:-જાયફળ, અદલકરો, સુંઠ, મરી, કકેળો, નાગકેસર, પીપર, સુખડનાં બીજ, ખોરાસાની અજમેા, સમુદ્રોપ, વંશલોચન, પાનની જડ, તેની ગોળી મધમાં આપવાથી તાવ મટે છે.

ખોરાક અને આપણો ઉપર મનુષ્ય જાતની પ્રીતિ હોય છે. અને પ્રતિકૂળ પદાર્થનું સેવન કરવાથી શાયદાને બદલે હાનીજ થયેલી જેવામાં આવે છે. આજ તત્વ ઉપર રસાઈના પણ અનેક પદાર્થો છતાં દરેક માણસને લિખ લિખ અનુકૂળ આવે છે. દવા માટે પણ તેમજ છે. જેથી એક રોગ ઉપર અનેક દવાઓ રોધકાએ રોધી કાઢી છે. અપારા અનુભવ પ્રમાણે કે-ટલાક દર્દીને મોઢી મોઢી માત્રાઓ તથા દવાઓ આપ્યાં છતાં રોગમાં કમીપણું ન જણા-વેતું તેવાને એક સામાન્ય દવાથી ચમત્કારિક રાણુ લાગી આવતમ થયેલો છે. આણું કદાચ માત્ર તેની મરૂતિની અનુકૂળતા શિવાય કંઈજ નથી. આમાં અમેાએ લુહા લુહા ત્રથામાંથી દવાના ઉતારા લીધા છે તો એકાદ દવા ફરી ફરીને આવે તો સર્જન વાયકને દરજુર કરવા વિનંતિ છે.

ધી બાલાપ્રસાદ કુર્મસી.

ઉપરની કુર્મસીની અંદર દરેક વતની દેશી દવાઓ, શાસ્ત્રીય રીતે, ખાસ
ધ્યાન પુર્વક બતાવવામાં આવતી હોવાથી પ્રસંગે 'પચ્યાદિકતુ' સેવન
ન થતાં પણ કોઈ વતનું લુકશ્યાન કરતી નથી; શુભમાં
સમજાણ અને કીમતમાં સરતી છે.

જે દરદીઓ પોતાના દરદની લકીકત લખી યોગ્ય સલાહ માંગે તો તેને મજત મલાહ
આપવામાં આવે છે. જ્ઞાપ્ય માટે અરધા આનાની ટીકાટ બીડની.

પત્ર વ્યવહાર નીચે મુજબ.

ચિકિત્સક ચક્રમણિ—ભોગીલાલ ત્રિંકમલાલ ત્રિવેદી.

વડોદરા વરિષ્ઠકોર્ટ અને પાલનપુર એજન્સીના
સ્ટીડર અને ધન્વંતરી પત્રના માલેક.

વિસનગર—ઉત્તર ગુજરાત.

દુનિયામાં આંખ એ છંદગીનું જીવન છે.
ધણ વરસનો અતુલ્ય મેળવી પ્રખ્યાત થયેલી ચરમાની માટી હકાન.

ખરા પેખલના ચરમા.

ખાસ વિલાયતથી મંગાવેલા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ધણજા ઓછા લાવથી મળે.
વિલાયતમાં ખાસ થયેલા આંખના ડાકટર બખવંતરાય નરસિંહરાય
કાનુગા એલ, એમ, એન્ડ એસ, અને એલ, આર, સી, પી. ને અમારે ત્યાં
ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવા માટે
રોકવામાં આવ્યા છે.

માતીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ગ્લાસ પણ અમારે ત્યાંથી દરેક વતના મળે
સદગૃહસ્થે તથા બાલુઓની સગવડ માટે ઘેર બોલાવવાથી ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી
આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવામાં આવે છે.

અમાને ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વરસ સુધી પૈસા લીધા વિના
ફેરફાર કરી આપવામાં આવે છે.

એક વરસ પછી અમારે ત્યાંથી લીધેલા ચરમા અગર છુના પેખલના ચરમાનો નંબર
પ્રકટ રૂપીઓ એક લાઈ કાચ ફેદાર કરવામાં આવે છે.

ખારા જૈનના સાધુ સાધવીઓના માટે નેહા લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે.

એન. હોલની સઘળી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે.
ચુનીલાલ મયાજંદ મહેતા અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં. ૩૬૧૪

તમારા પૈસાની સાથે તનદુરસ્તી પણ ખરબાદ જાય એ વાત

શું સહન થઈ શકે એમ છે ?

અજ્ઞાન તેમજ અજ્ઞપણા વૈદ્યાનાં હારે કિંમતનાં કે હલકી કિંમતનાં ઔષધો ખરીદી કાયદાને બદલે તુકરાન વોહોરી લઈ તમારા પૈસાની સાથે તનદુરસ્તીને અગાડવાનું તમો કેમ સહન કરી શકશો ?

પૈસાનો બચાવ, તનદુરસ્તીનો સુધારેફ અને દરદમાંથી તરતનો છુટકારો એ સઘળાનો આધાર ઉત્તમ ઔષધો ઉપર છે.

આતંકનિગ્રહ—ગોળીઓ.

એ ખરી અને સાચી ગોળીઓ છે. બીજી તેની નકલ છે. એ ગોળીઓમાં વૈપરાતી દરેક ઔષધી, ખાસ તપાસવામાં આવે છે, અને પછી તેના તે ગોળીઓમાં ઉપયોગ લેવામાં આવે છે. અને તેથીજ તે લખવા મુજબ ખરોખર કામ કરે છે, અને તેના બહોળા ફેલાવાનું પણ એજ કારણ છે. આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ ખરીદવાથી તમારા પૈસાનું વ્યર્થ નહિ જશે. તનદુરસ્તી સુધરશે અને દરદમાંથી તરત છુટકારો થશે.

એ ગોળીઓ બળ તથા પુષ્ટિ દેનાર, વીર્યની વૃદ્ધિ કરનાર, - લોહીને સુધારનાર તથા કમતાકતને દૂર કરનાર, આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ હાથ પગની કળતર, લોહીનો અગાડ, નબળાઈ જ્ઞાનતંત્રીઓની નબળાઈ, પેશાબમાં કે રવમામાં ધાતનું જવું. યાદદારતનું કમી થવું, પેશાબનું વારંવાર થવું, વગેરે દરદોનો ચોક્કસ ધલાજ છે. આ ગોળીઓ તદ્દન વનરપતિનીજ હોવાથી તેના પર કોઈપણ જાતની પેરેજ પાળવાની જરૂર નથી.

સવાર સાંજ જમ્યા પછી એક એક ગોળી દૂધની સાથે અથવા પાણીની સાથે લેવી. કિંમત ગોળી ૩૨ ની ૬મી ૧ નો ૩. ૧ એક

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

માલેક આતંકનિગ્રહ ઔષધધાંડાય.

હૃદ આશીસ—ગમનગર—કાઠિયાવાડ.

બ્રાંચ એફીસો નીચે મુજબ,

૨	૩	૪	૫
મુંબાઈ.	કલકત્તા.	પુના.	મદ્રાસ.
કાલ્યાણદેવીરોડ. ૧૬૬-૬૮	હેરિશનરોડ. બુધવારપેઠ. ૧૯૨.	એસ્કેનરોડ. ૧૧૭	જેન્સ્ટનગંજ

કામશાસ્ત્ર,

શરીર સંરક્ષણ અને નીતિના નિયમોનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપનાર આ ઉપયોગી પુસ્તકની આવજનુંધીમાં લાગેો નકલો વગર કિંમતે અને વગર પોસ્ટેજ અપાઈ સુધા છે. હલુ પણ જેઓ મંગાવે છે તેઓને મોકલવામાં આવે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

ગમનગર—કાઠિયાવાડ.

તાવની રામબાણુ દવા.

રૂ. ૧૦૦) ઇનામવાળી.

કાંઈ પણ જાતનો તાવ એટલે દાડવો, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, ઉનો, ટાકીઓ ને ચાલતા જમાનાના નવી નવી જાતના ઉડતા તાવ અમારી દવાથી ન ઉતરે તો લીધેલા પૈસા પાછા આપીશું. કાંઈ અખસ એમ સાબિત કરી આપશે કે વૈદ ગિરધરલાલ કદાનજીની દવાથી ચોથીઓ તાવ ન ગયો તો તેને રૂ. ૧૦૦) ઇનામ આપીશું. ગોળી ૪૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦

પ્લેગની રામબાણુ દવા.

પ્લેગથી બચવાને સર્વોત્તમ આ ગોળી છે, પ્લેગની ખરાબ દવામાં નિગોળીને આ ગોળી એકદમ રામબાણુની સાથે આરામ કરી આપે છે આ ગોળીઓથી અમે પ્લેગના ઘણા કેસો સુધાર્યા છે માટે પ્લેગથી બચવું હોય અને અમારી ઉપરની તાવની દવા વાપરી ખાતી કરી હોય તેણે આ દવા ખરીદી રાખવી. ગોળી ૪૮ ની ડબ્બી ૧ ની કિ. ૧-૮-૦

પરમીઆની રામબાણુ દવા.

આ દવા તમામ જાતના પરમીઆ મટાડે છે ઈંદિયામાં થતી બળતરા અને ચાલતું પર (રસી) બંધ કરે છે. એળે ઉતારે છે, ટીપે ટીપે આવતો પેશાબ સાફ લાવે છે. કળતર અને પેટનો દુખાવો મટાડે છે, નીચેની રગમાં જે દરદ થાય છે તેને તન્ત આરામ કરે છે. તેમજ ધાતુ વધારી શક્તિ આપે છે, અને આધાના દુખાવા મટાડે છે. યાને પરમીઆથી થયેલ તમામ દરદોનો તાકદે નાશ કરે છે ડબ્બી ૧ મા ગોળી ૧૬ નીશીએકની કીમત રૂ. ૨-૪-૦

ઘણા રોગોને ઝટ આરામ કરનાર.

શક્તિ-સંજવન-વીર્યનો ઝરો.

કાંઈ સખસ એમ માબિત કરી આપશે કે આ દવામાં શક્તિ લાવવાનો અને વીર્ય વધરવાનો શુભ નથી તો તેને રૂ. ૧૦૦) ઇનામ આપીશું.

કમતાકત ધ્યેલ ઈંદિયને તાકત આપી સતેજ કરવાનો શક્તિ-મંજવનમાં ખાસ શુભ છે. પેશાબમાં, બગવમાં, માટેથી અને ઈંદિયથી જતી ધાતુ શક્તિ-સંજવન બંધ કરે છે. નપુસક ધધ ગએલા મરદને શક્તિ-સંજવન પુરુષાતન આપે છે. બરડાની ડાટ, કમગ્નો દુખાવો, પગનું કળતર, સંધીવા, કાષ, જુનો મોઝાં, ખામી, વાપુના રોગો, મનામી, અજરણ, કબજઆત, પિત્ત કમળી, કમગો, પિત્તપાંડુ, ઈર્ષ્યનવર વીગેરે ઘણા દરદોને નાશ કરે છે. સ્ત્રીના ગર્ભાશયનો દરદો ને થતો ગર્ભપાત અટકાવે છે. વાંજણીને શક્તિ-સંજવનનું મેવન કવાથી (છોકરાંની) પ્રાપ્તિ થાય છે. શક્તિ-મંજવન ધાતુના તમામ દોષ મટાડી સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક અને વૃદ્ધને પુષ્ટ, તેજસ્વી, કાન્તિવાન, બળવાન બનાવે છે. ગોળી ૪૨ ની ડબ્બી ૧ ના રૂ. ૨-૮-૦

આ સિવાય તમામ દરદોની દવા અમારા ઔષધાલયમાં મળે છે, જે વી. પી થી મોકલવામાં આવશે. પરદેશથી મંગાવનારાએ નીચેને સ્થાનેમ લખે, તાલુકા, પોસ્ટઓફીસ અથવા પત્ર લખવું. જાતે લેનારને અમદાવાદમાં ત્રણ દરજ્જે માણેકવાલ ક્ષીરચ દની દુકાનેથી લેવી.

વૈદ શા. ગિરધરલાલ કદાનજી. મુ. ધોળકા. જી. અમદાવાદ.

પાંચ મીનીટમા વગર ઇનએ વાળ કાઢનાર રાજવંશી વિચિત્ર સાધુ.

નકામા વાળને સફાર્ધખંધ કાઢી નાંખે છે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાધુના બદલના ૧-૦-૦, ઇન સાધુની કીંમત રૂ. ૩૫૫ પો. બુદ્ધ.

ધી રોયલ વિ. એજન્સી—નડીયાદ.

રક્તપિત્તના દરદી માટે ખુશખબર.

રક્તપિત્તનું દર્દ અસાધ્ય છે અને તે મહા રોગ છે. થોડા વખત ઉપર ચુબઈ જતાં મારા એક મિત્રના ગેંદી એક ડાક્ટર અને દેશીવૈદની મને સુલાકાત થઈ હતી તેમની સાથેના મમાગમથી મને જાણાયું હતું કે તેમણે કેટલાક રક્તપિત્તના દર્દીને આરામ કર્યો છે અને તે દર્દીના ગમે તેવો અસાધ્ય રોગ મટાડવા તેઓ હીમત ગણે છે આરામ થયા પછી દર્દીની શક્તિ અનુસાર ધર્મદા ખાતે નાણા આપવા તે ઇચ્છા જણાવે છે આવા રોગથી પીડાતા દર્દીઓ જે મને લખી જણાવશે તો હું તેમને લખી તે દર્દીને ખખ ખાપીશ. ધરણુ આવા રોગ ઉપર રામબાણુ દવાની રોધ લેવાની જરૂર છે.

સપાદક ધન્યંતરી.

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની અદ્ભુત વધો.

મન-તત્ત્વવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત ચમત્કારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષીનું નામ જોડવું ખૂબ જગજાહેર છે કે આજે પણ ત્રણ માણસ મનવિદ્યા ચમત્કારવાળો નજરે પડે તો તેનો પ્રશંસા કરતા એની ઉપમા દેવામાં આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે. એ સુખ્ય મનતત્ત્વવિદ્યાના અતિ કુશળ એવા કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ પ્રયત્ન મૂળ સરકૃત સહિત ગુજરાતી ભાષાતર અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આયું છે જેમાં માણસ, મોહન, ઉચ્ચાટન, આકર્ષણ, વશીકરણ, સ્તબ્ધ, શાંતિકરણ, ભૂત, ભૈરવ, વીરવૈતાળ, બટુક, કાગલિસ્વાદિ સાધન, પ્રેતસાધન, નરસિંહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સંજ્ઞાની વિદ્યા, સુવર્ણચિહ્નિ (કામીયો), કાળજ્ઞાન, વૃષ્ટિજ્ઞાન, દિવ્ય ઔષધીસાધન, અનેકવિધ ચત્રસાધન, વધ્યવનિવારણ, ગુપ્તનિષિદ્ધાંત, વચનસિદ્ધિ, ભૂતપ્રેતાદિ લયનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્રશ્યવિદ્યાવિધાન, હાજરાત વિધાન, દીવ્ય દંડબળ વિદ્યા, એયરીસાધન, અને એવીજ બીજી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે તેનો પ્રાયશ્ચ અનુભવ લેવા ખાસ લવામણુ કરવામાં આવે છે. કિંમત રૂ. ૧) ચોરસ ૦-૨-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણે, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

શ્રી બાળાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર !

ચિકિત્સકચૂડામણિ ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ ત્રિવેદી (દેવો ઓફ આલુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરાના વરિટીકેટ, પાલનપુર એન્જનીની પ્લીડર તથા ધર્મતરી માસિક પત્રના સંપાદક અને બાલાપ્રસાદ શર્માની માસિક આ પુસ્તકના કર્તા છે.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં શ્રી બાલાત્રિપુરનાં રસિક કાવ્યો દાખલ કરેલા છે, તથા તે સાથે શ્રી બાલાત્રિપુરના મંદિરના રથાનની મુલાકાત લેનાર સદૃશ્યરચોએ મીનીટલુકમાં પોતાના જણાવેલા વિચારો દાખલ કરવામાં આવેલા છે.

- બીજા ભાગમાં ઇશ્વરના અસ્તિત્વ સંબંધી તથા મેસમેરીઝમ, સ્પીરીટ્યુઅલીઝમ, હીપ્નોટીઝમ, સ્વપ્નની સાતતા, દ્વંદ્વ સંકટપથી કરવા ધારેલાં કાર્યો, તથા રોગો ઉપર કેવી અસર થાય છે તે મનુષ્ય શરીરમાંથી ચૈતન્યને ખમોડી બંદ પદાર્થમાં દાખલ કરવા વિગેરે અનેક હાલની ગોધા અને તે ઉપર કર્તાએ કરી નેએલા પ્રયોગના નિલનોધની પોથીમાંથી ઉતરા દાખલ કરેલા છે. એટલે આ પુસ્તકમાં લખેલા વેળા બીજા પુસ્તકના ઉતારા નથી, પરંતુ અજમાયશ કરેલા પ્રયોગો છે.

આ પુસ્તક માટે શ્રી મહાકાળ પુસ્તક ૧૮ ના પાનમાં એ પત્રના વ્યવસ્થાપક મહામા ન મ. છોદાલાલ શુવનલાલે નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપેલા છે.

શ્રી બાલાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર (કર્તા રા. ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વડોદરા તથા દેશીનૈઘ મૃત્યુ ૨, ૧-૦-૦૦ વિસનગર,) આ પુસ્તકના પૂર્વ ભાગમાં શ્રી મહામાયા શક્તિનાં ભક્તિપાત્રક રમ્ય પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે, તથા ઉત્તર ભાગમાં કર્તાએ પોતાના શુવનચરિત્રના દેહલાક ઉપયોગી રમંગો લખ્યા છે આ પ્રસંગોમાં તેમને પોતાના ઇશ્વરીદારા સદૃશ્યરૂપ તથા વિવિધ સુપુરોદારા જે જે દૈવી ચમત્કારોનો અનુભવ થયો છે તેનું વર્ણન કરેલું છે સ્કંપશક્તિના તથા મેગમેરીઝમના પ્રયોગો કરવાનો અધિકારને ગોખ હેવાથી તે સંબંધમાં તેમજ પ્રતાપાહનવિદ્યા સંબંધમાં તેમણે જે ગોષ્ઠ કર્યો છે તથા તે સંબંધમાં જે જે ચમત્કારો તેમના અનુભવમાં આવ્યા છે તે સર્વેનું પણ સંક્ષેપમાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. અથર્તા આ લેખકના સંબંધમાં આવ્યા છે તેઓ એક સરળ હૃદયના વિશુદ્ધ શત્તિવાળા ભક્તિમાન સમજાતા છે. તેમની તર્કશક્તિ અને આંતર ગુરુશક્તિ (intuitive power) માં ઉત્તરશક્તિ અધિક વિદ્યારાને પામી છે અને તેથી જે પ્રસંગોમાં તાર્કિક પુરૂષને મામાન્ય જેનું ભાગ્યે તેમાં તેમને ચમત્કાર ભાગ્યે એ સ્વાભાવિક છે અદ્વામાં ગ્રેહ્યા વિલક્ષણ બળને મહિમા કેવળ તાર્કિકોએ હૃદય જણાવેલા છે. અદ્વાથી પ્રકટતા ચમત્કારોમાં વિશ્વામવાળા પુરોનો આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલા ચમત્કાર વિગેરે આનંદ આપ્યા વિના રહે તેમ નથી. ”

પુસ્તકના પ્રમાણમાં એ પુસ્તકની ગ્રંથેથી કીમત ૨, ૧-૦-૦૦ની નજીવી જેવી છે. (૨-પાલ ખર્ચ લુદ્ધ.) તેમજ એ પુસ્તકની આવેથી કુલ રકમના ખેરાતમાં શ્રી બાલાત્રિપુરના પૂજ્ય, અર્ચન, ધૂપ, દીપ, નેવેદ્યાદિમાંજ ઉપયોગ લેવાનો છે જેથી એક પંથ ને જો કાર્ય જેનું છે. માટે પુણ્યાર્થને ઉભય લાલ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો નીચેને શિરનામે પત્રવ્યવહાર કરી અર્થસિદ્ધિ સર્જન કરવી.

ચિકિત્સક ચૂ. ભોગીલાલ ત્રિ. વડોદરા.

વિસનગર—ગુજરાત.

અમૃતાંજન.

—૪૬૬—

આ દવા કાયદો નહીં આપે તો પૈસા પ્રાપ્ત મળશે.

જાપાનીસ પ્રજાની ઉત્તરી એક બહેન
જારી અભયની છે. પણ તેઓની ક્ષેત્ર
તેમના મારા શુભોને આભારી છે. મારા
શુભોનો બદલો લઈ મળવો જોઈએ છે.

અમૃતાંજન એકે જાદુઈ સ્વદેશી મ-
લમ છે જે માથાનો દુખાવો, માથાનું
શૂળ, ગળાનો દુખાવો, લાકડ, છા-
તીના વિકાર, સ્ત્રીધીવા, કમરનો દુ-
ખાવો, દેશ, ઘા, વગેરેનો દુખાવો, તથા
જેવાં અનેક દરદોને અજબ જેવી ઝડપથી
સાજ કરી દહીને આરામ બજે છે.

કીમત માત્ર ૮ આના.

દાદરની દવા.

દાદર, સુકી સુજલી વીગેરે આમડીનાં જેવાં દરદોને માત્ર ત્રણ વખત લગા
વાથી મટાડી દે છે. કીમત માત્ર ૮ આના.

આ દવાઓ નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

ધી ખાલાપ્રસાદ કાર્મસી.
વિસનગર. ઉત્તર ગુજરાત.

અમૃતાંજન ડીપો.
૧૬ એક લેન, કોટ-મુબઈ

આચીન આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યાના નૂતન સોધબોજોના
ઉત્તમ રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચિતું લોકપ્રિય વૈદ્યકીય માસિક

ધાન્યંતરી.

DHANYANTARI

આ માસિક દરેક મહિનાની ૧૦ રૂી તારીખે બહાનું ૫૩ છે.

પુસ્તક ૧ હુ.

અંગ્ર.

અંક ૮.

સહગત તરી—ડૉ. મંજુલાલ બો. આકર.

એમ રી પી એસ એમ (ફાર્માસી અને રસનિર્માણ)

પ્રકાશક—બાલાપ્રસાદ કુમરશી-વીશાનગર-ઉત્તર ગુજરાત.

વાર્ષિક લવાજમ પોષ્ટ સાથે આગઉથી ૨-૦-૦ રૂટક નકલના ૦-૨-૦

વિષયાનુંક્રમ.

૧ સ્વસ્થાસ...	અભ્યુદાય.
૨ મેરમેરીકમ	તત્રી
૩ કુળાદાયી યતા વાજ	એક કુળાદાયી
૪ ઇન્દ્રિયમાલો આયુઃ દીર્ઘ કરવાની કળા	{ વૈદ્યશાસ્ત્ર મણુપતરાન અશ્વત
રામ જોગી તાદેર
૫ નાના બાળકમાં અવૈકલિક હુદિ	તત્રી
૬ અદ્ભૂત બાળકો.	મદાવિપ્રસાદ બાગીવાલ
૭ આંત્રિકરૂપ	એ ક મે એન્ડનીય
૮ શાસ્ત્રીરહાન	તત્રી
	૧૮ જમનાદાસ પ્રેમચંદ નાથા
	વડી એલ એમ એન્ડ એલ

શ્રી સ્વવિચય પ્રાંટી. ૧૨—અમદાવાદ

આ માસિકનાં ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના.

જે જે સર્જન મહાશયો પ્રતિ શ્રી “ધન્વંતરી” ના અંક મોકલવામાં આવ્યા છે તેમને સવિનય પ્રાર્થના કરવાની કે અર્ધું વર્ષ વિતી જવા છતાં જેઓએ લવાજમ હવે સુધી મોકલાવ્યું ન હોય તેમણે તે જલદી મનીચોર્ડરદાર મોકલવા કૃપા કરવી, કારણ સર્જન મહાશયોને આ પત્રનું લવાજમ અગાઉથી લેવાનાં શિવાજની ખબરજ છે અને તેથી જેઓ તરફથી અંકો “રીફ્યુઝ” થઈ-પાછા આવ્યા નથી, અથવા પત્રદાર અમને તે વિષે કંઈ જણાવવામાં આવ્યું નથી, તેમજ જેઓ તરફથી અમને મનીચોર્ડરદાર લવાજમ મળ્યું નથી તેઓ સર્વ મહાશયો તરફ, હવે પછીના અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવે તે સર્જનો રિફ-કારવા કૃપા કરશે એવી આશા છે.

જે વર્તમાનપત્રો અને માસિકોનો વ્યવસ્થાપક ઉપર આ માસિક મોકલવામાં આવેલું છે તે આવશે તેઓ મહાશયોએ આ માસિકનો યોગ્ય રિન્કુ લેવાને અને પોતાનાં પત્રો બદલામાં મોકલવાને કૃપા કરી.

આ માસિક સંબંધી સધળા પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.

ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ.

ચક્રિસંકચૂડામણિ (ફેલો ઓફ ધી આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરાનામ્ પરિષદોર્ડ અને પાલનપુર એજન્સીના વકીલ, બાલાપ્રસાદ કાર્મસી અને ધન્વંતરીપત્રના માયેક.

વીસનગર. (ઉત્તર ગુજરાત.)

જાહેર ખબર.

જેઓ સાહેબોને દવાખાતું પ્રકટ કરવું હોય તેઓને સૂચના આપવામાં આવે છે કે કાપાટો, ધગેજ દવાઓ અને દાકતરી કામને લગતાં સાધનો ખરીદવાની છુટ્ટા હોય, તો આ માસિકના મંત્રીને લખી જણાવવું જેથી સુંદર માલ સસ્તી કીમતે આપવામાં આવશે.

લવાજમની પહોંચ.

૨-૦-૦-૦ રા. મા. યંશવંતરાવ નારાયણ. બાંડાકર બી. એ. એલ. એલ. બી. મદદ મહાલ ન્યાયાધીશ સાહેબ. વિમનગર.

૨-૦-૦-૦ ર. સા. હાલક નાયકિનાયક શુભે બી. એ. એલ. એલ. બી. મહાલ ન્યાયાધીશ. પાદમ. મુંબઈ.

૨-૦-૦-૦ ધી મેકેટરી. જમશેદજી નસરવાનજી ધરદીસમુર્. મુંબઈ.

૪-૦-૦-૦ જોસી. આદિતરામ દેવરામ (જિ વર્ણના) વારાહી.

૨-૦-૦-૦ શેઠ મુગજી દંભરાજ ગમનગર.

૨-૦-૦-૦ રા. રા. હકુમતરાય છોટાવાવ ચાલુદાસ. વારાહી.

૨-૦-૦-૦ રા. રા. ગોકળદાસ ગોરધનદાસ પારેખ. મુંબઈ.

૨-૦-૦-૦ રા. ગ. નયુભાઈ શંકરભાઈ કોળદાર સાહેબ. વિમનગર.

૨-૦-૦-૦ રા. રા. વૈષ્ણજી વીંહલજી કીપાસકર જોસી. વાલમ.

૨-૦-૦-૦ ડા. હરીલાલ મજાસાવ. દેહગામ.

૨-૦-૦-૦ રા. રા. તનમુખમ મનમુખરામ ત્રીપાહી જે. પી. મુંબઈ.

૨-૦-૦-૦ ગા. ગા. નાયુગામ નદરામ રાછટર. વીમનગર.

૨-૦-૦-૦ ગા. રા. મગનલાલ મેલીરામ વકાલ. વીમનસર.

૨-૦-૦-૦ ગા. ગા. મહીપાર નગીનદાસ નાનચંદ. પાટણ.

શ્રી ધન્વંતરયે નમઃ

ધન્વંતરી.

"Men's Sana in rpore Sano"

"પહેલું સુખ તે જાતે નયો,"

પુસ્તક ૧ હું.

અગષ્ટ, ૧૯૦૮.

અ ક. ૮

સ્વરશાસ્ત્ર.

- ઇંડા પીંગલા મુખભા, નાડી ત્રીન બિચાર;
 દહને બાંધે સુર ચલે, લખે ધારના ધાર. ૧
 પીંગલા દહને અંગડે, ઇંડા સુખાંધે હોય;
 મુખમન ઇંડકે બીચ હે, જખ સુર ચાલે દોય. ૨
 જખ સુર ચાલે પીંગલા, તેહી મધ સૂરજ ખાસ;
 ઇંડાસુ બાંધે અંગડે, ચંદ્ર કરત પરકાશ. ૩
 બાંધે કરવટ સોઈયે, જખ બાંધે સુર પીવ;
 દહને સુર ભોજન કરે, સો મુખ ખાને જીવ. ૪
 બાંધે સુર ભોજન કરે, દહને પીવે નીર;
 દસદિન બૂલો થાં કરે, આવે રોગ શરીર. ૫
 દહને સુર ઝાઝે ફિરે, બાંધે લઘુશંકાય;
 જુગતી એસી સાધીએ, દીયો લેદ ખતાય. ૬
 ચંદ ચલાવે દિવમકોં, રાત ચલાવે સૂર,
 નિત સાધન એસી કરે, હોય ઉમર ભરપૂર. ૭
 જિતનોડી બાંધે ચલે, સોહી દાહનો હોય;
 દસ ત્રાસા મુખમન ચલે, તાહી બિચારો સોય. ૮
 આઠ પ્રહર દહનો ચલે, બદલે નહિ ને પાન,
 ત્રીન ખરસ કાયા રહે, જીવ કરે શીર જાન. ૯

મેસ્મેરીઝમ.

સર્વ શક્તિમાન ચૈતન્યમય પરબ્રહ્મ પરમાત્મા એક છતાં આ દ્રવ્યમાન જગતમાં અનેક રૂપે પ્રતીત થાય છે. એવો વેદાન્તશાસ્ત્રનો અબાધિત સિદ્ધાન્ત છે, અને તે સિદ્ધાન્તની સત્યતાનો પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળના તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ પણ સ્વીકાર કરેલો છે.

એ ચૈતન્ય સર્વવ્યાપક છે. દરેક પ્રાણી, પદાર્થ, એ ચૈતન્ય સંહિત નથી; પરંતુ સ્થાવરશ્ચિ પદાર્થોમાં તે સુષુપ્તિ રૂપે પ્રતીત થાય છે. મનુષ્યશરીર સર્વોત્તમ પંક્તિમાં છે, તેથી તેના તેમાં વધારે પ્રકાશ છે. તેમાં પણ પાત્ર પરત્વે તે પ્રકાશ કમી જાતી જણાય છે. જેમ એક સ્વચ્છ કરેલી કાચની હાંડીમાં એક દીવો મૂકાયે ને તેમાં જોડેલો પ્રકાશ પડે છે તેટલો મેલવાળી હાંડીમાં પડતો નથી, તેમ મનુષ્યમાં પણ ચૈતન્યના પ્રકાશમાં અંતર પડે છે. મનુષ્યશરીરમાં અંતઃસ્ફુરણ શક્તિઓના વિકાસ ઉપર ચૈતન્યના પ્રકાશનો આધાર રહેલો છે. આવી શક્તિઓ કેટલાક મહા પુરુષોમાં કર્મજન્ય સંસ્કારોથી જન્મ સાથેજ વિકાસ પામેલી જણાય છે.

થોડા વર્ષોપર સ્વીત્ઝરલેન્ડ દેશના એક સરેરનો એક વિદ્યાર્થી એક દિવસે નિશાળમાંથી છૂટ્યા પછી ઘેર ન જતાં નિયમ પ્રમાણે નદીના તીર ઉપર આવ્યો. ત્યાં કેટલાક ન્હાના મોટા પથરા પડેલા હતા તે પૈકી એક ઉંચા પથર ઉપર તે બેઠો. પામેના એક પથર ઉપર તેણે પોતાનાં પુસ્તકો વગેરે મૂક્યાં. દાઢીને હાથેડીનો ટેકો રાખી તે વિચાર કરતો બેઠો. તેની ખરી ચિંતા નિશાળના અભ્યાસક્રમની હતી; તોપણ તેની સાર્થે પડેલા એક સફેદ પથર ઉપર તેની દ્રષ્ટિ પડતાં તે તરફ તેનું મન આકર્ષાયું અને એકાગ્રતાથી જોવા લાગ્યો. એટલે તેના વિચારો પણ બદલાયા અને એ પથર ઉપર દ્રષ્ટિની એકાગ્રતામાં તે તત્કીન થઈ ગયો. આવી સ્થિતિ થયા પછી સુમારે બે મિનિટમાંજ તે પથર તેને હાલનો જણાયો; પરંતુ એ દ્રષ્ટિના વિકારથી થાય છે તેને એમ લાગ્યું, તેથી હાથથી પોતાની આંખો ચોળી નદીમાંથી પાણી લઈ આંખો ધોઈ કપડેથી લંછી નાખી મનની એકાગ્રતાનો પૂર્ણપણે લાંબ કરી ફરી તે પથર તરફ દ્રષ્ટિ કરી જોતાં, તે તેને ગિરજા જણાયો; તોપણ તે હાલતો દ્રષ્ટિએ યડવાનું વિસ્મરણ થયું નહીં.

આમાં ખરું શું રહસ્ય હશે તેના વિચારે તેને આવવા લાગ્યા. તે છોકરો જુદિમાન છતાં અપભ્રંશ પચ્છ હતા તેણે ફરી પણ પોતાનું મન ગિરજાકર્ષુ અને પેલા પથર પર ફરી અગ્રગ એકાગ્ર દ્રષ્ટિ કરી, તો થોડીજ સેકન્ડમાં ખાલો તેને તે પથર હાથેલો જણાયો. હવે તેની પૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે દ્રષ્ટિ દોષ નથી પણ મનની આકર્ષણ શક્તિનો વિસફલ પ્રભાવ છે. એક વખત તરફ એકાગ્રતાથી દ્રષ્ટિ સ્થિર કરી તનમય થવાથી આ પ્રભાવે બને છે. એમ તેને લાગ્યું. પછી તે તેનાં પુસ્તકો વગેરે લઈને વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો, અને એકાન્તમાં બેસી આ બાબતનો પૂર્ણ વિચાર કર્યો, અને રોજ નિયમ પ્રમાણે તે રમણે જર્થ તે પથર તરફ એકાગ્ર દ્રષ્ટિથી જોવાનો અભ્યાસ તેણે વધાર્યો. કેટલાક મહિના સુધી આ ક્રિયા કરવાનું તેણે જારી રાખ્યું, તેથી તેની જ્ઞાની શક્તિ એટલી બધી વધી કે તેની દ્રષ્ટિથી પેલો પથર આકર્ષાઈ તેના તરફ ખેંચાઈ આવવા લાગ્યો. મનની આકર્ષણ શક્તિ, દ્રષ્ટિનું અપ્રતીમ જ્ઞેર, અને દૈવીક્રિયા કરતાં અસાધારણ ક્રિયા જોઈ તેને અત્યંત દર્પ થયો. તેણે આ વાત પોતાના રનેલીમંડળને ફરી: પણ તેઓને તે વાત ખોટી લાગી, અને તેના મિત્રોએ, તેને દરેક કારણે:

પરંતુ તે તેઓને નદીના કિનારે લઈ ગયા અને તેમને તે પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. ત્યારે તેઓને આ વાતની ખાતરી થઈ. પછી આ વાત તેણે મિત્રમંડલની સલાહથી પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી અને તેનો અભ્યાસ પણ દિન પ્રતિદિન વધારતો ગયો. ગમે તે વસ્તુ તરફ એકાગ્ર દ્રષ્ટિ કરતાં આકર્ષણ કરવાની શક્તિ તેને પ્રાપ્ત થઈ. (મેરમેરીઝમ વિદ્યા એ પણ માનવ શક્તિથી બીજાને આકર્ષણ કરવાની જ વિદ્યા છે.) પછી આ ગોધક વિદ્યાર્થિએ હજારો માણસોના સમુદ વચ્ચે. આ પ્રયોગ કરી બતાવી તેની સત્યતા સાબિત કરી આપી. તે પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે હતો.

દસ ટુટ લાંબી અને ત્રણ ઇંચ વ્યાસની એવી બે કાંપીઓને એક બીંતના ટેકણથી ગોઠવી પછી નિત્ય નિયમ પ્રમાણે સ્થિર મન કરી, એકાગ્ર દ્રષ્ટિ કાંપી ઉપર તેણે જોડી એટલે સજીવ પ્રાણી પ્રમાણે તે કાંપી હાથવા લાગી. એટલામાં પ્રેક્ષકવર્ગે તાળીઓ વગાડવાનો હર્ષનાદ કરી મૂક્યો. પણ તેણે હાથના ઇંસાસથી સમજાવ્યું કે તેવી ગરબડ કરશો તો આ પ્રયોગ થશે નહિ. કરી તેવી દ્રષ્ટિ જોડતાંજ તે કાંપીઓ પોતાની મેળે ચાલી તેની પાસે આવી. એ જોઈ સર્વ લોક ચકિત થઈ ગયા. ઇંચાશક્તિના પૂર્ણ વિકાસ કરી બતાવનાર શોધકે સર્વ પ્રેક્ષક મંડળીને કહ્યું, કે-આ પ્રયોગ મેં કાંઈ બાદુ બુતવેદ્યા કે લોહચુંબકના આકર્ષણથી કર્યો નથી પરંતુ દ્રવ્યકંપનશક્તિના બળથીજ કર્યો છે. અને તે સતત પ્રયત્નથી સાધ્ય થઈ શકે તેવો છે. ઉત્પાદથી પ્રયત્ન કરનાર માણસ આ પ્રયોગો સાધ્ય કરશે, તો ઇતિહાસ ત ક્યોઈ કરી શકશે. આવા મહત્વના પ્રયોગો માટે જ્યારે પાશ્ચાત્ય ગૌધકો સતત પ્રયત્નમાં લાગી રહ્યા છે ત્યારે આપણા આધાર્તના લોકો તેની સત્યતા માટે નકામા કુતર્ક કરી એ વાતને હસી કાઢે છે. રીન્યુ નામના પત્રમાં ડા ફેલીક્સ રેનોડે ઇંચાશક્તિ માટે નીચે પ્રમાણે લખેલું છે. અભ્યાસથી આ શક્તિ અપરિમિત વધે છે. જ્યો તરનાર બહુક વગેરેથી પણ કંઈ નુકસાન થતું નથી, ધા લાગ્યા છતાં તેમાંથી રક્ત નિકળતું નથી. આવી ક્રિયા કરી બતાવનાર કેટલાક લોકો આયોજિતમાં પણ જોવામાં આવે છે.

મીતી માગશર શુદ્ધ ૧૪ ચૈત્રવાર સંવત ૧૯૬૦ તા. ૩ ડિસેમ્બર ૧૯૦૩ ના રોજ હું કોમોલ તાણે કડીના ગામે ગયો હતો, તે વખતે કુલેશ ડીરપેન્સરીમાં ડાક્ટર સૈયદ આદમ હતા. આર, એમ, રેલવેના ઇન્જીનર સાહેબના દીકરા મી. ખુરશેદુલ્લેખને મને તે દિવસે ડાક્ટર સાહેબના મકાને મેળાપ થયો, મી. ખુરશેદ હુસેનને મેરમેરીઝમ, હીપ્નોટીઝમ વિદ્યાનો રોખ હોવાથી તેમની સાથે મારે તથા ડા સૈયદ આદમને તે વિષય સંબંધે મારી ચરચા થઈ હતી. મી. ખુરશેદુલ્લેખને મને પ્રયોગ કરવા કહ્યું, પણ મેં તેમનેજ કરી બતાવવા કહ્યું. તે ઉપરથી તેણે ડીરપેન્સરીના કમ્પાઉન્ડર મી. હિમતવાલ ઉપર એ પ્રયોગ કર્યો હતો. મી. ખુરશેદુલ્લેખને જ્યારે પુલાવગાના છતાં તેમની વેધક દ્રષ્ટિ કરતાં તેમનો અવાજ ગંભીર અને મિઠ હતો, તેમના મેરમેરીક પાસીઝ અને આજો વિધિયના મન ઉપર થોડોજ મિનિટમાં અમુલ્યારીક અમર કરી હતી, અને તે મેરમેરીક થયો હતો. આ વિશેષ ઉપર પ્રયોગ જોવામાં વિદ્વાન ને કેળવણેના લોકો હતા, જ્યો તે સમયે રાંકા લેવાને અવકાશ સરખું નહોતું. વિધિયના શરીરને ઘણુ માત્રમાં ખુરશેદુલ્લેખના દ્રવ્ય સંકેપ સાથેના શબ્દોએ એક કાષ્ઠવત બનાવી દીધું હતું. બે ખુરસીઓ સામેમાગે મઢી એક ઉપર હિમતવાલના માથાને થોડોજ લાગ ટેકા તરીકે રાખ્યો હતો ને બીજી ઉપર પગની પાનીના લાગનો ટેકો રાખ્યો હતો. હિમતવાલ શરીર બે ખુરસીઓના વચ્ચે પોલા લાગ ઉપર અધર હતું. તે શરીરના લાગ ઉપર

ત્રણ મોટી ઉમરના માણસોને લેલા કરવા છતાં શરીરનો લાગ જરા પણ નમ્યો નહોતો તેમ તેના ચહેરા ઉપર દુઃખનું નિશાન જણાયું નહતું.

એટલુંજ નહિ પણ તે પછી એક કોયળા સાંધવાનો જાડો સોયો મંગાવ્યો હતો, અને અમોએ પસંદ કરેલા શરીરની ત્વચાના લાગ ઉપર મી. યુરસેદુલ્હેને શબ્દોચ્ચાર સાથે દ્રઢ સંક્રંપ બળ મૂક્યું હતું કે તે સોયો ઘોંચવાથી તેને જાત અવરચામાં દુઃખ ન થાય, અને કાઢી લીધા પછીયો પણ તેમાંથી લોહી ન નીકળે એમ કહી તે સોયો, જેમ ટાટના કોયળા સાંધતાં કોયળામાં ખોસતાં વિચાર આવતો નથી, તેમ તે તેના શરીરની ત્વચામાં આરપાર ખોસી દીધો હતો; પરંતુ તેના મુખ ઉપર જરા પણ વેદના થવાની નિશાની જણાઈ નહતી તેમજ તે કાઢી લીધા પછી તેમાંથી રક્ત પણ નીકળ્યું નહતું. હિમતલાલને પાછા પૂર્વ સ્થિતિમાં લાવ્યા પછી તેને સોયો ઘોંચેલી જગાએ કંઈ દુઃખ થાય છે કે કેમ તે પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે તે જગાએ મને જરાપણ દુઃખ થતું નથી. મેસ્મેરાઈઝ થયેલા ધણા વિધિ-ધને શરીર ઉપર દુઃખની કંઈ પણ અસર થાય છે કે નહિ. અગર વિધિ ટોંગ કરે છે કે ખરો મેસ્મેરાઈઝ થયેલો છે તે જોવા માટે મેં કાંઈ કાંઈ પ્રસંગે સોય ઘોંચી જોયા છતાં તેને કંઈ પણ અસર થયેલી મને જણાઈ નથી.

સને ૧૭૭૮ ની સાલમાં મેસ્મેર નામના વિએનાથી પેરોસ આવી વસેલા એક મહાન શોધકે એનીમલમેન્ટીઝમ વિદ્યાનો શોધ કરેલો છે તે ઉપરથી તે વિદ્યાનું નામ મેસ્મેરાઈઝમ પડેલું છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે આ શોધકે આ વિદ્યાનો શોધ કર્યો પહેલાં પણ શોધકોનું લક્ષ નીચેની બાજતો ઉપર આકર્ષાયું હતું.

એમ કહેવામાં આવે છે કે એક અજગર પ્રાણી એક રથને પકડ્યો હતો. તે રથગની નીકટમાં થઈ જનારાં નાનાં નાનાં પ્રાણીઓ તેના મોઢામાં જઈને પડતાં તેણે જોયાં. તેથી તેને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે આ પ્રાણીઓ તેના મોઢામાં એનાં મેજેજ પડે છે કે તેના શ્વાસના આકર્ષણથી પડે છે? પરંતુ પૂર્ણ વિચાર કરતાં તેને એમ જણાયું કે એ પ્રાણીઓ અજગરના શ્વાસથી આકર્ષાઈ તેના મોઢામાં પડતાં અથવા પોતાની મેજે તેના મુખમાં પડતાં નહીં; પણ અજગરના નેત્રમાં એવી એક શક્તિ રહેલી માલુમ પડી કે તેનો દૃષ્ટિના આકર્ષણથી તે પ્રાણીઓ સ્તબ્ધ થઈ જતાં અને તેના મુખ તરફ આકર્ષાતાં હતાં.

સિદ્ધાંત્યાદિ પ્રાણીઓના નેત્રમાં આ શક્તિ અજગર કરતાં પણ શોધવાને વધારે માલુમ પડેલી હતી, સિંહ તથા વ્યાધની દૃષ્ટિથી પશુઓ પ્રાણીઓ જેના તે રથને સ્તબ્ધ થઈ જતાં જોવામાં આવ્યાનું કારણ પણ સિંહ વ્યાધ આદિ પ્રાણીઓની જોવાની શક્તિજા માત્રમ પડી છે.

આ કરતાં પણ મનુષ્ય નેત્રમાં આ શક્તિ વધારે હોવાનું શોધકોને ઉત્તરોત્તર માલુમ પડ્યું છે. આપણામાં એક કહેવત ચાલે છે, કે જો આપણે વાધના સાગી એક દ્રષ્ટિથી ધાસ્તી વિના જોઈ રહીએ તો તે આપણને આવી મારી શકે નહિ. પણ જો આંખ મીચી દેવામાં આવે અથવા અન્ય વસ્તુ તરફ દ્રષ્ટિ જાય તો વાધ આવી મારી નાખે છે. એટલે મનુષ્ય દ્રષ્ટિમાં બીજાં બધા પ્રાણીઓ કરતાં મેસ્મેરીક પાવર વધારેમાં વધારે જોવામાં આવે છે. તેથી મનુષ્યજાત ગમે તે પ્રાણીઓ તરફ દ્રઢ સંક્રંપ પૂર્વક એકાગ્ર દ્રષ્ટિ કરી જુએ તો તેને વરા કરી શકે છે. એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થયું છે. મેં પણ કેટલેક પ્રસંગે નિદાવસા થયેલા મનુષ્યો ઉપર, અને તેમના શરીર ઉપર તથા એકાગ્ર મનથી વાતોમાં નિમગ્ન

થયેલા મનુષ્યો ઉપર અને સતેલા બાળકો ઉપર દ્રઢ સંકલ્પપૂર્વક શરીરના ગમે તે ભાગ ઉપર દ્રષ્ટિ કરી જોવાથી આ પ્રયોગોની અસર મને વધારેમાં વધારે પંદર મિનિટમાં થયેલી માલુમ પડી છે. કૃતરા જોવા પ્રાણીઓપર પણ આવા પ્રયોગની અસર આગીઆરથી પંદર મિનિટમાં થયેલી માલુમ પડી છે. દ્રષ્ટિનાં સામથે વિષે વિચાર કરતાં નજર લાગવા સંબંધીનો આપણા લોકોમાં જે વહેમ માનવામાં આવે છે. તેના પૂર્ણ વિચાર કરતાં એ વાત ખોટી નથી પણ સમય ઠેર છે.

મી. જોન્સ બાર્ટન, રહે, નામના એક જરમન ગૃહસ્થમાં દ્રઢસંકલ્પશક્તિનું બળ તેની નળી ઉમરમાંથીજ પ્રદર્શનિય હતું, તે સાથે તેની દ્રષ્ટિની મેરમેરીક પાવર પણ અવર્ણુનિય હતી. તેનું આખું જન્મચરિત્ર એ સંબંધી ચમત્કારોથી ભરપૂર છે. પરંતુ તેની દ્રઢ સંકલ્પ પૂર્વકની વેધક દ્રષ્ટિના એક બે દાખલા અને લખવા દુરસ્ત ધાર્યા છે. જોન્સ બાર્ટન રહેને તેના બાપના મરણ પછી ભારે સંપત્તિ મળી હતી, પરંતુ તે સંપત્તિને તેણે થોડાજ વખતમાં ખર્ચી નાખી હતી, એટલુંજ નહિ પણ તેના બાપના મરણને લગભગ બે વરસ થયાં નહતાં તે દરમ્યાન તેને માથે રૂપિયા ચૌદ લાખનું કરજ થયું, ત્યારે તેની દ્રવ્યસંબંધીની ખરી રિયલિ લેણાના અને લેણુદારોના જાણવામાં આવી, અને તેના ઉપર કેટલીક દીવાની ફરીઆદો દાખલ થઈ, મિલકત ઉપર જામીનો ખેડી, અને તેને પકડવાના વારંદો પણ મેળવવામાં આવ્યા. એમ છતાં પણ આ ગૃહસ્થનો દ્રઢ સંકલ્પ નિર્બળ પડ્યો નહતો. તે લખે છે કે આ સમયે હું મારી બગીમાં બેસી ઘેરથી નીકળ્યો અને મારા સંબંધના ધીરનારા પ્રતિ મેં મારી દ્રષ્ટિ દ્રઢ સંકલ્પ પૂર્વક દ્રઢપણે રચાવી. મને જોતાંજ તેઓ મારા પ્રતિ ગાળોના વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા, હું તેમના લાખો રૂપિયા ઓઠમાં કરી ગયો હોવાથી કળકળતી આંતરડીએ તેઓ મને ન સાંભળવા લાયક વચનો કહેવા લાગ્યા, મેં તેમના પ્રતિ એક પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને તેમના નેત્રપ્રતિ સ્થિરપણે દ્રષ્ટિ સ્થાપિ, કે તેઓ શાન્ત થાઓ, અને પોતાનાં ધીરલાં નાણાંનું અર્થ લઇને સર્વ હેતુ પતાવો, અને પૂરાં નાણા ન આપવાથી ખતમો જે યુનેહગારી મેં લખી આપી હતી, તેથી મને મુક્ત કરે એવો દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો, અને મારા સંકલ્પ પ્રમાણે સરવે થયું અને નાણાં ધીરનાર દરેકે મને ગાળદેવી બંધ કરી અને અર્ધાં નાણાં લઈ મારો નીકાલ કરવા કહ્યું થયા. મેં મારી સર્વ મિલકત તેમને સ્વાધિન કરી. અને તે લઈને મારા અપયંત લાભમાં ઉતરે એવી રીતે મારા લેણુદારોએ પોતાના લેણુનો પ્રયોગ આપ્યો.

ફર્યાનો મુસદ્દો નાજર ન્યારે લખી રહ્યો ત્યારે સાદાં વસ્ત્ર ધારણ કરીને અને હાથમાં એક પાતળી સોડી લઇને સર્વને છેઢી સલામ કરવા હું ગયો. મારા લેણુદારોએ મને પૂછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો? મેં ઉત્તર આપ્યો લંડન. મારા હાથમાં સોડી જોઈને તેઓએ પુછ્યું શું પગે ચાલતા જશો? મેં નિશ્વાસ મૂકી દા કહ્યું. અને ધીરવાથી પુછળ દાની થયેલા એક વૃદ્ધ પુરૂષ તરફ મેં ધારીને જોયું. મારી વેધક દ્રષ્ટીના એક કાણુભરના પ્રતાપથી તેનું અંતઃકરણ બળભળી ઉઠ્યું, તે વૃદ્ધ પુરૂષ એકલા થયેલા ટોળામાંથી સર્વને ખસેડતો મારી પાસે આવ્યો મારો હસ્ત પકડી પામતા બાગમાં મને તે શરવા લઈ ગયો, ન્યારે અમે એકાન્તમાં ગયા અને કાંઈ અમને જોઈ શકતું નહતું તે વખતે આ ગૃહસ્થે મને રૂપિયા પંદર હજારની એક નોટ મારા હસ્તમાં મૂકી.

આ જોઈને મારા આખા જન્મમાં આ પહેલીજવાર મારું હૃદય બેદાયું, મારા નેત્રમાં

ભારી આવેલાં આંસુ મેં અન્યંત બળથી શેરી રાખ્યાં, મારા ઉપર ઉપકાર કરનાર વૃદ્ધ પુરુષ ના હાથને મેં ચુંબન કર્યું અને મેં મારો રસ્તો લીધા. બે મહિના પછી હું લાંડનમાં આવ્યો અને એક મહેલ લાડે લીધા અને એક અમીરનો માફક ઠાકમાઠંથો હું ત્યાં રહેવા લાગ્યો. અમીર તથા શ્રામતોમાંથી અન્યંત પૈસાદાર યુવાનોને મેં મારા મિત્ર તરીકે પસંદ કર્યા તેઓ મારી સાથે ઉઠતા બેસતા તથા મારું કામકાજ કરતા અને મેં સંકલ્પ કર્યો હોત તો તેઓ મારા બેગ પણ સાફ કરત.

(અપૂર્ણ.)

ફળાહારથી થતા લાભ.

(અવસુધાન ગત ૫૯ ૬૮ થી)

પ્રિય સગજનો ! મારા ગત લેખમાં ફળાહારના અસખ્ય લાભમાંથી કેટલાક ઉપર વિવેચન કરી, અન્ય સર્વ આહારો કરતાં ફળાહારની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવી આપવાનો મહેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. અને તે ઉપરથી ઘણા સગજનો એ ‘ ફળાહાર શાખ્દથી અમારે શું સમજવું ? ’ ‘ ફળાહાર શી રીતે, શીર કરવો ? ’ ‘ કેટલા પ્રમાણમાં અને કઈ કઈ જાતનો લેવો ? ’ ‘ તેનાથી પેટમાં વાયુ કે બેચેની નહિ થાય ? ’ ‘ ફળાહાર કરવો અમને કેમ પાલવે ? એ તો પૈસાદારનું કામ. ’ ‘ આપણે સંસારી-વ્યવહારી માણુએને તે ફળાહાર શો ? આખો દિવસ સંખન કામ કરવાનું રહ્યું, ફળાહાર કરવાનું તો એક ખુણે જંગલમાં બેસી માળા ફેરવનાર સાધુઓનું કામ’.....વિગેરે વિગેરે લુટી લુટી ગકાઓ ઉઠાવી છે. આવી શંકાઓમાંથી કેટલીક જ્ને કે ક્ષુદ્ર તથા અજ્ઞાનસૂચક લાગે તોપણ તે પુષ્પનાશઓના શુભ આશય તથા યોગ્ય છતાસા ઉપર લક્ષ આપીને, તેમણે તે શંકાઓ જણાવવા ખાતર લીધેલા થમ માટે તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીને તે શંકાઓનું યથામતિ સમાધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

પ્રથમ તો બહુ વ્યાપક અર્થ વાળા “ ફળાહાર ” શાખ્દના અર્થ વિષે વિચાર કરીએ. ફળાહાર શાખ્દનો શાસ્ત્રીય કે કોઈ શાખ્દ કોપમાંથી મળી આવતો અર્થ ગમે તે હોય, પરંતુ લેખક તેમજ અન્ય કેટલાક લેખકોએ ફળાહાર શાખ્દમાં નીચેના પદાર્થોનો સમાવેશ કર્યો છે.

૧. *Fruits* એટલે કે કઠણ કોચલાંથી ઢંકાયેલાં ગરલવાળાં મુકાં ફળ અથવા મેવો. આ જાતનાં ફળમાં આયુષ્યો જ્નેના બને છે તેવા પદાર્થો (*Albumen*) બહુજ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. અને તેથી દરરોજના કામથી ઘસાઈ ગયેલા આયુ અને શિગઓને ફરીથી તેમની કુદરતી બળવાન સ્થિતિમાં લાવવા માટે આવી જાતના આહારની અનિવાર્ય અમલ છે. ફળાહાર નહિ કરનારને આ તત્વ ઘઉં, કઠાંગ, વિગેરેમાંથી તથા માંસાહારીઓને માંસ તથા માછલાંમાંથી મળે છે. પરંતુ ફળાહારમાંથી તે બહુજ શુદ્ધ રૂપમાં મળે છે. આ ઉપરાંત આ જાતનાં ફળમાં *Starch* એટલે સર્કીસની જાતનો પદાર્થ—ખેજ પણ હોય છે તેથી તે ખાતાં બહુજ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, અને શરીરનો ગરમાવો ટકાવી રાખવામાં મદદ કરે છે કેટલાંકમાં વળી થોડી *Fats* અથવા સ્નિગ્ધ પદાર્થો પણ હોય છે. આ જાતનાં ફળમાંથી થોડાંકનાં નામ અગ્ર આપ્યાં છે — બ્રહ્મ, અખરોટ, કાજુ, પિસ્તાં, ચારોળી, મગફળી, નાળીયેર, શીંગોડાં, વિગેરે વિગેરે.

૨. **Pulpy Fruits** એટલે નરમ માવા અથવા ગભવાળાં ફળા.—આવાં ફળમાં મુખ્ય ભાગ Starch, Levulose, or Fruit Sugar અથવા શર્કરાની જાતના પદાર્થો હોય છે તેથી તેઓ સ્વાદમાં ખીન્ન સર્વ કરતાં વધારે મિષ્ટ લાગે છે આવાં ફળમાં જો કે ઉપર જણાવેલાં પહેલા વર્ગનાં ફળ (Nuts) ના જેટલાં પોષક દ્રવ્યો ધણુજ સંઘટ્ટ રૂપમાં હોતાં નથી, તોપણ આ જાતનાં ફળ બહુ શાન્તિ સાથે સ્વાદ અને પોષણ આપે છે, વળી તેમનામાં રસ એટલે પ્રવાહી તત્વો હોવાને લીધે તેમનું કદ પણ સરખામણીમાં વધારે હોય છે અને તેથી જઠરને પુરતા પ્રમાણથી ભરી તૃપ્તિ કે તુષ્ટિ ઉપજાવવામાં બહુજ ઉપયોગી થાય છે, કારણ જો શરીરને જોઈતું પોષણ ઘણુજ સંઘટ્ટ (Compact) રૂપમાં આવે તો તેથી શરીરને પુરતાં તત્વો મળવા છતાં તૃપ્તિની લાગણી થતી નથી અને તેથી મન ખાવા માટે વચખા મારે છે. તેની આ ખીન્ન પ્રકારનાં ફળની પણ બહુ જરૂર છે. વળી તેમાં રેસા છાલ વિગેરે પદાર્થો હોવાથી આંતરડાંને પણ પુરતી કસરત મળે છે. આ કારણથી જમફળ; સફરચન, કાકડી, બટાટા વિગેરેની છાલ કાઢી નહિ નાંખતાં તે અવશ્ય ખાવામાં લેવી. એમ કરવાનાં બે કારણ છે. એક તો એ કે જો તેવા પદાર્થો આહારમાં નથી હોતા તો આંતરડાંને બરાબર કસરત મળતી નથી, અને તેથી તે નિર્બલ થાય છે. વધારે નહિ પણ માત્ર જરૂર જેટલી જ કસરત આંતરડાંને આપવા માટે ધધેરે આવાં ફેટલાં ફળ ઉપર ખદુ છાલ તથા અંદરના ભાગમાં નરમ રેસા જતાવેલા હોય છે. સફરચન બટાટા વિગેરે છોલોને નહિ ખાવાતું ખીલું કારણ એ છે કે તેવી જાતનાં ફળમાં ફેટલાં પૌષ્ટિક ઉપયોગી તત્વો છાલની છેક નજીકમાં હોય છે અને તેથી છોલોની વખતે તે ઘણાં ખરાં જતાં રહે છે. આવાજ કારણને લીધે જ્યારે શોભાની ખાતર એટલે કે પુરી રોટલી વિગેરે ખમ્મ સફેદ દેખાય તેટલા માટે જ્યારે છોટની યુક્તિ ભૂમો વિગેરેને કાઢી નાખવામાં આવે છે ત્યારે શરીરને બરાબર પોષણ મળતું નથી એટલુંજ નહિ પણ ઝોડો બરાબર ઉતરતો નથી. આ વાતનો જાતી અનુભવ કરવો હોય તેજે સર્વ યુવી ભૂમો કાઢી નાંખેલા તદ્દન સુદેદ મેંદાની પુરી કે રોટલી થોડા દિવસ પાઈ જોવી. હોજીમાં ઓગળી નહિ જાય તેવા રેસા કે યુનું તેમાં નહિ હોવાથી આંતરડાં પોતાનું કામ સરળતાથી કરી શકતાં નથી, અને તેથી દસ્ત કબજ રહે છે અને હડીયા બધે કાશનો વ્યાધિ લાગુ પડે છે. માટે જો સુધી ફળને જોવવાં નહિ આ જાતનાં ફળમાં વળી શરીરને ઉપયોગી અને ખીજ કોઈ પણ રીતે પુરતા પ્રમાણમાં મળી શકે નહિ તેવા ફેટલાં કારણે પણ હોય છે. દેશના એક ભાગમાં અમુક જાતનાં ફળ બહુ થતાં હોય છે તો ખીજ ભાગમાં ખીજ પ્રકારનાં વધારે થતાં હોય છે. માટે પોતાના ભાગમાં જે ફળો વધારે થતાં હોય તેનો પ્રમાણમાં વધારે ઉપયોગ વિવેક પુરસર કરવો. આ જાતનાં ફળ અસખ્ય છે તોપણ તેમાંથી ફેટલાંના નામ અત્ર આપીએ છીએ—કેળાં, સફરચન, અનેનાસ, લીલી-દાસ, લીલા અંજીર, કેરી, જોર, જમફળ, સીતાફળ, ગમફળ, પપેનાસ, કાલુનું ફળ, રાયેણું, જાણુ, ચુંદાં, લીલી ખારેક, અકોલાં કરમદાં, ટેટી, કાલીગડ, પાકું આરીયું, કાકડી, તાડ ફળ, તેમજ ' પીચ, ' ' રાસબેરી ' ' ઓમેરી ' ' ચુએરી ' વિગેરે મૂળ વિધાયતી પણ હાલ આપણુ દેશમાં પણ થતાં જોવા છે.

ફેટલાંક સેખકે આવાં **Pulpy Fruits** (માવા કે ગભવાળાં ફળ) નો એક **Dried Pulpy Fruits** એટલે માવાનારે સુકવેલાં ફળ એવા એક આંતર કે પેટ

વિભાગ પાડે છે. આ વિભાગમાં આવતાં કેટલાંક ફળનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—ખજુર, ખારેક, સુકાં અંજીર, કાળી તથા સતી દ્રાક્ષ, કુંકણી કેળાં એટલે એક જાતનાં સુકવેલાં કેળાં, 'જર-દાણુ, કેકડી, કોળા તથા દુધીનાં સુકવેલાં ખીયાં, ખસખસ, વરીયાળી વિગેરે.

૩. Juicy Fruits રસ્ય એટલે રસવાળાં ફળ. આમાં રસતું અતિશય મોટું પ્રમાણ હોય છે. તેઓ તૃપા છીપાવનાર, અને થડક તથા શાન્તિ આપનાર હોય છે. વળી શરીરમાં દરરોજ વિવિધ પ્રકારે એકઠા થતા બાધિરૂપ મળને શરીરમાંથી તરાથી બહાર કાઢી નાંખવામાં તૃપા, મૂત્રાશય, આંતરડાં, વિગેરે (Excretory Organs) મળને કાઢી નાંખનાર ઇન્દ્રિયોને બહુજ મદદ કરે છે. તે ઉપરાંત શરીરને બહુજ જરૂરના પાર્થિવ ક્ષારો (Mineral Salts) પણ તેમાં પુરતા પ્રમાણમાં અને Organic From રસ આરગે નીકે' રૂપમાં હોય છે આવાં ફળમાં રહેલું જળ અતિ વિશુદ્ધ સ્થિતિમાં હોય છે. તમે તેવા કંચરામાં અને ગંદા આંતરમાં ઊગતા છોડના ફળમાંનો રસ કે પાણી અતિ વિશુદ્ધ રૂપમાં હોય છે, એ જોતાં ઇશ્વરની લીલાતું આપણને કાર્મિક જ્ઞાન થાય છે. ફળનાં જડ તે મોનવે કૃત સર્વ 'ફીલ્ટર' (Filter) અથવા પાણી ગાળવાનાં યંત્રો કરતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં કુદરતી યંત્રો છે. ફળમાં રહેલો રસ અમૃતતુલ્ય આવાં રસ્ય ફળો પણ અનેક જાતનાં છે, તેમાંથી થોડાંકના નામ અત્ર આપીએ છીએ—નારંગી, લીલુ, શેરડીઝ મોસમખી, દ્રાક્ષ, દાદેમ; આ બધાં વિગેરે વિગેરે.

અરી રીતે જોતાં ઉપર જણાવેલા મેવાનેજ ફળોહાર કહી શકાય તોપણ મહેં અત્ર ફળોહાર શબ્દમાં નીચેના પદાર્થોના પણ સમાવેશ કર્યો છે.—

૪. Flowers પુલ, જેવાં કે શુલાળનાં પુલ, કડાનાં પુલ, અગથીયાનાં પુલ વિગેરે. શુલાળનાં પુલને સાકરના બુકા મારે મેળવી પારદર્શક કાચની બરછીમાં ભરીને તેલું મોંદું બધ કરીને થોડા દિવસ સૂર્યના તડકામાં સુકવાથી અને પછી તેમાં ખીબ જરૂરના પદાર્થો મેળવવાથી "સુલકદ નામનો ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ પાક તૈયાર થાય છે જે મગજને તર કરી બહુજ પુષ્ટીક આપે છે. કડા અને અગથીયાનાં પુલ એમને એમ અથેવા લીલુનો રસ કે જરા આદુ મેળવી બહુ સ્વાદથી ખાણ શકાય એ જરૂર હોય તો કડીમાં કે કચણમાં થોડો વખત પ્રહાળી સખી ખાવાથી પણ ઠીક સ્વાદ આવે છે.

૫. ભાજુ જેવી કે મૂળાની, ડોડીની, સવા, મેથી, તાંદળજની, ગળજીની વિગેરેની ભાજુઓ તથા કોળીય વિગેરેને બહુ બારીક સમારી પછી તેમાં, જરૂર લાગે તો, તેલ લીલુનો રસ કે આદુ મેળવી ખાવાની રેવ પાડવાથી થોડા વખતથી તેવી કાચી ભાજુમાં બહુ સ્વાદ લાગવા માંડે છે. તેમજ તેમાં રહેલા ઉપયોગી ગુણો બાકીયાથી નાશ પામતા અટકે છે.

૬ શાક મૂળા, શકરીયાં, વંચાક એટલે ગેંગણાં, બટાટા, ગાજર, તથા કાંદા (જેમને

૧ જરૂરજનાં બદામ જેવાં ખીયાં Nuts નામના પહેલા વર્ગમાં આવે છે.

૨ Salts, medicines & other substances in inorganic from are treated as foreign matter & thrown off by the human organism.

૩ જો કે Botanically અથવા વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં શેરડી 'ફળ' નથી તોપણ સમગ્રની ખાતર તેને આ વિભાગમાં મૂકવામાં આવી છે.

ખાવાને આધ નહોય તેમને માટે ટેમિટાં, દુધી, વિગેરે શાકમાં પણ ફેટલાક—સર્વ કહીયે તોપણ આવે, તેમની કાચી હાલતમાં આઈ શકાય છે. બાફવા, રાંધવા, શેકવા, કે તળવાની જોડે હું વિરુદ્ધ છું. અને જેનાં કારણે હું મ્હારા ગપા લેખમાં આપી ગયો છું, તોપણ પ્ર-
ળાદાર પહેલી વાર શીર કરનાર જે બટાટા, સરથ, રતાણુ વિગેરે શાકને બાંધી, કે તળીને ખાય તો હરકત નથી પણ તેવાં શાકમાં ખાંડ કે લીલુના રસ શિવાય અન્ય કોઈ મસાલો નહિ નાંખવા મ્હારી ખાસ બલામણુ છે.

૭ દુધ, દહીં, ધી, મંદાઇ, સાકર, મધ, ગોળા, વિગેરે પદાર્થો આ વિભા-
ગનાં દુધ શિવાયના અન્ય પદાર્થો વધારે પ્રમાણમાં ખાવા જેવા નથી દુધ એ મનુષ્યને સ-
ર્વોત્તમ આહાર ગણાય છે, કાગણુ તેમાં મનુષ્યને ઉપયોગી સર્વ તત્ત્વો જોડેલા પ્રમાણમાં હોય
છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે માત્ર બાળકોના જ સર્વોત્તમ આહાર છે. મ્હોટા માણસને માટે
તે બરાબર યોગ્ય નથી, કારણુ તેમાં પાણીનું પ્રમાણ ઘણું વધારે હોય છે અને તેથી રા-
રીરકું બળ ટકાવી રાખવાને દુધ બહુજ મ્હોટા પ્રમાણમાં લેવું પડે છે અને તેથી મૂત્રાશયને
હલ કરતાં વધારે કામ કરવું પડે છે. તેથી બહુ લાંબો વખત દુધ ઉપર રહેવામાં ફેટલેક પ્ર-
સંગે શારીરિક બળ કમી થવાનો ભય છે તોપણ ઉપર જણાવેલા બીજા પદાર્થો સાથે દુધ
લેવાથી બહુજ લાભ છે.

૮. ફેટલા. આ ઉપરાંત લીલા ચણા, લીલા વટાણા, તુવેરના લીલવા, મગ, ચોળા,
આડ વિગેરેની લીલી શીંગો, સાંગરીયો, તેમજ બે ત્રણ દિવસ પલાળી ઉગાડેલા મગ, 'બા-
જરી, ચોળા વિગેરે ધાન્યો બાફવા કે રાંધ્યા વિના મ્હાદથી ખાઈ શકાય છે. વળી અગ્નિના
ઉપયોગ વિના ચોખ્ખા તથા બાજરી વિગેરેના લોટના લાકડે કે ટુવેર પણ બની શકે છે, અને
ફળાદાર શીર કરનારને ઉપયોગી મધ પડે છે, વળી લીલા મકાઇ, બાજરી, ઘઉં, જીર વિગેરેનો
પોંક, તથા પાપડીનું ઉધીયું પણ ખાવામાં હરકત નથી મનુષ્યજાત ગીલાયના સર્વ પ્રાણીઓ
કુદરતે ઉત્પન્ન કરેલું અનાજ ફળ, ડુલ પત્ર કંદ કે મળ વીગેરે તમામ પદાર્થ રાંધ્યા કે શેક્યા
શિવાયના બહુજ બહુજ કરી સર્વોત્તમ આરોગ્ય ભોગવે છે, તેથી સર્વશક્તિમાન ધર્મરતો રાં-
ધીનેજ ખાવા પદાર્થ બહુ કરવા જોઈએ એવા ધરદો હોત તો ગમે તે પ્રકારની યોજના
સર્વ પ્રાણી, માટે લે, હપ્ત, કર્તી, વખતે કર્યા વિના, મોટા નહીં એ કિંમત છે, તેથી આપણ
પદાર્થ રાંધ્યા કે બાફ્યા શિવાયના બહુજ કરવાથી સર્વોત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં
જરા પણ શંકા નથી.

ઉપરનું ચોટું ઘણું વિસ્તાર વાળું વિવેચન કરવાની અગત્ય મ્હને એ માટે જણાઈ કે
ઘણા સારા લેખકો ફળાદારના ઉત્તમ શુભો તથા તેથી યતા હાયદા ઉપર પુસ્તકનાં પુસ્તક
ભરે છે; પરંતુ ફળાદાર એટલે શું તથા લુદી લુદી જાતનાં ફળ આગરે ફેટલા ફેટલા પ્રમાણમાં
લેવા જોઈએ તે બિનકુલ જણાવતા નથી આ બહુ ખેદની વાત છે, કારણુ સામાન્ય મનુષ્યો
ફળાદારના હાયદા જાણી તે શીર કરવાની શુભેચ્છ વાળા હોય છે પરંતુ તે કેવી રીતે શીર
કરવે તે નહિ જાણવાથી કાં તો તે વાત પડતી મૂકે છે, અથવા તો ઉપર જણાવેલા લુદા લુદા
વિભાગમાંથી માત્ર એકજ વર્ગનાં ફળ ખાવા મૂકે છે અને તેથી પૂર્ણ તૃપ્તિ કે પોષણ નહિ
મળવાથી દુખી થાય છે ફળાદારના વિષય ઉપર લખનાર લેખકોની આ ખામીનાં કારણ કાં તો
તેમની બેદરકારી, અથવા સામાન્ય મનુષ્યોની હરકોતું અજ્ઞાન, અથવા લેખકોના પોતાનો
ફળાદાર વિષે લાંબા વખતના અવાનુભવને અવગણ વિગેરે માની શકાય

ત્યારે હવે આપણે કળાહારના પ્રમાણુ અથવા વર્ગનના વિષય ઉપર આવીએ. આ વિષયમાં શરૂઆતમાંજ એક વાત ખાંસ જણાવવાની જરૂર છે કે આહારના પ્રમાણમાં ધણું ધણું કારણોથી ફેર પડે છે. દાખલા તરીકે એક માણસ દિવસમાં બેશર અહીંશર આહાર સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે બરાબર ચાખ્યા વિના બગમમ પેટમાં ઝોપાં કરતો હોય તો એટલો બધો આહાર, કરવા છતાં પણ તેને પોષણ ન મળવાથી તે સૂકાવા માંડે છે. પંદર પંદર સાકુ કે ટોપડી ભાત ગળાવનાર ફેટલાક બાહ્યજો (તેમને બાહ્યજો કહેવા કે નહિ તે જુદાજ પ્રકાર છે!) ઘણી વાર સૂકા ટેટી જેવા સર્વ કોષના જેવામાં આવે છે. આ બિચારા અજાણ બાહ્યજો, અને તેમના જેવા અસંખ્ય સાધારણ મનુષ્યો, જેમ વધારે ખવાય તેમ વધારે પોષણ તથા બળ મળે એમ માનનારા હોય છે. પરંતુ આવા કરતાં સચ્ચી વધારે દૂર ગયેલી ભાગ્યેજ કોઈ વાત હોઈ શકે. આવા ઘાટ અજાણથી હળરો વ્યાધિ અને મૃત્યુઓ દરરોજ નિપજે છે. હજા હજા વિષયો જેટલાં મરણ થાય છે તેના કરતાં અકર્તાતીયા પણાથી અનંતગણ્યાં વધારે થાય છે.* શરીરના પોષણનો આધાર આહારના મોટા પ્રમાણુ ઉપર નથી પણ આહાર કેવી રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તે ઉપર છે. પૂર્ણ રીતે ચર્ચણ અને દ્રાવણ (Mastication and Salivation) થવા દીધા વિના એટલે કે આહારને બરાબર ચાવીને તેની સાથે મુખમાંનો અગીરસ (ચુંક) બરાબર ભેળવ્યા વિના જઠરમાં ઠંસીને આહાર પૂર્ણપણે પચી શકતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ તે ઘણી અસ્વચ્છતા તેમજ દુઃખ ઉપજાવે છે. આખા વિનાનો આહાર કરનાર મનુષ્યો! યાદ રાખો કે પેટમાં કાંઈ દાંત નથી કે જે વડે મુખમાં નહિ ચવાયેલા ખોરાક પેટમાં ફરી ચર્ચાઈ લેહી બની શકે. જેટલો ખોરાક ચવાઈને જોવા ઝીણો થયો હોય કે એક ઝીણા ભૂગડામાંથી પાર જઈ શકે તેટલા આહારનું જ રક્ત બની શરીરનું પોષણ થાય છે. બાહ્યના આહારને મળરૂપે પહાર ફેંકી દેવામાં આવે છે, અને તેમ કરતાં શરીરના બળનો નકામો વ્યય થાય છે. એ ઉપરાંત વળી આહારને બરાબર નહિ ચાવનાર મનુષ્યો ખોરાકનો સૂક્ષ્મ મધુર આસ્વાદ કેવો છે તેનો સ્વાદ પણ અનુભવ કરી શકતા નથી. આનું કારણ એ છે કે બુધ્ધિ, વિગેરેની સાગણી ઉત્પન્ન કરનારા જ્ઞાન તંતુઓ (The Sympathetic Nervous System) ઘણુંજ ધીમે કામ કરનારા હોય છે, અને તેથી જઠરમાં પૂરતો ખોરાક આવ્યા પછી તે વાતની ખબર મળજને આપી તૃપ્તિની સાગણી ઉત્પન્ન કરાવે તે પહેલાં તો આખા વગર જમનાર ઉતાવળીયા, અચેર પોણા શેર ખોરાક વધારે પેટમાં ઝોરી દે છે, અને પેટ તણાવે બનાવે છે. આ રીતે વધારે કામથી ઉત્ક્રામણ, જઠરના જ્ઞાનતંતુઓને લીધે તેમને તૃષ્ણા જેવી ખોટી સાગણી થાય છે અને તેથી તે જ્ઞાનતંતુઓને શાન્ત કરવા ઉપરા ઉપરા પાણી ઢીંચવું પડે છે, અને ધડી ધડી વ્યાવતા ઝોડકાર અને બેચેનીથી કાંઈ કામ કરવું સંજ્ઞા નથી. આ વાતનો થોડો ધણો અનુભવ મિશાનનું જમણુ જમી આવનાર સર્વ મનુષ્યોને હશે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ઝોડકાર આવતા સુધી જમવું એ આ સ્વાભાવિક છે અને ઝોડકાર આવ્યા પછી જમવું તે તો પાપ રૂપ છે. સાદેમ લોકોના સાસ મંડલમાં ઝોડકાર ખાવો તે એક આતશય સૂગ ઉપજાવે તેવું કામ ગણાય છે. જ્યારથી મોટું પ્રજાહાર કરવા માંડ્યો ત્યારથી જ્ઞાન ભાગ્યેજ કોઈવાર ઝોડકાર આવે છે, અને તેમ છતાં આહારથી ખરી તૃપ્તિ તથા સંતોષ કેવો થાય છે તે માત્ર હુંજ જાણું છું.

* એક દંત્રી કહેવત પ્રમાણે તેઓ પોતાની કપર દાંતથી ખાંદે છે.

આહારને બરાબર ખૂબ ચાવીને જમવાથી સ્વાદ, તૃપ્તિ શારીરિક બળ, સ્કેનશક્તિ, તથા શરીરના આંદર્થ તથા અસાચ્યમાં કેટલા બધા વધારા થાય છે તેનો લાભો સ્વાનુભવ કરી મી. ફ્લેચર (Fletcher) નામના પ્રખ્યાત પુસ્તક The Art of Eating અથવા 'જમવાની કળા' નામનો અપૂર્વ ગ્રંથ લખ્યો છે. Fletcher's System of Diet અર્થાત 'ફ્લેચરના આહાર કરવાના વિધિ' પ્રમાણે જમવાથી આગળ કરતાં અર્ધા અથવા ત્રીજા ભાગ જેટલા ખોરાક ઉપર શરીરનું બળ તથા વજન કમી ચમા વગર રહી શકાય છે એટલું જ નહિ પણ જમવામાં દરા ગણો આનંદ અને તૃપ્તિ ઉપજે છે. ફ્લેચરના લેખોથી અમેરિકાના લોકો શરીર અમલનરોગોનું ક્ષાન્તિ એવાયું અને તેમણે પણ તેના વિધિનો પોતાના લોકો ઉપર અનુભવ કરી તેના બરાબરના દાખલો બહુર કર્યો છે. ધીરે ધીરે ખોરાકને ખૂબ ચાવવાની ટેવ પાડવાથી નખળા થઈ કુખતા દાંત ફરી સરાક્ત થાય છે અને ઘડપણમાં પણ પડી જતા નથી. આહાર બરાબર ચાવનારના દાંત ખોતી જેવા સ્વચ્છ રહે છે.

ઉપર જણાવેલા, ટુંક વિષયાંતરે જેવા, છતાં ઉપયોગી વિચારો ઉપરથી આપણે પાછા મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. ફળ કયો કયો ભતનાં કેટલા કેટલા પ્રમાણમાં ખાવાં? આના જવાબમાં ફરીથી જણાવવાની જરૂર છે કે તેના આધાર માણસની વય, ધર્મ, જાડની નિર્બલ અથવા સરાક્ત અવસ્થા ઉપર, તથા તે કેટલો ચાવી શકાય છે તે ઉપર છે. તેમ છતાં સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના અને શારીરિક તથા માનસિક ખૂબ પરિશ્રમ કરનાર માણસને ચોવીસ કલાકમાં બારેથી ત્રણ ઓંસ* મુકા—એટલે ખોરાકમાં રહેલા ખાણીનો હિસાબ બાદ કરતાં—આહાર લેવાની જરૂર છે. આટલું પોષણ તેને નાચિના ખોરાકમાંથી, શરીરને જરૂરનાં સર્વ તરો સાથે, મળી શકે છે—

આગળ જણાવી ગયેલા વર્ગ ૧ લા નો

બદામ કાણુ, મગફળી વિગેરે મેવો... ... ૦૧ અથવા ૦૧ શેર.

વર્ગ ૨ ના પેટા વિભાગમાં ગણાવેલાં

માવાદાર મુકવેલાં ફળ, જેવાં કે, જરદાળુ, અંજીર, ખજૂર, ખારેક વિગેરે... ૦૧૧ શેર, વર્ગ ૨ નાં માવાદાર લીલાં ફળ કેળાં, સફરચન, લમખળ, રાણેલાં વિગેરે—તથા

વર્ગ ૩ નાં સ્વપ્રજો—નારંગી, લીલુ, ઝાંઝીલ, દાદેમ વિગેરે—તથા વર્ગ ૪, ૫, ૬, માંથી ગમે તે સગવડ પ્રમાણે—એટલે કે કુલ, બાજી, શાક, કુદ, ઘી, સાકર, વિગેરે વિવેકસર અને રૂચી અનુસાર... ... ૨ થી ૩ શેર.

ઉપર જણાવેલા આહારનું પ્રમાણ મેન્ડો કે એફેસર રામમૂર્તિ જેટલું શારીરિક કામ કરનાર, તથા તેજ સાથે મગજનું પણ ખૂબ કામ કરનાર માટે તદ્દન પુરતો છે. ઉપર જણાવેલા આહારના બુદા બુદા પ્રમાણમાં દરેક માણસે પોતાનાં વય, વ્યતિ, સ્થળ, ધર્મ, વિગેરેનાં વિચાર કરી યોગ્ય ફરજાર કરવો. દાખલા તરીકે શારીરિક કામ બહુ કરનાર માણસે પે. જેના વર્ગના આહારના પ્રમાણમાં યોગ્ય વધારો કરવો. સ્થૂલ શરીરનાં એટલે પેટની ગ્રાંદ વાળાં તથા ચરબીથી ભરેલાં માણસોએ બીજા વર્ગનાં ફળ તથા ખજૂર ટોપસં લીં મધ, સાકર વિગેરેનું પ્રમાણ બહુ ઘટાડી રસનાં ફળ, પ્રવાહી પદાર્થો, અને ખાણીનું પ્રમાણ

વધારવું. શિયાળામાં બીજા વર્ગના મહાદાર ફળે તથા ઘી સાકર મધ વિગેરેનું પ્રમાણ વધારવું જરૂરનું છે, કારણ શિયાળામાં ઠંડીને લીધે શરીરમાંથી બહુ જ ગરમાવો જતો રહે છે અને તે પુરો પાડવાને મિથ શર્કરાના મુખ્ય લાભ વાળા તથા સ્તિગ્ધ ઘી ટોપરાં, ખસખસ જેવા પદાર્થો વધારે લેવાની ખાસ જરૂર છે. આ કારણથીજ શિયાળામાં વસાણું ખાવાનો રિવાજ સર્વ દેશમાં ચાલે છે. ઉનાળામાં વળી બહુ ગરમીને લીધે શરીરમાંથી જળનું પ્રમાણ ઘણું ઘટી જાય છે તે પુર પાડવા તથા તૃપ્તિ પામવા સારાં રસ્ય દ્રવ્યો તથા પ્રવાહી પદાર્થો અને જળનો વધારે ઉપયોગ કરી ગિન્ધ તથા ગળ્યા પદાર્થોનું પ્રમાણ વટાડવું કારણ તેવા પદાર્થો શરીરની ગરમી વધારનાર છે, આ કારણથીજ ઘી તેલ ખાંડ વધારે જમનાર તથા સ્થૂળ શરીરવાળા મનુષ્યોને ઉનાળામાં પાતળા મનુષ્યો કરતાં વધારે તાપ લાગે છે અને તેમને પ્રસ્વેદ પણ ઘણા વધારે પ્રમાણમાં થાય છે. રૂપ પ્રમાણે આહારમાં ફેરફાર ન કરનાર મનુષ્યોમાં પ્રાણીઓ કરતાં પણ ઓછી શુદ્ધિ સહજ હોય છે.

સામાન્ય મનુષ્યો અઠવાડીયાના સાત વારમાંથી ઓછામાં ઓછા છ દિવસ તો જરૂર કરતાં વધારે આહાર કરવાની ટેવ વાળા હોય છે, અને તેથી તેવી જૂલ થતી અટકાવવામાં સર્વોત્તમ ઉપાય એ છે કે કુળાહાર કરનાર દરેક બંધે એક જોખવાનો કાટો કે ત્રાણુડીયા રાખવી અને તે વડે દરરોજના જેટલો આહાર જોખી લેઇ તેના લગભગ એ ભાગ એ ટુંક માટે કરવા.

હવે, 'દિવસમાં કુળાહાર કેટલીવાર કરવો?' એવા પ્રકારના કેટલાક સમજાવાર વાચકોએ ઉઠાવેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે સ્વાભાવિક રીતે જેટલીવાર જરૂર લાગે તેટલાંવાર જમવું; પરંતુ ઉપર જણાવેલા આહારના વજનમાં બહુ વધારો કે આયોગ્ય ફેરફાર કરવો નહિ, બળી એક વખત આહાર લીધા પછી ઓછામાં ઓછા ચાર કે પાંચ કલાક જવા દેખેનેજ ખીજ વાર જમવું, નહિ તો અડધા કલાક ઉપર ઓરેલી દાળમાં ફરીથી કાચી દાળ ઓરવાથી જેમ સંબળી દાળ બગડે છે તેવી અવ્યવસ્થા જરૂરમાં પણ થાય છે.

અનંતા સુધી સ્થવારમાં નારતો કરવાની બીલકુલ જરૂર નથી. છતાં જેમને તે લેવાની જરૂર જણાય તેમણે, તથા જેઓને બંધકોશના બાધિ હોય તેઓએ, પરાક્રમે ઉગ્ર એક બે લીજીને રચ ને ત્રીજા લાગત પાણી સાથે મેળવી પીવો એ ઉત્તમ છે પરંતુ સ્વાસ્થી જરૂર હોય તો તેમાં થોડી સાકર પણ મેળવી પીવું, અથવા સફરચન, નારંગી, લીલાં આંખળાં ડાટેમ કે આંખળાંને મુરખ્યો ખાવો. અથવા પા શેર કે અડધા શેર દુધ પીવું. બે વખત જમનારને માટે ચારમાં સારો સમય પહેલીવાર બાર વાગ્યે અને ફરીથી બીજીવાર સાંજે પાંચ વાગ્યે છે. પરંતુ નિશાળ, કોલેજ, ઓફીસ કે કામપર જનારોએ સમયને અનુસરીને પહેલાં વાર દસ વાગે તથા ફરીથી જરૂર તથા સગવડ હોય તો બે વાગે બીજીવાર, તથા ફરી છ વાગે ત્રીજીવાર જમવું. પરંતુ રાત્રી પડ્યા પછી તો કદી જમવું નહિ. કારણ રાત્રે જમવાથી શાન્ત, સ્વપ્ન વગરની, ઉષ આવતી નથી, અને સ્થવારમાં ઉઠતી વેળા શરીરમાં સ્ફુર્તિ અને આતંદને બદલે જડતા અને બેચેની લાગે છે. આ બાબતમાં આપણે નીતલાઠ્યા પાસેથી રાત્રે નહિ જમવાનો સારો રિવાજ શીખવાની જરૂર છે. તેમ છતાં રાત્રે પથારીમાં સૂતા પછી બહુવાર સુધી જેમને ઉષ ન આવતી હોય તેમણે ગરમ પાણીયે હાથ પગ ઘાઇ પારોરેક ગરમ દુધજ માત્ર સૂતી વખત પીવાનો રિવાજ રાખવો, કે જેથી તેમને ઘણે પ્રસંગે શાન્ત નિદ્રા આવે છે.

હવે આપણે ખર્ચનો વિચાર કરીએ શીશ્યાતમાં એટલું કહેવાની જરૂર છે કે મનુષ્યોએ પૈસા કરતાં વખત અને આરોગ્યને વધારે કિંમતી ગણતાં શીખવાની જરૂર છે. આરોગ્ય બળ, અને આયુષ્ય હોય છે તો પૈસા વિગેરે વૈભવનાં સાધન મેળવવાનું તથા તે વડે, અને તે વિના પણ, સાધારણ, જેવી બાબતોમાંથી સુખ મેળવવાનું બહુજ સહેલું થઈ પડે છે. સુવિખ્યાત ડૉક્ટર ડી. એલ. નિકોલસ એમ ડી. કહે છે કે “Plums are certainly better than pills. Even when fruit is costly, it is less costly than physic.” “અરેબર જરદાળુ જેવો સુકાંમેવો દવાની ગોળીયો કરતાં વધારે સારો છે. ફળાહાર મોઢો હોય તેવા પ્રમગે પણ તે દવા કરતાં તો બહુ ઓછો મોઢો હોય છે.”

ફળાહારનું ખર્ચ કમી કરવાનો પહેલો માર્ગ એ છે કે ધોરાકના લાંબા વખત રહી શકે તેવા પદાર્થો મોટા જ્યામાં એકા વખતે ખરીદી ભરી મુકવા. કારણ દરેક માણસનો એ અનુભવ છે કે દરરોજ શેર બજાર છુટક લાવી જમનારને, સામટું લાવી ભરી મુકનારના કરતાં, અતિશય વધારે ખર્ચ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ દરરોજની માથાકુટ તથા ધણી દરકત પડે છે. આ કારણથીજ દાણાની મોસમમાં આખા વર્ષના અનાજની કોડીયો તથા લોકડાંની મોસમમાં બળતણની ચાકાણો ભરી મુકાયે છીએ. લાંબા વખત ફળાહાર કરવાનો વિચાર રાખનાર સત્તજનોએ પણ તે પ્રમાણે લાંબા વખત રહી શકે તેવાં સુકાં ફળ તથા મેવો મોટા પ્રમાણમાં ખરીદી ભરી મુકવાં, દાખલા તરીકે બદામ, કાજુ, મગફળી, ખજૂર, ખારેક, નાળિયેર, જરદાળુ અંજીર, સુરતી બોર, કોકડીયો, વિગેરે લાંબા વખત રાખી શકાય છે. એ ઉપરાંત વળી દરેક વર્ગનાં ફળની જાતમાં યોગ્ય પસંદગી કરવાથી પણ ખર્ચમાં બહુજ ફેરફાર થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે એકજ વર્ગમાં એટલે ૧ લા વર્ગમાં આવતાં બદામ, પિસ્તાં અને મગફળીની કિંમતમાં ત્રણથી ચાર ગણો ફેર છે. બાકીના વર્ગનાં ફળ પણ ઓછી વધારે કિંમતનાં મળી શકે છે. ખર્ચનો આથી પણ વધારે બચાવ કરવા ઇચ્છનારે ધઉં ને પહેલા વર્ગના મેવાને ધણાજ મજાતા આવે છે. તેના ઉપયોગ કરવો. કાચા ધઉને જુદી જુદી રીતે કાઢી પણ નુકશાન વગર સહેલાઈથી ખાઈ શકાય છે. એવો મોટો પોતાનો જાતી અનુભવ તથા તેવોજ અન્ય સત્તજનોનો પણ અનુભવ છે. કાચા ધઉમાં થુલાનું પણ બેઠપું પ્રમાણ હોવાથી તે ખાનારને કે બાંધકાશને બાધ હોય છે તો એક દમ મટી જાય છે. ધઉને ભરડી તેના મોટા મોટા કટકા કરી હેમાં થોડું ઘી તથા સાકર અથવા મધ ભેળવી સ્વાદ પૂર્વક ખાઈ શકાય છે. અથવા જેના દાંત, બરાબર ઉપયોગ નહિ કરવાથી નળજા થઈ ગયા હોય તેઓએ ભરડેલા ધઉના કટકાને સાકર નાંખેલા દુધમાં એકાદ કલાક પલાળી રાખીને પછીથી ધીરે ધીરે ચાવીને ખાવામાં સ્વાદ તથા પોષણ મળે છે તેજ પ્રમાણે ચાવતાં જેમનું મોં દુખી આવતું હોય તેઓએ ખાવણી ખવ, કે છીનીની સહાય લેવી. દાખલા તરીકે મગફળીને ખાંડી કે વાટી ને દુધ સાથે ખવાય છે, તથા ટોપરને છીનીને તેમાં ખાંડ તથા ખસખસ ભેળવી ખાવાથી દાંત કુખંતા નથી. બરાબર ચાવીને ખાધેલા કોઈ પણ ધોરાક પચ્યા વગર રહેતો નથી, અને તેનાથી ચુક આવવાનો કે ઝાડો થવાનો જરાપણ સંભવ નથી; એટલું જ નહિ પણ તેનાથી બહુ જ પોષણ મળવાનો સંભવ છે. પરંતુ, ધારીર કરતાં વધારે કાચા ધઉ એકા વર્ષને નહિ ખાવાનો ખાસ દરકાર રાખવી. બીજા વર્ગનાં ફળમાં પણ ખર્ચના ફેરફારને માટે યોગ્ય જાણવણી થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે દ્રાક્ષ, સફરચન કે રામફળ કરતાં જમફળ, રાયણાં

કેરી, ઘેર, કાળીંગુ, કાકડી વિગેરે વધારે સોંધાં છે. તેમજ અંજીર અને જરદાળુ કરતાં ખજુર અને કાકડીયા વધારે સોંધી છે, તેવીજ રીતે ત્રીજા વર્ગનાં રસ્ય પ્રજામાં પણ, જ્યાં તે ન મળી શકે ત્યાં અથવા ખર્ચના અગ્રાવને અર્થે ઘટતો ફેરફાર કરો શકાય છે, જેમકે, તારગી, લીલી દ્રાક્ષ કે મોસમખી કરતાં લીલું આંબળાં કે શેરડો વધારે સોંધાં છે. અને આ વસ્તુઓ ન મળે ત્યાં તેમની જગા લેનાર દધ, દહીં, સાકરડું ખાણી, મધ વિગેરે છે. વળે જગાએ લીલાં ફળ ન મળે ત્યાં અથવા ખર્ચના ફેરફાર માટે વર્ગ ૪, ૫, ૬, ૭, ૮ તા' માંથી વૈવિધ્ય વસંતગી ટરી શકાય છે. હું નયો દારૂનો કે અર્ચના વિવિધતા વધારે કહેવા જરૂર હોય. ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ શુદ્ધિનો જરા ઉપયોગ કરી ઉપર જણાવેલી ચીજો માંથી યોગ્ય, થોડા ખર્ચ વાળો, ફળાહાર જેવો સારો, અગ્નિવંદે નિઃસંલપ ખન્યા વિનાનો, તા મરી મશાલા, મીઠું, તેલ, આંબલી, વગેરે અથવા બલા વગરનો શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહાર પ્રદા કરી શકવા સમર્થ થઈ શકે તેમ છે. ફળાહાર વડે અપૂર્વ સુખ, શાન્તિ, બળ, આરોગ્ય, તર દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવું સહેલ થાય છે. આટલું છેતાં વ્યાધિ, જડતા, ક્રોધ, ચિંતા આદિ વિકાર તથા દુઃખ શોક વિગેરેથી જેમને પ્રજાળ્યા કરી બચાવે અલ્પ આયુષ્ય ગાળી મરણને શરૂ થવું હોય તેઓ ભલે જે મળ્યું તે અગડ બગડ ખાયા કરે અને પછી કોટિવિવિધ તાપ-સગડી વધા કરે. તેમને તેમ કરવાની પણ પૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. (અપૂર્ણ.)

ઈચ્છા પ્રમાણે આયુષ્ દીર્ઘ કરવાની કળા.

(અનુસંધાન જીન માસના, અંક ૬ પૃષ્ઠ ૯૦ થી.)

ગયા માસના અંકમાં અમુક કારણસર આ અગ્રચનો લેખ લખીને છપાવી શકાયો ન તેથી મારા બહાલા વાચકબહેનો, કદાચ અધીગ થઈ ગયા હશે, પરંતુ તમારે યાદ રાખવું કે એમ અધીરા થવાથી કંઈ ફળપ્રાપ્તિ થાય એમ નથી. કારણ કે કહેવત છે કે 'ભિતાવે આંખા પડે નહિ' તે પ્રમાણે અને 'ધીરજનાં ફળ મીઠા હોય છે' તેમ ધીર ધીરે જે કાં થાય તે થાણું સારું થાય.

લેખકને અથવા ત્રીજીને અમુક કાર્યમાં રોકાણ થાય તો તેથી થોડો થણો વિલગ આ તેને માટે દરજી કરવાં એ જેત મનુષ્યોનું લક્ષણ છે.

ભાઈઓ ! આ લેખ જેમ અસંત મહત્વનો અને સર્વ મનુષ્ય માત્રને હિતકારી મને કરવા યોગ્ય છે તેમ એ ઘણોજ મૂલ્ય પૂરું છે. માટે સાધારણ મનુષ્યોને પણ સારી રીતે સમજ પડે, કોઈને કંઈ શકા રહે નહિ, અને દરેક જણ એ વિષયમાં બતાવેલા નિયમોને અનુભવમ મૂકીને સર્વ વારે સુખી થવાને લાભ્યશાળી થાય એ પ્રમાણે વિસ્તાર પૂરેક એમાં સમાવેશ થયેલા સઘળા નિયમો વિગેરેનો ખુલાશો કરી સપૂર્ણ રીતે લોકપ્રિય થાય તેમ યોજના કરવા નો આ લેખકનો વિચાર છે. માટે સૌ ભાઈઓને નિર્મતી છે કે લેખના વિસ્તારને માટે તથા કોઈ સમયે કોઈ અંકમાં એ લેખ નહિ છપાય તો તેને માટે દરજી કરવાં કયા કરશે.

આગળ જીન માસના અંકમાં આપણે આ વિષયપર આસ્તાવિક કેટલાક વિચારો કયાં હતા. તેમાં આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે આ, બસે કે તેથી પણ વિશેષ સમયસુધી એટલે કદાચ હજારો વર્ષ પર્યંત આ સ્થૂળદેહને ટંકાવી રાખી અને તે પણ નિરાગ અને સુદૃઢ સ્થિતિમાં

ટકાવી રાખી આપણા મનના સ્વયંશા મનોરથ પૂર્ણ કરવા આપણાથી બને તેટલો પ્રયાસ કરવા ભાગ્યશાળી થવું એવોજ વિચાર આપણને થાય તો તે અશક્ય નથી. પણ તદ્દન સંભવિત અને યોગ્ય તથા સ્વાભાવિકજ છે એમ 'મન એવ મનુષ્યાણાં કારણુ બધ મોક્ષયોઃ' એ વાક્ય કહીને સર્વને વિદિત કરવાનું તાત્પર્ય હવું.

અત્રે એ શંકા થશે કે, ત્યારે શું અત્યાર સુધી એમ મનાવું આયુષ્ય છે કે ક્ષત્રિયુગમાંતો સો વર્ષનું અથવા તેથી પણ ઓછું આયુષ્ય મનુષ્યના પ્રારંભમાં નિર્માણ થયું છે તે ખોટું છે એમ તમે કહો છો? અથવા કેટલાક મનુષ્યો પ્રારંભ વશાત્ દુઃક આયુષ્યવાળા હોય છે અને કેટલાક દીર્ઘાયુ વાળા હોય છે એમ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવે છે તે સર્વે પણ ખોટું કહેવા માગો છો? આ પ્રમાણે તમારા વિચારો તો પ્રારંભને તદ્દન પાણીનું આપવાના કાવચર સાથે એવા દેખાય છે.

ઉપર પ્રમાણે શંકા થવી એ તદ્દન સ્વાભાવિક અને વાસ્તવિક છે. હજારો વર્ષથી અત્તાનદશામાં આવી પડેલા મનુષ્યો પૈદીધર અધ્યાયી મનુષ્યોનો પ્રયત્ન અનુભવ કરતા આવ્યા છે; પોતાની નજરે અમુક એક પણ જાતે પાંચસે કે હજાર વર્ષસુધી જીવી શક્યો હોય તેવા મનુષ્યને જોવા ભાગ્યશાળી થયા નથી, એથી ઉલટું સાઠ, પોણાસો કે એકસો વર્ષની ઊંમરની અમુક વ્યક્તિએને જોતાંજ તેઓનો દરચવી વાળી આમડી, સપેતા વાળ, દાંતનો અભાવ, કાનના ઊપરોગનો થોડો અથવા ધણે અંશે અભાવ, આંખની નિરતેજ અવસ્થા, આંખવાને લાકડીની અનિવાર્ય આવરણકતા, કેંડમાંથી વાંકું વળી ગયેલું શરીર વિગેરે હજારો નજરે આવતું હોવાથી સર્વેનો હજારમાં નવરો નવવાયું મનુષ્યોને દંડપણે એવા નિશ્ચય બાધાર્થ ભય કે મનુષ્યનું આયુષ્ય સગભમ સો વર્ષનું જે કહેવામાં આવે છે તે સત્ય છે એમાં કાંઈ સંશય નથી વિગેરે એ તદ્દન સ્વાભાવિકજ છે. અને એ દંડ નિશ્ચયને લીધે જ શક્તિ-જીવ-શરદ્ધ: વિગેરે વાક્યો મટાન આશિષ તરીકે ગણાય છે.

અત્રે વધુ લંબાણુ વિચાર કરતાં વિષયાત્મક થઇ જતાનો ભય છે તેથી તેમ નહિ કરતાં એટલુંજ કહેવાનો વિચાર છે કે મનુષ્યવંશના કંઈક એવા બધાંયો 'છ' કે જે જે પ્રસક્ત જુએ તેનેજ તે ખરું છે એમ કહે છે, ગમે તેટલા પ્રાચીનકાળના દાખલા દર્શાવે 'અપીએ' તે 'છતાં તે ખરું' અથવા ખોટું ગમે તેવું હોય તોપણ પોતાની નજરે દીકામાં 'આયુષ્ય' હોય તેનેજ ખરું કહે છે. કેઈક વખત એવું બને છે કે અમુક અમુક કારણોથી નજરે જોવામાં આવેલી વાત પણ ખોટી રહે છે અથવા હોય છે તેના કરતાં કંઈક ભિન્ન જેવું માલુમ પડે છે પણ એવે સમયે જે મનુષ્ય પોતે તે અગોચર વિચાર કે નિશ્ચય બાંધેલા હોય છે તે મનુષ્ય પોતાનો નિશ્ચયજ ખરો છે એમ માને છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક મનુષ્યે એક સમયે એક હાથીને સરોવરમાં સંદ ખેડાંને પાણી પીતાં જોયો. આ મનુષ્યે પોતે હાથી કદી પણ દીઠો હતો નહિ. પેલા હાથી પાણી પી રહેલાં સુધી તે મનુષ્ય તે સ્થળે થોડો નહિ અને ત્યાંથી ચાલતો થયો. થોડે મેલે એટલે એક માણસ કે જે પેલા હાથીનો માવતર હતો તેણે પેલા મનુષ્યને પૂછ્યું—અત્યા ભાઈ તે મારો હાથી એ તરફ જોયો છે? તેણે કહ્યું ના ભાઈ મેં હાથી તો દીઠો નથી પણ એક મોટું પાંચ પચવાણું પ્રાણી જોયું છે. આ બંને વચ્ચે વાતઃ ચીત થતાં પછી એવું પરિણામ આવ્યું કે પેલા માણસે સરત કડી કે પાંચ પચવાણું તે પ્રાણી હોય તો અમુક રૂપિયા ત્યારે મને આપવા નહિતો અમુક રૂપિયા મારે 'તને આપવા

વિગેરે, આ આખ્યાયિકાનો સારાંશ માત્ર એટલો જ લેવાનો છે કે આરોગ્ય નિશ્ચયે એટલે લગી, બંધાઈ જાય છે કે તે વિશે ખીળ કાઈ સમજાવે તોપણ પોતાનો મત છોડતો નથી. અને આ પ્રમાણે જ અને પણ સમજાવતું છે. એટલે કે સૌ કરતાં પણ વધારે વર્ષો સુધી પૂર્ણ આરોગ્ય સાથે આ સ્થૂળ દેહ ટકાવી શકાય છે એ વાત હાલ કોઈના મગજમાં સહેલાઈથી જીતરી શકે એમ નથી. છતાં પોતાના મગજમાં હજારો વર્ષ થયાં પેઢીધર જીતરી આ-વેલા આરોગ્ય નિશ્ચયોને ફક્ત કુરમકને ખાતરજ વળગી રહેવું એ અયોગ્ય છે અને વિધિપૂર્વક તથા યુક્તિ પુરસ્સર કાઈ એ નિશ્ચયો કરતાં જુદે પ્રકારે સમજાવે તો તેને અપક્ષપાતપણે આપણી પરમેશ્વર તરફથી, મળેલી મોટામાં મોટી બક્ષીસ જે બુદ્ધિશક્તિ તે વડે પરીક્ષા કરીને ખરું લાગે તો તે પ્રહણ કરવાને તૈયાર છીએ એમ જણાવે અને સમજે છે તેઓ પ્રતિ કહું છું કે મને જે જે વાતો સામાન્ય રીતે લોકો શંકાની નજરે જોશે એ પ્રમાણે લાગશે તે તે વાતોની તે તે શંકાઓ બનશે તેટલા પ્રયાસે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ પણ એમ કરતાં જે કઈ શંકાઓ મારા લક્ષની બાહરે રહી જાય તે તે શંકાઓ જતે જતે સ્પુરે તેઓ એ જરૂર તંત્રી મારફતે મને જણાવવા કૃપા કરવી.

સૌથી મોટી અને પહેલી શંકા તો એજ યશે કે અમુક વ્યક્તિના પ્રારબ્ધમાં પચાસ સાઠ કે પોણાસો વર્ષસુધીજ જીવવાનું નિર્માણ થયું હોય તો તે કદી પણ મટે એમ નથી અને અમુક રોગો કે અમુક દુઃખો પડવાનાં હોય તો તેઓ પણ મટે એમ નથી તો પછી આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે સંકેતો વર્ષસુધી આરોગ્ય શરીર સાથે જીવીશકલું એ બનેજ કેમ ?

ભાઈઓ હું સમજું છું કે આ શંકા ઉઠવાનું મોટામાં મોટું કારણ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ. એ બે શું શું બતાવે છે, એ બે શું બીજા છે અને એ બંને શું વ્યાપાર કરે છે વિગેરે બાબતો નહિ સમજાવણી પ્રારબ્ધમાં હોય તે કદી પણ મટવું નથી ‘લખ્યા લેખ લ લાટે કદી મીચ્યા નવ થાય’ ‘યદ્વિધિના લલાટ લિખિતં તત્ પ્રોજિજતું કઃ સમર્થ’ ‘શેર લખ્યુ હોય તે સવાશેર થાય નહિ’ ‘પરમેશ્વરને ત્યાં તો ઘડી પણ નિર્માણ થઈજ ચૂક્યાં છે’ હવે એની ઘડી ભરાઈ ગઈ છે’ વિગેરે વિગેરે અસ્પષ્ટ કહેવતો અને સાધારણ યુક્તિઓ નાહાત બાળકથી તે છેક જૂદામાં જૂદા ડૉક્ટરોથી અને છેક, સુખે અથવા કડકેથી પાછાપરેલા મનુષ્યથી તે મોટા પુરુષર વિદ્વાન ગણાતા મનુષ્ય સુધી દરેક મનુષ્યના તનમનમાં વ્યાપ થઈ ગઈ છે એજ છે.

આ કારણસર ‘પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ’ એ બાબતપર સાધારણ રીતે અને વિવેચન કરવું એ અનુચિત ગણાશે નહિ પણ એથી ઊંચું આ પ્રસંગે તે અત્યંત આવશ્યક છે એમ મારું માનવું છે કારણ કે અમુક કામમાં કોઈ પણ તરેહનો લાભ જ્યાંસુધી રહે ત્યાં સુધી આપણે તે કામમાં અભિરૂચિ થાય નહિ અથવા તે કામ કરવા આપણે તૈયાર પણ થઈએ નહિ. આ કારણથી હવે આપણે પ્રારબ્ધ અને પુરુષપ્રયત્ન એ વિષયપર થોડુંક વિવેચન ચલાવીશું.

સામાન્ય મતિના મનુષ્યો આવા મહાન વિષયપર ચર્ચા કરવાને લાયક નથી તેમજ શક્તિ-માન પણ નથી. તેઓને તો અન્ય વિદ્યાન બુદ્ધિમાન અને વિચાર-શીલ શાસ્ત્રવેત્તાઓ જે જે નિયમો અને મનો આવા વિષયપર ને બાધે તે તે નિયમો અને મતોને અનુસરવાનું જ કામચોગ્ય છે અને સામાન્ય રીતે તેઓ કરે છે પણ એમજ, એટલે મહાન વિદ્યાન અ-

થવા પોતાનાથી વિશેષ શુદ્ધિજનવાળા પુરુષો જે જે નિયમો રચાવે છે અથવા શાસ્ત્રના વાક્યો વિષે સમજૂતિ કરી બતાવે છે તે સવળું શ્રદ્ધા પૂર્વક સ્વીકારીને તે પ્રમાણે પ્રસંગ આવે છે ત્યારે જોએ છે તથા બીજાઓને કહે છે તથા કોઈ કોઈ પ્રસંગે બને છે તો વર્તન પણ તેજ નિયમાનુસાર કરવા પ્રયાસ કરે છે.

આમ છતાં આ અને એવા બીજા કેટલાક ધર્મશાસ્ત્રોમાં તથા વેદાંતશાસ્ત્રમાં એવા એવા વિષયો છે કે જેમાં મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ વંચી સૂંધી લડ્યા કરે છે, અને એકમત થઈ શકતા નથી. અને જ્યાં વિદ્વાનો એકમત થાય નહિ ત્યાં સામાન્ય મનુષ્યોની તો વાતજ શી કરવી, તેઓના એમજ સમજે છે કે એ વિષયોમાં મનુષ્યની શુદ્ધિ ઠંઠ પહોંચી શકે એમ નથી અને એ સંબંધમાં કોઈ એક નિર્ણયપર આવી શકાયું નથી શકનાયું પણ નથી.

પરમાત્મા મનુષ્યને શુદ્ધિરૂપી એવું તો ઉત્તમ હથિઆર આપ્યું છે કે તે 'વડે તે ચ. હાય તે કરવા શક્તિમાન છે. પ્રકૃત આ હથિઆરને સારી રીતે ધરીને પૂર્ણ રીતે સાફ ચક્ર ચક્રીત અને પાણીદાર તથા તેજદાર રાખવું એટલું આપણું મનુષ્યનું કામ છે. અને એમ હોવાથી આવા મુકેસ જણાતા વિષયો પંજુ સારી રીતે સમજી શકવા સમર્થ થઈ શકાય છે પરંતુ શાંત મગજ રાખી પૂર્વ અયોગ્ય નિશ્ચયોને દૂર મૂકી નિષ્પક્ષપાતપણે એવા વિષયોપર વિચાર કરવો અથવા વાર્તવિવાદ કરવો એ જે સત્યસાધનના એકજ ખરો રસ્તો છે તે રસ્તો છોડી દેહને અન્ય ઉઘે રસ્તે ચડી જવાથીજ ભુલો યાય છે અને ધારેલું પરિણામ મળતું નથી.

કેટલીક વંખતે એવું બને છે કે જે મનુષ્યો સામસામા પ્રારબ્ધ અને પુરૂષ પ્રયત્ન, એ વિષયપર વાદ વિવાદ ચક્ષાવના જેસે અને જો કે બન્નેનું કહેવું યથાર્થ હોયછતાં એક બીજાના મતોનું એકાકરણ કરવા જેટલી શુદ્ધિ તેઓમાં હોતી નથી. કોઈ પુરતકમાં વાંચ્યું હોય, કથામાં શ્રવણ કર્યું હોય, કોઈ મહાત્માને મુખે સાંભળ્યું હોય કે એવાજ કોઈ વિદ્વાન જણાતા મનુષ્ય પાંચેથી જાણી લીધું હોય તે અન્ય પક્ષવાળો શું કહે છે તેનું સમજ્યા સાંભળ્યા વિનાજ અડાલત કરે છે. પણ આમ યથાર્થ કંઈ અર્થ સરતો નથી.

હવે આપણે અત્રે એ અતિગૂઢ અને વારંવાર ચર્ચાતા વિષયપર યથામતિ વિચાર કરીએ. પણ ભાઈઓ એટલું યાદ રાખજો કે નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કર્યા વિના કદી પણ મન્ય નિર્ણય નથી પણ 'સાચું' મન્ય દરજાજેડું જ વાપરે છે.

ત્યારે હું ધારું છું કે તમે સર્વ પૂર્વના બધાપલા અયોગ્ય નિશ્ચયોને દૂર કરીને સત્યને માટે જ ઉત્સુક થઇને સજ્જ થઈ શાંત ચિત્તે હવે પછીની બાબત બરાબર ધ્યાનમાં ઉતારીને ખરું લાગે તે ગ્રહણ કરવાને માટે દૃઢ નિશ્ચય કરીનેજ આ વાંચવાનું શરૂ કરશો.

પ્રથમ તો એ વિષયપર મારું શુદ્ધિ પ્રમાણે દુઃકમાં સંધાના નિશ્ચય શું છે તે આપીએ

૧ પ્રારબ્ધ અને પુરૂષ પ્રયત્ન એ બન્ને રાજો અમુક અમુક અર્થના સૂચક છે, એટલે એ બેમાંથી કોઈ રાજ દશાલાલું શિંગડું આકાશ પુણ્ય કે વચ્ચા પુત્ર જેવા બીજા રાજોની માફક માત્ર રાજદના રૂપમાંજ સમજવાના નથી પણ કંઈ સત્ય વસ્તુના સૂચક અટકે દર્શાવનાર છે અને બેમાંથી એકની પણ ઉપેક્ષા કરવા જેવું નથી.

વર્તમાન કાળમાં જે ક્રિયા, કર્મ, કૃતિ, કે બેજનો બાપાર મનુષ્ય કરે તે કર્મ તે તે મનુષ્યને 'પુરૂષ પ્રયત્ન' કહેવાય. અને એજ પુરૂષપ્રયત્નરૂપી કર્મ તે તે કર્મ થઈ રહ્યા પછી કર્મના પ્રમાણમાં સાગ કે નમ્મું થોડું કે ઘણું ગુપ્ત રીતે કે પ્રત્યક્ષ રીતે ફળ આપવાને

યોગ્ય પદ્ધતિમાં મૂકી શકાય ત્યારે તેવું તેજ કર્મ 'પ્રારબ્ધ' એ નામે ઓળખાય. તાત્પર્ય કે એકવું એકજ કર્મ થવું હોય તે વખતે પુરુષપ્રયત્નની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે અને યદ રહ્યા પછી પ્રારબ્ધની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે.

૩. કોઈ પણ ક્રિયા અથવા બળવ્યાપાર ફળ ઉપજાવ્યા વિના તદન વધ્ય રહી શકેજ નહિ. તે ફળ કોઈ વખત પ્રપક્વ જણાય છે અને કોઈ વખત અથવા બલકે ઘણી વખત ગુપ્ત અથવા અદૃશ્ય રહે છે. આ નિયમ વળી હૃદયમાં નિયમિતપણે સારી નદસી કે થોડી ઘણી જેવી અને જે પ્રમાણમાં ક્રિયા થાય છે તેવું અને તેજ પ્રમાણમાં યોગ્ય ફળનેજ ઉત્પન્ન કરે છે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર એ મનુષ્યોના કર્મોને જાણીને તે કર્મોના પ્રમાણમાં કર્મના ફલોપાદાને ફળ આપનાર ન્યાયાધિશ હોવાથી અન્યાય અથવા બૂલચૂકનો લેશ પણ સંભવ છેજ નહિ.

૪. પ્રારબ્ધ અને પુરુષપ્રયત્ન એ જન્મેના નિશ્ચય નબંર ત્રીજા પ્રમાણે વિચારતાં ત્રણ ત્રણ ભાગો પડી શકે છે. આ ભાગો સામાન્ય રીતે પાડવામાં આવ્યા છે એમ સમજી લેવું. પ્રારબ્ધના ત્રણ ભાગોને અદૃઢ, દૃઢાદૃઢ અને દૃઢ નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને પુરુષપ્રયત્નના ભાગોને મૃદ, મધ્યમ અને તીવ્ર એ નામોવાડે ઓળખવામાં આવે છે.

૫. કંઈક નુકસાન કરતાં વસ્તુ જેવી કે અશીષુ અથવા સૌમલ ખોરાક ખાઈએ તે ભેગી બૂલથી ખવાઈ જાય છે, પણ ખબર પડે છે કે તરત કંઈ ઔષધિ ખાધામાં લઈએ છીએ તો અશીષુ અથવા 'સૌમલની' (જે પ્રકટાવીને દેહનો નાશ કરવાની) ખગ્ગ અક્ષર દૂર કરી શકાય છે. અથવા કોઈ ખેડતે બુદ્ધથી બાવળીઆના પરડામાંથી નીકળતી મીઝ એટલે બાવળીઆના બીઆને મારા શુવાર છે એમ સમજીને વાવ્યાં હોય પણ પાછળથી બૂલ યદ છે એમ માલમ પડતાં તે બીઆને અથવા બીઆમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છોડોને કાઢીને નાંખી દે અને તેની જગાએ પાછા શુવાર વાવે તો પેલા બૂલથી એતરમાં બાવળીઆનાં ઝાંડો ઉગી નીકળવાથી યદું પ્રતિફળ ફળ દૂર કરીને અનુકૂળ ફળ જે શુવારનાં શીંગાં તે મેળવી શકાય છે. આજ પ્રમાણે અનુકૂળ પ્રતિફળ અથવા અનિષ્ટ ફળ ઉપજાવે એવું કર્મ યદું હોય એટલે અયોગ્ય પુરુષપ્રયત્ન થયો હોય તો તેવું અયોગ્ય પ્રારબ્ધ બંધાવાનુંજ એ જો કે નિર્જિવાદ વાત છે. છતાં જો હિપરના દહાંતોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બૂલ સમજીયા પછી બૂલ સુધારવાનો પ્રયત્ન થાય તો અનિષ્ટ ફળ દૂર કરીને તેને બદલે ઇષ્ટ ફળ મેળવી શકાય.

૬. નિશ્ચય પાંચમાંમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે અનિષ્ટ ફળ દૂર કરી શકાય એ જો કે નિર્જિવાદ વાત છે પણ અનિષ્ટ ફળ આપનાર પ્રારબ્ધ અનિષ્ટ ફળ આપવાને પૂર્ણ રીતે તૈયાર થઈને ફળ આપવાનું શરૂ કરે તે પહેલાંજે જળને અથવા પ્રારબ્ધને તોડે એવા, પુરુષપ્રયત્ન થયો નેહએ. ફળ આપવાનું શરૂ કરે ત્યાર પછી તેને તોડી શકે એવા પુરુષ મહાન યોગીશ્વરો, પૂર્ણ જ્ઞાનીઓ અથવા મર્ત શક્તિમાન સત્તા શિવાય સામાન્ય મનુષ્યોનું મર્ત્યુ નથી. માટે જે પ્રયત્ન અનુકૂળ પ્રારબ્ધને તોડવાને કર્યો હોય તે તે પ્રારબ્ધની શરૂઆતથી લઈને પ્રારબ્ધ પરિપક્વ થઈને ફળ આપવાને તૈયાર થાય તે વચગાળાના સમયમાં કરવો નેહએ.

નિશ્ચય છઠ્ઠામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કર્મની શરૂઆત અને ફળ આપવાનો સમય એ બેના મધ્યના સમયમાં થયેલાં સધળાં અન્ય કર્મો પેલાં પ્રથમ થયેલા કર્મ પર અક્ષર કરે છે. તેથી તે પ્રથમના કર્મના નિર્માણ થયેલાં ફળમાં ભેદ પડે છે. હવે જો મધ્ય સમયનાં કર્મો પ્રથમ

કર્મના કરતાં વિરૂદ્ધ જળ આપે એવાં હોય છે, તો તેઓ તે પ્રથમ કર્મનાં જળમાં ન્યૂનતા અથવા નિર્જળતા ઊત્પન્ન કરે છે અને જો તે કર્મો પ્રથમ કર્મનાં જેવાં જળ આપે એવાં સમતીય હોય છે તો પ્રથમ કર્મના જળમાં જળ પ્રકટાવે છે અથવા વૃદ્ધિ કરે છે. કેટલીક વખત બંને સામસામા બળો સરખાં ઊતરે છે અને એક એકથી હારે એવાં હોતાં નથી તો ફળને અભાવ થાય છે. એટલે અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ અથવા ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ એવાં કાંઈ ફળોનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી. માટે પ્રારબ્ધના બિપર નિશ્ચય ચોધારમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જે ત્રણ ભાગો છે તેમાંથી કયા પ્રકારનું પ્રારબ્ધ છે તે જાણવામાં આવે તો તે પ્રમાણે તેજ સ્થળે બતાવેલા પુરૂષ પ્રયત્નના ત્રણ ભાગમાંથી ગમે તે એકનો ઉપયોગ કરી જો અનિષ્ટ પ્રારબ્ધ હોય તો તે તોડવાને શક્તિમાન થઈ શકાય, અથવા આપણી ધ્રુવ પ્રમાણે તે પ્રારબ્ધ જો અનુકૂળ હોય તો તે અનુકૂળતામાં વૃદ્ધિ પણ કરી શકાય.

૮. બિપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે આપણે પ્રારબ્ધનું બળ તથા તે કયું દિશામાં ગમન કરે છે તે દિશા એટલે તે ઇષ્ટ છે કે અનિષ્ટ છે એ જો આપણે વિદિત હોય તો તો આપણને કેવો અને કેટલો પુરૂષ પ્રયત્ન કરવો એ અવંત સહેલું કાર્ય થઈ પડે. પણ આપણે જોઈએ તથા જાણીએ છીએ કે પ્રારબ્ધનું બળ તથા તેની દિશા સામાન્ય મનુષ્યોથી જાણી શકાય એમ નથી અને એજ કારણસર પ્રારબ્ધનું બીજું નામ 'અદૃષ્ટ' (એટલે નહિ જાણાયું) એવું આપવામાં આવ્યું છે,

૯. જ્યોતિષશાસ્ત્ર એ પ્રારબ્ધ અથવા અદૃષ્ટને દૃષ્ટ એટલે જાણી શકાય એવું સરળ કરવાના હેતુથી જ કાદવામાં આવ્યું છે અને મનુષ્યો તેનો એજ ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ હાલમાં એ શાસ્ત્ર ઘણું જ અવનતિમાં આવી પડ્યું છે, એટલે કે એ શાસ્ત્રને પૂર્ણરિતે જાણે એવા જ્યોતિષીઓ હાલમાં જણાતા નથી. સાધારણ ધોડું ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણ જ્ઞાનીના ડોળ કરનારા ઘણા યવાથી લોકોની શ્રદ્ધા અને માન એ શાસ્ત્રમાંથી જતાં રહ્યાં છે. એટલે હવે અદૃષ્ટને જાણી શકવાના સાધન રહ્યાં નથી.

૧૦. જે યોગી મહાત્માઓ પોતાના દિવ્ય યોગબળથી આ અદૃષ્ટને જાણી શકે છે, અથવા જે વિરક્ત જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં પારંગત વિદ્વાનો પોતાની વિદ્યાથી એ અદૃષ્ટને સમજી શકે છે તેવાઓને તો સરવાળા બાદબાકીના હિસાબ ગણના નેટલું કહિયું પણ આ પ્રારબ્ધની સાંખ્યા અથવા તેની મદદમાં કેવા અને કેટલા બળવાળા પુરૂષ પ્રયત્નને યોગ્ય એ કાર્ય લાગતું નથી.

૧૧. બધાજ એવા યોગીઓના જેવા અથવા જ્યોતિષીઓના જેવા હોતા નથી, અથવા એવાઓની મદદ મેળવી શકે કે સલાહ લઈ શકે એવી સગવડ પણ હાથેજ ટોઇ હાથેજ શાળી મનુષ્યને હોય, માટે બધાએ શું કરવું એ સલાહ બેઠો ચરો. તેનો જવાબ એજ કે આપણી શુદ્ધિ તથા આપણને પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો સાંતિપૂર્વક સ્વસ્થચિત્તે વિચાર કરીને ઉપયોગ કરવો અને તે વડે જે શુભફળ પ્રકટાવે એવાં કર્મો નિશ્ચય થાય તેવા ઇષ્ટફળદાયીકામોજ નિરંતર કર્યાં કરવાં તથા પરમાત્મા પાસે હરમેશાં ખરા અંતઃકરણથી શ્રદ્ધાપૂર્વક વાચના કર્યાં કરવી કે સદા શુભ કામો કરાવે. અદૃષ્ટ રીતે મદદ કરતા રહો, વિનિઃ આવે તેને દૂર કરવા સામર્થ્ય આપો, અનિષ્ટ ફળદાયી કામો કરવાની અશુદ્ધ અને અયોગ્ય શુદ્ધિ કરી સૂઝે નહિ, અને કદાચ તેવા કર્મો કરવા તરફ ચિત્ત વળે તો વચમાં વિનિઃ નાંખી અથવા અન્ય કોઈ

પ્રકારે સૂચના આપી તે કામ કરતાં અમને અટકાવે, અને એમ છતાં કદાચ કોઈ અનિષ્ટ ફળ ભોગવવાનું અમારે નસીબે આવી પડેતો તે ભોગવવા જેટલું બળ ધીરજ અને સહનશક્તિ આપે. આ પ્રમાણે હર હમેશા ઈશ્વરસુતિ કર્યા કરવી અને પોતાની યથા શક્તિ પુરૂષ પ્રયત્ન કર્યાજ કરવો. પુરૂષ પ્રયત્ન કરતાં પાછા હાથ નહિ.

૧૨ કેટલીક વખત એવું બને કે અદૃષ્ટ આપણને હરતામલકવત્ એટલે હાથમાં લીધેલા આમળાની માફક સ્પષ્ટ જણાવું નથી. તેને લીધે અનિષ્ટ ફળનો જ્ય કરવાને જે પુરૂષ પ્રયત્ન આદર્યો હોય છે તે પુરૂષ પ્રયત્ન પેલા અનિષ્ટ પ્રારબ્ધની સાથે સરખાવતાં સમાન થાય એટલે સુધી કરવામાં આવે છે, અને જો થોડો સમય તેજ પ્રયત્ન ચાલુ રહેતો અનિષ્ટ ફળ દૂર થઈ જાય એવો, અણીનો સમય આવે છે તેજ સમયે પ્રયત્ન છોડી દેવામાં આવે છે, અને 'સમુદ્ર તર્યાં ને ખાઓચીઆમાં કુખી મુઆ' એ કહેવત સત્ય હરે છે. આમ પ્રારબ્ધના અને પ્રયત્નના બન્ને ત્રાજવાએ સમતોલ થઈ ગયા હોય છે અને પ્રયત્નના ત્રાજવામાં એકજ નવટાંક પડતાં તે ત્રાજવું નીચું નથી ઇષ્ટ ફળ ચાખવાનો સમય આવ્યો હોય છે, છતાં એવે પ્રસંગે પુરૂષ પ્રયત્ન છોડી દેવાવાનું કારણ ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે 'અદૃષ્ટ' જ છે, કારણ જો તે દૃષ્ટ હોય તો કોઈ પણ મનુષ્ય એવી ભૂલ કરે નહિ. માટે એના ઉપાય એજ છે કે મરતાં સુધી પુરૂષ પ્રયત્ન છોડવો નહિ. વિદિત નિયમો પ્રમાણે છેક છેવટ સુધી પ્રયત્નનો ત્યાગ કરવો નહિ. વિદિત નિયમો પ્રમાણે છેક છેવટ સુધી પ્રયત્નનો ત્યાગ કરવો નહિ. અને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના અર્જુનને કહેલા વાક્યને હમેશાં દૃષ્ટિ આગળ રાખવું કે કર્મણ્યેવાદિ કારસ્તે માફલેપુ કદાચન આજ વાક્યને મળતો અર્થ સૂચવવાને એક બીજું વાક્ય પણ જનસમૂહમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે પણ તેનો અર્થ જે અત્યંત મનુષ્યો બંધી રીતે સમજે છે તેમ સમજવો જોઈએ નહિ. તે વાક્ય નીચે પ્રમાણે છે. ચંદ્રમાઘી ન તદ્ગાઘી માઘી ચેન્ન તદ્ગમ્યથા.

ભાઈઓ સક્ષિપમાં પ્રારબ્ધનું તથા પુરૂષ પ્રયત્નનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે મારી શુદ્ધિ સ્વીકારે છે. અને તે તમારી સમક્ષ રજુ કર્યું છે. હવે તમને વિનાંતી એટલી છે કે જે સક્ષિપ વિવેચનને યથાર્થ સમજવા પ્રયત્ન કરશે. હવે પછી આપણે જે વિષયને લંબાણુ વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચાને વિષયમાં સામાન્ય શંકાઓ જે મારી ધ્યાનમાં છે તે તથા જે અરસામાં જે બીજી શંકાઓ મારા તરફ મોકલવામાં આવશે તે સર્વે શંકાઓનો પથામતિ ખુલાસો કરશું.

આ વિષય કોઈ કહેશે કે અત્રે ચર્ચાનો યોગ્ય નથી પણ તેમ કહેનાર ભૂલ કરે છે. આ વિષયનો યોગ્ય ખુલાસો થાય નહિ ત્યાં સુધી પ્રારબ્ધ વાદોઓ એટલે પ્રારબ્ધમાં હોય તેમજ થયા કરે છે અને આપણું ડહાપણ કોઈ પણ કામમાં કોઈ પણ રીતે અને સહેજ પણ ચાલી શકે એમ છેજ નહિ એવા મનુષ્યો આ કોઈ પણ રીતે અને સહેજ પણ ચાલી શકે એમ છેજ નહિ એવા મનુષ્યો આ વિષય વાંચવાની પણ મહેનત લે નહિ તો જે વિષયમાં દર્શાવેલા નિયમોને માન્ય કરે એ બનેજ ક્યાંથી માટે મારા ધારવા પ્રમાણે આ મહોટી અને અનિવાર્ય અડચણ દૂર કરવી એ અતિ આવશ્યક છે. એમાં કદાચ એકાદ બે માસની દીલ થતાંથી મુખ્ય વિષય જતા દૂર રહેશે તો પણ આપણને પાછળથી રસ્તો ઘણો મરણ થઈ જશે એટલે આ દીલ કરતાં બમણી ત્વરાએ આપણે આગળ વધી શકશું. ચાલો ચારે આજે તો જય જય.

(અપૂર્ણ)

નાનાં બાળકોમાં અલૌકિક બુદ્ધિ.

નાના બાળકોમાં ઘણા પ્રસંગે અગાધબુદ્ધિ જોવામાં આવે છે. તે વાત પુનઃજન્મની સાક્ષિતી આપે છે. આર્ય શાસ્ત્ર અને યીથોસોફીના સિદ્ધાંત મુજબ દરેક જીવાત્મા ગતજન્મમાં જ્યાં સુધી ઉન્નતીના ક્રમમાં આગળ વધેલા હોય અને તે શરીરનો લાભ કરી બીજું શરીર ધારણ કરે ત્યારે ત્યાંથી તેનું આગળ વધવાનું અટકેલું હોય ત્યાંથી પાછું શીર થાય છે. એ વ્રત હજારો દાખલાઓથી સિદ્ધ થાય છે.

સૂક્ષ્મ વાયુમાં અમુક પ્રકારનું સ્ફુરણ થવાથી પ્રકાશ ઉપજે છે એ વિદ્યાનું શોધન કરતાં ડા. યંગનો દાખલો લઘુએ બે વર્ષની ઉંમરે તો તે પૂર છટાથી વાંચી શકતો હતો ચાર વરસનો થતાં પહેલાં તો તેણે બાઈબલ એવાર પુરું વાંચ્યું હતું સાત વરસની ઉંમરે તેણે ગણિત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને જે પુસ્તકનો તેને અભ્યાસ કરવાનો હતો તે તેના શિક્ષક સાથે અડધું વાંચ્યું ત્યાર પહેલાં તો તેણે તેજશબર શીખી લીધું હતું થોડા વર્ષ પછી નિશાળમાં રહીને લેટિન, ગ્રીક, હીબ્રુ, ફ્રેન્ચ, ઇટાલિયન, લાપ્તાઓ તથા ગણિતનામું, ઇંગ્લેન્ડીઝ, હુરબીન બનાવવાનું કામ સંપૂર્ણ શીખી લીધું હતું અને પૂર્વની ભાષાઓના અભ્યાસનો સંપૂર્ણ શોખ લાગ્યો તો. ચૌદ વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેને એક બીજા છોકરાને શિક્ષક સાથે અભ્યાસ કરવાનું નક્કી થયું હતું જે શિક્ષકને એટલા માટે રાખ્યો હતો તે ન આવવાથી ડા. યંગ પોતાની સાથે આલનાર છોકરાના શિક્ષકનું કામ શીર કર્યું હતું.

વીલીયમ. રોવન. હેમીસ્ટનનો બુદ્ધિનો પ્રભાવ આથી પણ લગ્ય હતો ત્રણ વરસની ઉંમર થતાં પહેલાં હીબ્રુનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો અને સાત વરસની ઉંમરે તો તેણે એ ભાષાનો એટલો જાણ અભ્યાસ વધાર્યો કે ડબ્લીનની ફીનીટી કોલેજના ફેલોને કશુંક કરવું પડ્યું કે એ કોલેમાં પ્રેસીડેન્ટ જગાના ઉમેદવારોમાં પણ તેના જેટલું જ્ઞાન નહિ હોય તે વરસનો થયો ત્યારે આછામાં ઓછી તેડ જુદીજુદી ભાષાનું જ્ઞાન તેણે સંપૂર્ણ મેળવ્યું હતું. અને તેનામાં યુરોપમાં હાલમાં બોલાતી તથા અસલની ભાષા ઉપરાંત. અરબી, ફારસી, સંસ્કૃત, હિન્દુસ્તાની અને મલય ભાષાનું પણ જ્ઞાન હતું ડબ્લીનમાં ધરાવતી એક એકઝી આગ્યો હતો તેને આવવાનું મનપત્ર તેણે ફારસી ભાષામાં લખ્યું ત્યારે તે ચૌદ વરસનો હતો તે વાતથી એ એકઝી અચળા પામ્યો અને કહ્યું કે એક અંગ્રેજ ફારસી ભાષા આવી રીતે લખી શકે તે વાત આજે જ જાણી.

તેનો એક સંબંધી કહે છે કે તે છ વરસની ઉંમરનો હતો ત્યારે તેને કેઇ ગણિતનો અમરો સવાલ પૂછ્યું ત્યારે તેનો તરત જવાબ દઇ પોતાની પાંગળા ગાડી તરફ તુરત રમવા દોડી જતો. બાર વરસની ઉંમરે અમેરિકાથી કોલમ્બ કરીને એક બુદ્ધિશાળી છોકરાને ઇંગ્લાંડ લાગ્યા હતા તેની સાથે સરાસરી કરતો અને તેમાં પણ ક્ષેત્ર મેળવતો તે માત્ર ૧૩ વરસનો હતો ત્યારે આયર્લેન્ડના રોયલ એસ્ટ્રોનોમરે તેને માટે કહ્યું હતું કે આ છોકરો તેના જમાનાનો મોટામાં મોટો ગણિત શાસ્ત્રી થશે, કોલેજમાં પણ તેની કિર્તી તેવીજ હતી ઘણા બુદ્ધિશાળી છોકરાઓમાં પણ દરેક પરિક્ષાઓમાં અને દરેક વિષયોમાં તે પહેલો ને પહેલો આવતો

એમ-ત્રીકટોરીયન-સારોના પ્રમુખપણા નીચે, ચાલતી સોસાયટી ઓફ ફ્રીમેટીક ઓયર્સ નામની સંસ્થામાં એક દશ વરસની ઉંમરની છોકરી દાખલ કરવામાં આવી હતી આ છોકરીએ ઘણા નાટકો રચ્યાં છે, અને તે લખવાય છે. વળી એમ જણાવવામાં આવે છે કે તે ઘણીજ નાની વયથી લખતી આવે છે. તેની માતાનું કહેવું એવું છે કે જ્યારે તે ફક્ત પાંચ વરસની હતી ત્યારે તેને લંડન લઈ જવામાં આવી હતી ત્યાં પ્રીન્સેસ પાસે પોતાની બનાવેલી કેટલી કવિતાઓ ગાઈ હતી તેને ભાષા શાન સંબંધે યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવી નથી એમ પણ તેની માતા જણાવે છે. તે બાળકને પછતાં તે કહે છે કે હું શીખી નથી. પણ મને આવડેજ છે. હું જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિ ફેંકું છું, પ્રત્યેક વસ્તુને વિચારપૂર્વક જોઉં છું, તેને વિચારમાં પૃથક્કરણ કરું છું અને તે ઉપર અભાસ વિચાર દર્શાવું છું જ્યારે હું ગાડીમાં ફરવા નીકળું છું ત્યારે અન્ય મનુષ્યને જોઉં છું તેમના વિચારનું શાંત અંતઃકરણથી નિરીક્ષણ કરું અને પછી સ્પુરણ પ્રમાણે નાટકો નવજ કથાઓ રચું છું.

આ બાળકની આટલી નાની વયની શક્તિ ઉપરથી એમ જણાય છે કે આ શરીરમાં આટલી વયે ઉચ્ચ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ થતી એ પૂર્વ જન્મના સચિત ફળોનો પરિણામ હોવાનો નિષ્કર્ષ.

આવા દાખલા સેંકડો મળી આવે તેમ છે આપણા આર્યવ્રતમાં યોગેશ્વર શ્રી 'કૃમ્મ ભાનુ'ને પોતાના જન્મ પછી થોડાજ દિવસમાં પૂતનાનો વધ કર્યો હતો તેમજ બીજા પણ મનેક અર્ધુરોનો સંહાર કરી અસાધારણ બુદ્ધિ અને બળ બતાવ્યું હતું.

શ્રીમત્ શકરાચાર્ય : ભગવાને બાલ્યાવસ્થામાં સંન્યસ્ત ગ્રહણ પરી દિગ્વિજય કરી ધર્મની શાપના કરી હતી.

નુદિઆના રહેનાર શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુએ પણ અસાધારણ બુદ્ધિબળ બતાવી મહા સંન્યસ નિદાનોનો જય કરી ધર્મ સંસ્થાપના કરી હતી.

માહાત્મા જુહમાં પણ બાલ્યાવસ્થાથી અસાધારણ બુદ્ધિ હતી તેણે પણ દુનિયાના સફોટા ભાગશાંતિ બુદ્ધિ ધર્મની સ્થાપના કરી છે સદાજી ભક્ત પ્રહલાદનું જન્મ સચિત પણ તેવુંજ છે. તેમની બાલ્યાવસ્થાથીજ તેમનામાં અસાધારણ ભક્તિભાવ અને દ્રઢતા હતી આવા આવા ઘણા ઉદાહરણો મળી આવે છે, અને તેનાથી સિદ્ધ થાય છે કે પૂર્વજન્મમાં ઉન્નતિનો ક્રમ જ્યાંથી અટક્યો હોય ત્યાંથી નવા જન્મમાં શરૂ થાય છે. અને તેવા દ્રષ્ટાન્તોથી પુનર્જન્મની પણ સ્પષ્ટિ થાય છે.

અદ્ભુત બાળકો.

મુદ્ધિમાં ખરી નિપય જ અથવા અકરમાત જેવું કંઈ બનતું નથી. બુદ્ધિ કે શાનના અભાવે જે વાતનું નીલ કરતાં 'ય; તે વાતને 'અકરમાત' અથવા 'અમકાર' કહેવામાં આવે છે. તેથી જય જય. યાદ રાખવું જોઈએ કે દુનિયામાં જે બને છે તે અકરે છે; અને મનુષ્યને જેટલા જણાયા છે તેના કરતાં નહિ

જાણપક્ષા કુદરતી નિયમોની વધારે મોટી સંખ્યા હોવાનો સંભવ છે, અને તે નિયમો ને જાણતાં વા અજાણતાં અનુસરતાં, અથવા તેમને જોઈતાં સાધનો પુરાં પાડવાથી, સામાન્ય મનુષ્યોને અમકાનોક લાગે તેવાં પરિણામો આવે છે. પ્રજોત્પત્તિની આખતમાં પણ તેમજ છે. બાળકોમાં સદૃશ્ય કે દુર્ઘટનાં, મહાન શુદ્ધિબળ કે મૃતતાનાં, સૈદ્ધર્ષનાં કે કુરુપતાનાં, આનંદી ને તેજની સ્વભાવનાં કે દીવગીરને હાવવરાળોવા સ્વભાવનાં—એ વિગેરે જુદા જુદા પ્રકારની પ્રકૃતિનાં બીજાં—મસ્કારો—બાળકનાં શારિરીક તથા માનસિક બધારણમાં તેના જન્મ પહેલાં દેવી ગીતે પડે છે તેવું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોવાથી, યથેચ્છ રૂપશ્ય વાળી પ્રજા વર્તમાન કાળમાં માઆપો ઉમમ કરો શક્તાં નથી. પરંતુ આ આખતનું જ્ઞાન થતાં અને અને તે પ્રમાણે અનુસરતાં, હાલ જેમ ખેડુત જોઈએ તેવી જાનના ઝાડવાગીને ઉછેરો શકે છે; તેવીજ રીતે જોઈએ તેવા પ્રકારની પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માતાપિતાઓ ભાગ્યશાળી થશે. આ વિષય ઉપર વધારે અભિપ્રયમાં લખવાનું રાખી, વર્તમાન કાળમાં શરેર તથા મનની અદ્ભૂત શક્તિ છેક ન્હાનપણમાં બતાવનાર બાળકોના ઘોડાક દાખલા નીચે આપીએ છીએ.—

લન્ડન થયેરમાં માર્ટર લેમ્મર્ટ નામનો એક છોકરો છે. તે જન્મ્યો તે દિવસેજ તેના ભાર તેત્રીસ શેર હોતો તેની બૂખ જન્મથીજ એવી રાત્રસી હતી કે તે પંદર દિવસનો થયો એટલામાં તો તેના ભાર દસ શેર વધ્યો.

તેજ પ્રમાણે વળી અમેરિકના ચિકાગો શહેરમાં એક 'કેમિટા રેગન' નામની છોકરી છે. તે એટલી તો ન્હાની ઉંમરથી લીડતાં શીખી છે કે મોટા મોટા ઝાકટરો પણ તે જોઈ નવાઈ પામે છે. તે ત્રણ દિવસની થઈ એટલામંતિ પેટે ચાલવા તથા ઉભી થઈ ટચમચ આપા ઘોરડામાં ફરવા લાગી. એક ન્હાની ઉંમર છતાં તે પોતાની મેળે ધાવણની શીશી ઘેળને દુધ પીએ છે અને તાવ બધે દંડરા વગાડી શકે છે, વળી તે દોઢ માસ જેટલા વખતમાં પ્રકત એ વારજ રડી છે.

ન્યુ બ્રન્સવિક પ્રજાણના ડોનાડ મરરી નામના છોકરાએ ૧૭ વર્ષની ઉંમરે એક નવાપ જેવા રમકડાનું “ પેટન્ટ ” લીધું હતું.

ઈલિનો શહેરના ઓલમર્ડ સ્મીથ નામના છોકરા એ હોડી હલકાગવાના એક નવા સંચાની શોધ બાર વર્ષની વયે કરી તેનું ‘ પેટન્ટ ’ લીધું હતું.

બ્રુક્લીન શહેરના બૉબ જે એનરેટ્ડ નામના છોકરાને એક આગમાંથી બચવાના સંચાની (Fire-escape) શોધ માટે ૮૦૦૦ પૌડ (રૂપિયા ૧૨૦૦૦૦) મળ્યા હતા.

સેમ્યુઅલ કોટે પોતાની પ્રખ્યાત રીસ્ટ્રવરની બનાવટની શોધ પ્રકત પંદર વર્ષની ન્હાની ઉંમરે કરી હતી.

વિષુત રાજ્ય પારગત સુપ્રસિદ્ધ મી. એડીસને, પોતાની મેળે કામ કરતા તારના એક પંચ (Automatic Telegraph Repeater) ની શોધ અતર વર્ષની વયે કરી હતી.

જર્મના દયુમેક શહેરમાં ક્રીસ્ચીયન હેઇનકેન નામનો એક છોકરો ફક્ત એકજ વર્ષની ન્હાની વયે વાંચી શકતો હતો અને ત્રણ વર્ષનો થતા પહેલાં લખી શકતો હતો. પરંતુ તે બિચારો ચાર વર્ષનો થતાં મરણ પામ્યો.

બેરેડીયર નામનો પ્રખ્યાત બાળા રાજ્ઞી પાંચ વર્ષનો થયો તે પછેનાં ફ્રેંચ, લૅંગન,

અને જર્મન ભાષાઓ બોલી શકતો હતો, અને દશ વર્ષોના થયો તે પહેલાં તો તેણે હીન્દુ ભાષાના એક શબ્દકોશ બનાવ્યો હતો. પરંતુ તે ઈ સ. ૧૭૪૦ ની સાલમાં ફક્ત વીસ વર્ષની કુમળી વયે મરણને શસ્ત્ર થયો.

જેમ્સ ક્રીચ્ટન (James crichton) નામનો પ્રખ્યાત બુદ્ધિશાળી પુરુષ ઇ. સ. ૧૫૬૦ માં સ્કોટલેન્ડમાં જન્મ્યો હતો; અને તેને સેન્ટ એન્ડ્રુ યુનીવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. એણે કહેવાય છે કે તે વીસ વર્ષોના થયો તે પહેલાં લગભગ સર્વ વિદ્યાલક્ષ (Sciences & Arts) માં નિપુણ થયો હતો, દશ જુડી જુડી ભાષાઓમાં ધર્મીય સરળતાથી લખી વાંચી શકતો હતો, તેમજ અધ્યરોહણ, સંગીત વાદ્ય વિગેરેમાં પણ બહુ કુશળ હતો. પાછળથી હયુક ઓફ ઍન્ટિક્સ આની પદવી ધરાવનાર ઉમરાવના પુત્રના શિક્ષક તરીકે તે કામ કરતો હતો તેવામાં પ્રકત પચીસ વર્ષની ન્હાની વયે તે એકાએક મરણ પામ્યો. એણે કહેવાય છે કે તેના હાથ ચીથે તાલીમ લેતા ઉમરાવના છોકરાએજ તેને કટાર મારી મારી નાંખ્યો.

આપણા ભારત વર્ષમાં પણ બુદ્ધિબળ તથા શારીર બળનાં એવાં અસંખ્ય અદ્ભુત દર્શનો બનેલાં છે, પરંતુ પાશ્ચાત્ય વિદ્યાથી નક્કામાં અંગ્રમ્મ ગણેલા કેટલાક મનુષ્યો તેને કપોલ કલ્પિત ગણી કાઢે છે. પણ તેઓ જરા વિચર્યો તપાસ કરશે તો તેવા વિશાળ અને આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિબળનાં દર્શાત વર્તમાનકાળમાં, આપણી પડતીના સમય હોવા છતાં પણ, તેમને મળ્યા વિના નહિ રહે. શારીર બળમાં બહુજ પ્રખ્યાતી તથા અડતાળીસ આંદ મેળવેલા, વિલાપતના પ્રખ્યાત સેન્ડોને પણ હઠાવી દેનાર, આપણા દેશના, “કળિયુગના બીમ” ની ઉપમા પામેલા, પ્રો. રામ ભૂતિના અગ્રાધ બળથી તથા પ્રખ્યાતીથી સર્વ કોઈ જાણીતું છે માટે તે વિષે વધારે ન લખતાં ગમ-કારીક બુદ્ધિબળનો એક નીચેનો નમુના રૂપ દાખવે: આપી આ હુંક વેખ આપણે પુરો કરીશું.

ગ્વાનીપર ગ્રેટમાં આણુ તોતારામ નામના એક ગૃહસ્થ સારા હોદ્દા ઉપર છે. તેમને શંકરનાંદ કરીને એક બહુ બુદ્ધિશાળી પુત્ર છે. તે છે. તે છોકરો બે વર્ષોના થયો તેવામાં તેની મા મરી ગઈ, તે પછી તેના પિતાએ તેને બહુ સલાહથી ઉછેરી મોટો કર્યો, તેના બાપ ગયાં તથા વર્ષથી પ્રકત ફળ અને દુધનોજ, આહાર કે છે. શંકરનાંદ ચાર વય નો થયો તેટલામાં તો વાદ્મીથી રામાયણમાંના સંસ્કૃત શ્લોક બહુ મંથુર સ્વરે ગાવા લાગ્યો અને આઠ વર્ષોના થયો તે પહેલાં તો પ્રમાણુ બૂત ગણાતા મોટા મોટા લેખકાનાં પુસ્તકોનો ઉડો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. તે પછીથી જ્ઞાનમાં તેની વૃદ્ધિ બહુવરાથી થવા લાગી, ખરે ખર, શંકરનાંદની નમરણ શક્તિ અતિ અદ્ભુત છે, ફક્ત તેર વર્ષ જોટલી ન્હાની ઉમરે ગયે વર્ષ (સન ૧૯૦૭) તે પંબગ યુનીવર્સિટીના સંસ્કૃત ભાષાની એમ. એ ની પરિક્ષામાં બેઠો હતો અને એકરીસમે જાહેર પસાર થયો હતો થોડા વખતમાં તે કલકત્તા યુનીવર્સિટીની “કાન્વરન” ની પરિક્ષામાં બેસનાર છે. આજ ઉત્તમ બાળ—શાસ્ત્રીને દિનદિન વધારે સરળતા મળતી રહો. અને અલ્પચારી શંકરનાંદને હથેર લાંબુ આયુષ્ય તથા પારમાર્થિક જીવન અર્પો એજ પ્રાર્થના છે! અસ્તુ.

ઔષધિકલ્પ.

આ માસિકના પ્રથમાંકમાં આપેલ રસાપેષ્ય શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં અમોએ ઉપોદ્ધાતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પુરાતનકાળમાં આર્યાવૃતમાં ધણું વન અને ઉપવનો હતાં. અને નિયમિતપણે વર્ષા આદિ દરેક રીતે પશુ પોતાનું કાર્ય બગવતી હતી પાશ્ચાત્ય મોધકાના મોધ ઉપરથી પણ જણાય છે કે વરસાદનું આકર્ષણ ઝાડી પહોડો અને અમુકથી હમેશાં થાય છે. તે વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થયેલી છે. અને હજુ પણ એવાં સ્થળોમાં વરસાદ હમેશાં વધારે આવે છે. એ વાત અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. આપણા દેશમાં જ્યારેય ઝાડોના નાશ થવા લાગે અને જંગલની જગ્યાએ વસ્તી થવા લાગી ત્યારથી વરસાદ પણ નિયમિતપણે જોઈએ તેવો આવતો નથી. એ વાત આજથી પચીસ ત્રીસ વર્ષ પૂર્વેના અને વૃદ્ધ માણુઓના જીવનમાં આવેલાનું દરેકના જણવામાં છે. ત્યારે નિયમિત વર્ષા રીતે પોતાનું કાર્ય બગવતી હતી ત્યારે વનસ્પતિ રસક્રમથી ભરપૂર હતી. એવાં વન ઉપવનમાં અને શુદ્ધગોમાં અધિ મુનિઓ અને મહાત્માઓ ગેરતા હતા અને કંઈ મૂળ તથા ફળ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરતા તે સમયમાં અનેક વનસ્પતિની શોધો તેઓએ કરેલી છે. એ મહાત્માઓ યોગવિદ્યાના બધે સમાધિ અવસ્થામાં વનસ્પતિના શુભ દોષો જોઈ અને જાણી શકતા હતા. તેઓએ એક એક વનસ્પતિને જુદા જુદા રોગો ઉપર વાપરી અનેક રોગો એકજ વનસ્પતિથી નાશ કરી ખાતી કરી અનેક પ્રયોગો લખી રાખ્યા છે. અને તેવા પ્રયોગોને આર્યશાસ્ત્રકારોએ વનસ્પતિના કલ્પ એવી સંજ્ઞા આપેલી છે. દાખલા તરીકે—વિજિયાકલ્પ—સદ્દેવીકલ્પ—સમુદ્રલગ્નકલ્પ—ગોરખમુડીકલ્પ—કલ્યાણકલ્પ—આવા કલ્પો આજ સુધી છપાયેલ ગ્રંથોમાં ઘણે ભાગે ક્ષતિગ્રસ્ત જ જોવામાં આવે છે. તેથી અમે આવા કલ્પો આ માસિકમાં દાખલ કરવા ઉચિત ધાર્યું છે કેમ કે કેટલાંક કલ્પોની વનસ્પતિ ગરીબ તથા થીમત વર્ગ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી અમૂલ્ય ફાયદો જણાય છે.

સોનામુખી કલ્પ.

સોનામુખીને અસ્ફુટમા ભૂમિતનપા, માર્કંડિકા સુજ્ઞાતી. સોનામુખી, મીઠીઆવલ્ય. મરાઠી—સોનામુખી—ઈ સોના, લે—એન્નેપોલીયા કરીને કહે છે

સોનામુખી કુષ્ઠ (કેદ) નાશક, શરીરના ઉપર તથા નીચેના ભાગોનું શોષન કરનાર, વિષ, ખાંસી, શુભ્ર (ગોગો), અને ઉદર રોગનો નાશ કરનાર છે.

સોનામુખીના પાનનાં દીટાં અને પાન વચ્ચેની શિરા કાઢી નાખી તેનો ઉપયોગ કરવાથી શુભ્રકારક થાય છે. તેમજ પેટમાં આંકડી આવતી બધથાય છે.

સોનામુખીનું ચૂર્ણ મધ સાથે દિવસ ૨૧ આટવાથી ઘાતુ વધે છે. સાકર સાથે ખાવાથી પિત્ત, માખણ સાથે ખાવાથી આમવાયુ, નો નાશ થાય છે. સાકર સાથે ખાવાથી જૂખ લાગે છે. દ્રાક્ષ સાથે ખાવાથી આંખનું તેજ વધે છે. ભાંગરાના રસ સાથે ખાવાથી યુવાવસ્થા જટન બળ આવે છે. મોટાં આમળાના રસ સાથે ખાવાથી શ્વાસ મટે છે. ત્રીફળાના રસ સાથે ખાવાથી ચક્રર આવતાં બધ થાય છે નગોહતા રમ સાથે ખાવાથી પાદુરોગ મટે છે. વિંજુના રસ સાથે ખાવાથી પિત્ત, કેરીના રસ સાથે ખાવાથી કમગો મટે છે. ગોખરનો રસ તથા ખાંડ સાથે ખાવાથી ગર્ભ ધારણ થાય છે. દાડમના રસ સાથે ખાવાથી છાતીનો વ્યાધિ નાશ થાય આંખજાની જડ તથા મધ સાથે પુરૂષ છદિયની ત્વચા ઉપર લેપ કરવાથી તથા તેજ અનુપાન સાથે ખાવાથી પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. દીવેલ સાથે જેવન કરવાથી શુભ્ર, બકરીના દુધ સાથે લેવાથી કમી રોગ, ગંધડાના દુધ સાથે લેવાથી આમવાયુ જળંદર, અગ્રની સાથે ખા-

વાથી પ્રમેદ, અજન્મા સાથે ખાવાથી શરદી, પીપળી મુળ સાથે ખાવાથી માથાનું દરદ, નારા-
પામે છે. લવીંગ સાથે ખાવાથી મરદાષ આપે છે તથા તેલ સાથે ખાવાથી સર્પનું ઝેર
ઊતરે છે. હરણીના દુધ સાથે ખાવાથી ધણું ચાલવા છતાં થાક લાગે નહિ, બાળ હરડે સાથે
ખાવાથી કોઈ બળ છે.

સોનામુખી દ્રામ ૮, સુંઠ દ્રામ ૨, હીમજઃદ્રામ ૨, તેને મિશ્ર કરી ચૂર્ણ કરવું તેમાંથી
દ્રામ ૦૧ શેર સુધી ઝાડા તથા ત્વચાના વ્યાધિ ઉપર આપવું સોનામુખીના પાન રૂ. ૩ લાગ,
કાળીદાઢ શેર ૦૧, દુધ શેર ૦૧, પાણી શેર ૦૧, બધું ભેળું ઉકાળી પાણી શેર ૦૧ રહે
ઉતારી બધું મસજી ગાળી લેવું તે પીવાથી કિતમ બનને બુલાવ થાય છે.

સોનામુખી રૂ. ૨ લાગ, મચ્છં રૂ. ૧ લાગ, હીમજ રૂ. ૧ લાગ, પારો રૂ. ૦૧ લાગ,
ગંધક ૦૧ લાગ નેપાળાનાં શુદ્ધ ક્રેલાં બીજ રૂ. ૧ લાગ નેપાળાના મીઝને ઘીમાં તળી
લાલ થવા દેવાં.

પારો તથા ગંધકને ધુટી કળળી કંદી, પછી ઉપરની ચીજોનું બારીક વસ્ત્ર ગાળ ચૂર્ણ કરી
એમાં મેળવવું, અને તેની ચણા જેવડી અગર તેનાથી ન્હાની ઘીમાં ગોળી વાળવી. વિસ્ફોટક
વાળાને ખાંડ સાથે એક ગોળી આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે. પથ્થ તેલ, મરચું, ખટારા
ન આપવી.

હીમજને એરડીયા તેલમાં ડુબી જતાં સુધી તળવટ બળવા દેવી નહી. પછી દોઢાં ત-
થા નસો કાઢેલાં સોનામુખીના સાદ ક્રેલાં પાન હીમજથી અડધા ભાગે લઈ લાલ થતાં સુ-
ધી એરડીયા તેલમાં તળવાં પછી બન્નેને ખાંડી રાખવાં આ ઔષધિનું સેવન કરવાથી ધણું
ફાયદો થાય છે તેમજ ઉદર રોગ પણ મટે છે. ખરાબ દવાનું ન્યાં પાણી લાગવું હોય ત્યાં
આર પાંચ દિવસને અંતરે આ ફાણી લેવાથી પાણી લાગવું નથી, અને ત્વચા રોગનાં ધણું
દરદો આ દવાના સેવનથી મટે છે. મ્હાસ એક વિદ્વાન મિત્રે આ દવાનો ધણું દરદી ઉપર
પ્રયોગ કરી અતુલ્ય મેળવી બતાવેલી છે.

સોના મુખી માટે પાશ્વાત શોષકોના નીચે પ્રમાણે મતઃ—

સોનામુખી એ એક નિર્ભય અને શુભકારી રેચક દવા છે, તે અત્યંત ઘરડા અને નાલુક
બાંધાની સ્ત્રીઓને રેચક તરીકે મારી રીતે પસંદ કરીને આપી શકાય છે.

ઉપયોગઃ—અત્યુર્ણ. મળાવરોગ, ત્વચારોગ, ઉપર ઝાડો લાવવા સાર વપરાય છે બધ
કોશ તથા પેટ સાફ લાવવા સાર આ દવા નિર્ભય કિમતિ અને ધણી શુભકારી રેચક દવા છે.

વિશેષ વર્ણનઃ—સોનામુખી જરા તેજક રેચક છે. અને તે લીધાથી આંતરડાની ભમરી-
આ ક્રિયા સમાન પેચનાળી અસર (Peristaltic Action) સારી રીતે થાય છે; અને
કેટલેક દરજ્જે આંતરડાના પ્રવાહી પદાર્થને સારી રીતે બહાર કાઢે છે. મુખ્યત્વે કરીને તે એ-
લોઝની માફક. કોલન નામના આંતરડા પર અને મળાશય ઉપર ઝાઝી અસર કર્યા શિવાય
નાનાં આંતરડાઓ ઉપર સારી અસર દરે છે. આ દવાને એકલી આપવામાં આવેલો કોઈ કોઈ
વાર બકારી, ઉબકા ચુંક, અને આંકડી લાવે છે; તેથી આ દવા સોન્ટ (નિશ્વાસી મીઠું)
ટારટરેટ ઓફ પોટા શીયમ, અને બીજી ગરમદવાઓના સ્વયોગમાં વાપરવામાં આવે છે. અ-
ને આવા મિશ્રણ રૂપ સેના કમ્પાઉન્ડ મીડીઅર આપવાથી અને બ્યેક ટ્રાઈટ આપવાથી ઉપ-
લા ચિન્હો થયા શિવાય રેચક અસર સારી રીતે થાય છે. બંધકોશવાળા અત્યુર્ણના દરદોમાં,
સોનામુખી દરદોમાં, અને અધળી ભતતના તાવના દરદોમાં સેના વપરાય છે.

સોનામુખી કેટલીક રીતે જલદ બુલાવ છે માટે અન્નાશયની નળીના સોળના દરદમાં
વાપરવી નહીં.

અપચો, તાવ, ઉધરસ, વગેરે રોગોની શરૂઆતમાં જે સોનામુખી આપવામાં આવેતો દરદુર્ જોર અરધા અરધ કમતી યથા જાય છે. ખસ, લૂખમ, છુરટ. દાદર વગેરે ચામડીનાં દરદોમાં સોનામુખીનો લુગાળ આપવાની અવસ્ય જરૂર છે. કારણકે તે તેવાં દરદોમાં બહુ ઉપયોગી છે, સોનામુખી પેટની અંદરના જીવડાને પણ દુર કરે છે. અને હરસ થવાને માટે લોહીનો જે જમાવ સફરાના હેઠલા ભાગમાં થયો હોય તેને પણ તે દુર કરે છે.

સોનામુખીનાં પાંદડાંની લુકાની માત્રા એકથી બે દ્રામ સુધી છે. સોનામુખીનો મુરખો જેને ઇંગ્લેન્ડમાં કન્સેક્શન ઓફ મેના કહેહે તેની માત્રા બે થી ત્રણ દ્રામ ઈન્ડિયન મેના એટલે સોનામુખીની ચાની માત્રા એકથી બે આઉન્સ. ટીકચર સેની એટલે સોનામુખીના અર્કની માત્રા એકથી ચાર દ્રામ કમ્પાઉન્ડ મીક્ચર ઓફ મેનાની માત્રા એકથી દોઢ આઉન્સ અને સીરપ ઓફ મેનાની માત્રા એકથી ચાર દ્રામ છે. આ માત્રાઓ પુખ્ત ઉમરના માથુ-સોને માટે સમજવી બાળકને માટે કમ્પાઉન્ડ મીક્ચર ઓફ મેનાની માત્રા એકથી બે દ્રામ સોનાના સીરપની માત્રા અરધા ટી સ્પુનફુલથી એક ડ્રાઈ સ્પુનફુલ સુધી છે. તેના ટીકચરની માત્રા પણ સીરપના પ્રમાણમાં જ છે. ઈન્ડિયન મેનાની માત્રા એકથી ચાર દ્રામ સુધી છે. બાળકનો માત્રા કહેલી છે ત્યાં બાળક જેથી ચાર વર્ષ સુધીનું સમજવું.

સોનામુખીના પાંદડાંને સાફ કરો તેને ગૌમુત્રમાં પલાળી રાખવાં બીજો દિવસે ગૌમુત્ર કાઢી નાખી બીજું તાજું નાખવું આ પ્રમાણે લાગત દસ દિવસ સુધી દયાં પછી તેને સૂકવી ખાંડી બારીક ચૂર્ણ કરવું આ તૈયાર થયેલ ચૂર્ણને કાળીદાક્ષની અંદર મેળવી ગોળી વળાય છે.

સોનામુખીનો લુકા સાત આઉન્સ, ધાણાનો બુકો ત્રણ આઉન્સ, અંજીર બાર આઉન્સ, આંબલી નવ આઉન્સ, ગરમાળાનોગોળ નવ આઉન્સ, જેડીમથનો શરિર પોલો આઉન્સ, આલુ છ આઉન્સ, ઘીએલી સાકર ત્રીશ આઉન્સ, ચોખ્ખું પાણી જરૂર જેટલું, પ્રથમ અંજીર અને આલુખુખારને ચોવીશ આઉન્સ પાણીમાં ચાર કલાક ઉકાળી જેટલું પાણી બળી જાય તેટલું ફરીથી ઉમેરવું, પછી તેમાં આંબલી તથા ગરમાળો મેળવી બે કલાક રાખી ચારણીથી ગાળી લેવું પછી તેમાં સાકર અને જેડીમથ નાખી ધીમી આંચથી ઓગાળવું. છેવટ સોનામુખી અને ધાણા મેળતા એટલે સોનામુખીનો મુરખો તૈયાર થાય છે.

અભિપ્રાય.

એકાથી મેહમુદમીયાં શાહજુદીન જેઓ યુનાની વગેરે દવા કરવાનો ધંધો કરે છે તે નીચે પ્રમાણે લખે છે કે:—

ધનંતરી માસિકના માર્ચ. એપ્રિલ. મે ના અંકો અમને મળ્યા છે તે વાંચીને ખુશી થતાં લખવાનું કે મજદુર માસિકના મેચો દરેક કુટુંબને ઉપયોગી છે આવાં માસિકની શુજ્જાતમાં જોટ હતી તે ચિકિત્સક ચૂકામણી વૈદરાજ ભોગીલાયજીએ પુરી કરી છે શુજ્જાતમાં આ વૈદક સંબંધીનું બીજું માસિક છે આવાં લોકોપયોગી માસિકો વધારે જન્મ પામે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ કારણ ધરગોળી વનગપતિ દવાઓથી ધરોધર મંદવાડની જે જુઓ સંલગ્ન છે તે નારા પામ્યા વગર રહેશે નહિ આની વનગપતિની દવાઓની વાકેજગારી દરેક કુટુંબ મેળવવી જરૂરની છે અને તે જોટ આ માસિકથી પૂરી પડે છે.

મેહમુદમીયાં શાહજુદીન.

સુ. ખેડા,

આભાર સહિત સ્વીકાર.

ચંદ્રપ્રકાશ એ નામના માસિકના અંકે અમને તેમના અધિપતિ તરફથી મળ્યા છે એ પત્રના વ્યવસ્થાપક વૈદ્યભાણુ ગણપતરામ અમૃતરામ જોશીએ આભાર પરિચિત છતાં તેઓની લેખ લખવાની શૈલી પ્રશંસનીય છે. આભાર માસિકમાં પણ તેમના લેખો આવે છે. આ માસિકના લેખો જોઈ અમને આનંદ થાય છે આશા છે કે પત્રના વ્યવસ્થાપક શ્રી. ગણપતરામ અમૃતરામ ઉત્તરોત્તર આ માસિકને સારા લેખોથી વધારે દીપાવી આહરેને સંતોષ આપશે. આ પત્રનું લવાજમ પોષ્ટેજ સાથે ગણાઉંથી રૂ. ૧-૪-૦ છે. અમે તે રૂ. ૨૦. પ્રભુશંકર નરભેશંકર વાસ ચંદ્રપ્રકાશ માગિક એપ્રિલ મુ. અડાજણ જીલ્લે સરત સ્વીકૃતિ મળશે.

ઉદ્દેશ્યધન—એ નામનું અમદાવાદમાં ઉત્સાહી યુવકવર્ગ તરફથી પ્રગટ થતું તેના ત્રીજા અંકે અમને મળ્યા છે. આ પત્રમાં સાહિત્ય તથા કેળવણી અને ઐતિહાસિક લેખો ઉત્તમ પ્રકારે ચર્ચાવામાં આવે છે. તેમજ દેશોન્નતિના તમામ આધાર યુવક વર્ગ ઉપર રહેલો છે. યુવક વર્ગે જે નીતિ જ્ઞાન સ્વલતા સદ્ગુણો અને દેશભક્તિ તથા રાજ્યભક્તિથી પરિપૂર્ણ હોય તે દેશની પ્રજાને એક સ્વર્ગ સમાન સુખ મળે તેમાં જરા પણ શંકા નથી અમને લાગે છે કે આ પત્રના યુવકો તે તરફ પૂર્ણ ઉત્સાહથી યુવક વર્ગની સુધારણા ઉત્તરોત્તર કરવા ઉત્સાહી બનશે તેવી આશા છે. પત્ર લેખોની શૈલીથી અમને પુરતો સંતોષ થાય છે તથા તે પત્ર ખરીદવા ચુર્ચર બહુને વિચારના છે.

વૈદ્યપત્રિકા માસિકનો આશાડ માસનો અંક અમને મળ્યા છે પત્ર વાંચતાં વૈદ્યસભા તરફથી જે સુધારણા સંબંધમાં જે પગલાં ભરવામાં આવે છે તે શુભ છે તેમ ઉત્સાહી ગૃહસ્થોએ જે સલામતે જે નાણાની રકમો અર્પણ કરેલી છે તે જોઈ અમને વધારે આનંદ થાય છે દરેક તાતિ અને સમાજોના સદગૃહસ્થો જે આ પ્રમાણે રકમો ભેગી કરી પોતાની તાતિના બાળકોને અથવા સમાજના બાળકોને કેળવણી આપવામાં તેવી રકમ અર્ચવાની વ્યવસ્થા રાખે તે દેશની ઉન્નતિ યત્નમાં વધારે મદદ રૂપ થઈ પડે.

જરા આ તરફ લક્ષ આપશે કે ?

જેઓ લગવદ્ભક્ત, લવભીરુ મુમુક્ષુ વગેરે ભક્તિરસના વિલાસી છે તેઓ મહારથોને ઉભય જન્મ સંપન્ન કરવાની ખાતર સપ્તમે વધાવી લેવા સરખું પુસ્તક.

શ્રીમન્ન કૃષિરાજ મહારાજ પ્રણીત.

નીતિ-બોધ ચિંતામણિ.

કે જેમાં રસિક-પદ લાક્ષિણ્ય વિવિધ વિપવનાં સુગ્રાધક પદો છે, બાપા સાદી-સરલ અને જનમનરંજન છે, એટલું જ નહીં પણ અસાર લગી આ પુસ્તકોત્તર્ગત પદોની જુદે જુદે રચને તરકરાઈથી આશુતિઓ છપાઈ જતાં તેના બહોળા ઉપાય જેમના તેમ આહુજ રહેલો છે, તે લોકપ્રિય સંપૂર્ણપણે છપાવવા પુસ્તકને તારકીય ખરીદી ખર્ચી કરવાની ખાસ જરૂર છે. પુસ્તક અમુક છતાં માત્ર ન્યોજાવરૂપ પોષ્ટેજસહ રૂ. ૨-૦-૦ રાખેલ છે. બવ રંગાતક લગ્નમંચે પીવા ટાણુ ઉત્સુક નહીં કરો !

મળવાતું ઠંકાણું—પંડિત ભોળાનાથ શર્મા.

અમદાવાદ—ગુજરાત.

ધમની Arteries.

ધમનીઓ રિયતિસ્થાપક પોલી નળીઓ છે, જે દ્વારાએ રક્તાશયમાંથી શરીરના દરેક ભાગમાં લોહી જાય છે. અને તેની એક ઝાડની ડાળીઓની માફક અસંખ્ય નાની મોટી શાખાઓ હોય છે, અને શાખામાંથી પણ શાખાઓ નીકળેલી હોય છે. આ મુજબ નાની શાખાઓ જે એક મોટી શાખામાંથી નીકળેલી હોય છે, તે તેવીજ રીતે બીજી મોટી શાખામાંથી નીકળેલી નાની શાખાઓની સાથે અસંખ્ય મળી જઈ એક યથા જાય છે. આ રચનાથી કદાચ એકાદ મોટી શાખા આગળ જતાં કપાઇ ગઇ હોય તો પણ આ વ્યવસ્થા ઉપર જાણીયા મુજબ નાની શાખાઓના અસંખ્ય રક્તના સંબંધને લીધે લોહીના પ્રવામાં ખડેલ થતી નથી. આવી રીતે શાખામાંથી શાખા અને તેમાંથી પણ બારીક શાખાઓ નીકળેલી હોવાથી છેવટ ઘણીજ બારીક લગભગ વાળથી પણ બારીક અસંખ્ય શાખા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર સિવાય જોઈ ન શકાય તેવી ઝીણી રક્તવાહિનીઓ હોય છે અને તેના વ્યાસ ૩૦૦૦ ઇંચ જેટલો હોય છે, એટલે કે એક ઇંચ જગ્યામાં તેવી ૩૦૦૦ નળીઓ રહી શકે છે. આવી બારીક નળીઓદ્વારા રક્ત શરીરના તમામ ભાગમાં પોહાવેલી વળે છે. તે નળીઓ કેશવાહિની કહેવાય છે. સાર પણ તેવીજ બારીક નળીઓ નજીકમાં હોય છે, જે શિંગાઓની શાખાઓ હોય છે. તે મળે બીજી ઉપયોગી યથા ગમેયું લોહી રક્તાશય અને ફેફસાં તરફ પાછું શુદ્ધ થવાને જાય છે.

ધમનીઓ ત્રણ પડની બનેલી છે. અંદરનું 'એપીથીલીઅમનું', વચ્ચું 'સ્નાયુનું' અને ઉપરનું 'સર્ચોન્કનું' બનેલું છે. ધમની પ્રથમ શરૂઆત રક્તાશયની ડાબી જવની (રક્તાશયના ડાબા નીચલા કોણ) માં થાય છે. આ મોટો ધમની (એઓર્ટા) રક્તાશયમાંથી નીકળી રક્તાશયની ઉપરની બાજુએ કમાનની માફક યથા ઉદરપટલમાં યથા નીચે આવેલી છે. આ ધમની રક્તાશયમાંથી નીકળે છે તે સ્થળે તેમાંથી નાની બે શાખાઓ થાય છે, જે 'રક્તાશયનું' પોપણુ કરે છે. હાંસી આગળ વધતાં આ ધમનીમાંથી આશરે દોઢ ઇંચ જેટલી મોટી શાખા નીકળે છે જેમાંથી પ્રીચી બે નાની શાખાઓ નીકળે છે. આમાંની એક ગળામાં યથા (જમણી બાજુએ) જડ્યા આગળ તેના દૂરને બે શાંટા યથા મસ્તક તરફ જાય છે અને આ શાંટા પેટા એક અંદરની બાજુએ જઈ બીજી બારીક સંખ્યાબંધ શિંગાઓ યથા મસ્તક અને ચહેરાના અંદરના અવયવોનું પોપણુ કરે છે, અને બીજી શાંટા ચહેરા અને મસ્તકના ઉપરના ભાગનું પોપણુ કરે છે.

બીજી શાખા. હાંસડીના હાડકા નીચે યથા જગલમાં યથા ભુજામાં કોણી લગી જાય છે, અને કોણીથી તેની બે શાખા યથા હાય લગી જાય છે. જેમાંની એક બહારની બાજુ-જઈ અંગુઠાના મુગ તરફથી આંગળીમાં જાય છે. અને આ શાખાને જે ભાગ અંગુઠાના મુગ આગળ આવેલો છે. તે "નાડી" ને નામે ઓળખાય છે. અને દરેક વિદાને દાક્તરે પેશ અને હકિમ નાડી જોવામાં આ ધમનીના ઉપયોગ કરે છે. વાસ્તવિક રીતે ધમનીની દરેક શાખાઓ નાડીની માફકજ ગતિમાન હોય છે, પરંતુ આ ભાગ મણિબંધારિયના ઉપર હોવાથી અને બીજી તમામ ધમની કેટલાં શરીરમાં આમડી નીચે તરતી હોવાથી તેની ગતિ સ્થગિત થાય છે.

આ રીતે મહેટ્ટી ધમની (એએટા) માંથી આગળ જતાં જોડાજોડ જે શાખા નીકળે છે, જેમાંની પહેલી ઉપર મસ્તક તરફ અને બીજી ડાબી બાજુની હાંસડી ઉપર જણાવેલી શાખાની માફક ડાબી બાજુના હાથમાં જાય છે.

અન્ને બાજુની હાંસડી નીચેની ધમનીઓમાંથી નાની શાખાઓ કરોડના છટ્ટા મણકાના પડખેના કાણામાં યઇને યોપરીમાં જાય છે, અને ત્યાં મગજમાં લોહી પહોંચાડે છે, તેમજ ત્યાં આગળ તેની ઝીણી ઝીણી શાખાઓ યઇ, આગળથી ગળામાં યઇને આવેલી ધમનીની તેવીજ શાખાઓ સાથે મળી જાય છે.

આજ શાખાની બીજી ત્રણ નાની શાખાઓ નીકળી ગરદન અને ખભામાં લોહી પહોંચાડે છે. અને તેની નીચેની શાખાઓ પહેલી પાંસળીની આસપાસના ભાગનું પોષણ કરે છે.

બગલની ધમનીમાંથી સાત શાખાઓ નીકળે છે. ને તે પડખામાં અને વાંસામાં જાય છે.

આ રીતે રક્તાશયમાંથી નીકળતી મહેટ્ટી ધમની (એએટા) ના પ્રથમની ચાર શાખા-દ્વેષાઇ છાતી—મસ્તક—અને હાથમાં પહોંચી ગયેલી હોય છે, અને તે માર્ગે ઉપરના ભાગને લોહી પુરું પડે છે.

મુખ્ય ધમની (એએટા) આગળ વધી કમાન માફક વળી નીચે ઉદરપટલમાં યઇ, કમરની કરોડના ચોથા મણકા આગળ તેની જે ભાગ થાય છે ને ત્યાંથી આગળ વધેલી છે. આ ધમનીની ઉદરપટલના ઉપરના ભાગમાં કેટલીક શાખાઓ નીકળે છે જે વડે રેફસાનું પોષણ થાય છે.

ઉદરપટલથી જ્યાં સુધી આ ધમનીના જે ભાગ થાય છે, ત્યાં સુધીમાં પ્રથમ એક શાખા નીકળે છે જે ઉદરપટલનું પોષણ કરે છે. ત્યાંથી આગલ એક ટુંકી શાખા નીકળી તેમાંથી ત્રણ શાંટા નીકળે છે. હોજરી, યકૃત, અને પેલીડા (બરોળ વચ્ચે જન્મણી બાજુએ અને ડાબી બાજુએ રક્ત પુરું પાડે છે તેમજ બીજી શાખાઓ નીકળી આંતરડાં, મુત્રપીંડ વિગેરે તમામ ભાગમાં પહોંચી વળે છે. જેથી નીચે અને પછવાડેની બાજુએ રક્ત પુરું પડે છે.

જ્યાંથી આ ધમનીના જે ભાગ થાય છે. ત્યાંથી થોડે અંતરે આગળ જતાં આ પ્રત્યેક ભાગના ફરીથી જે જે ભાગ યઇ દરેક ભાગમાંથી નાની શાખાઓ નીકળે છે. વધારે નીચે ઉતરતાં આ ફરીથી નીકળેલી જે શાખાઓ પૈકી એક શાખા અંદરની બાજુ તરફ જઈ બસ્તીના અંતરાવયવોમાં ફરી વળે છે, અને બીજી શાખા બસ્તીમાં યઈ દીચણ લગી ઉતરે છે, જ્યાંથી વળી તેની જે શાખાઓ યઈ આગળ પગમાં જાય છે.

આ રીતે જોતાં આખા શરીરમાં એકજ ધમની લાંબી અને નાની યતી તથા ધૃયક ધૃયક રથળે જુદી જુદી શાખાઓ આપતી અને પ્રત્યેક શાખાઓમાંથી શાખાઓ પાડી આપતી આખા શરીરમાં જુદા જુદા ભાગમાં પચરી રહેલી છે. શાખામાંથી શાખાઓ નીકળતાં છેવટ ધણીજ બારીક બલકે એક વાળ જેવી ઝીણી શાખાઓ ચચેલી છે. આગળ કહ્યા મુજબ કેશવાહિનીઓ કહેવાય છે. આ ધમની અગર ધમનીઓ જે જે રથળે રહેલી છે તે રથળને અનુસરીને નામ આપવામાં આવેલું છે.

આ પ્રકરણમાં થોડીએક શાખાઓ જણાવી છે પરંતુ તે પ્રમાણે તેમાંથી ધણી શાખાઓ નીકળે છે, અને સઘળે રથળે દ્વેષાઇ રહે છે.

શિરાઓ. (Veins)

શિરાઓ. પણ રક્તવાહિની નળીઓ છે, પરંતુ ધમનીમાં શુદ્ધ લોહીનું રક્તશાયથી શરીરના પ્રત્યેક ભાગો તરફ વહન થાય છે. અને શિરાઓમાં તેથી ઉલટું અશુદ્ધ અને નિર્માલ્ય લોહી શરીરના પ્રત્યેક ભાગ તરફથી રક્તશાય તરફ પાછું વહન કરે છે. તેથી ધમનીના પ્રવાહ કરતાં શિરાઓમાંનો પ્રવાહ ઉલટી રીતે એટલે સામસામી દિશામાં હોય છે, આ સિવાય ધમનીની અંદર પડદા હોતા નથી, અને શિરાઓમાં થોડે થોડે અંતરે પડદા હોય છે. જે ઉઘાડ વાસ થાય એવા ઢાંકણાની મીસાલે આવેલા હોય છે, જેથી કરીને કોઈ સ્થળે પ્રવાહને અટકાવત થાય તો પ્રવાહને પાછો વળતાં એટલે તે લોહીને પાછું હટતાં અટકાવે છે.

જ્યાં જ્યાં ધમનીની ખારીકમાં ખારીક શાખાઓ પસરેલી છે જ્યાં ધમનીની ખારીક કેશવાહિનીઓના છેડાઓ આવે છે ત્યાંથી જ તેને અડીને તેવીજ ઝીણી ઝીણી શાખાઓથી શિરાઓ શરૂ થાય છે, અને રક્તને ચુસવા લાગે છે. ધમનીમાંથી શુદ્ધ લોહી અશુદ્ધ થઈ આ ઝીણી શિરાની શાખાઓ મારફત મોહોટી શાખાઓમાં જાય છે અને તે મારફત છેવટ એ મોહોટી શાખા મારફત રક્તશાયની જમણી કર્ણિકા (right auricle) આરિકલ) માં ઠલવાય છે.

ધમનીની મારફત શિરાઓને પણ ત્રણ પડ છે. પરંતુ તે ધમનીના કરતાં ઓછી સ્થિતિસ્થાપક હોય છે, જેથી તે ખાલી થયાથી તુરત ખીણઈ જાય છે.

શિરાઓના મુખ્ય ત્રણ ભાગ કરવામાં આવેલા છે. એક મોંથી, ઉપરની બાલુએ હોય છે, જે આમડીની નીચે કાળાશપરથી જણાય છે તે. બીજી અંદર ઉંડાં હોય છે, અને ત્રીજી ખરેખરી શિરાઓ નહિ, પરંતુ ફક્ત ખોપરીની અંદર મજબૂત બાલ્કાવરણના પડની નીચે ચીલાને મીસાલે લાંબી નળીઓ જેવાં પોલાણુ અશુદ્ધ લોહીના જવાસાર હોય છે તે.

આ સ્થળે ઉપરની શિરાઓ અને બીજી મુખ્ય શિરાઓનું જ્યાન શકત બસ છે.

ઉંડી અગર અંદરની શિરાઓ ધમનીઓની બેડાબેડા આવેલી છે તેમાં મોહોટી ધમનીઓને બેડે એક અને નાની ધમનીઓની બન્ને બાલુએ એક એક હોય છે.

બહારની શિરાઓમાં મસ્તકના અંદરના તમામ ભાગની શિરાઓ એકત્ર થઈ એક મોટી શિરામાં મળી હાંસડીની નીચે મસ્તકની ઉપરની શિરાઓ જે બાલુબાલુથી એકત્ર થઈ જડાળા આગળ એક શિરાની ગરદનમાં થઈ નીચે હાંસડીની તળે આવે છે, તેની સાથે મળી જાય છે, અને નીચે વધે છે; આજ પ્રમાણે બીજી પડખેથી આવેલ શિરા અને આ શિરા બન્ને પાછી એક થઈ રક્તશાયમાં ઠલવાય છે. શિરાનો આ ભાગ (જે રક્તશાયમાં ઠલવાય છે તે) એક પહોળા નળ જેવી છે અને તેને ઉર્ધ્વ બૃહત્ શિરા કહે છે. (superior Vena cava) હાયમાંથી આવેલી શિરાઓ હાંસડી નીચે થઈ ગરદન તરફથી આવેલ શિરાઓ સાથે એકત્ર થઈ જાય છે.

હાયની શિરાઓમાં કેણી આગળ હાયની બન્ને બાલુ આવતી શિરાઓમાંથી જે શાખા

* auricle તે ઓરીકલ કહેવાય છે કેમકે તેનો ઘાટ કુતરાના કોનને મળતો છે.

નીકળી અરસ પરસ મળી જઇ. એક ખુણા મિસાલે કમાન જેવી આકૃતિ થાય જે ધણે ભાગે નજરથી જણાય છે. તે સહીથી ઉપર હોવાથી, જ્યારે ફક્ત ખોલવામાં આવે છે, અગર એકના શરીરમાંથી બીજાના શરીરમાં રક્ત લેવાની જરૂર જણાય છે, સારે મજબૂત બાંધવાથી આ શિરાઓ પ્રુદે છે, અને બુજાના મધ્ય ભાગને આ જગ્યાથી પ્રસખોલવી વધારે અનુકૂળ પડે છે.

ઉદર, અસ્તિ અને પગ તરફની આવતી શિરાઓ, ઉર્ધ્વબૃહત્ શિરાની સામેથી આવતી બૃહત્ શિરામાં એકત્ર થઇ તે શિરા વાટે રક્તાશયમાં ખાલી થાય છે. આ રીતે રક્તાશયનો પોષણ આપવા ગયેલ લોહીમાંથી બગડેલા લોહીનો ભાગ શુદ્ધ થવા સાર રક્તાશયની જમણી કર્ણિકામાં ફેલાય છે, અને ફેફસામાં જઇ તે ફરીથી શુદ્ધિ પામે છે.

રક્તાશય. (Heart)

રક્તાશય સહેજ શકુ આકૃતિ જેવું, પોણું, અને રનાયુતું બનેલું છે, તે બંને ફેફસાની વચ્ચે છાતીમાં રહેલું છે. અને રસપડથી આંચ્છાદિત થયેલું છે. છાતીમાં તે આડકતર ગોઠવાયેલું છે. તેની બેસણી જેની સાથે મોટાટો રક્તવાહીનીઓ જોડાયેલા છે તે ઉપરની એજ પાછળનો બાજુએ પાંચમાં અને આડમાં બરડાના મણકાની વચ્ચે રહેલ છે, અને તેની ટોચે જરા ડાબી તરફ પાંચમી અને છઠ્ઠી પાંસળીની જગ્યાની નજીકમાં છે, જોડેલે મ્તન મુખ્યથી દોઢંથી બે ઇંચ નીચે અને ઉગરિયથી ડાબી તરફ આશરે ઉગરથીની ડાબી બાજુએ એક ઇંચ હોય છે. સાગ્રતણુ ઇંચ છે તે સુધી રક્તાશય હોય છે. રક્તાશયનો ઉપરનો ભાગ બાલ-ગોળાકૃતિનો છે, અને પાછલી બાજુ જે ઉદરપટલ ઉપર છે તે ચપટો છે.

પુષ્ક ઉમરના માણસનું રક્તાશય આશરે પાંચ ઇંચ લાંબુ, સાગ્રતણુ ઇંચ. પહોળું અને દસથી બાર ઓંસ જેટલું વજનમાં હોય છે. અગર માણસની પોતાની મુખી જેવડું હોય છે અને એમાં બે ઓંસ ઓછું હોય છે.

રક્તાશયની વચમાં એક ઉભા રનાયુમય પડથી બે ભાગ થયેલા છે. અને એક પડ-દાથી અત્યેક ભાગના બે બે વિભાગ થયેલા છે. આમાંના બે નીચલા અને મુખ્ય ભાગને જવનીકા (Ventricle) કહે છે. અને ઉપરના બે ભાગ કર્ણિકા (Auricle) કહેવાય છે. જમણી તરફના ભાગમાં ઘેરા રંગતું, અરવચ્છ અને શિરામાંથી આવેલું રક્તિ હોય છે, અને ડાબી બાજુના ભાગમાં રાતું અને વચ્ચે ધમનીઓનું રક્તિ હોય છે. કર્ણિકાની દીવાલો જવનીકાની દીવાલોના કરતા પાતળી હોય છે, અને રક્તાશયના ડાબી બાજુની દીવાલો જમણી બાજુ કરતાં જડી છે. નીચેની અને ઉપરની મોટાટી બે શિરાઓમાંથી રક્તિ જમણી કર્ણિકામાં ફેલાય છે. પાછી આ કર્ણિકામાંથી જમણી જવનીકામાં રક્તિ જાય છે, જે જવનીકામાંથી પછી કમાનના આકારની એક મોટાટી ધમની (Pulmonary artery) મારગત લોહી ફેફસામાં જાય છે (જોકે આ રક્તવાહિની ધમની કહેવાય છે છતાં તેમાંથી અશુદ્ધ રક્તિ જાય છે) આ ધમનીની આગળ જતાં બે શાખાઓ થઈ બંને ફેફસામાં ફેલાય છે.

ધી બાલાપ્રસાદ ક્ષર્મસી.

ઉપરની ક્ષર્મસીની અંદર દરેક જાતની દેશી દવાઓ, શાસ્ત્રીય રીતે, ખાસ
ધ્યાન પુર્વક બનાવવામાં આવતી હોવાથી પ્રસંગે પથ્યાદિકતું સેવન
ન થતાં પણ કોઈ જાતનું નુકશાન કરતી નથી; શુભમાં
રામબાણુ અને કીર્તનમાં સસ્તી છે.

જે દંડીઓ પોતાના દરદની હકીકત લખી યોગ્ય સલાહ માંગે તો તેને મફત સલાહ
આપવામાં આવે છે. જ્યાંખ માટે અરજી આનાની ટીકાટ ખીડતી.

પત્ર વ્યવહાર નીચે મુજબ.

ચિકિત્સક ચૂડામણિ—ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ ત્રિવેદી.

વડોદરા વરિષ્ઠકોર્ટ અને પાલનપુર એજન્સીના

પ્લીડર અને ધન્વંતરી પત્રના માલેક,

વિસનગર—ઉત્તર ગુજરાત.

દુનિયામાં આંખ એ જીંદગીનું જીવન છે.

મજા વરસતો અનુભવ મેળવી, પ્રખ્યાત થયેલી ચરમાની મોટી દુકાન.

ખરા પેખલના ચરમા.

ખાસ વિલાયતથી મંગાવેલા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ધણાજ ઓછા ભાવથી મળશે.
વિલાયતમાં પાસ થયેલા આંખના ડાકટર બળવંતરાય નરસિંહરાય
કાનુગા એલ, એમ, એન્ડ એસ, અને એલ, આર, સી, પી. ને અમારે ત્યાં
ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવા માટે
રોકવામાં આવ્યા છે.

મોતીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ચરમા પણ અમારે ત્યાંથી દરેક જાતના મળે છે.
સફળદસ્થે તથા બાલુઓની સગવડ માટે ઘેર બોલાવવાથી ડાકટરી ચરમાની પેટીમાંથી
આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવામાં આવે છે.

અમારે ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વરસ સુધી પૈસા લીધા વિના
ફેરફાર કરી આપવામાં આવે છે.

એક વરસ પછી અમારે ત્યાંથી લીધેલા ચરમા અગર જુના પેખલના ચરમાનો નંબર
ફક્ત રૂપીઆ એક લંબ કાચ ફેરફાર કરવામાં આવે છે.

ખાસ જૈનના સાધુ સાધવિઓના માટે નફા લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે.

એન. હોલની સઘળી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે.

ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં. ૩૬૧૪

પાંચ મીનીટમાં વગર ઇજાએ વાળ કાઢનાર રાજવંશી વિચિત્ર સાધુ.

નકામા વાળને સફાઈપંથ કાઢી નાંચે છે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાધુના બંડલનો ૧-૦-૦, ડહન સાધુની કીંમત રૂ. ૩૫૫ પૈ. જુદું.

ધી રાયલ વિ. એજન્સી—નડીયાદ.

રક્તપિત્તના દરદી માટે ખુશખબર.

રક્તપિત્તનું દર્દ અસાધ્ય છે અને તે મહા રોગ છે થોડા વખત ઉપર મુબલ જતા મારા એક મિત્રના રંગેલી એક ડાક્ટર અને દેશવૈદની મને મુલાકાત થઈ હતી તેમની સાથેના સમાગમથી મને જણાયું હતું કે તેમણે કેટલાક રક્તપિત્તના દર્દીને આરામ કર્યો છે અને તે દર્દીના ગમે તેવા અસાધ્ય રોગ મટાડવા તેઓ હીમત રાખે છે આરામ થયા પછી દર્દીની શક્તિ બનુસાર ધર્માંદા ખાતે નાણા આપવા તે ઇચ્છા જણાવે છે આવા રોગથી પીડાતા દર્દીઓ જો મને લખી જણાવશે તો હું તેમને લખી તે દર્દીને ખબર આપીશ. કારણ આવા રોગ ઉપર રામબાણુ દવાની શોધ લેવાની જરૂર છે

સપાદક ધનંતરી.

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીથી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

મત્ર-તત્રવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત ચમત્કારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષી નામ એટલું બધું જગજાહેર છે કે આજે પણ કોઈ માણસ મત્રવિદ્યા ચમત્કારવાળો નજરે પડે તો તેનો પ્રશંસા કરતા એની ઉપમા દેવામા આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે. એ મુજબ મત્રતત્રાદિ વિદ્યામા અતિ કુશળ એવા કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીથી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ ગ્રંથનું મૂળ સમૃદ્ધ સહિત રાજરાત્રી ભાષાંતરે અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામા આવ્યું છે જેમા મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન આકર્ષણ, વશીકરણ, સ્તબ્ધ, શાંતિકરણ, ભૂત, ભૈરવ, વીરવૈતાળ, બદ્ધક, કાળભૈરવાદિ સાધન, પ્રેતસાધન, નરસિંહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સંચ-વની વિદ્યા, મુવર્ણસિદ્ધિ (કામીયો), કાળનાન, જીજ્ઞાસા, દિવ્ય આયથીસાધન, અનેકવિધ યત્રસાધન, વૈધ્યનિવારણ, ગુપ્તનિષિદ્ધર્શન, વચનસિદ્ધિ, ભૂતપ્રેતાદિ બળનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્રશ્યવિદ્યાવિધાન, હાજરાત વિધાન, દીવ્ય ઈન્દ્રજાળ વિદ્યા, એયરીસાધન, અને એવીજ ખીલ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાત્રનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ જે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવા ખાસ બવામણ કરવામા આવે છે કિંમત રૂ. ૧૧ પૌરોજી ૦-૨-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાણુપટે, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ,

શ્રી બાળાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર !

ચિકિત્સકચૂડામણિ બોગીલાલ ત્રિકમલાલ ત્રીવેદી (દેવો ઓફ આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી) વડોદરાનાય વરીટકોર્ટ, પાલનપુર એજન્સીના પ્લીડર તથા ધન્વતરી માસિક પત્રના સંપાદક અને બાલાપ્રસાદ કાર્મચીના માસિક આ પુસ્તકના કર્તા છે.

આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં શ્રી બાલાત્રિપુરાનાં રસિક કાવ્યો દાખલ કરેલા છે, તથા તે સાથે શ્રી બાલાત્રિપુરાના મહિના રચનાની મુલાકાત લેનાર સદ્ગૃહસ્થોએ મીનીટબુકમાં પોતાના જણાવેલા વિચારો દાખલ કરવામાં આવેલા છે.

બીજા ભાગમાં ઇશ્વરના અસ્તિત્વ સંબંધી તથા મેસમેરીઝમ, સ્પીરીટ્યુએલીઝમ, હીપ્નોટીઝમ, સ્વમની સાયતા, ટ્રાંસ સંકલ્પથી કરવા ધારેલાં કાર્યો, તથા રોગો ઉપર કેવી અસર થાય છે તે મનુષ્ય શરીરમાંથી ચૈતન્યને ખસેડી બહાર પદાર્થમાં દાખલ કરવા વિગેરે અનેક હાસની ગોષ્ઠી અને તે ઉપર કર્તાએ કરી જોએલા પ્રયોગના નિલનોધની પોથીમાંથી ઉતારા દાખલ કરેલા છે. એટલે આ પુસ્તકમાં લખેલા લેખો બીજા પુસ્તકના ઉતારા નથી, પરંતુ અજમાયશ કરેલા પ્રયોગોજ છે.

આ પુસ્તક-માટે શ્રી મહાકાળ પુસ્તક ૧૮ ના પાનમાં એ પત્રના વ્યવસ્થાપક મહાશય મ. રા. છોટાલાલ શુવનલાલે નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપેલો છે.

શ્રી બાલાસ્તવન તથા દૈવીઅદ્ભુત ચમત્કાર (કર્તા રા. મ. બોગીલાલ ત્રિકમલાલ વડોદરા તથા દેશવિદ્ય મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ વિમનગર,) આ પુસ્તકના પૂર્વ ભાગમાં શ્રી મહામાયા શક્તિનાં ભક્તિપાત્રક રમ્ય પદોના સંગ્રહ કર્યો છે, તથા ઉત્તર ભાગમાં કર્તાએ પોતાના શુવન-ચરિત્રના વેટલાક ઉપયોગી ઝમગો લખ્યા છે આ પ્રસંગોમાં તેમને પોતાના ઈશ્વરીદ્વારા સદૃશ-રહોરા તથા વિવિધ સાપુરોદ્ધારો જે જે દૈવી ચમત્કારોના અનુભવ થયો છે તેનું વર્ણન કરેલું છે. સંકલ્પશક્તિના તથા મેગમેરીઝમના પ્રયોગો કર્યાનો અચક્ત્વેન શોખ હોવાથી તે સંબંધમાં મેગમેરીઝમ પ્રેતાવાદનવિદ્યા સંબંધમાં તેમણે જે શોધ કર્યા છે તથા તે સંબંધમાં જે જે ચમત્કારો તેમના અનુભવમાં આવ્યા છે તે સર્વેનું પણ સંક્ષેપમાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એક કર્તા આ લેખકના સંબંધમાં આવ્યા છે. તેઓ એક સરળ હૃદયના વિશુદ્ધ શક્તિવાળા ભક્તિમાં સમજાતા છે. તેમની તર્કશક્તિ અને આંતર રચના શક્તિ (intuitive power) માં ઉત્તરશક્તિ અધિક વિકાસને પામી છે અને તેથી જે પ્રયોગમાં તાર્કિક પુરવ્વે મામાન્ય જેવું લાગે તેમાં તેમને ચમત્કાર લાગે એ સ્વાભાવિક છે. શ્રદ્ધામાં રહેવા વિશ્વશાસ્ત્ર બળનો મહિમા કેવળ તાર્કિકાએ હજી બજાવ્યો છે. શ્રદ્ધાથી પ્રકટતા ચમત્કારોમાં વિશ્વાસ-વાળા પુરોને આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલા ચમત્કાર વિગેરે આનંદ આપ્યા વિના રહે તેમ નથી. ”

પુસ્તકના પ્રમાણમાં એ પુસ્તકની રાખેલી કીમત રૂ. ૧-૦-૦ની નજીવી જેવી છે. (૮-પાવ ખર્ચ ભુદ.) તેમજ એ પુસ્તકની આવેલી નુલ રકમનો ખેરાતમાં શ્રી બાલાત્રિપુરાના પૂજન, અર્ચન, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્યાદિમાજ ઉપયોગ લેવાનો છે જેથી એક પંથ ને બે કાર્ય જેવું છે. માટે પુરુષાર્થિજનોને ઉભય લાભ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો નીચેને શિરનામે પત્રવ્યવહાર કરી અર્થચિકિત્સા કરવી.

ચિકિત્સક ચ. બોગીલાલ ત્રિ, વડોદરા,
વિરાનગર—યુગરાત.

પાંચ મીનીટમાં વગર ઇન્જી વાળ કાઢનાર

રાજવંશી વિચિત્ર સાબુ.

નકામા વાળને સફાઈપાંચ કાઢી નાંખે છે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાબુના બંડલનો ૧-૦-૦, ડઝન સાબુની કીંમત રૂ. ૩૫૫ પાંચ બુલ્ડ.

ધી રાયલ વિ. એન્જીની-નડીયાદ.

રક્તપિત્તના દરદી માટે ખુશખબર.

રક્તપિત્તનું દર્દ અસાધ્ય છે અને તે મહા રોગ છે. થોડા વખત ઉપર મુંબઈ જતાં મારા એક મિત્રના રોગી એક ડાક્ટર અને દેશીવૈદની મને મુલાકાત થઈ હતી. તેમની સાથેના સમાગમથી મને જાણ્યું હતું કે તેમણે કેટલાક રક્તપિત્તના દર્દીને આરામ કર્યો છે. અને તે દર્દીના ગમે તેવો અસાધ્ય રોગ મટાડવા તેઓ કીમત રાખે છે. આરામ થયા પછી દર્દીની સ્થિતિ અનુસાર ધર્મદા ખાતે નાણાં આપવા લે ઇચ્છા જણાવે છે. આવા રોગથી પીડાતા દર્દીઓ ને મને લખી જણાવશે. તો હું તેમને લખી તે દર્દીને ખબર આપીશ. આવા રોગ ઉપર રામબાણુ દ્વાની શોધ લેવાની જરૂર છે.

સંપાદક ધનવંતરી.

કામરૂદેશાધિપતિ. મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

મંત્ર-તંત્રવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત ચમત્કારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષીનું નામ એટલું બધું જગજાહેર છે કે આજે પણ કોઈ માણસ મંત્રવિદ્યા ચમત્કારવાળો નજરે પડે તો તેનો પ્રશંસા કરતાં એની ઉપમા દેવામાં આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે. એ મુજબ મંત્રતંત્રાદિ વિદ્યામાં અતિ કુશળ એવાં કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ અંબુ મૂળ સંસ્કૃત સહિત ચંદ્રાતી ભાષાંતર અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે જેમાં મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, ઓકર્ષણ, વશીકરણ, સ્તંભન, શાંતિકરણ, બૂત, ભૈરવ, પીરવેતાળ, બુદ્ધ, કાળભૈરવોદિ સાધન, પ્રેતસાધન, નરમિહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સંજીવની વિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ (કામીયો), કાળજાન, વૃષ્ટિજાન, દિવ્ય ઔષધીસાધન, અનેકવિધ મંત્રસાધન, વધ્યવનિવારણ, શુભનિષિદ્ધર્શન, વચનસિદ્ધિ, બૂતપ્રેતાદિ ભયનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્રશ્યવિદ્યાવિધાન, હાજરાત વિધાન, દીવ્ય ઇંદ્રજાળ વિદ્યા, ખેચરીસાધન, અને એવીજ મીઠા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવા ખાસ લવામણુ કરવામાં આવે છે. કિંમત રૂ. ૧) પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે. ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

પ્રાચીન આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યાના નૂતન શોધખોળોના
ઉત્તમ રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે સ્વચ્છ લોકપ્રિય વૈદ્યકીય માસિક.

ધન્વંતરી.

DHANVANTARI

આ માસિક દરેક મહિનાની ૧૦ મી તારીખે પ્રગટ પડે છે.

પુસ્તક રૂ. ૬.

સંપ્રેમ્પર.

અંક ૯.

સહગત તારીખ—ડૉ. મંગુલાલ ભોગીલાલ કંથારીઆકર.

અમ. સી. પી. એસ. અમ. સી. એચ. સી. (કલકત્તા.)

પ્રકાશક—બાલાપ્રસાદ કુર્મસી-વીરાનગર-ઉત્તર ભુવંરાલ.

વાર્ષિક લેવાજમ ચોટ્ટેજ સાથે અગાઉથી ૨-૦-૦. પુસ્તક નકલની ૦-૩-૦.

ત્રિપયાનુક્રમ.

૧ સ્વરશાસ્ત્ર...	ચરણદાસ.
૨ વિગિંચ પ્રાણી.	} મહાદેવપ્રસાદ ભોગીલાલ સે. કૃ. મે. એન્ડનીયર. તંત્રી.
૩ અપાર સામર્થ્ય.	
૪ આપણું કલ્પન.	
૫ હાર્ટ—દિલ.	
૬ સમુદાય કલ્પ.	"
૭ આર્થિક રસાયન શાસ્ત્ર.	"

શ્રી સુવર્ણમય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

શ્રી ધન્વંતરયે નમઃ

ધન્વંતરી.

"Mens Sana in Corpore Sano"

"પહેલું સુખ તે જાતે ન્યાં."

પુસ્તક '૧' હું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮.

અંક, ૯

સ્વરશાસ્ત્ર.

સોલા પ્રહર ચલે જળી, શ્વાસ પિંગલા માંહ;
યુગલ બરસ કાયા રહે, પીછે રહેનો નાહ. ૧૦

ત્રીન રાત ઔર ત્રીન દિન, ચલે દાહનો શ્વાસ;
સંવત્સર કાયા રહે, પીછે હોવે નાશ. ૧૧

સોલા દિન નિશ દિન ચલે, શ્વાસ ભાનક્રી ઔર;
જળ જાનો એક માસમે, જીવ જાય તન ઔર. ૧૨

નવ કાકુટી સપ્ત થપન, પંચતારકા જાન;
ત્રીન નાક જીર્યાઈકે, કાલભેદ પહીચાન. ૧૩

ભેદ શુરસોં પાછએ, શુર જિન લહે ન જાન;
ચરણદાસ ચોં કહત હે, શુરપર નાઈ પ્રાન. ૧૪

એક માસ જો રેન દિન, ભાન દાહીનો હોય;
ચરણદાસ મત કહત હે, નર જીવે દિન હોય. ૧૫

નારી જો સુખમન ચલે, પાંચ ઘડી કરશય;
પાંચ ઘડી સુખમન ચલે, તળહી નર મર જાય. ૧૬

નહી જાંદ સૂરજ નહી, નહી સુખમનો ખાલ;
સુખસેતી શ્વાસ ચલે, ઘડી ચાર મેં કાલ. ૧૭

ચાર દિનાં કે આઠ દિન, બારા કે દિન બીસ;
 એસેં ભે ચંદા ચલે, અષ્ટ બનો બઠ ઈસ. ૧૮
 ત્રીન રાત ઐર ત્રીન દિન, ચલે તત્વ આકાશ;
 એક બરસ કાયા રહે, ફેર કાલ વિશ્વાસ. ૧૯
 દિનકું તો ચંદા ચલે, ચલે રાતકું સૂર;
 ચહુ નિશ્ચય કર બનીએ, પ્રાનગવન બહુ દૂર. ૨૦
 રાતચલે સ્વર ચંદમેં, દિનહુ સૂરજ બાલ;
 એક મહીના લેં ચેં ચલે, છઠું મહીને કાલ. ૨૧

જ્ઞાનતંતુ વિના સ્પર્શ જ્ઞાન, આયુષ્યો વિના હલન ચલન, ટ્રેડ્સાં વિના શ્વાસોસ્વાસ થતા,
 અને જરૂર વગર પચન કરતું.

એક વિચિત્ર પ્રાણી.

‘એમીબા (Amoeba) અથવા ‘પ્રોટોઝોઆ (Protozoa) નામના અતિ સૂક્ષ્મ તથા ધણુજ સાદા પ્રાણી અથવા જંતુને મગજ કે જ્ઞાનતંતુઓ હોતાં નથી, અને તેમ છતાં તેને સ્પર્શજ્ઞાન કે લાગણી થતી માલૂમ પડે છે; તથા તે પ્રાણી ઇચ્છા કરતું, કેટલાક પદાર્થો-માંથી અમુકનેજ પસંદ કરતું, પોતાના માર્ગમાં વિના આવતાં તેમાંથી પોતાનો માર્ગ કાઢતું દેખાય છે. સ્નાયુઓની જેમ ‘સંકેત્યાવાની, મગજની માફક લાગણી તથા ઇચ્છા કરવાનો (To feel and will), જરૂર અથવા હોજરીની જેમ ઔદાક પંચાવવાની, ભુદી ભુદી ક્રિયાઓ કરી શકે છે. અને તેમ છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તેને જ્ઞાનતંતુઓ, મગજ, સ્નાયુઓ, જરૂર કે એવો કોઈ અવયવ કે ઇન્દ્રિય નથી. તે ખાય છે, શ્વાસ લેછે, કામ કરે છે, તથા આરામ લે છે. જીવનસૂચક સર્વ સાદી ક્રિયાઓ તથા ચમત્કારો તે કરતું દેખાય છે. દાથી, ઘોડા, બેલ નામની માછલી કે મનુષ્યને ‘પ્રાણી’ કહેવાનાં જેટલાં કારણો છે તે સર્વ કારણોને ‘એમીબા’ ને ‘પ્રાણી’ની સંજ્ઞા આપવાની તરફેણમાં છે. ખરેખર, તે એક વિચિત્ર છતાં જીવતું પ્રાણી અથવા જંતુ છે. તેમ છતાં તે એટલું તો સૂક્ષ્મ છે કે એક સોયના અણીપરના પાણીના બીંદુમાં આવાં એકસો જંતુઓ છુટથી હરી હરી શકે છે. જ્યાં પ્રાણીની હયાતીની વાત કોઈ ગાંડા માણસના ખમી ગયેલા મગજમાંથી નિકળી નથી, પરંતુ બળવાન સંકલ્પદર્શક યત્રેશ્વરે સંકેતો વિદ્વાન ડોક્ટરો તથા શાસ્ત્રાલિન પુરુષો (Scientists) એ અવનોક્તિ કરેલી તથા ધણાં વર્ષથી જાણાયેલી વાત છે.

અપાર સામર્થ્ય.

અખંડ પ્રજાંડમાં સર્વ, ગ્યજે અને ગ્યજુ અણંડમાં, આપણી નિકટમાં નિકટ પદાર્થમાં, તેમજ કોરોડો મેલને અતરે રહેલા અને અખંડ અતંદરને લીધે બળવાનમાં બળવાન સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્રથી-પણ જોઈ શકાય નહિ તેવા એક દૂરના મહામાં, વ્યેભમાં, પૃથ્વીપર કે પાતાળમાં સર્વ રચેલ અગાધ સામર્થ્ય, અપાર બળ, અગમ્ય પ્રભાવ પ્રસરી રહેલો છે. આવા અતંત મા-

મર્થ્યને લીધે કરોડો મણુ વજનની આપણી પૃથ્વી, અને હેનાથી અતિશય મોટા ગ્રહો અને તે વિના ખીખાં અસંખ્ય સૂર્યમંડળો અનાદિ કાળથી તિવ્ર વેગથી આકાશમાં ભ્રમણુ કર્યા કરે છે. જ્યારે પરિક્ષિત રાજાને બ્રહ્મહત્યાના પાતકથી થયેલા અરાધ જાતના કોઈ અતિશય દુઃખ આપવા લાગ્યા અને તેનો કાંઈ ઉપાય જડવો નહિ ત્યારે તેમણે શ્રી વ્યાસ ભગવાનની આરાધના કરી જેથી તેઓ પધાર્યા અને પરિક્ષિતરાજાને ઘોલાવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. રાજાએ હાથ જોડી વિનતી કરી કે હું આ દુઃસહ બાધિથી અત્યંત પીડાઉં છું, અને તેનો કંઈ ઉપાય જડતો નથી માટે આપ કૃપા કરી તેના નિવારણનો કોઈ ઉપાય જણાવો. ત્યારે વ્યાસ ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે હે રાજા ! ' સર્વ દુઃખનું કારણ અજ્ઞાન, અને તે અજ્ઞાનને લીધે થતું અયોગ્ય આચરણ અને ઇશ્વરી અથવા કુદરતી નિયમોનો ભંગ એ છે, અને તેથી આવા અજ્ઞાનને લીધે થતાં પાપાંશો ઉપજતા દુઃખમાંથી હમેશને માટે બચવાનો એકજ સરળ માર્ગ એ છે કે તે દુઃખના કારણ રૂપ અજ્ઞાનનો મને તેમ કે રીને લય કરવો. આ રીતે જોતાં હમારા દુઃખનું કારણ બ્રહ્મહત્યા, અને બ્રહ્મહત્યાનું કારણ ક્રોધ છે; માટે તે ક્રોધ અને તેમાંથી ઉપજતી હયા અને રોગની પરંપરાને ખરેખરા લય કરવાને માટે અસંખ્ય ઉત્તમ ચરિત્રો અને જ્ઞાનથી ભરપૂર તેમજ હમારા વીર અને ધાર્મિક પૂર્વજોના જ્ઞાતાંથી પૂર્ણ શ્રી મહાભાતરનાં અરાટે પર્વ શ્રદ્ધા પૂર્વક સાંભળવાથી હમારા અરાટે પ્રકારના કોઈ નાશ પામશે. આથી કથા કરનાર પવિત્ર રૂપ શ્રી શુકદેવજી મળ્યા હેમણે એવી શરતે કથા સાંભળાવવાનું કણ્ઠ્યું કે આખાં અરાટે પર્વ શ્રદ્ધા પૂર્વક સાંભળવાં અને વચ્ચે કુતર્ક કે શંકાઓ કરવી નહિ. પરંતુ આખી અરાટે અધ્યાયની કથાં પૂર્ણ પંજે સાંભળ્યા પછી જે શંકાઓ બાકી રહે તેનું સમાધાન પૂછવું. આ પ્રમાણે ન કરતાં કથામાં વચ્ચે જો હમે શંકાઓ અને કુતર્કો ઉઠાવશે તો હું કથા અધૂરી મૂકી આજે જઈશ અને હમારા કોઈ મટયા વિનાના રહી જશે. પરિક્ષિત રાજાએ તે વાત કણ્ઠ્યું કરી અને કથાનો આરંભ થયો. આદિ પર્વથી શરૂ કરી બિંધ પર્વ સૂત્રીમાં તો રાજાએ બરાબર શ્રદ્ધા પૂર્વક સાંભળ્યા કહ્યું; પરંતુ પંજી શુદ્ધનું વર્ણન શરૂ થતાં અને તેમાં અર્જુન, ભીમ વિગેરેનાં પરાક્રમે સાંભળીને તેમનોજ વંશજ રાજા પરિક્ષિત દિગ્ગ ચંદ્ર જવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં શુકદેવજી બોલ્યા “ યુદ્ધમાં એક પ્રસંગે ભીમને જોડેલા તો ક્રોધ અને શરૂ થતાં કે કૌરવોના હાથીઓને પગથી પકડી એવાતો જોરથી આકાશમાં ઉડાડ્યા કે તેઓનાં બોખાં આજ દિન સુધી, હે પરિક્ષિત રાજા, બોમમાં ભમ્યા કરે છે ! ” આ છેલ્લા શબ્દો સાંભળીને રાજા પરિક્ષિતનું મોં આશ્ચર્યથી ધોળું થઈ ગયું અને હેમની શ્રદ્ધા રહી શકી નહિ, અને બોલ્યા કે કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ થયાને બે પેઢીઓ થઈ ગઈ ત્યાં સુધી ભીમે ફેંકેલા હસ્તિઓ આકાશમાં ભમ્યા કરે એ કેટલી આશ્ચર્યની વાત ! આવા તાડા ધોરના તાડાકા તે કેમ મનાય ? અને તે સાંભળવાથી પુન્ય પણ શું ? વિગેરે. શુક ભગવાને રાજાને એક વખત કથા પૂરે પૂરી સાંભળી લેઈ પછીથી શંકાઓ ઉઠાવવા અને તેનું સમાધાન પૂછવા ધણું સમજાવ્યું; પણ રાજાએ માન્યું નહિ, અને તેથી શુકદેવજીએ કથા અધૂરી રાખી પોતાના યોગ બળથી રાજાના મનનું સમાધાન કરી આપ્યું; પણ આગળની શરત પ્રમાણે, તેઓ કથા અધૂરી મૂકી આવી ગયા. અને તેથી “ સંશયાત્મા ધિનશ્ચતી એ શ્રી કૃષ્ણભગવાનના વચનાનુમાર રાજાના કેટલાક કાંડ મટયા વિના રહી ગયા.

રાજ્ય પરિક્ષિતની પેઠે ધણું અધીરાં મનુષ્યો પેાતે નહિ સાંભળેલી, અથવા પેાતે માની બેઠેલા સિદ્ધાંતોથી ઉલટી લાગતી વાત સાંભળતાંજ બહુ અધીરા બની જાય છે, અને સામા માણસની વાત પૂરી સાંભળવા કે રહેના શબ્દો ઉપર શાન્તિથી વિચાર કરવા જેટલો આત્મ-સંયમ વાપરી શકતા નથી, અને તેવું પરિણામ થોડું અથવા વધારે તુકશાનકારક નિવડે છે. જુદી જુદી વિદ્યા અને કળાઓમાં અને ખાસ કરીને વૈદકશાસ્ત્ર અને શસ્ત્રક્રિયામાં દિન પ્રતિદિન જે નવીન શોધો તથા વધારા થતા જાય છે તેનો આપણે ધીરજથી શાન્ત મને વિચાર કરવો જોઈએ, એટલું કહી આપણે પાછા આપણે મૂળ વિષય પર આવીએ.

આપણી પૃથ્વિનું વજન ૧૫,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦. (અથવા ૧૫X ૧૦૨૦) ટન છે ! અને દરેક ટનનો (ભાર લગભગ છપ્પન મણુ છે. તેમ છતાં સૂર્ય સાથે સરખાવતાં આપણી પૃથ્વિ માત્ર એક અણુ જેટલી ન્હાની લાગે છે. આપણી પૃથ્વિની આસ-પાસ મિત્રની પેઠે આનંદમાં હમેશા સૂર્ય કરતો ચંદ્ર આપણાથી ૨૩૮૦૦૦ (બે લાખ આ-ડત્રીસ હજાર) મૈલને અંતરે છે; અને તો પણ સૂર્ય એટલો તો મોટો છે કે જો પૃથ્વિને સૂર્યના મધ્ય બિંદુએ મૂકવામાં આવે તો ત્યાં ચંદ્ર પૃથ્વિની આસપાસ હાલની માફક ૨૩૮૦૦૦ મૈલને અંતરે સૂર્ય કરે એટલુંજ નહિ પણ સૂર્યની બહારની સપાટી અને ચંદ્ર વચ્ચે ૨૦૦૦૦૦ (બે લાખ) મૈલની મોકળાશ રહે ! બોમમાં રહેલા નજીકમાં નજીક સ્થિર તારાઓમાંનો એક તારો આપણા સૂર્ય કરતાં સો ગણો મોટો છે અને બીજા તારાઓ તો તેથી પણ મોટા હોવાનો બહુ સંભવ છે. આપણી પૃથ્વિ આકાશમાં દર સેકન્ડે ઓગણીસ મૈલની ઝડપથી સૂર્ય-ની આસપાસ ફરી રહી છે. હવે, પાંચ શેર વજનના એક ગોળાને તેટલીજ ઝડપથી હવા-માં દારૂ ભરેલી તોપ વડે ઉડાડવા માટે બે ટન, એટલે ગોળાના વજન કરતાં ૮૦૦ ગણો વધારે દારૂ જોઈએ છીએ. આ ઉપરથી, હાલમાં પૃથ્વિ જેટલી ઝડપથી ફરે છે તેટલી ઝડપથી તેને ચલાવવાનું બળ જો દારૂગોળો ટ્રેડી ઉપજાવવું હોય તો ઓછામાં ઓછો ૬૦૦,૦૦,૦૦ (અથવા ૬X૧૦૨૦) ટન દારૂ જોઈએ. (હિસાબ કરતાં ઉપર પ્રમાણે ઓછો દારૂ વરવાનું કારણ એ છે કે ગોળાને હવાનું ઘર્ષણ નડે છે, પરંતુ પૃથ્વિનું વાતાવરણ તો તેની સાથે પ્રચ્છ હો-વાથી અને આકાશ (Ether) જેમાં તે આગળ વધે છે તેવું ઘર્ષણ નહિ જેવું છે એમ ધારવામાં આવે છે.

હવે આ ઉપરથી પૃથ્વિ કરતાં ધણુજ મોટા સુર અને શનિ નામના મહોનેદેવવાને, તથા જેની કક્ષતા પણ ન થઈ શકે તેવા મોટા આપણા સૂર્ય અને તેનાથી પણ અતિશય વધારે મોટા, અનંત આકાશમાં જ્યાં ત્યાં પથરાઈ વહેલા, બીજા સૂર્યો, તથા તેમને લગતાં સૂર્યમંડળોને ગતિમાન રાખવાને માટે કેટલું બહુ અગાધ સામર્થ્ય વપરાયા કરવું હશે તેનો ખ્યાલ ન્હાના સરખા મગજવાળું મનુષ્ય શું કરી શકવા સમર્થ છે ! આવા અગાધ બળ તથા પ્રભાવનો વિચાર કર્યા પછી, તથા તેજ સૂર્યમાં સુદૃઢ જંતુની પચનક્રિયા, જંગલના એક પ્રણામાં ઉગતા ન્હાના સરખા એક છોડવાની શક્તિ, તથા મહાસાગરોના તળાવે કે પર્વતો ઉપર કે ખીણોમાં વસતાં ન્હાનાં પ્રાણીઓની કેટલી શુદ્ધપૂર્વક સંભાળ લે છે તેનો વિચાર કરીને કોણ કહી શકશે કે પરમાત્મા સર્વ, શક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, તથા સર્વ વ્યાપક નથી ! મનુ-ષ્યો ! જરા વિચાર કરો કે પ્રભુ વિના બીજું શું છે ! હોમના વિના આપણે શું કરી શકીએ છીએ ? માટે નિર્જનતા, અજ્ઞાન, દુઃખ, શોક, વિગેરેનો નાશ કરવા તથા પરમ આનંદ પ્રાપ્ત

કરવા પોતાના આત્મારૂપ શ્રી પરમાત્મા સાથે સંયમાદિથી યોગ સાધી. પ્રભુ આપણને તે કાર્યમાં સ્થાય આપે. અસ્તુ ।

આપણું કર્તવ્ય.

ડાક્ટરો અને વૈદ્યો પોતાની એક મોટામાં મોટી ફરજ જાળવવામાં બહુજ પ્રમાદ સેવે છે. કુદરતના અને આરોગ્યના નિયમોનો ભંગ કરનાર યુન્હેગારે જેમને સાધારણ રીતે 'રોગીઓ' કહેવામાં આવે છે, તેઓ જ્યારે ડાક્ટર કે વૈદ્ય પાસે ઉપચાર માટે જાય છે ત્યારે તે દરદી પાસેથી વધારેમાં વધારે પૈસા કઠાવતા ઉપર; અને ઓછામાં ઓછી માયાફર, તથા થોડામાં થોડો વખત માળવા ઉપર નજર રાખી રવાર્ધને લીધે કે કાંતો પ્રમાદ કે અત્યાનને લીધે ડાક્ટરો તથા વૈદ્યો દરદીને રોગનું 'ખરું' કારણ, તથા લક્ષણમાં તેવી રીતે તે ફ્રી-થી-આધિશ્ચર્ય ન થાય તેવું જ્ઞાન આપવાને બદલે તેના મોંઘા પૈસા લેઈ બદલામાં વિપ રૂપ દવાઓના રગડા તથા પડીકાં આપી ઝટ લેઈને તેમને વિદાય કરે છે અને આશામાં ને આશામાં બિચારાઓને દરરોજ ધક્કા ખવરાવી તેમનાં વિત્ત તથા બળનું હરણ કરે છે. આ કેટલી ખેદ જનક વાર્તા છે ! આપુર્વેદનો, વૈદકશાસ્ત્રનો, તથા તેનો અભ્યાસ કરી તેપર નિર્વાહ આપવાનાર ડાક્ટરો તથા વૈદ્યોનો ખાસ ઉપયોગ તથા લેખની મૂખ્ય ફરજ રોગને થતા અટકાવવાની છે. અને તે થતા અટકે તેવા જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવામાં લેખના સમયનો મોટો ભાગ માળવાની, લેખના સંબંધમાં આવતા રોગીઓ તથા અન્ય મનુષ્યોને રોગચાળાનાં કારણો અને આરોગ્ય રહ્યાના નિયમોનું જ્ઞાન આપવાની, આરોગ્યના ધ્વજસ્થ નિયમોનો ભંગ કરી રોગી બનનાર દરદી, માનવંદૃત કાયદાના ભંગ કરનાર યુન્હેગારે કરતાં વધારે પાપી તથા અપરાધિ છે તે વાત સમજાવવાની, તથા "Every Sick man is a rebel" (દરેક રોગી માણસ હરામખોર તથા પાપી છે.) એ સુવિખ્યાત ડૉ. એબરનેથીના કટુ શબ્દોમાં રહેલા સત્યની, અને થયેલા વ્યાધિનાં જઞ્મળ શરીરમાંથી ઉઘેડી નાખવાના કુદરતી ઉપાયોની સમજૂતી તથા જ્ઞાન આપવાની દરેક ડાક્ટર તથા વૈદ્યની પવિત્ર તથા મુખ્ય ફરજ છે. નીચે સ્વાર્થ તથા શુદ્ધ પ્રમાદ તથા ન્યાં સુધી વૈદકશાસ્ત્રના ઉપાસકો આ પ્રકારના પોતાના પ્રથમ કર્તવ્યમાં નહિ જોડાય, તથા જનસમાજ ન્યાંસુધી મંગળ કે અર્ધ, યુર કે સૂર્યમાં વસતી છે કે નહિ, ત્યાંના લોક કેટલા ઉંચા કે ટૂંકા છે. ત્યાં પર્વતો તથા નદિયો છે કે નહિ, લિંગનશાયર કે કોર્નવોલ પ્રગણ્યોમાં કેટલી નદિયો તથા ગામો છે, આન્ડેસ પર્વત કેટલો ઉંચો છે, કે એમ્મેગેન કેટલી લાંબી છે; વળી તીર્થસ્થાના જગતી લોકોમાં અક્ષ છે કે નહિ, વાંદરાંની ભાષા (The Simious Languages) નો શબ્દકોષ કેટલા દિવસમાં મોટે કરી શકાય, પીળા સમુદ્રમાં છુટી ગયેલા વ્હાણમાં કેટલાં ગાણુસ બેઠેલાં હતાં, નવામાં નવી ફેશનની ટોપી દાસમાં કયી નિકળી છે એ વિગેરે અસંખ્ય નિરૂપણી અથવા ઓછા અગત્યના વિષયો જાણવા તરફ વધારે પ્રીતિ તથા આતુરતા બતાવ્યા દરરો, અને ન્યાં સુધી મનુષ્યો પોતાની અત્યંત નિકટના તથા સર્વ સુખના સાધનરૂપ પોતાનાં શરીરની બનાવટ તથા તેને આરોગ્ય રાખવાના અતિશય ઉપયોગી વિષય તરફ દુર્લક્ષ કરી અજ્ઞાન રહેશે, ત્યાં સુધી દિનપ્રતિદિન રોગની શ્રદ્ધા, વ્યાધિની પીડા, દાઝતરની મોટી મોટી શી, અત્યાધુન્ય, નિર્જનતા, મરણની

સંખ્યા, તથા મરનારનાં સંબંધિઓના સ્થાપિત પંથતાજ જશે.

પ્રિય ભાઈઓ, ઉપરના મ્હારા તીખા તથા કંટુ શબ્દોનો 'ડોઝ' (Dose) સારા હેતુથી તથા નિર્મળ ઉદ્દેશથી આપેલો જાણી તે પી જવા કૃપા કરશો. તે પીવાથી કદાચ મ્હોંડું તો અગડશે, પરંતુ બીજી દવાઓની પેઠે તે નુકશાન નહિ કરે; પણ ઉલટો બહુજ લાભ આપશે. અસંખ્ય રોગોથી અગાનને લીધે પીડાતાં હબ્બેરો મનુષ્યજાતીનાં ભાઈ જ્ઞેનોનું દુઃખ જોઈને, તથા તે રોગોથી તથા તન્નજન્ય કષ્ટમાંથી તેમને બચાવવાના ઉપાયોનું જ્ઞાન હોવા છતાં તે લોકોમાં બહુ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન મ્હારા ડાકટર તથા વૈદ્યર જેવા પુન્ય પુરોષો ખરા મનથી ઉત્સાહ પૂર્વક કરતા નથી તે જોઈને મ્હારા લાગણી વાળા હૃદયને બહુ લાગી આવવાથી ઘણી વાર મ્હારા ઉદ્દેશોમાં તત્વતા આવી જાય છે. પણ વિચારવાન પુરોષો વિષયના મહત્ત્વ તથા લેખકના શુદ્ધ ઉદ્દેશપર લક્ષ આપી તેની નમ્ર વિનંતી સ્વિકારવા તથા બહુ નામી તથા બહુ રૂપ ધારી દુષ્ટ વ્યાધી રૂપ નિકાળ સક્ષમનો જ્ઞાનરૂપી અસિધી ધ્વંસ કરવામાં પોતાથી જાતની સ્હાય આપમે તથા આવા સદ્ગતિવ્યમાં પરમાત્મા પણ આપણને સ્હાય યશે એવી શુભેચ્છા સહ વિરમાય છે. અમૃત.

બાળકોને કેવી રીતે ઉછેરવાં.

બાળ્યાવસ્થાના વિષય વિષેનું જ્ઞાન અત્યંત આવશ્યક છે. કારણ તે વખતેજ ભવિષ્યની ક્ષમ પ્રકારની ઉન્નતીને પાથો નખાય છે, માટે યોગ્ય પ્રકારે બાળકોને કેવી રીતે ઉછેરવાં તે સર્વ સ્ત્રી પુરોષોએ બહુ લક્ષ આપવા જેવી બાબત છે. આ વિષયના અજ્ઞાનને લીધે જીવતાં જન્મેલાં બાળકોની સંખ્યામાંથી અડધા અડધ તો પાંચ વર્ષની ઉંમર યતા પહેલાંજ મરણનાં ભાગ થઈ પડે છે એમ સત્તાવાર સરકારી 'રીપોર્ટ' પરથી માલમ પડે છે. આ 'શુ' જોઈએ એટલી વાત છે? જ્યારે યોગ્ય પ્રકારની સલાહ અને સારવારથી ઉછેરેલાં સર્વ બાળકો ન્હાનીં ઉંમરમાં મરણના ભાગ થઈ પડતાં અટકવાના અસંખ્ય દાખલા અને છેલ્લાં બાળકોના આરોગ્ય અને બળનું શી રીતે સંરક્ષણ કરવું તે વિષેનું જ્ઞાન મેળવવાની પવિત્ર ફરજ તરફ દુર્લભ કરી, સૌજન્ય ઉત્પન્ન કરેલાં નિરુદ્ધાર બાળકોને અર્ધજાત અને એ દરજ્જાની સંખ્યા નૂખમાં હોમનાર માબાપોને ઘેર જાતીઓ કેમ ન ગણવાં? અતાન એ પાપ, અને દુઃખનું માત્ર બીજું નામ છે, વસ્તુતઃ અજ્ઞાન, પાપ, દુઃખ એ પણ એકજ છે.

ભવિષ્યમાં જ્યારે જ્ઞાનનો બહોળો ફેલાવો થશે અને મનુષ્યો પોતાની સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિનો પાથો શરીરને ગણી ચાંથી પ્રથમ "શરીરમાથું સ્વલુધર્મ સાધનમ" એ ચત્રને અનુસરીને પોતાનાં "તતુમદિશ" ને પવિત્ર અને સુદૃઢ બનાવવા ઉપર લક્ષ આપવા માંડશે, અને રાત્રિ સત્તા તથા સમાજ અજ્ઞાન માગાપોથી નિરુદ્ધાર બાળકોને યતાં અન્યાય તથા હાનિ અટકાવવા તરફ પૂરું ધ્યાન આપી યોગ્ય કાપદા ધરશે, ત્યારે દુકત નિરોગ સ્ત્રી પુરોષોનેજ પરણવા અને પ્રભ ઉત્પન્ન કરવાની છટ આપવામાં આવશે; પરંતુ જે આવા ઉત્તમ ભવિષ્યને આપણે વર્તમાનકાળમાં લાવવા જાગીર્ય પ્રયત્ન કરીએ, એટલે કે, જ્ઞાનના પ્રજ્ઞ પ્રસારથી અને સુદૃઢ આરોગ્ય અને પૂર્ણ યુવાવસ્થાએ ખેંચેલા પંજી જ સ્ત્રી પુરોષોની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરીએ તો પ્રજા બહુ ધૃત્યશુરત ચલાશે, બળવાન બાળકોથી દેશ ઉત્તરાધ જ.

વાનો, અસંખ્ય બાળકોનાં અકાળ મરણો અટકવાનો, અને દેશની સર્વોત્કૃષ્ટ ઉન્નતિ થવાનો સંભવ નિઃસંશય આપ્યા વિના રહેજ નહિ. જ્યાં સુધી આમ નહિ કરવામાં આવે, અને હાલ આવે છે તેવીજ સ્થિતિ આજ સમયમાં આવશે ત્યાં સુધી નિર્બળ, રોગી, અને લમ્બને માટે ના લાયક સ્ત્રી પુરુષોના સંબંધથી તકલીદ, દુષ્ણતા, કદરૂપાં, ખોટાવાળાં, કીંગણાં અને અધ્યા-યુષ્થી બાળકોની ભૂજરવાડથી દેશ ઉભરાતો રહેશે. અસંખ્ય છવોને અયોગ્ય માળાપો અન્ય લોકમાંથી મનુષ્ય લોકમાં ધસીઆણી પોતાને ઘેર જન્મ લેવાવે છે, પછી અત્યંતથી અને બે દરકારીથી તે બિચારને કેટલાએ રોગોથી રીંખાવીને પાંચ વર્ષની વય થતા પૂર્વે તેમને પાછા આ દુનિયામાંથી હડોલી મૂકે છે ! કેટલા અસંખ્ય છવોને આમ ગર્ભાવસત્વું દુઃખ સહવાનો અને આવવા જવાનો કોષ્ટ દેરો પડે છે ! આતું પાપ પણ અત્યંત માતા પિતા-ઓને શિર છે.

યુરોપ અને અને અમેરિકા ખંડના લોકો પોતાનાં દેર તથા બીજાં પ્રાણીઓને ઉછેરવાં ઉપર જેટલું ધ્યાન આપે છે તેથી પા ભાગ જેટલું પણ લક્ષ આપણે આપણાં બાળ-કોને ઉછેરવા પર આપતા નથી. ત્યાંનાં લોકોએ ઉત્તમ પ્રકારના ઘોડા, ફતરા, પોપટ, વિગેરે પ્રાણીઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવાં, કેવાં નર માદાથી અને તેઓ કેટલી ઉમ્મરનાં હોય તો ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, તેમને શો ખોરાક અનુકુળ છે, તેમને બળવાન અને આરોગ્ય સમ્પન્ન બાળકો શાની શાની જરૂર છે વિગેરે બાબતોના ખૂબ અભ્યાસ કરી મોટાં મોટાં પુસ્તકો લખ્યાં છે તથા તે શીખવવામાં આવે છે. અરે ! ભુંડ તથા કુકર જેવાં હલકાં પ્રાણી-ઓને પણ તેઓ કેવી સંભાળથી ઉછેરે છે ! ત્યારે આપણા દેશમાં જન્મેલાં બાળકો ઉપર યુરોપનાં કુકર જેટલું પણ લક્ષ આપાતું નથી તે શું ઓછા ખેદની વાત છે ? શું આર્થ સંતાનોની કિંમત યુરોપ અમેરિકાનાં કુકર જેટલી પણ નહિ ? એમ કેમ અને ? એ આર્થ સંતાનોમાં હજીએ આપણા પૂર્વજોનું ઉત્તમ શોણીત વહે છે; હજી કેટલાએ રૂપિયો, યોદ્ધા-ઓ, સતિઓ, વિગેરેની ભરમથી ધોળાયેલી જૂનીના અન્નથી તે બાળકોનું શરીર બંધાય છે; આપણા વીર પૂર્વજોના છેલ્લા શ્વાસથી પવિત્ર બનેલી હવામાં રહેલા છવનતત્વથી તેઓને ખૂ-મારી ચઢે છે; હજી કેટલાએ મહર્ષિઓ અને સ્વદેશ ભક્તોનાં ચરણ પખાળી પવિત્ર ચથેલી નદિઓનાં જળ તેમની તૃપ્તા છીપાવી તેમનામાં સ્વદેશ ભક્તિ રેડવાને તૈયાર છે તો શા માટે, એ માતા પિતાઓ, માતાં ઉત્તમ બાળકોને સારી રીતે ઉછેરી વીર અને સદગુણી પ્રજાનાં માળાપ થવાનો અલભ્ય લાભ બેદરકારીથી જવા દેઇ દેશને દુઃખમાં સડવા કરવા દો છો ? તમારા ઉપર, અને તમે જે પ્રજા ઉત્પન્ન કરો તો ઉપર, આપણા ભવિષ્યનો આધાર છે.

પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની બરાબર યોગ્યતા સ્ત્રીમાં વીસ વર્ષ અને પુરુષમાં પચીસ વર્ષ આવે છે. આ વયેજ તેમનું શરીર પૂર્ણ પણે બંધાયેલું રહે છે અને તેથી એ ઉમ્મરનાંજ સ્ત્રી પુરુષો એક બીજાનાં બરાબરીયાં થઇ શકે છે. ઘરડા માણસોને નહીં, બાળકોએ પરણવા દેવાની અથવા દલિલાં કે બાળ લમ્બની જરાએ છૂટ આપી શકાય નહિ. કારણ તેથી બળવાન પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. એ ઉપરાંત માતા પિતાએ આરોગ્યના નિયમોનું ચથાર્થ પા-લન કરવું જોઈએ અને તેમાં ખાસ કરીને માતાએ તો આ બાબતમાં પૂર્ણ ધ્યાન આપવું જોઈએ કારણ તેના વર્તન અને સ્થિતિ ઉપર બાળકનાં સુખનો બહુ આધાર રહે છે. ગર્ભાવ-સથાના સર્વ સમયમાં તેણે નિયમીત રીતે રહેવું જોઈએ; ફક્ત સાદો ખોરાક, દરોજ ઘોડો

થોડા વ્યાયામ (કસરત), અને હંમેશાં ઓખ્ખી હવામાંજ આસપાસ લેવા મુકવાનો રિવાજ રાખવો; દરરોજ બરાબર સ્નાનથી તથા સાફ રાખવી કે જેથી શરીરમાં મળે છે કચેરા એકઠો થવા ન પામે, આ રીતે વર્તવાથી પોતાનું આરોગ્ય સુધરશે એટલુંજ નહિ પણ ચર્ભમાં રહેલું બાળક પણ બળવાન બનશે, ગર્ભવસ્થામાં નેપાળો, દીવેલ કે એવા બીજા કોઈ જુલાબ નહિ લેવાની માતાઓને આ રથજે ચેતવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ તેમ કરવાથી ગર્ભપાત, અથવા અધુરે માસે બાળકનો જન્મ થવાનો કે બીજી કોઈ રીતે પોતાને તથા બાળકને નુકશાન થવાનો સંભવ છે. ગર્ભવસ્થામાં મદા, કોણી, તથા અન્ય ગરમ પદાર્થો પીવાથી પણ બહુ નુકશાન થાય છે. આ વખતે માટી કાપલા વિગેરે ખાવાની ટેવ તો બહુજ હાનિકારક છે. ભય, ચિંતા, ક્રોધ વિગેરે વિકારોનો પણ બાળક ઉપર બહુ બરાબ અસર થાય છે માટે તેમાંથી સુકત રહેવા સાવચેત રહેવું તેમજ બાળકને જેવું કરવું હોય તેવાજ વિચારો માતાએ ધણું ખરું કરવા જોઈએ. માતાપિતાના મનની અસર બાળકપર કટલી બધી થાય છે તે અન્ય રથજે જણાવીશું.

બાળક જન્મે સારે સૌથી પહેલાં તો તેને એક ફલેનલના કડકામાં વિંટાળી પછી માને બરાબર ગોઠે તેમ સવાડવી. પછી બાળકને ગરમ પાણીથી નરમ સાણુ લેઈ ન્હવરાવી સાફ કરવું, તે પછી કાળજીથી તેને કાંઈ કરવું. પણ પછી તેને ડાઘી કે ઝલલાં પહેરાવવામાં આવે છે તેમ ન કરતાં, સાધારણ રીતે તેના હાથ પગ વિગેરે અવયવો બરાબર છૂટથી હાલી શકે તેમ કોઈ પણ જગાએ તણાય નહિ તેવા કપડામાં ઢચરવું. નવા જન્મેલા બાળકને થોડા દિવસ બહુ પ્રકાશમાં લેઈ જવું નહિ કારણ તેમ કરવાથી તેની આંખને તિલ પ્રકાશ ખમવાની ટેવ ન હોવાથી બહુ નુકશાન થવાનો સંભવ છે. બાળકને ગળથુપીના રંગોડા થવાનો તેમજ તેનું પેટ સાફ કરવારેય કે જુલાબ આપવાનો રિવાજ બહુજ ખરાબ છે. કારણ તેવા પદાર્થો બાળકને તદ્દન અસ્વાભાવિક છે. માના દુધ શિવાય તલ માન પણ અન્ય કોઈ પદાર્થ તેની જઠરમાં નાંખવો નજોઈએ. બાળકના જન્મથી તે રોડાડું થાય ત્યાં સુધી લુદે લુદે વખતે જેવા જેવા પદાર્થોની બાળકને જરૂર હોય છે તેનાં તેનાં તબોલા થોડા પ્રમાણે વાળુંજ ધાવણુ કુદરતી રીતેજ માને આવે છે. પહેલા બે ત્રણ દિવસનું ધાવણુ સ્વાભાવિક રીતેજ રચક હોય છે અને તેથી એ ધાવણુ ધાવવાથી બાળકને મુશ્કેલ રચ લાગી તેનાં આત્મરસમાં ભરાયલો કાળો મગ્ગ આપોઆપ નીકળી જાય છે. માને ધાવણુ તરતે ન આવે તોપણ બાળકને ધાવવા વળગાડવું કે જેથી સ્તન તરફ લોહી ખેંચાઈ આવે ધાવણુ આવવા માંડશે; પહેલાં થોડું થોડું આવતાં થોડા વખત પછી પુરતું આવવા માંડશે. આમ કરવું એ ઘણી સારી રીત છે, અને તેથી ઘણી અસરજો દૂર થાય છે, પહેલું ધાવણુ બહુ મલાઈ વાળું હોય છે અને તેથી તે ધાવણુ ન્યારે બાળક ધાવે છે સારે તે એક કુદરતી રચ તરીકે કામ કરી તેનાં આત્મરસમાં મળે બહાર કાઢી નાંખવામાં મંદદ કરે છે, બાળકના નાળને બહુ નજીકથી કાપવો નહિ કારણ તેમ કરવાથી પીડા થવાનો કે કુંટી પાડવાનો સંભવ છે. તે કાપ્યા પછી બાકીના ભાગને મલમલના પટાથી બાંધી રાખવો કે જેથી તે તણુઈને પાકી ઉઠે નહિ. ઉપર પ્રમાણે કરવાથી તે સુકાઈ જઈ ઘણું કરી એક દિવસ ખરી પડશે. જો કુંટી આગળથી ગીગળને પાકવા જેવું જણાય તો એક પૈસા અથવા તે વાજ આકારનો એક મીસાના પતરાનો કટકો એક કપડાના પટામાં શીની લેઈ તે ધાળોના કટકો કુંટી ઉપર આવે તેમ બાંધવો. જો માને ઘઉંના બીજ પદાર્થ સાથે કટલાં લી-

હાં રસવાળાં ફળ ખાવા આપવામાં આવે તો તેને ત્રીજે કે બીજા કોઈ દિવસે લુલાબલેવાની જરૂર પડશે નહિ. આવી સાધારણ આખતો વિષે લંબાણથી લખવાતું કારણ એજ કે ઘણા દાખલાઓમાં સુવાણીઓ અને બીજાં સારવાર કરનાર મનુષ્યોના અત્તાનને લીધે બહુ પીડા અને દુઃખમાં પડવું પડે છે. સુવાવડમાં જેમ અને તેમ ગોછા ઉકાળા અને દવાઓ આપવામાં આવે તેમ સારું. વળી શરીરમાં તાકત લાવવા માટે આપણા લોકો ધારે છે તેટલા બાપ્રમાણમાં ઘી ખાવાની જરૂર નથી. બહુ ઘીથી અશુભું ધર્મ બાળકને પણ બહુવાર સુકં આ છે અને તે રડવા માંડતાં માથાપ તેવું કારણ બરાબર સમજી શકતાં નથી અને તેથી કં કંઈ દવાઓ ઉપરા ઉપરી બિચારા બાળકને પાવામાં આવે છે અને તેવું શરીર વિપમય બને છે.

આ સમયે સ્વચ્છતાની અત્યંત અગત્ય છે. પરંતુ આપણે અહિંના સુવાવડના ઓરડાં વિચાર કરતાં જ્યારે અને કમકમાટ છૂટ્યા વિના રહેતો નથી. એક બાથો તૃટ્યો તથા મેલે ખાટો, ગંદા અને ગંધાતા ગાંભીની ગોદડીઓ, અધારો મીણુ તાઈ દવા કે પ્રકાશના લેપણુ સંચાર વિનાનો અને દુર્ગંધ ભારતા બાળવાળો ઓરડો, તે ઉપરાંત સાસુઓના કંકળા અને અત્તાન સ્ત્રીઓની કચ તથા દેહ ઉદાપણુ એ સર્વ સુવાવડનાં સાધનો હોય છે. સુવાવડીના શરીરપરનાં કપડાં પણ બહુજ વાસ ભારતાં હોય છે. અરે આવા અત્તાનમાંથી અને અતિ શય ગતીનતામાંથી દિંદુ સ્ત્રીઓને કોણ બચાવે ?

બનતાં સુધી સર્વ માતાઓએ પોતેજ પોતાનાં બાળકોને ધવરાવવાં જોઈએ. આતુ કારણ એ છે કે માતું ધાવણુ તે બાળકનો સ્વાભાવિક ઓરાક છે, અને જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ માતું ધાવણુ પણ બદલાતું જાય છે અને તેથી તેને જે ઉચ્ચરે જેવું પોણુ જોઈએ તેવુંજ બરાબર મળી રહે છે. આ કારણથી, દાખલા તરીકે, ઓ માસના બાળકને છ કે નવ માસના બાળકવાળી ધાવણુ ધવરાવણું સલાહ કારક નથી. પણ જ્યારે બાળકને તેમની માતું ધાવણુ ન આપતા ગાયના દુધ ઉપર રાખવામાં આવે છે ત્યારે ઘણે પ્રસંગે એક માસના બાળકને આઠ નવ માસ ઉપર વિચાયલી ગાયતું દુધ મળે છે. એ ઉપરાંત વળી ગાયતું દુધ માના ધાવણુ કરતાં ઘણું પ્રકારતું હોય છે અને તે બાળકને હારે પડે છે. આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી બાળકોનાં મોટા સંખ્યામાં થતાં મરણનાં કેટલાંક કારણ આપણને સમજાય છે. જે માતાઓ પોતાનાં બાળકને ધવરાવતી નથી તેમને પાછળથી શરીરમાં બહુ મેદ વધી જવાનો અને ખરજવાં અને પાહાં જેવા રોગો થવાનો ભય રહે છે. બીજી યાદ રાખવા જેવી બાબત એ છે કે બાળક દુધ અથવા ધાવણુ ત્રણ કલાક વગર પચાવી શકતું નથી, અને તેથી વારે ઘડીએ બાળકને ધવરાવવાથી અશુભું, સુકં, ગ્રાસ, તાણુ, વિગેરે દરદોષી તે પિડાવના સંભવ છે. જ્યારે બાળક ઉલટીમાં ધાવણુ પાછું કાઢે ત્યારે આપણે નહીં જાણતું કે તેને બહુજ ધવરાવવામાં કે દુધ પાવામાં આવ્યું છે, અને તેથી તેને ધાવણુ નિયમસર અને થોડા થોડા પ્રમાણમાંજ આપવાની તરત બચવાં કરવી જોઈએ. કેટલીક અત્તાન માતાઓ જ્યારે જ્યારે બાળક કોઈપણ કારણથી રડે કે તરતજ તેને ધવરાવવાની ટવ પાડે છે અને તેથી બાળકને અશુભું, અતિસાર વિગેરે દરદો થાય છે. બાળક નાલુક હોવાથી મોટાં માણસ કરતાં પણ વધારે નિયમીત રીતે તેને ધવરાવવાની જરૂર છે. જ્યારે નિયમસર દર ત્રણ ત્રણ કલાકે તેને ધવરાવવામાં આવે છે ત્યારે જરૂર નેટરુંજ ધાવીને બાળક પછી પોતાની મેજે મોટું ખસેડી લે છે. પરંતુ જ્યારે તેને

ગાયના દુધ ઉપર કે “ મેલીન્સક્રુડ ” “ મીલોક્રુડ ” “ નેસલ્સક્રુડ ” કે “ એવા બીજા બનાવતી ખોરાક ઉપર રાખવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં ગળપણ વધારે પડવાથી બાળકને સ્વાદને લીધે જરૂર કરતા વધારે પીએ છે અને તેથી કરીને જઠરમાં બીગાડ થવાથી બાળક રીસાળ ચીડીયુ, આડું અને આખો દિવસ રડડ કરતું માતૃમ પડે છે, પ્રાથમિક ઇન્ફેક્શન માણસને પણ જો સાદો ખોરાક મોટા પ્રમાણમાં દરરોજ ખવરાવવામાં આવે તો તેને સ્વભાવ બહુ ચીડિયો અને કોપી થાય છે અને તેનાથી ઘરના માણસો કટાણી બળે છે તો પછી મિચ્છારા બાળકને બહુ ખવરાવી પછી તેને આનંદી સ્વભાવનું રહેવાની આપણે ક્યારેથી આશા રાખી શકીએ ? આ લેખ વાંચ્યા પછી લલિત્યમાં જો કોઈ માતાનું છોકરું ચીડિયા સ્વભાવનું તો તે માટે બાળકને દોષ ન કાઢતા માએ પોતે બાળકને બરોબર ખવરાવતા ન આવડયાનો પોતાનો વાત જાહેર જોઈએ એવું સલાહ અને દરકારથી આપણા બાળકને આપણે સત્તા અને આનંદની મૂર્તિરૂપ બનાવી શકીએ, પણ તે માટે કેટલાક આરોગ્યના નિયમોનું બરાબર રીતે પાલન કરવું જોઈએ ખોરાકની આબતમાં નવા જન્મેલા બાળકને દર ત્રણ માસનું થાય ત્યાં સુધી માતૃ રાખવો પરંતુ આ આબતમાં ધડિયાળની માફક કામ કરવાનું નથી, એટલે કે ત્રણ કલાક પુરા થાય ત્યારે તરત તેને ધવરાવી પછી તે વખતથી ત્રણ કલાકે ફરીથી તેમ કરવું બાળક ત્રણ માસનું થાય ત્યાં સુધી રાતમાં જરૂર જણાય તો જ વખત તેને ધવરાવવું તે ત્રણ મહિનાનું થાય ત્યાર પછી દિવસે દર ચાર ચાર કલાકે અને રાતમાં માત્ર એક જ વખત ધવરાવવાની ટેવ રાખવી રાતમાં બાળકને ધવરાવતી વખત માએ જોડા થઈ બાળકને ધવરાવવું જોઈએ અને તે ધરાય એટલે તેને પાછું સુવાડી પછી પોતે સુઈ જવું એક પાત્રે સુઈને પછી બાળકને ધવરાવવા વળગાડવાની ટેવથી બાળકને વૃક્ષાન થવાનો સહય છે કારણ ઘણી વાર માતા યાદી ગયેલી હોય છે અને એક પાત્રે સુઈ બાળકને ધવરાવવા વળગાડી પોતે તે સ્થિતિમાં ઉઘી બળે છે અને સુધારા અને ગળા રામજીને લીધે ઘણીવાર જોબાનમાં તે ધાવતા બાળક તરફ વધારે ધ્રુ છે અને તેથી બાળક ના મોઠા ઉપર સ્તનનું દબાવું થવાથી સ્તનની ડીટીથી તેનું મોઠું ભરાઈ જઈ હુચો વાગે છે અને નાક પણ દબાવાથી તે બિચારે બરાબર શ્વાસ લેઈ શકતું નથી અને યુગળાય છે મોઠા બધા હોવાથી ચીડી પણ રામતું નથી અને દબાવવાથી છુટવાની શક્તિ ન હોવાથી પ્રેટ લીકવાર યુગળાઈને આખરે મરી જવાના કેટલાક દાખલા બનેલા છે જામત થયા પછી પોતાના પ્રિય બાળકને બાળુમાં મરણ પામેલું જોતા માતાને કેટલું દુઃખ થતું હશે, તેના બિચારા માત્ર થઈ શકે ! એવું બહુ વાર બનતું નથી એ વાત ખરી છે તોપણ તેમ થવા નો સહય રહે એમ કરવું તે વાજબી નથી અને તે અટકાવવા માટે જોડા થઈને જ ધવરાવવું એ વધારે સલામતી ભરેલું છે કેટલાક સુધેરેલા કુટુંબની સ્ત્રીઓ ધાવણ લાવવા માટે ‘બીર’ ‘પોર્ટર’ કે એવીજ જાતના મદ્ય અને માદક પદાર્થોનો ઉપયોગ કરે છે અને જીવાવવાને ઘણી દિલગીરી ઉપજે છે કે કેટલાક ઉંચું સમજેલા ડાક્ટરો પણ તેવી વસ્તુઓ વાપરવાને માતાઓને લલામણ કરે છે પણ તે બધું હાનિકારક છે કદગતી રીતે જો ધાવણ આવે છે તેજ બાળકનું બરોબર પોષણ કરે છે પરંતુ ગાદક પદાર્થોથી લાવવામાં આવતું ધાવણ દુષિત થયેલું અને બાળકને ધવરાવવામાં આપવા જેવું ન હોવાથી જો તે વડે બાળકને ધવરાવવામાં આવે છે તો તેને ઘેન ચરે છે અને અંગે નુકસાન થાય છે મરીન લોકો

માંથી બનેલું ધાવણુ ધાવવાથી બાળકનું રક્ત, પણ મલીન થાય છે અને તેથી તે માંદું પડે છે અથવા તો ભવિષ્યનાં ભયંકર દરદોનાં બીજ રોપાય છે. ઘણીવાર આવી માતાઓમાં બાળકોના વાળ ન્હાની ઉંમરમાં ખરી પડી માથે ટાલ પડે છે. માટે સારી પ્રગતી ઇચ્છાવાળી માતાઓએ ધાવણુ ધાવવા માટે કોઈ પણ માદક પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો નહિ, પણ તેને બદલે દુધ કે લીણુનો રસ દરરોજ પીવાનો તથા રસવાળાં ફળ ખાવાનો રિવાજ રાખવો બહુજ શુભકારક છે. વળી ઘણાં કુટુંબોમાં બાળકને ઉંઘ લાવવા માટે તથા રડવું અટકાવવા માટે દરરોજ સાંજે અપ્રીણુ જેવા માદક અને ઝેરી પદાર્થો વાળી “બાળ ગોળી” ગળાવવાનો રિવાજ હોય છે તે ધણોજ ધિક્કારી કાઢવા જેવો છે. આવા પદાર્થો બાળકને દરરોજ ખવરાવવા તે તેને ઝેર દીધા બરાબર છે.

૧. ખોરાક.

ન્યારે બાળક એકાદ વર્ષની ઉંમરનું થાય ત્યારે અથવા તો તેને બે ત્રણ દાંત પુટે ત્યારે ધાવણુ ધીરે ધીરે છોડાવવાનું શીર કરવું. રરઆતમાં ધાવણું ઉપરાંત તેને દિવસમાં એક વખત અનાજ આપવાનું શીર કરવું. આ પ્રમાણે એકાદ માસ ચાલ્યા પછી દરરોજ બે વખત ખોરાક આપવો આપુ કરવો. આ રીતે વળી એકાદ માસ ચાલ્યા પછી ત્રણેક માસ થતાં દિવસમાં ત્રણ વાર ખાવાનું આપવાની ટેવ પાડવી. આ પ્રમાણે ખવરાવવા માંડતાં તેને અજીર્ણ કે ઝાડો ન થાય તેમ થોડા થોડા પ્રમાણમાં ખોરાક આપવાની સાવચેતી રાખવી. ન્યારે પહેલ વહેલું દિવસમાં એકવાર ખવરાવવાનું શરૂ કરવામાં આવે ત્યારે બાળકને બપોરે જમાડવાનો રિવાજ રાખવો; પછી બે વખતની ટેવ પાડવામાં આવે ત્યારે એકવાર સવારે અ. ને ફરી બપોરે ખવરાવવું અને છેવટે ન્યારે ત્રણવાર બાળક જમતા માટે ત્યારે તેને ત્રીજવાર સાંજે પાંચેક વાગે ખાવાનું આપવું. રાત્રે જમવાથી બાળકને શાન્ત નિદ્રા આવતી નથી, અને પ્રકૃતિ બગડે છે.

જે કોઈ કારણ સંર બાળકને ધાવવાની શીશી વડે દુધ પાછ ઉછેરવાની જરૂર પડે તો તે વખતે ઘણીજ સંભાળ રાખવાની અગત્ય છે નહિ તો બાળકનું આરોગ્ય બગડ્યા વિના રહેવું નથી. જે શીશી વાપરવાની હોય તો તેવી બે શીશીઓ અવશ્ય રાખવી કે જેથી એકમાં દુધ ભરી વપરાતી હોય ત્યારે બીજી સાફ થવા માટે પાણીમાં ઘુરાડી રાખી શકાય. પહેલા ત્રણ માસ સુધી દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અને ત્રણ માસ થયા પછી દર ચાર ચાર કલાકે બાળકને દુધ પીવા આપવું, પણ અનાજ તો બે ત્રણ દાંત પુટ્યા પછીજ આપવાનું શીર કરવું. બે એક દાંત પુટ્યા પહેલાં બાળકને કોઈ ચાટણું કે બીસ્કીટ આપવાથી નુકશાન થાય છે. દાંત પુટતી વખતે ઘણાં બાળકોને સખત તાવ તથા તાણુ આવે છે. અથવા એવાજ અન્ય બ્યાધિઓ થાય છે તેનું કારણ પણ બાળકને અયોગ્ય પ્રકારને આહાર આપવો એજ છે. અયોગ્ય આહાર વિહારને લીધેજ બાળકોનો મ્હોટો ભાગ મરણ પામે છે. બિચારાં અવાચક બાળકો પોતાનું દરદ કોને સમજાવી શકે? બાળકને માફક ન આવે તેવા ખોરાક ખવરાવવાથી તેને પાતળા ઝાડા થવા માટે છે અથવા તેનાં આંતરડાંનું કોમળ પડ ધીરે ધીરે સુછ આવે છે, અને તેથી રહેતે રહેતે બાળક ગળી જઈ હાડ પિંજર બની નાશ છે. અધુરામાં પુરું વળી દવાના રગડાથી લેના રૂઢા સહ્યા બળનો નાશ કરવામાં આવે છે. આ સમયેજ વળી વિવિધનાં નબળી જઠરનાં દરદોનાં મૂળ નંખાય છે.

ગાયના દુધ ઉપર ઉછેરવામાં આવતા બ્રાહ્મકને જવના લોટનું કે બાજરીના લોટનું નીતરેલું પાણી (અથવા સાદું પાણી) અને ગાયનું દુધ સરખા પ્રમાણમાં મેળવીને તે ત્રણ માસનું થાય ત્યાં સુધી આપવું. ટાઢા પાણી તથા દુધને મેળવીને પછી તેને ઉકાળવું અને પ્રીતી તે છેક ટાકું પડી જાય ત્યારેજ બાળકને પાવું. દુધ પાણીને ઉકાળવાતું કારણ એજ કે અસ્વચ્છતા વિગેરેને લીધે દુધ કે પાણીમાં રહેલા જંતુઓ ઉકાળવાથી નાશ પામે. પછી તેમાં જરા સાકર નાંખીને ધાવણુની શીશીથી કે ચમચા વડે પાવું. દુધ બરાબર ઠંડું થયું છે કે નહિ તે જાણવાને માટે દુધની વાડકા કે શીશી માંથી પોતાના ગાલપર અડકાડી જોવી અને ત્યાં તે ગરમ ન લાગે તો દુધ બાળકને આપવા જેટલું ઠંડું થયું છે. એમ જાણવું કારણ આપણી આંગળીને જે બહુ ગરમ ન લાગે તેનાથી બાળકની હોઝરીની કુમળી ત્વચા ઘણીવાર દાઝે છે અને તેને પીડા થાય છે. દુધને જલદી ઠંડું કરવું હોય તો તે શીશી કે વાડકાને ટાઢા પાણીમાં થોડીવાર મુકવી. બાળક ત્રણ માસનું થાય ત્યાર પછી દુધ અને પાણીના પ્રમાણમાં ફેરફાર કરી જે ભાગ દુધ અને એક ભાગ પાણી લેવું, અને છ માસ થયા પછી એકલું એખમું ગાયનું દુધ આપી શકાય છે. દુધમાં બહુ સાકર નાંખવી નહિ કારણ તેથી ઘણીવાર બાળકનું પેટ ચઢે છે અને કફ બાઝે છે. ન્યારે તેને જે એક દાંત આવે ત્યારે કંઠણ ખોરાક આપવો શીર કરવો.

પહેલાં તો પ્રથમ ચઢેલી ખીચડી દુધ સાથે થોડી થોડી ખવરાવવી અને પછી રોટલાતું કે કંઠણ ભાખરીતું બચકું કરડવા આપવું જેથી તેના દાંત મજબુત થશે અને જલદી ઉગશે થોડા દિવસ પછી બાજરીના રોટલાના કે બરાબર શેકેલી ભાખરીનો બૂટા અને દુધ ખવરાવવાં એમ ન ફાવે તો બીજા કાષ્ઠ રૂપમાં ધઉં કે બાજરીનો ખોરાક તેને આપવો. ધઉં અને દુધ એ જે વસ્તુઓ બાળકને તેમજ મોટા માણસને માટે સર્વોત્તમ ખોરાક છે. બાળકને બહુ ઘી ની જરૂર નથી માટે અઘુર્ણ કરે તેટલા પ્રમાણમાં તેને તેં આપવું નહિ. હાડકાં તથા રનાયુઓ બરાબર બધાઈ શરીર પૂર્ણ પછે વધી શકે માટે થોડો પચુ બરાબર સાવવળો ખોરાક તેને આપવો જોઈએ. ઘી ઘી હાડકાં કે રનાયુઓ બધાતા નથી પણ તેનાથી માત્ર ચરબી વધે છે. શરીરના બધારણને માટે તો ધઉંના ખોરાકની ખાસ જરૂર છે મીઠું, મરચું, આંબલી વિગેરે અલાખલા નાંખેલું દાળ ભાત કે શાક વિગેરે પદાર્થો આપવાથી તેને બરાબર પોષણ મળતું નથી, તેનાં હાડકાંને બરાબર પુષ્ટિ ન મળવાથી તે પોચાં રહે છે, અને તેથી બાળક રાંટા પગ અને વળેલી કરોડ અને નબળી છાતી વાળું થાય છે. ધઉં ને દુધને બદલે બીજા મશાકાવાળા અને સૂત્ર વિનાના પદાર્થો તેને ખવરાવવાથી બધેકાશ, જ્વાનતંત્રુઓની નબળાઈ, અને નિદ્રાસાહનું તે ભોગ થઈ પડે છે. બાળકને લીલી દ્રાક્ષ, નારંગી, શેરડી, સફરજન, ગંભુ, કેરી વિગેરે ફળ પણ ખાવા આપી તેની ફળ માટેની સ્વાભાવિક ઇચ્છા તૃપ્ત કરવી. બાળકને ફળ ખાવાં બહુ ગમે છે, અને તે ઇચ્છા જો માળાપ પુરી પાડતાં નથી તો ન્યાં મળે ત્યાંથી કાચાં જાપણ, કાચાં ખોર વિગેરે ખાઈને પણ તેઓ મન વાળે છે તે આવલોકન કરનારને જણાશે.

ન્યારે બાળક જે વાર જન્મવા માટે ત્યારે તેને બપોરે ભાખરી કે રોટલા સાથે બાફેલાં બટાટા તથા તાજાં ભાત પણ આપવો, અને ત્રણ વાર જન્મવા માટે ત્યારે સાંજે ભાખરી કે રોટલા અને દુધ કે એવો સાદો ખોરાક આપવો. તે એક વર્ષનું થાય

ત્યારે તેને બે વખત જમાડવું પણ સવારમાં ફક્ત એકજુ' દુધજ આપવું. ન્હાનાં આળકોને ન્હા અને કે.પી જેવી ઝેરી અને માદક યીજીનો ઉના ઉના ઉકાળા દરરોજ પાવાની કદી પણ ટેવ પાડવી નહિ. ફક્ત ધાવણ ઉપર રહેતા આળકોને પણ ઉનાળામાં એક બે ચમચી પાણી દરરોજ ખપેરે પાવું, ધણીવાર રડવું આળક પાણી પાવાથી શાન્ત થાય છે. અનાજ ખાવામાંડે ત્યાર પછી તો આળક પોતાની મેળે લેછ શકે તેમ નીચે પાણી તેને માટે મૂકી રાખવું કે ત્યારે તેને જરૂર લાગે ત્યારે તે લેછને પીચે.

જે આળકોને તાવ આવવા લાગે, રમતમાં વારે ધડિયે પડી જાય, માંદું પડે, અથવા ચીડિયું અને આડું થવા લાગે તો નળ્યું કે તેવા ખોરાકમાં કાંઈ ગરમ પદાર્થ છે. આ મટાડવાનો સાદામાં સાદો ઉપાય એ છે કે તેને એક આખો દિવસ કોઈપણ રાંધેલો કે કઠણ ખોરાક આપવો નહિ. પણ દુધ અને રસવાળાં ફળ ઉપરજ રાખવું અને ગરમ પાણીથી ખૂબ ચોળીને બે વાર બરાબર ન્હવરાવવું. આ પ્રમાણે ગેરની શરૂઆતમાં સાવચેતી રાખવાથી ઘણા દિવસનો મંદવાડ આવતો અટકાવી શકાય છે. બીજી કોઈ વખત વળી આળકોના રોગો વિષે લખવાનો મ્હોટો વિચાર છે.

માખાપો ઘણી વાર એમ પૂછતાં માલૂમ પડે છે કે આળકોને ઝાડો કયજ રહેતો હોય અને પેટમાં ભાર રહેતો હોય તો શું કરવું ? આનો ઉપાય એ કે ધાવતા આળકની માથે પોતે અલ્પ અથવા બધેકાશ થાય અથવા ખોરાક ખાવો નહિ, અને ફળનો વધારે ઉપયોગ કરવો, તથા એક પાક સફરચનની માંજનો ગર્લ ચપુ વડે ઉઝરી કાઢી તે આળકને થોડા દિવસ ખવરાવવો આથી જે કાયદો ન થાય તો એક ચમચી ધડોનો લોટ થોડા પાણીમાં પાચેક કલાક ઉકાળી તે પાણી આળકને પાવું અને પેટ ઉપર દાંબલોની શીરો ફેરી ખમી શકાય તેટલો ગરમ હોય ત્યારે આંધવો. આ પ્રમાણે કરવાથી ઘણે પ્રસંગે કાયદો થયા વિના રહેતો નથી, પણ જે તેમ છતાં કાયદો ન થાય તો બધેકાશના સખત દાખલાઓમાં સાંજના પાણીનું “એનીમા” (Enema) આપવાની જરૂર પડે છે. ગમે તેમ થાય પણ બનતા સુધી નેપાળો, દિવેલ, કે એવી ખરાબ યીજીનો જુલાખ આપવો નહિ, કારણ તે અસ્વાભાવિક હોવાથી આંતરડાંના ચાનતંતુઓને હદ પાર ઉઠેરી જુલાખ તો કરે છે પણ પછી તે નબળા પડી જાય છે અને તેથી થોડા દિવસ પછી વધારે સખત બધેકાશ થાય છે અને વધારે સખત જુલાખ લેવા પડે છે અને એમ કરતાં શરીર વધારે બગડવું જાય છે માટે દવાઓથી તો આળકને હંમેશાં દૂરજ રાખવાં.

૨. સ્નાન.

આળકોને દરરોજ બે વખત ન્હવરાવવાં જોઈએ. એક વાર સવારમાં કોકરવણા પાણીથી અને બીજી વાર રાત્રે ગરમ પાણીથી આ પ્રમાણે તે અરાદ માસનું થાય ત્યાં સુધી કરવું પછીથી તેને દરરોજ સવારમાં હાંપલા જળથી ન્હવરાવવું એ વધારે સારું છે. વળી દિવસમાં બે ત્રણ વાર તેનાં હાથ મ્હોં બરેબર ધોઈ તથા લુછીને સાફ કરવાં, આળકો સમજ્યાં તથા હરતાં પ્રતાં થાય કે તરતજ તેમને પોતાની મેળે શરીર ચોળીને ન્હાતાં તથા દિવસમાં પણ એક બે વાર ઘોછને નાક મ્હોં સાફ રાખતાં રીખવવું જોઈએ. બેદરકાર માખાપનાં કેટલાં બધાં છોકરાંને લીટથી જારેલાં નાક વાળાં અને મંદા હાથ મ્હોંવાળાં આપણે જ્યાં ત્યાં જોઈએ છીએ ! ન્હાનપણથી મંદા રહેવાની ટેવ પછી મ્હોટપણમાં પણ એક છોડી

દેવી, બહુજ મુશ્કેલ પડે છે. વળી સ્વચ્છતાથી ઘણું દરદો થતાં પણ અટકે છે. નહાવાના બે કાપદા છે. એક તો ત્વચાનાં લાખ્ખો છિદ્રો તેથી ખુલ્લાં થાય છે અને તેથી કરીને શરીરમાંથી મળ એટલે ઝેરી કચેરા પરસેવા રૂપે બહાર નીકળી જાય છે. અને બીજો કાપદો એ છે કે નહાતી વખતે ખૂલ્લા શરીરને સૂર્યના તડકા તથા ઠંડી હવા લાગવાથી શરીરમાં બળ તથા જીરસો આવે છે અને ત્વચા ખળવાન થઈ, ઠંડી લાગી સળેખમ વિગેરે થવાનો સંભવ રહેતો નથી. નાજીક અને બગડેલા લોહી વાળાં માણસોનેજ જરાજરામાં સળેખમ થઈ આવે છે, માટે તેવી નાજીકાઈ અને લોહીના બિગાડથી બાળકનું રક્ષણ કરવું એજ વધારે ડહાપણનું કામ છે. સ્નાન કરાવ્યા પછી બાળકને સુવાળા રમણથી કોઈ કરવું, અને શરીરના જે ભાગ એક બીજાને અડકતા હોય-જેવા કે બગલ, વળાં, કાન, હાથ પગની આંગળીઓ વિગેરે-તેવા ભાગ બીના ન રહે તેની સંભાળ સખવી નહિ તો ત્યાં કહો થવાનો સંભવ છે. જે જરૂર જણાય તો ત્યાં બારીક આકનો કેરો ભૂકા લગાડવો.

૩. ચોખ્ખી હવા.

ચોખ્ખી હવાની બાળકને કેટલી જરૂર છે તે માબાપોને બરાબર સમજાયતું જણાતું નથી. મ્હોંટાં માણસો કરતાં પણ બાળકોને તેની વધારે જરૂર છે, કેટલાંક વર્ષ ઉપર કપ્પીન શહેરની રોટ્-ડા હોસ્પીટલમાં નવાં જન્મેલાં ઘણાં બાળકો એક જાતની તાણથી જડણું બધ. થઈ જઈ મરણ પામ્યાં હતાં. શીશ્વતમાં તેમ થવાનું કારણ જણાયું નહિ અને તેથી નવાં સૂધી સુવાવડીઓના "વોર્ડ" અથવા વિભાગ હવાના અવર જવર વાળા કયાં ત્યાં સૂધી-આ પ્રકારનાં મરણ અટક્યાં નહિ. આવાજ પ્રકારનો બનાવ, હું ધારું છું, હિંદીડીસ નામના ટાપુમાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર બન્યો હતો. ત્યાંના લોકો તે વખત ઘોડાં ઘેટાં, બકરાં વિગેરે પ્રાણીઓને રાત્રે ઘરમાં બાંધતા અને પોતે પણ તેમની નજીકમાં સુતા. એક ખુણામાં વળી છાણનો ઢગલો કરવામાં આવતો. બારણાં બધે કયાં પછી રાત્રે ફક્ત એક બાકમાંથીજ જરા હવા આવી શકતી. બારીઓ તો મળેજ નહિ. આવા રિવાજને કીધે ત્યાં બાળકો મ્હોટી સંખ્યામાં મરવા લાગ્યાં. એક માદરો જેનું ઘર પ્રકાશ તથા હવાના બરાબર અવર જવર વાળું હતું અને ઘેરને માટે જીદા વાડા હતા તેનાંજ છોકરાં ફક્ત ચેતમાંથી બચી જવા પામ્યાં. આવા અસંખ્ય બનાવ ઉપરથી સાબીત થયું છે કે બાળકોને આરોગ્ય રહેવા માટે ચોખ્ખી હવા તથા પ્રકાશની અત્યંત અગત્ય છે. બાળકોને ઘોડીવામાં કે પથારીમાં સુવારવામાં આવે લારે લેવું મ્હોં માખીઓ બેસે નહિ માટે કપડા વડે કદી ઢાંકવું નહિ; તેમજ ઘોડીયા કે પારણાની આસપાસ હવાની અવર જવર બધે કરે તેવો પડદો પણ નાંખવો નહિ. માખીઓ અને મચ્છર કરતાં અશુદ્ધ હવા વધારે નુકશાન કરે છે. બાળક એકાદ માસનું થાય એટલે લેને દરરોજ ગામ બહાર ખુલ્લી હવામાં એક કે બે વાર લેઈ જવું. લેને બહાર લેઈ જવાનો સારામાં સારો વખત સ્નાનના પહેરે જ્યારે થોડો થોડો તડકો હોય લારે છે. તેમ છતાં તડકો હોય કે ન હોય, અને વા ખૂબ વાતો હોય તો પુણુ દરરોજ લેને બહાર ફરવા લેઈ જવું. માત્ર જ્યારે વરસાદ પડતો હોય ત્યારે બહાર ન લેઈ જવાય તો ચાલે. વાપરો બાળકને નુકશાન કરતો નથી પરંતુ ઉલટો લેના ગાલ ઉપર ગુલાબી આણે છે. જે બાળકને બહાર ફરવા લેઈ જવામાં આવે છે તે આણું સ્વીડિયું તથા થોડો કંકાસ કરનાઈ હોય છે. છોકરું મ્હોટું થાય છે ત્યારે ઘરની ગોંધાઈ રહેલી હવા કરતાં બહાર ખુલ્લી હવામાં કુદવું તથા રમવું લેને

બહુજ ગમે છે. આ વિષયમાં એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે ઉધરસ, સળેખમ, અને છાતીમાં દુખાવો વિગેરે દરદો બાળકોને ચોખ્ખી હવા પુરતી નહિ મળવાથી થાય છે. આ સર્વનો સાર એ કે બાળકોને જેમ વધારે ચોખ્ખી હવા મળે તેમ કરવું. શહેરનાં નળાં અને શીઠાં છોકરાં અને ગામડાનાં મજાનું અને શુદ્ધાબી છોકરાં વચ્ચેના ભેદનું કારણ પણ એજ છે કે ગામડાનાં છોકરાંને ખુલ્લી હવા બહુ વધારે મળે છે.

૪. કસરત.

જે લોકો ખરચ કરી શકે તેમણે બાળકને માટે છેલ્લેથીયા ગાડી ફરવા લેઇ જવા માટે વૈચારી લેવી. બાળક ન્હાતું હોય અને બેસતાં કે ચાલતાં શીખ્યું ન હોય ત્યારે તેને તેમાં સુવાડીને ગામ બહાર લેઈ જવું. તેડવા કરતાં સુવાડવામાં વધારે લાભ છે કારણ તેઓ બાળક પોતાના હાથ પગ છુટથી હલાવી શકે છે અને સુતે સુતે ફેરસામાં વધારે હવા લેઇ શકે છે. ઘેર પણ તેને તેડી તેડીને ન ફરતાં એક ગોઠ્ઠી જમીનપર પાથરી તેને છતું સુવાડવું અને હાથ પગ ઉંચે નીચે ખુબ હલાવવા દેવા, કારણ ન્હાનાં બાળકની માત્ર તેજ કસરત છે અને તેને લીધેજ તેઓ ખોરાક પચાવી શકે છે. બાળકને ઘોડીમામાં ધાલી તેને ઉંધ ન આવતી આવતી હોય તો પણ મ્હોટા મ્હોટા હિંચકા નાખી ઉંધાડી દેવાનો રિવાજ પણ નુકશાન કારક છે. બહુ હિંચકાવાથી જે ઉંચ આવે છે તે કુદરતી નથી પણ કૃત્રિમ છે અને તે સ્વાભાવિક ઉંચ જેટલો લાભ કરતી નથી, પણ કેટલીક વાર હાનિ કરે છે. જરા મ્હોટું થાય સારે તેને ઉંધું પડી છુટણીએ આવવા દેવું, કેટલાંક અઘાન માખાપ તેને શરદી યઇ જવાના ભયથી ખૂબ કપડાં તથા મોન્ન પહેરાવે છે, અને તેથી બિચારું બાળક પોતાના હાથ પગ બરાબર હલાવી શકતું નથી, અને આજસુ યઇને પડી રહે છે. આ રીતે કસરત ન મળવાથી તે થોડા વખતમાં માંદું પડે છે; માટે બાળકને શરદી લાગવાનો બહુ ભય રાખવો નહિ. બાળકને ઉભું રાખવા કે ચલાવવા બહુ ઉતાવળ કરવી નહિ, તેમજ બીજાં કેટલાંક છોકરાં જેટલું બેઠું તે ચાલતાં ન શીખે તો નકામી ચિંતા કરવી નહિ. કારણ કુદરતી રીતે કેટલાંક બાળક બીજાના કરતાં બેઠાં ચાલવા શીખે છે. ગામડામાં યશું બાળકોને આઠ નવ મારે આપણે ચાલતાં જોઇએ છીએ, ત્યારે શહેરમાં તેઓ ન્યારે લગભગ ખારેક માસનાં થાય છે ત્યારે અથવા તેથી પણ મોડાં, ટયુ મય ચાલતાં શીખે છે. એક વાર ન્યાં બાળક ચાલતાં શીખ્યું કે પછી તે ગમે ત્યાં રખડવાતું અને ભાગદોડ કરવાતું ધારીજ મુકવું. તેને ફક્ત ચાલવા-થીજ સંતોષ થતો નથી પણ હાથના સ્નાયુઓ મજબુત કરવા માટે તેને કુદરતી રીતેજ નહડવાતું પણ મન થાય છે. સમજી માખાપોએ બાળક નુકશાન વગર ચઢી ઉતરી શકે એવી કાઠ ગોઠવણ કરવી જોઇએ. બાળકો તો જેટલી કુદાકુદ અને કસરત કરે તેટલી થોડી છે. વધારે કસરત અથવા મહેનતથી ભાગ્યેજ તેમને નુકશાન થવાનો મંભવ છે. ન્યારે તેઓ થાકે છે ત્યારે પોતાની મેળેજ ફેદા ફેદ કરતાં બંધ પડે છે અથવા ધરમાં આવી ઉંધી જાય છે અને વિશ્વાંતી મેળવે છે. બહુ રખડવાથી બાળક માંદું પડશે એમ ધારી તેને પોતાના અવયવોને સ્વાભાવિક કસરત આપતાં રોકવું એ બૂલ ભરેલું છે. દરેક ધરમાં એવી જગા હોવી જોઇએ કે ન્યાં તેઓ પોતાને મન માનતી રીતે ફેદી નાચી શકે. તેમજ માખાપ ન્યારે કાઠ આજળીતાને ત્યાં છોકરાંને લેઇને મળવા જાય ત્યારે બંને ધરનાં બાળકોને શુંદર ચુંદની પેઠે બહુવાર એક જગાએ બેસી રહેવાની ફરજ પાડવાને બદલે માખાપ પોતે વાતચીત

કરતાં હોય તેટલી વાર ઊકરોને ભેગાં રમવા ફૂદવા પહાર જવા દેવાં, દરેક માળાપત્ની એ સાથી પહેલી ફરજ છે કે પોતાનાં ઊકરોને શરીરે અત્યંત નિરોગ અને બળવાન બનાવવાં અને પછી જો તેમનામાં કંઈ માલ હશે તો દુનિયામાં જણાયાવિના રહેશે નહિ. પણ આ રાગ્ય અને સુદૃઢ શરીર ન્હાનપણમાં ખૂબ દોડવા ફૂદવા અને રમવા વિના મળી શકતું નથી. બાળકો આઠ દશ વર્ષનાં થાય તે પહેલાં ન્હાની વયથી હેમને નિશાળમાં ગોંધી રાખવાનો રિવાજ બહુજ ખરાબ છે, કારણ તેથી હેમના આરાગ્યને ખૂબ હાની થાય છે.

૫. ઉંઘ.

બાળકની જીંદગીના પહેલા થોડા માસ તો લગભગ બધા ઉંઘમાંજ ગાય છે. આ તદ્દન સ્વભાવિક છે. જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ વધારે જાગૃત થતું જાય છે. ઉંઘની બાબતમાં તો બાળકને પોતાની મરજી પ્રમાણેજ વર્તવા દેવું. જ્યારે જ્યારે તે ઉઘેડું થાય ત્યારે હેને સૂઇ જવા દેવું. તે વખતે હેને રમાડી કે ખીજ રીતે પગની હેની ઉંઘમાં ખસલ પાડવી નહિ. મોંઢાં માણુઓએ પણ આ ઉપરથી શીખવાનું છે કે જ્યારે તેમને ઉંઘ આવવા માટે ત્યારે તેમણે વિશ્રાંતી લેવી. તેમ છતાં થાકથી ઉંઘ અને બહુ જમવાથી આવતું ઘેન એ બેમાં બહુ ફેર છે એ વાત ભૂલી જવાની નથી. ઉંઘતા બાળકને બહુ કપડાં ઝોરાઈવાં નહિ, કાગણુ તેવા હેને પરમેવો વળી તે કચી ઉઘિ જાગી ઉઠે છે.

૬. કપડાં.

બાળકને આઠાં અને દોડવા ફૂદવામાં હરકત ન કરે તેવાં કપડાં પહેરાવવાં બાળકને સ્વભાવિક રીતે લગડાં પહેરાવના કંટાળો હોય છે, અને આલે ત્યાં સુધી તો તેઓ પહેરાવેલાં લગડાં પણ કાઢી નાંખે છે. જ્યારે બાળકને ખૂબ લગડાં પહેરાવતાં ચુસ્ત માતાઓને હું જોઉં છું ત્યારે તે રીતે બાળકને જરૂરી લેઈ તેને કેટલું નિર્બળ અને રોગી તે કરે છે, એ વિચાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. જ્યારે ખૂબ લગડાં પહેરનાર બાળકો ફોંકાં અને માંદલાં હોય છે ત્યારે આઠાં લગડાં પહેરનાર ઊકરો ગુલાબી, આનંદી અને આલાક હોય છે બહુ વધારે લગડાં પહેરાવવા કરતાં બહુ ઓછા કપડાં પહેરાવવામાં ઓછું નુકસાન છે. જો બાળકનું શરીર ઠંડુજ રહેતું હોય તો લગડાં તેને ગરમી આપી શકતાં નથી. કપડાં તો માત્ર શરીરમાંથી ગરમી પહારે જતી રહેતી અટકાવે છે. શરીરને ગરમ રાખનાર સર્વોત્તમ અને કુદરતી ઉપાય કસરત છે.

૭ ચાલતાં શીખવું.

બાળકો નવ માસ પછી લુદે લુદે વખતે ચાલતાં શીખે છે. તેમને પોતાની મેળેજ ઉભા થઈ ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવા દેવો; જો તેમને વહેલાં ચલાવવાની કાશીશ કરવામાં આવે છે તો નુકસાન થાય છે. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે બરાબર જાતનો ખોરાક આપવાથી રાંટા પગ થવાનો ભય રહેતો નથી પણ જો પહેલેથીજ પગનાં હાડકાં નબળાં હોય તો આગળ લખ્યા પ્રમાણેનો પુછી કારક ખોરાક આપવો, અને હેને બહુ ચંસાવવું નહિ, પણ પોતાની મેળે કરે તેટલું ફરવા દેવું.

૮ દાંત.

બહુ ખરું દાંત છઠે મહિને પુટવા માટે છે, કેટલાક તે વખતે પહેલાં પણ કોઈવાર ૪-૨ છે પણ મોટા ભાગ તે વખતે પછીજ પુટવા માટે છે. ઉપર જણાવેલી રીત પ્રમાણે સ-

બાળકને બાળકને ઉછેરવામાં આવે તો પ્રકૃતિમાં બહુ મોટો ફેરફાર થયા વિના ધીરે ધીરે બધા દાંત પુટે છે. બાળકના મોંડામાંથી ખૂબ લાળ દદડવી એ દાંત પુટવાનું પહેલું ચિન્હ છે. તે પછી પહેલાંના કરતાં અવાળુ વધારે ઉનાં લાગે છે અને પછી તે ઉપર એક ઘાળુ નિશાન દેખાવા માંડે છે, અને છેવટે દાંત દેખાય છે. જ્યારે દાંત પુટતા પહેલાં બાળકને અનાજ ખવરાવવાનું શીર કરેલું હોય છે તો દાંત ઉગવા માંડતાં તાણુ, તાવ, ઝાડો વિગેરે કંઈ કંઈ વ્યાધિઓ દેખાવા દેવા માંડે છે. બીજાં છોકરાંના જેટલા વહેલા દાંત પોતાનાં છોકરાંને નથી પુટતા તો કેટલાંક માળાપ નક્કી થિંતા કરે છે, પણ ખરી રીતે તેમ કરવાની જરૂર નથી. જો શરીરનાં હડકોને પોપણ મળે તેવો ખોરાક આપવામાં આવતો હોય તો વખત આવ્યે તે બરાબર પુટે છે. આ વખતે બાળકને કંઈ પણ દવા ન આપવા ચેતવવામાં આવે છે, કારણ દવાઓને લીધે રોગની સામે ટકી રહેવાનું સ્વાભાવિક બળ ઓછું થાય છે. દુધીયા દાંત ધણું કરી બે વર્ષની ઉંમરે બધા પુટી રહે છે અને તે સાત વર્ષની ઉંમર સુધી ટકે છે. જો આવવાથી દાંતને કસરત મળે તેવો કઠણ અને પુટીકારક ખોરાક બાળકને આપવામાં આવે છે તો તેના દાંત વહેલા પડી જતા નથી. પણ નવા દાંત સ્વાભાવિક રીતે દુધિયા દાંતને પાછળથી હસેલે છે ત્યારે જ હાલીને પડવા માંડે છે. બાળકને દાંત પુટીને દાંત મોં આફ રાખવાનું ન્હાનપણથી શીખવવું જોઈએ.

૯. બોલતાં આવડવું.

છોકરાં લગભગ દશ મહિને ‘મા’ ‘બા’ જેવા સહેલા શબ્દો બોલવા માંડે છે. ઘણા લોકો એમ ધારે છે કે ન્હાનપણમાં બાળકની જીભ તળેથી વધારે ચોટેલી હોય છે અને તેથી તે બરાબર બોલી કે ધાવી શકતું નથી; પણ તે ધારણું ‘તેમનું’ ખરું નથી. વળી બાળકને દરેક વસ્તુ તેના અણ નામથી બોલવાની ટેવ પડવી જોઈએ ‘તુ તુ’ નહિ પણ ‘ફૂતર’ કહેતાં, ‘ફૂક ફૂક’ નહિ પણ ‘ગાડી’ કે ‘આગાડી’ કહેતાં, ‘તાતા’ ને બદલે ‘રોટલો’ કહેતાં બેનતાં સુધી શીખવવું. કારણ ન્હાનપણથી અણ નામ શીખવવાથી પાછળથી તે ફેરવવાની મહેનત બાળકને કરવી પડતી નથી. બાળક બહેરું અને મુગું હોય છે તો તેને મુગા પણ પહેલું ખબર પડે છે અને કોઈ વાર ઉપચાર કરતાં તે કેટલેક અંગે સુધારી શકાય છે. જો તેના કાન બરાબર હશે તો તે મોઢું બેઠું બોલવા શીખશેજ.

હવે આ લેખ પૂરો કરતા પહેલાં એક વાત ખાસ જણાવવાની જરૂર છે કે માળાપોચે પોતાનાં બાળકોની સાથે સંબાળથી વર્તવું અને તેમને કદી બીજાવવાનાં નહિ. તેમને ભૂત, રાક્ષસ કે ચોરની વાતો કહી ડરાવવાથી અથવા રડવું હોય તો “હાઉ” “વાઇ” “બાવો” વિગેરે અવાજોની ધમધમ આપવી એ બાળકને ધણુંજ નુકશાન કારક છે. તેવા ભયથી તેના કુમળા મગજ અને જ્ઞાનતંત્રીઓને કેટલો ધોંસ પડેલો છે તે અમાન માળાપોને થોડુંજ માલુમ હોય છે. હિંદુસ્તાનના લોક બાલકો અને કેસરપંથુ જેવા બીકણ થવાનું આ પણ એક કારણ છે. વળી બાળકને સજા કરવાની જુડી ધમધમી કદી આપવી નહિ, કારણ તેથી માળાપના બોલવા ઉપરથી બાળકનો વિશ્વાસ ઉડી જાય છે અને માળાપનું જોઈને પોતે પણ જુડું બોલતાં શીખે છે. માળાપે પોતાના શબ્દો પ્રમાણેજ વર્તન કરી બાળકને ખાત્રી કરી આપવી કે જુડું બોલવું એ પાપ છે. એ વાત ખરી છે કે બહુ મારવાથી બાળકો નહોર યાય છે અને તેમને માળાપ ઉપરથી પ્રેમ અને માનની લાગણી ઓછી થાય છે. માટે સમજવીને

કળાથી અને પ્રેમથી લેખની સાથે વર્તિયું એ ઉત્તમ છે, અને તેમ કરવાની માબાપની પ્રજા છે; છતાં જરૂર પડ્યે કોઈ વાર લેખ સળ કરવાની પણ અગત્ય જણાય છે. હુંકામાં એટલુંજ કે જ્યારે સળ કરવાની ખરેખરી જરૂર જણાય ત્યારે જ લેખે મારની ધમકી આપવી, પણ તે વિના વારે ધડિયે લેખને ખોટી ધમકી આપવી નહિ.

ફ્રેંચ લોકોમાં કહેવત છે કે “બાળકોને સુધારવાને માટે આપણે લેખની માની માને સુધારી નેહ્યે” હું આશા રાખું છું કે આ લેખ વાંચનાર માતાઓનાં કંઈ નહિ તો છોકરાંનાં છોકરાં તો પૂર્ણ નિરોગ, બળવાન, અને બરાબર કાળજી પૂર્વક ઉછેરેલાં બાળકોના નમુના રૂપ થશે. ઇત્યન્તર.

હાર્ટ NEART, અંતઃકરણ, દિલ, હૃદય.

દિલ અથવા અંતઃકરણ છાતીમાં ડાબી બાજુ તરફ બેઠે ફેફસાં વચ્ચે મુકાયેલું છે. તે ઉપરથી પહોળું અને નીચેથી સાંકડું કેકના આકાર જેવું છે. તેના પહોળા છેડા પીઠમાં આવેલાં જમણી તરફના હાડકાના ત્રણ હાડકાંને લાગેલો છે, તેની ટોચ અથવા તેના સાંકડા છેડા પાંચમી અને છઠ્ઠી ડાબી પાંસળીની કુમળી હાડકાની વચ્ચેની જગ્યામાં છે. અને ડાબી બુધી અથવા ધાઈની દોઢ ઈંચ નીચે ધપકતો જણાય છે. હૃદયની આગલી બાજુ ગોળ છે. અને તે સીનાનાં હાડકાં પાછળ છે—તેની પાછલી બાજુ છાતી તથા પેટ વચ્ચેના પડદા સાથે લાગેલી છે.

હૃદય માંસના સાકાનું બનેલું છે. તે આસરે પાંચ ઈંચ લાંબું ઉપરે છેડેથી સાડાત્રણ ઈંચ પોહોળું અને અઠી ઈંચ જડું છે, તેવું કદ સાધારણ રીતે બોલીએ તો હાથની મુઠી જેવું છે. મરદનું દિલ આશરે પોણા રતલનું અને સ્ત્રીનું અર્ધા રતલનું છે. તે અંદરથી પોહું છે. અને તેના અંદરના ખાડાના વચમાં એક પડો આવવાથી તેના બે ભાગ થયા છે. જે હૃદયના જમણા તથા ડાબા ચોરડાને નામે ઓળખાય છે. દરેક ચોરડાના બે વિભાગ થાય છે. જેથી હૃદયના ખાડામાં બરાબર નેહ્યે તો ચાર નાના ચોરડા હોય છે. જમણી બાજુના ચોરડામાં કાળું લોહી; અને ડાબી બાજુના ચોરડામાં રાતું લોહી રહે છે. ચારે ચોરડા એક બીજા સાથે સંબંધ રાખે છે. અને તેઓના નાકાની વચ્ચે ન્હાના બાર જેવાં ઢાંકણ હોય છે. જે ખુલ્લાં હોય છે ત્યારે એક ચોરડામાંથી બીજા ચોરડામાં લોહીને જવાનો રસ્તો મળે છે. પણ તે બંધ થાય છે ત્યારે એવાં તો ચપટ બેસે છે કે એક ચોરડામાંથી આગળ ગયેલું લોહી તેમાં પાછું આવી રાકતું નથી. દરેક ચોરડામાં આશરે પાંચ તોલા લોહી માય છે.

હૃદયનું કામ લોહીને સુધળી જગ્યા ઉપર પહોંચાડવાનું છે, તેના માંસના સાકા તંગ દીવા થાય છે, અને તેથી તેના ચોરડા-મહિતું લોહી બહાર નસીમાં જાય છે. જેમ એક બંબાને દાખ્યાથી તેની શણ અથવા ચામડાની નળીમાં પાણી નેરથી જાય છે, તેમ હૃદયના માંસના સકોચાવાથી તેના અંદરનું લોહી ધમ્મનીમાં નેરથી ફેરે છે. અને તેથી શરીરના દરેક ફરના ભાગમાં પણ ફરી વળે છે. દિલના ડાબા ચોરડા સકોચાતી વેળા એટલું નેર લાગે છે કે તેના મેઠું આગળ ત્રણ રતલનું વજન હોય તો તે ઉચ્છી શકે, એવું અજમાયશ

ઉપરથી સાબિત થયું છે. દિલના તંગ દીક્ષા થવાથી તેની ટોંચ છાતીની સાથે જરા અથડે છે અને તેથી દિલનો “ધબકારો” છાતીની ડાબી તરફ માલુમ પડે છે. એક મિનિટમાં સરાસરી ગણતાં ૭૨ વખત સંક્રાંતિ થાય છે.

હૃદયનો અમતકાર—શરીરમાં હૃદય ઘણી જ નાની વસ્તુ છે. પણ તે પુરુષાર્થ કરવામાં ઘણી જ મોટી છે. દરેક ધબકારે હૃદય શરીરની નસોમાં છ રતલ જેટલું લોહી રેડે છે. અને દરેક મિનિટે સીતેર ધબકારા થાય છે. તે હીસાએ દર મિનિટે હૃદય ૪૨૦૦ રતલ જેટલું લોહી નસોમાં રેડે છે. આ ગણતરી પ્રમાણે હૃદયના એક કલાકમાં ૪૨૦૦ ધબકારા થાય છે અને ચોવીસ કલાકે એક લાખ આઠસો ધબકારા થાય છે. તથા એક વરસમાં હૃદયના એકંદર ત્રણ કરોડ ધબકારા થાય છે, અને સીતેર વરસની સરાસરી જીંદગીમાં બે અબજ દશ કરોડ કરતાં વધુ ધબકારા હૃદય કરે છે. દરેક ધબકારે જે લોહી શરીરના જુદા જુદા રક્તાશયોમાં લઇ જવામાં આવે છે, તેના પ્રવાહ ઉપર તેર રતલ જેટલો ભાર પડે છે. આ બળ એટલું છે કે જો તે બીજા કામમાં વાપરવામાં આવે તો તે દર ચોવીસ કલાકે એકસો વીસ ટન જેટલું વજન એક ફૂટ ઉંચું ચઢવા પુરતું થઇ પડે અને જે હૃદય સીતેર વરસ સુધી એક ક્ષણના આરામ વિના આ બળ વાળું કાર્ય કરી રહ્યું છે તે કદી પણ કામ કરતાં કરતાં કુલ થઇ જવું કે થાકી જવું નથી. તે છતાં તે હૃદય બિચારું માંસનો એક નાનો ડોચો છે. કે જેનું વજન ભાગ્યે અગીઆર આંડિસ કરતાં વધારે હોય છે. પણ તે સમાર કામ દરમીઆન પણ અટકાવી શકાય નહીં, તેને તો ચાલતાં જ સુધારવું જોઈએ.

સમુદ્રકળ કંદ્ય

સમુદ્રકળને. સં-સમુદ્રકળ-મરાઠી-સમુદ્રકળ-ગુ-સમુદ્રકળ-કર્ણાટકી-સમુદ્રકરકાયા. તૈલંગ-વારંગ એકુ એવાં નામ આપવામાં આવે છે. અને તેના જુદા જુદા ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સમુદ્રકળના ગુણ:—કટુ, ઉષ્ણ, વાતવિનાશક, જૂતબાધા દૂર કરવાવાળું છે. અને ત્રિદોષ દાવાનળ દોષ, કફરોગ, અને બ્રાન્તિનો નાશ કરે છે.

અન્યમતે:—સમુદ્રકળ-ગરમ-કડવું, ત્રિદોષ નાશક, વાત, જૂતબાધા, કફ, બ્રાન્તિ, શિર રોગ અને દાવાનળ દોષનો નાશ કરે છે.

સમુદ્રકળનાં ઝાડ કોકિણ દેશમાં ઘણું થાય છે, તેનાં પાંદડાં બદામના ઝાડના પાન જેવાં, પણ તેનાથી થોડાં નાનાં હોય છે, બાકીનો સર્વ ઘાટ તેના જેવો હોય છે. એ ઝાડને કાળાશ ઉપરના રંગની કિંવા જાંબલી રંગની યાંચ સાત કળીઓ બેસે છે. તેમાંથી ફળ થાય છે, અને તે ખરી ગયા પછી ફળ આવે છે. તેના આકાર મલબારી મોટા સોપારી જેવો હોય છે. તેની બહારની બાહ્ય ઘણી જાડી જાલ હોય છે. તે કાઢી નાંખી એટલે તેમાંથી ખારેક જેવા આકારનાં લાંબાં ફળ નીકળે છે, તેનેજ સમુદ્રકળ કહી કહે છે. દવા વેચનારની દુકાને તે ફળ મળે છે. અને તે બે પ્રકારનાં આવે છે. તેમાંથી એક હરે જેવું ગોળ હોય છે. તાંબુસ રંગનું તેના કરતાં અપહું ખારેક જેવું હોય છે. અને તેના સારો ઉપયોગ થાય છે.

સમુદ્ર કળની શુદ્ધિ:—સમુદ્ર કળને બકરીના મુતરમાં સાત દિવસ પલાળી રાખવું

પછી સાત દિવસ તેના દુધમાં પલાળવું, પછી સાત દિવસ ભેંસના મુત્ર તથા 'દુધમાં અનુક્રમે પલાળવું. પછી અનુક્રમે સાત દિવસ ગાયના મુત્ર તથા દુધમાં પલાળી રાખવું પછી તેને ઘોઘ સૂકરી નાંખવું. આમ કરવાથી સમુદ્રજની શુદ્ધિ થાય છે. હમેશાં દુધ તથા મુત્ર બદલતા જવું.

અન્યમતે:—સમુદ્રજની શુદ્ધિ સમુદ્રજ શેર ૧ એક લેવાં, લીમડાનાં પાન શેર ૫૬૨ લેવાં તેના ત્રણ ભાગ કરતા તેમાંથી એક ભાગના પાનને વાટી ગોળા કરી તેની વચમાં સમુદ્રજ મુદ્રા તે ગોળાને કપડાં મારી કરી અડધા ઢાણના અંગારામાં પકવેલા એ પ્રમાણે ત્રણ વખત પકવવાં, બધી ન જાય તે માટે સાવચેતી રાખવી, એ પ્રમાણે કરવાથી સમુદ્રજની શુદ્ધિ થાય છે.

સમુદ્રજનાં અનુપાન:—લીમડાના પાનમાં પકવેલા સમુદ્રજનાં અનુપાન બકરીના મુત્રમાં ઘસી અંજન કરવાથી નેત્રનું દુકુ મટે છે, શંખાવળીના રસમાં ઘસી પીએ તો નાર્મદ્યવર્ણ મટે છે. સારી ચોખાના ઘોવરામણાં ઘસી પીએ અને સારી ચોખા અને દુધ ખાય તો સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે, ગાયના ઘીમાં ઘસી કંઠમાળ ઉપર ચોપડવાથી કંઠમાળ મટે છે, પાનમાં ખાવાથી ઉધરસ મટે છે, ગોળમાં ગોળી કરી ખાવાથી નિદ્રા આવતી નથી.

બકરીના મુત્ર ઇત્યાદિમાં ચોષેલા સમુદ્રજનાં અનુપાન:—ગાયના દુધ સાથે ઘસી પીવાથી વાળો, લીમડાના શુંદર સાથે ઘસી ચોપડવાથી કેડના ભાગના દુઃખાવો; ઘીની સાથે ઘસી ચોપડવાથી કંઠમાળ, ભાંગાના રસમાં ઘસી પીવાથી પ્રમેહ, બકરીના મુત્ર સાથે ઘસી પીવાથી કમળો, તેલમાં ઘસી પીવાથી વાખદ, ઘસી અંજન કરવાથી આંખના પરવાળાં, ત્રિફળાની સાથે ઘસી પીવાથી મનિપાત, નગોડના રસ સાથે આપવાથી શ્વાસ, બકરીના મુત્રમાં ઘસી નાકમાં મુકવાથી આદાશીશી, ખાંડ સાથે ફાકવાથી ધાતુનું જવું, સાકરમાં ફાકવાથી તાવ, છાસ સાથે ઘસી પીવાથી બરોળ, અંજના સાથે ફાકવાથી વાળો, અંજમોહ સાથે એકબાંતરીઓ તાવ, મુંગાના રસસાથે આપવાથી શ્વાસ, ઘોડાનાં મુત્રમાં ઘસી પુરૂષનાં ઈંદ્રિય પર લેપ કરવાથી નિમોતુ નાદોષતપણું, હરડે સાથે પીવાથી રક્તપિત્ત, મધ સાથે કાનમાં મુકવાથી કાનનું વહેવું, લીમડાના પાંદડાં સાથે બાંધવાથી પાકું, ચંદન સાથે ઘસી મધમાં આગટવાથી નપુસકપણું, કાળાં મરી સાથે ઘસીને અંજન કરવાથી સર્પનુલિપ્ત, અકળકરા સાથે ઘસી પુરૂષ ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરવાથી નિર્જળતા, લીંછુ અને મુંઠ પીવાથી સાથે હકકવા, બકરીના મુત્ર સાથે ઘસી પીવાથી સ્તાંધળા પલ્લ, નાસ થાય છે, અને ગોરાચન સાથે ઘસી લિસકે કરવાથી મોહ થાય છે. મધસાથે ઘસી પીવાથી મુંગેથી નિદ્રા આવે છે. લીંછુના રસસાથે પીવાથી વાથુનો નાસ થાય છે, ગધેડાના મુત્ર સાથે નેત્રાંજન કરવાથી ભૂતબાધા મટે છે. બકરીના મુત્ર સાથે આંજવાથી ચૂર્ણાં જાય છે.

નાગેશ્વરના વિધિ:—સીસાને ગાળી તેલ, ઘાસ, ગૌમૂત્ર, કાંચ, ત્રીકળાના પાણી અને આકાશના દુધમાં સાત સાતવાર યુગ્મવી કાઢવું. પછી કઠ્ઠીમાં નાખી ચૂસા ઉપર ચઢાવી નીચે અગ્ની બાળવે. પછી સીસાના ઉપર પીંપળાનાં તથા આંબલીનાં છેડાવું ચૂસ્ય રીસાથી ચોથે ભાગે લઇ ઉપર થોડું થોડું નાખતા જવું અને યોદ્ધાની કઠ્ઠીના તળીયેથી તેને એક દિવસ રગડવું, પછી તેને જંબીરના રસમાં ઘુટી ગજપુટ આપવે. એવી રીતે જંબીરના રસના દશ ગજપુટ આપવા, પછી નાગરવેલના પાનના રસના દશ પુટ આપવા, પછી સીસા બરોબર મનશીલ લઇ તેને કાંચમાં ખલ કર્યા પછી ટીકડીએ બાંધી સગવલામાં મૂકી ગજપુટમાં ડુંકા દેવા. સ્વાંગ શીતળ થયે કાઠી લેવું એવી રીતે સાઠ પુટ દીધાથી ચોખ્ખો નાગેશ્વર થાય તેનાથી ગુણુ ધણો થાય છે. સર્વ રોગને દૂર કરે છે. ખાવાની માત્રા એકથી બે રતી.

(૨) આયુર્વેદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નાગભરમ તોલા આઠ, હીંગલોક તોલા આઠ, મનશીલ તોલા ૧, ગધક તોલા સત્ત, તે બધાને લીધુના રસમાં ખળ કરી ગજપુટ આપવાથી નાગેશ્વર થાય છે.

નાગભરમનો વિધિ:—મીસાને ચોથી યોદ્ધાની તાવડીમાં મૂકી નીચે અગ્નિ બાળી ફેવડાના ઘુટાથી એક દિવસ ઘુટવાથી લાલ ભરમ થાય છે.

નાગભરમના ગુણુ:—નાગભરમ, ક્ષય, વાયુ, ગોળો, પાન્ડુ, ભ્રમ, કમ્બિ, શળ, કક, પ્રમેદ, ઉધરસ, સંઘ્રણ્ણી, શ્વેરોગ, અગ્નિમંદ, ઉદર દોષ, આમવાત, કુષ્ઠ, વિર્યદોષ તથા અર્ધના નાશ કરે છે. અને કટુ, વૃષ્ય, પિત્તકર, અતિ ઉષ્ણ, રિતગ્ર છે હવિત્વ તથા કામની વૃદ્ધિ કરનાર અને સો દાથીતું બળ આપનાર છે.

અશુદ્ધ નાગભરમના દોષ:—અશુદ્ધ નાગભરમ, કોઠ, ગોળો, અગ્નિ, પાન્ડુ, ક્ષય, રક્તવિકાર, મનકમ્બ, ભ્રમ, અરમરી, ગળ, ભ્રમંદર, પ્રમેદ, અને કમ્બો ઉત્પન્ન કરે છે માટે શુદ્ધિ કરી તેનું મારણ કરવું.

નાગભરમનુપાન:—સાકર સાથે નાગભરમ આપવાથી, પિત્ત, વાત, મરતકરોગ, નેત્ર-રોગ, વિર્યદોષ, પ્રલપ્ત અને દાહને દૂર કરે છે. અન્ન ઉપર રચિ ઉત્પન્ન કરે છે ને કામની વૃદ્ધિ કરે છે. બીજા રોગોમાં રોગોક્ત અનુપાનથી આપવી.

નાગેશ્વરનું અનુપાન:—બે ઘડી સત હોય તે વખતે નાગરવેલના પાન સાથે નાગેશ્વરનું ફેવન કરવાથી અતિશય કામ વૃદ્ધિ થાય છે.

સીસાની સળી બનાવવી રીત:—મીસાને ગાળી ત્રીકળાના ક્વાથમાં એકસો આઠવાર નાખવું અને બની શકે તો તેથી વધારે વાર નાખવું. જેમ વધારે વખત નાખવામાં આવે તેમ વધારે ગુણુ કરે છે. તેની સળી બનાવવી અને સુરમો આંજવામાં તેનો ઉયોગ કરવો, અથવા માત્ર એકલી જ આંખમાં આંજવી જેથી આંખનાં ઘણાં દર્દો દૂર થાય છે.

લોહ.

આર્થ રસાયનશાસ્ત્રમાં નાગભરમ પછી લોહભરમ બનાવવાનો વિધિ અને તેના ગુણુ દેખવું વર્ણન કરેલું જોવામાં આવે છે. લોહની ત્રણ બની છે. કાન્ત, તિદ્ધ, અને મુંડ એ ત્રણેમાં કાન્ત લોહ સર્વોત્તમ છે.

સર્વ ધાતુઓમાં સુવર્ણ કિમ્બિ ધાતુ છે એમ સર્વ લોકોની માન્યતા છે. પરંતુ તીક્ષ્ણ લોહ, ગજવેલ આદિની મનાવેલી વસ્તુની જે કિમ્બિ ઉપજે છે તેવી સુવર્ણની કદી ઉપજ શકશે નહીં. એક રતલ ગજવેલના ખીસામાં રાખવામાં ઘડીઆળો બનાવવા માટેના જે બાવ બનાવવામાં આવે છે તેની કિમ્બિ રૂપિઆ ૧૦૦૦૦ દશ હજાર ઉપજે છે. આદલી બધી

ક્રિમત સુવર્ણના બનાવેલ પદાર્થની કદી પણ ઉપજે નહિં. બીજી ચોપડીમાં લોહા અને સોનાનો વાદવિવાદ લખેલો છે. તે જો કે કલ્પિત છે; તો પણ આટલી વાત તો નિર્વિવાદ છે કે મનુષ્ય બતીના ઉપયોગમાં રંકથી રાગ સુધી લોહ જેટલા ઉપયોગમાં આવે છે તેટલું સોનું બાગ્યેજ આવી શકતું હશે. સાંપ્રતકાળમાં યુરોપ, અને અમેરિકા ખંડના લોકોએ યાંત્રિક કામની હબોરો શોધી કરી છે, અને કરે છે. તેમજ વિદ્યુતવિદ્યાની પણ હબોરો શોધી થઈ છે અને થાય છે, પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ આ વિશ્વમાં લોહા જેવી વસ્તુ નિર્માણ કરી ન હોત તો આપણે તેમાંનું કાંઈ પણ કરી શકત નહિ, કારણ દરેક યાંત્રિક કામો, અને રેલવેઓ વગેરે કદી પણ લોહા શિવાય થઈ શકત નહિ. આ સર્વ વાતનો વિચાર કરીને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ આ લોહા જેવી વસ્તુ મનુષ્યજાતને જ્યાંબધ પૃથ્વીમાંથી મળી શકે તેવી યોજના પ્રથમથીજ કરી રાખી છે.

સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માએ અગાધ આતુર્ય વાપરી આ તનમંદિરની રચના કરેલી છે. એ રચનામાં પણ પોતે લોહનો ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. આ સ્થળ શરીરનું તમામ જીવન રક્ત ઉપર છે અને તે રક્તમાં પણ લોહ રહેલું છે એમ હાલની શોધો ઉપરથી નિર્વિવાદે સિદ્ધ થયેલું છે.

શરીરનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે ખાનપાનની અગત્ય છે. અને તે ખાનપાનથી રક્ત ઉત્પન્ન થાય છે, અને રક્તથી શરીરનું પોષણ થાય છે. બાલક જન્મે છે કે તુરંત જાનપાન કરવા હાથે છે. માતાના કુંઢમાં પણ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ લોહનાં તાવની યોજના કરી રાખી છે. શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા લોહીમાં જેમ લોહનું પ્રમાણ વધારે હોય છે તેમ અહોરા ઉપર અને શરીર ઉપર લાલી વધારે હોય છે એ પ્રમાણ બ્યારે જોણું થાય છે સારે શરીર શીકું, નિર્બળ, અને નિસ્તેજ બની જાય છે. માટે મનુષ્યજીવન ટકાવી રાખવા માટે લોહ એ એક ઉપયોગીમાં ઉપયોગી વસ્તુ છે, એમ હાલની શોધોથી સિદ્ધ થયેલું છે.

રક્તમાં લોહની અનિવાર્ય અગત્ય છે અને તે કારણથી દરેકજા તે જોઈતા પ્રમાણમાં લેવાની અગત્ય છે. તેની સાબિતિમાં જ્યોત્સનાવંશ કે બાળકને માટે સર્વોત્તમ નમુનાદાર ખોરાક દુધ, જે કુદરત શરીરના આરોગ્ય તથા બધારણને માટે ઉપયોગી સર્વે તત્વોથી પૂર્ણ કરી બનાવે છે, તેમાં પણ લોહ બાળકને જોઈતા પ્રમાણમાં હોય છે. બ્યારે એક નાનું બાળક જેને બહુ શારીરિક, કે માનસિક મહેનત કરવી પડતી નથી તેને પણ લોહની અગત્ય ગણી ધ્યાર બાળકને માટે બનાવેલા દુધમાં તે મૂકે છે. તો બહુ મહેનત કરનાર માણસોને અથવા નિર્જળ મનુષ્યોને તેની વધારે પ્રમાણમાં અગત્ય હોય તેમાં તો નવાઈજ શી ?

આપણે શરીરની વિશુદ્ધિ આરોગ્ય અને બળને માટે શ્વાસોચ્છવાસ દ્વારા ઓક્સીજન ફેરસાની અંદર લઈએ છીએ; પરંતુ રક્તમાં રહેલા લોહ અને લોહમાંથી બનતા બીજા હારોને લીધેજ તે ઓક્સીજન ચૂસાય છે, રક્તનાં પરમાણુઓમાં રહેલું લોહ, શ્વાસમાં લીધેલા ઓક્સીજનને ચૂસી લેઈ શરીરના નિર્જળ તથા ઘસાર્ધ બેચેલા સ્નાયુ તથા શિરાઓને ઓક્સીજન પુરો પાડી તેમને બળવાન બનાવે છે. બ્યારે શિરાઓ અને સ્નાયુઓમાં રહેલાં લોહનાં પરમાણુઓની રિયલિ તથા ગતિમાં બદલાવની હરકતને લીધે ફેરશર થાય છે. ત્યારે તેવાં અણુઓ દીલાં તથા નિર્બળ થઈ જાય છે. જો આ વિક્રિયા રક્તવાહીનીઓના કુંડળાકાર તંતુઓમાં થાય છે; અને તેના પરિણામમાં તેમાં વધારે રક્ત એકઠું થઈ લગાઈ રહે છે, અને આ વિક્રિયાને બદારના ઉત્તેજનને લીધે થતા “Hyperaemia” હાઈપરીમીયા કહેવામાં

આવે છે, અને આ વિક્રિયા તે સોજા વગેરેની શરૂઆત છે. પરંતુ જ્યારે લોહ (ફોસ્ફેટ ઓફ આયર્ન) ની ઓપધ તરીકેની અસરને લીધે તે વિક્રિયાવાળાં અણુઓને તેમની કુદરતી આરોગ્ય સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે, ત્યારે આ “હાઇપરમીયા” ને ઉત્પન્ન કરનાર દોષોને શરીરમાંથી કાઢી નાંખવાના કાર્યમાં તે અણુઓને બહુ મદદ મળે છે. અને તે દોષો (“ Lymphatic ”) “ લિમ્ફેટીક ” નામની રક્તવાહિનીઓથી ચૂસાઇને શરીરમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે છે.

જ્યારે આંતરડાના સ્નાયુઓનાં પરમાણુઓમાં લોહની ખોટ પડે છે ત્યારે તે બરાબર કામ કરવા અશક્ત બની જઈ અતિસાર અને સંઘટ્ટણી ઉત્પન્ન કરે છે.

જ્યારે આંતરડાના પડનાં પરમાણુમાંથી લોહ જતું રહે છે ત્યારે તેમની હાલવાની તથા સંક્રોચાવાની શક્તિ ઓછી થઈ બંધકોશ તથા કમજબાતનો વ્યાધિ થાય છે.

ઉપરના ટુંકે વિવેચન ઉપરથી નીચેના સાર નીકળે છે:—

લોહની ખોટ પડવાથી દીઠાં અને નિર્બળ પડેલાં સ્નાયુઓનાં અણુઓની જ્યારે પુનઃ ખોટ પુરી પાડવામાં આવે છે ત્યારે તેઓની સ્વાભાવિક તંબ સ્થિતિ પાછી આવે છે; જ્યારે રક્તવાહિનીઓના તંત્રુઓને ખુટતું લોહ પુરું પાડવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ સંક્રોચાઇને પોતાની મૂળ હાલતમાં આવવાથી તેમાં જરૂર જટલુંજ માણ શકે છે અને તેથી “ હાઇપરમીયા ” અટકે થઈ જાય છે, અને તેથી સોજા અને તે સાથેનો જ્વર બંધ થાય છે.

લોહ નીચેના વ્યાધિ મટાડે છે:—

૧. સર્વ પ્રકારની શીકારા તથા સોજા વગેરે, ૨-હાઇપરમીયાથી થતી ખીડા દુઃખાવો, તથા રક્તસ્રાવ, ૩ તામ્બ ધા, સોજા તથા કમ્બર ધા, કરમોડાયતા સાંધા, અને લયક, તથા હાઇપરમીયા લોહથી મટતી વેદનાવાળાં દરદો હલન ચલનથી વધે અને ઠંડક કરવાથી મટી જાય છે. સ્નાયુઓનાં અણુઓમાં લોહ ફોસ્ફેટના રૂપમાં મળી આવે છે. માટે ઓપધોપચારમાં આપણે ટ્રમ ફોસ્ફેટીકમ (*Terrium phosphoricum*) વાપરવું જોઈએ.

લોહ અને તેના ભેદ:—લોહ પુક્તીંગ અને નપુસકલિંગ છે. એવા બે પ્રકારનાં હોય છે, અને તેનાં વ્યવહારમાં તીક્ષણપીંડ, કાળાયસ, અયસ, એવાં નામ છે. તે લોહના મુંડ, તીક્ષણ, અને કાન્ત, એવા ત્રણ ભેદ છે. અને તેમાં હુંતાળ, તાર, બટ અજર અને કાલકે એવાં બીજાં નામો છે. તેમાં કાન્ત પાંચ પ્રકારનાં તે આમક અને સુંબક છે. મુંડ મુદ્કુંડ અને કુદારક છે, અને તીક્ષણ છ પ્રકારનાં છે. ખર, સાર, કરશક, ડાવક, રોમ, અને કાન્ત તેમાં ઉપર કરેલું કાન્ત આમક અને સુંબક છે તેના ભેદ, એકે સુખ, દીપ્તિમુખ, ચતુરસુખ, શંખ, ચક્રીક, અને સર્વતામુખ એ છ છે. આમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ, એવાં છે. તેના ઘણો લાંબો વિસ્તાર છે પણ રચના સંકોચને લીધે સુખ્ય અને પ્રસિદ્ધ ભેદનાંજ લક્ષણો જણાવવામાં આવ્યાં છે.

મુંડ લોહ એ ભૂમિમાં અથવા પર્વતમાં વસતુ રૂપે હોય છે. તીક્ષણ લોહ ગજવેલ આદિમાંથી થાય છે અને કાન્ત લોહ સુંબકમાંથી થાય છે. મુંડ લોહમાંથી પતરાં, કદાચ, ક્યાદિ થાય છે, તીક્ષણમાંથી તરવાર ક્યાદિ શસ્ત્ર થાય છે અને કાન્ત લોહ મળવું દુર્લભ છે. હમેશા ઉપયોગ કરવામાં કાન્ત લોહ ઉત્તમ છે માટે જનતાં સુધી કાન્તનોજ ઉપયોગ કરવે.

લોહ શોધન:—લોહમાં વિષ, બમ, વાન્તી, અને વિષનાશ એ હોય છે. માટે તેને શોધવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

રીત ૧. લોહને * * * લોહીનો લેપ કરવો, પછી તથાવરી, અને ત્રીજાના કાઢામાં ભરાવવું, એ પ્રમાણે ત્રણ પુટ આપવા, અને આમથી તથા આકડાના નિર્મિતરણા લેપ કરી

તપાવતું અને તણુવાર ત્રીજાના કાદામાં છુટાડવું એટલે શુદ્ધ થશે. અને તે તાત્ર પ્રમાણે પણ શોધાય છે.

(૨) ચોસઠ તોલા ત્રીજા લઈ આઠપટ પાણી નાખી, અષ્ટમાંશ કાટો કરી અને વીસ તોલા લોહના પતરાં તપાવી સાત વખત તે કાદામાં છુટાડવાં એટલે શુદ્ધ થશે.

આયુર્વેદમાં કાંત, સાર અને મુંડ એવા લોહના ત્રણ ભેદ પાડવા છે. તેમાં કાંત એક સાર મધ્યમ અને મુંડ અધમ છે.

કાંત અને સાર લોહનાં લક્ષણા:—જે લોહના પાત્રમાં પાણી ભરી ઉકાળવું પડી તેમાં તેલનો છોટો નાખ્યે ડૂળાઈ ન જાય, ઉપર હીંગ રાખવાથી વાસ જતી રહે, લીમ-ગના પાનની છાગદી કરે ઉપર રાખવાથી કડવાસ જતી રહે, દુધ ઉકળતી વખતે શીખર જેટલું ઉંચું થાય પણ નીચે ઉભરાઈ ન પડે, કાંત લોહના વાસણને તપાવીને તેમાં પાણીમાં ઘોળેલા ચણા નાખવાથી કાળા રંગના યક જાય તેને કાંત લોહ કહે છે.

જે લોહાતું ચૂરણ દીવાની જેતપર નાખવાથી તણુખા ઉઠે તે તીક્ષણ તેજ સાર; અને બાકીનું મુંડ જાણવું.

મારવા ચોમ્ય લોહ:—કાંત લોહ સર્વોત્તમ છે. કાંત ન મળે તો તીક્ષણ એટલે પોલાદ લેવું, મુંડનાં કાંઈ વખત પણ લેવું નહિ.

શોધન નહિ થયેલા લોહના દોષ—અશુદ્ધ લોહ ખાવાથી પાન્ડુરોગ, કોડ, મરણુ હૃદયોગ, ક્ષી, પયરી, અરહાસ, તિષ, ઉત્તી, વિષ તથા કાંતીનો નાશ, અસ્તમરી, શ્વહારી, મદકર, શર્શમાં અશક્તપણું. અને નાના પ્રકારના બ્યાધિ ઉત્પન્ન કરે છે.

લોહદોષશાન્તી:—લોહના પતરાને પાતળાં કરી અગ્નીમાં તપાવી તેલ, છાશ, કાંઈ, ગામૂચ અને કળ્યાંના કાદામાં ત્રણ ત્રણવાર ઘોળવાથી દોષ શાન્તી થાય છે.

અશુદ્ધ લોહ ખાવાથી થયેલ દોષનું નિવારણ:—ઇલાયીના ચૂરણને મધ અને ખાંડ સાથે મેવન કરવાથી અથવા નસોતર અને સિંધવતું ચૂરણ ગરમ પાણી સાથે સેવવાથી અથવા મધ કે સાકર સાથે સફેદ ધરેના રસનું સેવન કરવાથી અશુદ્ધ લોહથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષ નાશ પામે છે.

અંગમાં લોહથી વિકાર યોગે હોય તો અગ્નીયાના રસમાં વાવડીંગ વાડી અગ્નીયાનાજ રસમાં આપવાં અને યણીવાર સુંધી તડકામાં બેસવું એટલે દોષ નાશ થશે.

અમ્રકભસ્મ વાવડીંગના ચૂરણ સાથે વાવડીંગનાજ રસમાં લેવાથી લોહથી ઉત્પન્ન થયેલ શળેના જલ્લદીથી નાશ કરે છે.

લોહનિશરથી કરી ઉત્પન્ન થયાં હોય તો ગરમાળાને ગોળ લેવો, રેચ થવા માંડેથી દુધ પીવું અને આપધ બધ કરવું.

લોહ દોષચિકિત્સા—પાણ શિવાય અથવા અમ્રક શિવાય લોહનું શરીર સાથે એક વ થતું નથી. કિંવા દેહ સાથે બંધન થતું નથી માટે લોહને પાણ અથવા અમ્રકના સંસ્કાર કરવા. જે વૈષ પાણ શિવાય લોહ કરે છે તેનાથી દરદીના ઉદરમાં કીટ ઉત્પન્ન થાય છે.

લોહભસ્મ:—અન્ય ઔષધિથી તથા નાના પુટથી યથેલી હોય, અને પાણ તથા ગંધક શિવાય બનેલી હોય અને અપક્વ હોય તે આયુષ્યનો હાથ કરે છે.

લોહભસ્મ પરીક્ષા:—(૧) સંપૂર્ણ લોહભસ્મ લઈ મિત્રપંચક સાથે પુટકથી અને નિરૂપ ન થાય તો ખરી ભસ્મ સમજવી. (૨) મધ-ધી. મૃતલોહ અને રૂપ એ પદાર્થ કલેડામાં ઘાલી પુકવાથી રૂપ જેટલું ને તેટલુંજ નીકળે તો લોહ શુદ્ધ છે તેમ સમજવું.

લોહ ભારણ:—સંપૂર્ણ લોહને પાદભરમના યોગથી ભારવું તે ઉત્તમ, મૂળીયાં ઈયાદિ વનસ્પતિથી ભારવું તે મધ્યમ, અને ગંધક આદિ ક્ષારથી ભારવું તે કનિષ્ઠ છે.

લોહભરમ સોમાશૃત:—યુદ્ધ પારો ૧ લાગ, ગંધક બે લાગ, લોહ ત્રણ લાગ, એ બધું એકત્ર કરી બે પહોર સુધી કુંવારમાં ખળ કરી પછી તેના ગોળો કરી, ચેરડાના પાનમાં વીંટી. સુતળીથી બાંધી, ત્રાંબાના ડબ્બામાં ધાલી, ઉપર ઢાંકણું મૂકી મૃતિકાનો સંધી લેપ કરી સૂકવી તે કડિઓ ડાંગેરના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ ધાલી રાખવો. ચોથે દિવસે કાઢી ખલ કરી વસ્ત્રગાળ કરી લેવો આ વસ્ત્ર ઉપર ગાળેલા લોહ જળ ઉપર હસ સરખો તરે છે, આ લોહભરમને સોમાશૃત લોહ કહે છે.

પોલાદ ભરમ બનાવવાની રીત પહેલી:—લોહભરમનું ચૂરણ કરી વાસન વેલના કુંડમાં ખળ કરી, સરાવ સંપુટમાં સુકી કપડ માટી કરી અડાયા છાણના ત્રણ અંધિ પુટ આપવા. પછી કુંવારના રસમાં ત્રણ અંધિ પુટ આપવા, પછી રાત તુળસીના રસના છ એમ બાર અંધિ પુટ આપવાથી પોલાદની સારી ભરમ થાય છે.

રીત બાજી:—પોલાદનું ચૂરણ કરી તેના બારમે હીસે હીંગળોક લઘ કુંવારના રસમાં બનેને બે પહોર સુધી ખળ કરી માટીના સંપુટમાં અથવા કપડમાટી કરી અડાયાં છાણના ગજપુટ આપવો. એ પ્રમાણે સાત અંધિ પુટ આપવાથી સારી ભરમ થાય છે.

રીત ત્રીજી:—વાસનવેલના રસમાં, ત્રીના રતનના દુધમાં અને રૂઢ (આકડા) ના દુધમાં ખળ કરી સાત અંધિ પુટ આપવાથી ભરમ થાય છે.

રીત ચોથી:—પારો એક લાગ, ગંધક બે લાગ લઈ બનેને ખળ કરી કજળી કરવી પછી તે કજળીના સમભાગે પોલાદનું ચૂરણ લઈ કુંવારના રસમાં તે કજળી તથા પોલાદના ચૂરણનો બે પહોર સુધી ખળ કરી એક ગોળો કરવો, પછી તાંબાના ત્રણાણામાં તે ગોળો મૂકી તે ઉપર મુરતી ચેરડાના બે ત્રણ પાન મૂકી ચાર ધડી તડકામાં રહેવા દેવું. ગોળો ઉપર થયા પછી માટીનું સરાવ બાંધું ઢાંકી ધાનના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ દાટી સૂકવું. ચોથે દિવસે બહાર કાઢી વસ્ત્રગાળ કરી તેની પુડ પાણી ઉપર નાખી જોવી તે તરે તો ભરમ સારી થઈ છે એમ સમજવું.

રીત પાંચમી:—પોલાદનું ચૂરણ ચાર તોલા, સુરોખાર ચાર તોલા, અને આસન ચાર તોલા લઈ તેને કુંવારના રસમાં એક દિવસ ખળ કરવું, પછી ચેરડાના પાનમાં તે ગોળો મૂકી તેને કપડમાટી કરી ગજપુટ આપવો. અને પછી આપોઆપ ટાડું થવા દેવું તો બહાર કાઢી જોવાથી સિંદુરના જેવો રંગ માલૂમ પડશે અને તે પાણી ઉપર તરે તો સારી ભરમ થઈ છે તેમ સમજવું.

રીત છઠી:—દાડમના પાનના રસ કાઢી તેમાં લોહનું ચૂરણ મેળવી સાત દિવસ તડકામાં રાખવું. હમેશાં દાડમના રસ નવો લેવો. સાત દિવસ પછી તેનાજ રસમાં ખળ કરી ગજપુટ આપવો. એવા બે ગજપુટ આપવાથી યુદ્ધ લોહભરમ પાણી ઉપર તરે તેવી થશે.

રીત સાતમી:—ગાયના દહીંમાં લોહનું ચૂરણ નાંખી દહીં સુકાતાં સુધી તેમનું તેમ રાખી સૂકવું પછી ચૂર્ણ કાઢી લેવું અને તે ચૂર્ણ ત્રીજાના કાટામાં ખલ કરી ગજપુટ આપવો. એ પ્રમાણે ત્રણ વખત ગજપુટ આપવાથી પાણી ઉપર તરે તેવી ભરમ થશે.

રીત આઠમી:—લોહ ચૂર્ણને સરખે હિસે નવસાર લેઈ તેમાં ચોટું ઉવું પાણી નાંખી વસ્ત્રમાં બાંધી રાખવું. પછી હાથથી ચોળી ચૂર્ણ કરવું એટલે પાણી ઉપર તરનાર અને રોગીએને આપવા જેવી પ્રશસ્ત લોહભરમ થશે.

રીત નવમી:—લોહનું ચૂર્ણ લઈ તેને દિવસે ગોસુત્રમાં ખળ કરવો તથા રાત્રે ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે કુર્મ યંત્રના વીરા પુટ આપવા એજ પ્રમાણે ત્રીજાની લાવના આપી દર

વખતે ગજપુટ આપવે. એવી રીતે ત્રીજાના રસના સાઠ પુટ આપવા અને કુંવારના રસની ભાવના દેઈ સાઠ ગજ પુટ આપવા. પછી ઘોરનું દુધ આકાદનું દુધ, કળલાવી, હીંગણુ એટ, હળદર, દારૂ હળદર, ચનેડી આસન, મેથ, નગોડ, પાતાળ ગરડી, આજવંદલા, ધંતુરો, ચિત્રક કહુ, માલકાંકણી, સોનકેવડો, રાતી લગ્ગનવતી, ગળો, જળભાંગરો, કડો, એ પ્રત્યેકના રસ કે દુધમાં દરેકજ દિવસે ખજા કરી રાત્રે ગજ પુટ આપવો. એમ પ્રત્યેકની સાત સાત ભાવના આપવી. તેમજ ગદ્ય અને છાંદ સાથે નાની નાની સાત ભાવના આપવી અને સાત પુટ આપવા પછી પંચામૃતની પાંચ ભાવના આપી પાંચ ગજ પુટ આપવા, અને તે લોહના દશમા ભાગે હીંગોડક મેળવી સ્ત્રીના દુધમાં ખસ કરી ગાયના દુધની ત્રણ ભાવના આપવી અને ત્રણ પુટ આપવા. પછી લોહના નીચે પારો અને ગંધક મેળવી કુંવારના રસમાં ખજા કરી સરાવ સંપુટમાં સુધી ગજ પુટ આપવો, અને કેવળ કુંવારના રસની ત્રણ ભાવના આપી ત્રણ પુટ આપવા એટલે કાજળ સરખું જળ ઉપર તરે તેવું શુદ્ધ અને વ્યતિ ઉત્તમ લોહ થશે.

રીત દશમી—શુદ્ધ લોહનું ચૂર્ણ લઈ તેને ચોર, આકડો, નાગકેસર, કળલાવી, મેથ, ચિત્રક, ચનેડી, પીંગોડ, હીંગોડ, હળદર, દારૂ હળદર, પતંગ, સાદોડ, અને રાઈ છાશ એ દરેકની નિર નિગળી ભાવના આપી દર ભાવનાએ ગજપુટ આપવો તેથી શુદ્ધ ભરમ થશે.

રીત અમીયારમી—તીખાનું ચૂર્ણ પારો અને ગંધક એ પદાર્થ કુંવારના રસમાં ઘુટી અને ઠાંસાના વાસણમાં તડકે રાખવું તેથી ભરમ થશે.

રીત ખારમી—શુદ્ધ લોહનું ચૂર્ણ લઈ ઘેડરીના લીલા ફળના રસમાં એક દિવસ ખજા કરી પછી ત્રીજા, જળ ભાંગરો, રીંગણી, એના રસની ભાવના આપી પુટ આપવા તેથી પાણી ઉપર તરે તેવી ભરમ થશે.

રીત તેરમી—શુદ્ધ કરેલા પોલાદનું ચૂરણ લઈ તેને ત્રીજાના કાદાની રક્ત પુનરન્વાના પાંદડાંના રસની, આંગળ કંદના રસની, યુકાની, વાળાની, જળવેતસની એ પ્રમાણે ત્રીશ પુટ પ્રત્યેકની મળી આપવી એટલે જાણુ રંગની જળ ઉપર તરે તેવી ભરમ થશે.

રીત ચૌદમી—શુદ્ધ કરેલા પોલાદનું ચૂરણ લેઈ દુપટ ત્રીજાના કાદામાં ખલકરી મધ્યમ પુટ આપવો. એટલે સર્વે વ્યાધિ જગ નાશક ભરમ થશે.

રીત પંદરમી—પોલાદના ચૂરણને મળાના રસમાં સાત દિવસ રાખી ગજપુટ આપવો ત્યાં સુધી પાણીપર બરાબર તરે લાં સુધી પુટ આપવા જવું. એટલે ભરમ થશે.

રીત સોળમી—દાડમના પાંદડાંને ઝાગણા પાણીમાં વાડી તેનો રસ કાઢવો, તે રસમાં લોહનું ચૂરણ ખુબ પલાળી તડકે મુકવું, એના એકવીસ પુટ દેવાથી ભરમ થશે.

સારના વિધિ—ગજવેલના લોહાને જૂકો કરી તેને તેલ, છાશ, ગોમૂત્રમાં, કાંઈમાં સાત સાતવાર ઝોલવ્યા પછી, ખાખરાના રસમાં, ખજા કરી ગજપુટ આપવો, પછી કુંવાર પાંદાના ત્રણ પુટ, આકડાના દુધના સાત પુટ, ઘોરના દુધના સાત પુટ, ત્રીજાના રસના સાત પુટ, દોડીના પાનના રસના સાત પુટ, એવી રીતે પુટ આપી ભરમ કરી ખલમાં ત્યાં સુધી પાણીમાં તરે ત્યાં સુધી વાટવું. અથવા ગજવેલના લોહાને જૂકો કરી લિંબુના રસના તથા નવ-આરના પુટ એકવીસ આપી ગજ પુટમાં ટુંકતો નવ અને વાટતો નવ તો ચોખ્ખો સાર થાય છે. અને શુણ્ધ ધણી કરે છે. ખાવાની માત્રા એક રતી.

લોહભરમના ગુણ—કડવી, દ્રવ ઉતારનાર, દાઢી-પડી, મંદુર, ભારે, રૂઢ, પાવન સિંધર શંખનાર, નેત્રને હિતકારક, મળને ઉખેડનાર છે, અને કફ, પિત્ત, ઝેર, શ્વેત, સ્ત્રોત્ત, અર્શ, બરોળ, પાનુ, પ્રમેહ, મેદ, કમી, કોદ, વિપ, જવર, જમ, ઉલટી, સ્વાસ, સંઘટણી, જ-

રોગ, ક્ષય, કમળો, ઉધરસ, અરચી, પીનસ, ગુદમ, આમવાત, જંતુવિકાર, વલીપલીત, રક્ત-વાત, હલીમક, આદિ અનેક વ્યાધિનો નાશ કરે છે. અને ધાતુ વધારી કામ ઉત્પન્ન કરે છે.

લોહભરમનાં અનુપાન:—લોહભરમ હીંગ અને ઘી સાથે આપવાથી શળ, મધ પીપર સાથે આપવાથી બુધ્ધિજ્વર, લસણ અને ઘી સાથે આપવાથી વાત, સુંઠ મરી, પીપર અને મધ સાથે આપવાથી શ્વાસ, નાગરવેલના પાન અને મરી સાથે આપવાથી દાઢ, ત્રીફળા અને સાકર સાથે આપવાથી પ્રમેહ, આદાનો રમ અને મધમાં આપવાથી ત્રિદોષ, ઘી સાથે આપવાથી વાતજ્વર, મધ સાથે આપવાથી પિત્તજ્વર, આદાના રસ સાથે આપવાથી કફપિત્ત, નગોડના રસમાં આપવાથી એન્ડ્રી પ્રકારના વાયુ, સુંઠ સાથે આપવાથી વાત, સાકર સાથે આપવાથી પિત્ત, તજ, એલચી અને તમાલપત્ર સાથે આપવાથી સંધીવાયુ, ત્રીફળા સાથે આપવાથી વલીપલીત, કળી અને મધ પીપર સાથે આપવાથી સ્વેદ, સાકર અને ચાતુરળત સાથે આપવાથી રક્તપિત્ત, પુનર્નવા અને ગાયના દુધ સાથે આપવાથી બળવૃદ્ધિ, પુનર્નવાના રસસાથે આપવાથી પાન્ડુ રોગ, હળદર, પીપર અને મધ સાથે આપવાથી વીરા જાતના પ્રમેહ, શિલાજીત સાથે આપવાથી મુતકચ્છ, અરુણ, પીપર, દ્રાક્ષ અને મધ સાથે આપવાથી ખંચ પ્રકારની ઉધરસ તાંબુળ સાથે આપવાથી અગ્નિમંદતા, ત્રીફળા અને મધસાથે સર્વ રોગ, ભારંગ, સુંઠ, મરી, પીપર ના ચૂરણસાથે આપવાથી ધાતુવિકાર, ગંધક પારાની કચ્છળી અને મધ સાથે આપવાથી કફ, બળભીજનું મળ, કાંસકા, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, બેડાં, આંમળાં, સતાવરી, એવું ચૂરણ કરી, સમભાગે લોહભરમનું સેવન કરવાથી, અર્દિતરોગ, ક્ષય, કંઠરોગ, ઉશ્કેતરોગ, જાયફળ, લવીંગ, એલચી, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, આંમળાં, સર્વે સરખા ભાગે લઈ તેના પચાખર લોહભરમ લઈ, બકરીના દુધ સાથે ખસ કરી મધ સાથે ત્રણ રતી ખાવાથી ક્ષયરોગ, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, બેડાં, આંમળાં, મોચ, વાવડીંગ, નસોતર, વજ, ચિવક, જેઠીમધ, એ સર્વે એક એક તોલો, લોહ ભરમ આઠ તોલા, એ બધાને પ્યાર તોલા મધ સાથે મેળવી શક્તિ પ્રમાણે સવારમાં ચાટે અને ગ્રીવધ પચ્યા પછી રોગાનુકૂળ પથ્ય ભોજન કરે તો, પરિશુભ શળ, આમવાત, હલીમક, સોય, પાન્ડુરોગ, અને વિપમજ્વર, હરડાં, બેડાં, આંમળાં, જેઠીમધ, અને લોહભરમ ઘી અને મધ સાથે ચાટી ઉપર ગાયનું દુધ પીવાથી, શળ, તિમિરરોગ, ઉલટી, આંધપીત, ગભરાટ, જ્વર, આશ્રે, સોજો, અને મુવકચ્છ, અંધાડો, આમલીના ક્ષાર, નદીના શંખલાની ભરમ, અને સિંધવ એની પચાખર લોહભરમને ખસ કરી બે અડદ પૂર ખાવાથી આઠ પ્રકારનાં શળ, શાહજીર, પીપર, મોચ, હરડાં, બેડાં, આંમળાં, સુંઠ, વાવડીંગ, એ સર્વ સાથે ખાવાથી, મુતરોગ અને પ્રમેહ, દેવનાર, ચિત્રક, નસોતર, દાંતીમળ, કહુ, ગજપીપર, વાવડીંગ, હરડાં, આંમળાં, સુંઠ, મરી, પીપર, એ સર્વ સમભાગે લઈ ચૂરણ કરી તેનાથી બમણી લોહભરમ ગાયના દુધ સાથે ખસ કરી શક્તિ અનુસાર ગાયના દુધ સાથે પીવાથી સોજો, સુંઠ, મરી, પીપર, જપખાર, અને લોહભરમ ત્રીફળા ઉકાળા સાથે પીવાથી સોયરોગ, સુંઠ, કમળકાકડીનાં બીજ, મોચ, ચિત્રક, હીંગર, એટલે તગર (હિંદુસ્તાનોમાં સુંગધીવાળો કહે છે) રતાંજળી, વાવડીંગ, હરડે, આંમળાં, કાળીપાટ, પીપર, એ સરળાના ચૂરણ સાથે લોહભરમ સેવન કરવાથી સર્વ પ્રકારના વિપમજ્વર, હરડે, શિલાજીત, સુવર્ણનાશિક વાવડીંગ, એના સમાન લોહભરમ મધ તથા ઘી સાથે ચાટવાથી રાજ્યવેદમાનો નાશ કરે છે.

લોહના સેવન ઉપર વર્જ્ય પદાર્થો:—કાળું, તજનું તેળ, અડદ, રાઈ, મધ અને ખાટા પદાર્થ, માછલાં, જવકશાક, વંત્યાક, કોરલાં, વ્યાધામ, તીખા, એટલા પદાર્થો લોહ ભરમનું સેવન ચાલતું હોય ત્યારે ત્યાગ કરવા તેમજ કરમદાં, કેળનો કાંદો, પાંદડાં માવનું શાક, એટલાં ન ખાવાં.

લોહદ્રાવણુ:—લિંબુના રસમાં હીંગલોક મેળવી લોહ તપાવી તેમાં બુરાડવું. એમ ધણી વખત કરવાથી લોહનું દ્રાવણ થાય છે. દેવલાલીની રાખ નરસુત્રમાં એકવીસ વખત માળી તેને દ્વાર કાઢી કાંત લોહ તપાવી તેમાં મુકવાથી કાન્ત લોહ પાતળું થાય છે. દેવલાલીના રસની ગંધકને સાતલાવના આપવી તે ગંધક, લોહતપાવી તે ઉપર મુકવાથી પાસા જેવું પાતળું થાય છે.

મંડુર લોહકાટની ઉત્પત્તિ:—અગ્નિ ઉપર લોહ તપાવવાથી જે મળ નીકળે છે તેને લોહકાટ કહે છે તે અનેક પ્રકારનો થાય છે, અને તેના ગુણ લોહ સરખા છે.

લોહકાટનાં લક્ષણુ:—જે કાટ ચોડા રંગદાર, જડ, સિન્ધ, તે મુંડ લોહનો હોય છે. જે કાળજા જેવો કાળો, જડ, નિર્મલ્યુ-જેને છિદ્ર નથી હોતાં તે તીખ્ખાનો કાટ, જે પીંગટ, જડ, જેના ઉપર ચારણી જેવાં છિદ્ર નથી અને શેડવાથી રૂપા જેવો દેખાય છે તેને કાન્ત લોહનો કાટ સમજવો.

અગ્નિ, જડ, સિન્ધ, ઘટ, ગ્રા વરસ થયેલાં, ઘણા દિવસની ખડેર પડેલી જગાંમાંથી મળેલા તેવો કાટ ઉપયોગમાં લેવો.

લોહકાટ પરીક્ષા:—સો વરસ ઉપરાંતનો કાટ ઉત્તમ, એંસી વરસનો મધ્યમ, સાડ વચ્ચનો ક્ષીણ, અને તેનાથી કમી વરસનો વિષ સમાન જાણવો.

મંડુર કરવાના પ્રકાર:—ખેડાના લાકડાના કાપલા કરી તેમાં જુનો લોહકાટ મુકી ધમણથી ધ્રુકી લાલ થયા પછી તે કાટ ગૌમુત્રમાં બીજવવો. એ પ્રમાણે સાત વખત તપાવી, ગૌમુત્રમાં બીજવી, પછી તે કાટનું બ્યારીક ચૂર્ણ કરી તેનાથી બમણો ત્રીજાનો કાઢો કરી માટલામાં ધાલી તેમાં તે કાટનું ચૂર્ણ નાખી સારી રીતે ઘુંટવો. માટલાના મોઢાને કપડામાં ઢીકરી અગ્નિમાં છાણાનો ગરમુદ અગ્નિ આપવો શીતલ થયે માટલું બહાર કાઢી તેમાંથી શુદ્ધ થયેલો મંડુર લેવો. તે મંડુર ઉત્તમ જાણવો. આ મંડુરનો શોધન, મારણ, અનુપાન આદિ વિધિ લોહના જેવાજ છે.

મંડુર ગુણુ:—મંડુર તુરત અને શીતલ છે. પાંડુ, સોજા, હલીમક, કમળો અને કુંભ કમળાનો નાશ કરે છે.

લોહના વિશેષ ગુણુ:—મંડુરથી દસ ગણો મુંડનોહમાં ગુણુ છે. મુંડથી દસ પદ તીખ્ખાનો ગુણુ છે. તીખ્ખાથી લક્ષ ગણો કાન્તનો ગુણુ છે. નયાં સોના તથા રૂપાની ભરમ મળી શક્તી નથી ત્યાં કાન્ત લોહ આપી કામ ચલાવવું.

મળુ મંડુર:—ચોસઠ તોલા લોહકાટનું ચૂર્ણ ત્રીજાના કાઢામાં ખળ કરી બે પહોર સુધી અગ્નિપુટ આપવો. આ પ્રમાણે એકવિંશપુટ આપ્યા પછી ગૌમુત્ર, કુંવારનો રસ, અને ચંચામ્લનો કાઢો (સુંઠ, સરેદ મુસલી, ગજા, સતાવરી, ગોખર,) એ દરેકની એકવીસ એકવીસ લાવનારો આપવી. એટલે ચોસઠી લાવનારો અને પુટથી સિદ્ધ થશે તે સિદ્ધ આપનારો, અગ્નિલ પ્રલાવવાનો મંડુર મશે, તે પીપર અને મધ સાથે છયુંજ આપવાથી પાંડુરોગનો નાશ કરે છે તથા શરીરમાં લોહી ઉપજા કરે છે. અને રોગોક્તા અનુપાનથી સર્વ રોગનો નાશ કરે છે.

મંડુર લવણુ:—લોહનો કાટ અગ્નિ ઉપર તપાવી ગૌમુત્રમાં હમકારવી. એ પ્રમાણે લાંબા વખત સુધી કરવું. પછી સિંધવ અને લોહકાટ ગૌમુત્રમાં ધુમાડો ન જાય તેવા બેડાના લાકડાના અગ્નિ ઉપર થયાવવો એના બિબીતાખ્ય લવણુ એવું કહે છે. એ છાશ અથવા મધ સાથે આપવો તો તેનાથી પોન્ડુ રોગનો નાશ થાય છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકારની પ્રજાની ચડતી માટેની સ્તુત્ય કાળજી.

શ્રીમંત સરકાર નામદાર મહારાજ શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસખેલ સમર્થેર બદાદુર જ્યારથી વડોદરાજ્યની માદી ઉપર તખ્તનશીન થયા ત્યારથી આ રાજ્યમાં અનેક પ્રકારના સુધારા કરેલા દૃષ્ટીએ પડે છે. શ્રીમંતે પોતે યુરોપ અમેરિકા ખંડના સુધરેલા રાજ્યોમાં પ્રવાસ કરી પૂર્ણ અનુભવ મેળવેલો છે. અને રાજ્યમાં કેવા પ્રકારના સુધારા કરવાથી પોતાની રૂંચત, શારીરિક, માનસિક, ધાર્મિક, અને આર્થિક સંપત્તિમાં આગળ વધી સુખશાન્તિમાં રહે તે સંબંધીના અપૂર્ણ વિચાર કરીને અનેક સુધારાઓ દાખલ કરેલા છે, તે બધા રચણસંકેત્યને લીધે અને ન દર્શાવતાં તેમાંના કેટલાક મુખ્ય સુધારાઓનું માત્ર ટુંકમાં વર્ણન કરું છે.

૧ પ્રજાના આરોગ્ય અને બળનો મૂળ પાયો લભસંબંધ છે. બાળલગ્નની રીતને લીધે આર્યાવર્તની પ્રજા દિનપરદિન અન્યત્રીય, અસ્થાયી, અને નિર્બળ થતી ચાલી છે તેનો અટકાવ થવા શ્રીમંતે બાળલગ્નપ્રતિબંધ નિબંધ કરેલો છે, અને તે ઘણા દિવસથી અમલમાં પણ આવ્યો છે.

૨ પ્રજાની ઉન્નતિનો ખીજો પાયો કેળવણી છે. જ્યાં સુધી પ્રજાવર્ગ શિક્ષિત, નીતિવાન અને રાજ્યવશાદાર ન હોય, ત્યાં સુધી લાયકી વિના તેમને રાજ્યકારભારમાં ભાગ લેવાને હક મળી શકેજ નહીં; તે તત્વનો વિચાર કરી છોદશ છોકરીઓને ફરજિયાત કેળવણી આપવા માટેનો કાયદો કરી અમલમાં મૂકેલો છે.

૩ પોતાની રૂંચતને દીવાની, ફાજદારી ન્યાય, વગર ખરચે અને અચડામણ થવા શીંવાય ઘેર જોડ મળે તે સારૂ આમ્યન્યાયાધીશની નીમનોકા પાસ થઈ લાયક થયેલા માણસોની ફરેલી છે.

૪ દીવાની દાવા રૂ. ૧૦૦ સુધીના માટે પણ ઘર જોડ ટુંક ખરચમાં અને તોડતોડથી પંચો મારફત ન્યાય મળે તે હેતુથી મધ્યસ્થ પંચની નેમણુકા કરી છે અને તેનો અમલ પણ થઈ ચૂક્યો છે.

૫ શહેરસુધરાઈ ખાતા જેવા ખાતામાં જ્યાં હજારો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે તેનાં ખાતાના વહીવટમાં પણ રૂંચતવર્ગ ભાગ લેઈ શકે તેવો કાયદો પસાર કરી તેનો અમલ ચાલુ કરેલો છે.

૬ રાજ્યમાં પસાર થતા કાયદામાં પણ રૂંચતવર્ગના પ્રતીનિધીઓ ભાગ લેઈ શકે તેને માટે ધારા સભાનું બંધારણ કરી દરેક પ્રાંતની રૂંચતે ચુંટી કાઢેલા મેમ્બરોને દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. અને તેનો અમલ પણ થઈ ચૂક્યો છે.

૭ વેપાર ઉદ્યોગમાં આપણા લોકો દિનપરદિન પાછા હલતા જાય છે તેથી કારીગરવર્ગના લોકો હાલની સુધરેલી ગ્રીસ્ટમ પ્રમાણે કામ કરી શકે તેને માટે કળાશિક્ષણ ખાતાની યોજના પણ કરેલી છે.

૮ ખેતી કરનાર ખેડૂ વર્ગના લોકો નિર્ધન સ્થિતિનાને વાવેતરની મોસમ વખતે ખેતરો વાવવા માટે ખીજના દાણા ન મળવાથી ખેતરો પડતર ન રહે અને વાણિયા વિગેરે લોકો આવા વખતે દાણાનો મનગમતો જુવમી લાવ ન લે અગર ડોઢા જમણુ કરી ન ધીરે તેને માટે સીડોપો કેટલાક તાલુકામાં કાઢી ખેડૂઓને સગવડ કરી આપેલી છે.

૯ હાલમાં આયાવર્તમાં વેપાર નવારે તદ્દન નાણુદ થઈ ગયો છે ત્યારે દેશીનો આધાર ફક્ત ખેતી કરનાર ઉપર રહેલો છે તેવા વખતે ખેડુતને તથા વેપારીને અને મજુરવર્ગને ઉત્તેજન મળે તોજ રાયતવર્ગને સુખ થાય એવા વિચારથી વેપારને ઉત્તેજિત મળે તે માટે રાજ્યમાં બનાવેલા કાપડ અને ફેટલાક માલ ઉપરની જકાત કાઢી નાખવાથી રાજ્યમાં કાપડની માલો, છત્રો, હેન્ડલુઓ, ખાંડ બનાવવાનાં કારખાનાં વિગેરે અનેક જાતનાં યાંત્રિક કામો અને બીજાં કામો દાખલ થયાં છે.

૧૦ દુબકાળ વિગેરે અનેક કારણોને લીધે દેશનાં પૈસા બહાર ધસી ગયાં જવાથી નાણાંની અછતને લીધે વેપાર ઉઘોડાને માટે ધકકા લાગ્યો છે. નાણાંની છુટ રહેવાને માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે વડોદરામાં “ધી બેન્ક બરોડા લીમીટેડ” એ નામની થોડા દિવસપર સ્થાપી છે અને તેમાં પ્રખ્યાત નામાંકિત માણસોની યોજના થયેલી છે. શ્રીમતે પોતે એ બેન્કમાં દસલાખ રૂપિયાની થાપણ સુકવાની ઇચ્છા બતાવી છે. તેમાં અઢીલાખ રૂપિયા વગર બાકી અને બાકીના ચાર ટકા બ્યાન્કે એ પ્રમાણે સુકવાના છે.

૧૧ અમને લખવાને વધારે આનંદ એ થાય છે કે કડીપ્રાંતના ખેડૂતો, કારીગરો, તથા વેપારીઓ એમને થોડા બ્યાજથી પૈસા મળે અને ખેતી તેમ વેપાર સારી રીતે ચાલે તે હેતુથી “વીસનગર ખેતીવાડીપેદી લીમીટેડ કંપની”ની સ્થાપના તા. ૨૫ જુલાઈ સને ૧૯૦૮ થી થયેલી છે તેનું ભંડોળ હાલ રૂ. ૧૦,૦,૦૦૦) લાખનું છતાં તેના શેર નંબર ૨૫૦૦) પચીસ છે. અને તે દરેક શેર રૂ. ૪૦) નો રાખેલો છે. એ કંપનીમાં નીચે લખ્યા પ્રમાણે યોજના કરવામાં આવી છે.

વીસનગર ખેતીવાડીપેદી લીમીટેડ કંપની.

સરકારસંમતીથી નિયમિત જવાબદારીથી ઉભી કરવાની છે.

ભંડોળ હાલ રૂ. ૧૦,૦,૦૦૦) એકલાખ.

તેના શેર નંબર, ૨૫૦૦) દરેક શેર રૂ. ૪૦) અંકે ચાલીશ.

(શિરની મંજૂર વધારવાની સત્તા સાથે)

પ્રમુખ (પ્રેસીડેન્ટ)

મે. રાવબહાદુર કડીપ્રાંત સુબા સાહેબ.

વ્યવસ્થાપક (ગવર્નેક્ટર) સરકાર તરફના

મે. રા. બા. વી. વી. નાં સુબા સાહેબ.

મે. રા. સા. વીસનગર તાલુકાના વહીવટદાર સાહેબ.

વ્યવસ્થાપક (ગવર્નેક્ટર) ભાગીદાર તરફના.

મે. શેઠ ચીમનલાલ અમથાલાલ મુળશી શાંતીવાળા રે. વડોદરા.

મે. શેઠ જમનાલાલ ભગુલાઈ વહીવટ કરનાર મણીલાલ મુળશી

રે. અમદાવાદ.

સરકાર તરફના બે ડાયરેક્ટર તથા પ્રમુખે ફરી નવીન થનારા
લોકો તરફની વ્યવસ્થાપક (ડાયરેક્ટર) નીમ્યા તે.

શા. મણીલાલ રેવાદાસ નથુશાહ કરણવાળા રે. વડનગર.

મેમ્બર. કાસમલાલ તુરમહમદ રહેવાસી ધોરાજી તા. ગોંડલ.

પેટી કામ શરૂ થશે તે વખતે વ્યવસ્થાપક (ડાયરેક્ટર)ની ફરી સુદૃષ્ટી કરવામાં આવશે.

મુનીમ (મેનેજર)

રા. રા. ડાહ્યાલાલ જેઠારામ દવે. ચાંગા તા. પેટલાદ.

પેટી (બેન્ક) અને પેટીમાં (બેન્કમાં) થનારા ખાતેદારોના વકીલ

અને સલાહકાર

વીસનગરના માટે

મે. વકીલ મગનલાલ મોતીરામ રહેવાસી વીસનગર.

મે. વકીલ ભોગીલાલ ત્રીકમલાલ રહેવાસી વીસનગર.

મહેસાણા માટે

મે. પટેલ ગોવિંદલાલ રણછાડલાલ રહેવાસી નડીયાદ.

મે. શા. ભગવાનદાસ કાશીદાસ રહેવાસી વીસનગર.

હીસાબ તપાસનાર (ઓડીટર)

આ રાજ્યનું એકાઉન્ટ ખાતું.

એક હીસાબ તપાસનાર પેટીની (બેન્કની) જનરલ કમીટી જે રોરહોડરને પ્રસન્ન કરશે તે

ઉપર પ્રમાણે ચાલુ માસમાં વડોદરાજ્યમાં આવા મહોટા ભડિયળની બે બેઠાની રચા પના થઈ છે. વીસનગર પેટી કંપનીમાં રૂપતવર્ગના જોડલા શેર થશે તેટલા શેર સરકાર તરફના લેવામાં આવશે એમ નિયમથી ઠરેલું છે. વળી આ પેટીમાં થનારી લેણુ દેણુના દસ્તાવેજોને સ્ટાંપ રજીસ્ટરની પણ માફી રાખવામાં આવી છે. એટલું જ નહીં પણ લહેણું વસુલ કરવાના સંબંધમાં દીવાની દાવા કરવાની જરૂર રાખી નથી. પેટીને પોતાનું લહેણું જમીન મેલેસુલની રીતે વસુલ લેવા અધીકાર છે. પેટીમાં ભાગદારો આ રાજ્યના અને પરરાજ્યના થઈ શકે તેવી સવડ રાખી છે. આ પેટી સંબંધી થયેલા નિયમ અતે પેટાનિયમ બેતાં રોરહોડરને કોઈ પણ રીતે નુકરાન થઈ શકે એમ નથી. રોરહોડર થવાની ધૃષ્ટિ રાખનારાઓએ વીસનગર એલીવાડીપેટી કંપની લીમિટેડના મુનીમ સા. રા. રા. ડાહ્યાલાલ જેઠારામ તરફ વિશેષ દક્ષિણની જરૂર હોય તો લખીને પ્રુવાસો પ્રુથો.

મંત્રી.

આ માસિકના આહકોને અગત્યની સૂચના.

જે જે સગળનો અથવા મહારથોપતિ શ્રી ધનંતરીના અંકો મોકલવામાં આવ્યા છે તેમને અમારી સવિનય આર્યના છે કે આ માસિકને અર્ધું વ્યતિત થયા છતાં કેટલાક સગળનો તરફથી હજુ લવાજમના પૈસા આવ્યા નથી. લવાજમ ન આવનાર સદગૃહસ્થો તરફ અમે દરેક પત્રમાં વી. પી. થી અંકો મોકલવા લખીએ છીએ, પરંતુ હજુ સુધી અમે તે પ્રમાણે કર્યું નથી. અમે વેલ્યુએબલથી અંક મોકલીએ તેમાં આહકોને એક જ આનો લવાજમ ઉપર આપવો પડે તેમ છે. આહક પોતે પૈસા મોકલે તોપણ તેમને એક જ આનો આપવો પડે તેમ છે, પરંતુ વી. પી. થી મોકલવા કરતાં આહકો પોતે લવાજમ મોકલે તો વધારે સારું કહેવાય. માટે જે સદગૃહસ્થોએ લવાજમનાં નાણાં નહીં મોકલ્યાં હોય તેમણે મનીઆઈરદારા મોકલવા કપા કરવી નહીં તો ખીજે અંક વી. પી. થી મોકલીએ તે રની કરવા કપા કરવી.

અમારા માસિકના આહકો દીન અંતિદીન વધતાં જાય છે અને પાછલા અંકોની જુજ સંખ્યા અમારી શિલીક રહેલી હોવાથી અમારે દરેક અંકોની વધારે કોપીઓ કઢાવવાની જરૂર પડે છે જેમાં અમને લાગે રકમનું ખર્ચ થાય છે. જો આહકો તરફથી અગાઉથી નાણાં ન આવે તો માસિકનું ખર્ચ મલાવવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ આવે તે સગળન મહારાય વિચારમાં લેશે.

અમારા મુક્ત આહકોને ખાતરી થઈ હશે કે અને હજુ પણ ચરો કે અમારા માસિકમાં અમે ઉત્તરોત્તર ઉંચા લેખો દાખલ કરી આહકોનાં મન પ્રસન્ન કરીશું એ વાત નિસંશય છે. અમારા આહકોમાંના જે પણ આહકો તરફથી એવું વર્તન થયું છે કે પોતે આજ સુધીના અંકો રાખ્યા છતાં પછીના અંકો રીફ્યુજ કરી પાછા કાઢેલા છે. અમેએ પ્રથમ અંકમાંજ સૂચના કરેલી કે જે સદગૃહસ્થોને આહક રહેવાની ઇચ્છા ન હોય તેમણે અંક પાછો મોકલવો અથવા પત્રદારા લખી મોકલવું તે પ્રમાણે ન કરતાં ટપાલ વગેરેના ખર્ચમાં ઉતારી અંક રીફ્યુજ કરવો તે યોગ્ય નથી. કારણકે અમે દુરાગ્રહથી કોઈ પણ માણસને આહક રહેવા વિનંતિ કરેલી નથી.

આ માસિકના આહકે થવા ઇચ્છનાર સગળોને અમારી વિનંતિ છે કે અમારા માસિકને એક અંક નમુના તરીકે મગાવી મનન કરી વાંચી જોવો. જો તેમાંના લેખો ચારા જણાય અને આહકે થવા ઇચ્છા થાય તો અમને લખી મોકલવું અને ઇચ્છા ન થાય તો મોકલેલો અંક અમને પાછો મોકલવો અને તે પાછો ન આવે તો અમે પછીના અંક વી. પી. થી મોકલીએ તેવી શરતે આ માસિકનો અંક મગાવનાર સગળનો તરફ અમે અમારા ખર્ચ મોકલીશું.

પાંચ મીનીટમાં વગર ઇળએ વાળ કાઢનાર
રાજવંશી વિચિત્ર સાધુ.

નકામા વાળને સફાઈબંધ કાઢી નાંખે છે, ચામડી બળતી નથી, કાળી પડતી નથી, કીંમત ત્રણ સાધુના બરડાનો ૧-૦-૦, કંઝન સાધુની કીંમત રૂ. ૩૫૫ પો. જુડું.

ધી રાયલ વિ. એન.સી.—નડીયાદ.

દુનિયામાં આંખ એ છ'દગીતું જીવન છે.

ધણા વરસનો અતુલ્ય મેળવી પ્રખ્યાત થયેલી ચરમાની માટી હકાન.

ખરા પેખલનાં ચરમા.

ખાસ વધાયતથી મગાવેલા ખરા પેખલના ચરમા અમારે ત્યાં ઘણાજ જોાછા ભાવથીમળશે.

વિલાયતમાં પાસ થયેલા આંખમા હાક્ટર બાળવંતરાય નરસિંહરાય કાતુગા એલ, એમ, એન્ડ એસ, અને એલ, આર, સી, પી. ને અમારે ત્યાં હાક્ટરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત કાઢવા માટે રોકવામાં આવ્યા છે.

મેનીઆના ચરમા તથા કમ્પાઉન્ડ ગ્લાસ પણ અમારે ત્યાંથી દરેક જાતના મળેછે
સફરફરો તથા બાનુઓની સગવડ માટે ઘેર બોનાવવાથી દાકતરી ચરમાની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચરમાનો નંબર મફત 'કાઢવામાં' આવે છે.

અમારે ત્યાંથી લીધેલા પેખલના ચરમાનો નંબર એક વરસ સુધી પૈસા લીધા વિના ફેરફાર કરી આપવામાં આવે છે

જોઈ વરસ પછી અમારે ત્યાંથી લીધેના ચરમા અગર છુના પેખલના ચરમાનો નંબર પ્રકટ ફીઓ એક લાઇ કાય ફેરફાર કરવામાં આવે છે

ખામ જૈનના સાધુ સાધનીઓના માટે નફા લીધા વિના ચરમા આપવામાં આવે છે
એન. હોલની રાધળી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે.
ચુનીલાલ મયારાદ મહેતા અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં ૩૬૧૪

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

અનંત ત્રિવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત અમલકારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષીનું નામ એટલું અધું જગજગદેર છે કે આજે પણ ઓઠ માણસ માનવિદ્યા અમલકારવાળો નગરે પડે તો તેનો અશક્તિ કરતા એની ઉપમા દેવામાં આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા સીખી આવ્યો છે. એ સુજા મનતઃકાદિ વિદ્યામાં અતિ કુશળ એવા કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુર્લભ આ ત્રયનું મૂળ સર્જીત સહિત ચુજરાતી ભાષાતર આમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આયું છે જેમાં મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, આકર્ષણ, વશીકરણ, મતભન, શાંતિકરણ, જીત, ભેરવ, વીરવૈતાળ, બુદ્ધક, કાળભિરવાદિ સાધન, પ્રેતસાધન નરસિંહસાધન, પ્રેતવિદ્યા, મજાવની વિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ (કામીષો), કાળજાન, રૂઝિયાન, દિય ઔપધીસાધન, અનેકવિધ ચત્રસાધન, વધ્યવનિવારણ, શુભનિધિદર્શન, વચનસિદ્ધિ, ભૂતપ્રેતાદિ બંધનિવારણ, રોગશાન્તિ, અદ્વયવિદ્યાવિધાન, હાજરાત વિધાન, દીવ્ય ધંદજીવ વિદ્યા, ખેચરીસાધન, અને એવીજ બીજી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને આમ કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે તેનો પ્રત્યક્ષ અતુલ્ય લેવા ખાસ ભવામણ કરવામાં આવે છે. કિંમત રૂ ૧) પોસ્ટેજ ૦૦-૨-૦ મહાદેવ રામચંદ્ર જીગુપ્ટે, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

અમૃતાંજન.

—૬૬૬(૦)૬૬૬—

આ દવા ફાયદો નહીં આપે તો પૈસા પાછા મળશે.

જાપાનીસ ધેનની ઉદાત્ત એક ખરે-ખરી અભયણી છે. પણ તેઓની ક્ષતેહ તેમના સારા ગુણોને આભારી છે સારા ગુણોનો ખદલો જરૂર મળવો જોઈએ છે.

અમૃતાંજન એક જાદુઈ સ્વદેશી મલમ છે જે માથાનો દુખાવો, માથાનું શૂળ, ગળાનો દુખાવો, લચક, છાતીના વિકાર, સંધીવા, કમરનો દુખાવો, દેશ, ઘા, વગેરેનો દુખાવો, તથા એવાં અનેક દુરદોષોને અજબ જેવી ઝડપથી સાબત કરી દેવાને આરામ ખદો છે.

કીંમત માત્ર ૮ આના.

દાદરની દવા.

દાદર, સુકી ગુજલી વીગેરે આગલીનાં એવાં દર્દોને માત્ર ત્રણ વખત લગાડે. વાથી મટાડી દે છે કીંમત માત્ર ૬ આના.

આ દવાઓ નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

ધી ખાલામસાદ ફાર્મસી.
વિરનગર. ઉત્તર ગુજરાત

અમૃતાંજન ડીપો.
૧૬ એક લેન, કોટ-મુખ્ય.

પ્રાચીન આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યાના, નૂતન શોધખોળોના
ઉત્તમ રહસ્યોને શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચાતું લોકપ્રિય વૈદ્યકીય માસિક,

ધ ન્વં ત રી.

DHANVANTARI.

આ માસિક દર મહિનાની ૧૦ મી તારીખે બહાર પડે છે.

પુસ્તક ૧ છુ.

અક્ટોબર.

અંક ૧૦.

મદ્રાસ તંત્રી - ડૉ. મંજુલાલ ભોગીલાલ કથારીઆકર.

એમ સી પી. એસ એમ. સી એચ સી (કલકત્તા)

પ્રકાશક - બાલાપ્રસાદ કાર્મસી-વીશનગર-ઉત્તર ગુજરાત.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટલ સાથે અગાઉથી ૨-૦-૦ છુની નકલના ૦-૩-૦

વિષયાનુક્રમ.

૧ સ્વરચાસ	ચરણદાસ
૨ દિન્યમદિર	૧ મહારવપ્રમાદ ભોગીલાલ સે ક
૩ નિબુના ગુણો અંગે તેથી થતા ફાયલ	૨ મે ધનજીવીયર
૪ વ્યાયામ-કસગત	લેશી ગણપતરામ અમરરામ.
૫ હુંગમીતો કલ્પ	તંત્રી
૬ રાગ તેના પ્રકાર ને તે પારખવાની રીત.	૩. ચીમનનાલ ગોવિંદલાલ
			એલ એમ એન્ડ એસ.
૭ મત્સ્યાનમ જ્યોત્સના	પૂર્ણચંદ્રશમા
૮ ચારીરચાન	૩. જનનાદાસ પ્રેમચંદ નાણા.
			વટી એલ. એમ એન્ડ એસ

ધી "નરવર" પ્રિન્ટિંગ પ્રેમ-અમદાવાદ.

ધન્વંતરી માસિક માટે અભિપ્રાય.

૧૧. રા. વડીલ ભોગીલાલ ત્રીકમલાલની સેવામાં—

આપના તરફથી પત્ર અને “ધન્વંતરી” મોપાનીમાના અકા આપ્યા તે અમોએ વાંચ્યા છે. આપે લખેલું વનસ્પતિ સંબંધી લખાણ વાંચી આનંદ થયો છે—આપના ધન્વંતરી પત્રમાં લખાતા વિષયો વધારે સાયન્ટિફિક છે. અને વિદ્વાન વૈદ્યોને વધારે ઉપયોગતા છે. તેમજ આપના લેખો સાદી અને સામાન્ય ભોડાથી સમજી શકાય તેવી ભાષામાં સાદા ને સહેલા દેશી ઉપચારો સંદિત છે તેથી સામાન્ય ભોડોને ધણાજ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે. સંવત ૧૯૬૪ આવણ શુક્ર ૭.

જયકંઠ ઇંદ્રજી. માણ કચરેકર ઓફ ફોરેસ્ટ, —પારબંદર રોડ,

લવાજમની પહેાંચ.

૨-૦-૦ રા. રા. ડોક્ટરી સુંદરલાલ વેલજી, પાલનપુર. ૨-૦-૦ રા. રા. ડોક્ટર ત્રીકમલાલ અચરતલાલ, અમદાવાદ ૨-૦-૦ રા. રા. માલેકલાલ મગનલાલ, વીશનગર. ૨-૦-૦ મે. રા. બા. દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળા, બરૂડીસ ઓફ. ધી. પીસ. મુંબઈ ૨-૦-૦ મે. એસ. સમરથમલ આસીસ્ટન્ટ વડીલ, મીરોહી રોડ જોધપુર. ૨-૦-૦ રા. રા. સુરેન્દ્રલાલ હરગોવિંદદાસ, લુણાવાડા ૨-૦-૦ બાઈ મેના હરેચંદ મગનની વીધવા, વીશનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. સુરભાઈ ચંકરભાઈ દેસાઈ, દાહલુ. ૨-૦-૦ રા. રા. વૈદ્યરાજ હરીલાલ માધુભાઈ, પાટણ ૨-૦-૦ રા. રા. મીત્રી રણુભાઈ રામજી, મુંબાઈ. ૨-૦-૦ પરમાશંકરભાઈ જ્ઞાનવન વૈદ્યરાજ, ધંધુકા. ૨-૦-૦ રા. રા. અનંતરામ જ્ઞાનાધિપાદ, મુંબઈ. ૨-૦-૦ રા. રા. મગનલાલ અને કોળ, મુંબઈ ૨-૦-૦ રા. રા. ડોક્ટર આર્યન, મુંબઈ ૨-૦-૦ રા. રા. મગનલાલ કાળીદાસ અવલ કારકુન સાહેબ, ધારી ૨-૦-૦ રો. રા. છોટાલાલ કરજી-શંકર, ભાવનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. ઝવેરલાલ લલુભાઈ, નડીયાદ. ૨-૦-૦ રા. રા. ડોક્ટર જ્ઞાલાલિ મુળચંકર, મહેસાણા. ૨-૦-૦ રા. રા. જનની જગનલાલ જ્ઞાભાઈ, નડીયાદ. ૨-૦-૦ રા. રા. ડોક્ટર કાવસજી ટેમુલજી, ધર્મપુર. ૨-૦-૦ રા. રા. બાઈશંકર દલસુખરામ, કારકુન વીશનગર મહાત્મા આધાધીસ. ૨-૦-૦ રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ, જનની બી, એ, મુંબઈ ૨-૦-૦ મે. રા. સા. મોહનલાલ બુનીલાલ પારેખ બી, એ, એલ, એલ, બી, વીશનગર માહાલ આધાધીસ. ૨-૦-૦ રા. રા. વૈદ મીરાતરામ જ્ઞાન, વડનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. દેશાઈ છોટાલાલ નાહનાલાલ, વડનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. રોહ, રેવાલાલ ડીસનદાસ, વડનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. બહેચરલાલ રણુભાઈ, હેડમાસ્ટર સાહેબ, વડનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. નારાયણ વીં તાવડે ફોનદાર સાહેબ વડનગર. ૨-૦-૦ રા. રા. વૈદરાજ સોમનાથ જોળાનાથ, બહીઅગ ૨-૦-૦ રા. રા. દેશાઈ કેશવલાલ અણુભાઈ, નડીયાદ. ૨-૦-૦ રા. રા. વૈદ્યરાજ નગીનદાસ શાંકળચંદ, માન્ડળ ૨-૦-૦ રા. રા. પાંદક મધુદાસ હરીશંકર, જો-રવાડ. ૨-૦-૦ રા. રા. કૃશ્નાજી ભરથજી. નાયબ ફોનદાર સાહેબ વડનગર ટાઈન.

૧-૦-૦ રા. રા. એાજા મોતીરામ દાણી, શીવગંજ (જુલાઈથી ડીસેમ્બર સુધીના) ૧-૦-૦ રા. રા. કૈાશીકરામ વિર્મહરરામ, જુનાગઢ (અડધા વર્ષનો.) ૧-૦-૦ રા. રા. અંદુલાલ મોતીલાલ, મુંબઈ. (અડધા વર્ષનો જુલાઈથી ડીસેમ્બર) ૧-૦-૦ રા. રા. વૈદ-રાજ પ્રેમચંદ જ્ઞાભાઈ, રાધનપુર, (અડધા વર્ષના જુલાઈથી ડીસેમ્બર સુધીના) ૧-૦-૦ વૈદરાજ પ્રેમચંદ લવજી કીમડી (અડધા વર્ષના) ૧-૦-૦ રા. રા. આસ્ટર નરસીંહદાસ જોષતાદાસ વીસનગર (અડધા વર્ષના.)

श्री धन्वंतरये नमः

धन्वंतरी.

"MEN'SSANA IN CORPORE SAND" "पडेछु, मुअ ते जाते नये."

पुस्तक १ छु.

अक्टोबर, १९०८.

अंक १०.

स्वरशास्त्र.

स्थिर कारणों में बंध है, सर कारणों लान; २२
 कृष्णपक्ष लभ ही लगे, अर्ध मिले तब लान.
 भंगल अर्ध धितवार दिन, और शनिश्चर लीन;
 शुभ कारणों मिलते है, सूरज के दिन तीन; २३
 सोम शुद्ध लंगु ही लगे, दिन भृक्षरपति के द्वेय;
 बंध योग में सुख है, सरनदास सुविशेष. २४
 तिथि अर्ध बार विचारिये, छहिन जांये अंग;
 सरनदास सूरज मिले, शुभ कारण परसंग. २५
 कृष्णपक्ष के आध ही, वही तीन तिथि लान;
 फिर बंध फिर लान है, फिर बंध फिर लान. २६
 शुक्लपक्ष के आध ही, तीन तिथि लग बंध;
 फिर सूरज फिर बंध है, फिर सूरज फिर बंध. २७
 सूरज की तिथि में बंधे, तो सूरज परकाश;
 मुअ देही में करत है, लासावासा हुवास. २८

શુકલપક્ષ ચંદ્ર ચલે, પડિવા લેહુ નિહાર;
 ફલ આનંદ મંગલ કરે, દેહી કોં મુખ-સાર. ૨૯
 શુકલપક્ષ તિથિ મેં ચલે, જો પડિવા કોં ભાન;
 હોય કલેશ પીડા કષ્ટક, કે દુઃખ કે કષ્ટ હાન. ૩૦
 સૂરજ ધી તિથિ મેં ચલે, જો પડિવા કોં ચંદ્ર;
 કલહ કરે પીડા કરે, હાનિ તાપ કે દંડ. ૩૧

દિવ્યમંદિર.

“ ઉત્તમ મંદિરમાં મંદિર, અલૌકિક છે મનુષ્યશરીર,
 અવર મંદિરો ધડતા જનો, પણ આ નમુનો પ્રભુ હાથનો,
 રચના જેની અદ્ભુત અતિ, વર્ણી શકતી ના ભારતી,
 શમાવીયા જ્યાં ચોદે લોક, મર્મ લહે યોગીજન કોક.”

.....
 દિવ્ય અદિવ્ય જગતમાં જેહ, માનવ તત્ત્વમાં મળતું તેહ,
 સંસ્કારી કો ગ્રહા ધરે, ખીલત મુખ મરડીને ફરે.”

શ્રીમુત છોડાલાલ જીવનલાલ.

અહાહા ! શો ખહાર ! શો આનંદ ! શી ખુબી ! શી રચના ! આ શુભાખતુ ફલ; જે જ્ઞાની લીલી પાંદરીઓ ઉપર આવેલાં સુંકેમલા શુભાખી ફળ, અર્ધ મધ્યમાં રહેલાં પુષ્પરજ અને કેસર. પ્રાણેન્દ્રિય તેની સૂક્ષ્મ ખુશખોમાં મહાલ રહી છે. અને ચક્ષુરિન્દ્રિય તેના લાલિત્યમાં લોટે છે, ભારે મન તો તેના અંતરમ ઉતરી સમાધિસ્થજ થઈ જતું લાગે છે, દ્રષ્ટિ જરા ફરતાં પેહું વિશાળ કમળ દેખાય છે. પોતાનાં સર્વ ફળ પૂર્ણ રીતે ખોલીને જાણે પોતાના અંતરમાં રહેલું અર્વ ગુપ્ત વાત માર્મિક રીતે સંસ્કારી મનુષ્યોના હૃદયકમળમાં રેડવા પ્રયત્ન કરતું હોય ? એમ તે જણાય છે. શોક, ચિંતા, ઇર્ષ્યા, લય, વિગેરેથી મનુષ્યોના અંતઃકરણો નિરંતર ખીડાયલાં રહેવાને બદલે જો જ્યાં ત્યાં તેઓ આ કમળની માફક પ્રયુક્તિ થઈને ખીલે તો શું સ્વર્ણ અને પૃથ્વી વચ્ચે કંઈ અંતર રહી શકે ? હાં ! પેલા નિર્મળ, શીતળ બરણતું જળ પથરામાં અને શંખલામાં, ઝીણી રેતીમાં અને ઘાસમાં કુદતું અને લોટતું વહું જાય છે, અને તેનો ઠંડા પવનની પાંખ ઉપર સ્વાર થઈ ઉડી આવતો સતત ઝીણો સ્વ કર્ણ ઉપર પડ્યા કરે છે. અને તેથી કોઈ દૂરનાં પ્રદેશમાં થતા ગાનના જેવો ભાસ થાય છે. આ નહિની શોમા જોતાં મન તેને સંહજ રીતે ગંગાની સાથે સરખાવી ગણે છે—

“ શુભ્ર સ્વર્ગમાં વસનારી તે ચળી પડી હરે શિરે ! ” અને પછી તે યોગેશ્વરના સ્પર્શથી પુનિત થઈ જાણે અત્ર આવેલી હોય ? એમ લાગે છે. આથી મેર પગલું પછુ ન જડે તેવું અને દ્રષ્ટિમર્યાદાની પછુ પાર વિસ્તરી રહેલું મેદાન; પેલી મેર પોતાના વિશાળ હરતને પ્રસારી ઉભા રહેલા પ્રચંડ કાળા નાસના જેવા ગગનચૂંબી પર્વતોની હાર; અને આંતરિકનાં અનાગના સારથી નીચે નમતાં વાયેતર વાળાં ખેતરો અને ગામડાઓને સુવર્ણનો ઢાળ ચઢાવતા શ્રી સૂર્યનારાયણનો અદ્ભુત પ્રભાવ; ઉગતા સૂર્યથી રંગાયલાં પેલાં વાદળાં અને તેમને ઉત્પન્ન કરનાર અગાધ સમુદ્ર; ઉપર આવેલું વિશાળ ધુમ્મટ સરખું અનંત આકાશ Nature ‘ કુદરત ’ કે ‘ બ્રહ્માંડ ’ ની સંજ્ઞાથી ઉલ્લેખાતા આ સર્વની અવર્ણનિય રચના અને સૌંદર્ય અલૌકિક છે. પણ, ઓ મનુષ્ય ! આ સર્વને ‘ લેઈ, જાણી, અનુભવી, તથા ભોગવી શકવાના સાધનરૂપ તારા પોતાના શરીર તરફ તો જરા નજર કર. શું તેની રચના અને શોભા સૃષ્ટિના સર્વ પદાર્થો કરતાં ચમત્કારિક અને વિદગ્ધ નથી ? અને તે શરીરને નિયંત્રિત કરનાર અને વ્યવસ્થામાં રાખનાર મન, તથા તે મન અને શરીરનો માલિક આત્મા તેની આગળ તો અન્ય સર્વ વસ્તુ ઢૂલ થઈ જાય છે ! આ કારણથીજ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ છેક ‘ પુરાણા ભૂતકાળમાંથી પ્રચંડ નાદ સાથે કહેતા જણાય છે કે Man, know thyself “ મનુષ્ય, તું પોતાને ઓળખ ”

મનુષ્ય શરીર એક મોટા સર્વ વિદ્યા સંગ્રહ Encyclopaedia ના પુસ્તક જેવું છે. તેમાં યંત્રશાસ્ત્રના જણાયલા તથા નહિ જણાયલા સર્વ નિયમોના પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંત અને સર્વ વિદ્યા ક્ષેત્રોના અસંખ્ય કાયદાનું જ્ઞાન આપતા અપૂર્વ નમુના મળી આવે છે. મનુષ્ય શરીરમાં તરેહ તરેહના દિવ્ય વર્ણ રંગ અને ઘાટની ઓટલ નથી. તેમાં રહેલાં પરમાણુઓ નલિકા અને નસો તથા જીવનથી ઉભરાતી અસંખ્ય સૂક્ષ્મ સંચિઓની કોણ ગણના કરી શકે તેમ છે ? આ કારણથીજ મનુષ્યને Microcosm i. e. Universe-in-Little “ બ્યથિ ” એટલે કે આખા વિશ્વ સમષ્ટિનો ન્હાનો સરખો નમુનો કહેવામાં આવે છે. એવું કહેવાય છે કે મનુષ્યશરીર એક યંત્ર તરિકે રચાયુ અને હાડકાની સ્કાયથી ૧૨૦૦ જુદી જુદી અંગચેષ્ટાઓ (Movements of the Limbs) કરી શકે છે. આપણું શરીરમાં ૨૦૮ જુદાં જુદાં અસ્થિ અથવા હાડકાં, અને પરર ઇચ્છા પ્રમાણે કામ કરતા સ્નાયુઓ છે, અને આમાંના દરેક અસ્થિ અને સ્નાયુને પોત પોતાના ખામ નામથી વિભૂવિત કરવામાં આવેલ છે. વળી આ વિશાળ શરીરરૂપી રાજ્યનું કામ ધમધોકાર ત્વરાથી ચલાવવાને માટે સર્વ સ્થળે ૧૦૦૦૦૦૦૦ કરતાં પણ વધારે તારનાં દોરડાં જ્ઞાન તંત્રુઓ અને તેમની ધારિક શાખાઓ નાખી દેવામાં આવ્યાં છે, જેની સ્કાયથી ફરમાં ફર પ્રદેશમાં જનતી સર્વ હિલચાલની ખબર મગજરૂપી “ હેડ બ્રાઈસ ” માં વગર વિ-

લગે પહોંચે છે. વળી સર્વપ્રદેશને રસાળ રાખવા તથા બધાને ભેંધતી ચીજો પૂરી પાડવા આપણું કાળજી અથવા હૃદય (Heart) દર મીનીટે નિરોગ સ્થિતિમાં ૭૦ વાર ધબકે છે, અને આ કામ જન્મથી તે ભર્તુપર્યંત તે જરા પણ વિશ્રાંતી વિના કર્યા કરે છે. દર ધબકારોતે ૨ ફો ઓંસ લોહીને હૃડસેલીને શરીરમાં વહેવરાવે છે એટલે કે દર મીનીટે ૧૭૫ ઓંસ અને એક દિવસમાં ૭^૧/_૮ ટન અથવા ૪૪૧ મણ લોહી પમ્પ કરવાનું કામ આપણું હૃદય કરે છે. સાધારણ સુદૃઢ સ્થિતિમાં રક્તનું દરેક ઇંદ્ર આખા શરીરની પ્રદક્ષિણા કરી ૨ થી ૩ મીનીટમાં હૃદયમાં પાછું આવે છે એટલે કે દરરોજ તે લગ્ન નહેરો (Canals) અને અસંખ્ય શાખાઓમાં ફરીને ૧૬૮ મેલમી સુસાફરી કરે છે. શારીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ (Physiologists) વળી કહે છે. કે શરીરના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોને પોષણ પહોંચાડવા અને ઘસાઈ ગયેલા સ્નાયુઓ અને મળને કાઢી નાખવાને માટે શરીરમાં દરરોજ $\frac{1}{2}$ ' હોર્સ પાવર ' (Horse power) ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે આ બળ રસાયણિક ક્રિયાથી પેદા થાય છે, એટલે કે શ્વાસોચ્છવાસવડે ફેફસાંમાં ખેંચાતી હવામાંથી ' ઓક્સીજન ' નામનું તત્ત્વ લોહી લેઈ લે છે અને પછી તેને જઠર, યકૃત (કલેજુ અથવા Liver) આંતરડાં વિગેરેમાં લેઈ જાય છે જ્યાં તેનું કેટલાંક પચાવેલાં તત્ત્વો 'કાર્બન' ' હાઈડ્રોજન, ' ' નાઈટ્રોજન ' વિગેરેની સાથે રસાયણિક-સંમેલન કે યોગ થાય છે અને તેથી ઉષ્ણતા પેદા થઈ તેવડે શરીરચત્ર જીવનું રહી પોતાનું કામ કરી શકે છે.

આવી હૈવીકસપના અને રચનાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ મનુષ્ય શરીરકૃપી ગહન ણનાવટવાળા અદ્ભુત યંત્રને વિના મુલ્યે બક્ષિસ તરિકે મેળવનાર કયો છુદ્ધિશાળી મનુષ્ય પોતાને અહોભાગ્ય ન ગણે ? પરંતુ જ્યારે તમાકુ, લાંબ, દારૂ, મોંસ, ઝેરી દવાઓ, અમિતાહાર, વિગેરેથી આ અમુલ્ય યંત્રનો અતિશય દુરુપયોગ કરતાં અને તેનેજ "ગદકીનો ગાડવો" બનાવી મુકતાં અસંખ્ય મનુષ્યોને જ્યાં ત્યાં ભેંધએ છીએ ત્યારે તેમનામાંથી યાંચ ટકા પણ આ દિવ્યતત્ત્વમંદિરની મહત્તા સમજતાં હોય એમ લાગતું નથી.

રુધિરાભિસરણ અને શ્વાસોચ્છવાસ (Circulation & Respiration) આ બે ગ્રંથવામાં ઘણા બળનો ઉપયોગ થાય છે. એક વર્ષમાં લેવાતા શ્વાસ પ્રશ્વાસની સંખ્યા ૬૦૦૦૦૦૦ કરતાં પણ વધારે થાય છે અને એ રીતે ૧૨૫૦૦૦ ધન પુટ હવા ફેફસાંમાંથી પસાર થાય છે, અને તે વડે ઓછામાં ઓછું ૫૦૦૦ ટન અથવા ૨૮૦૦૦૦ મણ લોહી શુદ્ધ થાય છે. ખરેખર, મનુષ્યશરીર એક અપૂર્વ બનાવટનો નમુનો છે માનવકૃત અન્ય યંત્રો કામ કરતી વખત કેટલો બળગટ કરે છે, કેવા ધુમાડાના ગોટા કાઢે છે, કેવાં બેડોળ દેખાય છે, કેવાં ખરચાળ હોય છે ? પરંતુ મનુષ્ય શરીર

તો અનેક પ્રકારનું કામ એવી શાન્તિ અને સરળતાથી સતત કર્યા જાય છે કે જે મનુષ્ય અજ્ઞાનથી કે બેદરકારીથી તેના કાર્યમાં વારે ધડીચે વિધો નાખ્યા ન કરે તો, તે આટલું બધું કામ કરે છે તે આપણને એકદમ માલૂમ પણ ન પડે. એક વિદ્વાન લેખક કહે છે કે—આપણું શરીરો તનદુંસ્ત સ્થિતિમાં એવી તો સરળતા તથા સુપ્રક્રીથી પોતાનું કામ કર્યે જાય છે કે માત્ર રોગ થાય છે ત્યારે જ આપણને શરીરના અંદરના અવયવોની હયાતીનું જ્ઞાન થાય છે. અજીર્ણ કે પિત્તવિકાર વડે જઠરની હયાતીનું, શિરોવેદના વડે મગજની હયાતીનું, પક્ષઘાત વડે જ્ઞાન તંતુઓની હયાતીનું, હૃદયરોગ વડે અંતઃકરણની હયાતીનું, દમના વ્યાધિવડે ફેફસાંની હયાતીનું એ વિગેરે અન્ય અવયવોની હયાતીનું તે તે અવયવનો દુરુપયોગ કરનારને જ્ઞાન કરાવવાની કુદરતને જેઓ જરૂર પડતા નથી તેવા મનુષ્યોને ધન્ય છે.

મનુષ્ય શરીરની ગુંથવણ ભરેલી રચના અને ચમત્કૃતિનું વર્ણન કરતાં મોટા મોટા ગ્રંથો ભરેલ ગયા છે—એતો શું પણ માત્ર એકાદ અવયવની રચના અને તેની કામ કરવાની પદ્ધતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા જતાં આખું જીવન પણ ચાલ્યું જાય તો પછી તેનું વર્ણન કરતાં તો ક્યાં પાર આવે ?

આવી સર્વોત્કૃષ્ટ બનાવટ તરફ આવા અલૌકિક જીવતા યાત્ર તરફ માનની લાગણીથી જોવાની જરૂર છે. યોગિયો અને તત્ત્વવેત્તાઓ તેને દેવી ગણે છે. અને તેને ‘પ્રભુમંદિર’ કહે છે. આપણા ઉપનિષદ, પુરાણ, વિગેરેમાં આવા ભાવાર્થનાં ઘણાં વચનો મળી આવે છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પણ કહે છે કે. “દેવાઃ સર્વે ભૂતાન્નાં દરેશેઽર્જુન વિષ્ણુઃ ।” “ઈશ્વર સર્વના હૃદયમંદિરમાં બિરાજેલા છે” વિગેરે ઇસુખ્રીસ્ત પણ કહે છે કે For, know ye not that ye are the Temples of my Divine Father ? “શું તમને ખબર નથી કે તમે સ્વાસ્થ્ય દેવી પિતા પરમેશ્વરનાં મંદિરો છો ?” આખું ઉત્તમ શરીર આપણને એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે જેનો સદુપયોગ કરીને આપણે મનુષ્ય જાતીને અને સરજનહાર શ્રી પ્રભુને સંતોષ આપી શકીએ. દુરુપયોગ કરી બગાડી નહિ નાખતાં જો આ દેવી બક્ષિસની કિંમત સમજવામાં આવે તો મનુષ્યજીવન જ્ઞાનદરૂપ અને કીર્તિવંત બને છે; તથા તેની સ્થાયી અને અન્ય શુદ્ધ, નિરરસ જની ગયેલી જીવનવેલીઓ ફરી નવપલ્લવિત થઈ જીલે છે. એથી ઉલટું તેનો દુરુપયોગ અનવધિ દુઃખ પોતાપર અને બીજાઓ ઉપર પણ આણે છે. અવલોકન કરતાં જણાય છે કે જો મનુષ્ય, કુદરત અથવા ઈશ્વરની કામ કરવાની રીત સમજી, તેને અનુસરીને ચાલે તો તે હમેશાં નિરોગ તથા સુખી રહી શકે એવો સંપૂર્ણ સંભવ છે. વજ્રાટમાં જેવા તાર નાખીએ છીએ તેવું કાપડ બને છે. પ્રત્યેક ક્ષણ, દિવસ, કે વર્ષનો આપણે જેવો ઉપયોગ કરીશું તેવું આ-

પાત્રું જીવન બનશે. "God gives His favourites an early death" "ઇશ્વર પોતાના માનીતાઓને વહેલું મર્ણ આપે છે, એ આગ્રહ કવિ બાપ્તિસ્મના શબ્દો દુર્બક્ષન કે દુરાચારથી રોગના ભોગ થઈ આંકાળે મરણને શરણ થનારાં એને લાગુ પડતા નથી. શારીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્યના નિયમો, નીતિશાસ્ત્રના કે ધર્મશાસ્ત્રના નિયમો જેટલાજ પવિત્ર છે; અને પ્રથમ પ્રકારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરનાર ખીબા પ્રકારના નિયમોના ભંગ કરનાર જેટલોજ પાપી છે એ મર્મ મનુષ્યોને બરાબર સમજવાની જરૂર છે. જ્યારે આરોગ્યના નિયમોનો ભંગ કરી ખાટલા વશ થવું તે નીતિના નિયમોનો ભંગ કરી કેદખાને જવા જેટલુંજ હલકું ગણતાં લોકો શીખશે ત્યારે દેશની ત્વરિત ઉન્નતિ થવાનો સંભવ આ વશે. વર્તમાન કાળમાં દેશહિતચિંતકો હિંદુસ્તાનના એક છેડેથી ખીબા છેડા સુધી સ્વદેશહિત સાધવા લોકોને પાનો ચઢાવે છે, પરંતુ લોકોની સ્થિતિ તો "પેટમાં પુમકા પાણી નહિ ને મેશ નામ દરિયાવખાં" જેવી છે. દરેક મનુષ્ય, દેશ, કે પ્રજાની ઉન્નતિનો પાયો "Mens sana in Corpori sano", "A sound mind in a sound Body" "સુદઢ શરીરમાં સુદઢ મન" એ મહાન સૂત્રપર રચાયેલો છે. અને તેથી નિરોગ શરીર અને સુદઢ મન મેળવવા માટે બાધા આપડીઓ રાખવાનું અને ભૂવા જતી બોળવાનું રહેવા દેઇ આરોગ્યના નિયમોનો અભ્યાસ અને તે પ્રમાણેનું વર્તન કરવા માંડવાની ભારત વર્ષના દરેક સુપુત્રની ફરજ છે. ઇશ્વરની કૃપા સંપાદન કરવાનો મર્વોત્તમ માર્ગ તેના બતાવેલા નિયમોનું પાલન કરવું તે છે, નહિ કે તેના નિયમોનો બેદરકાનીથી ભંગ કરી પછી નાનિયેર કે દીવાની ખુશામતથી ઇશ્વરને મજા કરવાની આશા રાખવાનો. કુદરતના નિયમો સર્વકાળ માટે અચળ છે અને તેમના ભંગથી થનાર શિક્ષા પણ હમેશાને માટે ઠગવી મૂકેલીજ હોય છે. સર્વ સ્થળે અને સર્વ કાળમાં ઇશ્વરીનિયમ અને વ્યવસ્થા પ્રવર્તે છે, અને તેમાં વાદ ધણીયે આપણે માટે ફેફ્ફાર થવાની ઇચ્છા રાખવી તે અજ્ઞાનજ સૂચવે છે ?

હવે આ વિષયાંતર ઉપરથી પાછા આપણે શરીરની રચના અંબધીના મૂળ વિષય પર આવીએ. દષ્ટાંત તરીકે, ૨૫૦૦૦૦૦ અંબધીઓથી મૃદુ તથા સુંવાળી રહેતી આપણા શરીરની ત્વચા એટલે આમળીને વિચાર કરીએ. આ પચીસ લાખ અંબધીઓ અસંખ્ય મર્ધાકાર નલિકાઓદ્વારા પોતામાં એકઠો કરેલો રસ બહાર રેડે છે. જો એક ચાર ડાયામીટરના સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્ર વડે આપણા હાથની હથેલી જોવામાં આવે તો તેમાં દર સ્કેવર ઇંચે ૩૮૦૦ આરિક છિદ્રો જોવામાં આવે છે. આ છિદ્રો તે પ્રસ્વેદ રૂપે શરીરમાંથી મળને બહાર કાઢી નાખનાર નલિકાઓનાં મુખ છે. એક માધારણ માણસના શરીરમાંની આવી પ્રસ્વેદનલિકાઓને જો એકને છેડે ખીજી એમ હારબંધ ગોઠવવામાં આવે તો તેની લંબાઈ ૧૦ મેલ થાય છે. આ

ગિવાય વળી એક જાતના તેલને બહાર લાવી ત્વચાને મુંવાળી રાખનાર વળી અસંખ્ય નળીઓ હોય છે. ખરી રીતે ચોવીસ કલાકમાં મૂત્રાશય કરતાં ત્વચાદ્વારા વધારે પ્રવાહી પદાર્થો શરીરમાંથી બહાર નીકળી શરીરને નિરોગ રાખવામાં મદદ કરે છે. કેટલાંક કુતરાં અને બીજાં પ્રાણી ઉપર પ્રયોગ કરીને એ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે જો એકાદ પ્રાણીના આખા શરીર પરથી વાળ કાપી નાખી પછી જો તે ઉપર વારનીશ ચોપડી દેવામાં આવે કે જેથી તેની આમડીનાં છિદ્રો પુરાઈ જઈ જાયછે કયરો બહાર નીકળી શકે નહિ તો તે રીતે શરીરમાં એકઠા થતા મળથી તેને ઝેર ચઢી તે ઘોડા વખતમાં મરણ પામે છે. આ ઉપરથી બરાબર ઘસીને સ્નાન કરી ત્વચાને તદ્દન સ્વચ્છ રાખવાની કેટલી અગત્ય છે તે જણાઈ આવે છે.

વળી આપણાં ફેફસાંમાં ૧૭૦૦૦૦૦ શ્વાસ લેનાર પરમાણુઓ (Air-cells) છે જે એવાં તો માંદામાંદે શુભ્યાઈને ગોઠવાયલાં છે કે જો તે નાલુક, કોમળ, અને બીનાશવાળાં અણુઓને એક સપાટ જગા પર પાથરવામાં આવે તો તેઓ ૨૦૦૦ સ્કવેર ફુટ જગા રોકે.

આપણા કાનની રચના પણ વળી બહુ અત્કારિક છે. તેમાં ખામ કરીને, કાનની અંદરના ગોળા ગાયના આકારના ભાગમાં આવેલા, તથા ઇંગ્લેન્ડમાં જેને Organ of Corti “કોર્ટી” નામનો વિભાગ કહેવામાં આવે છે તે છે, તેનું મુખ્ય કામ અવાજને ગ્રહણ કરી આગળ મોકલવાનું છે. એક બામુએથી જોતાં તે એક સાહેબ લોકોની વીણા (Harp) જેવો દેખાય છે; અને ઉપરથી જોતાં તે આમેદુખ “પીયાનો” નામના વાળના “કીબોર્ડ” ની આકૃતિનો જોવામાં આવે છે. આ વિભાગની અંદરની બામુએ ૧૦૦૦૦ અણુઓ અને બહારની બામુએ ૧૬૦૦૦ અણુઓ હોય છે. આ બધાં Cells એક પાતળા પડપર ગોઠવાયલાં હોય છે, આ પડ (Membrane) ૨૪૦૦૦ તારનું બનેલું હોય છે.

એક લોહીના કીપાને બળવાન સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રવડે તપાસીશું તો તે અ-મંજ્ય જીવતાં પરમાણુઓનું બનેલું દેખાશે જે પરમાણુઓને વેદક્રિય પરિભાષા માં Cells or Corpuscles ‘સેલ્સ’ અથવા ‘કોર્પસલ્સ’ કહેવામાં આવે છે આવા કોર્પસલ્સ અથવા પરમાણુઓ બે પ્રકારનાં હોય છે એકનો વર્ણ રાતો અને બીજાનો સફેદ હોય છે. પરંતુ રાતાની સંખ્યા વધારે હોવાથી એકંદર રીતે લોહીનો રંગ રાતો દેખાય છે. રાતાં અણુઓમાં લોહનો ભાગ વિશેષ હોવાનું માનવામાં આવે છે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે એક સામાન્ય મનુષ્યમાં ૨૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦ રાતા કોર્પસલ્સ અને ૫૩ ૦૦૦ ૦૦૦ સફેદ લોહીનાં પરમાણુઓ હોય છે.

એક જર્મન લેખકના હિમાળ પ્રમાણે એક પુત્ર ઉમરના મહાસમાં ૨૬૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ લોહીનાં પરમાણુઓ (Blood-cells) હોય છે.

અને તમારા પગની નસુના, ઘર કમાન માટે તમે કોઈ વખત ઇશ્વરનો આભાર માન્યો છે ? ઇંટીની નીચેનાં ૨૬ હાડકા શરીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને ચક્રિત કરી નાંખે છે. આપણા પગની કમાન એવી તો કુશળતા અને સમતોલ પાળાથી ઘડવામાં આવી છે કે તેના આગળ ઇટાલીના બેનીવેન્ટમ શહેરમાં દાંડન નામના બાદશાહની બાંધાવેલી કમાન, કે રોમમાં કોન્સ્ટન્ટાઈન શહેનશાહની બાંધાવેલી લવ્ય કમાન પણ કશા હિસાબમાં નથી. આવી માનવકૃત કમાનો તો પુરાણ સમયથી જ્યાં ઉભી કરવામાં આવેલી ત્યાંથી હજુ સુધી એક તરુ પણ ખસી શકી નથી, ત્યારે આપણા પગની કમાન તો જરૂર પડે તેમ ગોઠતી, વાંકી ચુંકી, ત્વગથી દોડી શકે તેવી, તથા અસંખ્ય પ્રકારની હિલચાલ કરી શકે તેવી, બનાવાય છે. મનુષ્યનો પગ એવી તો ખુબીથી બનાવવામાં આવ્યો છે કે જે વડે તે ખીન્ત કોઈ પ્રાણીઓ ન કરી શકે તેવી રીતે સીધો, ટટાર છાતી કાઢી ચાલી શકે છે અને એ રીતે તે પોતાનું સર્વ પ્રાણીઓ ઉપરનું સામ્રાજ્ય બતાવી આપે છે આપણા હાથ પણ ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા બનાવેલા છે કે જે વડે, ટેવ પાડતા, એક નટ અધ્ધર દોરડા ઉપર પણ પોતાનું સમતોલ-પણ જાળવી રાખી શકે છે ઉંટના પગ રેતાળ જમીનને માટે, પક્ષિઓના પગ ઝાડની ડાળીયોને માટે, મૃગ અને ઘેટાંના પગ લપસી જવાય તેવાં ખડકોમાં ફરવા માટે, ઘોડાના પગ કઠણ પહાડી જમીનને માટે, ઇશ્વરે બનાવેલા જણાય છે પરંતુ મનુષ્યના પગનો એવી ખૂબી બધા બનાવેલા છે કે જે વડે તે રેતીના વિશાળ રણોમાંથી પસાર થઈ શકે, પહાડ અને કરાડાની ટોચ પર પહોંચી શકે તેમજ સપાટ જમીન ઉપર પણ સરળતાથી ચાલી શકે દેવીકારીગીરીવાળા આવા અલૌકિક યંત્રના માલિક, હે મનુષ્ય ! તું તે વડે કયા માર્ગ પર ચાલે છે ? સદ્માર્ગ કે અસદ્માર્ગ એમાંથી કયા માર્ગ ઉપર તું તારા મનહારી નિશાની પાછળ ચુકતો જાઉં છું ? શું ઘડીબર આવો વિચાર કરવાને પણ તને અવકાશ મળતો નથી ?

શું પૂર્વે કોઈ પણ સમયે જરા પણ ખોડ ખાંપણ શિવાયની મનુષ્યશરીર જેવી સર્પૂર્ણ અમરકૃતિ ઘડવામાં આવી હશે ? અહો મનુષ્યશરીર ! કોઈ અદ્ભુત કારખાનું ! કેવું વિચિત્ર યંત્ર ! કેવી અલૌકિક દિવાદાહી ! કેવી તવાઈ જેવી આગગાડી (Locomotive) ! કેવી “ ઇલેક્ટ્રીક બેટરી ” (Electric Battery) ! કેવો સતત બળતો અગ્નિકુંડ કે ભટ્ટી ! અહો, અકળ પ્રભુની સર્વોત્કૃષ્ટ અલૌકિક લીલા ! ! !

બા બાદશાહી રસાલાનું શરીરનું કામ કાજ તથા તેના અનુયાયીઓની ચું-ચવી નાખે તેવી ધમાલ કંઈ અજબ તરેહની છે. તેમાં ખીન જરૂરી કે વધારે મહત્ત્વ કંઈ પણ નથી, આપણે એક સુંદર ઘડિયાળના યંત્ર કામની, તેના છુદા

શુદ્ધ ભાગની બુદ્ધિપૂર્વક ગોઠવણની, તેની નાચુકાઈની, તથા તેના ઉપયોગીપણીની ઘટલી કદર બુદ્ધિ શકીયે છીયે, આપણે બહુજ કાળજી પૂર્વક તેને આંચકો કે નુકશાન ન પહોંચે તેવી ખાસ સંભાળ લેઈયે છીએ, કે રૂએને તે દેવદરારીથી નકામું ન થઈ જાય. અને તેમ છતાં તેવાં ઘડીયાળ કરતાં લાખ દરબજે વધારે અલૌકિક, વધારે ગુચવણ ભરેલું, સર્વોત્કૃષ્ટ, નાચુકમાં નાચુક, તથા અતિશય ચમત્કારિક યંત્ર જે આ મનુષ્ય શરીર-જેના જેવો ઉત્તમ કારીગીરીનો નમુનો જગત્કર્તાએ પણ ભાગ્યેજ કદાચે કે બનાવ્યો હશે તેવા આ મનુષ્યશરીરની બનાવટ કે ઉપયોગની ખરી કીમત મનુષ્યોને મહોટો ભાગ ભાગ્યેજ સમજતો દેખાય છે ! આ શું ઓછી નવાઈની વાત છે ?

મનુષ્યશરીર જેવી અમુદ્ય વસ્તુ ધર્મિને મૂકને સોંપી છે, હું તેના એકલો માલિક છું. આ દુનિયામાંની મ્હારી હયાતી અને જીવનનો તે આધાર છે, આ દુનિયામાં સર્વ કર્મ કરવાનું, ઉત્તમ વિચાર તથા જ્ઞાન સંપાદન કરવાનું, સુખનો દિન સંભારી રાખનાર સ્મરણશક્તિનું, પ્રેમના અલૌકિક રસનો આસ્વાદ લેવાનું, અને એકંદર રીતે સર્વ પ્રકારના ઇહલૌકિક તથા પારલૌકિક સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું મનુષ્ય શરીર એ એક સર્વોત્તમ સાધન છે. દેવોને પણ આ માનવતનુ દુર્લભ છે-સ્વર્ગમાં વસનારા દેવો પણ પોતાની વધારે ઉન્નતિ સાધવાની ઇચ્છાથી “કર્મભૂમી” જે આ પૃથ્વી તેમાં અવતાર ધારણ કરે છે. આવા કીમતી માનવશરીરના ઉપયોગીપણાનો આધાર તેની લેવાતી દરકાર અને તેની નિરોગ અવસ્થા ઉપર છે. આ કારણથીજ શરીરને નિરોગ અવસ્થામાં દીર્ઘકાળ ટકાવી રાખવાની કળાઓના ભંડારરૂપ આયુર્વેદને આપણા વેદનું એક અંગ ગણવામાં આવ્યો હતો. ‘હું’ કે જેને હવે આ માનવદેહની કીમત સમજાઈ છે તે કદાપિ ને એક કરોડપતી હોઈ અથવા કોઈ સાર્વભૌમ રાજા હોઈ તો પણ મોંતના પંજામાંથી તેને બચાવવાને મ્હારું સર્વસ્વ આખી દેવા હું લેશ માત્ર પણ આંચકો ખાઈ નહીં.

....

....

....

આપણે બાહ્યીયે છીયે કે, આંખ વિના, ભવ્ય ગગનમંડળ, કુળકુલથી લચી રહેલાં ઉપવનો, અગાધ શાન્ત સમુદ્ર સુકોમલ નિર્દોષ ખાલવદન કે પ્રિયજનનું મધુર મુખાવિંદ આ સર્વ હંકાયલાં ચિત્ર સમાન છે. સાહિત્ય, ચિત્રકળા, કે શિલ્પશાસ્ત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ નમુના માત્ર બંધ કરેલા પુસ્તક સમાન છે. નિરોગ ચક્ષુઓની આટલી બધી આવશ્યકતા તથા કીમત હોવા છતાં મનુષ્યો તેની કીકેટના દડા કરતાં વધારે દરકાર રાખતા હોય એમ તેમના વર્તન ઉપરથી જણાતું નથી આપણે સમજીયે કે મનની સામ્યાવસ્થા વિના વિચાર કરવાની શક્તિ, સારાસારની તુલના કરવાની શક્તિ, તેમજ સ્મરણશક્તિનો જશ થાય છે; વળી, સ્મરણશ

ક્રિતનો નાશી તે ઉત્પાદનું પ્રથમ પગથીયું છે, અને બુદ્ધિના ખસેલાઓ તિરસ્કાર તથા દયાના પાત્ર થાય છે. આ સર્વ જાણતાં છતાં આપણે આપણા જ્ઞાનેતંતુઓના ઉપર ઝડા, કાઢી, તમાકુ, લોગ, ગાંજે, ઘરૂં, માંસ, અરીણ, અસંખ્ય ઝેરી દવાઓ વિગેરે કેરી ચીજોનો દરરોજ ઉપયોગ કરી કેર વર્તાવી મુકીયે છીયે. બાળક ગિ આડું બે માસનું તો થયું હોય નહિ તે પહેલાં અફીણવાળી “ બાળગોળી ” દરરોજ ગળાવી તે બિચારાને તંદ્રામાં નાખવામાં આવે છે. અજ્ઞાન માખાપો ! તમને ખબર છે કે અરીણ જેવા ઝેરની કુમળા બાળકના જ્ઞાનેતંતુઓ તથા મગજ ઉપર કેવી માઠી અસર થાય છે, તથા મગજની કેટલી બધી અદ્ભુત શક્તિઓનાં મૂળ ઉગતાંજ બળી જાય છે ? દેટલાં બાળકોની નસોમાં તેમનાં માખાપ તરફથી મળેલું તમાકુ કે ઘરૂંના ઝેરવાળું લોહી ફરતું હોય છે, આવાં બાળકો ઉમ્મરે આવતાં સહજમાં દુર્બલ અને દુરાચારનાં ભોગ થઈ પડે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? હે પ્રભુ ! માતા પિતાઓ પોતાની જવાબદારી ક્યારે સમજતાં થયે ? પોતાના છોકરાંના તન તથા મનને ઝરાખર, પોષણ આપે તેવા યોગ્ય ખોરાક આપવાના રહેવા હેઈ તેમને નિઃસત્વ, ઉત્તેજક અલાભવા જેવા આહાર ખવરાવવામાં આવે છે. માનવકૃત નિર્જીવ ધૂડીયાળની આપણે ખુબ સંભાળ લેઈયે છીયે, પરંતુ આ ઇશ્વરકૃત જીવતા ધૂડીયાળને આપણે તૃણથી પણ વધારે તુચ્છ ગણતા દેખાઈએ છીયે અને આ સર્વ મૂરખાઈ, માત્ર નિરંકુશ વર્તતી ઇચ્છાઓને વશ થઈ હાથિકે આનંદ પ્રાપ્ત કરવા ખાતર, કે મૂરખાઈ ભરેલા સ્વાગ્નેને વશ થઈ અજ્ઞાન લોકની નિંદાથી બચવા ખાતર ! છતાં મોસા કે વહેલો અનુભવરૂપી ડાહ્યો શિક્ષક આપણી કાનપટ્ટિ પકડી શીખવે છે કે -

ખરે આનંદ અન લોકોપયોગી કાર્ય કરવાનું ચથાર્ય બળમાત્ર સંપૂર્ણ આરોગ્ય થીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે; અને આરોગ્યરૂપી નવચૌવના પોતાના કરસંપુટમાં ધરેલી વરમાળ માત્ર નિર્બંધની, સદાચારી, તથા સાવધાન પુરૂષની કોટમાંજ આરોપે છે !

xxx

xxx

xxx

“ મહિમા માનવ તનુતલો, ચથાર્ય સમજે તેહ,
ગુરૂથી કુચી પામીયા, ભાગ્યશાળી જન જેહ,
મળની ખાણ ગણી બીજા, નિંદે તનુને નિલ,
મંદિર ઇશ્વરનું લહી, નૃહરિ શિશુ ગહે હિત.”

ત્રિષુના ગુણો અને તેથી થતા ફાયદા.

ત્રિષુના સર્વોત્તમ ઉપયોગીપણના ગુણો માટે પ્રાચિન કાળના શોધકોનો જેવો મત છે તેવોજ મત સમ્પ્રત કાળના પાશ્વસ્ય શોધકોએ પણ દર્શાવ્યો છે, અને 'જુદી જુદી જાતના રંગો ઉપર તેનો ઉપયોગ કરી વર્ણન કરેલું છે તેવા લેખો પ્રાચિન કાળના વૈદક ગ્રંથોમાં અને શ્રીમહાકાળ અદિ જુદા જુદા પુસ્તકોમાં છપાયા છે તે ઉપયોગી હોવાથી એકત્ર કરી આ માસિકમાં નાખવામાં આવી છે. લિષુ એ સર્વ રથને ધણે ભાગે મળી શકે તેવી ઔષધિ છે અને તેનો ઉપયોગ ગરીબથી શ્રીમત વર્ગ સુધી સહેલાઈથી કરી શકે તેમ છે કારણ કે તે ધણી મોટી વસ્તુ ન હોવાથી ગુણમાં ધણીજ કિમતી છે.

લિષુના ગુણો:—ખાદુ, વાતનાશક, દીપન, પાચન, હૃદયક, કમિના સમૂહનો નાશ કરનાર, તીક્ષ્ણ, ઉદરરોગનાશક, ગ્રમહારક, અરુચિનિવારક-રોચન છે તથા ત્રિદોષજન્યરોગ, તત્કાલિક જ્વર અનેક પ્રકારના મહાશ્વેરોગ, મુખાદિકમાંથી પાણીનું ગળતુ, મગજહ-અધકોશ વિસ્પ્રયિકા, (કોલેરા) વાત પિત્ત કફ રોગો, વાતરક્તકારક રોગ, નેત્રરોગ, અગ્નિ, ક્ષેપ, ખામી કંઠ રોગ, શ્વા, બદ્ધગુદોદર, આમવાત, ગુલ્મ (ગોળો) આદિરોગોનો નાશ કરે છે, અને વિવિધ વિહવળ થયેલા મનુષ્યને ખાસ હિતકારી છે,

લિષુનો ઉપયોગ:—પાકુ લીંબુ ગુણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે ખાદુ લિષુ, જંઠરાગિ પ્રદીપ્ત કરનાર તથા હૃદયક છે મીઠું લિષુ અરુચિ, તૂના, રૂધિર વિકાર, પિત્ત, સર્પના ઝેરનો નાશ કરનાર છે, અને સ્કર્ધી નામના રોગમાં તેનો અવસ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ, ત્રિષુનો રમ ખાટો હોય તો તે ઠંડો છે, અને મીઠો હોય તે ગરમી કરતા છે.

ત્રિષુની છાન તેલમાં ભીંજી યોગ્ય દિવસ રાખીને તેને ગાળી લેતું આ તેલ શર દીને લીધે થયેલા ક્રોળ ઉપર ચોળવાથી સારો ફાયદો થાય છે પિત્તથી માથું દુખતું હોય અને ઉનની ચટ્ટી હોય તો ત્રિષુનો રમ એકવા પાણી સાથે કિવા સાકર અને પાણી સાથે લેવાથી ફાયદો થાય છે.

લિષુ લોહીને સુધારે છે નારંગી (મીઠા લીંબુ)ના ગરબને શેડી નાસુર ઉપર બાધવાથી જનની રક્ત આવે છે ત્રિષુનો રસ દાદર ઉપર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે માથામાં ખોડો ઉઠતો કે દાદર થઈ હોય તે ઉપર ત્રિષુના રસને અરીસું સાથે મેળવી લગાડતું ત્રિષુની ચીરમાં શટકડી, હાગર વગેરે પડ્યો જરી તે ઉપર કપડું બાધી પોટલી કરી દુખતી આખ ઉપર મુકવાથી સારો ફાયદો જણાય છે.

લિષુને ચીરી તેના બે સરખા ભાગ કરવા, તેમાંથી બીજા કાઠી નાખવા અને નીચોતી ચોડા રસ કાઠી નાખવો એક ચીરમાં શક્ત ખડીસ કર દવાનીને બરતી ખીજ ચીરમાં દીકામાંથી સ્ત્રીવખર, મરી પીપર, અને સુક એનુ બાગીક ચુરણ કરી બરતુ અને બરે શરોને અગ્નિ ઉપર રાખી પકવરી પછી ઔષધિવાળી ફાડ ચૂથી જની, ત્યાર પછી સાકરવાળી ફાડ ચૂથી જની એ ઔષધ પાચક, અરુચિનાશક અને પિત્તચામક છે, ત્રિષુની ચીરીએ કઠી એક માગીના વામણમાં ગોઠવી તેના ઉપર મીઠું નાખી ફરી ચીરી ગોઠવી મીઠું દબાવતું એમ કરેલ થયેલું પછી તેને ૮૦ થી તેમજ ૧૫૦ માસ ઉપરાંત રાખી મુકતું જેથી ત્રિષુ નરે

ખાર બરાખર મળી જશે-આ લિંબુને વળલિંબુ કહે છે. કોઈપણ પ્રકારના જ્વરમ્લત મનુષ્યને આપણું પચ્ચકારક, પાચક, અને રચિદાયક છે.

એક અનુભવિ ગૃહસ્થે કહ્યું છે કે મહામરીના રોગ (કોલેરા) ના ઉપદ્રવના વખતમાં અથવા સતત જે મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રકારનાં લિંબુના રસનું નિલ સેવન કરે તો તેને તે રોગ થતો નથી.

પ્રાતઃકાળે એક લિંબુના રસને ઉઠા અથવા ટાઢા પાણીમાં નાખીને ખાંડ મેળવીને અથવા મેળાયા વગર પીવાથી શરીરનું આરોગ્ય સુધરે છે. લિંબુના રસમાં રહેલા સાષ્ટ્રીક એસીડથી પચનશક્તિ વધે છે. અને યકૃત (લીવર) તથા મૂત્રાશય (કીડનીઝ) મંદ પડી જતાં અટકે છે, તેથી પિત્તનો પ્રકોપ થતો મધી તથા દસ્ત સાથે થાય છે લિંબુની છાંય કાઢી નાખીને સર્વે સ્થળે-ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ છાલ સહિત રસ કાઢવો એવો ધણુનો અભિપ્રાય છે. હમણાં રાષ્ટ્રીય પ્રયોગોથી સિદ્ધ થયું છે કે એક ભાગ લિંબુનો રસ બે ભાગ પાણીમાં મેળવી પી જવાથી રોગ ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓ શરીરમાંથી સઘળા નાશ પામે છે રક્તપિત્તમાં લિંબુનો રસ રામબાણુ ઔષધ છે, મેલેરીયા તાવમાં તથા બીજા સર્વે જ્વરના તાવમાં તેમજ પિત્તવિકારમાં, અગ્નિમાં, સંધીત્રામાં, ગળાનાં વ્યાધિઓ વગેરેમાં તેનો રસ અદ્ભુત મુલ્યકારક છે. સ્નાન કરવાના જળમાં ત્રણ લિંબુનો રસ ખાળીને નાખવાથી અને તે જળથી સ્નાન કરવાથી શરીર ધણુંજ સ્વચ્છ થયેલું જણાય છે. ક્ષાર વગેરે પદાર્થોથી આમડીનાં પુરુષો ગયેલાં છીદ્રો લિંબુના રસમાં રહેલી ખટાસથી ઉઘડી જાય છે. લિંબુના રસમાં પાણી મેળવી તે મહે માયું પીવાથી અલંત સ્વચ્છ થાય છે. શરીરની ત્વચાને સ્વચ્છ અને મુલાવણી કરે છે તથા ફાલ્ગીઓનો નાશ કરે છે.

પાણીમાં લિંબુનો રસ મેળવી તે વડે દાંતને સાદ કરવાથી દાંત ઉપરની ડુગનો નાશ થાય છે અને મુખ સુવામિત થાય છે.

જલદ મહામ્બ લિંબુની બે ત્રણ ચીરીયો નીચેવી પીવાથી માથું દુઃખતું (નર્વસ હેડ એક) મટી જાય છે.

મચ્છર, ડાંસ, અને માખીઓના ડખ ઉપર લિંબુનો રસ ચોપડવીથી વેદના સંગી જાય છે. કાઢિના એક પ્યાલામાં એક ચમચો લિંબુનો રસ નાખી તે પીવાથી પિત્તવિકારથી દુઃખતું માથું મટી જાય છે.

લિંબુની અને નારંગીની છાલ તડકે સુકવી અને તેની એક મુઠી ઓપાઈ જતા દેવતામાં નાખવાથી તત્કાળ દેવતા સળગે છે.

પ્રાતઃકાળે એક લીંબુ ઉના પાણીમાં નીચેવી પીવાથી યકૃત નિરદોષ થાય છે. જાડા મનુષ્યો પાતળા થવા માટે વિચામતી મોથી દવાઓ વાપરે છે, તેઓએ જાણવું નોંધ્યું કે શરીરની વધી ગયેલી ચરમીને ઓછી કરવાને ઉના પાણીમાં એક લીંબુ નીચેવી પ્રાતઃકાળે નિલ પીવાથી જેટલો લાભ થાય છે તેટલો બીજા કોઈ પણ દવાથી હજી સુધી થયેલો જાણવામાં નથી. લિંબુના રસમાં મીઠું મેળવી વસ્ત્ર ઉપરના ડાધાપર તે લગાડવાથી અને પછી તડકે સુકવવાથી તે ઘણું જતા રહે છે, ઘણો જીનો ઘણ હોય તો આ પ્રમાણે બે ત્રણ વાર લગાડવાથી અવસ્થ સાદ થાય છે.

લિંબુના સંબંધમાં હેરોયેટ એમ એકડોક્ટર નામની એક સ્ત્રી પોતાને જે અનુભવ થયેલા તેનો સાર નીચે પ્રમાણે લખે છે.

તે લખે છે કે મને પ્રથમનો ગર્ભ રજા સારે સારી નજરમાં આવે તે ખાતરી તેથી સવારમાં હમેશાં મેંહારી તબીબત નરમ રહેલી. પ્રસવ સમયે ત્રણ દિવસ અને રાત્રી મને અખંડ તાવ રહ્યા હતા અને પ્રસવેલી પુત્રી દુબળા અંદાસિના રોગવાળી અને નિર્લસ માંસ જેવી રહેતી. બીજી વારના ગર્ભ વખતે મારા મનમાં નહીં થયું કે આપસમયે હું પ્રસવ પછી બાળકને જાણીશ. એટલામાં મેંહારી એક બહેનપણીએ ફળના ગુણ સંબંધનું એક પુસ્તક મને વાંચવા આપ્યું તેમાં લખ્યું હતું કે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓએ ફળના આહાર ઉપરજ નિરોધ કરીને રહેવાથી તેમને બહુ સુખ પૂરક પ્રસવ થાય છે. નિરોધ બાળક અવતરે છે અને પ્રસુતાને ૨૦ થી ૩૦ દિવસ શેવાવશ્ય રહેતું પડતું નથી. એ તત્કાળ ફળનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો અને તેમાં વિશેષ કરીને ખાટા લિંબુનો છટથી ઉપયોગ કર્યો. હું લિંબુનો રસ કાઢતી અને તેમાં મેંહન આડ નાખીને પુષ્કળ પીતી આની અસર બહુજ આશ્ચર્યકારક થઈ. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને જે મેળ આવે છે, ઉઠતી થાય છે, સવારમાં ફરે આવે છે, મુત્રાશયમાં પીડા થાય છે અને એવાં એવાં વિવિધ ચિન્હો જણાય છે તેમાંનું એક પણ જણાયું નહિ. મને પ્રસવનું કષ્ટ આજ અમ્મ સમયજ જણાયું, જ્વર આવ્યો નહિ કે શરદી જણાઈ નહિ. નવમે દિવસે તો મેં શેવાનો લાગ કર્યો અને તેરમે દિવસે ગાડામાં બેસી બહાર ફરવા ગઈ. અને પ્રસવેલા પુત્ર સુષ્ટિત અવયવવાળો અને નિરોગ હતો. પ્રતિભાસે વનનમાં તે ખજોર વધતો અંદાર મહિનામાં તે તેની બહેન જે તેના કરતાં એક વરસ મોટી હતી તેટલા વનનનો તે થયો. પાંચમે વર્ષે મેંહારી પાડોશના સાત વર્ષનો છોકરાથી પણ તેનું વનન વધારે હતું.

એ પ્રમણે ફળનો ઉપયોગ સાર પછી મેંહારા ગામની અનેક સ્ત્રીઓએ કર્યો અને તે સર્વને અત્યંત ફાયદો જણાયો. કેટલીક સ્ત્રીઓને ગર્ભ રજા પછી છ મહિને આ વાતની ખબર પ્રસૂતાં તેમણે એટલા મોડા ફળનો ઉપયોગ ન કર્યો પરંતુ તેમને પણ તેનો બહુ લાભ જણાયો. મેંહારી બહેનપણીને પ્રસવ સમયે બહુજ કષ્ટ થતું હતું ને તેને બે બાળક થયાં હતાં, બન્ને વખતે તેને જે કષ્ટ થયું હતું તેના સ્મરણથી ત્રીજી વખતે બ્યારે તેને ગર્ભ રજા સારે તેણે મને કહ્યું કે આના કરતાં મેંહારું જલ્દી થયું હોત તો સાઈ હતું. મેં તેને તત્કાળ મારો અનુભવ કહ્યો.

તે વખતે શિયાળોનો હતો અને ફળની બહુજ અછત હતી; તો પણ તેણે લિંબુની એક પેટી ગમે તેમ કંચીને પણ મંગાવી નવ માસ સુધી તેણે રોજ બે ત્રણ લિંબુનો અખંડ રસ વાપર્યો. વળી તે મિતાહાર સેવતી તથા કસરત પણ કરતી, પરિણામ એ આવ્યું કે તેને પ્રસવ સમયે બહુજ ન્યુન કષ્ટ થયું અને સાર પછી પંચ તેણે સત્તર શેવાનો લાગ કર્યો, તેનો પુત્ર હમણાં પાંચ વરસનો છે. અને તે દેવળ નિરોગી અને સુરક્ષ શરીરનો છે. તે અમરોથી પોતાની મેળે રસને પીતો થયો છે, સારથી તેને નિસા ફળનો રસ પાંચમાં આવે છે, અને તે એક દિવસ પણ મોટો પડતો નથી. આરોગ્યને માટે ફળનો રસ પીવાને હું સર્વ સ્ત્રીઓને આગ્રહથી બલામણુ કરું છું. આ પ્રમાણે તેણે લિંબુના ગુણનું સ્વાસ્થ્ય-વર્ધન કરેલું છે.

છેલામાં છેલ્લી શોધથી સાબેત થયું છે કે લીધુનો રસ ઓછામાં ઓછો ૨ મેત્રતીયાંધ ભાગ પાણી સાથે મેળવીને લેવાથી શરીરને ઘણાજ ફાયદો થાય છે. માત્ર ગર્ભ ભાગમાંથીજ રસ કાઢવો એટલું જ નહિ પરંતુ તેની છાલ કે જેમાં કંઈક સુવાસ રહેલી છે, અને જેમાં કંઈક ઉત્તેજકપણું રહેલું છે તે પણ નીચેની કાંઠવી નોંધવું.

પાણી સાથે મેળવેલો લીધુનો રસ ખીવામાં આવે તો તે પચનક્રિયાને મદદ કરે છે, પિત્તાશય અને યકૃતને બરાબર ક્રિયાશુક્તિ રાખે છે, મગજશુદ્ધિ બરાબર થાય છે, શ્વેતરક્તી શુદ્ધિ થાય છે. લીધુનો રસ શરીરની અંદરનાં ઝીણાં જંતુઓનો નાશ કરે છે. મોઢાથી સોહી પડેલું, મેલેરીયા, સંધિવા, ગણુ આવલું એ વગેરે દરદોમાં ખાસ ઔષધ તરીકે લીધુનો રસ આપવામાં આવે છે અને તેનાથી ઘણું શયલે થાય છે.

ટ્રોફસર (Kooli) કાક અને ખીજા વિજ્ઞાનવાદોઓ પોતે કરેલાં પ્રયોગો ઉપરથી જણાવે છે કે લીધુ, નારંગી, અને ખીજાં ફળોની અંદર રહેલી ખટાસ દરેક માતના રોગો ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓ અને કોલેરાના જંતુ સુદ્ધાંતનો નાશ કરે છે, આ જંતુઓને એવા ફળનાં રસમાં રહેલાં દેતાં તે ખાએક કલારક્ટી અંદર ખરી નાખે છે. અને ટાઇફોઇડ (Typhoid Fever) નામના જ્વરમાં તેમજ ખીજા જ્વરનાં જંતુઓને તો પાણી મેળવેલા રસમાં શોષવા છતાં પણ તે નાશ પામે છે.

લીધું, નારંગી, અને ખીજાં ફળના રસ શરીરને એટલું શુદ્ધ કરે છે એટલું ખીજા ઉપાયોથી તે બાગ્યેજ થઈ શકે છે. ઉષ્ણકાળમાં લીધું પીવાથી જેમ શાન્તિ રહે છે તેમજ શીતકાળમાં પણ ઉષ્ણજન સાથે પીવાથી તે તેરલોજ લાભ કરે છે.

તાજાં લીધુનો રસ વાપરવો એજ ઉત્તમ છે, બળ્લરમાં લીધુનું સત્ત્વ વગેરે મળે છે તેનાથી એટલા લાભ મળતા નથી માટે તેનો યથાર્થ લાંબ મેળવવા માટે તાજાં લીધુનો રસજ ઉપયોગમાં લેવો નોંધવો.

તાવથી ખીજતા દરદીની સુકાઈ ગયેલી જાંબ અને હોડોને બીનાશવંજી રાખવા માટે સર્વથી સરસ ઉપાય ઝીસરાઈન અને લીધુના રસને એક સરખા પ્રમાણમાં મેળાને તે પ્રવાહીમાં થોડું ૩ ગોળાને દરદીની જાંબ અને હોડ ઉપર લગાડવું. એમ જરૂર પડે કરવાથી સુકાતી જાંબ બંધ થઈ નરમ અને જીની રહે છે. ગરમ પાણીથી બરેલા એક ખાલામાં એક ચમચો લીધુનો રસ મેળવી તે મેળવણીવાળા પાણીથી હાથ ધોવાથી આંગળાં તથા નખો ઉપર પડેલા રાધો નીકળી જાય છે. રાજુના કપડા ઉપર ધાતુના કાટથી પડેલા ડાઘ મીઠું ને લીધુના રસની મેળવણી તે ઉપર લગાડવી પછી તેને સુકવેને ધોવાથી નીકળી જાય છે. ન નીકળે તો એક બે વખત કરવું તેથી કપડાને કંઈ પણ નુકશાન થતું નથી પહોળા મોઢાની એક પાઇન્ટ જેવડી બાટલી આંડી ઘાટી બરવી બાદ બ્યારે તમે લીધુનો ઉપયોગ કરો ત્યારે તેની છાલ ફેંકી ન દેતાં તે છાલનો ધોળો ભાગ ખોતરી કાઢી પીળા ભાગને બૂધા શીશીમાં નાખી છુય મારવો. એ પ્રમાણે બાટલીમાં નાખ્યા કરવો. થોડા દિવસ રાખ્યા પછી બ્યારે તમે તારત, કસ્ટર્ડ પુડીંગ, વીગેરે ખીજે બનાવો તે વખતે તેમાં સુમધ લાવવા માટે તે બાટલીમાંથી થોડાં ટીપ નાખવાં.

રકવિં. (રક્તવિકાર) નામનો જરજ સરકરમાં વાહાણમાં તથા ખીજાં લોકોમાં બહુ

પ્રખલ હતો. આતસન નામે સહે નવસે આદમીએ સાથે આંખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી. તેમાંથી ૬૦૦ માણસો તેની સુસારસીમાં મર્યા પામ્યા. ત્યારપછી કેપટન કુકે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણામાં માત્ર ત્રણ વર્ષ કાઢ્યાં તો પણ તેની સાથેનાં માણસો ૧૧૮ એકસો અસાહમાંથી એકપણ સ્કર્વિથી મરણ નહિ પામ્યા; કારણ સદરહુ કેપટનને માલુમ પડ્યું કે ખોરાકમાં વનસ્પતિ વાપરવાથી તથા લીંબુનો રસ લેવાથી આ રોગ થતો નથી તેમજ ત્યાર પછી કાયદો થયો કે જેટલાં વહાણ-સુસારસીએ નિકલે તેમણે માણસની સંખ્યાના પ્રમાણમાં લીંબુનો રસ સાથે રાખવો અને દરરોજ લેવો અને ત્યારથી લસકરમાં, કેદખાનામાં દરેક આદમીને શાકભાજી બટાટા વિગેરે તોજી વનસ્પતિઓ ખોરાકની સાથે લીંબુનો રસ પણ આપવામાં આવે છે જેથી સ્કર્વિના રોગમાં થયોજી વધારો થઇ ગયો છે.

લીંબુ માટે યુનાની ઝંધાનો મત.

લીંબુ ચિતવીર્ય અને આમડીને તરમ રાખનાર છે. લીવરને શક્તિ આપે છે. સોજન અને તરસને મટાડનાર છે. ઉલ્કા અને પિત્તજ્વરને મટાડનાર છે. જંતુઓનો નાશ કરનાર છે. લીંબુનો રસ મીઠું અને કાળાં મરી સાથે આપવાથી કોલેરાના રોગને મટાડે છે. સ્ત્રીમંડને લીંબુના રસમાં પલાળી તેને જસતની વાટકીમાં છુટવી, તે તેને નેત્રમાં લગાડવી તેથી નેત્રનું ખાણી ગળતું મટે છે. નજલાની પહેલી સ્થિતિમાં લીંબુ સુધવાથી નજલો મટે છે. જીવ કચવાતો હોય તો લીંબુનો રસ લેવાથી તે મટે છે. લીંબુનાં ખીજ દસ્ત તથા ઉલ્કાને રોકનાર છે. લીંબુના ખીજને રોકાને કાળાં મરી તથા મીઠા સાથે આપવાથી આંસુ મટે છે, લીંબુનો રસ પીવાથી કમળો મટે છે.

વ્યાયામ—કસરત.

સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે હાલમાં કેળવણી અથવા સુધારો (Civilization) એટલો આગળ વધ્યો છે અને અપારાધ અંગણ વધતોજ નય છે. પણ માફ ધારતું એવું છે કે થોડું ભાગે આ સુધારો તે ખરો સુધારો નથી પણ કુધારોજ છે.

જે સમયને જંગલી જમાનો, અમણ રિયતિ કે એવુંજ કોઇ નામ આપવામાં આવે છે તે સમયમાં આવી વ્યાયામ જેવી સામાન્ય બાબતપર કોઇને કંઈ વિવેચન કરવાની લેશ પણ આવશ્યકતા હતી નહિ. તે સમયના મનુષ્યો જાણે અજાણે પણ વ્યાયામના સારા ફળ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી યતાં હતાં.

વ્યાયામ એ એક એવી સામાન્ય બાબત છે કે એ જન્મથીજ સિદ્ધ હોય છે. એ બાબતપર બાપણ લેખ કે શિષ્યામણની કોઇ પણ જરૂર છેજ નહિ. અને એમ છતાં જે સમયમાં એ જન્મસિદ્ધ સામાન્ય બાબતપર ઘોઠાનું અગાંન જોઇને લેખો લખવા પડે અને લેખો લખતાં છતાં પણ જન્મ વેદાન્ત જ્ઞાનનું રક્ષયનો અનુભવ કરનાર (વેદાન્ત જ્ઞાનમાં પુરતકો, તે શ્રવણ કરનારાઓ અને તેના ચર્ચજ્ઞાનમાં વિદ્વાન થયેલાઓની મોટી સંખ્યા હોવા છતાં)

કોઈ વિરલ્લેજ માણુમ થડે છે તેમ આ વ્યાયામશાસ્ત્રને જાણીને તેના સામે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઈ જતા પોતે તેનો અનુભવ કરનાર પણ કોઈ કોઈજ મળી આવે છે, તે સમયને સુ ધરેલો જમાનો, કળાચયેનો જમાનો કહેવો કે તેને કુધરેનો એટલે ખિન્નાડવાનો જમાનો અને અચાન જમાનો કહેવો ?

જેમ જેમ મનુષ્ય કુદરતના સર્વ સુખદાયી અને સર્વ પ્રકારે હિતને આપવાવાળા કાર્યો તથા નિયમોને જુવમરેલા તથા અપુર્ણ સમજ પોતાનું ઝડપજુ અધારીને તેને (કુદરતને) સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તે કુદરતથી દૂર ને દૂર જતો હોવાથી તેના મિષ્ટ અને આરોગ્યપ્રદ ફળોથી વિમુખ રહે છે અને મૃગજળ જેવાં જજીતા ક્ષણિક સુખોમા લુપ્ત થઈને પાછળથી પોતાની જૂલ કબુલ નહિ કરતા પ્રેમસાગર કુદરતનો અપરાધ કાઢે છે.

મનુષ્યો જ્યારે કુદરતના નિયમને અનુકાર માંડતા હતા, હાલના કહેવાતા સુધારાનો પવન ખાવા ભાગ્યશાળી (?) થયા નહિ હતા, એટલે કે આ વેશધારી સ્થિતિમાં આવ્યા નહિ હતા પણ મૂળ સ્થિતિમાંજ હતા, ત્યારે તેઓને આજની માફક વ્યાયામ એ શું મીઠું છે, તેના કેટલા ફાયદા છે, તે કેવી રીતે કરવો જોઈએ વિગેરે સમજાવવાની લેશ પણ જરૂર હતી નહિ.

વ્યાયામશાસ્ત્રના સર્વ અથવા 'લગભગ' બધા નિયમો આપોઆપ પળાય એવી સ્થિતિમાં તેઓ રહેતા હતા. પોતાનાં સ્વર્ણો કામો પોતે જતેજ કરતા હતા. આજની માફક આકર નક્કર અથવા ભાડુતી માણતો ખસે પોતાના કામો કરાવતા નહિ હતા અને "આડાની બ્લેડ જાલાળી મેવ" એ કહેવતાનુસાર પોતાના કામોમાં અપુર્ણતા અથવા ખિન્નાડનો પણ અનુભવ કરવા પામતા નહિ, પણ એથી ઉલ્લેખ "આપ સમાન બળ નહિ અને મેધ સમાન જળ નહિ" અથવા "આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે ને જવાય" એ કહેવતાનુસાર પોતે જતે મહેનત કરીને કામો કરતા તેથી સ્વર્ગના જેવું સુખ મેળવતા. આ સ્વર્ગનું સુખ કેમ કહી શકાય એ શકાનું સમાધાન પ્રસંગોપાત થઈ રહેશે.

તે અસંખ્યા કહેવાતા જંગલી સમયમાં (શારીરિક સુખની સ્થિતિ વિચારતા) પોતાના પોપણને માટે ખોરાક મેળવવામાં, રહેવાને જુ પડીઓ કે એવાજ કોઈ સાધનો રચવામાં, બળતણ આદિ લાવવામાં અને એવી બીજી અસંખ્ય નાની મોટી પ્રવૃત્તિઓમાં સહજ રોકાયલા રહેવાથી તેઓને વ્યાયામ જોઈએ તે પ્રમાણમાં મળી જતો હતો. અને તેથી તેઓને વ્યાયામ કરવાને માટે સૂચના શિખામણ કે એવાજ બીજા કયાની જરૂર પડતી હતી નહિ.

તેઓને ફક્ત વ્યાયામનોજ લાભ મળતો હતો એમનથી ? ખુલ્લી હવા, સૂર્યનો પ્રકાશ તથા તાપ એ બે જે શારીરિક લડુરસ્તીના જળરક્ત માયા અથવા સાધનો છે તેઓનો મજૂ પૂર્ણ લાભ તેઓને મળતો હતો.

તેઓને કપડા પહેરવાનાં નહિ હતાં એટલે ખુલ્લી હવાને શ્વાસોશ્વાસમાં જતાં અટકાવનાર ધોતીઆ, કમરપટા કે એવીજ નુકસાનકારક બીજી વસ્તુઓની તેઓને લેશ પણ ખબર હતી નહિ અને પૂર્ણ રીતે અને રોગ્ય રીતે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ક્રિયા કરતા હતા અને પ્રાણવાયુ (Oxygen) વિના તેઓનાં ફેફસાં જીવે મરતાં નહિ હતા.

વળી જ્યાં જ્યાં કપડાના સાસા લાંબા આજની માફક પાંચ સાત કપડાંઓ પહેરીને શરીરની બાહ્ય રહેલી જે ત્વચા તેની સર્વપ્રકાર કે હવા જેવી અમૂલ્ય છતા જ્યાં જોઈએ ત્યાં

પ્રકરણ પ્રમાણમાં વ્યાપી રહેવી. ત્રીજે વિના નિર્માણ સ્થિતિ થઈ જવાની બીકતા હોવાને કારણે ?

ઉપર પ્રમાણે બીજાં દાખો તેઓ જે સ્થિતિમાં મોંઘવતા હતા, તેણે કેળવણી અથવા સુધારાએ મનુષ્યને કુદરતી સુખનો સ્વાદ છોડાવી (જેનું અને મેં જોયું છે) બાળ, ગુણને, તંત્રીક, અચીજી કે અચીજી બીજી સ્થિતિમાં પસંદ કરનાર મનુષ્યની માફક) ફરિમ મુખોનો સ્વાદ આપવાને લલચાવ્યાં. પણ પોતાની માર્તિના સ્તનનું પમ પીવાનું, છોડીને, ધામનું અથગી ભેંસ ધલાવિતું પમ પીનાર બાળક જે નિરાશ અને સર્પ વીતે તદુરસ્તિ આ બાબતમાં સુખી થઈ શકે, તેઓ આ ફરિમ સુખોની બાળ મોહિત થયેલા મનુષ્યો સુખ પ્રાપ્ત શકે.

પ્રિય બધુઓ ! સુધારના બીજાં કાયદાઓ છે તેની ના નથી, પણ ખરેખર તેઓ આ કાયદાઓ જોતે, ગેરકાયદાઓ છે. કારણ કે શરીરચત્રવડે આત્મા પોતાની ઉત્તિ સર્વ પ્રકારે કરી શકેલી સમર્થ થાય છે. બંધારે બંધારે આત્માને ઉત્તિ કરવાનો વિચાર થાય છે. ત્યારે ત્યારે પોતાને ચોખ્ખાં અને મનુષ્ય થઈ પડે એવા શરીરચત્રને આશ્રય લે છે. તેઓ તે પોતાની કારણ માર પાડી શકે છે. આમ જો નહિ હોય એટલે, શરીરચત્ર વિનાજીને આત્મા પોતાની ઉત્તિ કરી શકે તે જોય તો આ શરીરચત્ર ક્ષાધિ અને તેને અંગે મોંઘવવા પડતાં કુપ્રમાણિત પ્રવર્તનનાં નિયમિત ચક્રિતઓ આપીને સ્વીકાર બીજા કયા કારણથી કરે એ પ્રશ્ન છે અને એમ હોવાથી આવું અમલ્યુ શરીરચત્ર રોગીક, નિર્બળ અને સર્પ પ્રકારે નિર્માણ થઈ જાય તેવા કારણથી બરપૂર એવા બહારથી કીકાકે જેમાં કાયદાઓ તે ગેરકાયદાઓ નથી, કયો વિચારવાનું મનુષ્ય, કહી શકે.

આ ઉપર બતાવેલા શરીરના ઉપયોગી પણાને લીધે વ્યાયામ કરેલા એ દરેક મનુષ્યના નીચેના છે જેમ કહેવું લેય. પણ અયોગ્ય કહી શકાય એમ નથી.

વ્યાયામના કાયદાઓ સું શું છે અને કેટલા કેટલા છે એ જોવાને આ બાબતમાં મલે બાજે સમર્થતા સાચી છે છતાં કાયદાઓ જોવા માનવીકઈ તે કાયદાઓ મનુષ્યના વાચ, નહિ. વળી કાયદાઓ જોવા : સામાન્ય મનુષ્યોની બાજુમાં છે તેના કરતાં બીજા કૃષ્ણ કાયદાઓ વ્યાયામથી થાય છે. કોઈ પણ પ્રકારના સુખને માટે, અથવા જીવનને ગાટે વ્યાયામ જોયું, મજા માગે પહેલ, પગથીજ અથવા કસે છે, એમ કહેવાને કઈ અવગણ નથી. એ વેદકાલથી પણ વ્યાયામની ધણી પ્રસાસ કરી છે. વાગુને આ અંગગૃહ્ય આમના અધુમાં સ્વાસ્થ્યના બીજા અવ્યાયામ નવનો શોધના કહ્યું છે કે

જાણું કર્મસામર્થ્ય, લીસો મેં દસ : સપા
ત્રિવિક્તવનગાત્ત્વં વ્યાયામાદુપજાપૂતે

વ્યાયામ એટલે કસરતથી શરીરની લઘુતા અથવા હલકાઈને વ્યવહારતા અને કમિસ બિન પ્રકારના કાયો કરવાનું સામર્થ્ય (જળ) જોઈશિતુ પ્રદીપ-ચતુ, ચરબીની કસ અને શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ બાજેનું સમતોલન (Proportionately developed limbs) તેમજ દરેક બાજેની કઠિણ અને દૃઢતાયુવાની સ્થિતિ એટલા વાના પ્રાપ્ત થાય છે.

આશ્વર્યની વાત એ છે કે માંદા પુકીને તદ્દન પરવશ રિથિતિમાં આવી પડાય, પોતાની દેરને નહિ બળની શકાય, સંગાંવહાલાં કલ્યાણિકને અસંખ્ય દુઃખના કારણરૂપ થઈ પડાય, મળમૂલકાદિકની વ્યવસ્થા પોતાનાથી નહિ, બને એટલે અન્ય સંગાંઓને માથે આવી પડે અને કદાચ બીજા સંગાંઓ નહિ હોય તો બાઈ બહેન મા બાપ કે એવા પોતાનાથી જુદાં જાતિનાં સંગાંને (સંબંધીને કોરે મુકીને) સિરે આવી પડે, બીજાંઓની દયાના પાત્ર થવાય, સમજુઓના પ્રિકારને પાત્ર થવાય, કુદરતના કોપને પાત્ર થવાય, કષ્ટરની દૃષ્ટિમાં પાપી ભેખાવાય વિગેરે વિગેરે અસંખ્ય અશ્ચર્યકર બાબતોના ભોમ થઈ પડાય, તેથી આખર વિચેરને નુકસાન પહોંચે નહિ અને વ્યાયામ તો મજૂર હોડા કરે છે માટે તે કરતાં આખરને જુદો લાગે । અઝાદ । શી આશ્વર્યની વાત છે । મજૂર હોડા ખાય છે પણ ખરા, પાણી પણ પીએ છે, અને જાય છે પણ ખરા તો તે પણ તમારાથી તમારાં ન્યાય પ્રમાણે થાય નહિ જે મ્હોટાઓને વ્યાયામ કરવાની જરૂર ના હોત અને માત્ર ન્હાનાંઓને જ એ કામ કરવાનું હોત તો આ વિશ્વમાં મ્હોટામાં મ્હોટા અને વિશ્વના જીવનના આધારરૂપ સર્વભગવાન અને અન્ય અનેક ગ્રહો જે હમેશાં નિયમિત રીતે પોતાના કામમાં લાગેલા રહી છે અને જરા પ્રમાણને સેવતા નથી તેઓ કદી પણ તે પ્રમાણે કરત નહિ, બાઇઓ । હવે વધુ શું કહું ? વિસ્તાર કરવા બેસીએ તો પુરતકનાં પુરતક બારાઈ જાય નો પંજુ કસરતના લાભોનું પ્રણેપણું વળેનું થઈ શકે એમ નથી, દુકાનાં એટલુંજ કહું છું કે બકિા વિષે જેમ કહેવાય છે તેમ હું આ વ્યાયામના વિષે કહું છું કે કસરત સાંચી દેવી, જે જોઈએ તે આપે એવી, યાઓ સા જન સુખીયા સેવી રે કસરત છે સાંચી દેવી. શું હોરે કસરત જે જોઈએ તે આપે એવી દેવી છે એમ તમે કહો છો ? આવો કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવે તો હું કહું છું કે હા, બાઈ હા, કસરત એ શ્રેષ્ઠની વ્યવસ્થા જે સકાંચીને એકઠો શારીરિક વ્યાયામ એવો ના કરતાં વિસ્તારીને શારીરિક બીજીસિક, અને આધ્યાત્મિક વ્યાયામ અર્થમાં લઈએ તો આ દુનિયાની એક પછી એક એવી નથી (એરે અખિલ વિશ્વમાં કોઈ એવી વસ્તુ નથી) કે જે વ્યાયામથી આધિર્ધીય નહિ વ્યાયામનો સાધારણ અર્થ 'શાયાય જનન કર્મ કયાયામઃ' એ ક્ષાયાયુમાર મહેનત થાય, પ્રયત્ન કરેલો પડે એવી ક્રિયા તે વ્યાયામ એવો થાય છે.

આ પ્રમાણે અર્થ થવાથી શારીરિક વ્યાયામ, માનસિક વ્યાયામ, ને આધ્યાત્મિક વ્યાયામ એમ ત્રણે પ્રકારની ઉત્તિ સાધવાના પ્રયત્નને વ્યાયામ શબ્દ બંધુ બેસેતા થઈ શકે છે અને એ પ્રમાણે વ્યાયામથી સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય એ રૂપ છે. કદાચ આ વ્યાયામ શબ્દને ૧૬૫ શરીરવાસજનન કર્મકયાયામઃ એવી વ્યાખ્યા આપીને શરીર સાથે જોડવામાં આવે અને શારીરિક પરિશ્રમ તેજ વ્યાયામ એમ કહે તો પણ ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમ શરીરરૂપી યંત્ર અથવા હાથિઆરવડેનું અભ્યાસને સર્વ પ્રકારની ઉત્તિ કરવાની છે એટલે શરીરના વ્યાયામથી સર્વ વસ્તુઓ ઇચ્છિત પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ કહેતાં હરકત નથી. આજે આજે આજે વારતે દાદરપર ચંદનાર મનુષ્ય પોંચ પગથીઆં ચંદના પછી એમ કહે કે નીચેના ચાર પગથીઆં દાદર ચંદનાર કામ લાગવાનાં નથી તો તેણે કહેવું નેટલું ચુંખાઈ બેરેલું ગંજામ નેટલું મળાઈ બેરેલું શારીરિક વ્યાયામ, માનસિક અથવા આધ્યાત્મિક હિતંતિને માટે નીકળે છે, એમ કહેનારું કયન, ગણી શકાય.

શારીરિક વ્યાયામથી રૂધિરની ગતિ વધે છે, આસોશ્વાસ ઝડપથી ચાલે છે અને તેથી શુદ્ધ હવા વધુ પ્રમાણમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલી રક્ત, શુદ્ધ થાય છે પ્રાણ તત્વ કે જે હવા સાથે ઓતપ્રોત (છુટક, પાડી શકાય નહિ) એ, પ્રમાણે મળે છે) છે તેથી રક્ત રૂધિરની સાથે સાથેજ પ્રાણતત્વ, (Vital force) પણ રૂધિરમાં મિશ્ર થવાથી તે લોહીવડે જે જે અવયવો પોષાય છે તે તે અવયવો મજબૂત અને પૂર્ણ જીવિત (Living) થાય છે. મગજ કે જે સર્વ માનસિક શક્તિઓનું સ્થાન છે તે પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ થવામાં રક્તથી પોષાય છે, ત્યારે ધણુજ બળવાન થાય છે અને ઉત્તમ પ્રકારનું માનસિક કાર્ય કરી શકે છે. આ મગજને પોષવામાં એક પચંમાશો પૂરકરતા પણ વધુ લોહીનો ઉપયોગ થતો હોવાથી મગજની શક્તિઓ ખીનવાને માટે શારીરિક વ્યાયામની કેટલી જરૂર છે તે સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

ત્યોગીઓ તથા બીજા મહાત્માઓ પણ શારીરિક વ્યાયામની કિંમત બરાબર સમજતા હતા અને તેથીજ વિવિધ પ્રકારના આસનો તથા સૂર્ય બગવાનને દડવત નમસ્કાર વિગેરે કરના પ્રાણુયામિક શરૂ કર્યા પહેલાંજ, કરવાને તેઓ યોગના પુસ્તકોમાં વર્ણવે છે. ત્યારે આખરે પાછો આપણે સિદ્ધાંત કમનું રહ્યો કે વ્યાયામથી સર્વ ધર્મિષ્ઠ વસ્તુઓ મેળવી શકાય છે.

લાઘવો ! શારીરિક બળ મેળવવું હોય, રોગો થયા હોય તો તેને દૂર કરવા હોય, નહિ થયા હોય તો તે કદી થાય નહિ એવો અભેદ કિયો, તેઓની સામા વાધવો હોય, પૈસા ટૂંકા, વિદ્યા, માન આપણ, હેત પ્રેમ, ધર્મ, ધ્યાન, આત્મજ્ઞાન, વેદાન્ત વિદ્યા વિગેરે મેળવી હોય તથા સ્વતંત્રતાનો મિટ્ટ સ્વાદ આપવો હોય તો વ્યાયામનું શરણ મહેલ.

દરેક પ્રકારના રોગો નાશ થાય છે એટલે તેમાં કમતાકાત, અનાવરણમાં થતો, વીર્યસ્રાવ-વીર્યના અનેક દોષો અને એવાંજ બીજા રોગો પણ એ વડે મટે એ નિશ્ચય વાત છે. વળી જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે યોગ્ય કસરત કરવાથી (આ માસિકમાં જે બતાવવામાં આવશે તેવી) વિર્યહીન, કુટેવના ભોગો યુદ્ધ પહેલા, જન્મથી ખોડરહિત પણ પાછળથી કુટેવ, કુદરત વિરુદ્ધ મૈથુન, અતિશય મૈથુન અયોગ્ય કસરત, અતિશય ક્રિદા, અતિશય સાત્ત્વિક, પ્રશિશ્ન, અયોગ્ય અને હલ ઉપરાત લીધેના આહાર વિહાર વિગેરે અસમ્યક કારણોને લીધે નપુસક થઈ ગયાનાં એને માટે જરા પણ આશા છોડવાનું પ્રયોજન નથી, વ્યાયામ યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે તો જન્મની ખોડ નહિ હોય પણ પાછળથી જુવના પરિણામ રૂપે જે નપુસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તે સારી રીતે મટાડી શકે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેવો યોગ્ય વ્યાયામ આપું રાખીને દરરોજ નિયમિત કર્યા કરાય તો ઉત્તમ પુરુષત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ નિમદેહ છે.

આ માસિકનો વાચકોને કસરત કેટલી કરવી, ક્યારે કરવી, કેવી અને કેવી રીતે કરવી, કમરને અંગે ખોરાક કેવો ને કેટલો લેવો વિગેરે, તેમજ સ્નાન, શુદ્ધ હવા શિથિલીકરણ (relaxation) ઇત્યાદિ કસરતની અગમ્ય સર્વ બાબતોની માહિતી ધીમે ધીમે મગશે વળી કમરતને લગતા કેટલાક વહેમો છે તે પણ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

(અપૂર્ણ)

કુંગળીનો કેદપ.

૧ ૧ ૧ ————— ૧

“કુંગળી” સંસ્કૃત-કુ. બલ્પ (Bulp) અર્થ (Onion),

કુંગળીના શુભ્ર સળધીનો એક લેખ યોગ વખત ઉપર મેં લેધકેપતરમાં લખી મોકલ્યો. પણ વખતની સંજ્ઞાને લીધે તેમાં નોંધએ તેટલું વર્ણન હું આપી શકેલો નહીં. નેથી ધર્મવંતરી માસિકમાં એ સળધીનો આ લેખ મેં ફરી પ્રસિદ્ધ કરવા ઉચિત ધાર્યું છે. “કુંગળી” લેસર્ણુ ગાંઠર એ પદાર્થો ભક્ષણ કરવામાં આર્યશાસ્ત્રકારોએ દોષ માનેલો છે. અને તે કારણને લીધે ધર્મનીય પુરુષો એ પદાર્થ ભક્ષણ કરતાં નથી વળી કુંગળી ખાધાથી મુખમાંથી નીકળતા સ્વાસમાં પણ તેનો વાસ આવે છે તેથી પણ કુંગળી ખાવાને નિષેધ ગણેલી હોય એમ લાગે છે, ગમે તે કારણ હોય, પરંતુ શાસ્ત્રકારોએ મના કરેલી આખતના ખરો ખોટાપણી મીઠું વાદવિવાદમાં ઉતરવાનું આપણને કઈ પણ કારણ નથી. કુંગળીમાં રહેલા અનેક ગુણોને લીધે મેં આ સ્થળે કુંગળી માટેનો લેખ લખવાનું ઉચિત ધાર્યું છે.

કુંગળીમાં કેટલાક રોગો નાશ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે તે વિષે પ્રજાવર્ગમાંના યોગને લોકો માટેની ધરાવે છે પરંતુ તે ખોરાક અને શાકભાજીના ઉપયોગની ચીજ છે એ વાત પ્રજાવર્ગમાંનાં જાણવા બહાર નથી. કુંગળીની પેદાશ આર્યવર્તના ધણા ભાગમાં જ્યાંબધ થાય છે અને તેને ખોવામાં શાસ્ત્રકારોએ દોષ ખતાવેલો છે, તે પણ તેની દરકાર ન કરતાં ધણી લોકો તેને શંકેભાજીના ઉપયોગમાં લે છે કુંગળીનો પાક જે વખતે તૈયાર થાય છે તે વખતે તે રૂપેલાની ચાર પાચ મણ મળે છે. વળી તેને હવાસીર જગામાં ખેડી (કેરી ઉતારવા માટે દોરડીઓને જળી પાડી ગોળાકાર થયે છે તે) માં ભરી ઉમે લટકાવી રાખવામાં આવે તો તેની વાવેતરની મોસમ આવતાં મુધી તે જગીને તેવીજ રહે છે વળી તેનું શાક પણ ગંજેડું અને સ્વાદીય થાય છે જે મોસમમાં શાકોની અછત થાય છે અને ધણા મોધા થઈ જાય છે તે વખતે ગરીબ ગુરખા લોકોમાં અને વખતે પૈસાવાળા લોકો કે જમને તે ખાવાને અડચણ હોતી નથી તે વર્ગમાં પણ તેનો ધણો ઉપયોગ થાય છે ફક્ત તુરંતના લોકોમાં તેના છુદા ફરી, દહીયા મેગની કચુમ્બ કરવાનો પ્રચાર ધણા સ્થળે મારા જ્ઞેવામાં આવ્યો છે. ખોરાકમાં તેનો ઉપયોગ નીચે લખેલી રીતે ધણુ કરી થાય છે

૧. - ગરીબ ગુરખા લોકો, સવારના ચગર ખોરના ખાણ વખતે કુંગળી ઉપરના ફાતરા કાઢી, નાખી રોટલા, સાથે કુંગળીને મીઠામાં બોળી ખાતા જાય છે કે તેથી તેમને શાકની મરજ રહેતી નથી. અને તેની ત્રીખાચ, ને ગળપણને લીધે કષ્ટ પણ પ્રવાહી પદાર્થ શિવાય રોટલો કે રોટલી ખવાય છે.

૨. - કુંગળીને દેવતાની ભરસાકમાં ખાણીને ઉપરના ફાતરા કાઢી નાખી તેને પણ મીઠામાં બોળી કીવા, એમને એમ રોટલા કે ભાખૂરી સાથે ખાય છે, રોકેલી કુંગળીમાંથી તીખાસનો ભાગ કમો ચવાથી ગળપણનો ભાગ વિશેષ જણાય છે.

૩. - કુંગળી ઉપરના ફાતરા કાઢી નાખી તેને છુદાને કીવા છીણીથી છીણી નાખી છુદો કરી તેને નીચેની નાખી તેને આટા, દહીયા મેગની ચોડુ મીડુ તેમાં નાખી તેને રાખતા કે ચુમ્બત તરીકે ખાય છે કીવા તેના છુદામાં ચોડુ મીડુ અને રોરડીનો કીવા

અગ્રી મીરકા મેળવી આવ્યામાં લે છે. આવે પ્રચાર પારથી લોકમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. હુગળાને ફેલો માખી સંમીરી થીમાં કાંવા તેલમાં તળાને તેડું કાંઈ કરી પોરોંકે સોય ઉપરોમાં લે છે. હુગળાના ઉપરનો ફેલો ઉખાડી તેનાં છુદામાં ચણનાં આંરો મેળવી તેના સુકીપોંકે થીમાં કાંવા તેલમાં તળાં આપે છે કાંવા હુગળાના પિત્તી પાકી તેનાં ચણનાં લોટમાં ભજ્યા કરી તળાને આપે છે.

૧. દુઃખગાના હુદાને બે કઠોક સુધી ઝાસમાં પલાળી રાખી પાણીથી ધોઈ નાખવાથી દુઃખ કમી થાય છે. દુઃખગાનો હુદો એક રોર હોય તો પાપડીયો ખારો એક અધાળો લેઈ તેને પાણીમાં નાખવાને પાણીમાં દુઃખગાનો હુદો એક કલાક પલાળી રાખી ધોઈ નાખવાથી દુઃખગાનો વાસ જતો રહે છે. મારા મત પ્રમાણે જે કે ઉપરની ક્રિયા કરવાથી દુઃખગાનો વાસ જતો રહે છે તો પશુ તે સાથે દુઃખગામા રહેવાં કેટલાક તત્ત્વો જે આ લેખમાં પાછળ બતાવ્યા છે તે પાવાથી જતો રહે છે.

૧૭) જોખમી તરીકે ગંદકીયુગ્મજ ઉપર હુમળીને બરમાઝમાં શેફરી તેની પેટીસ બાંધવામાં આવે છે. હુમળીમાં ધીરવનકે યુગ્મજ હોવાને લીધે તેનો પાક ઢની ખાવામાં આવે છે વિગેરે અનેક સ્થાપકોમાં અપર્યાય છે. ૨૦૦૧

ગર્ભ સ્વેતપક્ષી-કુન્દ એ બંને આપેનાર, તીખી, વૃધ્વ, ગુરૂ, મેધુર, રુચિ, દરનાર, સિન્ધ, ૩૬૬, અર્ધિત ધાતુ વર્ણક, નિશ્ચ લાનનાર તથા દીપ્ત છે અને તે કાય-લક્ષણ-વાતી-ચા-નિ-ર-મ-પિત્ત-વર્ત-વિત-દ્વિ-પ્રાદર્પ-જામ-સોજો-એનો નાશ કરે છે.

અન્ય પદો - કુલ્લુ, શીતળ, સિન્ધુ, અગ્નિદીપક, શર, લીખટ, મધુર
કિર્તિત ઉપર પિત્તકર, વૃષ, વૃષવર્ષક, જળકારક છે, તે દર વાયુ સોળે-અગ્નિ-
અગ્નિદીપક મધુર - ઉત્તર

જાન્યવારી ૧૯૬૬ રોજના દર દરવાંચણા આયેત દોપન છે.

૬૭ મો ૧૧ પ્રશ્નઃ કૃષ્ણ, 'તથા દાંતમાંના કીડા અને પ્રમેદનો નાશ કરનાર છે,

કુળનીના ઉપયોગ.

હું ગળીની મોડીય મુમકા ગાઠા વિતેરે પકવવામાં ઉપયોગી છે. તથા ગ્વીછીના ૩૬
ઉપર પર્ણ નમોગાય છે અને બધાય છે. બેશુદ્ધીવાળા માલુસને શુદ્ધીમાં લાવવા માટે હુંગળી
કચરી સુવાદાય છે. કાંવા વખતે મુંધે તેડુ ન હોય તો નાકમાં દીપ્તિ પલ્લુ નાખાય છે. તેનો
રંગ કોનેરા, પ્રતુર-આવડી, તથા ચણ ઉપર પીચાય છે અને ચોપડાં છે હુંગળીના રસના
દીપ્તિ જનના નાખવાથી કાનનો ચસકા મટે છે. પેટમાં ચુંક આવતી હોય તો હુંગળીના રસ
પીવાં અપાય છે. ચુંકરૂપમાં હુંગળીનો રસ નવસાર મેળવી પીવાય છે હાથથી યચ્ચેસ
બેશુદ્ધીમાં હુંગળીના રસના દીપ્તિ નાકમાં નાખવાથી બેશુદ્ધી મટે છે. ઉન્હાળામાં ઘણી
વખતે હુક-લાગે છે તેને માટે અનુભવી વેદનું એમ કહેવું છે કે હુંગળીના કઠિા સાથે રાખ્યે
હોય તો હુક લાગતી નથી. ઉન્હાળામાં બ્યારે હુક લાગે છે અને જ્વર આવે, છે સારે
કરી અને હુંગળીનો છુદો કરી તેમાં મીઠું ચોડું અને મેળ મેળવી ખવરાવવાથી હુક લાગ્યાની
પીડા શાન્ત થાય છે. કડક તમાકુ પીવાથી કાંવા તમાકુ કે તમાકુનો રસ ગળી જવાથી કફ
મટે છે તે ઉપર હુંગળીનો રસ આવાથી તુરંત મટેલું, એ ઉતરે છે.

મૃદાં વિહાર. જ્યેષ્ઠ આદ્યો રમ કુમળીનો રમ કુદીનાનો. રમ પાનનો રસ યજ્ઞો

ચોરખનને દેવતા ઉપર રોષા તેને નીચેથી તેના યોડા રસ એ રીતે ભેગા કરી તેમાં ઘીરીઓ
જાતી કરી હમકારી સીધાસુધી મેળવી પાંચાથી અણુ ઉલટી ઝાડો વીચેરે મટે છે.
પીપ્પલીજાતાથી થયેલું નપુંસકપણું-ધાતુદદી અને કામોદીપન ઉપર કંઈપણાક સ-
ફેદ કાંઠા રૂંધા ડીવા યર ખેતાળીસ સેધ તેના ઉપર મુકાયેલાં પડ હોય તે કાદી નાખવાં
અને પ્રત્યેક કંઠાનો સંગ્રહ સખી ચાર ચાર ઘીરીઓ કરી તે કંઠાને સાંકડા મૂકીને
મારીના વાસણમાં ધાંધવા અને તેમાં ચોખ્ખું તલ ભરતુ તે એટલે સુધી કે પેલા કાંઠા ઉ-
પર બેઠે આંગળા ધરતુ રહેતું બેઠાએ પછી તે વાસણના મોઢા ઉપર મળતુ લાકડું દો-
કતું અને ઉપર મળતુ કાપડ વીંટી પછી તે મારીના વાસણને નમીનમાં બે દાખાઓ
કરી તેમાં મુખી માટીથી ફારી રેતું. પછી એકરીસ દિવસ સુધી સવાર સાંજ તેના ઉપર બે
વખત સુમારે સો સુધી અડાપાં છાંલુનો દરેક વખત પુરેલા વાસણની નમીન ઉપર અ-
મની કરેલો. પછી તે વાસણ કાઢી લેતું. તેમાંથી દરરોજ એક કદિ આવે. આ પ્રયોગથી
જરીશમાં રક્ત અને ધાતુ વધશે અને કામોદીપન ધરે અને ધાતુ હાથ નેવા દુસ્તર રાગને
નાશ થશે. બાકેલો સફેદ કદિ, હાથ અને ખડીસાકર એકત્ર વાટી તેમાં ગાધનું ધી બે તોલા
મેળવી બ્લેન્ડેશનથી ઉખુતા મટી બપ છે અન્નપીતથી કંઈ મળતો હોય તેના સફેદ
કંઠાનો ખારીક છુંદો કરી સુમારે નવટીક પહેલા દિવસના આખરેલા મળ્યા ફરીમાં મેળવી
તેમાં ખાંડ મેળવી આપવાથી તરત શાયદો આપ છે. સફેદ કુંગળીનો રસ ૨-૧) જુર
સાધુ ૨-૧) બાર તથા ગાધનું ધી ૨-૨) બાર એ રીતે એકત્ર કરી મીઠાકાળમાં
પીવાથી ધાતુદદી કામોદીપન થાય છે તથા કપો ધાતુ યવાથી થયેલું નપુંસકપણું મટે છે.
કંઠાના કોવા લોચુના રમ કોવા મેળના પેણીથી કામગ બખરો, મુકાએથી તે કોરા
કામગ સરખો દેખારો. આ કામગ અમલી ઉપર રોકવાથી કોવા પાણીમાં બીજવવાથી અથવા
લખેલી બાળુએ તેલમાં કાળજી ખેતી ચોપડતું પછી એક લાકડાના પાટીયા ઉપર કામગ
સરખો પાથરી ઉપર જોરથી પાણી છાંટવાથી કામગ ઉપર લખેલા દમકતો વચારો

એક અંગેરીકન ડાકટર નીચેના ઉપાય કાંસા (Croup) ને માટે ઉત્કૃષ્ટ છે એમ
લખે છે. યોશાક કાંસા ૯ કુંગળી) ને જીણા સમારવા તેને તપેલીમાં મુકી તેના ઉપર કાંકરી
વાળી (સાંકરીઆ ખાંડ કહે છે તે) ખાંડ પાથરી, પછી તે ઉપર ચોડું ચાળી રેડતું, પછી
ચુલા ઉપર મુકી બધાં સુધી પીળા રંગના પડી જાય ત્યાં સુધી રાંધવા. કાંસાવાળાને ઘોસો
મટે ત્યાં સુધી આ તૈયાર કરેલા કાંસાનો રસ યોડો યોડો વારંવાર આપ્યા કરવો તેથી કાંસો
મટે છે પેલા કાંસામાં કે કુલેલા અવાળુ ઉપર કુંગળીનો કટકો રાખવાથી દંતની વેદના
મટે છે. સરોરના મસા ઉપર કુંગળી કોવા તેનો રસ ધસવાથી ખરી પડે છે. ધણા ઉઝવા
સવાળી કુંગળીને ગળાની આસપાસ બાંધવાથી સ્વેદલતું કામ કરે છે. ગમે તેમ છે; પરંતુ
મોરશીયા ને ક્યોરસ નામની જાહેરી દવાઓ કરતાં આ એક હળવર દરજ્જે અરિકારી ઉપાય
છે પેલા બધા ધવા ઉપર કુંગળીને રોષી ગરમ ગરમ પેલાળની નજોએ બાંધવાથી પેલા
કાંસા ખુશારી થાય છે નાના બાળકને પેટ ઉપર સરદી લાગવાથી પેલા બધા ધવા છે
તે ઉપર ખાસ ધ્યાન છે. કુંગળીનો રસ અધીજ દરરોજ પીવામાં આવે તો અપરનાર
રાગ મટે છે, ટાલ પડેલી નજો ઉપર કુંગળીનો રસ ધસવાથી તે નજોએ વાળ ઉગે છે.
એકદમ મજા મરદી થઇ આવેલી ઉપરમ તથા ખાંભીની સાથે અવાજ બેડો તથા બે

રોગ, તેના પ્રકાર ને તે પારખવાની રીત.

મનુષ્યનું શરીર પંચ મહાભૂતનું બનેલું એમ આપણાં શાસ્ત્રકારો કહે છે તે પંચમહાભૂતો 1 Fire 2 Water 3 Air 4 Earth 5 Sky ૧ અગ્ની ૨ પાણી ૩ વાયુ ૪ પૃથ્વી ૫ આકાશ છે. તેથી કરીને મનુષ્યના શરીરમાં ગરમી તથા ધરતી હોય છે. જેનામાં આ પાંચે તત્વનું જોર બરાબર અને સંમાન હોય છે તેના શરીરને તન્દુરસ્તી તથા સંતિ હોય; પણ તે પાંચેમાંથી એકનું જોર કમી જાસ્તી હોય ત્યારે તખીયત નાદુરસ્ત થાય છે.

દાવે આ પાંચ તત્વના જોરમાં સહેજ ફેરફાર થાય છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્યને તેની કાંઈ ગમત પડતી નથી, પણ જ્યારે પાંચમાંથી એકનું જોર વધારે કમી કે જાસ્તી થાય છે, ત્યારે મનુષ્યને મોહુષ પડે છે કે તેની તન્દુરસ્તીમાં ફેરફાર થયો છે. પણ જ્યાં સુધી ડ્યુઅય તેની જોશ અને આંતરેદ્રીઓ કામ કરે છે ત્યાં સુધી તે નાદુરસ્ત થયેલી તખીયતની, ગંજીના કરવામાં આવતી નથી પણ જ્યારે હરવા કે પોતાના ધંધા વ્યાપારમાં ચિંત ફરવા થોડેટું નથી, ત્યારે તેને પોતાની નાદુરસ્ત તખીયતનું જાન થાય છે અને પછી તે વૈધ દાક્તરનું ઘર શોધે છે અને દવા કરવાની શરૂ કરે છે. દરહી દવા કરવાની શરૂ કરે તે પહેલાં વૈધને ત્યાં જાય છે. અથવા વૈધ કે દાક્તરને ઘેર જોલાવે છે તો વૈધ દાક્તરે રોગ પરીખવાને શા શા ઉપયોગો લેવા ? અને રોગ એ શું તથા તેના પ્રકાર કેટલા ? તે જાણવાની જરૂર છે.

રોગો એટલે શું ? કાષ્ઠપેશુ પ્રકારની મન અને તનની પીડા ઉત્પન્ન થાય તે રોગ. રોગો બે પ્રકારના છે ૧ કાષિક અથવા શારીરિક, ૨ માનસિક.

કાષિકમાં રહે તે કાષિક અથવા શારીરિક અને તે વ્યાધીના નામથી જાણખાય છે. મનમાં રહે તે માનસિક અને તે વ્યાધીના નામથી જાણખાય છે.

વ્યાધીના ચૈદ્ર પ્રકાર છે—૧ સહેજ રોગ ૨ ગંભીર ૩ પીડાથી થયેલો ૪ કાળથી થયેલો ૫ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો ૬ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો ૭ દેશના કારણથી થયેલો ૮ આગંતુક ૯ કાષિક ૧૦ અંતર ૧૧ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો ૧૨ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલો ૧૩ કર્મ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલો ૧૪ જાત માંત રોગ.

૧ વીર્ય રક્તના દોષથી ઉત્પન્ન થયેલી સંતતીમાં પેદા થતા રોગ જેવા કે કોઠ, હરસ, ઉપદંશ, ક્ષય વીગેરે આવા રોગો સહેજ રોગ કહેવાય છે.

૨ ગંભીરના દોષથી ઉત્પન્ન થયેલા રોગ જેવા કે પાંગળાપણું છ આંગળીઓ વિગેરે આ ગંભીર રોગ કહેવાય છે.

૩ ઘસ્ટ વીગેરના પ્રહારથી ઉત્પન્ન થયેલો રોગ જેવા કે અસ્થિભંગ આને પીડાનિતનું અભિધાન આપેલું છે.

૪ શીઆળો, ઉતાળો કે ચોખાસામાં અતિશય ટાઢ, તડકો સહન કરવાથી કે પાણીમાં ભોળવાથી જે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેને કાળજી કહેવામાં આવે છે જેવા કે ધરતી બાગવી વીગેરે.

૫ ગુરુ દેવતા, બ્રાહ્મણ વીગેરેના આપથી કે અહબ્બના પ્રતિકૂળથી, ઉત્પન્ન થતા રોગ પ્રભાવજ કહેવાય છે.

૬ ભૂખ, તરસ અને બરબરચાના કારણથી પેદા થતા રોગ સ્વભાવજ કહેવાય છે.

૭ ક્રોધ, મોહ, લોભ, કામાદિથી ઉત્પન્ન થતા રોગ આગંતુક કહેવાય છે.

૮ દેશમાં માણસો ગોરાં તો ગોરાંજ અને કાળાં તો કાળાંજ ઉત્પન્ન થાય તે દેશજ રોગ કહેવાય છે.

૯ તાવ, ઝાડો, મરડો, ભગંદર વિગેરે કાનિક રોગ કહેવાય છે.

૧૦ ચિત્તભ્રમ ગાંડાપણું વિગેરે અંતર રોગનાં નામથી ઓળખાય છે.

૧૧ પૂર્વજન્મના કર્મથી કે પાપ કરવાથી પેદા થતા રોગ કર્મજ કહેવાય છે.

૧૨ વાત, પિત્ત અને કફ દરેકના કે ત્રણના કે ત્રણમાંથી બેના પ્રેક્ષાથી થતા રોગ દોષજ કહેવાય છે.

૧૩ પાપ વીગેરેના કર્મના તથા વાતપિત્ત અને કફ આદિ બન્નેના દોષથી ઉત્પન્ન થ-
એલા રોગ કર્મદોષજ કહેવાય છે,

૧૪ ગર્ભ છતાં પણ મિથ્યા આહાર વિહાર કરવાથી થતા રોગ જેવા કે રતના વીગેરે રોગો જન્મ સાત કહેવાય છે.

રોગના બે ભાગ પાડી શકાય છે, પરંતુ સરળતાને વાસ્તે ત્રણ ભાગ પાડવા એ સાર છે
૧ સાધ્ય. ૨ અસાધ્ય. ૩ કટ અસાધ્ય.

સાધ્યના બે પ્રકાર છે—એક તો યોગ્ય વખતમાં મટે છે તે અને બીજો બહુ યત્ન કરતા
છતાં પણ પરાણે મટે છે તે. અસાધ્યના પણ બે પ્રકાર છે એક તો જાપ્ય અને બીજો
અહાઅસાધ્ય.

જાપ્ય એટલે જેમાં વિશેષ રોગનો સંકેત હોય આપણ આપણ કે, પથ્યમાં રહે અને
ન્યા સુધી રોગીનું આયુષ્ય હોય ત્યાં સુધી જે રોગ રહે તે જાપ્ય રોગ કહેવાય છે જેવા કે
અધીગવાયુ, કટખાપ્ય આ રોગમાં રોગીને કટ થતું હોય તે દર કરતું અશક્ય હોય છે
આથવા એકદમ દૂર થઈ શકતું નથી. દાખલા તરીકે, રાજાણુ (Sciatic).
રોગની પરીક્ષા કેટલા પ્રકારે કરવી.

રોગની પરીક્ષા દર્શનથી, સ્પર્શથી અને પૃષ્ઠપરછથી થાય છે.

દર્શનથી એટલે રોગીનાં નેત્ર, શ્રવણ, શ્રુતિ, પગના આંગળાં, આમોઆમના નેત્રાથી.

સ્પર્શથી એટલે રોગીના શરીરનો સ્પર્શ કરવાથી, નાડીથી તથા જે ભાગમાં દુખાવો
વીગેરે થતું હોય તે ભાગપર દબાવવા વીગેરેથી.

પૃષ્ઠપરછથી એટલે રોગીને અમુક સવાલો પૂછવાથી જેવાં કે તને કેટલા દિવસથી આ
દરદ થયું છે ? આ દરદ યતાં પહેલાં કાંઈ શરીરમાં થયું હતું ? ઝાડો સાફ આવે છે ? ઝાડો જતી
વખતે આંકડી આવે છે ? પેશાબ કેવો થાય છે ? વીગેરે દરેક રોગના સ્વયં સવાલો પૂછના.
તથા તેના કુળનો ઇતિહાસ પૂછવો કે જેથી, ક્ષય, દરસ, વીગેરે પેદાં હિતાર, રોગોની ખબર
પડી આવે.

દરેક રોગમાં દુખાવો (Pain) એ મુખ્ય આર્થ છે અને તેની દરદીને પછીને બરાબર તપાસ કરવી. દાખલા તરીકે દરદીને મુંઝવું કે 'ક્યાં દુખે છે?' અને આના જવાબમાં દરદી અમુક જગ્યા પર તેને દુખે છે, તેવું કહેશે અને તે જંગો બેતાવશે જેથી આપણે એટલું અનુમાન કરી શકીએ કે દરદી ક્યાંથી જગ્યામાં છે અને તેના ઉપરથી શો રોગ છે તેવું આપણે અનુમાન કરી શકીએ. પછી પદ્ધતિ પ્રમાણે દરદીને તંપાસવા માંડવું. જો તે છાતીમાં દુખારો ખતાવે તો તે ભાગ પર રોગ પોરખવાની ખેળા કે જેને સ્કોપમાં (Sheth-
escope) કહે છે તેનાથી તપાસ કરવો. વળી તે ભાગ પર હાથ મૂકીને તંપાસ કરવો, તેમજ એક આંગળી તે ભાગ ઉપર મૂકી બીજા હાથની આંગળીઓ વડે તે ભાગ પર ટોકવાથી દરદી વાળો ભાગ અને દરદી વિનાનો ભાગ માલુમ પડી આવશે. દરદી પેટમાં કે ગેદુંમાં દુખારો ખતાવે તો તેની જીભ નેલી તથા જે ભાગમાં દુખારો થતો હોય તે ભાગમાં દવાવવા વીગરે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના ઉપચારોથી રોગ પરખાઈ આવશે. વળી મૂત્રની પણ પરીક્ષા કરવી મૂત્ર ચોવીસ કલાકમાં કેટલું આવે છે તેવું વળત સેવું.

(અપરું)

મૃત્યુસાનમંજૂષા.

મંગળાચરણ-દાહરા-છંદ.

આવ ભગ્ન આંકારને, સદા સ્નેહ સંગાથ;
ગિરા ગુરને નિત નયુ, હેતે નેરી હાથ.
માનુભૂમીને મોહથી, વંદું વારંવાર;
પ્રસન્ન પોપણુ જે કરી, સુખ દે છે શ્રીકર.
કાળતણુ પણુ કાળનું, ધર નિરંતર ધ્યાન;
સદૈવ કાળ સ્વભાવને, મુદિત થઈ દઈ માને.

પુસ્તક-પ્રયોજન.

વેદ (૪) વર્ગ સાધક વળી, પુણ્ય જાનવું પામું;
સંવોત્તમ મહેલું સંહી, શુણિયત્વ મોનવૃત્તિ.
પણુ તેના પર પ્રતિ પજે, મરણ મલાવે મોટ;
જે રહે ગાફલ ગુરત તે, ખમે ખરેખર ખોટ.
લઇ ન શકે લંબ લાભ પણુ, સત્કરણીનો તેહ.
જન્મ વ્યર્થ જાએ નકા, દુષિત જાનેતાં દેહ.
મોટ સમય ચેત્યાતણી, ચેતવણી એ મોટ;
જે જે ને તે તે કહું, અલગ નહીં જોગાટ,
આપે સુનાન ગુણપત્ત, વૈવક નેતિવ નેગ;

સ્વપ્ન-શકુન-સ્વર શાસ્ત્રની, સમ્ભવિ લહી સનેમ.	૮
મરણશાનની મંજુલા, ખોલી બતાવું ખામ;	
છાયાસુખન જરદીથી, કરશે તત્ત્વ તપાસ.	૯
અન્યારમ્ભ.	
શાંત અને કોષી અને, કોષી શાંત જખામ;	
દુર્ગુણિ સદ્ગુણિ યામ કે, સદ્ગુણિ દુર્ગુણિ યામ,	૧૦
દુર્બળ નહુ યામ તેમ, જાહું કૃષ્ણ દેખામ,	
કદરું સુંદર બને, સુંદર છબિ બદલાય.	૧૧
અકસ્માત એમ યામ ને, તન પ્રકૃતિમાં ફેર;	
તો તે યોડા માસમા, જાએ યમને ધેર.	૧૨
રોગ વિના યોડું જમે, અથવા અધિકું ખામ;	
છતાં અત્મ સદા રહે, તે યમપુરમાં જામ.	૧૩
કાન બધ છોધા પછી, ન સુણે જેની નાદ,	
નખ વાળો ઉખડી પડે, બદલી બેસે સાદ.	૧૪
ઊભી ત્રણ આંગળી વળી, મુખમાં નહિ સમાય;	
તો તે યોડા કાળમાં, યમમહેમાન ગણાય.	૧૫
સ્નાન કર્યા કેડે સહી, છાતી કર પદ જાળ,	
સકે જલ્દી સદા તો, આવી પહોંચે કાળ.	૧૬
નહાયા કેડે ને કદી, માયામાંથી ધૂમ,	
નિકળે તો તેની ખરે, પડે મરણની બૂમ.	૧૭
નાક જીભડુ ટેરડુ, અમર મધ્યનો ભાગ;	
નહી દેખાએ તો નકી, મરવા શોધે લાગ.	૧૮
કર ધરિ ચિર નિજ નયનને, નેડે ભૂકુદી સાય;	
કૃષ્ણ કર નવ દેખાય તો, જમડે જાણો હાય.	૧૯
અથવા કાહું નવ લખે, કે તેમાં દુર્ગંધ,-	
પ્રકટ થતી જાણે સહી, યમ મચાવશે દંડ,	૨૦
આંગૂઠાના મૂળમાં, નેડી મધ્યમાઅત;	
યોડી સમ કર કરિ ધરે, મહિતલ પર મતિવત.	૨૧
આગળીયો આગૂડો, ઉપાડતાં ને ખાસ,	
અનામિકા ઉપડે તદા, નિશ્ચે તનનો નાસ.	૨૨
સુઆએ વિષ્ણુ કારણે, ઓમિતા ને વાળ;	
વપુ વિરસ થઇ જાય તો, નિશ્ચે રહેશે કાળ.	૨૩

(અપુણે)

જમણી કર્ણિકા અને જમણી જવનીકાની, વચ્ચે (Tricuspid Valves) ત્ર્યંકુલ પડે છે, એટલે આ પડે ત્રણ કક્કાનો ચએસો છે, અને તે બ્યારે કર્ણિકામાંથી રક્ત જવનીકામાં જાય છે, સારે ઉધડી જાય છે, અને બ્યારે જવનીકામાંથી રક્ત ફેરફાર કરે ત્યારે યથા માટે જાય છે, સારે તે બધે થઈ જાય છે. જેથી રક્ત પાછું કર્ણિકામાં જતાં અટકે છે. આ રીતે તે પડે પોતાની મેળે ઉપડવાસ થાય છે.

આ પ્રમાણે જવનીકા અને મહોટી ધમની વચ્ચે પણ એક દાર છે, અને તે દારને અર્ધચંદ્રાકારનો પડે છે. (Semi-lunar valves) જેનું પણ ઉપરના પદ્ધતિ જેનું કાર્ય છે, પરંતુ તેમની રચનામાં કાંઈક તફાવત છે. આ છુટા પડકાની મીમાલે નથી, પરંતુ નાના નાના ત્રણ ખીમાની માફક રક્તાશયની દીવાલની સાથે જોડાએલાં છે અને બ્યારે જવનીકામાંથી રક્ત મહોટી ધમનીમાં જાય છે સારે રક્તના દબાણથી આ પડકા દબાઈ જઈ રક્તનો માર્ગ કરે છે પરંતુ તેથી ઉલટું બ્યારે જવનીકા ખાલી થઈ જાય છે, સારે ધમનીમાંનું રક્ત પાછું હકે છે. તેથી આ ખીસાં ભરાઈ જઈ જાય છે. અને તેની છુટી કીનારે આગળ વધી જવનીકા અને ધમની વચ્ચેનો માર્ગ બંધ કરે છે. જેથી રક્તને જવનીકામાં પાછું પડતાં અટકાવે છે. ડાબી કર્ણિકા જમણી કરતાં નાની છે, પરંતુ વધારે જડી છે તેમાં ફેરફારમાંથી આવતું શુદ્ધ રક્ત નાની શિરાઓ (Pulmonary Veins) ફેરફારની શિરાઓ આ રક્તાવાહનીની શિરાની સંજ્ઞા છતાં તેમાં શુદ્ધ રક્ત વહે છે. એ અપવાદ છે.) મારશત આવે છે, અને આમાંથી ડાબી જવનીકામાં જાય છે. આ જવનીકા અને કર્ણિકા વચ્ચે બે પડકા પડે છે જેને દ્વ્યંકુલ પડકા કહે છે. (Bicuspid Valves)

ડાબી જવનીકામાંથી ઉપર મહોટી ધમની (એઓર્ટા)માં રક્ત જાય છે. આ ધમની અને આ જવનીકાની વચ્ચે પાછો અર્ધચંદ્રાકાર પડે છે.

આ રીતે રક્તાશયની કર્ણિકામાં રક્તની શિરાઓ મારશત રક્તની આવવા થાય છે, અને તેની જવનીકાઓમાંથી ધમનીઓમાં રક્તનો નિકાસ થાય છે.

રક્તાશય નિયંત્રિત રીતે સંકોચાય છે; અને વિસ્તૃત થાય છે, અને તેથી રક્તની આવવા, અને નિકાસ નિરતર એક સરખા પ્રવાહમાં નહિ થતાં રહી રહીને સરખે અતરે આવવા અને નિકાસ વારા ફરતી ઉપડવાસ થાય છે, જેથી રક્તાશય ધનકર્તુ જણાય છે.

રક્તાશયના અવજન અને ધપકારો.

રક્તાશયના ભાગ ઉપર કાન મુકશું તો અદરના અરાગે સંભળાવા લાગશે એક પછી એક એમ બે અવાજ થઈને પછી જરાવાર વિરામ આવે છે અને ફરીથી પાછા બે અવાજ આવે છે અને થોડો વિરામ થાય છે, જાગે કે કાંઈ ચંત્રન આવતું હોય નહિ તેમ આ જવનું ચંત્ર બરાબર વખત સાચવીને કામ કરે છે. પહેલો અવાજ થાય છે, સારે (૧) બંને જવનીકાઓ સંકોચાય છે, (૨) કર્ણિકાની વચ્ચેના પડકા વસાય છે (૩) કર્ણિકા વિસ્તૃત થાય છે, (૪) તે તેમાં રક્ત ભરાય છે, આ અવાજ સંભળાવા પછી તરતજ નાડીનો સ્પન્ડ-ને પરીક્ષા થઈ શકે છે. બીજો અવાજ થાય છે, સારે (૧) જવનીકા દીલી પડે છે, (૨) કર્ણિકા ભરાઈ કરે છે, અને (૩) મોટી ધમનીના પડકા વસાય છે વિરામની વખતે કર્ણિકા ભરાઈને સંકોચાય છે, તથા જવનીકામાં લોહી આવવા લાગે છે, અને ધમની સિવાદ

ખીન પડેલા બંધ હોય છે. રક્તાશયનો નીચલો છેડો છાતીના પાંસણા સાથે નાડીની ગતિ અનુસાર રક્તાશયની આ રીતની ક્રિયાને લક્ષ્યનેજ હોય છે.

ધમનીમાંથી રૂધિર તેની ખારીક, સાખાઓ અને કેશવાહીનીમાં પસરી જાય છે, જે કેશવાહીની એક જગતી માફક, શરીરના તમામ ભાગમાં ફેલાયેલી છે. આ રૂધિર પહોંચેથી શુદ્ધ લોહીમાંથી પોષક દ્રવ્યો શરીરના પ્રત્યેક ભાગ લઈ લે છે; અને રૂધિર ઓક્ષીજનરહિત થઈ જાય છે; તેમજ કાર્બોનિક, આસીડ, વ્યાસ અને નિર્માલ્ય દ્રવ્યો આ રૂધિરમાં ભળી તેને અશુદ્ધ કરી નાખે છે. ત્યાર પછી આ અશુદ્ધ લોહી શિરાઓ મારફત અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, શરીર રક્તાશયમાં શુદ્ધ થવા જાય છે. અને આથી ફેફસાંમાં જઈ આસોરવાસદારાએ ઓક્ષીજન ગેસ લઈ, (પાણુવાયુ), શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ થયા પાછું રક્તાશયમાં આવી ઉપર જણાવ્યા મુજબ ધમનીદારાએ ફરે છે. આ રીતે શરીરમાં લોહીની પ્રવાહી ગતિ છે. જેને રૂધિરાણીસરણ (Circulation of blood in the Human body) કહે છે.

રૂધિર. (BLOOD)

રૂધિર પ્રવાહી છે; અને આખા શરીરના વળનનો ૧ ભાગ લોહીનો હોય છે. રૂધિરમાં એક રક્તજળ (Plasma) જેમાં ફેબ્રીન અને સીરમ છે, અને રક્તકણો જેમાં (Red corpuscles) (White corpuscles) રાતા-રક્તકણો અને સફેદ રક્તકણો છે. એ મુજબ બે પદાર્થો છે. રૂધિરના પ્રમાણમાં રક્તકણો ત્રીજા ભાગના છે. જેમાં રાતા કણો સફેદ કરતાં વધારે છે, એટલે કે અને રક્તકણો ૫૦૦ અને ૧ના પ્રમાણમાં છે.

રાતા, રક્તકણો, નાના ગોળ, અને બહુ પાણુ, પડતાં અપડાં છે. અને તેનો વ્યાસ ૩ થી ૪ મીક્રોન છે. સફેદ રક્તકણો ગોળાકૃતીના (દાણા જેવા) મહોલા છે અને તેમાં અંતર હોય અને તેના વ્યાસ ૧ થી ૨ મીક્રોન છે. રાતા રક્ત કણોથી રૂધિરનો રંગ છે.

રસાયણી પૃથક્કરણ કરી જોતાં રૂધિરમાં ૬૦ ટકા જેટલું પાણી, ક્ષાર ચરબી અને આલ્ક્યુમન છે, અને રાતા રક્તકણોમાં “હીમોગ્લોબીન” હોય છે. ફેફસાંમાંથી ઓક્ષીજન લઈ શરીરના પ્રત્યેક ભાગને પહોંચાડે છે. રૂધિરનો રંગ ધમતીમાં રાતાં અને શિરાઓમાં ઘેરા કાળાસ પડતો રંગ હોવાનું કારણ આગળ (હીમોગ્લોબીન) માં ઓક્ષીજન લોવાથી અને કાર્બોનિક આસીડ વ્યાસ છે.

શ્વાસાવયવો.

(RESPIRATORY ORGANS)

શ્વાસોચ્છાસની ક્રિયાને ચલાવનારા તથા મદદ કરનારા અવયવો કંઈથી ચર કરતાં નીચેના અવયવો છે: નરજોટો (Larynx. સ્વરનળી) વાયુતંત્ર (Trachea) વાયુ નળીઓ (Bronchii) વાયુનળીકાઓ (Bronchiae tubes) વાયુવાહીનીઓ (Capillaries) અને વાયુકોષ Air-cells.

નરજોટો કુર્ચાઓનો બનેલો છે; અને ગળામાં જે ટેકાને સામાન્ય ભાષામાં કહી શકાય છે, તે તેનો બનેલો છે એટલે તે રથજે આ નરજોટો રહેલો છે. સ્વરનું સ્થાન પણ આજે છે. આ

નળીની વચ્ચે આડા અને સિદ્ધા બંને બાજુએ બન્ને તાર જેના તંતુઓ છે, જેથી અવાજ ઉત્પન્ન થાય છે આ તંતુઓની વચ્ચે માર્ગ લાંબો અને આકડો તેમજ ત્રિકોણાકારનો છે, અને આ તંતુની હીલચાલ રનાયુથી થાય છે. આ માર્ગ સાંકડો અને પહોળો થઇ શકે છે, તેમજ ખીલકુદ બધ પથ થઇ શકે છે જેથી વિગ્નતીય પદાર્થને શ્વાસ માર્ગમાં જતાં અટકાવાય છે.

વાયુનળ—નરગોટાના અતુસંધાનમાં અને સીચેથી શરૂ થાય છે અને છાતી અને ગળાનો સંયોગ થાય છે. તે ઠેકાણે તેની બે શાખાઓ ડાબી અને જમણી બાજુએ જાય છે. સાં મુધીનો ભાગ વાયુનળ કહેવાય છે. આ નળ કુર્ચાની ગોળ ગ્રિયતીયાપક કડીઓનો બનેલો છે. આ કડીઓ અરસપરસ સંયોજકથી જોડાયેલી છે. આ નળ આંશરે પાચ ઇંચ લાંબો છે.

વાયુનળીઓ એ આ નળની નીચે જતાં બે શાખાઓ થાય છે તેમાંની એક ડાબી બાજુએ અને એક જમણી બાજુએ જાય છે અને આ બન્નેમાંથી સંખ્યાબધ શાખાઓ વાયુનળીકાઓ નીકળે છે અને તેમાંથી પથ પાછી શાખાઓ નીકળે છે અને આ વાયુવાહીનીઓમાંથી વાયુકોષો (Air-cells) બની જાય છે અને આ વાયુકોષો સુદૃઢ સંકયનની મદદથી જ જાણીય તેટલા ખારીક હોય છે.

કેફાલોસાં—આ વાયુકોષો એક બીજા માથે જોડાઇ અને છાતીની બન્ને બાજુએ મોહોટા ગુમખાઓ થઈ વાહની જેવા થાય છે અને તે “ફેફસા” નામે ઓળખાય છે આ વાયુકોષો પથ ખારીક મયોજકથી જોડાયેલાં છે.

ફેફસાં—લગભગ શંકુ જેવા આકારના છે તેની ટોચ અગર સાંકડો ભાગ ઉપર ડોક તરફ હોય છે અને તે હાસડીની પછાડી આવેલ છે. તેનો મોહોટો અને પહોળો તથા ચપટી સપાટીનો ભાગ ઉપર આવેલો છે આ રીતે છાતીનાં બંને પડખા ફેફસાંની પુરાયલાં છે.

ફેફસાંની બહારની બાજુ બાહ્યગોળ અને લીસી છે અને અંતરગોળ શટવાળી છે, જે શટમાંથી વાયુનળીકા ધમની, શિરા, અને મજ્જાતંતુઓ ફેફસાંમાં ગએલ છે ફેફસાંની મુખારીનું બાહ્યવરણ રસપટનું છે, જે ફેફસાંનું બાહ્યવરણ (Pleura) કહેવાય છે. આ બાહ્ય વરણનો વધારાનો ભાગ ઈવડ જેવો થઈ થોડોક ઉદરપટન અને થોડો છાતીની દીવાલ સાથે જોડાયેલો છે, અને આ ઈવડની આંદર થોડો રસ રહેલો છે, જેથી ફેફસાંની ગાતીથી પસારો થતો અટકે છે.

ફેફસાં ગુમખ્ય વાયુકોષોના બનેલા છે. અને આ વાયુકોષને ખારીક વાયુનળીકાઓ મળેથી છે. વાયુનળીકાની આંદર સ્પેયમપટનું અંતર (આવરણ) ચએયું છે, અને વાયુકોષનું અંતરવરણ એપીથેલીયમનું છે, આ બંધા વાયુકોષ ખારીક સંયોજકથી જોડાયેલા છે, જેમાં ખારીક કેશવાહનીઓ જાળાની માફક પથરાઈ રહેલી છે આ સ્થળે શ્વામના વાયુમાર્ગ ઓક્ષીજન રૂધિરમાં મળે છે. અને રૂધિરમાંથી કાર્બોનિક આસિડ શ્વાસ શ્વાસમાં ફેરવે છે. શ્વાસશ્વામની ક્રિયા નિચે મુજબ ગાયે છે. શ્વાસ ઉપર સક્રિય થાય છે, અને છાતી વિસ્તૃત થાય છે, ત્યારે ફેફસાં કુચી બહારની હવા આંદર આવે છે, અને તેથી હવડ ઉદર પટલ દીપ્ત થઈ જાય છે, અને છાતી સંકોચાય છે. ત્યારે ફેફસાં સંકોચાઈ આંદરની હવાને બહાર કાઢી નાખે છે.

હવા આંદર આવે છે તેને અંતરશ્વાસ, અને બહાર નીકળે ત્યારે બાહ્ય શ્વાસ કહેવાય છે.

અંતર-શ્વાસમાં ૪ ટકા ઓક્સીજન હોય છે, જે લોહીમાં મળી જાય છે, અને તે બદલ ૪ ટકા કાર્બોનિક આસીડ ગ્વાસ શ્વાસની હવામાં મળી બાહ્યશ્વાસ સાથે બહાર નીકળે છે. બાહ્યશ્વાસમાં કાર્બોનિક આસીડ ગ્વાસ સિવાય પીગ્ન, પશુ, રૂધિરના અશુદ્ધ પદાર્થો હોય છે. પુષ્ક ઉમરના માણસને એક મીનીટમાં ૧૪ થી ૧૮ શ્વાસોશ્વાસ સ્વાભાવિક રીતે આવે છે.

અંતર-શ્વાસની હવા-છેક વાયુકાય મુધી પહોંચતી નથી, પરંતુ વાયુનળી મુધી જાય છે. પણ ફેફસાના સ્થિતિસ્થાપકપણાથી અંદર હવાનો અંશુક ભાગ કાયમ રહે છે, જે હવાની મારફત શ્વાસમાં આવેલી હવા અને રૂધિર ઓક્સીજન અને કાર્બોનિક આસીડ ગ્વાસ બદલ બદલ કરે છે.

અંતર-શ્વાસ ઠંડો હોય છે, અને બાહ્યશ્વાસ ગરમ હોય છે. અંતરશ્વાસ દર વખતે તંદુરસ્ત અને પુષ્ક ઉમરના માણસ ૩૦ થી ૩૫ ધન ઇંચ જેટલી હવા લે છે, અને ખુબ જોરથી શ્વાસ લેતાં ૨૫૦ ધન ઇંચ હવા લઈ શકે છે. ખુબ જોરથી હવા અંદર લઈ અને તેજ પ્રમાણે ખુબ જોરથી હવા બહાર-જેટલી એક માણસ કાઢી શકે તે પ્રમાણમાં તે માણસની જીવનસામર્થ્ય (Vital power) કહેવાય છે. આ જીવનસામર્થ્ય માણસના કંઠ, ઉમર, વજન વિગેરેના પ્રમાણમાં કમી જાસતી હોય છે. એક જુવાન અને તંદુરસ્ત માણસનું જીવનસામર્થ્ય ૨૨૫ ધન ઇંચ જેટલી હોય છે.

ઉધરણ, ઉબકા, કરંજવું, ઊંક, બગાસાં, હસવું, હેડકી, નિઃશ્વાસ વીગેરે શ્વાસોચ્ચેતી અને શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાને લીધે સંભવે છે.

ખાંસીમાં (Cough) ઉડો અંદર શ્વાસ લેવાય છે અને પછી કંઠદ્વાર બંધ થઈ જાય છે, જેથી પેટના સ્નાયુ અને પડદા ઉપર વિશેષ દબાણ થાય છે, એટલે તે સ્નાયુના જોરથી અંતરશ્વાસની હવા જુસ્સાથી બહાર મોં વાટે નીકળી જાય છે. આવી રીતે હવાના એકદમ જુસ્સાથી બહાર નીકળી આવવાથી વાયુમાર્ગમાંના શ્વેષ્મ વિગેરે તેની સાથે બહાર નીકળી જાય છે.

કરંજમાં (Ratching) શ્વાસ અંદર લેતીથી પેટના સ્નાયુ ઉપર દબાણ થાય છે પરંતુ કંઠદ્વાર બંધ રહે છે તેથી ઉદરપટ ઉપર ચડી શકતો નથી. આથી હોનરી ઉપર દબાણ થાય છે જેથી હોનરીમાંના પદાર્થ તેનું ઉપરનું દાર ઉઘાડી મોં વાટે બહાર નીકળી જાય છે.

કરંજવું (Straining) મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરવામાં તેમજ સ્ત્રીઓને પ્રસૂતીમાં કરંજવું થાય છે, તેમાં પણ અંદર શ્વાસ લેવામાં આવે છે અને પછી કંઠદ્વાર બંધ થઈ જાય છે, જેથી દુલ્લેહ ફેફસાંની નીચેના સ્નાયુઓ તે બાજોના અવયવો ઉપર દબાણ કરે છે.

ઊંકમાં (Snoozing) ઉધરણની માફક જ ક્રિયા થાય છે; પરંતુ ઉધરણમાં મુખદ્વારોએ હવા બહાર આવે છે, અને ઊંકમાં નોક વાટે બહાર નીકળે છે.

બગાસાંમાં (Yawning) ઉડો અંતરશ્વાસ લેવામાં આવે છે અને વિશેષમાં તેમાં નીચેનું જઠર ખેંચાય છે, અને શરીર પણ અમગાય છે; બહારે સૂતી રહેવાથી અંદર તેવા કાંઈ કારણથી લોહી અશુદ્ધ વિશેષ થાય છે ત્યારે કુદરત તેને શુદ્ધ કરવા પાસે વિશેષ હવા અંદર ખેંચવાનો પાન કરે છે.

ધી ખાલાપ્રસાદ કાર્મસી.

ઉપન્ની કાર્મસીની અદર દરેક જાતની દેશી દવાઓ, શાસ્ત્રીય રીતે, ખાસ
ધ્યાન પુર્વકે ખનાવવામા આવતી હોવાથી પ્રસંગે પથ્યાદિકનું સેવન
ન થતાં પણ કોઈ જાતનું નુકશાન કરતી નથી, શુષ્કમાં
રામખાણ અને કીંમતમાં સસ્તી છે.

જો દરેકો પોતાના દરદની હાલત લખી યોગ્ય સલાહ માગે તો તેને મશત સલાહ
આપવામા આવે છે જવાબ માટે અધા આનાની ટીકોટ ખીટવી

પત્ર વ્યવહાર નીચે મુજબ.

ચિકિત્સક ચૂડામણી—ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ ત્રિવેદી.

વડોદરા વરિષ્ઠકેઈ અને પાલનપુર એજન્સીના
ખીડર અને ધન્વંતરી પત્રના માલેક.

વિસનગર—ઉત્તર ગુજરાત.

દુનિયામાં આંખ એ જીંદગીનું જીવન છે

ઘણા વરસનો અતુલ્ય મેળવી પ્રખ્યાત થયેલી ચસ્માની મોટી દુકાન.

ખરા પેખલના ચસ્મા.

ખામ વિશાયતથી મળાવેલા ખરા પેખલના ચસ્મા અમારે લા ઘણાજ ઓછા ભાવથી મળશે
વિલાયતમાં પાસ થયેલા આંખના ડાકટર ખજવાંતરાલ નરસિંહરાય
સાહુભા એલ, એમ, એન્ડ, એસ, અને એલ, આર, સી, પી, ને અમારે ત્યાં
ડાકટરી ચસ્માની પેટીમાંથી આંખ તપાસી ચસ્માનો નખર મફત કાઢવા માટે
કાઢવામાં આવ્યા છે.

જોતીઆના ચસ્મા તથા કમ્પાઉન્ડ સ્ટાસ પણ અમારે લાથી દરેક જાતના મળે છે
સદ્ગુહરો તથા ખાનુઓની સગવડ માટે ઘેર બોલાવવાથી ડાકટરી ચસ્માની પેગીમાંથી
આંખ તપાસી ચસ્માનો નખર મશત કાઢવામા આવે છે

અમારે લાથી લીધેલા પેખલના ચસ્માનો નખર એક વરસ સુધી પૈસા લીધા વિના
ફરફાર કરી આપવામા આવે છે

એક વરસ પછી અમારે લાથી લીધેલા ચસ્મા અગર જુના પેખલના ચસ્માનો નખર
યકત રૂપીઓ એક લઘ કામ ફરફાર કરવામા આવે છે

ખાસ જૈનના સાધુ સાધવીઓના માટે નફા લીધા વિના ચસ્મા આપવામા આવે છે

એન હોલની સઘળી દવાઓ અમારે ત્યાંથી મલશે.

ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા નં. ૩૬૧૪

પાંચ મીનીટમાં વગર ઇજાએ વાળ કાઢનાર રાજવંસી વિચિત્ર સાધુ.

નકામા વાળને સફાઈપ કાઢી નાંખે છે, આમડી બળતી નથી, કાળી પરત નથી, કીમત ત્રણ માણુના ખંડલનો ૧-૦-૦, ડઠન સાધુની કીમત રૂ. ૩૫૫ પા. જુદું
ધી રાયલ વિ. એજન્સી—નડીયાદ

જાહેર ખબર.

આખના દાકટરોને નિવેદન કરવામા આવે છે કે આખ મળધી વહાડ-
કાપના એજન્સી, તથા એફથાલમીકરડોપ, અને દ્રાચલ લેન્સીમની પેટી વગેરે
વગેરે “ધન્ય તરી” ઓફિસમા છે માટે જેઓ સાહેબોને તે બગીચવાની અગ-
તે તે સામનની યાદી મગાવવાની ઇચ્છા હોય તેઓ સાહેબોએ નીચેને શિરનામેથી
પત્ર લેખી ખબર આપશે તો તે મળધી તમામ ખુલાસો આપવામા આવશે
નકુ “ધન્ય તરી” પત્રના તરી—

કમતાકાર
નતતુએ
૨૨

વકીલ ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ

વીશનગર.

(ઉત્તર ગુજરાત)

કામરૂદેશાધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત

કામાક્ષીતંત્ર અથવા કામરૂદેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

મન-તંત્રવિદ્યાના અતિ અદ્ભુત ચમત્કારો માટે કામરૂદેશ અને કામાક્ષીનું નામ એકલુ બધું
નમનજેર છે કે આજે પણ મોઢ માણુસ મન વિદ્યા ચમત્કારવાળો નજરે પડે તો તેની પ્રશંસા
કરતા એવી ઉપમા દેવામા આવે છે કે એ તો કામરૂદેશની વિદ્યા શીખી આવ્યો છે એ મુજબ
મન તંત્રવિદ્યામા અતિ કુશળ એવા કામરૂદેશ ધિપતિ મહારાણીશ્રી કામાક્ષી પ્રણીત અતિ દુ-
સ્વેબ આ મથતુ ગૂઝ મગૂત સહિત ગુજરાતી ભાષાતર અમારી તરફથી પ્રકટ કરવામા આવેલું
છે જેમા મારણ, મોહન ઉચ્ચાટન આકર્ષણ વધીકરણ રત ભન, શાંતિકરણ ભૂત, ભૈરવ વીર,
વૈતાળ, બદ્ધ કાળભૈરવાદિ સાધન, પ્રેતમાધન નરનિક્કસાધન, પ્રેતવિદ્યા, સજીવની વિદ્યા સુવર્ણ
સુદ્ધિ (કીમીયો), કાળમાન ઇન્દ્રિયાન, દિવ્ય ઔષધી સાધન અનેકવિધ યત્રસાધન, વધાવ
નિવારણ, ગ્રામનિધિદ્યન વચનસિદ્ધિ, ભૂતપ્રેતવિદ્યા બચનિવારણ રોગશાંતિ, અદ્વૈતવિદ્યાવિધાન
હાજરાત વિધાન, દિવ્ય ઇન્દ્રિય વિદ્યા, બેચરીમાધન, અને એવીજ બીજી ધર્મ અર્થ કામ અને
મોક્ષ એ ચર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતિ અદ્ભુત વિદ્યાઓ છે તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ
સેવા ખામ બમામણ કરવામા આવે છે કિમત ૩ ૧) પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

મહારૂદેશ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે, ત્રણદરવાળા-અમદાવાદ,

અમૃતાંજન.

—૦૦ક્રી.ક્રી.૦૦—

આ દવા ફાયદો નહીં આપે તો પૈસા પાછા મળશે.

જાપાનીસ પ્રજાની ઉત્તમી એક ખરે-ખરી અભયબી છે. પણ તેઓની ક્ષેત્ર તેમના સારા ગુણોને આભારી છે. સારા ગુણોનો બદલો જરૂર મળવો જોઈએ છે.

અમૃતાંજન એક જાદુઈ સ્વદેશી મલમ છે જે માથાનો દુખાવો, માથાનું શૂળ, ગળાનો દુખાવો, કાઠીના વિકાર, સંધીવા, કમરનો દુખાવો, ઠેસ, ધા, વિગેરેનો દુખાવો, તથા એવાં અનેક દરદોને અજબ જેવી છકપથી સાજાં કરી દેતી અસાધ્ય બદ્ધ છે.

કીંમત માત્ર ૮ આના.

દાદરની દવા.

દાદર, સુકી ખુજલી વીગેરે આમડીનાં એવાં દર્દોને માત્ર ત્રણ વખત લેવાથી મટાડી દે છે. કીંમત માત્ર ૬ આના.

આ દવાઓ નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

II બાલાપ્રસાદ શર્માસી.

વિજયનગર. ઉત્તર ગુજરાત.

અમૃતાંજન ડીપો.

૧૬ એક લેન, કોટ-મુબંઈ.